

JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

A tartalomból

STUDIUM

ÁDÁM ANTAL: *Hans Kelsen tiszta jogtanáról*

HERGER CSABÁNÉ: *„Szabad egyház szabad államban” – A katolikus autonómia-mozgalom a 19. századi Magyarországon*

HORVÁTH CSABA: *Van-e nyertese az önkormányzati választásoknak?*

JEGES SÁRA-VARGA KÁROLY: *A szalutogenetikus életstratégia értéktényezői*

JULESZ MÁTÉ: *Az íratlan szabálytól a kodifikált normáig: az állatvédelem állatorvosi lova*

KONDOROSI FERENC: *A gyűlöletbeszéd büntethetősége a nemzetközi emberi jogi okmányok tükrében*

KORINEK LÁSZLÓ: *Út a statisztikától a rendészet elméletéig*

DAMJAN KOROŠEC: *Neueste Modernisierungsversuche des Sexualstrafrechts Sloweniens*

HERBERT KÜPPER: *A gyűlekezési alapjog Magyarországon és Németországban*

VIOREL PASCA: *Discrimination and the fight against it by means of criminal law*

PETRÉTEI JÓZSEF: *Az alkotmányozó hatalomról*

CONSTANTIN DRAGOȘ POPA: *Some aspects concerning the solving of appeals by the tax administration bodies in Romania*

TREMME FLÓRIÁN: *A tanúvédelem hazai körképe*

ZLINSZKY JÁNOS: *Akadémikusok a magyar jog kiegyezés utáni fejlesztésében*

COLLOQUIUM

BENKE JÓZSEF: *Az egyetemek egyeteme: a Muszeion*

FÁBIÁN ADRIÁN: *A miniszterelnök és a miniszterek szerepe a magyar közigazgatásban*

JANCSÁK RAMÓNA: *Fiatalkorúak a külföldi büntető igazságszolgáltatásban*

JUHÁSZ ZITA: *A szexualitás szabályozása egy szakrális jogrendben*

KISS MÓNIKA DOROTA: *A közjogi önkormányzati struktúra Lengyelországban*

KOCSIS MIKLÓS: *A felsőoktatási joggal összefüggő újabb alkotmánybírói határozatokról*

SCHWEITZER GÁBOR: *Molnár Kálmán közjogász professzor pécsi évtizedei*

SZABÓ GÁBOR: *A szervezeti etika alapvető kérdései*

AD HOC

IHÁSZ BOGLÁRKA: *Konferencia a tízéves Gyermekvédelmi törvényről*

KAJTÁR ISTVÁN: *Jogtörténeti munka a 19. század végi magyar igazságszolgáltatási reformokról*

KUN TIBOR: *„Franco Garelli: A katolikus Olaszország a pluralizmus korában”*

14. évfolyam
2008. 1. szám

J U R A

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2008. 1. szám

HU-ISSN 1218-00793

Felelős kiadó: Dr. Berke Gyula dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Korinek László

Tagjai: Dr. Balogh Zsolt György, Dr. Chronowski Nóra, Dr. Holló András,
Dr. Kecskés László, Dr. Maczonkai Mihály,
Dr. Szalayné Dr. Sándor Erzsébet, Dr. Tóth Mihály, Dr. Szécsényi László,
Dr. Trócsányi László, Dr. Visegrády Antal

Főszerkesztő: Dr. Ádám Antal

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán

Postacím: 7602 Pécs, Pf.: 450., tel.: 72/501-599/3226, fax: 72/501-599/3226
e-mail: eniko@ajk.pte.hu

Kiadó: Dialóg Campus, Budapest–Pécs

A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a fenti e-mail címre eljuttatni. A megküldött tanulmányok anonim szakértői vélemények figyelembevételével publikálhatók. A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált má-

TARTALOM

STUDIUM

<i>ÁDÁM ANTAL:</i>	Hans Kelsen tiszta jogtanáról	7
<i>HERGER CSABÁNÉ:</i>	„Szabad egyház szabad államban” – A katolikus autonómia-mozgalom a 19. századi Magyarországon	22
<i>HORVÁTH CSABA:</i>	Van-e nyertese az önkormányzati választásoknak?	36
<i>JEGES SÁRA-VARGA KÁROLY:</i>	A szalutogenetikus életstratégia értéktényezői	43
<i>JULESZ MÁTÉ:</i>	Az íratlan szabálytól a kodifikált normáig: az állatvédelem állatorvosi lova	52
<i>KONDOROSI FERENC:</i>	A gyűlöletbeszéd büntethetősége a nemzetközi emberi jogi okmányok tükrében	59
<i>KORINEK LÁSZLÓ:</i>	Út a statisztikától a rendészet elméletéig	69
<i>DAMJAN KOROŠEC:</i>	Neueste Modernisierungsversuche des Sexualstrafrechts Sloweniens	95
<i>HERBERT KÜPPER:</i>	A gyülekezési alapjog Magyarországon és Németországban	103
<i>VIOREL PASCA:</i>	Discrimination and the fight against it by means of criminal law	119
<i>PETRÉTEI JÓZSEF:</i>	Az alkotmányozó hatalomról	124
<i>CONSTANTIN DRAGOS POPA:</i>	Some aspects concerning the solving of appeals by the tax administration bodies in Romania	138
<i>TREMMEL FLÓRIÁN:</i>	A tanúvédelem hazai körképe	144
<i>ZLINSZKY JÁNOS:</i>	Akadémikusok a magyar jog kiegyezés utáni fejlesztésében	151

COLLOQUIUM

<i>BENKE JÓZSEF:</i>	Az egyetemek egyeteme: a Muszeion	157
<i>FÁBIÁN ADRIÁN:</i>	A miniszterelnök és a miniszterek szerepe a magyar közigazgatásban	167
<i>JANCSÁK RAMÓNA:</i>	Fiatalkorúak a külföldi büntető igazságszolgáltatásban	172
<i>JUHÁSZ ZITA:</i>	A szexualitás szabályozása egy szakrális jogrendben	177
<i>KISS MÓNKA DOROTA:</i>	A közjogi önkormányzati struktúra Lengyelországban	189
<i>KOCSIS MIKLÓS:</i>	A felsőoktatási joggal összefüggő újabb alkotmánybírói határozatokról	198
<i>SCHWEITZER GÁBOR:</i>	Molnár Kálmán közjogász professzor pécsi évtizedei	208
<i>SZABÓ GÁBOR:</i>	A szervezeti etika alapvető kérdései	214

AD HOC

<i>IHÁSZ BOGLÁRKA:</i>	
Konferencia a tízéves Gyermekvédelmi törvényről	221
<i>KAJTÁR ISTVÁN:</i>	
Jogtörténeti munka a 19. század végi magyar igazságszolgáltatási reformokról	225
<i>KUN TIBOR:</i>	
„Franco Garelli: A katolikus Olaszország a pluralizmus korában”	227
A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke	230

CONTENTS

STUDIUM

<i>ANTAL ÁDÁM:</i>	On Hans Kelsen's Pure Theory of Law	7
<i>CSABÁNÉ HERGER:</i>	"Free church in the free state" – The autonomy movements of Catholics in the 19 th century Hungary	22
<i>CSABA HORVÁTH:</i>	Do the local municipality elections have a winner?	36
<i>SÁRA JEGES-KÁROLY VARGA:</i>	The value factors of the salutogenetic life strategy	43
<i>MÁTÉ JULESZ:</i>	From the unwritten rules to the codified norms: a casebook example of animal protection	52
<i>FERENC KONDOROSI:</i>	The culpability of hatred speech in the light of international human rights documents	59
<i>LÁSZLÓ KORINEK:</i>	The path from statistics to the theory of law enforcement	69
<i>DAMJAN KOROŠEC:</i>	Newest efforts of modernization of the sexual criminal law in Slovenia	95
<i>HERBERT KÜPPER:</i>	The fundamental right of free assembly in Hungary and Germany	103
<i>VIOREL PASCA:</i>	Discrimination and the fight against it by means of criminal law	119
<i>JÓZSEF PETRÉTEI:</i>	On the constituent power	124
<i>CONSTANTIN DRAGOS POPA:</i>	Some aspects concerning the solving of appeals by the tax administration bodies in Romania	138
<i>TREMMEL FLÓRIÁN:</i>	The panorama of the national witness protection	144
<i>ZLINSZKY JÁNOS:</i>	Academics in the development of the Hungarian law after the Compromise of 1867	151

COLLOQUIUM

<i>JÓZSEF BENKE:</i>	Museion, the University of Universities	157
<i>ADRIÁN FÁBIÁN:</i>	The role of the prime minister and the ministers in the Hungarian public administration	167
<i>RAMÓNA JANCSÁK:</i>	Juveniles in the foreign criminal jurisdiction	172
<i>ZITA JUHÁSZ:</i>	The regulation of sexuality in a sacral system of law	177
<i>MÓNIKA DOROTA KISS:</i>	The structure of the public self governments in Poland	189
<i>MIKLÓS KOCSIS:</i>	On the current decisions of the Constitutional Court in connection with higher education	198
<i>GÁBOR SCHWEITZER:</i>	Kálmán Molnár's decades in Pécs	208
<i>GÁBOR SZABÓ:</i>	Main issues of ethics in organizations	214

AD HOC	
BOGLÁRKA IHÁSZ:	
Conference on the ten year old Child Protection Act	221
ISTVÁN KAJTÁR:	
Legal history work on the Hungarian judiciary reforms at the end of the 19 th century	225
TIBOR KUN:	
„Franco Garelli: The Catholic Italy in the pluralist era”	227
Contents of the previous volumes of JURA	230

STUDIUM

Ádám Antal
professor emeritus

Hans Kelsen tiszta jogtanáról

Bevezető megjegyzések

Tanulmányomban négy feladat elvégzésére töreksem. 1. Vázolom Hans Kelsen világhírű osztrák-amerikai jogtudós életpályájának alakulását. 2. Felidézem a tiszta jogtan főbb tételeit. 3. Utalok magyar jogtudósoknak a kelsen-i koncepciókkal összefüggő nézeteire. 4. E törekvések valóra váltásában korrekt hivatkozásokkal hasznosítom a „Hans Kelsen jogtudománya” c., 2007-ben megjelent terjedelmes kiadványt,¹ amely az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2005 június 8-án „Tiszta jogtan, tiszta jogtudomány. Hans Kelsen jogtudományának alapkérdései” címmel tartott tudományos konferencia előadói és más szerzők közreműködésének eredményeként negyven értékes tanulmányt tartalmaz. Hangsúlyozom azonban, hogy írásom *nem* ennek a kötetnek a bemutatására irányul. Remélem, hogy lesznek vállalkozók, akik elvégzik e kiadvány átfogó jellemzését és tartalmának beható értékelését. A tanulmányok jelentős hányada egyébként – különösen azok, amelyek korszakunk időszerű problémáit, pl. az alkotmánybíráskodást, a többfokozatú alapjogi bírászkodást, a nemzetközi jog, a szupranacionális jog és a nemzeti jogrendszer viszonyát stb. taglalják – önálló méltatásra és megvitatásra is érdemes.

I. Hans Kelsen életpályájáról

1. Hans Kelsen 1881 október 11-én Prágában született és 92 évesen 1973-ban halt meg a kaliforniai Berkeley-ben. Hároméves volt, amikor szüleivel Bécsbe költözött. Ott végezte elemi és középiskolai tanulmányait, és szerezte meg 1906-ban a jogi doktorátust. Tanulmányokat folytatott Heidelbergben és Berlinben. Államjogból és jogfilozófiából Bécsben doktorált 1911-ben, és ott nyert 1917-ben rendkívüli, 1919-ben pedig rendes professzori kinevezést a Jogi Karra. Még joghallgatóként publikálta 1905-ben első tanulmányát „*Die Staatslehre des Dante Alighieri*” címmel. 1910-ben jelent meg először a „*Hauptprobleme der Staatslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssätze*” c.,

több mint 700 oldalas műve, amelyre 1927 februárjában írt életrajzában Szerző akként utal, hogy ebben a munkájában jutott arra a felfogásra, hogy a jog lényegét tekintve norma, és ezért minden jogelméletnek *normatannak*, vagyis a tárgyi jog tanának kell lennie. 1913-ban jelent meg a „*Zur Lehre vom öffentliche Rechtsgeschäft*” c. tanulmánya. Jelentős és terjedelmes monográfiaként látott napvilágot 1920-ban a „*Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechtes*”, valamint a „*Vom Wesen und Wert der Demokratie*” c. 38 oldalas tanulmánya. Az az éles opposíció, amely az állam és a tárgyi jog azonosságára vonatkozó kelsen-i felfogást kísérte, készítette Szerzőt annak vizsgálatára, hogy megalapozott-e az a gyakori állítás, amely szerint az állam bármiféle jogtól függetlenül szociológiailag megragadható. Ezt a munkát végezte el a „*Der soziologische und der juristische Staatsbegriff. Kritische Untersuchung des Verhältnisses zwischen Staat und Recht*” c., 1922-ben megjelent művében. A következő években számos munkája született szociológiai, ismeretelméleti kérdésekről, majd 1925-ben jelent meg az „*Allgemeine Staatslehre*” című 433 o. terjedelmű monográfiája, 1926-ban pedig a „*Grundriss einer allgemeinen Theorie des Staates*” c. írása, amely Moór Gyula fordításában 90 oldal terjedelemben 1927-ben Szegeden is napvilágot látott.²

2. Kelsen jelentős szerepe az *alkotmánybíráskodás* osztrák illetve európai modelljének elméleti és gyakorlati alapozásában a kapcsolódó szakirodalomban gyakran megállapítást, sőt elismerést nyer.³ E minősítés megítéléséhez a releváns történelemből a következőket emelem ki. Az 1867 december 21-ei osztrák Alkotmány egyrészt rendelkezett a Birodalmi Bíróság és a Közigazgatási Törvényszék felállításáról, az 1869 április 18-i törvény pedig egyebek között lehetővé tette, hogy az Alkotmányban biztosított jogaik sérelme esetén a polgárok panasszal forduljanak a Birodalmi Bírósághoz. Georg Jellinek „*Ein Verfassungsgerichtshof für Österreich*” c., 1885-ben publikált terjedelmes tanulmányában – mint a bécsi egyetem akkori államjogász professzora – áttekinített több korabeli külföldi tapasztalatot, és fogalmazott meg következtetéseket az alkotmánybíráskodás lehetőségeire. Az alkotmánybíráskodás elméleti alapozásában kiemelkedő a jelentősége a jogi normák ún. *Kelsen-Merkl-féle lépcsőzetes rendszerére*, valamint az alkotmánynak a törvények tartalmát és elfogadási rendjét meghatározó szerepére vonatkozó kelsen-i megállapításoknak. Ezek körében nagyon lényeges annak rögzítése és elismerése, hogy az alkotmányellenes törvény mindaddig érvényes, amíg az erre feljogosított különálló szerv, az alkotmánybíróság azt az előírt módon meg nem semmisíti. Ezt a felfogást megerősítette az osztrák Alkotmány 1920-ban megállapított 89. cikke a következő megfogalmazásban:

„A megfelelően kihirdetett törvények érvényességét a bíróságok nem vizsgálják”. Az osztrák szociáldemokraták, köztük Karl Renner – valószínűsíthetően Jellinek említett írásától is serkentve – már 1899-től követelték a monarchia osztrák részén a nemzetek föderális államba szervezését, és javasolták alkotmánybíróság intézményesítését is. Kelsen 1918 októberében Renner kancellár felkérésére és iránymutatása alapján kezdte el a köztársasági alkotmány kidolgozását. Az önálló alkotmánybíróság létrehozása ennek az alkotmányozásnak egyik lényeges eleme volt. Az osztrák Alkotmánybíróságot az 1919 január 25-i törvény állította fel, és első ítéletét március 10-én hozta. Rövid működés után azonban ezt a testületet megszüntették, és az alkotmánybíráskodást az 1920. évi Alkotmány alapján újjászervezték. Kelsen mint „állandó referens” élethosszig tartó kinevezést kapott az Alkotmánybíróságra.

A *Bundesverfassungsgerichtshof* elnökét, alelnökét, valamint 12 tagjának és 6 pótagjának felét a parlament alsóházaként működő Nationalrat, másik felét a második kamara, vagyis a Bundesrat választotta. A bírák megbízatása életfogytig tartott. Az alkotmánybírák egyharmada tekintetében a képviselői mandátum nem volt összeférhetetlen. Kelsent aggasztotta az alkotmánybírák választásának politikai jellege, és ezt kifejezésre is juttatta. Az Alkotmánybíróság legfontosabb hatásköri jogaként szerepelt a tartományi törvények alkotmányosságának elbírálása a szövetségi kormány, valamint a szövetségi törvények alkotmányosságának felülvizsgálata tartományi kormány kezdeményezésére. Kelsen javasolta e hatáskör kiegészítését azzal, hogy hasonló eljárás keretében alkotmánybírói kezdeményezésre a testület más törvény alkotmányosságát is elbírálhassa. Ezzel a javaslattal együtt nem nyert elfogadást Kelsennek az a kezdeményezése sem, hogy az Alkotmánybíróság egyik tagja szövetségi ügyészként kísérelje figyelemmel a szövetségi és a tartományi törvényeket illetve rendeleteket, és alkotmányossági aggályait elbírálásra a testület elé terjeszthesse. Elvetették Kelsennek az alkotmánybírói eljárás állampolgári kezdeményezésre vonatkozó javaslatát is. Kelsen az Alkotmánybíróság kezdeti működésének tapasztalati-ból leszűrt tanulságokat „*La garantie juridictionnelle de la Constitution (La justice constitutionnelle)*” c., 1928-ban megjelent tanulmányában, valamint a Német Államjogászok Egyesületének 1928 április 23–24-i konferenciáján „*Wesen und Entwicklung der Staatsgerichtsbarkeit*” címmel tartott és 1929-ben publikált tanulmányában fogalmazta meg. Ezek között az alkotmány védelmének mellözhetetlen garanciájaként jelölte meg az alkotmányellenes rendelkezések alkotmánybírói megsemmisíthetőségét. Fontosnak tartotta továbbá a *kisebbségek* alkotmányossá-

gi védelmét a zsarnoksággal szemben. *Demokráciaelméletében* pedig hangsúlyozta, hogy a demokrácia lényege nem a többség mindenhatóságában, hanem a többség és a kisebbség közötti rendszeres kompromisszum elérésében jelölhető meg. Mindezt az alkotmánybíráskodás hatékonyan előmozdíthatja. Kelsen alkotmánybírói megbízatása nem tartott élete végéig. Az 1928-ban kormányra került keresztényszocialista pártok, egyházi körök és a sajtó is élesen bírálta az Alkotmánybíróságot és azon belül Kelsen több álláspontját, ezek között pl. a diszpenzációval, tehát a felmentés alapján kötött házasság felbonthatósága ügyében. A kritikák szerint a testület választásbarát, liberális döntést hozott. Ez és néhány hasonló döntés váltotta ki az intézmény *politikátlanításának* követelését, és vezetett ahhoz, hogy valamennyi alkotmánybíró elmozdították tisztségéből, és a bíróválasztásban törekedtek a pártok szerepét csökkenteni. Az 1929. évi alkotmányreform bővítette az államfő szerepét, szűkült annak lehetősége, hogy a parlamenti pártok bizalmi embereket küldjenek a testületbe, szigorították az összeférhetlenségi szabályokat, előírták a jogi végzettséget és legalább 10 évi jogászgyakorlatot stb. A testület tagjainak felét, valamint elnökét és helyettesét a kormány javaslatára a szövetségi elnök nevezte ki a rendes bírák, a köztisztviselők és professzorok közül. A bírák életfogytig tartó megbízatása 1930 február 15-én megszűnt. Ezt követően bár többen, köztük pl. a szociáldemokrata párt elnöke, Bécs akkori polgármestere kérelték őt, Kelsen nem vállalt megbízatást az új Alkotmánybíróságban hivatkozva arra, hogy nem kíván egyetlen párt bizalmi embere sem lenni, másrészt pedig a keresztényszocialista többség beállítottága is zavarta. Szervezeti és működésrendi szempontból az 1929. évi reform hatása tartós maradt, és napjainkban is érvényesül Ausztriában. Kelsen később is kritikus volt ezzel az alkotmányreformmal és az Alkotmánybíróságra vonatkozó rendelkezésekkel szemben. A 1943-ban az Egyesült Államokban megjelent „*General Theory of Law and State*” c. terjedelmes művében csak az 1920–1930 közötti Alkotmánybíróságot tekintette e megjelölésre méltónak, az ezt követő alkotmánymódosításokat félfasisztának minősítette. Későbbi elméleti munkáiban pedig az alkotmánybíráskodás problémáinak taglalását mellőzte.

Kelsen 1923-ban Budapesten, 1929-ben pedig Pécsen és Budapesten tartott előadást. A szuverenitás fogalmának változásáról szóló pécsi előadása az egyetem Baráti Tudományos Szövetsége jog- és társadalomtudományi szakosztályának meghívására, Moór Gyula előzékeny közvetítő fáradozásának is köszönhetően a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem aulájában Weszely Ödön rektorságának és Molnár Kálmán dékánjának évében, 1929 november 18-án

hangzott el. Az előadás szövege ifj. Rimler János fordításában és Faluhelyi Ferenc professzor előszavával 1931-ben (Politzer, Budapest) 23 oldal terjedelemben magyar nyelven is megjelent. „*Der Wandel des Souveränitätsbegriffs*” címmel ugyancsak 1931-ben Modenában is napvilágot látott az előadás szövege a Giorgio del Vecchio emlékkönyvben 11 oldal terjedelemben. 1931-ben jelent meg a Die Justiz 6. kötetében (598–628. o.) a „*Wer soll der Hüter der Verfassung sein*” című híres vitairat, amely Carl Schmitt „*Der Hüter der Verfassung*” c. támadó hangnemű írásának válaszáként született. Kelsen ebben egyrészt elutasította azt a meghaladott felfogást, hogy a rendes bírói jogalkalmazás jogász automatizmus lenne, hiszen az igazi jogalkalmazás Kelsen szerint ott kezdődik, ahol az alkalmazandó norma tartalma a tényállás megítélése szempontjából bizonytalan. Kelsen is indokoltan tartotta, hogy az alaptörvény szövegezése ne szólamokat, hanem pontos meghatározásokat tartalmazzon, a vélemények sokszínűségét, esetleg egyes felfogások kifogásolhatóságát azonban szorosan nem rendkívüli hatalommal lehet megszüntetni, hanem az alkotmányos problémák megoldását szakszerű, szükség esetén alkotmánybírói döntéssel kell elősegíteni.⁴

3. Kelsen a hitleri üldöztetés elől a tudomány és a művészet sok más európai kiválóságához hasonlóan az Amerikai Egyesült Államokban talált menedéket, 1940 nyarán, közel 60 évesen érkezett New Yorkba úgy, hogy amint azt Mádl Ferenc akadémikus „*Találkozásom Hans Kelsennel*” c. tanulmányában⁵ írja: „angol nyelvtudása, különösen a folyékony beszéd és az írás nem volt megfelelő”. Kelsen életének további alakulásából Mádl professzor hivatkozott tanulmányát hasznosítva a következőket emelem ki. Kelsen New York után először a Harvard Law School-ra ment, ahol három évig tanított, behatóan tanulmányozta az angolszász analitikus jogtudományt, és egyúttal törekedett közvetíteni tiszta jogtanának főbb elemeit. Itt azonban az 1933-ban elnyert harvardi díszdoktorátusa ellenére nem tudott gyökeret verni, nem hosszabbították meg szerződését, és nem jutott professzori státushoz. 1942-ben Roscoe Pound ajánlására vendégprofesszori státust nyert a kaliforniai egyetem Political Science Departemenben, majd 1945-ben „full professor”-rá nevezték ki. 1948-ban egyetemi alkalmazását 70 éves koráig meghosszabbították. Az 1951–52. őszi és tavaszi szemeszterben tartotta utolsó előadásait a University of Californián. Bár 1952 április 25-én nyugállományba helyezték, tudományos és szakértői aktivitása tovább folytatódott. 1964 tavaszán abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a kaliforniai egyetem társadalomtudományi könyvtárát róla nevezték el. Ennek eredményeként az épület bejáratán elhelyezett bronz-

táblán a következő felirat olvasható: Hans Kelsen Graduate Social Sciences Library of the University of California. Amint Mádl Ferenc írásából megtudjuk: „A névadó ünnepség után, amikor a könyvtárban egyebek között az ünnepelt azután érdeklődött, hogy nincs-e szükség segítségre könyvei beszerzéséhez, kiderült, hogy a könyvtárban nincs egyetlen könyv sem Hans Kelsentől. Ez a történet is mutatja – írja Mádl –, hogy a tiszta jogtan gondolatvilága nagyon nehezen talált befogadóképességre...” (41. o.) Mádl Ferenc az 1966–67 tanév második felében a University of California meghívására az egyetem Berkeley-i Jogtudományi Karán *Ehrenzweig*gel együtt társelőadóként polgári jogot és nemzetközi magánjogot adott elő jogösszehasonlító szemlélettel. Így egyrészt alkalma nyílt arra, hogy Ehrenzweiggel és Kelsennel közös egyetemi előadásokban vehetett részt. „Ezek az órák Kelsen nagyrészt a tiszta jogtan „*General Theory of Law and State*”-ben lefordított gondolatait adta elő, amit az ottani diákok szemmel láthatóan nehezen fogtak fel. Kelsen külön órát is szentelt a nemzetközi jognak. Főként a „*Principles of International Law*” c. könyve alapján részletesen és világosan tárgyalta a demokrácia, a szuverenitás, az önrendelkezési jog és az emberi jogok kérdéseit. Amint Mádl megállapítja, rá való tekintettel sem korlátozta magát Kelsen, és éles kritikával illette a kommunista berendezkedést, annak tényleges megjelenési formáját, és azt fejtegette, hogy a kommunista jogelmélet, különösen annak brutális sztálinista formája, a Visinszkij-féle normativizmus, mennyire lehetetlen helyzetet teremtett a normális jogi gondolkodás és a jogtudományi kutatás számára.”⁶ „Ebben az időben Kelsen már nagyon idős ember volt, 86 éves, de megjelenésében fizikailag és szellemileg frissnek tűnt, olyannak, aki élvezzi az egyetem szellemi közegét. Az előadások után kávéztunk, beszélgettünk, és Kelsen szemmel láthatóan jól érezte magát” – írja Mádl Ferenc. (43. o.) Ekkor is szakadatlanul dolgozott, amelynek eredményeként megjelent a „*The Law of the United Nations*” ötödik kiadása, valamint a „*Principles of International Law*” második kiadása. „Kétszer voltam nála a lakásán délután, a feleségével nem találkoztam, nem is tudom, hogy élt-e még ekkor.” Kelsent különösen azt érdekelte, hogy mi is lehet a jog szociológiai valósága Magyarországon a Reine Rechtslehre világához képest, milyen a ténylegesen létező jog. „Amikor a kommunista berendezkedések politikai sajátosságairól beszélgettünk, Kelsen rá jellemző módon mindig elméletileg közelítette meg a problémát, lucidusan érvelt, és az elméleti leírások szintjén rendkívül világosan látta, miről is van szó.” (43. o.)

II. A tiszta jogtanról

Kelsen „Reine Rechtslehre. Einleitung in die Rechtswissenschaftliche Problematik“⁷⁷ c. műve 1934-ben jelent meg. E monográfiát valószínűsíthetően 1935 és 1937 között Bibó István magyar nyelvre fordította. Nagy Endrének és Varga Csabának köszönhető, hogy a kézirat közel fél évszázad után előkerült a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirat-tárából. A fordítást Erdélyi Leonóra gondozta és Varga Csaba bevezetésével, valamint szerkesztésében az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Bibó István Szakkollégiuma adta ki az MTA Soros Alapítványának támogatásával.⁸ Különös értéke a több mint száz mai nyelvre lefordított, rendkívül kiterjedt érdeklődést, sok kritikát, eltérő felfogást kiváltó és több továbbfejlesztett kiadást elért alapmű jelzett magyar nyelvű változatának, hogy szerkesztője a kötet zárásaként közli Kelsen legjelentősebb 125 művének bibliográfiai adatait. A tiszta jogtani koncepció lényegesnek tartott elemeit többnyire az említett magyar kiadvány szövegezésében (a lelőhely oldalszámának zárójelbe helyezésével) idézem fel. Ezekhez esetenként fűzök méltató, kiegészítő vagy eltérő tartalmú észrevételeket. A kulcsfontosságúnak ítélt kelsen-i kifejezések *kurzíválása* tölem származik.

1. A Tiszta Jogtan (a továbbiakban: Tjt.) a pozitív jog, tehát a tárgyi értelemben vett jog, vagyis a *jogi normák elmélete*. Szerző az e tárgykörre vonatkozó vizsgálataiban tudatosan mellőzte az ideológiai, az igazságossági, az erkölcsi, a természetjogi, a politológiai és a szociológiai szempontok alkalmazását. Feleslegesnek tartotta tehát az ún. *módszerszinkretizmust*. Természetesen a rendkívül képzett és tájékozott tudós jól ismerte és nem tagadhatta, hogy bármely ország tárgyi jogának voltak, vannak és lehetnek ilyen és hasonló, ún. *metajurisztikus*, tehát jogon túli kapcsolódásai. Ő azonban határozottan arra törekedett, hogy kimunkálja a jogi normáknak a jelzett adottságoktól elkülönült, azoktól függetlenül létező és megismerhető jellemzőit, és ezeknek a kizárólagosnak tartott jogi sajátosságoknak a kapcsolatrendszerét.

Kelsen a jogi normát mindenekelőtt *értelmezési sémának* tekinti valamely emberi megnyilvánulás, jelenség, történés megítéléséhez és minősítéséhez. Meghatározott számú embernek bizonyos előre megszabott feltételekhez igazodó magatartását a jogi norma határozza meg és minősíti. A minősítő normát is jogi alku hozza létre és hitelesíti. Az emberi magatartásokat szabályozó normák, köztük a jogi normák tér- és időbeli jelenségekre, folyamatokra vonatkoznak, és általában tér- és időbeli hatályúak. Ez a megállapítás azt nem zárja ki, hogy valamely norma térbeli és időbeli hatálya határozatlan legyen. Az időbeli és térbeli hatály mellett a normának személyi és egyéb, pl. tárgyi hatálya is lehet. (4–5. o.) Megjegyzem, hogy a

jelzett oldalakon olvasható szöveg a norma időbeli, térbeli, személyi, tárgyi és egyéb *érvényességéről* szól. Széles körben elfogadott és általam is vallott felfogás szerint azonban a végrehajthatóság, alkalmazhatóság, illetve kogens norma esetén a végrehajthatóság, alkalmazandóság időbeli és területi kiterjedtségét, személyi és tárgyi körét elsődlegesen nem a jogi norma érvényessége, hanem annak időbeli, térbeli, személyi, tárgyi stb. *hatálya* tartalmazza.

Kelsen élesen elhatárolja a tiszta jogtant a *jogszociológiától*. Az utóbbi főleg a jogalkotást és a jogalkalmazást kiváltó gazdasági, társadalmi, politikai adottságokat, folyamatokat, valamint a megalkotott jogi norma társadalmi fogadtatását, hatását vizsgálja és minősíti. A Tjt. azonban mint sajátos jogtudomány a jogi normákra mint elképzelt, akart és létrehozott, meghatározott módon és formában megállapított gondolati tartalmakra irányítja vizsgálatait. (9. o.) Már e fogalmazásból is kitűnik, a későbbiekben pedig világosabb kifejtést nyer, hogy a jog mint norma nemcsak tárgyi jog (norma agendi), hanem jogosultság (facultas agendi) is. Arra azonban Kelsen *nem utal* kifejezetten, hogy a jogi norma tartalmát tekintve feltevélt és szankciót meghatározó jellegén kívül lehet tájékoztató, ajánló, lehetőséget teremtő, célt, feladatot, szolgáltatást meghatározó, ösztönző, szervezetet létesítő, hatáskört megállapító, működési, eljárási rendet stb. rögzítő is.

Behatóan és részletesen taglalja Kelsen a jog és az *igazságosság* viszonyának problémáit is. A sokoldalú, színes és szellemes elemzést ehelyütt nem idézhetem fel. Kiemelem azonban annak rögzítését, hogy a jog mint szellemi alakzat különbözik a természeti valóság összetevőitől és más szellemi jelenségektől is. Szerinte az *erkölcs* és a vele egybeeső *igazságosság eszményi, transzcendens kategória*, amelyhez viszonyítva a jog az állami normaalkotó tevékenység terméke. Az igazságosság irracionális ideál, amely érdemben nem is ismerhető meg. Az ilyen, tehát isteni, természetjogi, erkölcsi igazsággal való operálás többnyire nem az érvényes jog megismerését, hanem annak inkább igazolását szolgálja. (7–9. o.) Kelsen ugyan elismeri, hogy művének megírásakor a jogot már nem tekintik örökkévaló és abszolút kategóriának, felismerik, hogy tartalma történeti változásoknak van alávetve, továbbá hogy a pozitív jog idő- és térbeli körülményektől meghatározott jelenség, de az abszolút jogi érték fő gondolata még nem ritkán megjelenik az igazság etikai eszményében, az erkölcsi minimumban, vagy a helyes jog feltételezésében. (11. o.)

Az *erkölcs* jelentőségét megkérdőjelező kategorikus kelsen-i megállapításokkal szemben önként kínálkozik a hivatkozás lehetősége arra az ősi római jogtudomány által is felismert és a történelmi tapasztalatok által megerősített körülményre, hogy a jogi sza-

bályozást és gyakorlatot szerencsésen támaszthatják alá, egészíthetik ki olyan bevált kapcsolódó erkölcsi elvek és normák, mint a *jóhiszeműség*, a *tisztességesség*, a *méltányosság*, a *korrektség*, a *becsületesség*, a *szorgalom*, a *helytállás* stb. követelménye. A történelemben elkövetett kegyetlen igazságtalanságok, a demokratikus jogállam által biztosított emberi és állampolgári alapjogok, közöttük különösen az egészségvédelmi és kulturális jogok, a korszerű szociális biztosítási és ellátórendszerek, az esélyegyenlőséget szolgáló megoldások, a hátrányos megkülönböztetés tilalmi, a pozitív diszkrimináció lehetőségei bizonyítják, hogy korszerű jogi szabályozással gyarapíthatók és javíthatók az egyéni, a közösségi, valamint a társadalmi igazságosság követelményei és tényleges megoldásai. Az igazságosság, a tisztességesség, a méltányosság alakuló és alakítható követelményeinek tiszteletben tartását a demokratikus alkotmányos jogállam nem mellőzheti.

Az ugyancsak mellőzendőnek tartott *természetjog* összefüggésben arra emlékeztetek, hogy a történelem során nem egyetlen, hanem több, *legalább öt* jellegzetes természetjogi elmélet született. Az első szerint a kinyilatkoztatott isteni jog, vagyis a *ius divinum*, a *lex aeterna*, a decalogus egyben természetjognak is minősül. A második változat úgy véli, hogy a természetjog az Isten alkotta természetből fakad és ahhoz igazodik. A harmadik természetjogi koncepció a világ és az ember természetének megfelelő jogot tekintette és tartja természetjognak. A negyedik változat szerint a természetjog az emberi ésszerűségből fakad, és azt szolgálja. Az ötödik természetjogi koncepció az emberi és közösségi érdekből és gyakorlatból vezeti le a természetjogot. E felsorolás korántsem tekinthető teljesnek és lezártnak. A történetileg egymást követően született természetjogi felfogások az emberi jogok bővítése, az önkényuralom megszüntetése vagy megelőzése érdekében léptek fel, tehát szinte mindig a haladást szolgálták. A követelmények folytonos bővülésével magyarázható, hogy nem jött létre, és *nem létezik az emberiség egyetlen természetjogi kódexe*. Az egymásra épülő és folyton gyarapodó természetjogi teóriák azonban túlnyomórészt a haladást előmozdító értékes emberi alkotások.

Egyetértéssel fogadhatjuk Kelsennek az ideológus jogtudománnyal szembeni érvelését. Megállapítása szerint az *ideológia* leplezi a valóságot, mivel vagy a megtartás és oltalmazás szándékával eszményíti azt, vagy a támadás, a megszüntetés és mással való helyettesítés célzatával eltorzítja a valóságot. A 20. század szörnyű háborúi és önkényuralmi rendszerei temérdek példát szolgáltattak a visszaéléseket alátámasztó, a magukat dicsőítő ideológiák jellegéhez és regresszív szerepéhez. A Tjt. mint igazi jogtu-

domány ezzel szemben a jogi valóság feltárására és megismertetésére törekszik. Ehhez – úgy vélem – azt is hozzáfűzhetjük, hogy a tudomány a hátrányos, a korszerűtlen valóság feltárásával, a lehetőségek sokszempontú elemzésével a jog világában is fejlettebb, előnyösebb megoldásokat munkálhat ki, ajánlhat és könnyíthet megvalósítani.

2. Rátérve immár a Tjt.-nek a jog mibenlétére vonatkozó tanítására előrebocsátom, hogy Kelsen számos alcímmel jelzett részletkérdésre tagolva végezte el a jogra illetve a jogi normákra vonatkozó elemzéseit, és fogalmazta meg elméleti következtetéseit. Az ismertetés korrektségének jegyében – bár lényegre törő összegezéssel – törekszem követni és érzékeltetni a szerzői gondolatmenet tagolását. A Tjt. a jogi normát, a *Sollent*, a *legyent* nem transzcendens parancsként fogja fel, hanem *hipotetikus ítéletnek* tartja, a jogi törvény ugyanis *jogi feltételekhez jogkövetkezményt* kapcsol. Itt azonban nem kauzalitás, nem okozatosság érvényesül, hanem csupán *beszámítás* történik. A büntetésnek a bűncselekményre, a végrehajtásnak a magánjogi jogsértésre vonatkoztatása nem okozatosság, hanem normatív következmény. A *Sein*, a valóság okozati törvényszerűsége szükségszerű, a *Sollen*, a *legyen*, a *kell* *beszámítással érvényesül*. Mindez a jogi szabályozásból fakad, abból a *jogtételtől* ered, amely a jogi feltételt határozza meg és a jogkövetkezménnyel összekapcsolja. A *legyen* tehát lényegesen különbözik a természetbeni okozatosságtól és a transzcendens jogeszmétől is. A hipotetikus jogi ítélet a kanti filozófia értelmében *ismeretelméleti transzcendens*, nem pedig metafizikai transzcendens. „A jog ilyen megítélésével szemben lépett fel a leghevesebb ellenállás a hagyományos jogelmélet részéről, amely sohasem viseli el, hogy a Szovjet Köztársaság rendje éppen úgy jogrendként értelmezhető, mint a fasiszta Itália, vagy a demokratikus Franciaország jogi rendje” – állapítja meg Kelsen. (14. o.) Nem valamely benne rejlő különös minőség, nem is jogon túli normához, morális, transzcendens értékhez való viszonya teszi, hogy valamely emberi magatartás esetleg deliktumnak minősül, hanem egyedül az, hogy a jogtételben megjelölt magatartás sajátos következmény feltételeként nyert meghatározást. (15. o.) A jogsértéssel bizonyosodik be a jog létezése, amely a kényszeraktus mint jogkövetkezmény legyenében és ennek érvényesülésében rejlik. Azt szerencsére Kelsen is elismeri, hogy a jogrend célja az, hogy az embereket az őket valamely magatartás esetén fenyegető hátrány ismeretében ellenkező megnyilvánulásra serkentse. (16. o.) Az emberi magatartástól különböző, ún. természeti adottságok, események, jelenségek is csak az emberi magatartással összefüggésben jelenhetnek meg a jogi norma tartalmi elemeiként.

3. Sokan észrevételezték már, magam is indokolt-

nak tartom ehelyütt is megjegyezni, hogy a jogi norma hipotetikus ítéletként felfogott logikai szerkezetének és másodlagos hatásának mint alaptípusnak elismerése mellett a jogi normáknak számos egyéb tartalmú és szerkezetű változata is létezik a modern demokratikus jogállamban. Példaként említhetjük a közösségi és más célokat, az elvégzendő feladatokat, a közhatalmi és egyéb szervezetek, szervek és intézetek létrehozását, felépítését, hatáskörét, működési formáit, az alanyi jogosultságokat, köteleességeket, tilalmakat, műszaki és egyéb paramétereket stb. megállapító jogi előírásokat. Ezek többségénél a vázolt hipotetikus ítélet szerkezete hiányzik, vagy csak többszörös illetve távoli áttételek révén és csak szerény alakzatokban fedezhető fel a jogkövetkezmény és annak készítő hatása. Azt természetesen nem tagadjuk, sőt hangsúlyozva kell megjegyeznünk, hogy a felsorolt normák mindegyik csoportjában megtalálható a *legyen bizonyos erősségű változata, és a közhatalmi készítés* valamilyen megnyilvánulása.

4. A Tjt. negyedik fejezete „A jogelméleti dualizmus leküzdése” címet viseli. (22–32. o.) A monográfiának ebben a részében sokszempontú, tanulságos elemzését nyújtja Szerző az alanyi jog és a tárgyi jog, a közjog és a magánjog, az alanyi jogosultság és köteleesség, a személyi és a dologi jogosultságok, a természetes személy, a fizikai személy, a jogi személy és a jogalany, az állam és a jog, valamint mindezek feltételezettségi, korrelatív, egymást erősítő-gyengítő kapcsolatainak és gyakori ideológiai minősítésének. E vizsgálatokból leszűrt következtetésekből az alábbiakat idézem. „Senki nem létesíthet maga részére jogokat, mert az egyik joga csakis a másik kötelezettségének feltétele mellett áll fenn, és az objektív jogrend szerint ilyen jogviszony csak két egyén egyező akarathívánítása által jöhet létre, mégpedig akkor, ha a megállapodást a tárgyi jog jogalkotó tényállásként szabályozza. A magánjogban tehát nincs teljes autonómia.” Ezt a korrelációt törekedett megértetni hallgatóival Kausser Lipót, a pécsi Jogi Kar egykori tekintélyes magánjogász professzora a következő aforizmával: „Alanyi jog alany és köteleesség nélkül, mint éjszaka sötét nélkül, olyan mint a drága kincs, amelynek értéke semmi sincs”. A Tjt. az alanyi jogban és a kapcsolódó jogi köteleességben egyaránt individualizált jogi normát ismer fel. „Valamely magatartásra az ember ugyanis jogilag annyiban kötelezett, amennyiben a magatartás ellentéte a jogi normában jogsértés-következménynek minősített kényszeraktus feltételeként van megjelölve.” (26. o.) A felelősség pedig a köteleesség különleges fajtájaként jelenik meg. Kelsen megállapítása szerint: „Az alanyi jog második formáját, a jogi köteleességet feltűnően mostohán kezeli az általános jogtan. Olykor még olyan állítás is elhangzik, hogy a köteleesség nem jogi fogalom,

hiszen csak erkölcsi köteleességek vannak, a jogban pedig csupán alanyi jogok”. E felfogással szemben Szerző szerint az olyan kényszerrendnek mint a jog, nem lehet más lényeges funkciója, mint az alávett egyének normatív megkötése. Ez a normatív megkötés pedig csak köteleesség szóval jelölhető. Valamely magatartásra az ember jogilag annyiban kötelezett, amennyiben a magatartás ellentéte a jogi normában jogsértés-következménynek minősített kényszeraktus feltételeként van megjelölve. Fontos tétel a Tjt.-nek, hogy *alanyi jog* csakis azért és annyiban létezik, amennyiben azt a *tárgyi jog* szabályozza. Azáltal, hogy a Tjt. felismeri annak lényegét, amit alanyi értelemben vett jognak neveznek „megszünteti az alanyi és a tárgyi jog dualizmusát” – állítja Kelsen. Az alanyi jog tehát maga a tárgyi jog, mivel a tárgyi jog által statuált jogkövetkezménnyel más személy ellen irányul (köteleesség) vagy annak rendelkezésére áll. Ha az alanyi jogot a tárgyi jogra vezetjük vissza, akkor minden ideológiai visszaélést kizárunk – rögzíti a Szerző. (27. o.)

5. Kelsen elismeri, sőt hangsúlyozza, hogy demokratikus államformában a normáknak alávettetek a törvényhozásban részt vesznek, ellentétben az autokratikus államformával, amely kizárja alattvalóit az állami akarat alakításából. Demokratikus törvényhozás történhet közvetlenül a „nép”, azaz a normának alávettettek által. Közvetlen demokráciában az egyén jogosult a törvényhozó népgyűlésen részt venni, felszólalni és szavazni. A másik változatban, a képvisleti rendszerben csak közvetve illeti meg a népet a törvényhozás joga, azt a nép az általa választott parlamenten keresztül gyakorolja. Ilyenkor az állami akarat kialakítása, vagyis az általános jogalkotás két szakaszra oszlik: a parlament megválasztására és a megválasztott képviselők által gyakorolt törvényhozásra. Ekkor a megválasztottakat illeti a parlamenti tagság, a hozzászólás és a szavazás joga. Ezek politikai jogok. A fentiekre azért utaltam, hogy érzékeltessem Kelsen tiszta jogtanában *sem mellőzte maradéktalanul a politikai és a jogi valóság összekapcsolódó megnyilvánulásainak figyelembevételét*. Sőt mindehhez azt fűzte hozzá, hogy az alanyi magánjog is politikai jog, mert a jogosultnak részvételt enged az állami akarat alakításában. A politikai jogosultság biztosítja a részvételt az általános normák létrehozásában, a magánjogi jogosultság pedig az egyedi norma alkotásában.

6. A Tjt. szerint az ember nem jogi, hanem biológiai-pszichológiai fogalom. A jog az embert nem teljes egészében, nem valamennyi testi és lelki funkciójával egyetemben ragadja meg. Köteleességként vagy jogosultságként a jog teljességgel csak meghatározott emberi aktusokat statuál. Az ember nem egészében tartozik a jogrend által létrehozott közösséghez, hanem csak olyan cselekvéseivel és mulasztá-

saival, amelyeket a közösségre vonatkozó jogi normák meghatároznak. A jogi személy tekintetében azt hangsúlyozza Kelsen, hogy annak minden cselekedete emberek cselekedete, amelyet a jog *fiktív alanyának* számít be.

7. A TJt. fontos összetevője a *jogrend lépcsőzetes elmélete*. (35-49. o.) Arra a kérdésre, hogy mi alapozza meg a jognak mint normák sokaságának és rendszerének egységét, Szerző azt válaszolja, hogy azok sokasága akkor alkot egységes rendszert, ha *érvényességük egyetlen normára, ún. alapnormára vezethető vissza*. Az utóbbi megállapítás az erkölcsi normákra is vonatkozik, bármely erkölcsi normarendszer szabályai ugyancsak visszavezethetők egy vagy néhány átfogó általános erkölcsi princípiumra. Lényeges és sokat vitatott álláspontja Kelsennek, hogy a jogi norma érvényessége nem lehet kérdéses amiatt, hogy tartalma valamilyen feltételezett szakrális értéknek, pl. az erkölcsnek nem felel meg. Szerinte bármely jogi norma csak azért érvényes, mert teljességgel meghatározott módon, sajátos módszerrel alkották meg. A jogi normák rendszerének összetevői a következők: a hipotetikus alapnorma, az alkotmány, a törvény, a rendelet, a bírói ítélet, a közigazgatási határozat és a jogügylet. Az alkotmányt, a törvényt és a rendeletet *általános jogi normának*, a bírói ítéletet, a közigazgatási döntést és a jogügyletet pedig individuális, tehát *egyedi normának* minősíti a Szerző. A felsorolt összetevők közül a legkevesebbet a *hipotetikus alapnormáról* tudhatunk, ami alig csodálható, hiszen feltételezett. Valószínűsíthető, hogy e megjelölés révén olyan államra gondol Kelsen, amely nem rendelkezett sem egyetlen írott okmányba foglalt alaptörvénnyel, sem több jogi dokumentumból álló történeti alkotmánnyal, de amely hatalmi rendszer valamikor létrejött, és hosszabb idő óta felismerhető jegyeket magán viselő államhatalmi és egyben jogi kényszerrendszerként működik. A valóságos, konkrét alkotmány hiányában a hipotetikus alapnorma feltételezésére azért van szükség, hogy legalizálja a létrejött egyéb normák érvényességét. Kelsen felfogása szerint ugyanis *bármely norma jogi normaként akkor és azért tekinthető érvényesnek, ha előre meghatározott szabály szerint alkották meg*. (36. o.) Az alapnorma tartalma pedig ahhoz a tényálláshoz igazodik, amelyben a rendet létrehozták, amelynek bizonyos mértékig megfelelnek a rend által érintett emberi magatartások. Teljes és kivételt nem ismerő megfelelés azonban nem érhető el – állapítja meg Kelsen. Ha olyan társadalmi rendet kellene alapítani, amelyben az emberek tényleges magatartása mindig és maradéktalanul megfelel az alapkövetelményeknek, annak alapnormája csak a következőként hangozhatna: történjék, ami tényleg történik, avagy azt kell tenned, amit tenni kívánsz. Maradéktalanul ugyanis csak ilyen

előírás valósítható meg.

Az *érvényesség nem azonos a hatékonysággal, és a jog nem maradéktalanul azonos a hatalommal*, a jog a hatalomnak csupán meghatározott szervezeti, működési, megvalósulási illetve végrehajtási rendje. A jog *specifikuma*, hogy létrejöttét *önmaga szabályozza*. Ennek alapján állítják mások, hogy a jog autopoietikus rend. A jog létrejöttét *önmaga* oly módon szabályozza, hogy meghatározza azt az eljárást, amely szerint a másik jogi norma létrejön, és különböző mértékben megállapítja a megalkotandó norma tartalmát is. A jogrend nem mellérendelt, egymás mellett álló jogi normák rendszere, hanem *a jogi normák rétegeinek lépcsőzetes rendje*. A jogi normák egysége abból adódik, hogy az egyik megalkotása és érvényessége egy másikra vezethető vissza, és annak megalkotása ugyancsak másik által meghatározott. A visszafelé haladás az alkotmányba, illetve a hipotetikus alapnormába torkollik. A pozitív jog legmagasabb fokát alkotó *alkotmánynak* lényeges funkciója, hogy megállapítja a jogalkotás szerveit és azok eljárását. Az alkotmány meghatározhatja a *törvények tartalmát* is. A pozitív alkotmányok ezt rendszerint megteszik. Kelsen már 1934-ben megállapította, hogy a modern alkotmányokban rögzített alap- és szabadságjogok katalógusa nem más, mint olyan rendelkezések tiltása, amelyek a polgárokat egyenlőtlenül kezelik, vagy szabadságukat korlátozzák. Az alkotmányellenes törvény kibocsátásáért meghatározott szervek felelősséggel tartoznak, illetve lehetővé válik az ilyen törvény megtámadása és visszavonása.

Az olyan általános normákat, amelyeket nem a parlament, hanem valamely közigazgatási hatóság bocsát ki, *rendeletnek* nevezik, amely törvényt végrehajtó, vagy törvényt pótló is lehet. A törvényhozásnak az a feladata, hogy meghatározza a bírósági és közigazgatási aktus megalkotását és tartalmi kereteit. Az alkotmány és a törvényhozás közötti viszony lényegében ugyanaz, mint a törvény és az igazságszolgáltatás, illetve a törvény és a közigazgatás közötti kapcsolat. A *bírói ítélet egyedi jogi normának minősül*, amely az elvont jogi normát individualizálja és konkretizálja. Ezt a felismerést csak az olyan előítélet homályosíthatja el, amely szerint az általános norma minden jogot magában foglal. Ez a felfogás nem más, mint a jognak a törvénnyel való hibás azonosítása. *Ami közigazgatásnak nevezünk, funkcionálisan nem különbözik a bírói igazságszolgáltatástól*. Ez is a törvényhozó által előírt állapotot idéz elő, szükség esetén kényszeraktus alkalmazásával. Funkcionális különbség a bírói ítélet és a közigazgatási aktus között csak akkor következik be, ha az állam közigazgatási szerve által *közvetlenül* valósítja meg a társadalmilag kívánt állapotot, például iskolát, vasutat, kórházat létesít és működtet.

A felek a törvényi felhatalmazás alapján, *jogüggy-*

let révén konkrét normát állapítanak meg, amely kölcsönös magatartást statuál, és csak a vállalt kötelezettség megsértése alkotja a bírói ítélet által megállapítandó tényállást, amelyhez az ítéletben előírt jogsértéskövetkezmény, illetve annak végrehajtása kapcsolódik. A jogügyletet tehát a hagyományos elmélettől eltérően nem szabad szembeállítanunk a törvényhozással mint jogalkotással. *A törvényhozás és a jogügylet egyaránt egyidejűleg jogalkotás és jogalkalmazás.* A vázolt jogalkotási folyamatnak, amely alkotmányozással kezdődik, utolsó szakasza a *kényszeraktus*, vagyis a jogsértés-következmény beállása. *A kényszeraktus végrehajtó jellegű, az alapszabály pedig tisztán normaalkotó jog. Ami a két határeset közé esik, egyidejűleg jogalkotás és jogalkalmazás.*

9. A lépcsőzetesen felépített jogrend egysége kétségesse válik, ha az alacsonyabb fokozatú norma *akár létrejöttében, akár tartalmában* nem felel meg az öt meghatározó magasabb fokú normának. Kérdés azonban, hogyan maradhat a jogrend mint a normák logikusan zárt rendszere egységes, ha a rendszer eltérő fokozatú két normája között logikai ellentét áll fenn. Kelsen erre a kérdésre a következőt válaszolja. „Ha létezik alkotmányellenes törvény, tehát olyan érvényes törvény, amely létrehozásának módjánál vagy tartalmánál fogva az érvényes alkotmány rendelkezésének ellentmond, ez a tényállás nem ítéhető meg másként, mint úgy, hogy az alkotmány nemcsak az alkotmányos, hanem a valamilyen értelemben alkotmányellenes törvény érvényességét is elismeri. Az alkotmány ugyanis nemcsak azt írja elő, hogy a törvények meghatározott módon alkottassanak, és bizonyos tartalmuk legyen vagy ne legyen, hanem azt is: ha a törvény nem az előírt módon jött létre, vagy a törvénynek nem az előírt tartalma van, ezért *nem tekintendő semmisnek, hanem mindaddig érvényes marad, amíg azt egy erre rendelt bíróság (pl. alkotmánybíróság) az alkotmány által szabályozott eljárásban meg nem semmisíti.*” (47. o.)

Hasonló a helyzet az ún. törvényellenes rendelet, valamint a törvény- vagy rendeletellenes bírósági illetve közigazgatási aktus esetén is. A törvény nemcsak azt az előírást tartalmazza, hogy a bírói ítélet és a közigazgatási aktus hogyan hozassék meg és milyen tartalommal bírjon, hanem arról is rendelkezik, hogy a más módon megalkotott és más tartalmú norma is érvényes mindaddig, amíg meghatározott eljárás az előző előírással való ellentéte miatt hatályon kívül nem helyezi. Ha az egyedi norma a két alternatíva közül az elsőnek felel meg, akkor teljes értékű, ha pedig a másodiknak, akkor kisebb értékű, vagyis e fogyatékosága címén hatályon kívül helyezhető. Harmadik lehetőség nincs, mert valamely norma, amely nem helyezhető hatályon kívül, véglegesen érvényes lehet, vagy pedig *semmis*, azaz

egyáltalán nem létező, hanem csupán norma látszatú. A normaellenes norma vagy megsemmisíthető, de megszüntetéséig érvényes, vagy pedig semmis, és akkor nem norma. A vázoltak alapján nyilvánítja ki Kelsen, hogy a jogrend lépcsőzetes felépítésének egységét nem veszélyezteti logikai ellentmondás. (48–49. o.)

10. A monográfia „Értelmezés” c. (VI.) fejezetének (50–59. o.) élén Szerző kinyilvánítja, hogy a jogrend lépcsőzetes felépítéséből jelentős következtetések szűrhetők le a jogértelmezésre vonatkozóan. Az értelmezés olyan szellemi eljárás, amely a jogalkotás folyamatát elkíséri a magasabb foktól az általa meghatározott alacsonyabb fokig. A magasabb fokú norma nem kötheti meg minden tekintetben azt az aktust, amellyel végrehajtták. Szükségképpen kisebb-nagyobb térnek maradnia kell a mérlegelés számára. Bármely jogi aktus, legyen az jogalkotási vagy végrehajtási jellegű, a magasabb norma által csak részben meghatározott. A meghatározatlanság lehet egyenesen szándékolt.

Ha „értelmezés” alatt a végrehajtandó norma értelmének megállapítását értjük, akkor e tevékenység eredménye annak a keretnek a megállapítása, amelyet az értelmezendő norma jelent. Nem szükséges, hogy a törvény értelmezése egyetlen döntéshez mint egyedül helyeshez vezessen. Az értelmezés szokásos elemélete ezzel szemben azt kívánja elhíttetni, hogy a törvény konkrét esetre alkalmazva mindig csak *egyetlen* helyes döntést eredményezhet, és e döntés pozitív jogi helyessége magán a törvényen nyugszik. Pedig az értelmezés szükségessége éppen abból adódik, hogy az alkalmazandó norma vagy normarendszer több lehetőséget hagy nyitva, azaz nem tartalmaz eligazítást arra nézve, hogy a szóban forgó érdekek közül melyik a magasabb értékű, ezt a döntést, tehát az érdekek rangsorolását egy későbbi normaalkotási aktusra, pl. bírói ítéletre bízta. Hogy a norma által adott lehetőségek közül melyik „helyes”, nem jogelméleti probléma, hanem *jogpolitikai*. A törvényből helyes ítéletet vagy helyes közigazgatási aktust nyerni lényegében ugyanaz, mint az alkotmány keretében helyes törvényt alkotni. A törvényhozó kötöttsége csekélyebb, mint a bíróé. Azonban a bíró is jogalkotó, és funkciójában viszonylag ő is szabad. Azok a „tudományos” kommentárok, amelyek állítólag a törvényalkalmazás támogatására hivatottak, teljességgel jogpolitikai jellegűek, vagyis nem mások, mint kísérletek a bíróságok és a közigazgatási hatóságok jogalkotó funkciójának befolyásolására.

A jogértelmezésnek különleges szerepet szokás tulajdonítani a törvény *hézagainak* betöltésében. Csak hogy – Kelsen szerint – valóságos joghézag olyan értelemben, hogy a jogvita érvényes normák szerint ne lenne eldönthető, mert a törvény – mint mondják – az

esetre vonatkozó előírás hiányában nem alkalmazható, nem létezik. A jogrend nemcsak azt a tételt tartalmazza, hogy az ember meghatározott magatartásra kötelezett, hanem azt is, hogy *amire nincs kötelezve, azt szabadságában áll tenni vagy nem tenni*. Ez a negatív norma azon a döntésen keresztül érvényesül, amellyel a nem kötelező magatartásra irányuló követelést elutasítják. Hogy bizonyos esetekben mégis joghézagról beszélünk, ez nem azt jelenti, hogy norma hiányában logikailag lehetetlen dönteni, hanem azt, hogy a logikailag lehetséges helyt adó vagy elutasító döntést a törvényalkalmazásra hivatott autoritás célszerűtlennek vagy igazságtalannak érzi, és ennek folytán olyan feltevésre hajlik, hogy a törvényhozó az adott esetre egyáltalán nem gondolt. Az ún. joghézag ezért nem más, mint az a különbség, ami a pozitív jog és egy jobbnak, igazságosabbnak, helyesebbnek tartott rend között fennáll.

A vázolt hézagok mellett szokás beszélni „*technikai*” joghézagról is. Ennek esete akkor áll fenn, ha a törvényhozó elmulaszt valamit szabályozni, amit pedig szabályoznia kellett volna ahhoz, hogy a törvény alkalmazható legyen. Csakhogy az, amit technikai joghézagoknak neveznek, vagy hézag a szó eredeti értelmében, azaz a pozitív jog és a kívánatos jog közötti eltérés, vagy pedig bizonytalanság, amely a norma keretjellegéből adódik. A keretjelleg pedig felhatalmazást jelent a *többféle* tartalmú alkalmazásra. Természetesen nem zárható ki, hogy a törvény valamely rendelkezése *maradéktalanul értelmetlen*, hiszen a törvények emberi alkotások. Ilyenkor azonban semmiféle értelmezés *nem* kölcsönözhet neki értelmet.

Nemcsak megalapozatlan, hanem kifejezetten inkorrekt lenne Kelsennek a jogértelmezést és a joghézagot érintő vázolt szkepticizmusával összefüggésben számon kérni azokat az elméleti vívmányokat, amelyeket a több mint fél évszázados európai kontinentális alkotmánybíráskodás kimunkált. Ezek körében utalhatunk olyan *jogi alapértékekre*, mint a személyi méltóság egyenlősége, az emberi élet, a kifejezési szabadság, a közvélemény szabad áramlása, a diszkrimináció-mentesség, a hátrányos tartalmú jogszabályi rendelkezés visszaható hatályának tilalma, a jogi szabályozás következményeinek előreláthatósága és kiszámíthatósága, a szükségesség, az arányosság és az alkalmasság követelménye az alapjog-korlátozásban, a tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerűség, az új szabályozás végrehajtására való felkészüléshez elengedhetetlenül szükséges, ún. „*kellő idő*” kategóriáinak kiemelkedő és ezért előnyösen *instruktív értékpozícióira* a jogi értékek súlyának megítélésében és versengésük, esetleg kollízióik elbírálásában, összefoglalóan a jogi normák értelmezésében.

11. A *jogrend lépcsőzetes felépítésének* tana a jogot mozgásban, önmaga alkotásának állandóan megújju-

ló folyamatában ragadja meg. A jog e dinamikus elemele különbözik a statikustól, amely a jogot alkotására való tekintet nélkül, mint megalkotott rendet, annak érvényességét igyekszik megragadni. A jogi dinamika problémájának középpontjában a *jogalkotás különféle módszereinek, vagyis a jog formálásának kérdése áll*. Az általános norma egyediesítésének, az absztrakt jogi normától a konkrét jogi normához haladásnak is bele kell tartoznia a jogrend kereteibe. A Tjt. azáltal, hogy a jogügyletet is a hatósági parancshoz hasonlóan *egyedi állami normának* tekinti, viszonylagossá teszi a *közjognak és a magánjognak* a hagyományos jogtudományban abszolutizált *ellentétét*, pedig Szerző szerint alig van többről szó, minthogy a törvényhozás, a kormányzati és a közigazgatási szervek tevékenysége rendszerint kevésbé kötött, mint a bíróságoké. Úgy véli, hogy a kritizált dualizmusnak csupán ideológiai jelentősége van. Ez ugyanis arra irányul, hogy a közhatalom kötetlenségét bővítse. A közjog és a magánjog ellentétének abszolutizálása olyan elképzelést is sugall, mintha csupán a közjog területe, mindenekelőtt az alkotmányjog és a közigazgatási jog lenne a politikai uralom birodalma, és ez a magánjog területéről teljesen ki lenne zárva. Eszerint tehát a köz-, azaz a politikai jog és a magánjog, azaz a politikamentes jog szférája közötti elvi megkülönböztetés lenne hivatott megakadályozni a felismerést, hogy a *jogügyleti szerződésben létrejött „jog” ugyanúgy a politikai uralom színhelye, mint a törvényhozás és a közigazgatás útján alkotott közjog*.

Kelsen körvonalazott felfogását akceptálhatónak tartom. Közjogásként azonban először azt jegyzem meg, hogy tárgyi, tartalmi szempontból a közjog hatókörébe tartozik az egyre gyarapodó közhatalmi apparátus szervezetének, feladatainak, működési illetve eljárási rendjének, kényszerítő és ösztönző eszközeinek és ezek alkalmazásának, továbbá a polgárok szabadságjogainak, és a közhatalom gyakorlásában való közreműködési formáinak a meghatározása is. A magánjogi jogosítványok túlnyomó többsége a közjog révén szabályozott közhatalom által meghatározott keretek között és módon, de többnyire a privát szférában gyakorolható. A történelmi tapasztalatok hasznosításából korszakunkban immár azt is megállapíthatjuk, hogy az *önkéntes rendszerek* közjogi szabályozással rendkívül kiterjedt arányban tettek lehetővé a közhatalmi beavatkozást a gazdálkodás, a kulturális élet és a magánélet szféráiba. Korszakunkban pedig a fenntartható fejlődést szolgáló célkitűzések, valamint az élővilágot fenyegető, többnyire a tudományos-műszaki haladás által előidézett veszélyek, kataklizmák, katasztrófák, akcideneciák és más ártalmak teszik elkerülhetlenné a *közhatalmi* szabályozás, ösztönzés, kedvezményezés, jutalmazás, tiltás, ellenőrzés, korlátozás, kényszerítés koráb-

ban ismeretlen, közjogi változatainak alkalmazását.

12. Markánsan érvel Kelsen a *kettősséggel szemben* művének a „Jog és állam” c. (VIII.) fejezetében is. (64–71. o.) Szerző szerint a hagyományos jogtudomány azért tünteti fel az államot a jogtól különböző személyként, hogy a jog az államot, amely a jogot létrehozza, igazolhassa. Megállapítása szerint: „Abban a mértékben, ahogyan az állam vallásos-metafizikai igazolása hatástalanná válik, a *jogállam-elmélet* lesz az állam egyetlen lehetséges igazolása”. (65. o.) Az ideologikus megközelítések nem a valóság, vagyis az állam lényeges jellemzőinek érdemi feltárására és megismerésére irányulnak, hanem sokkal inkább tekintélyének erősítésére. A Tjt. szerint az állam olyan társadalmi képződmény, amely az emberi magatartások társadalmi *kényszerrendje*, amely azonos a *jogrenddel*, mert mindkettőt kényszeraktusok jellemzik. Az állam tehát jogrend. Hangsúlyozza azonban Kelsen, hogy nem minden jogrend nevezhető államnak. Az állam olyan jogrend, amely az öt képező normák létrehozására és végrehajtására bizonyos munkamegosztással működő szerveket létesít. (66. o.) Bármely emberi ténykedés azáltal válik állami aktussá, hogy valamely jogi norma annak minősíti. Az állam nem más, mint a jogrend megszemélyesítése, ez a megszemélyesítés pedig *jogi beszámítás* eredménye. Beszámítás teszi államszervvé azt az embert, aki a jogi normában előírt tényállást megvalósítja. Az állami jogi személy épp oly *fikció*, mint bármely más embercsoport jogi személyisége. Ehhez azonban szerintem hozzá kell fűznünk, hogy az állam beszámított jogi személyiségét kiterjedt saját kényszerapparat, és az állami kényszerítés *legalizált*, de drasztikus eszközrendszere teszi meggyőzővé. E tény árnyaltabb kelsen tudományos megfogalmazása így hangzik: „A következetes jogpozitivizmus álláspontjából a jog – éppen úgy, mint az állam – nem ismerhető meg másként, csak mint emberi magatartások kényszerrendje, amelynek erkölcsi és igazságossági értékéről ezzel még semmit sem mondtunk. Ezek szerint az állam nem ragadható meg jogilag sem jobban, sem kevésbé, mint a jog maga, amely mint szellemi tartalom: rend, s így a normatív jogi megismerés tárgya; mint motivált és másokat motiváló lelki-testi aktus pedig: hatalom, azaz jogi hatalom, s mint ilyen a szociálpszichológia vagy a szociológia tárgya”. (70. o.) „Amikor a Tjt. az államnak a joggal való igazolását elveti, ezt nem azért teszi, mintha talán az állam mindennemű igazolását lehetetlennek tartaná. Csak azt tagadja, hogy a jogtudomány képes az államot a jog által, vagy – ami ugyanaz – a jogot az állam által igazolni. Különösen tagadja, hogy a jogtudomány feladata lenne bármit is igazolni. Az igazolás értékelést jelent, amely az etika és a politika dolga és nem a tárgyilagossá megismerése. Egyedül az utóbb-

bit kell a jogtudománynak szolgálnia, ha tudomány kíván lenni és nem politika.” (71. o.)

Pluralista értéktani szempontból szerintem nem tagadhatjuk, sőt hangsúlyoznunk kell, hogy a jogi alapértékek markáns nemzeti csoportja, az alkotmányos jogállam alaptörvénye által elismert, szolgált és védett, ún. *alkotmányi értékek* az alkotmányozó közhatalom értékelésének normatív, tehát kötelezően tiszteletben tartandó termékei. Ezeknek a közhatalmi céloknak, feladatoknak, alapelveknek, alapkövetelményeknek, alapjogoknak, tilalmaknak, kötelességeknek, felelőségeknek stb. a kimunkálásához történelmi tapasztalatok, nemes törekvések, az emberi közösségeket fenyegető veszélyek figyelembevételével a haladó emberiség protagonistái, tehát elismert élharcosai járultak hozzá, a nemzetállamok többsége pedig kötelező nemzetközi okmányokban, majd alaptörvényekben fogadta el és nyilvánította követendőnek ezeket. A kiterjedt tárgyú, folyton gazdagodó és formálódó *jogi alapértékeket előnyösnek bizonyultságuk* folytán széles körű emberi, polgári, közösségi, társadalmi elismerés, egyetértés, tisztelet övezi, de az sem tagadható, hogy ezek bizonyos nemzetközi, szupranacionális és nemzeti normák által megállapított és *közhatalmi eszközökkel* szolgált és védett érték kategóriák.⁹

13. A Tjt. záró (IX.) fejezete „Állam és nemzetközi jog” címet viseli. (72–85. o.) Az itt olvasható fejtegetések és a Szerző egyéb ilyen tárgyú tanulmányai bizonyítják, hogy alapos ismerője volt a nemzetközi jog korabeli jellemzőinek és fejlődési irányainak. A nemzetközi jog tudományának korábbi és jelenlegi művelői sokoldalúan értékelték Kelsen kapcsolódó megállapításait, és világosan feltárták azoknak a változásoknak lényeges újszerűségeit is, amelyek az utóbbi hat-hét évtizedben, különösen a II. világháború óta végbementek.¹⁰ Mindezeket ehelyütt nem részletezhetem. Közülük csupán példálózva a következőkre emlékeztetek. Az ENSZ és bizonyos szervei jelentős szabályozó, ellenőrző és készítő szerepet gyakorolnak. Meghatározott nemzetközi bíróságok kötelező interpretációi a nemzetközi jog fontos alkotóelemeivé válnak. Markánsan gyarapodnak a többoldalú nyílt nemzetközi szerződések. Az EU-nak mint újszerű társult közhatalmi rendszernek primer jogát sajátos nemzetközi egyezmények alkotják. Magasra emelkedett az olyan nemzetközi okmányok száma, amelyek demokratikus elveket, követelményeket, tilalmakat, emberi alapjogokat határoznak meg. Ezek közvetlenül *jogosítják a partnerállamok polgárait*. Bővül az olyan nemzetközi szerződések köre, amelyek érvényesítésénél nem alkalmazható a *reciprocitás*, vagyis a viszonyosság, a kölcsönösség elve. A globalizálódással, vagyis az előnyös és a hátrányos folyamatok egyetemesezésével, egysége-

sülésével egyidejűleg lehetővé vált, sőt ösztönzést nyert az etnikai, vallási stb. differenciálódás is. Mindezek következtében a partikuláris nemzetközi jog szűkülése korszakunk egyik feltűnő jelensége. Ezek és más újszerűségek folytán az EU tagállamainak jogrendszere nemzetközi jogilag, szupranacionális jogilag és az ezekhez igazodó nemzeti alkotmányok által rendkívül kiterjedt és folyton bővülő mértékben meghatározott.

Kelsen megállapításai közül megalapozottnak, sőt előremutatónak tekinthetjük a nemzetközi jog normaanyagának általános nemzetközi szokásjogra, szerződéses nemzetközi jogra, bizonyos nemzetközi szervezetek által alkotott és nemzetközi bíróságok által kötelező interpretációval fejlesztett nemzetközi jogra tagolását. Korszakunk tapasztalható valósága bizonyítja, hogy Kelsen megalapozottan valószínűsítette és helyeselte az egyetemesedés, tehát a földkerekségre kiterjedő egységesülés trendjét, nem tagadta, és nem kifogásolta az állami szuverenitás önkéntes korlátozásának szükségességét, a nemzetközi jog széles körben indokolt és az érintett államok egyetértésével, esetenként ellenkezésével bővülő szupremáciáját. „A nemzetközi jog égisze alatt az egyes államok ugyan illetékesek maradnak elvileg bármit szabályozni, ezt a jogukat azonban csak annyiban tarthatják meg, amennyiben a nemzetközi jog nem terjeszti ki hatalmát a kérdéses tárgyra, és így azt az állam jogrendjének szabad szabályozása alól ki nem vonja. Ellenkező esetben azonban az állam jogrendjének – ha a nemzetközi jogot államon felüli jogrendszernek tételezzük fel – nincs többé hatásköri felségjoga.” (82. o.) Nemzetközi jogi szempontú vizsgálatainak zárásaként Kelsen megállapítja: „A szuverenitás dogmájának, azaz a nemzetközi jog ellen irányuló imperialista ideológia e fő eszközének feloldása a Tjt. egyik leglényegesebb eredménye. Ezáltal megkönnyíti a téves elképzelésektől gátolt jogpolitikai fejlődést. Az ilyen hatás megállapítása nem ejtethet csorbát a tan tisztaságán. Az ezakt természettudomány is lehetővé teszi a technikai haladást. Amikor a Tjt. az államfogalom viszonylagosságá tételel minden jog megismerési egységét biztosítja, a centralizált világjogrend nem lényegtelen előfeltételét hozza létre”. (84–85. o.) Ezek a megállapítások a monográfiában található több megnyilatkozáshoz hasonlóan *árnyalják* a Tjt. tisztaságát. Ezt a megjegyzést azonban Kelsen elméleti irányultságához igazodva nem elismerő, nem is roszszálló minősítésként fogalmaztam meg, hanem csupán ténymegállapításnak szánom.

III. A kelsen normatan és a magyar

jogbölcsélet viszonyáról

A földrajzi közelséggel és a 400 éves osztrák–magyar közjogi kapcsolatokkal is magyarázható, hogy a hazai jogbölcsélet neves művelői élénk érdeklődést tanúsítottak Kelsen műveiben megfogalmazott elméleti megállapítások iránt. Hasonló érdeklődés napjainkban is érvényesül. Nem tudunk jogfilozófiai kérdésekkel foglalkozó olyan ismert hazai jogtudósról, aki nem reflektált a korabeli kelsen koncepciókra. A tények ismeretében állíthatjuk: a kelsen teória termékenyítő hatást gyakorolt a jogbölcsélet magyar művelőire. Azt is hangsúlyozhatjuk, hogy a hazai reflexiók általában kiegészítő, vitató, kritikai tartalmúak voltak. A jogbölcsélet hazai története nem ismer egyetlen jeles magyar teoretikust sem, aki a tiszta jogtan fenntartás nélküli meggyőződéses művelőjeként lépett volna fel. A magyar jogbölcsélet jelenlegi több kiemelkedő képviselője, különösen *Varga Csaba*, a 2005-ben elhunyt *Peschka Vilmos*, *Szabodfalvi József*, *Szabó Miklós*, *Zsidai Ágnes*, *Visegrády Antal*, *Szigeti Péter*, *Szilágyi Péter*, *Takács Péter*, *Paczolay Péter*, *Pokol Béla*, *Jakab András*, Cs. *Kiss Lajos*, *Karácsony András*, *Győrfi Tamás*, *Horkay Hörcher Ferenc*, *Bódi Máttyás*, *Friwaldszky János* és mások monografikusan, tanulmánykötetekben és önálló cikkekben feltárták és behatóan értékelték a korábbi hazai jogfilozófusoknak a kelsen koncepciókkal foglalkozó munkáit, illetve megállapításait.¹¹ Ennek a munkásságnak rendkívül gazdag, részletező és szintetizáló gyűjteménye a „Hans Kelsen jogtudománya” című 2007. évi emlékkötet. Mindezekből is kitűnik, hogy különösen *Somló Bódog*, *Moór Gyula*, *Horváth Barna*, *Bibó István*, *Losonczy István*, *Irk Albert*, *Erekly István*, *Vas Tibor*, *Szabó József*, *Zelenka István*, *Teghze Gyula*, *Ruber József*, *Hegedüs József*, *Scholtz (Solt) Kornél* (1948) stb. munkáiban találhatóak napjainkban is figyelmet érdemlő, tudományos igényű, többnyire hasznosító, továbbfejlesztő, kritikai, elutasító elemzések és következtetések. Az ún. szocialista korszak szerzőinek tárgyilagos vagy ideologikus jellegű megnyilatkozásairól *Jakab András* nyújt alaposan dokumentált áttekintést.¹² E megállapítások illusztrálására – hasznosítva az említett szerzők visszatekintő feldolgozásait is – a következőket emelem ki.

1. *Moór Gyula* (1888–1950) tekintélyes életművet alkotó jogtudós, akadémikus, dékáni és rektori tisztséget is viselt professzor, az 1945 utáni demokratikus évek aktív közéleti személyisége valamennyi monográfiájában és több, kifejezetten a kelsen koncepciókat feldolgozó tanulmányban foglalkozott a kelsen teória alakulásával.¹³ *Moór* különös érdeklődését és fáradhatatlan vállalkozókészségét tanúsítja, hogy lefordította, bevezetővel és bibliográfiával ellátva 1927-ben Szegeden megjelentette Kelsen „*Allgemeine*

Staatslehre” c., 1925-ben publikált művének a szerző által e célra készített összegezését.¹⁴ Moór nem fogadta el Kelsen tiszta normatani koncepcióját, ő ugyanis egy *komplex, illetve szintetikus*, ún. összefoglaló jogfilozófia kimunkálására törekedett, és az akceptálható jog végső forrását, illetve értékmérőjét az európai általános erkölcsi eszmékben látta. Hangsúlyozandónak tartom azonban, hogy Moór elmélyülten tanulmányozta Kelsen műveit, pontosan ismertette a kelsen koncepciók tartalmát, világosan kifejtette Kelsenétől lényegesen eltérő saját bölcsletét, nyíltan megfogalmazta a kelsen nézetekben szerinte rejlő logikai fogyatékoságokat, ellentmondásokat, de távol állt tőle a bírált teória általános elítélése vagy sértő minősítése.

A „*Bevezetés a jogfilozófiába*” c. könyvében¹⁵ a „normatív juriszprudenciá”-ról szólva többek között megállapítja: nagy hibája a Kelsen féle elméletnek..., hogy a jog fogalmát nem fejt ki pontosan, nem vizsgálja kimerítően, hogy mi különbözteti meg a jogot az egyéb normáktól, nem veszi tekintetbe, hogy a jog a társadalmi életben valósággal érvényesülő norma, mert akkor ez szociológiai ténymegállapítás volna, ami módszerének tisztaságát zavarná. A Magyar Jogi Szemle 1924. évi 2. számában „*A jogerő problémája és a jogrendszer lépcsőzetes tagozódásának teóriája*” c. írásában ismerteti Merkl előző évben megjelent „*Die Lehre von der Rechtskraft*” c. monográfiáját, és említést tesz arról is, hogy Kelsen módosítva saját eltérő felfogását, átvette Merkl „legsajátosabb alkotását”, a *joglépcsőelméletet*. „*A logikum a jogban*” c. tanulmányában¹⁶ Moór többek között megállapítja „Kelsennek igaza lehet abban, hogy a jogtudomány egészen a jog alogikus anyagáig mehet vissza, és abból a maga eszközeivel jogszabályokat, hipotetikus ítéleteket, ezekből pedig rendszeres összefüggést, egységes rendszert alakíthat. Mindezt persze nem jelenti azt, hogy a jogalkotó maga is ne volna kénytelen logikai eszközöket igénybe venni, hogy akaratát kifejezze...”¹⁷ Kelsen 50. születésnapjára, 1931-ben megjelent „*Gesellschaft, Staat und Recht*” c. emlékkötetben publikált „*Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus*” c. tanulmányában¹⁸ Moór úgy véli, hogy a tiszta normatív szemlélet szükségszerűen vezet a természetjogi felfogáshoz, a szociológiai elemektől való tisztaságvágya pedig illuzórikussá teszi a természetjogtól történő elhatárolódást. A pozitív jognak a természetjogtól való elhatárolása szociológiai tények figyelembevételét teszi szükségessé, amiben a normatív szemlélet tisztasága vész el.

Ugyancsak 1931-ben jelent meg „*A jogi személyek elmélete*” c. terjedelmes monográfiája¹⁹ Moórnak, amelyben a jogi személyek konstrukcióját kiküszöbölő elméletek között taglalja Kelsen kapcsolódó felfogását is. Eközben megállapítja, hogy Kelsen szerint csupán normákkal, jogszabályokkal, tárgyi értelemben vett joggal találkozunk, az alanyi jog is jogszabályt jelent, megszűnik tehát a tárgyi jog és az alanyi jog különbsége és dualizmusa. A természetes személy, a jogi személy és az állam nem egyéb szerinte, mint tárgyi jogszabály, a jogi normák meghatározott komplexuma. Ha a jogi személy a jogrendnek csupán egy része, akkor ez a jogi személy létének tagadását jelenti Moór megállapítása szerint. Az 1934-ben először megjelent *Reine Rechtslehre*-ről írt recenziójában²⁰ Moór elismerően szól Kelsen összefoglaló művéről. „Azáltal, hogy szerző igen érthetően és világosan, csupán a lényeges alapgondolatok kifejtésére szorítkozva adja elő elméletét, annak körvonalai sokkal élesebben bontakoznak ki, mint eddigi munkáiban...” Megállapítása szerint egyedül az „alapnormára” vonatkozó fejtegetéseiben található túlzó ismeretelméleti idealizmus. „Azáltal pedig, hogy az egyes állami jogrendszereket a nemzetközi jog segítségével egységes világjogrendszerbe foglalja össze: az állami alkotmányok jogérvényességének forrását, vagyis ‘relatív alapnormáját’ a nemzetközi jogban találja meg. Az alapnorma már nem a jogtudomány hipotézise többé, hanem tételes jog.”²¹ Az 1935-ben megjelent „*Pollner Ödön Emlékkönyvben*” publikált „*Az alkotmány*” c. tanulmányában²² hosszan ír Kelsen joglépcsőelméletéről. E teória érdemének nevezi, hogy bármely eddigi elméletnél világosabban érzékelteti a jogi norma érvényességének problémáját azáltal, hogy megkülönbözteti a jog kötelező erejét a jog tényleges érvényesülésétől. A jogrendszer végső érvényességét biztosító hipotetikus alapnorma azonban Moór szerint nem más, minthogy „engedelmeskedjünk a tényleges hatalomnak”.²³

Az illusztrációnak szánt áttekintés végén megemlítem, hogy 1945 szeptember 20-án Moór Gyula „*Demokrácia és világnézet*” címmel a Kúrián előadást tartott, amely először a Jogtudományi Közlöny 1946. 1–2. számában jelent meg. Előadásában Moór utalt Kelsen „*Vom Wesen und Wert der Demokratie*” c., 1920-ban napvilágot látott művének több megállapítására. Ezekhez kapcsolódva Moór a következőket állapította meg: „Ha az ellentétes politikai vélemények között értékbeli különbség nincs, akkor a demokrácia a véletlen többség kialakulásának lutrija, sorsjátéka. Kelsen ugyan elismeri, hogy a demokrácia lényeges eleme a vita, a vitának azonban nincs értelme a kölcsönös meggyőzés lehetőségének feltétele nélkül. A demokrácia tehát igényli, hogy az ellentétes vélemények vitájából a legjobb nézet kerüljön ki győztesen... A rossz és a jó, a jobb és a legjobb vélemény között azonban csak akkor tudunk különbséget tenni, ha valamely vitán felül álló feltétlenül jó értékéhez mérjük a különböző véleményeket”. Ez a feltétlenül jól

érték pedig Moór véleménye szerint nem lehet más, mint „az emberi haladás lehetőségébe vetett hit... a tökéletlen ember vágyódása a tökéletesség, az abszolút és örök eszmények után. A demokrácia ezért szerinte „az abszolút értékek hitében gyökerező világnézet”.²⁴ Ettől a tagadhatatlanul idealista koncepciótól eltérően a fejlett jogállamok több mint fél évszázados tapasztalatainak figyelembevételével – szerintem – kimunkálható és az alkotmányban vagy más törvényekben előírható a politikai demokráciának olyan 10–15 mellőzhetetlen eleme, amelyeknek alkotmányi illetve törvényi biztosítása, valamint tényleges gyakorlata nélkül nem beszélhetünk fejlett demokráciáról. Ezek az értékek azonban nem tekinthetők abszolútnak, hanem az alkotmányban biztosított jogi alapértékek egymást erősítő illetve gyengítő és esetenként versengő, sőt korlátozó összetevői.

2. Horváth Barna (1896–1973) 1926-ban a bécsi Collegium Hungaricum-ban töltött ösztöndíjas tanulmányai alatt hallgathatta Kelsennek az igazságosság és a jog viszonyáról tartott előadásait.²⁵ Bár Horváth a kelsenizmust jelölte meg *szinoptikus jogszociológiai szemléletének* egyik pilléréként, emellett figyelembe vette a jog történetiségét, társadalmiságát, valamint a valóság és a norma kettősségét, amelyet az *intézményesített eljárási rendben* törekedett feloldani. Úgy vélte, hogy a kényszerkövetkezmény, a kényszer nem önmagában a jogsértésre kilátásba helyezett szankcióban, hanem annak megvalósításában, az *eljárásban* van jelen. Horváth szerint azonban Kelsen a jogellenességet és a szankciót mint jogkövetkezményt, mint kényszert a normában egyneműsíti, nem veszi figyelembe, hogy a jogkövetés gyakran önkéntes, amikor a szankció és annak alkalmazása fel sem merül, mégis végbemegy a jogérvényesülés. Sőt a jogkövetésnek sokszor és széles körben előnyös hatásai, következményei valósulnak meg. Ezeknek a jogkövetkezményeknek tehát nem a jogsértés az előfeltétele.

A jogérvényesülés folyamatában a kényszernek számos készítő, kiegészítő, korrektív megnyilvánulása tapasztalható. A jogi normában kilátásba helyezett szankciót kirovó és megvalósító eljárásban a kényszer ténylegesen nem a jogi normának, hanem bizonyos feltételek esetén a jogi norma megvalósulásának, végrehajtásának az összetevője. Horváth Barna a tiszta jogtan koncepciójától és módszertisztaságától eltérően, amint ezt a „*Természetjog és pozitívizmus*” c., 1928-ban publikált művében megfogalmazta, arra is törekedett, hogy feltárja a kelsenit „tiszta jogtan dús növésű repkénye alatt rejtőző természetjogi tömböket”,²⁶ mert a pozitívista normativizmus előtérbe kerülése, alkalmazása és tiszteletben tartása nem zárhatja ki annak vizsgálatát, hogy milyen forrású eszméket fogalmazott meg illetve emelt a jogalkotó hatalom kötelező és valamilyen módon szank-

cionált jogszabályi rangra.

3. Horváth Barna tehetséges és ambiciózus tanítványa, Bibó István (1911–1979) az 1930-as évek elején több alkalommal folytatott elmélyült és tartós tanulmányokat az osztrák fővárosban és ezáltal részesévé vált Kelsen bécsi és genfi szemináriumi előadásainak. „*Jog, kényszer, szabadság*” c. államtudományi doktori értekezésében ő is elsődlegesen a kényszer mibenlétét, válfajait és érvényesülési módzatait vizsgálta. Henri Bergson és Nikolaj Hartmann bölcseletének bizonyos elemeit hasznosítva, a *Sein, a valóság* világában megkülönbözteti a természetben érvényesülő okozatosságot, a biológiai törvényszerűséget, valamint a társadalmi és lelki folyamatok spontaneitásainak, intuíciónak, lelki élményeinek sajátosságait. A jog lényeges jellemzőjeként a kényszer és a szabadság feszültségeit, a közhatalom és a közmegegyezés dinamikus változásait jelöli meg. A jog kényszerét elsődlegesen *nem* a szankció végrehajtott kényszeraktsaiban (pl. kivégzés, testi fenyegetés, vagyoni tárgyak lefoglalása vagy elkobzása stb.) látja, hanem *lelki élményként, megélt jogként, lélektani hatásként* fogja fel. A vizsgált kényszer tehát nem a jogi normában megjelölt jogkövetkezmény tartalma, hanem a kilátásba helyezett jogkövetkezmény lélektani funkciója. A lelki, a lélektani hatást pedig elsődlegesen nem a jogi kényszer eszközeinek válfajai és azok súlyossága fejtik ki, hanem a jogkövetkezmény bizonyossága, kiszámíthatósága, szabályossága és objektív intézményekben való megjelenése, eredményessége.²⁷

4. Losonczy István (1908–1980) a pécsi Jogi Kar későbbi nagytekintélyű jogfilozófus és büntetőjogász professzora az 1930-as évek közepén ugyancsak hosszabb ideig tartó tanulmányokat folytatott Bécsben. Ennek eredményeként publikálta a „*Zeitschrift für öffentliches Recht*” 1937. 2. számában az „*Über die Möglichkeit und den Wissenschaftscharakter der Rechtswissenschaft*” c. terjedelmes (145–194. o.) tanulmányát. Ebben az írásában már rendszerezett, bátor hangú kritikus elemzését végezte el Kelsen pozitívista normatánának. Foglalkozott a kelsenit jogfelfogás jellemzőivel Losonczy az ugyancsak 1937-ben napvilágot látott „*A mulasztás I: A mulasztási bűncselekmény okozatossága*” c. monográfiájában is. 1941-ben jelent meg Budapesten „*A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban*” c., 141 oldal terjedelmű műve, amelyről Bibó István a „*Szellem és Élet*” c. periodika 1942. évi 3. számában írt rendkívül alapos és nagyrészt elismerő recenziót. Losonczy Istvánnak ezek az írásai tudatosan alakított építőelemei annak az általa *realistának* nevezett bölcseletnek, amelyet 1948-ban megjelent jogfilozófiai jegyzetében foglalt össze.²⁸ Losonczy a funkcionális fogalomalkotásról írt monográfiájában – haszno-

sítva a kelsen normatanról korábban publikált elemzéseit is – a monográfia mintegy harmadában rendkívül részletesen foglalkozik Kelsen normatanával, és azon belül funkcionális jogfogalmi felfogásával. Mindebből tézisszerűen a következőket emelem ki.

a) Elutasítja a „módszersynkretizmus” vádját, amelyet a kelsenisták azokkal szemben alkalmaztak anatómaként, akik a jogban nem csupán normatív jelenségeket látnak.

b) Kritizálja és elveti a kelsen „módszertisztaság” elvét, mivel az a jognak csupán egyik, nevezetesen tárgyi jogi jellegzetességét veszi figyelembe. Kelsen e tekintetben – állapítja meg Losonczy – a neokantianizmus marburgi irányzatának, elsősorban Hermann Cohen álláspontját, a jogban kizárólag Sollent látó felfogását osztja.

c) Kelsen szemére veti, hogy nem tesz világos különbséget a természetjog mint normarendszer és a természetjogtan mint teória, vagyis mint a jogbölcselet egyik ágazata között.

d) Kritizálja az alapnormatan „extrém” formalizmusát, amely abban nyilvánul meg, hogy az egyik Sollent a magasabb fokozatú Sollenből vezeti le. Ennek a lépcsőzetes normatív alapelvnek következetes kerestülvitele ugyanis a „regressus in infinitum” lehetetlenségének alapelvébe ütközik. A visszavezetés lezárása pedig nem történhet másképp, mint bizonyos tényezők *akarására* hivatkozással, amely megadja az okát annak, hogy valamit miért kell tenni vagy mellőzni. Ez pedig nem más, mint társadalmi valóságra, a jogalkotó normát létesítő akarására utalás.

e) A kelsen tan nem a pozitív jog, a valóságos tárgyi jog elmélete, hanem csupán „a jogi formák tana”, amely csak szerény része a sokrétű és kiterjedt összefüggésekkel rendelkező valóságos jog, a „synkret” jog teóriájának. A normatív és az explikatív tárgykör merev szétválasztásának a jogtan tisztasága érdekében az az egyik következménye – írja Losonczy –, hogy a tényleges életviszonyok és a jogrend kölcsönhatását a tiszta jogtan nem tárgyalhatja, mivel a normatív módszer erre alkalmatlan. A jog és a valóság összetettségét, ezek sokrétű összefüggéseit – amint ezt Horváth Barna már korábban megfogalmazta – az ún. *szintetizáló teória* tárhatja fel és fejezheti ki. Szintetikus módszertani felfogás alkalmazására hajlott ebben az időszakban Irk Albert, Erik Kaufmann, Moór Gyula, Wilhelm Sauer és Alfred Verdross is.

f) A tiszta jogtan formalista jellegének Losonczy szerint van egy rendkívül kényes gyakorlati vonatkozása is, ez a formalista koncepció ugyanis *jogként legitimizálhat bármilyen tartalmú jogrendet*. A politika-mentes jogtudomány alkalmas arra is, hogy kiszolgálja „bizonyos társadalmi és politikai eszmeáramlat” jogalkotási törekvéseit.

g) Mindezek a kritikai észrevételek és logikai kö-

vetkeztetések természetesen szorosan összefüggenek a monográfia központi témájával, a funkcionális fogalomalkotással. A *funkcionális fogalomalkotás* ugyanis azt jelenti, hogy a valóság összetevői főbb jellemzőinek logikus meghatározásán, tehát a genus proximum és a differentia specifica megjelölésével történő definiálásán kívül, alkotható olyan fogalom is, amely nemcsak leírja, hanem – esetleg sajátos, ún. sorképző törvényszerűség igénybevételével – *alkotja, létesíti a fogalom tárgyát*. Losonczy utal arra, hogy a 19. és a 20. századfordulón a matematika és az egzakt természettudományok fogalomképzésére Ernst Cassirer által kidolgozott funkcionális eljárás a társadalomtudományi, azon belül a jogtudományi gondolkodásban is igen népszerű volt, mivel alkalmasnak tűnt a szellemtudományok egzaktságának alátámasztására. Losonczy oppozíciós alapállása szerint ebben a szférában legfeljebb csak ún. „relációfogalmak” képzésére van remény, funkcionális fogalmak megalkotására azonban e tudományágazatokban nincs mód. Funkcionális fogalmak ugyanis csak ott alkothatók, ahol *a megismerés módszere, miként a matematikában „tárgyképző erejű”*. Losonczy zárókövetkeztetése szerint a jogtudományra olyan, a valóság összetettségéhez igazodó bonyolult feladatok hárulnak, amelyek megoldására „a tisztán formális jellegű transzcendentális-racionalisztikus, funkcionális módszer nem alkalmas.” E lényeges következtetéseket és indoklásukat meggyőzőnek és hasznosítandónak tartom. Hangsúlyozva említtem azonban meg, hogy a folyton változó és egyre bonyolultabbá váló összefüggéseket figyelembe vevő jogtudomány valóságot leíró fogalmainak és következtetéseinek alátámasztására kialakíthat és alkalmazhat olyan elméleti jellegű relációfogalmakat – mint például érvényesség, hatályosság, prioritás, szupremácia, hierarchia, viszony, arányosság, alkalmaság, előnyösség, hátrányosság stb. –, amelyek megkönnyíthetik az érzékelhető és egzakt definíciókkal leírható valóság megismerését és tudatos alakítását. Amint ez a fentiekből kitűnt, Losonczy ennek is tudatában volt.

Jegyzetek

¹ Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről. (Szerk. Cs. Kiss Csaba) Gondolat Kiadó – MTA – ELTE, Budapest 2007. 832 o.

² Az államelmélet alapvonalai. (A német kéziratból fordította és előszóval ellátta Moór Gyula.) Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó, Szeged 1927

³ Ld. különösen Sólyom László: A magyar Alkotmánybíróság önértelmezése és Hans Kelsen. In: 1. vj. 416–445. o.; Paczolay Péter: Hans Kelsen és az alkotmánybíráskodás európai modelljének fejlődése. In: 1. vj. 446–484. o.; Halmi Gábor: Hans Kelsen és a magyar Alkotmánybíróság. In: 1. vj. 468–484. o.; Keziban Kilic: A hajlékony és merev alkotmány megkülönböztetése Kelsennél. In: 1. vj. 485–498. o.; Tamás András: Alkotmányelmélet és Hans Kelsen. In: 1. vj. 499–526. o.; Ádám

Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó, Budapest 1998

⁴ Vö. Paczolay Péter: Ki az alkotmány öre? In: Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmittől. (Szerk. Cs. Kiss Lajos) Gondolat Kiadó, Budapest 2004. 358–371. o.

⁵ Ld. 1. vj. 35–46. o.

⁶ Ld. különösen The Political Theory of Bolshevism. A Critical Analysis. University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1948. IV, 60 p.; The Communist Theory of Law. Frederick A. Praeger, New York 1955. VIII, 203 p.

⁷ Hans Kelsen: Reine Rechtslehre – Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik. Deuticke, Leipzig-Wien 1934. XV, S. 236; Hans Kelsen: Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit. Zweite, völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. F. Deuticke, Wien 1960. XII, S. 534; Hans Kelsen: Pure Theory of Law. Translation from the second German edition by Max Knight. University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1967. X, 356 p.

⁸ Hans Kelsen: Tiszta jogtan Bibó István fordításában. (Szerkesztette és bevezetést írta: Varga Csaba) ELTE Bibó István Szakkollégium Kiadványa, Budapest 1988. 106 o.

⁹ Vö. Ádám Antal: A jogi alapértékek harmóniája és versengése. Polgári Szemle. Gazdasági és társadalmi folyóirat 2. évf. 2006. 7–8. sz. 26–41. o.

¹⁰ Vö. különösen Bruhács János: Nemzetközi jog. I–III. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2001 (III.) 2004 (I–II.); Kardos Gábor: Az alapszabály és a nemzetközi rendszer. In: 1. vj. 527–536. o.

¹¹ Értékes, külön csoportot alkotnak azok a tanulmányok, amelyeknek hazai szerzői Hans Kelsen koncepcióit más tekintélyes külföldi jogfilozófusok nézeteivel vetik össze. Közülük ehelyütt a következőket említem. Tattay Szilárd: Demokrácia és/vagy képviselő. A „képviseleti demokrácia” Hans Kelsen és Carl Schmitt államelméletében. In: 1. vj. 367–382. o.; Szilágyi Péter: Az államelmélet mint valóság tudomány – Hermann Heller vitája Hans Kelsennel. In: 1. vj. 383–401. o.; Horkay Hörcher Ferenc: Az állam és a jog viszonya Hans Kelsen és Friedrich August Hayek államelméletében. In: 1. vj. 402–415. o.; Pokol Béla: Hans Kelsen és Carl Schmitt vitájának alap gondolatai. In: 1. vj. 647–657. o.; Szigeti Péter: Jogrendfelfogások: Hans Kelsen és Roscoe Pound koncepciójának mai értéke. In: 1. vj. 658–674. o.; Visegrády Antal–Csizmadia Tamás: Hans Kelsen és a skandináv realizmus. In: 1. vj. 675–685. o.; Peschka Vilmos: Hayek contra Kelsen. In: 1. vj. 686–716. o.; Györfi Tamás: A jog normativitása Hans Kelsen és Herbert Hart elméletében. In: 1. vj. 717–746. o.

¹² Jakab András: Hans Kelsen magyarországi fogadtatása. In: 1. vj. 86–212. o.

¹³ Ld. részletesen Szabadfalvi József: Egy kortárs magyar jogfilozófus reflexiói – Moór Gyula Kelsen-interpretációja. In: 1. vj. 747–761. o. Moór Gyulának összefoglaló munkáiban idézett megállapításait Szabadfalvi József e kitűnő tanulmányának a következőkben jelzett oldalairól vettem át.

¹⁴ Vö. 2. vj.

¹⁵ Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába. Filozófiai Könyvtár III. Budapest 1923

¹⁶ Moór Gyula: A logikum a jogban. Filozófiai értekezések 1. Magyar Filozófiai Társaság, Budapest 1928

¹⁷ Ld. 13. vj. 754. o.

¹⁸ Moór Gyula: Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus. In: Gesellschaft, Staat und Recht. Festschrift Hans Kelsen zum 50. Geburtstag gewidmet. (Hrsg. Alfred Verdross) Verlag von Julius Springer, Wien 1931. S. 58–105.

¹⁹ Moór Gyula: A jogi személyek elmélete. A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozata 2. sz. Budapest 1931

²⁰ Ld. Julius Moór: Reine Rechtslehre. Randbemerkungen zum neuesten Werk Kelsens. Zeitschrift für öffentliches Recht 1935. 3. S. 330–343.

²¹ Ld. 13. vj. 756–757. o.

²² Moór Gyula: Az alkotmány. In: Pollner Ödön Emlékkönyv. Dolgozatok Pollner Ödön egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára. 2. kötet, Szeged 1935. 77–123. o.

²³ Ld. 13. vj. 758. o.

²⁴ Ld. 13. vj. 760. o.

²⁵ Zsidai Ágnes: Út a szubjektum felé – Hans Kelsen, Horváth Barna és Bibó István jogelméleti vitája a kényszerről. In: vj. 1. 762–771. o.

²⁶ Horváth Barna: Természetjog és pozitívizmus. Társadalomtudomány VIII. évf. 1928. 3–5. sz. 266. o.; Ld. még Horváth Barna: Jogsociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái. (Ford. Zsidai Ágnes) Osiris Kiadó, Budapest 1995

²⁷ Bibó István: Kényszer, Jog, Szabadság. Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem, Szeged 1935; Ld. még Bibó István: Válogatott tanulmányok. I. kötet (Szerk. Vida István és Nagy Endre) Magvető Kiadó, Budapest 1988. 81–83. o.

²⁸ Vö. Losonczy István jogfilozófiai előadásainak vázlata (Kiadja: Sándor Imre) Pécs 1948. E mű Varga Csaba szerkesztésében, a Szent István Társulat gondozásában „Losonczy István: Jogfilozófiai előadások vázlata” címmel 2002-ben ismét megjelent. Lásd részletesebben Ádám Antal: Losonczy István bölcselete a 19. és 20. századi filozófiák között. In: Ádám Antal: Bölcsélet, vallás, állami egyházjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2007. 32–57. o.

Herger Csabáné
egyetemi docens

„Szabad egyház szabad államban” – A katolikus autonómia- mozgalom a 19. századi Magyarországon*

„Az egyház a társadalomnak vagy államnak egy formájához sincs kötve, mentől függetlenebb, mentől kevésbé szorul a hatalom támogatására, annál erősebb.”¹ (Chonca Győző)

A 19. századi modernizáció, ezen belül a magyar állam és az egyházak közötti jogviszony polgári államépítési elvekhez történő igazítása, egyaránt foglalkoztatja a jogtörténészeket és a társadalom- illetve egyháztörténettel foglalkozók körét is. Ezért a téma a dualizmus korától² napjainkig³ számos szakirodalmi munka tárgyát képezte. A reformkori liberális politikai elit, majd a dualizmus kori szabadelvű gondolkodók írásaikban, parlamenti hozzászólásaikban a nyugati, főként amerikai és francia példákra hivatkozva sürgették az egyházügyi modernizációt. A katolikus autonómia ügye azonban az 1848. évi áprilisi törvényeket követően elsősorban a magyar püspöki kar és az elkötelezett liberális katolikus értelmiség hatására került napirendre. Törekvésük az elvek tekintetében több, a gyakorlati megvalósítás tekintetében már kevesebb támogatást nyert. Az alábbi tanulmányban az autonómia-mozgalmat kiváltó okokat, majd a mozgalom részeredményeit mutatom be az 1848-tól 1918-ig terjedő időszakban, az alkotmányos forradalomtól a liberális-nemzeti színben láttatott, vallási kérdésekben mélyen konzervatív *Ferenc József* halálát követően a dinasztia magyarországi uralkodásának végéig.

I. Az egyházi hatalom és az autonómia

Az autonómia, az államnak alávetett jogi személy cselekvési szabadsága, mint *öntörvényhozás*, kötelező

* A tanulmány a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány támogatásával készült 2007-ben.

belső jogszabályok alkotásában nyilvánul meg. *Önkormányzást, öngazgatást* is értünk alatta; az autonóm jogi személy azon jogosultságát, hogy saját belső ügyeiben maga járjon el. A vallási közösségek esetébe az autonómia a felekezet és az állam közötti kapcsolódás egy módja: az öntörvényhozás és az öngazgatás az államhatalomtól független, de általa „adományozott”, biztosított belső jogosítvány, melynek határvonalait az alkotmányjog szabályozza. Ennek keretein belül az autonómia jelenti az egyháztagok partikuláris önkormányzatiságát is. Ezt az intézményt azonban nem a közjogi szabályozás alakította, hanem elsősorban a felekezet sajátos szervezeti felépítésének a következtében jött létre vagy maradt el, azaz teológiai alapokon állt.

A *kánonjogi autonómia-fogalom* nem az egyház és az állam viszonyából indul ki, hanem abból, hogy az egyház a *ius Divinum* alapján szuverén. Ez a szemlélet magától értendőnek tekintti az autonómiának, mint az egyetemes egyházra vonatkozó jogosítványnak a létét az állammal szemben.

A birodalmi egyházzá (380), majd a Nyugat-római Birodalom felbomlását követő évszázadokban létrejött uralmi térségekben a fejedelmi-királyi hatalommal összefonódó, „államegyházzá” vált kereszténység autonómiáját általában addig tartották tiszteltben, míg a világi hatalomgyakorló szuverenitását nem sértette. A papság, elsősorban a főpapság volt az az azonos helyzetű, azonos jogállású személyekből álló, saját ideológiával rendelkező társadalmi csoport, mely érdekei védelme és érvényesítése érdekében egységesen fellépve elsőként szerveződött renddé. A rendi-képviselési monarchiában mindvégig jelentős társadalmi és politikai hatalommal is rendelkező főpapság – *Aquinói Tamás* szerint – a világi uralom felett erkölcsi értékítéletet alkothatott. Nyugaton 16. századtól már az egyházi „kötöttségektől” felszabadult uralkodó szuverenitása nyilvánult meg: az abszolút királyi hatalom kiépítése révén növekedett az egyházakkal szemben gyakorolt jogosítványainak köre. Az állami szuverenitás biztosítása érdekében törekedtek a pápai befolyás háttérbe szorítására és az abszolút uralom világi jellegnek érvényesítésére. Bár a keresztény király szabadsága nem korlátlan hatalmat jelentett, hanem a *ius Divinum* továbbra is erkölcsi „kerítésként” formálta a társadalmi értékítéletet, kisebb mértékben az egyházi öntörvényhozás, jelentősebb mértékben az öngazgatás szabadsága is sérült.

A modern egyházi autonómia igénye a polgári átalakulás során vetődött fel azokban az országokban, ahol a protestáns nemzeti egyházak (Church of England, 1534; augsburgi vallásbéke, 1555) létrejöttével a katolicizmus kisebbségi vallássá vált, vagy a radikális szekularizáció és jogfosztás (francia Jogle-

mondó Nyilatkozat, 1789), a felekezeti jogegyenlőség elvén alapuló amerikai „denominacionalizmus” (az USA alkotmányának 1. kiegészítése, 1791) vagy az államegyházi jogállás elvesztése következtében (a magyar 1848. évi XX. tc.) kikerült az állami gyámkodás alól.

Míg a római katolikus egyház igényelte az adott államoktól tartományegyházai autonómiáját, a partikuláris önkormányzatiságot elutasította. Szervezetének teokratikus, egyetemes, egységes és központi jellege kizárta az autonómia olyan értelmezését, mely szerint az egyháznak, mint Istentől alapított intézménynek – akár a maga egészében, akár pedig valamely politikailag vagy földrajzilag körülhatárolt területen – a szónak államjogi értelme szerint felfogott önkormányzatot tulajdoníthatnánk. A pápai tejhatalomból és a mélyen tagolt hierarchikus szervezetből következően az egyházi hatalom birtokosa a papi rend, a klérus, nem pedig a világi személyek, azaz az egyháztagok. A kánonjogon nyugvó autonómia illetve a székes- és társkáptalanokat, a szerzetesrendeket, pápai privilégium alapján a papi egyetemeket és püspöki privilégium szerint a vallási egyesületeket is, mindezeket azonban a papi rend gyakorolta a világi elem kizárásával, hierarchikus szervezetben.

Míg Aquinói Tamás az egyházi hatalmat rendi és joghatósági hatalomra osztotta, a Codex Iuris Canonici⁴ szerint tanítói (potestas magisterii), megszentelő (potestas ministerii) és kormányzói hatalomról (potestas iurisdictionis) lehet beszélni. A tanítói hatalomból a laikusok annyi részt kaptak, hogy a templomon kívül, így a családban, a háznép között vagy iskolában taníthatnak, vallási tanulmányokat végezhetnek és megvédhetik a megtámadott dogmákat, de a megszentelő hatalom közvetítője kizárólag a papság. Az egyház társadalmi viszonyainak rendezésére és az egyház kormányzására vonatkozó joghatósági hatalom is „Krisztus helytartóját” illeti, nem a hívek összességének adatott. A katolikus egyház-történetírás a hívek egyetemes papságának elvét az ősegyház vonatkozásában sem ismerte el,⁵ a hívektől elkülönülő klérus intézménye miatt a 16. század után pedig kifejezetten elutasított minden protestáns mintát.

Az autonómia újfajta értelmezése kényszerű képződményként jelent meg a katolikus egyházban. Magyarországon a 19. századi polgári átalakulás egyik alappilléreként képezte az állam és az egyházak viszonyának rendezése, az igény a jogegységre vallási kérdésekben is. Az államegyházi pozíció elvesztése, majd a vagyoni szekularizációtól való félelem következtében kezdődött meg a hosszan tartó, de nem sok eredményt felmutató katolikus autonómia-mozgalom. Autonómia alatt ekkor már mást, „a világi híveknek az egyházi kormányzatban való

tevéleges (aktív) részesítését és az ezt végző jogi szervezetet”⁶ értették. A világi elem részvétele, mely kötelezettségként, nem jogként nyert értelmezést, csak is az ún. külső ügyekre (vagyonkezelés, oktatásügy, kegyuraság, egyházvédelem) vonatkozhatott. Nem jelentette a szervezet elkülönülését a római egyháztól és nem lehetett olyan mértékű, hogy a pápa vagy a püspökök iurisdictionja csorbát szenvedjen. Szó sem volt protestáns minta alapján értett önkormányzatiságról, és semmiképp sem jelentette a klérusra vonatkozó fő rendező elvek feladását.⁷ A katolikus autonómiát a többi felekezettel és az állammal illetve a városi törvényhatósággal szemben érvényesülő intézménynek tekintették, mely az illetékes egyházfő felügyeletével, azaz a hierarchiának alárendelt módon működik.⁸

A 19–20. század fordulóján a jogirodalomban általánosan elfogadott nézet volt, hogy a laikus önkormányzatiságnak a katolikus egyházon belül is vannak olyan történelmi előzményei, melyekkel a *modern egyházi autonómia létjogosultságának tudományos indoklása erősíthető a teológiai-kánonjogi érveléssel szemben*. A kegyuraság intézményében (jus patronatus regiae majestatis,⁹ summum jus patronatus,¹⁰ universalum ecclesiarum regni patronus, a magán kegyuraság és a városi kegyuraság,¹¹ valamint az erdélyi Status Catholicus¹²) az autonómia-mozgalom fontos mintát, illetve előzményt látott. Nem véletlen, hogy az autonómia igénye a kegyúri joggal, elsősorban a királyt illető kegyúri joggal sok szálon összefonódva jelent meg a reformkortól a Monarchia végnapjaiig.

II. Az első katolikus autonómia-mozgalom

A magyar főpapság a katolikus autonómia kiépítésének igényét először 1848 márciusában, az utolsó rendi országgyűlés vallási vonatkozású törvényjavaslatának tárgyalásával párhuzamosan fogalmazta meg. Március 20-án a püspöki kar a primás pozsonyi palotájában gyűlt össze. A következő nap összeállított feliratban Hám János rangidős püspök egy *önkormányzati formában működő, egyházi és világi tagokból álló vegyes bizottság* felállítását kérte a királytól. Az elképzelés szerint a bizottság a kinevezésekkel, az egyházi alapok és alapítványok kezelésével, valamint az egyházi iskolák igazgatásával foglalkozott volna.¹³

A világi tagok bevonásával megvalósítandó önkormányzatiság terve szükségmegoldásként, a magyar állam és katolikus egyház közötti közjogi kapcsolat radikális átalakításától való félelmek miatt született meg. Az eddigi privilegizált jogállást a magyar felelős minisztérium felállításáról szóló, március 23-án

előterjesztett törvényjavaslat, valamint a „A vallás dolgában” címet viselő, március 31-én előterjesztett törvényjavaslat is veszélyeztette. Míg az előbbi a királynak a katolikus egyház irányába gyakorolt fontos jogositványa, a legfőbb kegyúri jog, ezen belül elsősorban a főpapi kinevezési jog vonatkozásában eszközölt változtatásokat, az utóbbi a bevett felekezetek közötti tökéletes egyenlőség és viszonyosság elvét tartalmazta (2.§),¹⁴ valamint a bevett egyházak iskoláinak állami finanszírozását rögzítette (3. §).

Kossuth a felekezeti egyenlőség előfeltételének tekintette a katolikus egyházi vagyon sorsának rendezését. Hangsúlyozta, hogy a törzsvagyon épp úgy, mint a jövedelem nem más, mint állami rendelkezés alá tartozó, meghatározott célokra irányuló költségfedezet és fizetség.¹⁵ E szemlélet közvetlen előzménye lehetett volna az egyházi javak kisajátításának a polgári átalakulás következetes, kompromisszumok nélküli átvitele esetén. Angliában az egyházi vagyon szekularizálása a Church of England létrejöttével már a 16. században megvalósult, Franciaországban pedig a Joglemondó Nyilatkozat (1789) által nyitott utat (papi tizedről való lemondás, egyházi privilégiumok megszüntetése) a forradalmi konvent 1793-ban az egyházi birtokok kárpótlás nélküli kisajátításával folytatta. 1848 tavaszán Magyarországon az átalakulás két legfontosabbnak tűnő követelménye, azaz a kormányzati önállóság megteremtése és a jobbágyi terhek felszámolása érdekében azonban minden lehetséges konfliktushelyzetet el akartak kerülni a katolikus klerussal. A nézetellentét vállalása túl veszélyesnek tűnt akkor, amikor a haza szabadsága volt a tét a bécsi uralommal szemben.¹⁶

A kerületi ülés minden változtatás nélkül, az országos ülés további vita nélkül fogadta el Kossuth „vallás dolgában” előterjesztett javaslatát. A főrendi házi tárgyalások április 2-án kezdődtek meg. Scitovszky János pécsi megyés püspök egyháza „ösi jogainak” összeszorítása végett tett óvást. Kifejtette, hogy ha az egyenlőség kitévelt valóban fenn akarja a jogalkotó tartani, akkor szükséges a katolikus egyház protestáns minta(!) szerinti önkormányzati alapokra való helyezése, melynek körében ő elsősorban a királyi kegyúri jogot, a ius placetumot, illetve a vallási (*fundus religionarius*, *fundus religionis*) és a tanulmányi (*fundus generalis*, *fundus publicus*) alapot említette. Fogarasy Mihály szkodári püspök az „*associatio szabadságára*” hivatkozva érvelt az alkotmányos szabadság és az egyház függetlenségének ügye mellett.¹⁷

Az egyházi javak szekularizációjától való félelem tehát a püspöki kart az autonómia szószólójává tette. A javaslat tárgyalása során a felekezeti egyenlőségnek és viszonyosságnak elvét nem támadták meg nyíltan a katolikus főrendek, de egyértelmű volt, hogy a protestánsok egyenlő partnerként való elismerésére csak

akkor hajlandók, ha az egyházak és az egyházi iskolák teljes vagy részleges támogatásáról a katolikus vagyon védelmének biztosítása mellett döntenek. Az átalakulással már elvesztették az államvallási pozícióból adódó közjogi kiváltságokat, a papi tizedet és a jobbágyfelszabadítás miatt birtokaik jelentős részét is. Amikor tehát elfogadták a protestánsok állami támogatását, mindenképpen el akarták kerülni, hogy ehhez bármilyen katolikus jövedelmet, így a vallásalapot, illetve a tanulmányi alapot felhasználják. Az egyházi főrendek hozzászólásai tökéletes összhangot mutattak a primás vezetésével folyó püspöki tanácskozás¹⁸ céljaival. Mivel az iskolák állami finanszírozásának egyetlen lehetséges módjaként a katolikus egyházi vagyon kisajátítását látták, intézményi biztosítékokat kerestek ennek ellehetetlenítésére céljából.

Míg a radikális alsópapság részéről Szerencsypataki Hanák János piarista szerzetes a „Március Tizenötödike” 1848 április 28-i számában többek között az egyházi javak állami kezelését és a szerzetesrendek szekularizációját sürgette,¹⁹ Danielik Jánost, a „Religio és Nevelés” szerkesztőjét a püspöki kar támogatását élvező „Jó és olcsó könyvkiadó társulat” választmánya az egyházi vagyon védelme érdekében azzal a feladattal bízta meg, hogy alapok történetéről és jellegéről röpirat formájában készítsen összefoglalást. Danielik az egyházi vagyon, ezen belül az alapítványok eredetét királyi birtokadományokra, magánadományokra és adásvétel útján történő szerzésre vezette vissza, melyek alapján állította, hogy az magántulajdont képez és jogi természete a nemesi tulajdonnal egyezik meg.²⁰

A katolikus autonómia iránti igényt az alsótáblán először Sárkány Miklós bakonybéli apát jelentette be 1848 április 4-én, miután a főrendek többsége leszavazta a főpapi tagok azon indítványát, mely szerint minden felekezet szabadon élhetett volna javaival, és csak az ezek jövedelméből nem fedezhető költségeket finanszírozta volna az állam. Sárkány kifejezte örömét a vallásegyenlőség elve felett, és egyben azt a reményét is, hogy „annak idejében” a katolikusoknak is lehetőségük lesz arra, hogy azokat a szabadságokat követeljék (értsd: autonómia), melyekkel más felekezetek már rendelkeznek. Bár egy bekiabáló hang a vitatott cölibátus kérdésére koncentrálna közölte a követekkel, hogy „Házasodjanak, ha tesszik”, Kossuth részletekbe menően reagált Sárkány észrevételére. Elismerte, hogy „a katolikus egyháznak, viszonyosság tekintetéből, igenis sok követelni valója van”, de a „rögtöni intézkedést” jobb szerette volna elhalasztani, hogy „a béke s nyugalom az országban fenntartassék”.²¹ Kossuth egyik visszaemlékezésében egyébként felsorolta azokat az ellenvetéseket, melyeket az autonómia elvi támogatása mellett annak gyakorlati megvalósíthatósága vonatkozásá-

ban Lonovicsnak az utolsó rendi országgyűlés idején említett. Fenntartásai voltak tekintetben, hogy a protestáns egyházakkal szemben nem egy Rómától független nemzeti egyházzal volt szó, melynek képviselői az állami jogforrásokat a pápai rendelkezések elé helyezné. Az autonómia szerinte csak úgy nyerhet értelmezést, hogy a rendelkezési jog megoszlik a klérus és a laikus tagok között, azaz a hívők összességét illeti. Harmadik észrevétele a finanszírozásra vonatkozott: az államtól való függetlenség szerinte – az amerikai minta értelmében – azt jelentette volna, hogy az egyház állami anyagi támogatásban nem részesül.²²

A tekintélyesebb katolikus országgyűlési tagok, azaz világi személyek bevonásával folyó, *Scitovszky* János püspök lakásán megtartott közös tanácskozás április 6-án feliratot intézett V. Ferdinándhoz, majd egy nappal később petícióval fordult az országgyűléshez. A petíciót *Rónay* János csanád megyei követ nyújtotta be („*Rónay-petíció*”). *Fogarasy* Mihály püspök emlékiratában számolt be a tervezett autonómia kereteiről. A legfőbb kegyúri jog részét képező vagyonfelügyelet a magyar felelős minisztérium felállításáról szóló törvénycikkkel (1848. évi III. tc.) az eddigi dikasztériumi útról a felelős minisztériumhoz került át, azaz parlamentáris alkotmányos joggá vált. Az egyházi alapok, alapítványok és iskolák „védelmét”, lényegében kezelését és igazgatását azonban továbbra is autonóm formában képzelte el a főpapi kar.²³

Rónay a petíciót április 7-én az autonómia becikkelyezését tartalmazó törvényjavaslat kíséretében nyújtotta be, a liberális katolikus Deák Ferenc indítványára azonban az alsótábla elkésetté a következő országgyűlésre halasztotta annak tárgyalását. A nevelésügy dotálása céljából²⁴ az állam által kezelt alapok és alapítványok feletti rendelkezést semmiképp sem akarták a polgári átalakulást többnyire ellenségesen szemlélő katolikus főpapság kezébe adni.²⁵

A prímás április 8-ra újabb értekezletre hívta az alsó- és felsőtábla prominens világi tagjait Pozsonyba, bár az 1848. évi XX. tc-t az uralkodó a következő napon, április 9-én szentesítette. A főpapi kar jelszava továbbra is az volt, hogy *miután a katolikus egyház a nagyobb állami védelem alól ki lett rántva, most saját híveinek védelme alá kell húzódnia*.²⁶ Az önkormányzatiság ügyét nem politikai, hanem egyházi ügyként állandóan napirenden kívánták tartani. Céljuk az volt, hogy hittársaik országszerte magukévá tegyék annak eszméjét. *Fogarasy* emlékirata szerint a világi katolikusok egyházi ügyekkel szemben ez ideig tanúsított közömbösségét gyógyszerelve ezen az értekezleten jelent meg először a *hitközségi önkormányzatiság* gondolata az országos autonóm szervezet mellett. A fel-

állítandó országos vegyes bizottságon túl hitközségi (egyházi gondnokságok) és egyházmegyei (központi bizottmányok) szinten működtek volna autonóm testületek egyharmados egyházi és kétharmados világi választott képviselői tagsággal.²⁷ A szervezet vázlatos tervét *Danielik* publikálta a főpapi kar félhivatalos lapjának tekintett „*Religio és Nevelés*” című folyóiratban,²⁸ majd ennek részletes kidolgozásával készült el „*A magyarhoni kath. egyület alapszabályai*” címet viselő dokumentum.²⁹ A következő, immár népképviseleti alapú országgyűlés elé terjesztendő újabb petíció előkészítése mellett a püspöki kar aláírásgyűjtést kezdeményezett az egyházmegyeikben az alapítványok szabad kezelésére való jog igényének, lényegében véve az autonómia-mozgalomnak a támogatására.

Az 1848. évi III. törvénycikkkel létrehozott Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban³⁰ törvényi rendezés hiányában az annak élén álló báró Eötvös Józseftől és a kormánytól függött az, hogy milyen feladat- és hatásköri jogosítványokat tulajdonítanak a tárcának. Ezek nagy részét elsősorban a helytartónácstól, illetve annak egyházügyi bizottságától örökölte. Lényegében az ott kialakított gyakorlatot és szervezeti rendet vették át az ügyek intézésére a katolikus, a protestáns illetve unitárius és a görög nem egyesült egyházi osztályokban, illetve a közoktatási osztály elemi iskolai és felsőbb oktatási szakaiban. Míg a katolikus egyházi osztályhoz tartozott az egyházi javadalmak és alapítványok nem gazdasági-adminisztratív jellegű tárgyköre is, külön szerv, az alapítványi és gazdasági osztály intézte az egyházi birtokok és vallásalapok ügyeit.³¹ Az országgyűlési ellenzék különösen visszásnak találta azt az állapotot, hogy „*a felelős miniszter által oly külön egyházi vallási és tanulmányi alapok kezeltenek, melyekről a miniszter a törvényhozásnak nem számol ...*”³²

A kultuszminiszter szeptemberi külföldre távozása után *Horváth* Mihály csanádi püspök vette át a tárcát. *Horváth* 1849. június 15-i rendeletével³³ ez év augusztus 20-ra Pestre hívta össze a katolikus egyház világi tagjai által a kormány utasításai szerint választott képviselőket. *A miniszter szabadelvű autonómia-tervezete*³⁴ és maga az autonómia-szervező gyűlés sikertelennek bizonyult, sőt a szeptember 24-re tervezett nemzeti zsinat is elmaradt a *Batthyány*-kormány lemondása és a szabadságharc eseményeinek következtében.³⁵

III. A katolikus autonómia ügye 1849 és 1867 között

Az önkényuralom időszaka az autonómia-moz-

galom szempontjából sem volt kedvező periódus. Viale nuncius 1849. március 8-i jelentésében beszámolt a két nappal korábbi császári audienciáról, ahol Ferenc József biztosította őt a pápa iránti ragaszkodásáról és az egyház érdekei védelmében tett elkötelezettségéről. Március 9-én már az olmtüzi alkotmány vallásügyi rendelkezéseiről tudósította a pápai adminisztrációt.³⁶ Az oktrojált márciusi alkotmány 2. szakasza az egyházi és iskolai alapokra vonatkozó eddigi törvényeket és rendeleteket érintetlenül hagyta, de a törvényesen elismert egyházaknak lehetőséget adott arra, hogy *ügyeiket szabadon és önállóan intézzék*. A cél a jozefinista törvények maradéktalan felszámolása volt.³⁷ A nuncius nem csak a császár, hanem Buol gróf külügyminiszter vallási meggyőződését is jó előjelnek vélte, hiszen a gróf fennen hangoztatott szándéka az volt, „hogy Ausztria katolikus hatalmi jellege kidomborodjék és a legjobb kapcsolatai legyenek a Szentszékkal”.³⁸ Lukács Lajos értékelése szerint a politikai elit körében általános volt az a vélemény, hogy a katolikus egyház erősítése Magyarország elsőrendű állami érdeke, mert ez „a forradalom által felzaklatott kedélyek lecsillapításának, az állampolgári fegyelem megszilárdításának” eszköze lehet.³⁹ Az 1850. augusztus 24. és szeptember 1. között lezajlott titkos esztergomi püspöki értekezleten az aktuális kérdések tárgyalására került sor, melyek köréből az autonómia ügye már kimaradt.

Az egyházi várakozásoknak megfelelően – a jezsuita rend visszaállítása és a magyarországi püspöki kar reorganizációja alapján – Viale nuncius 1852. augusztus 9-i jelentésében a katolikus egyház helyzetét és működésének feltételeit már kedvezőbbnek ítélte, mint az 1848 előtti időkben.⁴⁰ Ez a tendencia tovább folytatódott a következő évben, amikor az elvesztett tized és egyéb feudális szolgáltatások megszüntetése fejében császári kártalanításra került sor. Viale 1853 tavaszán azonban arról tett jelentést, hogy a március 5-én kelt memorandumban Scitovszky primás, Kunszt kalocsai és Haulik zágrábi érsekek előterjesztették a konkordátum előkészítésével kapcsolatos sajátos kívánságaikat is.⁴¹

A memorandumban a vallás- és tanulmányi alap katolikus egyházi tulajdonként való elismerését kérték, valamint azt, hogy azok kezelésére a püspökök közreműködésével kinevezett bizottságot hozzanak létre. Ez az elképzelés azonban nem valósult meg, sőt az 1855. évi konkordátum több olyan jelentős változást is bevezetett, melyek az önkormányzatiság eszméjét lassan elaltatták. A konkordátum biztosította a klerikusok számára a privilegium fori érvényesülését (13-14. cikkely). A *vallási- és tanulmányi alapok állami*

kezelését azonban fenntartotta, bár rögzítette, hogy ezen jövedelmeket katolikus célokra kell fordítani (31. cikkely). Elismerték az egyház teljes önrendelkezési jogát az államhatalommal szemben és az iskolai vallásoktatás a püspökök felügyelete alá került.

Az októberi Diploma kibocsátását követően (1860. október 20.) a magyar királyi udvari kancellária és a királyi helytartótanács helyreállításával a végrehajtó hatalom gyakorlása az 1848 előtti úton történt és a felelős magyar minisztérium visszaállításáig (1867) a katolikus egyház kiváltságos, 1848 előtti helyzete sértetlen maradt. A Szentszék (Antonelli államtitkár) egyébként fájdmának adott hangot a magyarországi klerikus politikai magatartása miatt De Luca nunciusához intézett levelében.⁴²

1865-ben Scitovszky hercegprímás vezetésével a püspöki kar felirattal fordult az uralkodóhoz. Ismét a *vallási és tanulmányi alap állami kezelésének megszüntetését és egy egyházi és világi tagokból álló vegyes bizottság felállítását* kérelmezték a „kath. közszellem emelése” érdekében.⁴³ A felíratra válasz nem érkezett.

A primási szék megüresedését követően Bartalokovics Béla egri érsek vezetésével újra tárgyalta a püspöki kar az autonómia kérdését, majd kívánságaikat egy újabb felirat formájában juttatták el Ferenc Józsefhez 1866. január 8-án. Kérésük arra irányult, hogy az 1848. évi III. tc. alkotmányos revíziója esetén az uralkodó az apostoli király jogainak gyakorlását, valamint a katolikus iskolák és alapítványok feletti felügyeletét csorbíthatatlanul tartsa fenn és egy e feladat ellátására alakítandó *udvari egyházi bizottság* által gyakorolja.⁴⁴ A felirat nem talált meghallgatásra: a *jogfolytonosság elve* szerint az apostoli királyi jogokat az 1848. évi III. tc-ben rögzített módon kell továbbra is gyakorolni.

A politikai környezet alkalmatlansága ellenére a neoabszolutizmus korában az autonómia-mozgalom nem elhalt, sokkal inkább elméleti síkra helyeződött át. Eötvös József 1853-ban küldte meg „A XIX. század uralkodó eszméi” című művét a katolicizmus és a szabad alkotmányos intézmények szövetségének gondolatát, valamint az állam és az egyház elválasztásának elvét kitartóan hangoztató *Montalembertnek*, akinek „Szabad egyház szabad államban”⁴⁵ című műve a liberális katolikusok hitvallásává vált Magyarországon. 1867. május 5-i levelében Eötvös az autonómia kérdésében képviselt véleményét a következőképpen összegezte: „Es ist mir meine feste Überzeugung – in der mich Ihre so ausgezeichneten Schriften und Reden noch mehr bestärken – dass das Einzige was der Staat in unserem Jahrhundert für die Kirche thun kann, das Einzige dessen sie vom Staate bedarf das ist: dass ihr die vollste Freiheit gesichert

werde.”⁴⁶

IV. A második katolikus autonómia-mozgalom

1. Az 1870–71. évi autonómia-kongresszus és előzményei

Az uralkodó megkoronázását és a kiegyezést követően a katolikus autonómia ügye ismét napirendre kerülhetett, bár – az államjog és az egyházjog mély érintettsége miatt – továbbra is számos nehézség mutatkozott. Az autonómia sürgetői tisztában voltak azzal, hogy a dogmatikai kérdéseket nem lehet a tervezet önkormányzat hatáskörébe vonni, hiszen az egyházi tanítói hatalom sajátos volta miatt a belső hitélet kérdéseit e körből ki kell hagyni, sőt mivel kánonjogi értelemben a hívek csak kormányzottak, semmiféle kormányzóhatalmat nem gyakorolhatnak. Az államjog oldaláról az autonómia-igénnyel szemben a legfőbb kegyúri jognak az uralkodóhoz és az illetékes minisztériumhoz kötődő gyakorlása tűnt a legfőbb akadállyal.

Az egyházpolitikai viszonyok mindazáltal nem sok jóval kecsegtettek. IX. Pius az alkotmányos szabadságjogi törekvésekkel szemben még 1864-ben kiadta „Quanta cura” című körlevelét, illetve az ahhoz csatolt „korunk főbb tévedéseit” összegző jegyzéket (Syllabus Errorum), melyben *mélyen elítélte a szabadelvű felfogást* (a haladást, a liberalizmust, a modern kultúrát).⁴⁷ A püspöki kar és Eötvös József kultuszminiszter közötti egyeztetések nagyrészt Haynald Lajos⁴⁸ kalocsai érsek közvetítésével folytak, aki 1852–1863 között az erdélyi püspökség élén állt. A mindeddig udvarhú főpap 1860 után Eötvös és Deák politikai irányvonalaéhoz közeledett.

Ez a személyes kapcsolat, valamint Haynaldnak a Status Catholicus ügye iránti elkötelezettsége ösztönözhatta Eötvöst arra, hogy most *nem a „szabad egyház szabad államban” jelszót használta, hanem az erdélyi katolikusok sürgető kérésére hivatkozott.* A katolikus rendek 1866 óta elmaradt gyűlésük összehívása céljából az erdélyi püspök közvetlen utasítását kérték a királytól. Simor János hercegprímáshoz intézett 1867. július 20-i levelében a kultuszminiszter ennek kapcsán fejtegette ki, hogy támogatni fogja a státuszgyűlés teendőit végző, 1767-ben felállított Catholica Commissio megszűntetését, valamint azt a kérést is, hogy a katolikus státusz kebeléből egy bizottságot állítsanak fel. Eötvös felhívta a hercegprímás figyelmét arra, hogy *a jogegység érdekében az erdélyi katolikus rend mintájára kell Magyarországon is megteremteni az autonómiát.* Az 1848. évi XX. tc. a felekezetek egyenlőségét rögzítő 2. §-ra hivatkozva hangoztatta, hogy az egyháznak ah-

hoz, hogy befolyását visszaszerezze, csak szabadságra van szüksége; a cél tehát az, hogy „a kath. egyház az autonómiának azon mértékével ruháztassék fel, melyet az ország evangélikus egyházai élveznek”.⁴⁹ A levél másolatát egyébként megküldte Franciaországba Montalembertnek is.

Simor János válaszában (1867. szeptember 8.) köszönettel és elismeréssel fogadta a kultuszminiszter kezdeményezését, és utalt a püspöki kar komoly elhatározására, melyet 1865. és 1867. évi királyhoz intézett feliratokban már megfogalmaztak. Egy hónappal később (1867. november 7.) a főpapok a prímás budai palotájában gyűltek össze az autonómia körvonalainak tisztázása céljából. A tervezetet véleménynyilvánítás végett közölték több vezető világi katolikus politikussal. *A legfőbb kegyúri jog leginkább vitatott jogosítványa, a kinevezési jogkör sem az eredeti tervezetben, sem a laikusok véleményében nem nyert ekkor megfogalmazást a követelmények között.* Lényegi változtatást jelentett azonban Eötvös ösztönzésére az egyházközségi, egyházmegyei és országos tanács mellett az esperességi tanács szervezésének tervbe vétele, valamint a világi és egyházi tagok arányának 1:1-ről 2/3:1/3-ra történő módosítása, azaz a világi elem hangsúlyozása.

A prímás elnöklete alatt 81 főrendi- és képviselőházi világi személy részvételével megtartott püspöki konferencián (1868. október 1.) Deák Ferenc indítványának megfelelően, a spontaneitást elkerülendő, a szabályok kidolgozására választották csak ki megbízottjaikat az egybegyűltek. Eötvös hatása az autonómia-mozgalomra ekkor már elhalványult. 1869. június 24-én a megbízottak munkához láthattak, és szeptember 26-án elfogadták a világi katolikusoknak iskolai és egyházi ügyekre befolyást biztosító tervezetet, amely azonban – Eötvös szavaival élve – „so enghezrig” lett megalkotva, hogy a világi katolikusok és az alsópapság is ellene foglalt állást.⁵⁰ A „szűkmarkúság” okát abban látta, hogy míg a protestáns egyházak szervezete megfelelt a kor kívánalmának, a katolikus egyház továbbra is szemben állt azzal.⁵¹ Lényegében azonban csak *az ortodox katolikus elképzelés, mely az autonómiát a maga keretein belül akarta megvalósítani, és a liberális katolikus, Eötvös által is képviselt, a világi elemre nagyobb hangsúlyt helyező nézet közötti különbség mutatkozott meg.* Ezt a tervezetet – mondhatni magától érthető módon – az egyház demokratizálását célul kitűző radikális alsópapság sem támogatta.

Az év végén Eötvös immár nagyobb reménységgel nézett az autonómia ügyére. „(...) so hoffte ich noch im Jahre 869, so Gott mir das Leben schenkt, alle kirchlichen Gemeinschaften Ungarns autonom organisiert zu sehen und dadurch den Grundsatz der

freiene Kirche im freien Staate endlich wenigstens in einem Lande durchzuführen, nachdem hierzu vor Allem notwendig ist, dass dem Staate nicht blos Individuen verschiedener Religion, sondern organisierte Kirchengemeinden entgegen stehen.”⁵² I. Ferenc József pontosan 10 hónappal később, 1869. október 25-én hagyta jóvá az autonómia-kongresszus tagjainak választásáról szóló tervezetet.⁵³ A választásokra 1870 nyarán *nagy érdektelenségtől övezve* került sor. A kongresszuson ezek alapján az egyházi és világi tagok 1/3 – 2/3 arányban vehettek részt (1. §). A közvetlenül választott képviselők 132, többek között erdélyi kerületből és a pannonthalmi főapátságából érkeztek.⁵⁴

Eközben Rómában 1870. július 18-án az I. Vatikáni Zsinat elfogadta az infallibilitás (pápai primátus és tévedhetetlenség hit és erkölcs dolgában) dogmáját, amit a magyar katolikusok igen nehezen tettek magukévá. A magyar püspökök a nyílt szavazás előtt egy nappal hazatértek, Róma iránti hűségük azonban nem kérdőjeleződött meg. Az autonómia-eszmében ezzel azonban jelentős változás állott be.

I. szervező kongresszus ezt követően 1870. október 26. és 1871. március 30. között ülésezett. Lefolyásáról⁵⁵ pontos képet kaphatunk az országgyűlési irományok formáját követő hiteles kiadásból.⁵⁶ A Simor János hercegprímás elnökletével folyó IV. ülésen, október 31-én küldték ki azt a 27 tagú bizottságot, melynek feladata a javaslat előkészítése volt. Időközben 1871. február 2-án elhunyt Eötvös József, aki nélkül a gyűlés még lassabban haladt előre. Haynald, a 27 tagú bizottság pénzügyekért felelős püspöki megbízottja, most szembe került a laikus kisebbséggel. A javaslat tárgyalása csak március 11-én, 4,5 hónap elteltével kezdődött meg a IX. ülésen. Az általános szemléletmódot jól jelzi Szilágyi Virgil – helyesléssel fogadott – állásfoglalása: „(...) ha egy meglévő egyházban arról van szó, hogy bizonyos intézmények átalakíttassanak, javíttassanak, hogy azon egyházba bizonyos intézmény behozassék, akkor nem lehet, nem szabad szem előtt téveszteni azon egyháznak sem alapelveit, sem hagyományait, sem a mély gyökeret vert vallásos meggyőződéseket.” Bartal György kétségét is kifejezte a mozgalom sikerességét illetően: „Érzem, uraim, a feladat ropant nehézségét olyan hatalommal szemben, melynek merev hajthatatlansága előtt a Laménaisok és Montalembertek fenkölt szelleme megtört, szívós küzdelmeik a rokonérzetűek tiszteletén és sajnálatán, vallásunk elleneinek gúnymosolyán túl semmi eredményre nem vezetettek.”⁵⁷

Az elfogadott szabályzat⁵⁸ az egyházi és világi tagokból álló önkormányzatiság jogát az 1848. évi XX. tc. 2. §-ból vezette le (1.§). Csávolszky József húsz évvel később, 1891-ben publikált kritikái művében helye-

sebbnek tartotta volna ezt a jogot az apostoli királytól és a püspöki kartól kapott, átengedett hatáskörökre alapítani. Ezzel szemben a szabályzat épen tartotta „az apostoli király egyházfőkegyúri jogát” (3. §). Az egyházi vagyon szekularizációjától 1848 óta tartó főpapi kar és katolikus politikai elit közös kívánságára rögzítették a „javadalmások birtokában illetve kezelése alatt lévő összes javak, tanulmányi s egyéb katolikus alapok” feletti egyházi tulajdonjogot is. A javadalmások „ezen javadalmaknak őket megillető hitbizományyszerű haszonélvezetében és birtokában” megmaradhattak, és az eddig állami kezelésben lévő alapok önkormányzati kezelésébe kerültek át (4. §). A katolikus autonómia és az állam közötti kapcsolat kereteit az állam főfelügyeleti jogának épségben tartása mellett, azonban az államigazgatási hatóságoktól függetlenül működő önkormányzatiságban adták meg (6. §). Az áttekinthető, logikus rendszerű szabályzat 3 szintű rendszert írt le. A szervezet *országos gyűlésből* illetve a mellé rendelt végrehajtó szervből (25. §: *igazgató tanács és igazgató osztályfőnökök*), *egyházmegyei gyűlésből* illetve *tanácsból*, valamint *egyház-
községi gyűlésből* és *tanácsból* állt volna.

2. A fundus religionis és a fundus publicus jogi természete

A szabályzat kidolgozásával párhuzamosan a Képviselőházban a politikai vita már nem az autonómia szükségessége, hanem a *katolikus vallási és tanulmányi alap jogi természete*, azaz az autonómia vagyoni következményei körül forgott. Ghyczy Kálmán 1870. február 16-i beszédében Eötvöst támadta amiatt, hogy a katolikus alapokat esetleg a törvényhozás tudta nélkül adná át az autonómiának. A 9 millió forintnyi ingó és ingatlan értéket képviselő tanulmányi alapról elmondta, hogy az jelenleg „a királyi gimnáziumok, jogakadémiák, főreáltanodák és tanítóképezdek fönntartására fordíttatik”. Az alap történeti eredetét hosszsan fejtegetve arra a következtetésre jutott, hogy nem tartozik azon katolikus alapok körébe, „melyekre nézve a katolikus egyház tulajdonjogot követelhetne”, (...) hanem az állam által köznevelési célokra rendelt állami vagyon”.⁵⁹ Az alapok jogi természetének vizsgálatára ekkor a Képviselőház Hoffmann Pál indítványára *egy tizenkét tagú bizottságot* küldött ki.⁶⁰

Eötvös személyes felfogását és kultuszminiszteri tevékenységét egészében is fémjelzi a Hoffmann Pálnak adott válasz pár sora. „Az állam és egyház közötti viszonynak meghatározásában csak két rendszert lehet követni alkotmányos országban, hol az egyenlőség elvéből kell kiindulni mindenben: vagy azt, hogy az állam egyenlő befolyást gyakorol valamennyi felekezetre; vagy azt, hogy valamennyi fe-

lekezet tökéletesen szabad. Az első rendszernek is vannak barátai és ezen rendszert azon elvek következtében, melyek 1789-ben Franciaországban fölállították, soká az egyetlen helyes és valósággal alkotmányos rendszernek tartották. A másik rendszer a szabadság rendszere, melyet Amerikában látunk, melyet látunk Svajcban és mely napjainkban azon arányban, melyben a való szabadság gyökeret vert, gyökeret fog verni a világ minden országaiban. Mert kérdeném, fönntartható-e oly állapot, hogy egy alkotmányos országban a polgároknak nagy része egyházi dolgaikra nézve tökéletesen független legyen, egy felekezet pedig ezen szabadságot ne bírja? Ez más szavakkal nem egyéb, minthogy ily országban vagy államvallás létezik, vagy pedig elnyomott vallás, alkotmányos országban pedig mindkettő lehetetlen. Azt a gondolatot, hogy hazánkban a francia rendszert hozzuk be, azaz minden felekezetet az államnak vessünk alá, valósággal lehetetlennek tartom; mert oly országban, hol a szabadság az ország egy része által élveztetett, a XIX-dik században a szabadság terjedt ki a többiekre is és nem az elnyomás ezen kevesekre.”⁶¹

A Szemere-kormány igazságügyi minisztere, a londoni emigrációból 1869-ban hazatérő görög-keleti vallású *Vukovics* Sebő ugyanezen vita során – mintegy Eötvös gondolatmenetét folytatva – fejtette ki véleményét „az amerikai rendszerről”: „(...) ott nem szabad egyházakról van szó, (...) hanem a polgárok lelkiismereti és vallásbeli szabadságáról. A polgárok egyéni jogán alapszik minden egyház vallásszabadsága. Ott nincs semmi vallásnak joga az egyénre, ott nem kíséri a vallás a polgárt születésétől fogva életének minden nevezetesebb korszakán keresztül haláláig, az minden egyes polgárnak szabad joga. (...) Én mindazon autonómiai előkészületeket, melyek hazánkban az utolsó pár év alatt történetek, a szabadság és jelesen az egyesületi jog szempontjából tekintem.”⁶²

A tizenkét tagú bizottság tagjai nem tudtak közös megállapodásra jutni. Míg a *Ghyczy* Kálmán által kidolgozott vélemény végkövetkeztetése szerint az alapok épp úgy illethetik az országot, mint az összes felekezetet, *Apponyi* Albert gróf ellenvéleményében az alapok kizárólagos katolikus egyházi jogi természetével mellett érvelt. A kormány külön véleményt kért a korona ügyészeitől, *Hamar Pál* alapítványi ügyigazgatótól és *Szepessy* Mihály kincstári ügyésztől. *Hamar Pál* háromkötetnyi munkájában igyekezett bizonyítani, hogy a vallási és a tanulmányi alap egy-két kisebb alapítványi összegtől eltekintve kizárólag a katolikus egyházat illetik. Ezzel szemben *Szepessy* az egyház alapok feletti állami tulajdonjog mellett foglalt állást.⁶³

Az elfogadott szabályzatot 1871. június 12-én adta

át a Simor vezette 12 tagú bizottság a királynak, aki azt nem hagyta jóvá, hanem megküldte az Eötvös hivatali utódjával kinevezett, egyházpolitikai reformokhoz egyébként is negatívan viszonyuló *Pauler* Tivadarnak.⁶⁴ *Pauler* az ügy sikere érdekében semmit nem tett. *Ghyczy* egyébként még 1871. április 3-án interpellációs jogával élve fordult *Pauler*hez. Kérése arra irányult, hogy az autonómia szervezeti szabályzatát az országgyűlés előzetes jóváhagyásához kössék, mivel annak végrehajtásához törvénymódosításra van szükség. *Zichy* Nándor ugyanekkor a katolikusok 1848. évi XX. tc. 2. §-án nyugvó jogának az elismerését követelte a Háztól.⁶⁵ *Pauler* mindkét képviselőnek megnyugtató választ adott, a szabályzatra hivatalosan azonban csak *Pauler* utódja, *Trefort* Ágost reagált 1880. november 24-én. *Irányi* Dániel hozzá intézett kérdésére az elhúzóadás okaként a vallási és tanulmányi alap jogi természetét vizsgáló munkálatokat jelölte meg, melynek befejezte előtt érdemi válasz nem adható.⁶⁶ A szervezeti szabályzat országgyűlési becikkelyezése tehát eleve kilátástalannak ígérkezett.

Az uralkodó által kinevezett, az országbíró vezetése alatt álló bizottság tagjainak összetétele egyébként egyoldalú vizsgálatot sejtetett, hiszen kizárólag világi és egyházi katolikusokból állt. A tanácskozásokat követően *Ipolyi* Arnold beszercebányai és *Schlauch* Lőrincz szatmári püspökök dolgozták ki az előterjesztést. Ezt a bizottság egyhangúan elfogadta, majd a kormány útján a királyhoz terjesztette. A jelentés következtében *Ferenc* József a *vallás- és közoktatásügyi miniszter mellé véleményező testületként* háromévi időtartamra az országbíró elnöke alatt működő, katolikus egyházi és világi férfiakkal álló bizottságot nevezett ki a végleges törvényi rendezésig 1880. május 21-i leiratában.

Ezzel párhuzamosan a Képviselőház is kiküldött egy újabb bizottságot, mely a vallásalap iránti előterjesztéssel ismételt gróf *Apponyi* Albert képviselőt, a tanulmányi alap vonatkozásában pedig *Apáthy* István egyetemi jogtanárt bízta meg. *Apponyi* az 1881 januárjában beadott jelentésében a vallásalap keletkezését, kezelését és vagyoni állományát tekintette át I. Ferdinándnak „az elpusztult monostorok, klostromok és káptalanok javainak és jóvedelmének „a régi orthodox, valódi s katolika hit” javára (így lelkészek, egyházi szónokok eltartása, iskolák helyreállítása, felépítése, tanítók eltartására, szépreményű ifjak segélyezése) való felhasználásáról szóló rendelkezésétől (1548. évi XII. tc.) az 1855. augusztus 18-i konkordátumig, míg az 1882. decemberében beadott jelentésében a vallásalap jogi természetét vizsgálta.⁶⁷ Hangsúlyozta, hogy a vallásalap rendeltetése a katolikus vallás ügyének előmozdítása érdekében a püspökségek, káptalanok, lelkészségek,

templomok, papnöveldek, paplakok felállítása és fenntartása, a vallás tanításáról, az elaggott papok ellátásáról való gondoskodás és a szegényebb szerzetesek segélyezése volt. Részletesen ismertette a vallásalap törzsvagyonát képező tételeket,⁶⁸ és megállapította, hogy 1880 novemberében tőkeállománya 9.822.216 forint 26 krajcárt tett ki. Az alap jogi természetére kapcsán az 1882. december 8-án benyújtott jelentésében kifejtette, hogy az „katholikus felekezeti vagyont képez; (...) rendeltetése és a vallásalap vagyontömege közt az a felbonthatatlan jogi kapocs áll fenn, mely alapítványi cél és alapítványi vagyon között létezik; a vallásalap tehát jogsértés nélkül ezen rendeltetéstől el nem vonható.”⁶⁹

Apáthy 1881. január 12-én benyújtott jelentésében a tanulmányi alap törzsvagyonához sorolta a feloszlatott jezsuita rend vagyonának azt a részét, melyet Mária Terézia tulajdoni joggal a tanulmányi alapra ruházott illetve a kincstárral kötött jószágcsere következtében a tanulmányi alap birtokába került, valamint ezen ingatlanok földtehermentesítési járulékait. Nem vonta kétségbe, hogy 1548 előtt ezek a javak a katolikus egyház céljait szolgálták, de hangsúlyozta, hogy a tanulmányi alapot képező javak jogi természetének vizsgálatát nem az 1548. évi XII. tc-vel kell kezdeni. Apáthy felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar királyok az 1351. évi XI. tc. keletkezése óta a világi és az egyházi adományoknál eltérő záradékot használtak. Ez utóbbi esetében a záradékban világosan kifejezésre jutott, hogy az egyházi javadalmakat királyi kegyúri joguknál (Apáthy szóhasználatában legfőbb kegyúri joguknál) fogva adták, mely jog „a magyar királyokat ősidőktől fogva kétségtelenül megilletik”. Werbőczyre hivatkozva (I. r. 10. c. 3. §) hangsúlyozta, hogy a koronára háramlott egyházi javak felett az uralkodók nem rendelkezhetek szabadon, hanem csakis egyházi célokra fordíthaták. Ezen jogi alapokon a szerző szerint az 1548-i pozsonyi országgyűlés határozatai vagy a későbbi törvények és intézkedések nem változtattak, sőt, mivel az 1548. évi XII. tc. 1. szakasza a megyéspüspökre bízta a törvény rendelkezései végrehajtásának felügyeletét, – Ghyczy fent idézett 1870. február 16-i képviselőházi beszédedének ellentmondva – kétséget kizáróan állította, hogy *nem felekezeti nélküli, hanem katolikus oktatási célokról* volt szó. Mária Terézia 1780. március 25-én tett alapítványát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az eredeti jogi természetén és rendeltetésén változtatás nem történt: az alapító okiratban az uralkodónő a katolikus egyházzal szemben őt illető legfőbb kegyúri jogára hivatkozva (*summo jure patronatus*), azon rendeltetésre adományozza a jezsuitáktól elvett javakat, mellyel azok eredetileg is bírtak, tekintet nélkül arra, hogy miként jutottak a rend birtokába.⁷⁰

Apáthy az 1882. november 8-án benyújtott jelen-

tésében a „közösnek nyilvánítás” lehetőségére kitérve kifejtette azt is, hogy Magyarországon minden „törvényesen elismert hitfelekezet”, mint jogi személy, rendelkezik kizárólag az adott egyház céljaira rendelt vagyonnal, és ez a jog a katolikus egyházat is megilleti.⁷¹

3. A katolikus autonómia ügye a századvégen

A kormány hozzáállása, az I. Vatikáni Zsinat hatása és a püspöki kar számára túl soknak bizonyuló liberális engedmény következtében a hetvenes évekre nem maradt olyan hatalmi tényező, mely az autonómia ügyét továbbra is támogatta volna. E tekintetben egy óvatos, halogató kormányzati politika bontakozott ki.

Az erdélyi Status Catholicus kapcsán felmerülő aktuális kérdések a két „ügy” együttes kezelésére adtak lehetőséget. 1868 és 1873 között nem volt Erdélyben státusgyűlés. Amikor az autonóm szervezet és a püspök hatásköre körüli vitában 1873. június 16-án a kultuszminiszter állásfoglalt, válaszlevelében lényegében helybenhagyta a státusgyűlés kárára megnövelt püspöki hatáskört, de a közös autonóm szervezet fontosságát hangsúlyozta: „(...) nem vagyok abban a helyzetben, hogy az erdélyi püspökmegyét illetőleg már most intézkedhessem, mint hogy azok együttesen az összes magyarországi kath. egyházra végérvényesen létesítendő önkormányzat megállapítása alkalmával és azzal szervezetenesen fognak annak idejében eszközölni.”⁷²

1886. február 17-én Trefort Ágost miniszter a püspöki karhoz intézett levelében⁷³ a *helyi autonómiák létesítésére* tett javaslatot. Ez ugyanis megoldás lehetett volna a vallási szempontból vegyes lakosságú városokban a községi kegyuraság körüli vitákra, melyek végigkísérték a 19. századot. Míg az 1818. május 27-i 6481. sz. kancelláriai rendelet szerint a szabad királyi városokban a katolikus lelkész megválasztásának joga csakis a katolikus vallású polgárokat illette meg, 1867 után az 1791. évi 26. tc.-re hivatkozva a protestánsok is követelték ezt. Trefort 1876-ban fenntartotta az 1818. évi rendeletet,⁷⁴ mivel úgy ítélte meg, hogy a lelkészválasztás a kegyúri jog részeként vallási, és nem politikai vagy polgári jog. 1886-ban azonban ez a szemléletmód megváltozott, és a kánonjoggal szemben a községi önkormányzatiságból következő és a törvényhatósági bizottság által gyakorlandó politikai és polgári jogként lett a lelkészválasztás joga meghatározva, mely *vallási különbség nélkül* minden tagot megillet.⁷⁵ Az államjog egyébként más olyan kivételt is ismert, amikor a kegyúri jogokat nem katolikus vallású személy gyakorolta. Így az 1867. évi XVII. tc. értelmében a patronátussal járó terhek a birtokkal együtt az izraelita tulajdonosra is

átszálltak, aki helyett az általa megnevezett katolikus személy a maga nevében jelölt lelkészt. Mivel a katolikus autonómia megszervezése esetén a kegyúri ügyek a hitközségi önkormányzat hatáskörébe kerülhettek volna, Trefort úgy vélte, hogy ilyen módon a vallási szempontból vegyes lakosságú városokban előforduló lelkészválasztás körüli viták könnyen megoldódnának.

Az egyházközségi önkormányzatiság megvalósítását tartotta első feladatnak Csáky Albin is, aki 1890. január 22-én a Képviselőházban a katolikus autonómia mellett a következőképp érvelt: „Az autonómiára csak akkor lehet átmenni, csak akkor fog az igazi élet virulni, ha az lassankint *alulról fölfelé fejlődik*. (...) Előbb a hitközségekben kell megcsinálni a helyi autonómiát, és akkor, mikor ennek már életgyökerei megvannak, következik az egyházmegyei autonómia és azután ennek betetőzéseként a központi országos autonómia.”⁷⁶

A kedvező liberális reformtörekvések idején, 1891-ben Csávolszky József a katolikus autonómiában a vallási egyenjogúság biztosítását látta: „ (...) ha azt akarjuk, hogy a katolikusok a más felekezetekkel békés egyetértésben munkálkodjanak közre a nemzeti állam felvirágzása mellett, adjuk meg az egyházi önkormányzatot nekik, nehogy szűkebben mérvén számukra, mint mások részére, elidegenítsük végképpen a mai állam szolgálatától”.⁷⁷ A „közállapotok” orvoslására az autonómiában remélt gyógyírt. Csákyhoz hasonlóan úgy gondolta, hogy az egyházközségi szervezet alkalmas lenne a lelkészi javadalmazás, a kongura és a párbér megváltásával kapcsolatos vita megoldásán túl arra is, hogy „a kötelességeiktől szabadulni kívánó patrónusoktól hatáskörüket átvegye”. Az autonómiát – érdekes módon – elsősorban a szabadelvűség kívánalmával indokolta, mely szerint a külső vezetésbe a nép által választott világiakat is meg kell hívni, másodsorban a katolikusok azon jogát hangsúlyozta, hogy ügyeiket saját kezükbe vegyék, harmadsorban pedig arra az állami érdekre hivatkozott, hogy magyar szellem hassa át az autonóm testületeket.⁷⁸ Fontosnak tartotta volna, hogy közvetlen választás helyett bizalmi emberekkel töltsék fel a megyei gyűlést a pártviták elkerülése és az érett kor tapasztalatának hasznosítása érdekében. Egyházát továbbra is a „nemzeti állam támaszának” tekintette, és hangoztatta, hogy az évezredek kapcsolat fenntartása a cél, melynek érdekében az országos gyűlés társelnökét szerinte a kormány tagjai közül (!) a királynak kellene kiválasztani. Szükségesnek tartotta az 1871. évi szabályzat átdolgozását a kormány és a püspöki kar megegyezése szerint, és ennek törvénybe iktatását a közjogi helyzet tisztázása végett.⁷⁹

A katolikus értelmiség sürgetése ellenére te-

hát az autonómia ügyében 1871 és 1895 között lényegi előrelépésre nem került sor. Hanuy – elfogulatlanak nem mondható álláspontja – szerint ennek oka semmiképp sem kereshető a magyar püspöki kar szándékainak változásában, hanem sokkal inkább a külső nehézségek okolhatók az elhidegülésért.⁸⁰ Ezek körében említette a képviselőházi tárgyalások során több ízben előforduló antikatólikus felszólalásokat és a görög-katolikus románok passzív rezisztenciáját az autonómia-mozgalommal szemben. A *főpapi karban minden bizonnyal az 1871. évi szabályzat-tervezet egyházi tulajdonról szóló rendelkezése ébresztette a legnagyobb kétséget*. Lényegében ez azt jelentette, hogy javadalmak feletti tulajdonjog nem az egyházi jogi személyeket, hanem az összes katolikusot illette volna a szabályzat törvénybe iktatása esetében.

A vallásügyi reformok ebben az időben egyébként is időszerűtlennek tűntek. Bittó István miniszterelnöksége idején a házassági köteléki jog modernizációja Irányi Dániel és Deák sürgetése ellenére lekerült a napirendről, Weckheim Béla rövid életű kormánya után Tisza Kálmán miniszterelnök taktikai okokból került minden összeütközést a klérussal. Mivel az autonómia ügye súlyos vagyoni kérdéseket vetett fel, Tisza viszont a kiegyezés maradéktalan fenntartása érdekében a katolikus egyház támogatására épp úgy rá volt utalva, mint ahogy az országgyűlés többségének bizalmát is meg kellett őriznie, ellenzéki pozícióban követett elveinek elmentmondva most igyekezett háttérbe szorítani az egyházpolitikai kérdéseket.⁸¹

Az autonómia ügye csak *érintőlegesen*, az alapok és alapítványok, valamint az oktatásügy kapcsán került elő, általában a kultuszminisztérium költségvetésének tárgyalásai során. A kormány és a törvényhozás hozzáállását azonban jól jelezte az 1883. évi XXX. tc. is, mely a katolikus tanulmányi alapról fenntartott gimnáziumokat az *állam rendelkezése és közvetlen vezetése* alatt álló középiskolák közé sorolta, míg az erdélyi katolikus státus és az autonóm felekezetek (evangelikus, református, görög-keleti, unitárius) középiskolái csak *állami főfelügyelet* alá kerültek. Ez a rendelkezés 37 szerzetesi és 6 püspöki főgimnáziumot illetve gimnáziumot érintett, amin a törvény 71. §-a annyit „enyhített”, hogy a miniszteri igazgatás ténye nem prejudikálja az e körbe tartozó középiskolák jogi természetét és jellegét.

Az egyházpolitikai reformok fontos részét képezték a Szapáry- és annak bukását követően a Wekerle-kormányoknak is. Bár a katolikus autonómia ügye a reformtörvény-tervezetek közé nem került be, a képviselőházi viták lehetőséget biztosítottak arra, hogy katolikus részről sürgessék az autonómia szervezését. Sőt, a *többnyire szabadelvű öt törvénytervezettel szemben mintegy védekezésként erősödött fel ismét az autonómiaigénye*.

1893. március 17-én a Képviselőház elfogadta Fenyvessy Ferenc határozati javaslatát arra nézve, hogy a kormány tegyen előterjesztést az uralkodónál a szervező kongresszus összehívásának engedélyezése tárgyában. Csáky Albin kultuszminiszter még ebben az évben eleget tett az utasításnak és Vaszary Kolos hercegprímás hozzájárulásával kieszközölte az előkészítő bizottság összehívását. A bizottság 1894. február 24-én Vaszary elnöklete alatt úgy határozott, hogy a szervező kongresszus tagjainak választását a korábbi, 1869. október 25-én jóváhagyott választási szabályzat szerint kell lefolytatni.

1895. november 29-én a *Bánffy*-kormány kultuszminisztere, *Wlassics* Gyula közvetítésével Ferenc József engedélyezte a II. szervező kongresszus összehívását. A kongresszusi választásokra 1897 nyarán került sor, majd a kongresszust 1897. november 11-én nyitották meg. Négy elképzelés, illetve pártirányultság létezett: a püspöki kar csak olyan autonómiát támogatót (hatott), mely az egyházi szervezetnek megfelel, azaz a hierarchián nem változtat; a szabadelvű kormány és pártja, mely e kérdésben *Horánszky* Nándor vezetésével főúri, középneemesi réteget és az alsópapságot fogta össze, a *Zichy* Nándor és *Rakovszky* István vezette konzervatív mágnások köre, akik a katolikus alapok kiadását tűzték ki célul, végül az erdélyi katolikus státus mintáját követő radikális kisebbség *Ugron* Gábor és *Győrffy* Gyula vezetésével, akik az erdélyi középneemesi réteget és a görög-katolikus papokat tudhatták maguk mögött.

A kongresszusi tárgyalások alapját egy huszonhét tagú bizottság több mint két évnyi munka során kidolgozta, 1900 elejére elkészült javaslata képezte, mellyel párhuzamosan a bizottság kisebbségben maradt része (*Ugron* Gábor, *Hortoványi*, *Győrffy* Gyula, *Sághy* Gyula) is kidolgozott egy javaslatot. Tanulva az 1871. évi sikertelenség okaiból, a kongresszus a bizottságot utasította arra is, hogy a katolikus alapok és alapítványok kezelése és ellenőrzése tárgyában, az oktatásügy, valamint a javadalmak betöltésére vonatkozó hatáskörök tisztázása céljából lépjen kapcsolatba az illetékes szervekkel is, és az egyeztetéseket követően e tárgyú javaslatait is terjessze a kongresszus elé. A huszonhetes bizottság többször átdolgozta javaslatát az újból összehívott kongresszus 1902. január 9-én kezdte tárgyalni. Két hónap elteltével újabb hat tagú bizottságot neveztek ki, melynek feladata a módosítások beillesztése volt. A végleges szervezeti javaslat szövegét a március 10-i záróülésen fogadták el.

Fontosnak tartották, hogy a vallásalap, tanulmányi, egyetemi és egyéb oktatási, nevelési és jótékonyági alapok és alapítványok vonatkozásában a kongresszus egy *jogfenntartó nyilatkozatban* rögzítse állásfoglalását. A szabályzattervezet ugyanis – az alapok és alapítványok jogi természetéről szóló két

évtizednyi tudományos és politikai vitát szem előtt tartva – azt az áthidaló megoldást alkalmazta, hogy az alapok felett csak ellenőrzési (164–171. §§) és kezelésre vonatkozó némely rendelkezési (167., 169. §§) jogot biztosított az autonómiának, illetve az igazgatótanácsnak. A kezelés joga (11. §) azonban továbbra is az illetékes minisztérium hatáskörében maradt.

A szabályzat-tervezet hatálya hiterjedt a görög-katolikusokra is, de az erdélyi római katolikus státust nem érintette. Meghagyta azonban azt a lehetőséget, hogy az erdélyi autonómia a magyar autonómiába az országos gyűlés beleegyezésével bármikor beolvadjon (7. §). Az önkormányzat hatáskörébe – az egyházi hatalom teológiai-kánonjogi értelme miatt – nem tartoztak bele a hitelvi, hittanítási, liturgiai, egyház-kormányzati és egyházfegyelmi ügyek (3. §). Az autonómiát tovább szűkítette, hogy az apostoli király legfőbb kegyúri jogát és legfőbb felügyeleti jogát semmiben sem érinthette (2. §). Az 1871. évi szabályzat 4. §-ával szemben, mely az egyházi vagyon feletti tulajdonjog tekintetében az egész egyház jogának elvén állt, az 1902. évi tervezet érintetlenül hagyta a püspököknek és káptalanoknak az általuk gondozott alapokra és alapítványokra vonatkozó törvényes jogát, valamint a testületek és jogi személyek jogait (9. §).

A kongresszus egyik legfontosabb kérdése a centralizáció-decentralizáció közötti helyes középút megtalálása volt. Az 1871. évi szervezeti szabályzat háromszintű megoldásával szemben már akkor jelezte több püspök (ún. püspöki tervezet) azt az elképzelést, hogy a fő súly az egyházi tanácson legyen, melynek kizárólag püspök tagjai vannak. A 2. szervező kongresszuson az autonómia súlypontját inkább az országos katolikus gyűlésre és annak végrehajtó szervére, az igazgatótanácsra helyezték. Míg 1871-ben 2/3 résznyi laikus tagságot közvetlenül, az 1897. évi szabályzat szerint közvetett módon, elektorok útján választják. Jelenöt változás, hogy a háromszintű rendszerben – *Ugron* által helytelenített módon – az egyházmegyei tanács mellől hiányzik a gyűlés. A radikális vezér szerint a megyei gyűlés hiányában nem lehet majd egyesíteni az erdélyi státust és a magyar autonómiát, hiszen Erdélyben ez a szerv létezett – ezt a kérdést azonban az idő szava megoldotta, hiszen a magyar autonómia továbbra sem valósult meg.

V. Az autonómia-mozgalom végkifejlete

A kongresszus által választott küldöttség a feliratot, a szabályzattervezetet és a jogfenntartó nyilatkozat-

tot 1902. március 13-án adta át Ferenc Józsefnek, aki mindezt Wlassics kultuszminiszterhez továbbította véleményezésre. Wlassics elkészítette a királyi válszlevél tervezetét és bemutatta azt az uralkodónak. Ferenc József ezúttal a püspöki kar véleményét kérte. A *főpapi testület azonban csak négy és fél év elteltével*, 1906. szeptember 2-án kelt feliratában *nyilatkozott* a szabályzat-tervezetről. Annak ellenére, hogy a hosszas, megfontolt előkészítéssel mind a legfőbb kegyúr és a kormány, mind a püspöki kar esetleges kételyeit igyekeztek eloszlatni, eredményét tekintve a szervező kongresszus meddő maradt. Hanuy nem tud arról, hogy a következő 11 évben a kulisszák mögött milyen egyeztetések zajlottak. Közismert, hogy Apponyi Albert első kultuszministersége (1906–1910) elején a minisztérium már elkészített egy törvényjavaslat-tervezetet, de a politikai események és pártküzdelmek következtében ennek a Ház elé terjesztésére nem került sor.

Az egyházi vagyon jogi természetéről a 19. század hetvenes éveiben folyó jogtörténeti vita azonban ezekben az években újra előtérbe került. 1900-ban Késmárky István egyházjogász, később pécsi egyetemi tanár, 1913-ban Dezső Gyula a magyar magánjog jogakadémiai magántanára foglalkozott kimerítően e kérdéssel. Dezső nem csak az egyházi vagyon fogalmának – mindeddig hiányzó – szabatos meghatározására vállalkozott, hanem részletesen tárgyalta az uralkodók és a magánszemélyek által adományozott egyházi javak valamint a vett birtokok történetét és természetét, illetve azok felosztását is.

A jogtudomány jeles képviselőinek sürgetése ellenére csak 1917. december 21-én, viharos kül- és belpolitikai helyzetben terjesztette elő Apponyi az *első katolikus egyházi autonómia megvalósítására vonatkozó törvényjavaslatot*. Ennek tartalma a következőképp összegezhető. A törvényjavaslat a katolikus autonómia becikkelyezéséről és nem megadásáról szólt, melynek jogalapját az 1848. évi XX. tc. 2. §-ban rögzített jogegyenlőség elve képezte. Az autonómia hatáskörébe sorolták – a *legfőbb kegyúr jogait és az állami jogokat sértetlenül hagyva* – az egyházi vagyoni és iskolai ügyeket, az alapokkal és alapítványokkal való rendelkezés jogát, elemi, közép- és főiskolák felállításának lehetőségét, a vagyonszerzési jogot és az adó-kivetés jogát, mely közigazgatási úton érvényesíthető (1. §). A szervezet kialakítását a szervező gyűlésre bízták, mely feladatát a hierarchikus jogok és a legfőbb kegyúri jog szem előtt tartásával lett volna köteles ellátni a törvényi korlátokon belül (2. §). Az erdélyi katolikus státussal kapcsolatosan a cél továbbra is az maradt, hogy az a magyar autonómiába majdan beilleszthető legyen (3. §). A törvényjavaslat szólt a katolikus vallásalap és tanulmányi alap átadásáról is, melyek felett ezzel megszűnt volna az illeté-

kes minisztérium rendelkezési joga (4. §).

A törvényjavaslat elfogadására nem került sor, felmerült azonban egy olyan elképzelés is, mely szerint az autonómiát kizárólag egyházi alapon, egyházmegyei keretekben és a hangsúlyt az egyházközségekre, valamint a megyei gyűlésre helyezve kellene megszervezni. A becikkelyezésre ezek szerint nem is lett volna szükség, sőt az újabb szervező kongresszus egybehívása teljesen feleslegesnek tűnt.⁸² 1919 után a keresztényi nemzeti Magyarországon azonban nem kellett olyan politikai fenyegetettséggel számolni, ami az autonómia kiépítését szükségessé tette volna.

A mozgalom sikertelenségét a negyvenes években a katolikus egyház vezető értelmiségi körei az állam negatív hozzáállásával magyarázták. Eglis István hittanár élesen lépett fel a „divatos jelszó”, az állam és az egyház elvének hangoztatása ellen, mely szerinte csupán a támogatások megszüntetését és ezzel „beláthatatlan károkat” okozna. Nézete szerint a súrlódások oka elsősorban az, hogy az állam nem ismerte el az egyház önkormányzatisághoz, függetlenséghez való jogát, sőt a 19. század végi egyházpolitikai modernizációs törvényekkel az ateizmus terjedését segítette elő.⁸³ A kortárs szakirodalom ezzel szemben a probléma összetett voltára utal. Az autonómia-mozgalom sikere vagy sikertelensége sokkal inkább két tényező függvénye: csak ha az *állam és az adott egyház kapcsolatrendszer*e, valamint az *egyház belső természete* egyaránt az autonómiát sürgeti, van esély annak megvalósulására.⁸⁴

Jegyzetek

¹ Chonca Győző: Eötvös és Montalembert barátsága. (Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdetéhez), Budapest 1918. 179. o.

² Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek hatása a magyar álladalomra, Budapest 1851/54; Szilágyi Virgil: A katolikus autonómia, Budapest 1869; Nn: Irányzatok a katolikus autonómia ügyében, Pest 1869. Toldy István: Az egyházreformról, Leipzig 1870; Csávolszky József: A katolikusok autonómiája és az 1871-ki szervezeti szabályzat, Budapest, 1891; Aschenbrier Antal: A katolikus Egyház autonómiájáról Magyarországon, Budapest 1893; Haller József: Az infallibilitás magyar neve. Hittudományi Folyóirat 1893. 311–316. o.; Kiss János: Egy szabadgondolkodó az egyház függetlenségének megsértéséről. Hittudományi Folyóirat 1892. 178–199. o., 783–819. o.; Szemecz Emil: Katolikus autonómia. A katolikus autonómia múltja, jelene s jövője, és a felekezetek autonómia szabálya, Budapest 1897; Forster Gyula: A katolikusok autonómiájáról, Budapest 1897; Török Kálmán: A magyarországi kath. egyházi vagyon tulajdonjoga, Eger 1897; Keményfy K. Dániel: Ötven év alkotm. egyházpolitikája, Esztergom 1898; Sziklai János: Negyven év a katolicizmus történetéből, Budapest 1899; Kiss János: A magyarországi katolikus autonómiáról. A magyarországi katolikusok autonómia-szervező kongresszusán, 1900. február 3-án elmondott beszéd, Budapest 1900; Késmárky István: Katolikus egyházi vagyonjog, Pécs 1900; Melichár Kálmán: A katolikus autonómia, Budapest 1907; Túri Béla: A főkegyúri jog és az autonómia, Budapest 1907; Kérészi Zoltán: A kath. autonómia közreműködése a főkegyúri jog gyakorlatában, Budapest 1912; Dezső Gyula: A magyarországi katolikus egyházi ja-

vak, Budapest 1913; Radovics László: A kath. autonómia szervezése, Budapest 1917; Hanuy Ferenc: Hetven éves küzdelem az autonómiáért, Budapest 1918, Hanuy Ferenc: A katolikus autonómia főbb problémái, Budapest 1918

³ Leopold Antal: A katolikus autonómia, az Egyház állásponjtjának megvilágítása, Budapest 1920; Hübner Emil: A ceglédi római katolikus egyházközség önkormányzatának története, figyelemmel a helyi önkormányzat jogi és történeti alapjaira, Cegléd 1924; Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871, Budapest 1941; Berényi Szilárd: A katolikus autonómia és az egyházközségek, Budapest 1942; Csáky Móritz: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95, Graz-Wien-Köln 1967; Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918, München 1974, Hegedűs András-Bárdos István (szerk.): Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Nemzetközi történészkonferencia előadásai, Esztergom, 1999; Csorba László: A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken. Világosság 1979. 603–610. o.; Csorba László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom. Világosság 1989. 220–221. o., Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918, Budapest 1999; Sarnyai Csaba Máté (szerk.): Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918, Budapest 2001; Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon, Budapest 1977; Gergely Jenő: Szabad egyház a szabad államban? A politikai katolicizmusról. Népszabadság 1993. augusztus 14., 19. o.; Gergely Jenő: Egyházi autonómiák 1848–2000. In: Gergely Jenő (szerk.): Autonómiák Magyarországon 1848–2000, I. kötet, Budapest 2005. 173–216. o.

⁴ Codex Iuris Canonici, Budapest 1995. c. 747. és 834.

⁵ A helyi és missziós hierarchia kialakulásához lásd: Szántó Konrád: A katolikus egyház története, Budapest 1983, 56–65. o., a 2–3. századi egyházszervezethez lásd: Szántó Konrád: i.m. 104–135. o.

⁶ Kumlik Emil: Katolikus egyházközségek önkormányzata különös tekintettel Pozsonyra. Jogtörténeti és egyházpolitikai tanulmány, Pozsony 1911. 3. o.

⁷ A katolikus egyházi autonómia elméleti alapjait lásd: Wilhelm Emmanuel Freiherr von Ketteler: Freiheit, Autorität und Kirche. Erörterungen über die großen Probleme der Gegenwart, Mainz 1862. 156–185. o. és Emil Friedberg: Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts, Leipzig 1909. 71–87. o. és 110–120. o.

⁸ Kumlik Emil: i.m. 16. o.

⁹ Csorba Ferenc: A királyi kegyúri jog igaz mivolta, Budapest 1930

¹⁰ A témával részletesen foglalkoztam a következő tanulmányban: Herger Csabáné: A summum jus patronatus a 19. századi Magyarországon. Századok 2007. 1515–1537. o.

¹¹ Timon Ákos: A városi kegyuraság Magyarországon, Budapest 1889

¹² Lásd többek között: Csorba Ferenc: Az erdélyi kath. autonómiáról, Budapest 1897; Bochkor Mihály: Az erdélyi katolikus autonómia, Kolozsvár 1911; Kosutányi Ignác: Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása, Kolozsvár 1906. 241–242. o.

¹³ A kérelmet közli: Augustinus de Roskoványi (szerk.): Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiasticae ab Imperio Civil, Pest 1856; 715. sz. 362–366. o.

¹⁴ Kossuth igazából két javaslatot készített, melyek közül a jegyző csak a protestánsokra vonatkozót olvasta fel, míg a másik a görögkeleti egyház helyzetét rendezte volna.

¹⁵ Csorba László: A szekularizáció kérdése ... i. m. 603–610. o.

¹⁶ Csorba László: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: Szabad György (szerk.): A magyar országgyűlés 1848–49-ben, Budapest 1998. 260. o. és Kossuth Ferenc (szerk.): Kossuth La-

jos iratai, VIII. kötet, Budapest 1900. 342. o.

¹⁷ A főrendek hozzászólásait közli: Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847–1894, Budapest 1894. 86–104. o.

¹⁸ Fogarasy Mihály: Emlékirat az 1847–48. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról egy résztvevőtől, Pest 1848

¹⁹ Zakar Péter: Forradalom az egyházban? A radiális papság 1848–49-ben. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): i. m. 56. továbbá Sarnyai Csaba Máté: A radikális katolikus alsópapság követelése és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban. In: Hegedűs András-Bárdos István (szerk.): i. m. 57–82. o.

²⁰ Csorba László: Jogvédelem vagy kiváltságvédelem? Danielik János az egyházi vagyon „jogi természetéről” 1848-ban. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): i. m. 47–52. o. Lásd továbbá: Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918, Budapest 1999. 47–82. o.

²¹ Barta István: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847–48, Budapest 1951. 727–728. o.

²² Kossuth Ferenc (szerk.): i. m. VIII. kötet 344–346. o.

²³ „3-szor: Az egyéb vallásfelekezetűek vallási ügyeire nézve is főnálló felsőbb fölügyelés mellett, a katolicusoknak saját iskoláik alapítása, célszerű elrendezése s igazgatása iránti jogok biztosítottak. 4-szer: (...) a kath. Közalapítványokat (...) egy csupán egyházi és világi katolicusokból álló bizottmány kezelje.” Idézi: Fogarasy Mihály: i. m. 62–63. o.

²⁴ Az 1848. április 22-én este 8 órakor tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve beszámol a pénzügyi és nevelésügyi miniszterek közös előterjesztéséről, mely elfogadásra is került a következők szerint: „Határozatot: hogy a közalapítványi, nevelési s vallási alaphoz tartozó jószágok kezelése leginkább azért, minthogy ezen alapok a legközelebb hozott 9^{ik} t.c. következtében igen tetemes veszteséget szenvedtek, a törvényhozás pedig a nevelésügyet máshonnan nem dotálta, mi által elkerülhetetlenül szükséges, hogy a nevelésügyi minister magát jövedelemforrásai iránt minél előbb tájékoztassa, addig is, míg a törvényhozás e részben végképpen nem intézkedik, azon tőkék kezelésével együtt, melyek a fent nevezett alapokhoz tartoznak, vagy azokkal összekötöttesben vannak, a nevelésügyi ministert fogja illetni.” In: F. Kiss Erzsébet (szerk.): Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Budapest 1989. 34. o.

²⁵ Csizmadia Andor: Az állam és az egyház kapcsolatai 1848/49-ben. Világosság 1981/8–9. sz. 503. o., Zeller Árpád: i. m. 165. o. és Hanuy Ferenc: Hetven éves ... i. m. 9. o.

²⁶ Kumlik Emil: i. m. 75. o.

²⁷ Fogarasy Mihály: i. m. 22. o.

²⁸ Danielik tervezetét lásd bővebben: Sarnyai Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): i. m. 63–88. o.

²⁹ A dokumentumot egészében közli: Sarnyai Csaba Máté: i. m. 80–81. o.

³⁰ Eötvös tevékenységéhez lásd: Csizmadia Andor: Eötvös József egyházpolitikája. Világosság 1981. 7. sz. 437–446. o.

³¹ Lásd bővebben: F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar miniszteriumok, Budapest 1987. 443. o.

³² Apponyi Albert-Apáthy István: A magyarországi katolikus vallási és tanulmányi alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására a Képviselőház 1880. szeptember 30-i üléséből kirendelt bizottság előadójának jelentései, Budapest 1883. 8. o.

³³ A rendelet szövegét közli Szemeczy Emil: i. m. 1. rész 21–22. o.

³⁴ Török Jenő: i. m. 44–48. o.

³⁵ Keményfy K. Dániel: i. m. 61–62. o.

³⁶ Lukács Lajos: A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról, Budapest 1981. 209. o.

³⁷ Lásd Viale nuncius 1849. március 19-i és május 3-i jelentését: Lukács Lajos: i. m. 210–211. o.

³⁸ Lásd Viale nuncius 1852. május 3-i jelentését: Lukács Lajos: i. m. 124. o.

³⁹ Lukács Lajos: i. m. 90. o.

⁴⁰ A jelentést lásd: Lukács Lajos: i. m. 219. o.

⁴¹ Lásd Viale nuncius 1853. március 11-i jelentését: Lukács Lajos: i. m. 220. o.

⁴² Az 1860. február 29-i levelet lásd: Lukács Lajos: i. m. 225. o.

⁴³ A főmélt. Hercegprímás három irata, Pest 1867. 17–22. o. Idézi: Hanuy Ferenc: Hetven éves ... i. m. 12. o.

⁴⁴ Salacz Gábor: Egyház és állam ... i. m. 16. o.

⁴⁵ Montalembert két beszéde a belgiumi Malines-ben 1863-ban megrendezett első nemzetközi katolikus kongresszuson hangzott el. A beszédek nyomtatott változata Eötvös kezdeményezésére, Matkovits Pál fordításában jelent meg magyarul 1864-ben.

⁴⁶ A levélváltásból fennmaradt 19 francia és 12 német nyelvű levelet közli Chonca Győző: i. m. Függelék, 7. levél, Pest 1867. május 5.

⁴⁷ Lásd bővebben: Katus László: Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): i. m. 10–21. o.

⁴⁸ Lásd hozzá: Lakatos Andor: Közvetítés és kiegyenlítés. Haynald Lajos szerepe az autonómia-mozgalom 1868–1871 közötti szakaszában. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): i. m. 119–130. o., továbbá Szittyay Dénes: Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete, Kalocsa 1915; Eckhart Ferenc: Egy nagy magyar főpap életéből. In: Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2. 1932. 272–284. o.

⁴⁹ A főmélt. Hercegprímás ... i. m. 40. o.

⁵⁰ Chonca Győző: i. m. Függelék, 9. levél, Pest 1868. június 20.

⁵¹ Chonca Győző: i. m. Függelék, 10. levél, Carlsbad 1868. augusztus 31.

⁵² Chonca Győző: i. m. Függelék, 11. levél, Pest 1868. december 15.

⁵³ A magyarországi katolikus egyház autonómiáját szervező gyűlés tagjainak választási módozata (Jóváhagyott Ő cs. és ap. kir. Felsége által 1869. évi október hó 25-én 20.340. sz. a.), Esztergom 1897

⁵⁴ Lásd hozzá: Utasítás a magyarországi katolikus egyház autonómiáját szervező gyűlés világi képviselőinek választása végett egyházmegyéenként alakítandó választókerületek iránt (Jóváhagyott Ő cs. és ap. kir. Felsége által 1869. évi október hó 25-én 20.340. sz. a.) Esztergom 1897

⁵⁵ A munkálatokat részletesen ismerteti: Beke Margit: A püspöki kar és az autonómia 1867–1871 között. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): i. m. 113–117. o.

⁵⁶ Günther Antal (szerk.): A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatát szervező gyűlés naplója, jegyzőkönyvei s irományai, Pest 1871, I-II. kötet

⁵⁷ Günther Antal (szerk.): i. m. I. kötet, IX. ülés, 1871. március 11.

⁵⁸ Günther Antal (szerk.): i. m. II. kötet, 15. sz. iromány, A magyarországi latin és görög szertartású katolikusok egy-

házi önkormányzatának szervezete: A kath. cong. Által 1871. mártius 29-én harmadszori olvasás után elfogadott szöveg.

⁵⁹ A hozzászólásokat közli: Zeller Árpád: i. m. 601–615. o.

⁶⁰ A hozzászólásokat közli Zeller Árpád: i. m. 625–629. o.

⁶¹ A hozzászólásokat közli Zeller Árpád: i. m. 629–634. o.

⁶² A hozzászólásokat közli Zeller Árpád: i. m. 706–717. o.

⁶³ Apponyi Albert–Apáthy István: i. m. 9–11. o.

⁶⁴ Lásd többek között Irányi Dániel és a miniszter közötti vitát a vallási és közoktatásügyi tárca 1872. évi költségvetésének tárgyalása során, hol a „szabadelvűség hiányával és erénytelenséggel” vádolt Pauler a vallásszabadság törvényi rögzítését sürgető Irányit „a haza lakóinak józan értelmére hivatkozva utasította el. A hozzászólásokat közli: Zeller Árpád: i. m. 909–916. o.

⁶⁵ A hozzászólásokat és az interpellációk szövegét közli Zeller Árpád: i. m. 831–850. o.

⁶⁶ A választ közli Zeller Árpád: i. m. 119. o.

⁶⁷ Apponyi Albert–Apáthy István: i. m. 15–63. o.

⁶⁸ III. Ferdinánd és III. Károly kamarai jövedelmek terhére alapított 16.000 forintos kincstári járuléka; a szent földi szent helyek fenntartására szolgáló pénzekből a bosnyák papképzésre II. József által kirendelt és a vallásalapba vont ún. „commissariaticus alap” 118.601 forint 31 krajcár összegben; a II. József által feloszlott szerzetesrendek ingó és ingatlan vagyona, kivéve az I. Ferenc által visszaállított bencés, premontrai és ciszterci rendeknek visszaadott vagyontömeget; a feloszlott szerzetesrendek birtokai után jogosultságok megváltásaként befolyt összegek; 184.000 pengő forintos földterhermentesítési tőke; az érsekek, püspökök, káptalanok, apátok, prépostok által a papnöveldek javára létrehozott, 3.000.000 pengő forintos földterhermentesítési kötelezvényből álló alapítvány; a megüresedett egyházi javadalmak időközi jövedelmei valamint néhány csekély értékű, határozottan megjelölt célra fordítandó magánalapítvány.

⁶⁹ Apponyi Albert–Apáthy István: i. m. 49. o.

⁷⁰ Apponyi Albert–Apáthy István: i. m. 86–87. o.

⁷¹ Apponyi Albert–Apáthy István: i. m. 127–129. o.

⁷² Csorba Ferenc: Az erdélyi kath. ... i. m. 29. o.

⁷³ Idézi: Kumlik Emil: i. m. 173. o.

⁷⁴ 1876. október 5-i 19185. sz. kult. miniszteri rendelet

⁷⁵ Lásd: 1886. évi XXI. tc. és 1895. évi XLIII. tc.

⁷⁶ 1887–92. közötti Országgyűlési napló, XV. kötet 219. o.

⁷⁷ Csávolszky József: i. m. 5. o.

⁷⁸ Csávolszky József: i. m. 7–8. o.

⁷⁹ Csávolszky József: i. m. 20–22. o.

⁸⁰ Hanuy Ferenc: Hetven éves ... i. m. 25. o.

⁸¹ Lásd hozzá: Mérei Gyula: Magyar politikai pártprogramok (1867–1914) Budapest 1934

⁸² Lásd bővebben: Radovics László: i. m. 120. o., 170–172. o.

⁸³ Egls István: Az egyén, az állam és az egyház, Budapest 1947. 5–7. o.

⁸⁴ Gergely Jenő: A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): i. m. 140. o.

Horváth Csaba
egyetemi docens

Van-e nyertese az önkormányzati választásoknak?

1. 1990-től immár négy alkalommal került sor helyhatósági választásokra Magyarországon. Mindegyik választás után győztesnek hirdette ki magát valamelyik párt, pedig ha jól belegondoltak volna a magyar önkormányzati választás bonyolult szerkezetébe, biztosan szerényebben elemezték volna elért eredményeiket. A magyar választási rendszer ugyanis eléggé összetett és első látásra valóban nehezen követhető. Ennek oka a választási szintek különbözőségében rejlik. A 10 ezer, vagy annál kevesebb lakosú településen a helyi önkormányzati képviselőket a választópolgárok ún. kislistán választják meg, míg a 10 ezer lakosnál nagyobb településeken, illetve a fővárosi kerületekben egyéni választókerületekben történik a választás, akként, hogy egyes választási rendszer érvényesül (a képviselők 60 százaléka az egyéni választókerületekből, 40 százaléka pedig kompenzációs listáról – a töredékszavazatok alapján – kerül be). A polgármestereket minden településen többségi módszerrel választják. A következő szintet a megyei közgyűlések tagjainak választása jelenti, amely két választókerületben történik, a 10 ezernél kevesebb és a 10 ezernél több lakosú települések esetében a választópolgárok egy listára adhatják le szavazatukat. Végezetül a fővárosi közgyűlés tagjainak választása szintén listán történik. (A kisebbségi önkormányzatok választásával tanulmányban nem foglalkozom.)

A különböző szintek okozzák a szavazások sokrétűségét. Ha a választópolgár 10 ezernél kisebb településen lakik, akkor három lapot kell kitöltenie: szavaz polgármesterére, a kislistáról választ képviselőt és a megyei közgyűlés tagjaira is voksol egy (párt) lista kiválasztásával. A 10 ezernél nagyobb településen élő ugyancsak szavaz polgármesterjelöltjére, szavaz az egyéni választókerülete egyik jelöltjére és ugyancsak listát választ a megyei közgyűlés tagjainak megválasztásához. A fővárosban élő választó már négyfelé voksol: a kerületi polgármesterére, a főpolgármesterre, az egyéni választókerületi képviselőjelöltjére és a fővárosi közgyűlés tagjaira egy lista kiválasztásával.

A szintek és a szavazások különbözőségének figyelembevétele nélkül győzteseket kihozni az önkormányzati választások eredményeinél bizony nagyon mesterkéltnek tűnik és mindenképpen pártpo-

litikai dominanciát sejtet a kérdés ilyen megközelítése. Hogy még differenciáltabb legyen a kérdés kezelése, akkor tanulmányoznunk kell az önkormányzati választásokon induló szereplőket is. Ezeknek a választásoknak a résztvevőit ugyanis három nagyobb – bár természetesen nem homogén – csoportra kell osztanunk: a pártokra, a társadalmi szervezetekre (civil szerveződésekre), valamint a független indulókra. A kérdést tehát a következőképpen kell feltennünk: először is a három csoportosulás közül melyik szerepel legeredményesebben a választásokon? Ha mégis a pártok mellett tesszük le voksunkat, akkor – de csakis akkor már – esetleg – kereshetjük a győzteseket. Ám ez utóbbi esetben sem hagyhatjuk figyelmen kívül a különböző szinterekből adódó sajátosságokat.

Az önkormányzatok „pártosodását” tekintve az Európai Unióban két modell alakult ki. Németország és a skandináv országok önkormányzati rendszerei homogén pártosodás alapján szerveződtek, az olasz, spanyol, francia önkormányzatok viszont az alsó szinteken közösség alapúak és csak feljebb szerveződnek pártalapon. A pártosodás, avagy közösség dominanciáját több feltétel alakíthatta – nálunk is. Az egyik feltételcsoportot az állam és önkormányzat kapcsolata, a másikat a települések jellege, a harmadikat pedig az, hogy a tradíciók által alakított politikai kultúra állapota hogyan befolyásolta a pártok, civil szervezetek működési hatékonyságát, elfogadottságát, illetve a politika magatartásnak milyen megnyilvánulásait tapasztalhatjuk.

Az első feltételrendszert az állam által kialakított tényezők jelentik, tehát elsősorban az, hogy az állam milyen önkormányzatot, közigazgatást épített ki magának. Az európai modellek négyféle magatartást mutatnak ki az állam-önkormányzatok kapcsolatában: a tervező szisztéma, a szolgáltató típus, az adóztató modell és végezetül a beavatkozó rendszer. Magyarországon 1990-től alkotmányjogi-igazán az első kettőre történik állandó hivatkozás, a gyakorlatban azonban inkább a harmadik és negyedik modell megvalósulását tapasztalhatjuk. Nagyon fontos körülmény az, hogy milyen az önkormányzatok *önállósodási foka*, vagyis a törvényhozás és a végrehajtás hogyan befolyásolja a helyi döntéseket. A pártosodási indexek vizsgálatánál azonban elsősorban a választójogi törvény a meghatározó – erre később visszatérünk.

A pártosodás, vagy közösség dominanciáját befolyásolhatja a települések jellege: a geopolitikai meghatározottság, a gazdasági struktúra, a fejlettség, az intézményrendszer, a társadalmi tagozódás (kor, nem, életkor, foglalkozás, stb.), a foglalkoztatottság mértéke (a munkanélküli rátával), az életszínvonal, a kisebbségi-etnikai összetétel és a köz-

életi-politika kultúránk színvonala (vele a történelmi-kulturális tradíciók). Ez utóbbi alakítja a polgárok politikai magatartását is, amire a rendszerváltásig az „alattvalói” attitűd volt a jellemző. Az azóta eltelt idő nem volt elegendő a tudatos és aktív „résztevői” magatartás kialakítására – igaz ezt a pártok sem igen kultiválták. Ezért nálunk inkább a „parokiális” szint a legjellemzőbb, vagyis az, hogy az állampolgárok egyre inkább bele akarnak és tudnak szólni településük dolgaiba, miközben úgy vélik az országos ügyekben úgysem hallgatják meg őket. Végezetül pedig a rendszerváltás óta eltelt közel két évtized – miközben mennyiségileg impozáns arányban termelte ki a civil szervezeteket, és részben a pártokat – nem volt elegendő a társadalmi és politikai szerveződések minőségi és hatékony, valamint szilárd és elismert működéséhez.

Az eddigi következtetések már magyarázatot adhatnak arra a kérdésre, hogy mekkora az önkormányzati választások részvételi aránya. Ha a parlamenti választásokhoz viszonyítjuk, akkor a válasz az, hogy alacsony, 43–53 százalék között mozog. A „parokiális magatartás” kialakítását indokolhatja az emberek vélekedése arról, hogy a parlamenti választások már szinte mindent eldöntenek, tehát a helyhatósági választások csupán másodrangúak. A színterek együttes részvételi aránya 1990-től a következőképpen alakult: 1990-ben 40,2%, 1994-ben 43,4%, 1998-ban 45,7%, 2002-ben 51,1% és 2006-ban 53,1% volt. Az emelkedő tendencia azt is bizonyítja, hogy az állampolgárok igénye nőtt, hogy beleszólhassanak településük dolgaiba. A részvételt a különböző szintek tovább differenciálják. Az arányok legalább 10 százalékkal magasabbak a kislistas és a polgármester-választásoknál, míg a 10 ezer főnél nagyobb településeken az egyéni választókerületi szavazásnál ezek ugyanannyival alacsonyabbnak bizonyultak. Mellékesen, még a regionális indexekben is van némi különbség: Nyugat-Dunántúlon mindig hagyományosan nagyobb a részvételi hajlandóság, mind országos, mind helyi szinteken, Dél-, Délkelet-Alföldön pedig általában alacsonyabb. A fővárosban az átlagnál szintén nagyobb a részvétel, ennek oka, hogy Budapest „ország az országban”.

Az országgyűlési választási részvételeknél alacsonyabb arányok okainak feltárása a fentiekén túl további magyarázatra szorul. Ilyen például a helyhatósági választások ideje Magyarországon. Európában általában kétféle megoldást találhatunk. A leginkább költségkímélő a parlamenti választásokkal egyidejű szavazás – igaz, ez esetben a pártpreferenciákat tekintve általában megegyezik az országos és helyi pártszimpátia. A másik megoldás a félidőben történő szavazás. Ez esetben viszont gyakorta előfordul, hogy a felső és alsó szintű pártpre-

ferenciák ellentétesek lesznek. Általános tendencia, hogy a kormánypártok népszerűsége félidőben a legalacsonyabb, vagyis az országos pártpreferenciák hatnak lenn is. Magyarország a harmadik utat választotta, a parlamenti választások után kb. fél évvel rendezik a helyhatósági választásokat. Ebben – a mindenkor kormánypártok számára – az a ráció, hogy a népszerűségi indexek ekkor még nem változnak, sőt még növekedhetnek is, vagy azért mert a kormány hozzákezd választási ígéreteinek megvalósításához, avagy azért, mert még nem csinál semmit, így feltételezni lehet az alsó szintű pártpreferenciák megegyezését a parlamenti mandátumok arányával. Persze akadt nálunk két kivétel: az 1990. és a 2006. évi választás, amelynek okaira később még visszatérek. Az az állampolgár, aki pár hónappal korábban részt vett a parlamenti választásokon, joggal érezheti úgy, hogy egyrészt már megfelelt a „közéleti elvárásoknak”, másrészt úgy vélheti, hogy fenn minden fontos dolog eldőlt.

A választói magatartást és részvételt dominánsan befolyásolja a település nagysága. A kisebb településeken a kislista és a polgármester-választás demokratikusabb és megbízhatóbb, hiszen ezeken a helyeken jobban ismerik egymást a polgárok és a választásnál fontos tényező a tekintély, a megbecsültség, a hozzáértés, a közvetlen kapcsolatok (de persze a „negatív kapcsolatrendszer is, pl. a gazdasági és egyéb kiszolgáltatottság). A települések nagyságának növekedésével párhuzamosan nő az elidegenedés. Talán a 20 ezres település nagyság lehet az a határ, ahol még létezik megfelelés a helyi kapcsolati hálózatok és a választókerületek jelöltjei között. Feljebb egyre csökkennek az ismertségi indexek, egyre gyakoribbak az „alvóvárosok”, nő a bezárkózás. A túlzott pártosodás, a túlideologizáltság, a politikai demagógia fokozódása, a helyi érdekek háttérbe szorulása egyre inkább elveszi az emberek kedvét a részvételtől. A nagyobb településeken további differenciáló tényező lehet a társadalmi rétegződés és az életszínvonal – szegényebb területeken, munkások lakta részeken kisebb a részvételi hajlandóság, mint a polgári, értelmiségi, avagy a középrétegeket magában foglaló városnegyedekben.

Tekintsük át az önkormányzati választásokon indulókat. A létszám impozáns, általában kb. 100 ezren jelöltetik magukat. A 3100–3200 polgármesteri helyre háromszoros a jelentkezés, a kb. 25 ezres képviselő helyekre 3–4-szeres, a megyei, illetve a fővárosi közgyűlések 900 mandátumára 6–7-szeres a túljelentkezés.

2. A részvételi adatok elemzése után térjünk vissza arra a kérdésre, hogy ki a nyertese az önkormányzati választásoknak? A három résztvevő csoport közül a *civil szervezetekkel* kell kezdenünk – immár öt helyhatósági választás alapján –, mint a leg-

kevesebb szavazatot szerző csoport a polgármesteri és a képviselői helyeken. A polgármester-választásokon 1990 és 2006 között eredményeik nem haladták meg a 2 százalékot, a képviselő-választásokon hasonló arányokat tapasztalunk. Két településformában abszolút nincs esélyük: a kisebb településeken ugyanis alig fordulnak elő és működnek társadalmi szervezetek, a fővárosi közgyűlésbe pedig – a választójogi törvény miatt – szintén nem kerülhetnek be. Kissé nagyobb sanszuk van a 10 ezer főnél nagyobb településeken, akár a polgármester választásánál, akár önkormányzati képviselői szinteken, ez utóbbinál ugyanis a kompenzációs lista segítségével bejuthatnak a közgyűlésbe. (A 10 ezer főnél nagyobb településeken 1994-től 6–8 százalékot értek el a polgármester-választásnál.) Csakúgy, mint a megyei közgyűlések választásánál is – a listák segítségével. (Arányában ez – az 5 helyhatósági választás összesített adatai alapján – azt jelenti, hogy a kislistas mandátumok kb. 1 százalékát tudják megszerezni, míg a vegyes választási rendszerben és a megyei közgyűléseken 8–12 százalék körüli eredményeket is elérhetnek.) Amíg önállóan eredményeik szerényebbek, addig 1998 óta egyre növekszik a koalíciós hajlandóságuk, először inkább csak egymás között, majd a pártokkal is, olyannyira, hogy a 10 ezernél nagyobb településeken és a megyei közgyűlések választásánál már nagyobb a pártokkal való koalíciós indexük, mint az önálló arányuk. A szövetségkötésekkel ugyanakkor politikai bélyeget is kaphatnak – jobboldali, vagy baloldali, esetleg liberális címkékkel.

A választásokon induló 5–600 társadalmi szervezetek túlnyomó többsége valamilyen település nevével viseli, megnevezésükben városvédő, környezetvédő, kulturális, faluszépítő, valamilyen „település-ért” egyesület, ezen kívül polgári körök, gazdakörök, ipartestületek, nagycsaládosok, nyugdíjasok, ifjúsági szervezetek, egyéb társadalmi szövetségek, stb. neveken szerepelnek. A politikai megbélyegzés vádjával mellett, a közgyűlésbe kerülés is problémák forrása lehet. Egyrészt sokszor játszhatják a *mérleg nyelvét*, emellett viszont egyre inkább elveszíthetik civil és önálló jellegüket, hiszen tudomásul kell venniük a politikai játékszabályokat, ha meg akarják valósítani érdekérvényesítési szerepüket – vagyis *szinte elkerülhetetlen a pártosodásuk*. Még ennél is veszélyesebb az a tendencia, amit a pártpolitikusoknál „*megélhetési*” politikusoknak nevezünk. Ez a karrier érdekébe feltételezi az elvtelen döntéseket, a pártcsereket, stb. A pártosodásnak ez a negatív hozadéka elérhette a civil szervezeteket is, így veszthették el egyes szervezetek önállóságukat és „civil kurázsijukat”.

Az önkormányzati választások főbb szereplői: egyrészt a *pártok*, másrészt a *függetlenek*. Az induló pártok száma, aránya megfelel az országgyűlési

választásokon jelöltek állító szervezeteknek, sőt még kissé nagyobb is az arányuk. A helyi választásokon általában 40–50 párt indít jelöltek, a parlamentnél kissé nagyobb szám a régiós specifikumoknak is köszönhető. A parlamenti pártokon – FIDESZ, MSZP, MDF, SZDSZ, KDNP – kívül nagyobb számban a Munkáspárt(-ok), a Kisgazdapárt(-ok), a MIÉP, a Jobbik, a Centrum, az Agrárszövetség, a Fiala Baloldali Ifjúsági Társulat, a Fidelitas, a Vállalkozók pártja, az MSZDP és persze ciklusonként változó jelleggel, mint pl. a Nemzeti Fórum, a Néppárt, az MKDSZ, a Nyugdíjasok Pártja, a Lungo Drom, stb. A választásokon egyre inkább az a jellemző, hogy a pártok nem külön indítanak jelöltek, hanem már jó előre koalíciót kötnek valamely más párttal, vagy társadalmi szervezettel. 2002-től a településeken a koalíciós polgármesterek, vagy képviselőjelöltek száma már meg is haladja a külön pártokként induló jelöltek arányát (kivéve a megyei közgyűléseket és a fővárosi önkormányzatot, ahol koalícióra csak a választások után kerül sor). A koalíciókötések sokszínűséget mutatnak, de azért jól kitapinthatók a pólusok és a törésvonalak. A legváltozatosabb koalíciós kötések 1990-ben fordultak elő és akkor 3 pólus vált meghatározóvá: a liberális (az SZDSZ és FIDESZ dominanciájával), a nemzeti-konzervatív (MDF, FKGP, KDNP) és a szocialista blokk (az MSZP főleg egyedül). A többi párt a politikai irányultságának megfelelően csatlakozhatott a fő blokkokhoz, azonban ennél színesebb változatok és „*átjárások*” alakulhattak ki, köszönhetően talán annak is, hogy a rendszerváltás elején egyrészt túlságosan nagy különbségek még nem voltak pártok között, másrészt a „kommunistákkal-szocialistákkal” szembeni attitűdök a többi törésvonalat összemoshatták, végül azért, mert elsősorban a település érdekét tartották szem előtt. Az átjárás és a forgalom igen nagy volt 1990-ben, ezért szinte mindenfajta szövetségkötés is előfordulhatott az első ciklusban.

1994-ben *két pólus* vált meghatározóvá: a nemzeti-konzervatív (az MDF, a FKGP, a KDNP és részben a FIDESZ), valamint a kormányzati hatalomnak megfelelő szociál-liberális szövetség (az MSZP és az SZDSZ). Ugyan ebben a ciklusban is előfordultak a törésvonalaktól eltérő koalíciós kötések, ezek aránya azonban jóval kisebb volt az előzőhöz viszonyítva. A kivételt az SZDSZ magatartása jelentette. A ciklus első felében több településen – az „antikommunista attitűd” továbbéléseként – a nemzeti-konzervatív csoportosulással kötött szövetséget (együtt a FIDESZ-szel), ám a ciklus második felére lenn is helyre állt a kormánykoalícióval megegyező – MSZP, SZDSZ – szövetség (a FIDESZ-t pedig ott hagyta a nemzeti oldalon). 1998-ban megszilárdult a nemzeti-konzervatív és a szocialista-liberális kétpólusú struktúra, amihez elsősorban a hasonló törés-

vonalú szervezet csatlakozhatott. Más jellegű politikai párt, vagy társadalmi szervezet csatlakozása már csak ritkán színesíthette ezt a kettős felállást. 2002-re e kettős pólus bebetonozódott és innentől kezdve a 2006. évi választásokig bezárólag a koalíciókötéseket már nem a település érdekéhez kötődő szimpátia, vagy ellenszenv befolyásolta, hanem a két meghatározó nagy párt – az MSZP és FIDESZ – vezetésének akarata, szimpátiája, vagy ellenszenvre határozott felőle, avagy akár szankciókkal is tiltotta meg lenni a nekik nem tetsző szövetségeket. A két blokk becsontosodott, bezárult, az ország pedig nemcsak fenn, hanem lenni is kettészakadt.

A választásokon induló harmadik résztvevő konfiguráció a *függetlenek*. Ám ahogy a civil szervezetek és a pártok sem homogén szerveződések, úgy a függetlenek sem azok, és nem szabad egy kalap alá venni őket ezzel a címkézéssel. Ha hozzáértésük szerint csoportosítanánk őket, akkor megkülönböztethetünk amatőröket, szakembereket és ún. vállalkozó szelleműeket, vagy esetleg különféle lobbierdekeket képviselőket is. Politikai értelemben már sokkal több kategóriára figyelhetünk fel. Vannak a „ténylegesen függetlenek”, vagyis olyanok, akik soha nem voltak pártnak tagjai. „Ál-független” az, aki párttag, de nem vállalja pártja színeit, úgy vélvén, hogy így jobb eredményt érhet el. A „kvázi független” ugyan nem tagja egy pártnak sem, mégis támogatja őt valamely párt. Külön kategória a „volt MSZMP-és” (tehát „kommunista”) jelölt, aki 1990-től már nem lépett be sehová és függetlenné vált. Múltját azonban még ma is számon tartják és számon kérhetik. Az „ideiglenes független” az egyik pártból már kilépő és egy másik pártba átlépni szándékozó jelölt. Végezetül léteznek az ún. „megélhetési függetlenek” csoportja is, az ide tartozók szinte „árulják” függetlenségüket és sokszor behelyezhetők az előbb felsorolt kategóriákba is. „Megélhetésiek” persze nemcsak a függetlenek közül kerülhetnek ki, hanem ugyanúgy megtalálhatók a civil szervezetek tagjainál és nem utolsósorban a valamely párthoz tartozó – és azokat változtató, át-átlépő – személyeknél.

3. A következőkben törekszem választ adni arra a kérdésre, hogy a két csoportosulás közül, a pártok, avagy a függetlenek szerepeltek-e jobban az önkormányzati választásokon. Az összesített adatok azt sugallják, hogy az önkormányzati választásokon jobban szerepeltek a függetlenek. Ez teljességgel igaz a kisebb településekre, vagyis az önkormányzatok 95 százalékára. Viszont ez nem áll a 10 ezren felüli települések esetében, akik bár csupán 5 százalékot képviselnek, mégis a teljes magyarországi népesség 61 százalékát jelentik. Akkor ki is nyert valójában?

Ha a pártpreferenciákat elemezzük és még jobban differenciáljuk a településeket, akkor kiderül, hogy

az aprófalvakban gyakorlatilag nem léteznek pártok, kistelepüléseken is alig-alig, viszont jelenlétük kisvárosokban már meghatározó, a nagyvárosokban pedig egyértelműen dominánsak a pártok. Bontsuk le még részletesebben, mert figyelmet érdemlő tendenciát fedezhetünk fel.

A függetlenek aránya települési formák szerint (fő)

0 – 1300 fő	=	90 – 100 százalék
1300 – 3 ezer fő	=	81 százalék
3 ezer – 5 ezer fő	=	69 százalék
5 ezer – 10 ezer fő	=	55 százalék
10 ezer – 25 ezer fő	=	12 százalék
25 ezer – 50 ezer fő	=	9 százalék
50 ezer fő felett	=	6 százalék

Normális körülmények esetén a táblázat százalékos indexeinek arányosan kellene alakulniuk, azaz teljesen természetes, ha a függetlenek aránya a település nagyságával fordított arányban egyenletesen csökken, mint ahogy fordítva is igaz, vagyis a települések méretének növekedése emeli a pártpreferenciát is. Azonban törés következett be a 10 ezres kategóriánál. Normális esetben a 10–25 ezres kategóriánál a függetlenek aránya kb. 40 százalékos kellene, hogy legyen, 25–50 ezresnél kb. 20–25 százalék és 50 ezernél nagyobb település esetén is nagyobb lehetne a fentebb látható 6 százalékos indexnél.

A törés oka a választójogi törvényben keresendő, amely durván beleavatkozott a trendbe az önkényes – 10 ezres kategória – határhúzásával, amely miatt látványosan megugrott a pártpreferencia indexe. Emiatt a törvény miatt egy adott kisvárosban még akkor is működtetni kell a pártokat, ha esetleg nincs is kikkel, ha a pártnak nincs tagsága, támogatottsága, nota bene kellő szakértelme sem. Mégis, ennek következtében a pártok főszereplőkké avanzáltak. Ez lehet az egyik magyarázat a választásokról való távolmaradásra is.

4. Mivel a települések lakosainak 61 százaléka a 10 ezernél nagyobb városokban él, ezért a választójogi törvényből adódóan kihozhatjuk a pártokat is a választások győztesének. Ezt a véleményt még jobban erősítik a megyei közgyűlések tagjainak és a fővárosi közgyűlésnek, valamint Budapest kerületeinek – párt – listás eredményei. Ez esetben arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy melyik párt nyerte meg az önkormányzati választásokat. A vizsgálatokat három szinten is folytathatjuk: a *jelöltállítási* indexek elemzéseiben, a mandátumszerzések eredményeiben és a helyi hatalomban való részvételben, az érdekérvényesítés lehetőségének minősítésénél. Az első esetben, a jelöltállítási inkább előrejelzésnek számít, a harmadik lehetőség elemzése mindig bi-

zonytalanságot okozhat és szubjektív értékelésre ad lehetőséget, ezért tekintjük dominánsnak az egzakt számokat, a választások eredményeit. Azonban természetesen számon tartjuk és röviden értékeljük az első és harmadik szituáció mutatóit is.

A jelöltállítás, ha nem is teljes bizonyossággal, de előrejelzés lehet a választásokra. A több jelölttel induló párt nyilván jobb választási eredményt tud elérni, mint a jóval kevesebbel kiálló szerveződés. Az önkormányzati választásokon induló 40–50 párt közül – az öt választás alapján – az MSZP tudott kiállítani abszolút értelemben legtöbb jelöltet. Persze a jelöltállítás mutatói ciklusonként, régiókként és településformákként változtak. Vidéken és kisebb településeken 1998-ig a Független Kisgazdapárt tudta a legtöbbet jelölni, a 2002-es bukás és az azt megelőző feldarabolódás nyomán viszont teljességgel visszasett. Az első ciklusban az MDF mellett a két liberális párt, az SZDSZ és a FIDESZ is jelentős erőket tudott mozgósítani. 1998 után az SZDSZ vidéki bázisai először gyengültek, majd 2002-től meg is rendültek és jelöltállítási lehetőségei már csak a nagyvárosokban nyilvánultak meg. Ugyancsak radikálisan csökkent az MDF jelöltállítási indexe, 1998 után inkább már csak koalícióban gondolkodtak. A FIDESZ 1998-tól erősödött és – főleg koalíciós szerződésekkel – 2006-ban már átvette a vezető szerepet. Összességében elmondható, hogy a jelöltállításban is a *parlamentari pártok* dominálnak. A parlamenten kívüli pártok közül 1998-ig a Munkáspárt az MSZP, a Kisgazdapárt és az SZDSZ után a negyedik helyet vívta ki jelöltállításban. A párt „idősödése” először fokozatosan csökkentette, majd a párt 2006-os kettészakadása a jelöltállítás képességét is szinte teljesen leépítette. A parlamenten kívüli pártok esetében kisebb-nagyobb eredményeket még a MIÉP (majd Jobbik), a Centrum és a különböző Kisgazdapártok tudtak felmutatni.

Nézzünk néhány összegző adatot az önkormányzati választásokon elért eredményekből 1990-től. Először a polgármesterválasztásokat értékeljük. Az 1990. évi választásokon csak a 10 ezer fő alatti települések választhattak közvetlenül polgármestereket. A 2763 polgármesterből 2289 volt független, a pártok közül a legtöbbet a Kisgazdapárt szerzett, 105-öt, ami 3,8 százalékot jelentett, az MDF 66-ot (2,4%), az SZDSZ 51-et (1,85%), a KDNP 49-et (1,77%), az MSZP 22-öt (0,8%), a FIDESZ 6-ot (0,22%), míg az összes többi párt összesen 37 helyet ért el, a különféle koalíciók pedig 95 polgármesterei székét (3,44%) szereztek.

1994-ben a kisebb települések 2974 polgármesteréből 2604 (83%) volt független, az MSZP 76 (2,4%), a KDNP 43 (1,37%), az SZDSZ 37 (1,17%), az FKgP 26 (0,87%), az MDF 22 (0,7%), a FIDESZ 7 (0,22%), a Munkáspárt 6 (0,19%) polgármesterei

helyet töltött be. A koalíciós és civil szervezetek összesen 146 helyet szereztek (4,66%). Ha ehhez hozzá tesszük a 10 ezren felüli városok eredményeit – 162 polgármesterei szék –, kicsit javítanak a pártok, ebből 32 MSZP-és, 20 SZDSZ-es, a többi párt 1–2 polgármesterei székét szerzett, a koalíciókötések 83 helyet eredményeztek, a független jelöltek pedig 22-öt. Az összesített végeredménye az 1994. évi polgármesterei választásoknak: függetlenek 83,73%-ot, MSZP 3,44%-ot, SZDSZ 1,8%-ot, KDNP 1,43%-ot, FKgP 0,82%-ot, MDF 0,73%-ot, FIDESZ 0,28%-ot, a koalíciók pedig 7,3 százalékot értek el.

Hasonló arányokat kapunk a későbbi választásokon is. 1998-ban a 2662 független polgármester mellett az MSZP 87 helyet szerzett, a FIDESZ és a FKgP egyaránt 77-77-et, az MDF 39-et, az SZDSZ 37-et, a KDNP 18-at, az MKDSZ 12-öt, a Munkáspárt 7-et, a MIÉP 5-öt (és a pártokat 12,5 százalékkal gazdagították a koalíciókötések). 2002-ben a pártok már kissé jobb arányokat értek el: a 2747 független polgármester mellett 178 MSZP-s, 123 FIDESZ-es, 78 SZDSZ-es, 69 MDF-es, 36 MKDSZ-es, 11 Kisgazda Polgári Egyesülethez tartozó, 7 Munkáspárti, 5 Centrumos, 3–3 FKgP-és és KDNP-és és 2 MIÉP-es polgármester volt.

2006-ban tovább erősödtek a pártpreferenciák, persze ez nem akadályozta a függetlenek fölényes győzelmét. 2684 független polgármestert választottak, a FIDESZ 238 polgármesterei helyet szerzett, az MSZP 147-et, a KDNP 137-et, az SZDSZ 46-ot, az MDF 37-et, a Kisgazda Polgári Egyesület 14-et, a Nemzeti Fórum 13-at, a Vállalkozók Pártja 12-öt, a MIÉP 5-öt, az FKgP 3-at, a Jobbik 1-et (valamint természetesen még a koalíciók).

Ami a többi mandátumot illeti, ismételten le kell szögezni, hogy a kislistás választásokon szerzett önkormányzati képviselők esetében egyértelmű a függetlenek 80–85 százalékos győzelme, addig az egyéni választókerületekben és a kompenzációs listák eredményeképpen a városokban bőven fordított az arány a pártok javára, amit a civil szerveződések legfeljebb színesíthetnek. Majdnem szintiszta pártpreferenciájú a megyei közgyűlések összetétele, valamint a fővárosi választások végeredménye (ezekben is leszámítva egy kis társadalmi szervezet-színezést). Mégis a legutóbbi három önkormányzati választás alapján állítsunk fel egy összesítő „toplistát” a szervezetek és függetlenek önálló és közös jelöltjeik mandátumai alapján.

Az 1998-as önkormányzati választások összesített sorrendje: Függetlenek 61,8%, MSZP, 4,8%, FIDESZ 3,4%, FKgP 2,6%, MDF 1,6%, SZDSZ 1,5%, KDNP 0,8%, MKDSZ, Munkáspárt és MIÉP egyaránt 0,4-0,4%.

2002-ben: Függetlenek 67,3%, MSZP 6,6%, FIDESZ 4,8%, MDF 3,4%, SZDSZ 2,2%, Kisgazda Pol-

gári Egyesület 0,7%, MIÉP és Munkáspárt 0,3-0,3%, FKgP 0,2, %.

2006-ban: Függetlenek 64,6%, FIDESZ 11,3%, KDNP 7,3%, MSZP 6,2%, SZDSZ 1,8%, MDF 1,3%, Nemzeti Fórum 0,8%, Kisgazda Polgári Egyesület 0,7%, Vállalkozók Pártja 0,5%, MIÉP 0,2%, FKgP és Jobbik 0,1-0,1%.

A százalékok látszólag egyértelmű választ adnak arra a kérdésre, hogy ki is nyerte a választásokat. Azonban a 10 ezernél nagyobb települések lakosai adják az ország népességének 61–62 százalékát. A kis települések egyrészt nem számítanak, másrészt a mindenkori pártpolitika a figyelmet a városokra – köztük a megyei jogú városokra – a megyei közgyűlésekre és arra a fővárosra irányítja, amely „ország az országban”. Ezért a média ezeket a színtereket emeli ki és hirdet győzteseket – a pártok közül. Így 1990-ben győztesek lettek a liberálisok, 1994-től 2002-ig az MSZP, majd 2006-ban a FIDESZ. Ha a pártok sorrendjére vagyunk kíváncsiak, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az öt választást tekintve összességében az MSZP volt – viszonylagosan – a legerősebb párt. Az SZDSZ, az MDF már nem jelent alternatívát, a Kisgazdapárt(ok) pedig elvesztették a vidéket. 2006-tól a FIDESZ került nyerő pozícióba – már nemcsak a jobboldalon. A FIDESZ a jobboldal 2006-os helyhatósági sikerét *integrátor* szerepével készítette elő, tehát az egyéni párteredmények helyett már dominánsabbak a koalíciókötések. Azonban ebben a kettészakadt Magyarországon, a bebetonozódott kétpólusú rendszerben már nincsenek sokszínű koalíciók, mint az előző, főleg a 90-es évek szövetségeiben. Szinte kizárólag csupán baloldali – szociál-liberális – és jobboldali koalíciós variációk alakultak ki. A civil szerveződések többsége, ha érvényesülni akar, megalkuvásra kényszerül és előre választ valamely pólus közül. 1994-től 2006-ig fokozatosan nőtt a koalíciós kötések száma (1194-ben 326, 1998-ban 310, 2002-ben 376). A másik jellemző tendencia, hogy a pártkoalíciók számánál már – 1994-től megfigyelhetően – nagyobb arányú az ún. *vegyes*, tehát pártok és társadalmi szervezetek által létrehozott szövetség. A legtöbb koalíciós variációt a FIDESZ építette ki már 1998-tól kezdődően, ami 2006-ra „győzelemmé” érett. Igaz ehhez – valamint a pártpreferenciák erősödéséhez – kellett a kormányfő és a kormánypártok népszerűségi indexeinek drasztikus süllyedései is. 2006-ban hasonló politikai szituáció adódott, mint 1990-ben. Akkor a „taxisblokád” körülményeiben az MDF-nek néhány hónap alatt harmadára esett a népszerűségi indexe a bizalomvesztés miatt, és ez a liberálisok előretörését eredményezte. 2006-ban hasonló bizalomvesztésnek voltunk szemtanúi, ami nemcsak a pártosodást és a kettészakadást erősítette, hanem a választópolgár-

ok büntettek is. A jobboldal 2006-os „győzelmének” további oka az is, hogy baloldalon szűkebbek a koalíciós lehetőségek, lévén ezen az oldalon kevesebb párt található, addig a jobboldalon – annak ellenére, hogy a FIDESZ magának vindikálta a totális vezető szerepet – mégis jóval több együttműködési forma alakulhatott ki.

Bár nem elfogadva, mégis megengedve, hogy az önkormányzati választások döntő terepei a városok, Budapest és a megyei közgyűlések, mégsem tudunk válaszolni egyértelműen arra a kérdésre, hogy ki is nyerte a választásokat. A koalíciós formák gazdagsága és nagysága okoz gondot, hiszen a *szövetségek* mára már nagyobb arányokat képviselnek, mint egy-egy párt eredménye, sőt a blokkok által elért eredmények már rég meghaladták az abba a törésvonalba tartozó pártok önálló indíttatású összlétszámát. A pártkoalícióval, avagy párt és civil szervezet összefogásával megválasztott polgármesterek, önkormányzati képviselők esetében viszont ki határozza meg a pártpreferenciát? Létezik-e „feles, harmados, negyedes” stb. helyi képviselő? Hát még ha a függetlenek jó néhány kategóriáját is számba vesszük e szövetségekben.

5. A *helyi hatalom* kialakítása a választások után szinte teljesen tükrözi a választás előtti pártpolitikákat, vagyis nagyon *ritka a választási szövetségtől eltérő koalíció*. Ezt a képet, illetve a koalíciót színesíthetik a civil szervezetek, a függetlenek és a kisebbségek, attól függően, melyik szövetséghez csatlakoznak. Ez utóbbiak sok esetben játszhatják a *mérleg nyelve* szerepét és ennek következményeképpen a helyi hatalomban való részvételük sokszor túl reprezentált.

A helyi politikában a feltűnő negatívum a *szakmai kompetencia* hiánya, vagy gyenge alapozottsága. Kisebbségi településeken szinte nyilvánvaló – a főként független – képviselők amatőrsége, ám ahogy megyünk feljebb a települések ranglétráján, úgy válik sokszor szembeötlővé az a tény, hogy ebben a kompetencia problémában a túlzott pártpreferenciák is ludasok. A „párt-domináns” önkormányzatoknál a döntés a „kormánykoalíció” kezében van, és ez nagyon sokszor vezet a *kompromisszumképtelenséghez*, hatalomkoncentrációhoz, bezárkózáshoz és a „bolsevizálódási tendenciák” kialakulásához. A pártöntudat egyrészt háttérbe szoríthatja a szakmaiságot, másrészt a közvetlen demokrácia beleszólási, véleménynyilvánítási formáit szeretnék visszaszorítani az önkormányzati választások idejére. Éppen ezért bizalmatlanul kezelik a civil társadalom jelzéseit, illetve azokat hatalomkorlátozási szándéknak tulajdonítják. Ráadásul az önkormányzatokban működő pártfrakcióknak jóval kisebb a mozgásterük, mint sokan gondolni vélik. Az országos pártvezetés ugyanis igen gyakran beleszól a helyi politikába – is.

A *párt-paternalizmus* és annak sajátos politikai

kultúrája gyakran szembekerül a polgárok és a társadalmi szervezetek közéleti kultúrájával. Mára már egyértelmű a politika és a politikusok elutasíthatósága, nemcsak országos, hanem helyi szinteken is. Ennek az attitűdnek a fentebb említett okain kívül talán az is lehet kiváltója, hogy amíg helyi szintereken is legalább 30 ezer ember él a politikából, addig a „politikus” az az egyetlen foglalkozás, amihez semmilyen végzettséget nem követelnek meg, hiányoznak az alkalmasság képzési, jogi szabályozásai és a hozzá tartozó alapvető *etikai normák* betartásának elvárásai. A civil szervezetek ugyanis olyan értékrendeken alapozódnak, mint a közszellem, a bizalom, a tolerancia, az együttműködés, stb. Ezek az értékek deklarátíve persze léteznek, de a politikus gyakran nem tud mit kezdeni velük, hiszen a gyakorlatban nemigen használatosak és használhatók. A szembenállás és a politikusi bizalmatlanság talán legdöntőbb oka a *hatalommegosztástól való félelem*. Pedig ez utóbbi aggodalmat a tevékenységi körök pontos tisztázásával, a hatáskörök és feladatok világos elhatárolásával el lehetne osztani. A helyi döntéseknél sokszor ugyanis nem csupán a szakmai, hanem a társadalmi megalapozottság is hiányzik.

A rendszerváltást követő majd két évtized alatt egyre nyilvánvalóbbá vált az önkormányzatok, a polgárok és a civil szervezetek közötti egymásroutaltság fontossága és talán megéri annak a felismerése is, hogy az utóbbiak még elő is segíthetik az önkormányzati feladatok jobb, teljesebb és hatékonyabb ellátását. Ha az ún. másik oldal, vagyis a pártok és az állami intézmények nyitottabban viszonyulnának hozzájuk és elfogadnák azt, hogy ők is betölthetnek érdekérvényesítési funkciókat és nem félnek a hatalommegosztás néminemű kialakulásától, akkor talán olyan önkormányzati struktúra alakulhat ki Magyarországon, amely a *szakmaiság* dominanciája mellett képes lesz a *közérdekeket* is képviselni és érvényesíteni. Ez a fogadókészség egyrészt megkönnyíthetné az önkormányzatok munkáját, másrészt társadalmisítottabbá tehetné azt.

Felhasznált irodalom

Bocz János: Helyi hatalmi elit, polgármesterek és önkormányzati képviselők, 1994, In: Magyarország politikai évkönyve, (Szerk. Kurtán-Sándor-Vass) Demokrácia Kutatások Ma-

- gyar Központja Alapítvány, Budapest 1996
 Bocz János: Az önkormányzatok döntéshozói, 1990–1998, KSH, Budapest 1999
 Böhm Antal-Szoboszlai Gy.: Önkormányzati választások, 1990, MTA, PTL, Budapest 1992
 Böhm Antal-Szoboszlai Gy.: Önkormányzati választások, 1994, MTA, PTL, Budapest 1996
 Csefkó Ferenc: A helyi önkormányzati rendszer, Dialóg Campus, Budapest-Pécs 1997
 Csefkó Ferenc: Önkormányzati iránytű, Új Historica Kiadó, Villány 1999
 Enyedi Zsolt-Körösényi András: Pártok és pártrendszer, Budapest 2001
 Fogarasi József (Szerk.): Önkormányzati Kézikönyv, HVG-ORAC, Budapest 2000
 Horváth Csaba: Önkormányzatok, pártok, választások, In: Politikatudományi válaszok a XXI. század kihívásaira, (Szerk. Kunszt Márta és Laczkóné Tuka Ágnes) PTE, Pécs 2001. 285–293. o.
 Horváth M. Tamás: Pártok a helyi hatalomban, Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest 1996
 Kákai László: Hatalomváltás dimenziói a helyi politikában, Társadalmi Szemle 1996. 6. sz. 71–85. o.
 Körösényi András: Magyar politikai rendszer, Osiris, Budapest 1998
 Pálné Kovács Ilona: Regionális politika és közigazgatás, Dialóg Campus, Budapest 1999
 Sebestény István: Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata 2000, KSH, Budapest 2002
 Szoboszlai György: Pártok és függetlenek a helyhatósági választásokon, In.: Magyarország politikai évkönyve, 1998, (Szerk. Kurtán Sándor-Sándor Péter-Vass László) Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest 1999. 228–239. o.
 Választási eredmények, 1990–1998, In: Magyarország évtizedkönyve, (Szerk. Kurtán Sándor-Sándor Péter-Vass László) Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest 1998. 691–716. o.
 Az önkormányzati választások összesítései, statisztikái az Országos Választási Iroda honlapjain:
 Az 1998. évi választás:
<http://www.valasztas.hu/onkdin/topm5.htm>
 A 2002. évi választás:
<http://www.valasztas.hu/onkval2002/so02/onkdin/topsb5.htm>
 A 2006. évi választás:
<http://www.valasztas.hu/onkval2006/outroot/onkdin/topsb4htm>

Jeges Sára
főiskolai tanár
PTE Egészségtudományi Kar

Varga Károly
kutató professzor
Széchenyi István Egyetem

A szalutogenetikus életstratégia értéktényezői

I. Mi a szalutogenezis és mit, miért kutatunk benne?

Kutatási beszámolónkban szó szerint „egy titok mélyére” hatolunk, sőt kifejezetten „egy titok titkát” próbáljuk megfejteni. A tanulmány címében jelölt „szalutogenezis” fogalma¹ ugyanis olyan pszichológiai konstruktum, amelynek megalkotója, Aaron Antonovsky, „Unraveling the Mystery of Health” (1987) című utolsó nagy könyvében úgy foglalja össze életműve tudományos újdonságát, hogy neki magának lényegre törő kérdésseltevésével,² majd e kérdések általa és nyomában munkatársai és követői által történt-történő empirikus megválaszolásával sikerült megfejteniük „az egészség genezisének titkát”. A szalutogenezis iskola ezt a titkot tudományos szabattalossággal hipotetizálta és több országban gyűjtött empirikus evidencia matematikai-statisztikai elemzésével szignifikánsan valószínűsítette. Azt találták tehát, hogy az egészségnek ez a bizonyos „misztériuma” az életstratégiában érvényesülő koherencia-érzet (sense of coherence, SOC), amely három „hatóanyag” szervesüléséből áll. Ezek a személy korai és későbbi szocializációjában, illetve már ehhez igazodóan feldolgozott élettapasztalataiban kialakított attitűdök (habitusok, életstratégiák), miszerint

1) az emberben és emberrel, illetve a közvetlen belátásával elért életvilágban történetek illetve történendők érthetőek (sense of comprehensibility),

2) ezekbe a maga részéről képes beavatkozni, vagyis a „mit húzok: mi mozdul” látása abban folytatódik, hogy hozzá is férek a mozgató szálakhoz (sense of manageability), és

3) van is értelme számomra beszállni ebbe a küzdelembe, mert érzelmileg el vagyok köteleződve a pozitív kimenetel iránt, mivel ez egyfelől valóban fontos, másfelől tényleg remélhető is számomra (meaningfulness).

A három egyformán funkcionális elem közül mégis kitüntetett szerep jut a harmadiknak, mert pél-

dául ha az elsővel magas szinten rendelkezünk, de a másodikban gyengék vagyunk, az dönti el a fel- vagy lefelé nivellálódást, hogy milyen erősek vagyunk a harmadikban. Ha látjuk értelmét az egészségnek, előbb-utóbb képesek leszünk a megvalósíthatóság érzetét is az érthetőség szintje felé emelni, míg ha nem, lassan az érthetőség hanyatlása is követi a benuultságot.

Nos, az eme nemzetközi szalutogenetikus kutatási mozgalomba³ jelen OTKA-projektünk keretében bekapcsolódott teamünknek – saját két irányból jövő kutatási előzményeinkből kifolyólag⁴ – az lett az „értelmet adó” vezérmotívuma, hogy kiderítsük: „mi is lappanghat a csoda mélyén?”. Ehhez először magunknak kellett meggyőződniek a „csoda” valóságáról. Vagyis saját empiriánk matematikai-statisztikai megváltásával találunk valós összefüggést a szalutogenezis-teszttel nyert eredmények és az egészségi állapot között. Erre a teamnek a Pécsi Egyetemről toborzódott tagjai (Jeges Sára projektvezető és Tahin Tamás) eddigi kutatási kompetenciája biztosított lehetőséget.

Ám ez még csak előzménye volt a tudományos újdonság irányába való elöretörésnek. Ha nincs kétség afelől, hogy „a csoda tényleg megtörtént”,⁵ nézhetünk mögé: „mi is a misztérium titka”. Ezt valahol az értékrendszerben hipotetizáltuk (teamünk harmadik tagja, Varga Károly koncepciója szerint, aki osztja a jelentős értékutató, Herbert Klages (1992) felfogását az „értékfogalom sikertörténetéről”, hogy tudniillik ez a modern szociológiában „Universalschlüssel” („tolvajkulcs”) lett számos terület⁶ mélyebb dinamikájára való „rányításban”.

Ebben a feltételezésben tehát a konvergens validálás módszerével (lásd alább) azt vizsgáltuk meg, hogy azok, akik az Antonovsky-teszten magas pontszámokat értek el (és csendes bámulatunkra tényleg egészségesebbeknek mutatkoztak!) a többieknél, vajon milyen értékeket vallanak magukénak. Természetesen e pszichológiai konstrukció magában hipotetizált értékek azonosításánál is hasonlóan egzakt módon kellett eljárjunk, mint akár a szalutogenezis, akár az egészségi állapot bemérésénél. Idevágó műveleteink leírása következő, metodikai fejezetünkben olvasható.⁷

II. Módszer, minta, műszerek, design

A kutatás célcsoportja Baranya megye különböző településtípusain élő, 20–75 éves korú, különböző iskolázottságú és foglalkozású férfiak és nők voltak. A minta a főbb demográfiai, társadalmi ismérvek tekintetében különböző településtípusokat rep-

rezentál, úgymint: egy magyarországi viszonylatban nagyvárost, Pécsét, Baranya megyei kisvárosokat (Komló, Mohács, Siklós), székhelyközségeket és társközségeiket. A mohácsi és a siklói térségben eltérő társadalmi-gazdasági adottságú községek találhatóak. A siklói terület társközségei jórészt az Ormánság legelmaradottabb, alacsony lélekszámú, kevert etnikumú (magyar, cigány) falvaiból tevődnek össze. Ezzel szemben a mohácsi régió társközségei tradicionálisan magasabb fejlettségi szintűek. Mohácsra a magyar, a német és a délszláv kultúrák jellemzők. Pécs minden szempontból a legheterogénebb. Itt már jelentős a szegregáció. Az egyes városrészek jól elkülöníthetők az elit lakta területektől a többszörösen hátrányos helyzetűek lakta városrészekig húzódó skálán.

A mintaelemszám 1400 fő, különböző okok miatt 32 fő kérdőíve nem volt értékelhető (a visszautasítás oka nem szisztematikus). A válaszolók közül a férfiak aránya 47,8%. A minta összetétele a település típusa szerint: 43,3% pécsi, 27,8% kisvárosi és 28,9% falusi lakos. Életkor szerinti megoszlásuk: 28,1%-uk 30 év alatti, 54,6%-uk 30–55 év közötti, 17,3%-uk 55 év feletti. Az iskolai végzettséget illetően 7,2% legfeljebb 8 általánost végzett, 27,9%-uk szakmunkásképzőt vagy szakiskolát (nem érettségizett), 46,3%-uk érettségizett, míg 18,6%-uk az érettségit követően valamilyen felsőfokú végzettséget is szerzett.

A kutatás interjúkészítők segítségével, kérdőíves módszerrel történt. A kérdezőbiztosok a PTE Egészségtudományi Karának hallgatói voltak, akiket tanulmányaik során készítettünk fel az interjúkészítés technikájára. A többlépcsős rétegzett véletlen mintavételi technikának megfelelően kiválasztott személyeket az interjúkészítők lakóhelyükön keresték fel, az interjú átlagos időtartama egy óra volt.

A kérdőív egyfelől operacionalizálta a Koherenciaérzet (SOC) fentebb vizsgált konstrukcióját a benne működő három hatóanyaggal (érthetőség, megvalósíthatóság, értelem),⁸ másfelől a hazai validálásához összeállított kritérium-battériát (az egészségi állapot és az SWB mutatói), harmad felől az értékrendszeri kérdéseket.

A kérdőívvel felvett SOC-29 skála fő pszichometrikus adata, a három kérdéscsoport, illetve az egész teszt konzisztenciáját mutató Chronbach Alpha: ,774; ,766; ,812, illetve ,902, ami nemzetközi viszonylatban (pl. az izraeli felvételek adataival) összehasonlítva kiváló.⁹

Áttérve a regressziós modelljeinkben független változóként használt SOC-ról az általa predikált függőkre, itt a battériánk négy irányban mérő eszközöket tartalmaz:

1. az egészségi állapot megítélésére négy mutató szolgált: a) az *általános egészségi állapot önmege*

sére vonatkozó négyfokozatú skála, b) a Tahin-féle *Idült betegségek 23 tételes listája*, c) a Hennenhofer-Heil (1978) féle *Vegetatív labilitást mérő* műszer, d) az általános egészségi állapot multi-facet jellemzésére, vagyis az egyének az EDEC (Ease/Dis-Ease Continuum)-on meghatározott helyére a fenti három egészségmutató összegzésével egyetlen komplex egészségmutatót is képeztünk.

2. A well-being jellemzésére a Warr-Cook-Wall (1979) skálából a kognitív elégedettség és affektív boldogság kérdéseit vettük.

3. Az egyén domináns conceived value-i mérésére Morris (1956)-féle „ways to live” kérdőív egy rövidített változatát.¹⁰

Kutatásunk metodikája az Antonovsky által is alkalmazott *concurrent validity*¹¹ *design-t* követte. Adatainkhoz különböző többszörös lineáris és nemlineáris (logisztikus regressziós) modelleket illesztettünk, melyek a matematikai statisztika eszközeivel állapítottak meg összefüggéseket változók, illetve változócsoportok között, melyek a SOC validálása céljából („concurrently”, vagyis azonos időben felvéve). Végső modelljeinkben a függő változók az egészségi állapot, a well-being, illetve a Morris-féle értékadatok voltak, független (prediktor) változók pedig a Sense of Coherence és komponenseinek adatai. Kontroll-változókként vizsgáltuk a *nem, az életkor és az iskolai végzettség* (és korlátozott hasznosíthatósággal esetenként a *jövedelem-szint*) adatait, mint amelyek a SOC kritériumvalidálására nézve az összefüggéseket „torzíthatják”.

Az *egészségi állapot önértékelésének* varianciáját a három kontrollváltozó együttesen 13,4%-ban magyarázza (ahol a három változó közül az alany neme nem gyakorolt szignifikáns hatást, míg az életkor természetesen nagyon is szignifikáns lerontót / $\hat{\alpha} = ,353$, $p = ,000$ /, de még az iskolai végzettség is szignifikáns javítót / $\hat{\alpha} = -,079$, $p = ,002$ /).

A *Vegetatív labilitás* mutatójára 11,9%-os megmagyarázott össz-variancia keretében mindhárom kontrollváltozó szignifikáns hatást gyakorol, ahol figyelmet érdemel, hogy a megkérdezett nők magasán szignifikáns mértékben több vegetatív labilitási panaszt említettek, mint a férfiak ($\hat{\alpha} = ,269$, $p = ,000$).

Az *Idült betegségek* gyakoriságánál a kontrollváltozók által megmagyarázott variancia felment 19,3%-ra, és ezen belül természetesen az életkor volt a legerősebb befolyásoló tényező ($\hat{\alpha} = ,382$, $p = ,000$).

Ami pedig a kontroll-változóknak e három egészségváltozó lineáris kombinációjából konstruált EDEC-mutatóra gyakorolt hatását illeti, itt a megmagyarázott variancia 18,4%, s mindhárom kontroll-változó erősen szignifikáns ($p = 0,000$).

Áttérve ezek után a *well-being* témakörre, itt az említett Elégedettség/Boldogság skálával nyert reg-

ressziós eredményadatok megtisztításához a szokásos három kontroll-változón túl a család egy főre jutó jövedelmét is kontrollként állítottuk be. Érdekes itt szembeállítanunk a kognitív elégedettség és az affektív boldogság mutatóit. Míg ui. a kognitív, kalkuláló elégedettség tekintetében az anyagi jólét azonos erősségű az életkor változójával (vagyis amilyen mértékben a fiatalabbak elégedettebbek az élettel az idősebbeknél / $\hat{\alpha} = ,145$, $p = ,000$ /, ugyanolyan mértékben a gazdagabbak is elégedettebbek a szegényebbeknél / $\hat{\alpha} = - ,147$, $p = ,000$ /), addig az affektív boldogság tekintetében a jövedelmi szint változójának nincs szignifikáns kapcsolata a boldogsággal, vagyis újra igazolódik a közmondás: „A pénz nem boldogít”. Az alany neme mind az elégedettség ($\hat{\alpha} = ,081$, $p = ,003$), mind a boldogság ($\hat{\alpha} = ,051$, $p = ,060$) vonatkozásában azonos irányú: úgy is mondhatnánk némi ironiával, hogy a férfiak egy kicsit elégedettebbek, a nők egy kicsit boldogtalanabbak.

III. A SOC predikálja az egészséget, de egyéb értékeket és proszociális habitusokat is

Az eredményfejezet három részre tagolódik. Az elsőben az egészségi állapot kritérium-rendszerével validáljuk hazai populációra a szalutogenetikus konstruktumot, illetve a SOC-29 skálát. A másodikban a függőváltozókat a well-being köréből választjuk, és rajtuk próbáljuk ki a SOC prediktív erejét. A harmadik részben még a well-being tematika körén is túllépünk: abba a nagyrészt felfedezetlen („*Hic Sunt Leones*”) tartományba, amelyre Antonovsky is utalt mint a Sense of Coherence hatásának ígéretföldjére, amelybe ő még Mózesként bepillantott, de amibe majd csak a salutogenic school Józsuéi léphetnek be (a Koherenciaérzet értéktényezői).

1. táblázat

A SOC és komponenseinek a négy egészség-mutatóra vonatkozó standardizált regressziós együtthatói (b) és az általuk megmagyarázott variancia%-ok (R^2) a megkérdezett neme, kora és iskolázottsági szintje változókkal kontrollált modellben

Függő változók	Független változók							
	Koherenciaérzet		Érthetőség		Megvalósíthatóság		Értelmesség	
	b*	R ²	b*	R ²	b*	R ²	b*	R ²
Egészség önértékelése	-0,295	8,3	-0,282	7,6	-0,262	6,6	-0,220	4,6
Vegetatív labilitás	-0,434	17,9	-0,431	17,7	-0,362	12,7	-0,324	10,0
Idült betegségek száma	-0,199	3,8	-0,201	3,8	-0,178	3,1	-0,132	1,6
EDEC	-0,410	15,9	-0,404	15,5	-0,352	12,0	-0,300	8,6
* A szignifikanciaszint minden esetben < 0,001					0,001			

A) A Koherenciaérzet magyar populációban is az egészség érvényes prediktora

A szorosan vett validációt megelőzően kiszűrtük a kontroll-változók hatását.¹² Ezután térhetünk rá az 1. táblázatban bemutatott validációs adatokra.

Az 1. táblázat adataiból látható, hogy a Koherenciaérzet globális mutatója és mindhárom komponense a három kontroll-változó hatásának kiszűrése után is szignifikáns mértékben predikálja az egészség mutatóit. Ahogy várható volt, a globális SOC-29 teszt-adat fölényben van komponenseivel szemben. A komponensek közül legerősebb az Érthetőségi érzet, mely csaknem egymaga eléri a globális SOC-mutató prediktív erejét. Nála jelentősen gyengébb a Megvalósíthatósági és még gyengébb a Meaningfulness. Úgy tűnik tehát, hogy az Antonovsky féle *ease/dis-ease kontinuumon való elhelyezkedés* azoknak az egészség-mutatóknak a metszetében vizsgálva, amiket ebben a kutatásban használtunk, a Koherenciaérzet habitusán és életstratégiáján belül döntő mértékben a dolgok *kognitív érthetőségével* áll kapcsolatban. Ennek azért van jelentősége, mert az újabb szalutogenetikus szakirodalomban ettől elütő adatokat találtunk.¹³

A független változókon belüli különbségekről átterve a függőkön belüliekre, látjuk, hogy a Vegetatív labilitás mutatójának alakulása „fogadja a legkészségesebben” a teljes SOC és mindhárom komponense befolyásoló erejét. A vegetatív labilitás-tünetek négy tünetcsoportra oszthatók: szív, gyomor, általános ingerlékenység és általános gyengeségre. Kézenfekvő, hogy ellenőrizzük, vajon ezek előfordulásait a SOC és komponensei a már manifesztálódott idült betegségeknek a kontrollja mellett is predikálják-e. A szokásos kontrollváltozók mellé ezért valamennyi idült betegséget bevittük egy-egy regressziós modellbe. Az eredmények arra utaltak, hogy a SOC prediktív ereje a vegetatív labilitásra és az egészségi állapot önértékelésére az idült betegségek kontrollja mellett is

megmarad! A fentiek alapján levonhatjuk a következtetést: *a SOC tesztváltozó a magyarországi populációból vett mintán is predikálja az általános egészségi állapotot, annak mind pszichoszomatikus tünetekkel, mind a krónikus betegségek előfordulásával jellemzett dimenzióit.*

B) A Koherenciaérzet és az életminőség

A feltételezést, hogy a SOC több mint pusztán egészség-prediktor, először az egészséggel a legszorosabb kapcsolatban lévő, de annak fogalmi extenzióján mégis túllépő (mert tartalmában kevésbé specifikus) *well-being* témában nyert adatainkkal igazoljuk.¹⁴

Ezekből kiolvasható, hogy ott a legerősebb a kapcsolat, ahol mind a függő, mind a független változók összegző verziói találkoznak egymással. *A globális Koherenciaérzet egyformán a legmagasabb varianciaszázalékot magyarázza meg a globális elégedettségi és boldogsági változók alakulásából.* Nem triviális adat, hogy nincs különbség az elégedettségre illetve a boldogságra gyakorolt hatás között, hiszen ezek viselkedése gyakran elkenyeredik egymástól.

A SOC komponenseire bontásánál azt a plauzibilis eredményt látjuk, hogy míg a kognitív elégedettség a Megvalósíthatóság érzetével tartja a legerősebb kapcsolatot, az affektív boldogság az érzelmi motivációt tartalmazó Meaningfulness-szel. Világos, hogy *csak az lehet elégedettebb kalkuláló módon az életével, akinek tapasztalati meggyőződése, hogy a céljai eléréséhez szükséges eszközök és erőforrások rendelkezésre állnak.* Vagyis akik a Sense of Manageability tekintetében erősebbek a többiekénél. De az affektív boldogság vonatkozásában még egy hihető összefüggésre bukkantunk: az élet affektív átélte értelme ott bontakozhat ki legvalószínűbben, ahol az alany *családi életével* elégedett.

C) A Koherenciaérzet értékrendszerei tartalma

Tanulmányunk csúcs-paragrafusához érkezünk, ahol a legtávolabbra merészkedünk a SOC egészség-prediktor funkcióból való beszűkítésétől, és (Antonovsky jövőbe irányuló sejtése szerint) a Koherenciaérzet összefüggéseit hipotetizáljuk más – esetünkben *értékrendszerei* – változók konvergencia kritériumaival.¹⁵

Az alábbiakban az értékrendszer egy klasszikus elméletéből, nevezetesen a Morris (1956) féle *„életfelfogások mint elgondolt értékek (ways to live as conceived values)”* konstruktumából állítjuk elő azokat az operacionalizált változókat, amelyekkel *ellenőrizzük a SOC érték-tartalmának hipotézisét, illetve exploráljuk e tartalmak természetét.*¹⁶ Morris rendszeréből a jelen felmérésben csak a következő hat életfelfogást vettük:

1. (Apollói) Megőrizni az elért legjobbat
2. (Buddhista) Ápolni a személyektől és dolgoktól való függetlenséget
3. (Keresztény) Rokonszenvező együttérzést tanúsítani mások iránt
4. (Dionüszoszi) Váltakozva élvezni a közös ünneplést és a magányt
5. (Prométheuszi) Szilárdan úrrá lenni a változó körülményeken
6. (Maitreyan) Integrálni a cselekvést, az élvezetet és az elmélkedést.¹⁷

E rövidített változatban is megkaptuk a releváns mintázatokat, amit az alábbi, 2. táblában az életfelfogás adatok predikációs erő szempontjából való rangsorolása fejez ki. Eszerint az erős Koherenciaérzettel bíró személy értékrendszerében első helyre került a gondolkodást (meditálást), a cselekvést (a dolgok alakítását) és a fogyasztást (élvezetet) integráló Maitreyan érték, de sarkában van még további kettő: a hangsúlyosan proaktív Prométheuszi és a kölcsönös szolidaritást ápoló Keresztény. A Prométheuszi mind elvont szemléletében, mind a tudomány és technika vívmányaival élő praktikus magatartásában. Utolsónak maradt a konzervatív Apollói, mely a globális SOC-ban és az első két komponensben nem is produkált szignifikáns predikciót, hanem csak a Meaningfulness-ben.

IV. A magyar lelkiállapot diagnózisa az egészség-témára fókuszolva és átfogóbb rálátásban

Legkésőbb az Ottawai Charta (1986) óta az egészségügy egészében, és magvában: az orvostudományi kutatásokban is, szerte a világon, így nálunk is, megérett a felismerés, hogy az orvoslás és az egészségügyi ellátórendszer csak kis mértékben járul hozzá az egészséghez, és *ez az új belátás az egészségőket megőrzését, illetve fejlesztését tartja kulcsfontosságúnak.* E mega-léptékű felismerésben, amely a stresszorok és főleg az ártalmas életstílus felőli veszély elleni védekezés *„nagystratégiáját”* (Liddell Hart) írja zászlajára, már nem feledkeznek meg arról sem, hogy a káros életstílus mögött szociális és kulturális feltételek állnak. De még mindig nem kap elegendő hangsúlyt itt a személy kompetenciájának versus a sodródásnak a dimenziója, vagy általánosabban az Internal vs. External Locus of Control klasszikus (Rotter, 1955) változója, aminek szempontját Antonovsky a bevezetőnkben idézett metaforával kéri számon a *„behavioral medicine”*-től: *„Ez az iskola úgy képzelel el, hogy az emberek feljebb a folyón maguktól ugrál-*

2. táblázat

A Morris-féle érték-teszt item-jeinek hatása a Sense of Coherence-re és három komponensére a megkérdezett neme, kora és iskolázottsági szintje változóival kontrollálva (Standardizált regressziós együtthatók / $\hat{\alpha}$ / és megmagyarázott variancia-%-ok / R^2 /)

Független változók	Függő változók							
	Koherenciaérz.		Érthetőségi		Megvalósítható		Értelmességi	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Nem	-0,076	0,006	-0,074	0,007	-0,101	0,000	-0,023	0,398
Életkor	0,000	0,986	0,049	0,073	-0,054	0,046	-0,006	0,817
Iskolázottság (Maitreyan)	0,208	0,000	0,203	0,000	0,135	0,000	0,203	0,000
Összhangba hozni a gondolkodást, cselekvést, élvezetet (Promethean /1/)	-0,065	0,018	-0,027	0,319	-0,089	0,001	-0,062	0,035
Határozott cselekvéssel felülkerekedni a változó körülményeken (Christian)	-0,053	0,052	-0,004	0,898	-0,070	0,012	-0,078	0,115
Együttérezni az emberekkel és nem kihasználni őket (Promethean /2/)	-0,051	0,061	-0,042	0,122	-0,049	0,071	-0,043	0,005
Építeni a tudomány által lehetővé tett technikai haladásra (Apollonian)	-0,025	0,356	0,004	0,884	-0,036	0,193	-0,041	0,023
Ragaszkodni az elért legjobbhoz és a kulturális hagyományokhoz								
Control Variables' R^2	4,90%	4,60%	3,10%	4,60%				

Az „érmes” Maitreyan-Promethean-Christian triász dobogóra juttatása és ezt megelőzően az önérvényesítést elutasító Buddha, illetve az „önfeláldozást” elvető Dionüszoszi diszkvalifikálása fontos árnyalati tudással gazdagítja az egészséget és életminőséget elősegítő Koherenciaérzetről meglévő ismeretünket.

nak a sodrásba, de eszük ágában sincs megtanulni úszni.”

Tanulmányunk olyan eredményekről számol be, amelyek magyar empirián, Baranya megye felvételi adatain igazolja vissza Antonovskynak ebben a metaforában felvillantott többlet-igazát: nem vitás, hogy a stresszor-tömegekből és ezen belül a szociális és kulturális feltételekből döntő mértékben levezethető egy populáció egészségi állapota, de ezen a hatáskörön még egy réteggel beljebb az úszni tudás és ennek mértéke is tényezője a túlélésnek. Az általában legkésőbb a korai felnőttkorig elsajátított úszni tudás, a Koherenciaérzet pszichológiai konstruktumában modellezve és a SOC-29 skála pszichometrikus instrumentumában operacionalizálva tényleg empirikusan ellenőrizhető kapcsolatban áll az Ease/Dis-Ease Continuum (EDEC) skálán elfoglalt hellyel. Ezt a helyet baranyai populációnkon háromelemű batriával mértük be: az egészség önértékelése, a vege-

tatív labilitási panaszok és az idült betegségi panaszok adategyüttesével, illetve ennek egy mutatóba tömörítésével.

De az Antonovsky által örökül hagyott problematikában is előbbre haladva, vizsgálódásunkat kiterjesztettük az egészségi tematikán túl az életminőség (subjective well-being) témakörére is. Azt találtuk, hogy a szalutogenetikus itt legalább olyan erőteljes, mint az egészségi mutatók által letapogatótt állapotban. Az EDEC-skálán a SOC-kal párhuzamosan történő le-fel mozgás hipotézise akkor is valószínűsíthető, ha az Ease/Dis-Ease Continuum-ot nem a patológia határzónájában vizsgáljuk, hanem mélyen belenyúlva az egészség téréfelébe, a kognitív elégedettség ill. az affektív boldogság különböző fokozatainak skála-szakaszán is.

Miután pedig eljutottunk annak igazolásáig, hogy az EDEC-skálán való mozgás dinamikáját vezérlő ha-

bitus, a Koherenciaérzet hatása tényleg nem zsugorodik bele az említett határsávba, még kíváncsibbak lettünk ennek az „egészség és életminőség titkának” a mélyebb, rejtett természetére. Ennek felderítésére a szociológiából illetve a szociálpszichológiából kölcsönzött fogalmi eszközhöz, az *értékhez* (mint számos middle range kutatási terület „Universalschlüssel”-éhez) fordultunk. Eredményül azt kaptuk, hogy a *Koherenciaérzet magvában dominánsan az integráló Maitreyan, a proaktív Prométheuszi és a kölcsönös szolidaritást ápoló Keresztény értékek hatnak.*

Kitekintésül rá kell kérdeznünk kutatási eredményeinknek a magyar nemzeti közösség egészségi, illetve általános well-being problematikájára. A kelet-európai rendszerváltozás és ennek a biztató kilátások mellett a társadalom és gazdaság állapotára katasztrofális fejleményei ugyanis olyan „történelmi stresszorokat” jelentenek, amikre az egyéni SOC által nyújtható meg-birkózó kapacitás kevés, és ahol égetően szükség van olyan szociológiai-szociálpszichológiai konstrukciókra is, mint „a nemzet Koherenciaérzete”. A stresszor-jellegű és mértékű problémák, megrázkódtatások ugyanis a nemzet kollektívumát érik, ahol a magas-SOC egyén is csak korlátozottan maradhat proaktív, és döntő mértékben csupán elszenvedője (talán jó feszültségkezelése által valamivel könnyebben elszenvedője) lehet a „sorsba fordult történelemnek”,¹⁸ mint a gyengébb koherenciaérzetű.

Ha a „SOC mint csoport-jellemző” (ahol a csoporton mi fókuszoltan a nemzetet értjük) konstrukcióját mint történelmi léptékű független változót használjuk, akkor a legközvetlenebb empirikus evidenciát nyújtó *egészség-predikción túl* figyelniünk kell arra az átfogóbb tematikára is, amit „*eltorzult magyar alkát*” elméletében Bibó István (1989, először: 1946) tárgyalt. Itt a problémának rögtön olyan elágazásával találkozunk, hogy vajon a Koherenciaérzet alacsony átlagértéke vagy magas szórásértéke a rosszabb? Más szóval *egészesen* lerobbant kaotikus lelkiállapot (alacsony érthetőség, bénító tehetetlenség, érzelmi demotiváltság) általánosan katasztrofális morbiditási és mortalitási adatokkal, vagy mély szakadék (*cleavage, gap, abyss*), amelynek egyik magasabb, „naposabb” partján a szerencsés kevesek „értik-teszik-élvezik”, amire kivételes sorsuk módot ad nekik, a másik, mélyebb és sötétebben pedig a kizsároltság és pusztulás honol? A publikációt a konvenciók szerint záró *kitekintésünkben* következő kutatási vállalásunkként így azt említjük meg, hogy (például a SOC normatív adatainak nemzetközi összehasonlításba való bevonásánál egyforma gondot fordítva az átlagok és a megosztottság mértékét jelző standard devianciák összevetésére), megvizsgáljuk: honnan fenyeget akutabb veszély, illetve hol lehet inkább ígéretes támadáspontja egy országos akció-

kutatási, illetve fejlesztési projektnek.

Hivatkozások

- Antonovsky, A. (1979) *Health, Stress, and Coping* (San Francisco: Jossey-Bass)
- Antonovsky, A. (1984) 'The Sense of Coherence as a Determinant of Health' in J.D. Matta-Razzo et al., eds., *Behavioral Health* (New York: Wiley)
- Antonovsky, A. (1987) *Unrevealing the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well* (San Francisco: Jossey-Bass)
- Antonovsky, A. (1993) 'Gesundheitsforschung versus Krankheitsforschung' in A. Franke & Ádám, A. (1997) 'Értékek és értékelméletek' *Társadalmi Szemle* 5. 3–19.
- Ádám, A. (2007) 'Az axiológia az értékek bölcelete' in Ádám, A. 'Bölcelet, vallás, állami egyházjog' *Dialóg Campus, Budapest-Pécs* 65–108.
- Ádám, A. (1998) 'Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás' *Osiris, Budapest*
- M. Broda, eds., *Psychosomatische Gesundheit: Versuch einer Abkehr vom Pathogenese-Konzept* (Tübingen: DGTV)
- Bahrs, O., S. Heim, V. Kalitzkus, P. Matthiessen, P. Meister & H. Müller (2003) 'Salutogenesis in General Practice: How to Use the Potential of Doctor-Patient-Communication to Promote Health', paper at 2nd Conference on Making Sense of: Health, Illness and Disease (St. Hilda College, Oxford, 14–17 Jul)
- Bibó, I. (1986) 'Eltorzult magyar alkát, zsákutcás magyar történelem' in I. Bibó (1986-1990) *Válogatott tanulmányok*, ed. T. Huszár, I. Vida & E. Nagy, 4 vols. (Budapest: Magvető) 2:569–619.
- Diener, E. (1984) 'Subjective Well-Being', *Psychological Bulletin* 95, 542–75.
- Diener, E., M. Diener & C. Diener (1995) 'Factors Predicting the Subjective Well-Being of Nations', *Journal of Personality and Social Psychology* 69, 851–64.
- Emmons, R.A. (1986) 'Personal Strivings: An Approach to Personality and Well-Being', *Journal of Personality and Social Psychology* 51, 1058–68.
- Felvinczi, K. (2002) Az egészséges életvezetés képességét kialakító tananyag kidolgozása, kipróbálása, és hatásvizsgálata 6-14 éves populáció körében (PhD diss.)
- Flensburg-Madsen, T., S. Ventegodt, N. Andersen, M. Nielsen, M. Mohammed & J. Merrick (2005) 'Global Quality of Life (QOL): Health and Ability Are Primarily Determined by Our Consciousness: Research Findings from Denmark 1991–2004' *Social Indicators Research* 71 (Copenhagen: Quality of Life Research Center) 87–122.
- GERSTER, F. (1994) 'Ansichten über Lebensqualität: Parteipolitischer Konsens und Dissens' in Hennenhofer, G. & K. D. Heil (1975) *Angst überwinden: Selbstbefreiung durch Verhalten-straining* (Reinbek b. Hamburg: Rohwolt)
- JEGES, S. (1997) 'Az egészség mint megörzendő érték egy regionális felmérés tükrében' in *Az egészségpénztárak az egészségügyi ellátórendszer szolgálatában* (Budapest) 13–31.
- Jeges, S., T. Tahin & A. Csanaky (1996) 'Az egészségi állapot változása pécsi követéses vizsgálat alapján', *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 34, 389–403.
- Jeges, S., T. Tahin & Á. Tóth (1997) 'Az egészségi állapot változása 1989–1996 között Baranya megyei falvakban és Pécsen követéses egészség-szociológiai vizsgálat alapján', *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 35, 207–17.
- Jeges-Varga EJM
- Klages, H., H.-J. Hippler & W. Herbert, eds. (1992) *Werte und Wandel: Ergebnisse und Methoden einer Forschungstradition* (Frankfurt a. M. & New York: Campus)
- Losonczy, Á. (2005) *Sorsba fordult történelem* (Budapest: Holnap)
- Morris, C. (1956) *Signification and Significance: A Study of*

the Relations of the Signs and Values (Cambridge, Mass.: M.I.T.)

Morris, C. (1964) *Varieties of Human Value* (Chicago & London: U of Chicago P)

Muiller (2002)

Oláh, A. (2005) *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény* (Budapest, Trefort)

Rotter, J.B. (1966) *Generalized Expectations for Internal versus External Control of Reinforcement* (Washington: APA).

Skrabski, Á., M. Kopp, S. Rózsa & J. Réthelyi (2004) 'A koherencia mint a lelki és testi egészség alapvető meghatározója a mai magyar társadalomban', *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 5, 7–25.

Smith, D. F. (2002) 'Functional Salutogenic Mechanisms of the Brain', *Perspectives in Biology and Medicine* 45, 319–28.

Spielberger, C. D. & R. L. Rickman (1990) 'Assessment of State and Trait Anxiety in Car-diovascular Disorders' in D. G. Byrne & R. H. Rosenman, eds., *Anxiety and the Heart* (New York: Hemisphere) 73–92.

SPSS (1997) *The SPSS Base 7.5 for Windows User Guide* (Chicago: SPSS)

Stosberg, M. (1994) 'Lebensqualität als Ziel und Problem moderner Medizin' in A. Belle-Baum & K. Barheier, eds., *Lebensqualität: Ein Konzept für Praxis und Forschung* (Opladen: Westdeutscher).

Tahin, T., S. Jeges & A. Csanaky (1993) 'Az egészségi állapotot és az orvoshoz fordulást befolyásoló demográfiai és társadalmi tényezők', *Demográfia* 36, 427–53.

Tahin, T., S. Jeges & K. Lampek (2000a) 'Iskolai végzettség és egészség', *Demográfia* 43, 70–93.

Tahin, T., S. Jeges & K. Lampek (2000b) 'Az iskolai végzettség és egészségi állapot változása követéses vizsgálat alapján', *Demográfia* 43, 305–34.

Varga, K. (1970) 'The View of Life of Hungarian Students: An International Comparison', *Journal of Cross-Cultural Psychology* 1, 169–76.

Varga, K. (2003) *Értékek fénykörében: 40 év értékutatás és jelen országos értékvizsgálat: Adalék egy új nemzetstratégia megvalósításához* (Budapest: Akadémiai).

Varga, K. (2005a) 'A szalutogenezisről képből és fogalomból', *Egészségfejlesztés* 46:3, 15–22.

Varga, K. (2005b) 'Utópia nélkül a XXI. századba', *Valóság* 47:7 1–28.

Varga, K. (2006) 'A Delphi Consultation on Occasion of Joining the European Union' in H. Kreutz & K. Varga, eds., *Is There a Chance for a 'Value-Rational' Society? Possible Futures of a Nation in Central Europe: The Case of Hungary*, special issue of *Ange-wandte Sozialforschung* 26, 3–4.

Veenhoven, R. (1984) *Conditions of Happiness* (Dordrecht, Boston & Lancaster: Reidel)

Veenhoven, R. (1993) *Happiness in Nations* (Rotterdam, Risbo)

Warr, P., J. Cook & T. Wall (1979) 'Scales for the Measurement of Some Work Attitudes and Aspects of Psychological Well-Being', *Journal of Occupational Psychology*, 52, 129–48.

Jegyzetek

¹ A szalutogenezis fogalomban rejlő latin terminus, *salus salutis*, f – háttérben *Salus*-szal, az üdv és jólét istennőjével – elsősorban az egészséget jelenti, de ezen kívül a *jólét, üdv, boldogulás, megmenekülés, élet* tágabb szinonimikáját is magába foglalja. Ezzel a szalutogenetikus paradigma atyja is számolt, mert bár kutatásait elsősorban a medicina forradalmi megújítására indította, érdeklődést tanúsított témájának az *életminőséggel* való belső kapcsolatára is, melynek súlypontilag kutatott eleme, a *Subjective Well-Being* (vö. Diener, 1984, Emmons, 1986, Veenhoven, 1993). Mivel ez utóbbi az értékrendszer-kutatásoknak is jelentős iránya, a *szalutogenetikus életstratégia* témaköre erős szálon kapcsolódik az egészséget értékszociológiai szempontból vizsgáló *saját* kutatásainkhoz.

gial szempontból vizsgáló *saját* kutatásainkhoz.

² Az innovatív válaszok, sőt paradigmacserék szülőanyja a vadonatúj kérdésfeltevés. Jó példa erre a biogerontológiában végbemenő paradigmaváltás, amit Hayflick (1994) így aposztrofál:

„Eddig azt kérdeztük: 'Miért öregszünk?' Ebből megtudtuk, mi történik, de épp azt nem, hogy *miért*. Ehelyett azt kell kérdeznünk: 'Miért épp ennyi ideig élünk?' E kérdésben bentvan az, hogy az emberi élettartam növekedett, és talán tovább is növekedhet." (i. m. 321–322).

Hogy pedig az egészségügyben – és magvában, az orvostudományi kutatásokban is – probléma volt a kérdésfeltevés irányával, ezt jelzi Kanada paradigmaváltása az Ottawai Chartával (1986), mely beismerte: *az egészségügyi rendszer csak korlátozott szerepet játszik az állampolgárok egészségi állapotában*. S új egészségfejlesztési stratégiája nyomán Kanada az *egészségi mutatók tekintetében 20 év alatt a világ élvonalába került*. Az Ottawai Charta által mobilizált orvos-kutatók pedig az *egészség tényezői és nem az egyes betegségeket* kezdték vizsgálni, aminek szemléleti alapja az Antonovsky (1979, 1987) által észlelt fordulat volt a XX. századi orvostudományban: *„áttérés a patogenetikus orientációtól az egészség forrásainak kutatására"*. Hogy mitől betegednek meg az emberek, ennek „titkait” már a XIX. és XX. századi orvostudomány kikutatta (kihámozva korábbi évszázadok babonáiból). Így lepleződtek le a modern életvilág *stresszorai*, és az kezdett izgató rejtélyé válni, hogy ezek közegében hogyan képesek egyesek egészségesnek maradni, ill. újra azzá válni. A régi és az új modell szembeállítására álljon itt egy táblázat, mely a *Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung* (2001) 35. pontja alapján négy szempontból adja e megkülönböztetést (Bahrs et alii /2003/):

	<i>A patogenetikus modell</i>	<i>A szalutogenetikus modell</i>
<i>Az egészség és betegség koncepciója</i>	Dichotómia	Kontinuum
<i>A betegség-koncepció alkalmazhatósága</i>	A betegségre koncentráció Redukcionista	A beteg személy története Holisztikus
<i>Az egészség és betegség tényezői</i>	Rizikótényezők, negatív stresszorok	Egészségessé tevő erőforrások, Koherenciaérzés
<i>beavatkozás típusa</i>	A gyógyító eszközök használata	Aktív adaptáció, rizikómérséklés és az erőforrások fejlesztése

³ Antonovsky (1987) nemcsak a hagyományos *patogenic* szemlélettel állítja szembe a saját *salutogenic* paradigmáját, de finom skálán megkülönbözteti attól az irányzattól is, amit különféle neveken, mint „behavioral health” „behavioral medicine” illetve „health psychology” hívnak. Ezt a distinkciót olyan „erőtlennek” érzett metaforával világítja meg, amit „az orvosi kaszttal mérsékelt ellenséges irodalomból” idéz (tudniillik, amit e fanyar kritika a modern medicina kigúnyolására használ): a *folyó-metaforában* kimutatott „*folyás-irányba merevült tekintet*” továbbgondolásával. A folyó-metafora átalakításából megértetni reméli az olvasóval mind a szalutogenezis forradalmian új kérdésfeltevését, mind ennek a Koherenciaérzet konstrukciójában adott megválaszolását. Az idézett vizualizálásban adva van

„a dühöngő vad folyó tele fuldokló emberekkel, s a kortárs nyugati egészségügyünk hősies és technikailag felkészült erőfeszítéssel ebből *halászatja ki az elmerülőket*. Csak e lefelé sodródókra fordítva odaadó figyelmét (amiért persze megfizetik és néha nem is rosszul), sohasem néz a folyón fölfelé, legalább a következő kanyarig, hogy megláthatná: *ki vagy mi lökdöste bele ezeket az embereket a sodró vízbe.*” (1987, 89)

Az ugyanerre a metaforára építkező *behavioral medicine* olvasatával szemben azonban (amely a vízbeesést az árthatalmas életstílusból származtatja, és amelynek átfogóbb

szempontrendszerű változatai már nem felelnek meg arról sem, hogy e mögött a káros életstílus mögött szociális és kulturális feltételek állnak) maga megy át enyhe gúnyba:

„Eszert ez az iskola úgy képzei el, hogy az emberek *feljebb a folyón maguktól ugrálnak a sodrásba, de eszük ágában sincs megtanulni úszni.*” (uo.)

Amikor pedig ez az iskola már az ő irányzatát is be akarta szippantani (technikailag: felajánlva neki, hogy fejtsse ki nézetét az ő tanulmánygyűjteményükben), Antonovsky az oda írt adalékában még tovább fejleszti a metaforát, amiből kiderül: itt valóban valami egészen új szempontköteg bontakozik elő:

„Alapvető filozófiai feltételezésem – írja –, hogy a folyó az élet folyama. Senki sem sétálgat biztonságban a parton. A folyó nagy része szennyezett, szó szerint és átvitt értelemben. Elágazások is vannak benne, ahol az egyik ág békés víztükörbe, a másik veszélyes zuhatagokba és örvényekbe vezet. Én pedig azt kérdezem: ha valaki bárhol evickél is a folyó sodrában – aminek természete persze adva van a személy élet-történetében, szocio-kulturális és fizikai-környezeti feltételeiben – vajon mitől eredeztethető, hogy szemmel láthatóan *jól tud úszni*. Nem kutatható a szegénység, a háború, a munkanélküliség, a környezetszennyezés okait. De azt sem hiszem, hogy valaki félreértene, mintha ezeket nem tartanám az egészség-betegség skálán való elhelyezkedést alapjaiban meghatározó tényezőknek. Csak azt merem állítani, hogy az a tény, hogy valaki milyen jól úszik, jelentős mértékben (bár természetesen nem egyedül) az illető *Skoherenciaérzetétől* függ. A folyó objektív jellemzői mindenki számára egyformán adottak, ezekkel viszont a benne úszók nem egyformán fognak megbirkózni.” (Antonovsky, 1987. 90–91)

Erről a témáról, vagyis a Schulmedizin és Antonovsky közötti kölcsönös tartózkodásról a Physio-therapeutin Barbara Schubert (2006, 182) Brocks (1998) nyomán így ír:

„A medicinával kapcsolatban maga Antonovsky jutott kételkedő következtetéshez a tekintetben, hogy ez befogadja-e az ő koncepcióját, míg a pszichológia, a pedagógia és beteg-ápolás diszciplínái részéről több megértéssel számolt.”

⁴ A jelen „Értékrendszer, életminőség, egészségi állapot” című, T 046957 STD számú, 2004–2008 futamidejű alapkutatói OTKA-projekt (vezetője: Jeges Sára CSc, a PTE ÁOK tudományos főmunkatársa és az EFK Biostatistikai és Egészségügyi Informatikai Tanszék tanszékvezető főiskolai tanára, tagjai Tahin Tamás CSc és Varga Károly DSc) kutatási előzményei egyfelől egy Tahin Tamás által kezdeményezett, Magyarországon egyedülálló 15 éves követéses egészségpszichológiai vizsgálat, melynek legkiérleltebb szakasza a szintén Jeges Sára által vezetett T 032508 számú (2000–2003 futamidejű) „Szocio-demográfiai és pszicho-szociális tényezők szerepe a morbiditás és mortalitás előrejelzésében” című OTKA-projekt. – Másfelől egy ugyancsak hosszmetseti, ez esetben nem kevesebb, mint négy évtizedes *értékpszichológiai* kutatás, mely a hazai szociológia hőskorában az MTA Szociológiai Kutató Intézetében indult, és amelynek utolsó szakasza a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetében végrehajtott: „Értékrendszer eredetű konfliktusok megbízható és érvényes diagnosztizálása és menedzselési módszerei” című, T 030564 számú (1999–2001 futamidejű), a tanszékvezető által a hallgatókat „inaskodásra” bevonó, OTKA-szponzorálta *Lehrprojekt* volt (vö. Varga, 2003). A szalutogenezissel Magyarországon ezenkívül Oláh Attila (2005), Felvinczy Katalin (2002) és a Kopp Mária–Skrabski Árpád kutatópáros (2003) foglalkozott.

⁵ Az 1400 fős baranyai meinta adataiból átlagosan kb. egy-az-egymilliórdhoz valószínűséggel kiszámíthatjuk, hogy aki a Sense of Coherence skálán magas értéket mutat fel, az a négy egészségmutatóból álló kritériumskálán is makkegészségesnek bizonyul, és az alacsonyak betegeskednek.

⁶ Klages tucatnyi ilyen területet sorol fel a családpszichológiától a politikai pszichológián keresztül a társadalomba való beilleszkedés zavarainak interdiszciplináris kutatásáig, de a

lista könnyűszerrel bővíthető, például az alkotmányfejlődés lehetséges irányainak vizsgálatával (vö. Ádám, 2002, 2003).

⁷ Itt még a fentebb említettek szerint a koherenciaérzet értékrendszeri magva mellett megvizsgáltuk a konstruktumnak az életminőséggel való, már Antonovsky (1987) által megsejtett és a következő kutató-nemzedék figyelmébe ajánlott kapcsolatát (i. m. XVII, 182). A másik jövendő kutatásra ajánlott témájával Antonovsky elméleti rendszerét a Durkheim-i szociológiai hagyományokba szeretné gyökereztetni (mi viszont projektünk társadalmi hasznosítása útjának „poligonját” kívánjuk kitérni vele). A csoporttulajdonságként értelmezett és független változóként is használt SOC konstruktumtól belátást remélünk a sajátos és szomorú magyarországi *egészségi állapotokra*, majd ugyanezzel a logikával, a SOC hatókörének az egészség témáról a *well-being*, sőt a (nemzeti) *teljesítmény*, illetve *önmegvalósítás* témaköréig való kiterjesztésére. Innen néhány hipotetikus támpontot keresünk az Európai Unióhoz csatlakozott ország számára utópiamentes stratégia meghalozásához.

⁸ Csak két példát a kérdőív által „letapogatott” aspektusokból (facet): amikor a definíció „belső és külső környezetről” beszél, ezzel előírja a kérdőívnek, hogy utaljon ne csak stresszor-jellegű „external stimuli”-ra, de a szintén stresszor-jellegű affektív zavarokra is, mert a SOC erejét az affektív feszültség kezelésének képességén is mérnie kell. A legfontosabb facet azonban maga a három komponens. A 29 kérdés közül 11 méri a személy érthetőségi, 10 a megvalósíthatósági érzetét és 8 azt, hogy mennyire látja „értelmét az egésznek”.

⁹ A két nemzet itt nem elemzendő különbségét kifejező átlag, illetve standard szórás tekintetében viszont jelentős magyar hátrányt találtunk: a SOC-színvonalat tükröző átlagunk alacsonyabb az ő adatuknál, míg a megosztottságot mutató standard szórásunk fölébe kerekedik az övékének.

¹⁰ A felsorolt négy szoftver-műszeren túl használtuk még a vállalkozói attitűd mérésére szolgáló Scanlan-Fleschman (1982) tesztet is. Ennek az eredményeiről azonban jelen tanulmányunkban nem számolunk be. A beszámoló megtalálható Jeges-Varga (2006) dolgozatunkban.

¹¹ Ezt a validálási módot a szakirodalom a prediktív validálás „pótlékának” tartja – „a kind of poor man’s predictive validity – where the criterion is still a real life behavior, but you already have access to it.” (Mueller, D. J.: Concurrent versus Convergent validation. “AREA-D Division D: Measurement and Research Methodology” /9 Apr 2002/) –, amivel azonban Antonovsky is élt.

¹² Azt találtuk, hogy a vizsgálati alany *neme* szignifikáns hatással van summázott SOC-szintjére és a három közül két komponensére. A férfiakban általában több a stresszor-helyzetekkel való megbirkózás önbizalma, mint a nőkben. Egyfelől úgy érzik, világosabban értik a világ rendjét („ismerik a dörgést”), másfelől hogy rendelkezésükre is állnak az ilyen belátásban alapozott szándékaik megvalósításához szükséges eszközök. A harmadik komponens tekintetében viszont a nők behozzák hátrányukat: fejlettebb érzékük van arra, hogy értelmet és érzelmi motivációt nyerjenek olyan külső és belső helyzetekből, ill. állapotokból is, ahol pedig sem kellőképp tisztán nem látnak, sem elegendő eszközökkel nem rendelkeznek szándékaik érvényesítésére.

Az *életkor* SOC-ra gyakorolt hatása gyengébb a neménél. A SOC globális mutatója tekintetében nincs is szignifikáns különbség a korcsoportok között. A három komponens közül is csak az első kettőben van, méghozzá érdekes módon kereszteződve a korcsoportok között. Míg a világ rendjének (és a „dörgésnek”) az értésében az idősebbek érzik erősebbnek magukat, addig az értésből derivált célok megvalósíthatóságában ők már kevésbé hisznek, mint a fiatalabbak.

De mind a nemnél, mind az életkornál dinamikusabb kontroll-változót képez az *iskolázottsági szint*. Ez is hihető adat: a hosszabb ideig tartó képzés szignifikánsan magasabb szint-

re emelhetette az alanyok Koherenciaérzetét.

¹³ Dán kutatók jutottak a következtetésre, hogy a SOC hatóerejének korlátozódása a pszichikai egészségre, azaz valószínűsített hatástalansága a fizikai egészségre, azzal függhet össze, hogy az utóbbiban csak az emocionális dinamika releváns, míg a SOC adataiban ez össze van keverve a mentálissal (Flensburg-Madsen et alii, 2005, 768)

¹⁴ A well-being tematika kulturhistóriai gyökereire Gerster (1994, 238) mutat rá az amerikai Emberi Jogok Deklarációja következő passzusára utalva, ahol az élethez és a szabadsághoz való jog mellett a boldogság kereséséhez (*the pursuit of Happiness*) való jogról is szó van. A kutatási terület kibontakozása a „*Subjective Well-Being (SWB)*” projekt-láncolatban figyelhető meg (Diener, 1984, Emmons, 1986, Schulze-Buschhoff, 1997, Veenhoven, 1987, 1993). Jelen témánk szempontjából figyelemreméltó az említett „*Subjektív Well-Being*” mint *egész nemzetek karakterébe szerveződő tulajdonság* (Diener-Diener-Diener, 1995), amely a 4,1 milliárd embert, vagyis a világ 1990-es népessége csaknem háromnegyedét reprezentáló, 55 országra kiterjedő „nemzetek közérzete” kutatás, amely Veenhoven féle nemzetközi „boldogság-vizsgálat” adatbázisára épült. Ez az SWB tekintetében Magyarországot a 35. helyre sorolja.

¹⁵ Köztudott, hogy a szociológiában a XX. század eleji klasszikusok, Thomas és Znaniecki óta bámulatatos karriert befutott *attitűd* korszaka után az *érték* korszaka következett, melylyel mint „tolvajkulccsal” – vö. a fentebb hivatkozott Klages (1992) megállapítását – számos *middle range* kutatási területen a *közös végső magyarázó erő* rejték helyére „nyithatunk rá”.

¹⁶ A Morris-féle axiológia jellemzésére el kell mondanunk: kevés olyan elméletről tudunk, mely két annyira távoli pólust hidalt át, mint ez a szociál-pragmatikus filozófia (Peirce, James, Dewey és Mead) szemléletéből merítő rendszer. Ez ui. a megtermékenyített petesejt három csiralemezének (*ektoderma-mezoderma-endoderma*) a Sheldon-féle három testalkati típus (leptoszom, atléta, piknikus) mögött is feltételezett relatív dominanciája által *biológiailag* alapozott preferenciát (mely a Mead-féle cselekvéseméletben az akció három

fázisának (perception, manipulation, consumption) felel meg, a világ *kultúráiban* megtalálható három értéktengellyel (*Buddhista versus Mohammedán, Prométheuszi versus Keresztény, Dionüszoszi versus Apollói*) hozza kapcsolatba. A három tengelylyel képezett hatszög közepébe pedig a mindezeket szintetizáló *Maitreya*-t helyezi el, mely az 5 ezer évenként eljövő, mindeneket összebékítő Buddhától: Maitreya-tól nyeri a nevét, és amit az emberiség gígaléptékű korszakaiban gondolkodó irányzatok (pl. Vízöntő – New Age) karolnak fel.

A jelen tanulmány szenior szerzője először a '60-as évek elején kapcsolódott bele egy Morris rendszerével az UNESCO égisze alatt végzett nemzetközi vizsgálatba. Legutolsón, országosan reprezentatív felvételei ezzel a rendszerrel 2000-ből és 2001-ből valók (Varga, 1970, 2003).

¹⁷ Módszertani megjegyzés: A Morris-féle planetáris értékeket a SOC értéktartalmaival konvergencia validitás viszonyba hozó alábbi táblában a két legmarkánsabb Béta-adat már nincs is feltüntetve, holott a SOC külső szempontú leírásánál döntően fontosak. Az eredeti regressziós egyenletbe ui. a táblában látható öt érték mellett szerepelt a Buddhista és a Dionüszoszi is, melyek olyan erős standardizált regressziós együtthatókat produkáltak – csakhogy ellenkező előjellel –, hogy magukhoz ragadták az egész modell minden szignifikáns prediktív erejét. Magyarán az történt, hogy az arra való rákérdezésnél, hogy a Morris terminusaiban mi az Antonovsky féle SOC értéktartalma, regressziós egyenletünk válasza: *legerősebb mértékben a Buddhista és Dionüszoszi elutasítása*. A többihez viszonyítva oly erősen, hogy a maradék öt életfelfogás kapcsolatától minden prediktív erőt elvonnak. Ekkor viszont ahhoz a módszertani megoldáshoz folyamodtunk, hogy e két markáns, de az árnyalati információkat eltakaró változó *nélkül* futtattuk le a regressziós egyenlet programját.

¹⁸ Vö. Losonczy Ágnes (2005)

terhesen, sem pedig ingyen élveboncolás céljára. (Ez is a brit jogszabály(ok) anakronizmusát – szebben fogalmazva ódivatúságát – jelzi, hiszen vivisectiót a tudományban már régen nem alkalmaznak mint kutatási módszert.) Hét napnál hamarabb csak abban az esetben pusztíthatja el a kutyát a hatóság, ha az az állat további szenvedésének elkerülése végett szükségesnek mutatkozik. Ha magánszemély talál kóbor ebet, köteles azt (1) kiszolgáltatni a kutya gazdájának; vagy (2) a helyhatóságnak, illetve a rendőrségnek átadni, és elmondani, hol talált rá. A találó nyilatkozhat a helyhatóságnak, hogy meg kívánja tartani az ebet, és ebben az esetben – ha a gazda személye ismert – a fent említett kötelező hét teljes nap (sic: *seven clear days*) elteltével megkaphatja. Ezt követően a megtaláló legalább egy hónapig köteles a jó gazda gondosságával tartani az ebet. A skót szokásjognak megfelelően a brit környezetvédelmi törvény e tekintetben is enged eltérést: ha a kóbor kutya megtalálója legalább két hónapig tartotta az állatot, átmegegy a tulajdonába. E szabályok be nem tartása esetén a kutya találója pénzbírsággal nézhet szembe. Magyarországon a BH 1988.1. esetben a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a kutya találója találdíjra nem jogosult, mert a kutya értéke általában alacsony. A kutya tartásával felmerült költségeinek a megtérítését a felelős őrzés szabályai alapján követelheti a tulajdonostól. A régi valláserkölcsi norma így szólt: *Non videbis bovem fratris tui aut ovem errantem et praeteribis sed reduces fratri tuo. Etiam si non est propinquus tuus frater nec nosti eum duces in domum tuam et erunt apud te quamdiu quaerat ea frater tuus et recipiat.* (Deuteronomium 22,1-2) A fent hivatkozott Environment Protection Act 151. szakasza az 1981. évi Animal Health Act-tel való harmonizációt szolgálja. A környezetvédelmi törvény vonatkozó rendelkezéseit mögöttes joganyagként írja elő; így hangsúlyozza a törvényhozó a környezetvédelmi tv. magasabb szintű jogszabály jellegét (vö. Magyarországon az „alkotmányerejű tv.”, Franciaországban a „loi organique” megfogalmazás).

Ami érdekessé, sőt különössé teszi számunkra, „kontinenslakók” számára a fent írtakat, hogy szintén az 1990. évi Environment Protection Act szabályozza az „elkóborolt”, illetve elhagyott bevásárló- és poggyászszállító kocsik (trolleys⁴) jogi sorsát is (Schedule 4). Itt is differenciált törvényi diszpozíció alkotta a törvényhozó a skóciai történeti tényállásokra. A helyhatóság az elhagyott bevásárló- és poggyászkocsikat lefoglalja, és megfelelő helyre elszállítja. A bevásárlókocsi tulajdonosának ingatlanán (legal estate), illetve Skóciában a tulajdonán, vagy birtokában lévő területen (land...of which the owner of the trolley is the owner or occupier); off-street parking esetén, tehát, amikor a vásárló kiviheti az

üzletből a bevásárlókocsit, hogy berakja az árut a gépjárművébe, az ilyen területen; valamint – az 1986. évi Airports Act értelmében – a repteret a városmaggal összekötő elővárosi vasúthoz kivitt poggyászszállító kocsik esetében ez a lefoglalás nem megengedett. Egyébiránt igen, de – mint a kutyák esetén – ha meghatározható személy magánterületén található, akkor szükséges a magánszemély beleegyezése. Amennyiben a hatóság a magánszemélyt előzetesen értesítette, hogy el kívánják szállítani a trolley-t, és az tizen-négy napon belül nem reagál, a hatóság jogosulttá válik az ilyen területről történő elszállításra is. A hatóság a lefoglalást követő hat hét elteltével – amennyiben mindent megtett, hogy kiderítse a tulajdonos személyét – értékesítheti a trolley-t, vagy másképpen rendelkezhet vele. Ha a trolley tulajdonosának személye a hatóság előtt ismert, legkésőbb két héttel a lefoglalást követően értesíteni kell őt a hatósági intézkedésről. A felmerült költségek megtérítése után a tulajdonos átveheti a bevásárló-, vagy poggyászszállító kocsit. (Ezek a költségek nem fordulhatnak át indokolatlan összegű közigazgatási jogi kártalanításba, vagy szűkebb értelemben vett kártérítési összegbe.)

Így kerülnek gyakorlati relevanciájukra tekintettel a bevásárlókocsik a hatályos brit környezetvédelmi törvénybe. Egyértelmű, hogy a brit jogrend nemcsak az uniós környezetvédelmi normáknak való megfelelést kontemplálta a jogszabály koncepciójának megalkotásakor, hanem a hazai esetjogból is átemelt „tétéleket”. Környezetvédelmi kérdésben a brit jog – már csak az európai uniós tagságból fakadó harmonizációs kötelezettségek miatt is – inkább támaszkodik a törvényi jogra. A társadalmi érdekérvényesítés pedig új utakon haladhat tovább a szigetországban; szakítva az évezredes jogi tradíciókkal. Lehet, hogy az Európai Közösségek jogtudományi, jogalkotási és joggyakorlati szempontból is közelebb hozta (hozza) egymáshoz az európai országokat. Az R (on the application of Anne-Marie Goodman and Keith Hedges) versus London Borough of Lewisham ügyben 2003. február 14-én döntött a brit Court of Appeal (Civil Division). Az ügyben Morland bíró kifejtette, hogy az európai uniós esetjog – itt a Kraaijveld Case (C-72/95) – irányadó a brit jogszabályok értelmezésekor is.

A kaliforniai polgári törvénykönyv – a francia Code Civil észak-amerikai egyik továbbélése – 1384.4. (a) szakasza értelmében a veszélyes állatot nem altathatják el, ha van olyan megfelelő otthon – állatotthon – (*suitable home*), ahol az állatot befogadják. A következő, az 1384.4. (b) szakasz megalkotta a *treatable animal*, azaz a kezelhető állat kategóriáját, mely alatt azt értik, hogy vannak állatok, melyek megfelelő kezeléssel domesztikálhatók,

Julesz Máté
tudományos kutató

Az íratlan szabálytól a kodifikált normáig: az állatvédelem állatorvosi lova

1. Elöljáróban

Az állatokkal kapcsolatos normaalkotás állatorvosi lóként szolgál annak demonstrálásához, miként jutott el arra a pontra az emberiség, hogy az íratlan szabályokat kodifikált normák szintjére emelte. Földrajzi értelemben, jogcsaládhoz tartozás alapján és még számos faktor szerint alakult más és más módon ez a folyamat. Az állatvédelem állatorvosi lova pedig a kutyákkal kapcsolatos normaalkotási mechanizmus. Persze más állatfajok is szerepelnek a jogtörténeti és a hatályos jogi példaanyagban. Jelen tanulmányban főként az európai joghagyományra és normaalkotásra – esetleg annak más földrészben való továbbélésére – építünk. Innen idézem az irodalmi, szokásjogi példákat, valamint a jogszabályokat. Szokás és norma mindig párhuzamosan van jelen egy-egy állam, államszövetség társadalmi közegében. *A szabályalkotó mechanizmus nagyban épít a szokások formálta vallási, erkölcsi társadalmi önszabályozó folyamatok normatermékeire: (1) ezekre hivatkozik a törvényhozó az új jogszabály indoklásában; (2) ez segíti a jogértelmezést később az igazságszolgáltatás fórumai előtt.* (Constitutio regularum profecta est ab iure et more societatis se ordinantis.)

Az állatvédelem történetéből kimetszett minták az európai joghagyományból materiális logikai alapon levezethetők. Jogi ontológiai elemzésükhöz szak- és (néhány) szépirodalmi példa szükséges, ugyanakkor demonstratív és illusztratív is egyszerre. A jogalkotási termékek pedig formállogikai úton következnek egymásból: (1) idősíkon a jogtörténettől a hatályos, írott normaanyagig; és (2) térben az egyes, történelmileg kialakult, európai jogcsaládokon belül, továbbá még a lato sensu értelmezett ius commune Europae csatornáin.

„...az ember az élőlények lépcsőzetén egyelőre még alacsony fokot foglal el...mondjuk, hogy a féregtől az emberig...csak öt fok van... S fejlődött is ez az anyag, míg elérte alakjában és léteiben ezt az ötödik fokot, míg átalakult ezzé az állattá, amely gyilkol, rabol, hazudik, de amely mégis meg tudja írni a Divina Commediát...” – írja Pirandello a *Mattia Pas-*

*cal két életé-ben*¹.

„Az erkölcsi törvény arra kötelezi az embereket, akik állatok, hogy másképpen éljenek, mint az állatok, ami kétségtelenül nehézségekkel jár, hanem emellett tetszeleg nekik...” – írja Anatole France *A pingvinek szigeté-ben*².

Montesquieu *De l'esprit des lois* c. művében rámutat, hogy „a törvények a legtágabb értelemben véve azok a szükségszerű viszonylatok, amelyek a dolgok természetéből következnek...vannak törvényeik az állatoknak, és az embernek is megvannak a maga törvényei”.

2. Az állatorvosi ló, avagy a szokásjog kodifikációja az európai kontinensen

2.1 *A következőkben előbb a brit, majd a holland megoldások kerülnek elő.* A brit norma mindig eltér egy kicsit a kontinentálistól; sajátos, nemzeti tradíciókat megjelenítő, komplex szabályrendszert vonultat fel. Ezzel szemben a holland példa nagymértékben összevethető a magyarorszáival, és jellegetesen – brit szemszögből – kontinentális jogi megoldásokat mutat. A két ország (és Magyarország) mint európai uniós állam fontos lépéseket tett nemzeti jogalkotásában az állatvédelem ügyében. *A természetvédelmi társadalmi érdek megjelenése mellett a szupranacionális jogi összetartozás is formálta-finomította a nemzeti jogot.* És nemcsak az állatvédelem terén.

Nagy-Britanniában az 1990. évi Environment Protection Act-be, a környezetvédelmi törvénybe került az elkóborolt kutyákkal kapcsolatos közigazgatási jogi szabályanyag (149–151. §§). A helyhatóság³ köteles kinevezni képviselőjét, aki az elkóborolt kutyákkal kapcsolatos intézkedéseket megteszi. (A jogszabály expressis verbis megengedi a helyhatóságnak, hogy bármely néven nevezhetik ezt a foglalkozást.) A kötelessége – vagy az ő mögöttes felelősségével a delegált személynek kell – befogni a kóbor kutyát. Ezt azonban, míg közterületen szabadon megteheti, magánterületen csak a tulajdonos, vagy a birtokos hozzájárulásával. A helyhatóság értesíti a kutya gazdáját, hogy hét napon belül vegye át az állatot, és fizesse meg a költségeket. Ennek elmulasztása azt a szankciót vonhatja maga után, hogy (1) az állatot arra alkalmas, jó gazdának mutatókozó személynek ingyenesen, vagy térítés ellenében átadja a hatóság (a jóhiszemű átvevő az állat tulajdonosa lesz); (2) állatmenhelyre szállítják; illetve (3) elpusztítják úgy, hogy a lehető legkisebb fájdalmat okozzák az állatnak. Amit mindenképp tilos a helyhatóságnak megtennie, az, hogy nem adhatják sem vissz-

val könnyebben pusztíthatók és irthatók ki terrén-
mukról, mint amennyi rengeteg időnek kell eltelnie
az ismételt elterjedésükhöz. Ha még egyáltalában él
szabadon, természetes környezetben elegendő pél-
dány ehhez. Igaz ugyan, hogy 1942 óta tilos borzra
vadászni Hollandiában, mégis egészen az 1960-as
évek elejéig adott ki a vadhatóság engedélyt a vad-
szatukra. Ezt az állampolgárok kárbejelentéseire ala-
pozták: a borz sokszor károsítja agrikulturnál szem-
pontból az általa okkupált életteret. Az igazi megoldás
ilyenkor az állat befogása, és más vidékre tele-
pítése volna. Akárcsak a közelmúltban Magyaror-
szágon, ahol az Alföldről szállították a kiöntött ür-
gékét az ország északi területére, hogy kerecsensóly-
mok zsákmányai legyenek. Az 1954. évi holland va-
dászati törvény vadvédelmi rendelkezései lehetővé
tették, hogy a borzvárat megmentsék az agrár-
gazdálkodóktól. Utóbbiak a Jachtfondsól, azaz egy
pénzügyi alapból kaphattak kártérítést azért, hogy
megtúrték földjükön a borzlakokat. A borzfaj meg-
mentésére össztársadalmi, integráns megoldás mu-
tatkozott egyedül elégségesnek. Külön átereszeket
építettek számukra az utak mentén, hogy megóv-
ják őket a gépi közlekedéstől, valamint a Vereniging
Das&Boom (Borz&Fa Egyesület) és a szakminiszté-
rium is tevékeny szerepet vállalt a kiveszőben lévő
állatok megmentésében.

Az 1954. évi holland vadászati, vadvédelmi és
vadgazdálkodási törvény értelmében felállt a vad-
ászati tanács (Jachtraad), melyben a természetvédelmi
oldalt – a pluralitás biztosítása érdekében több szer-
vezet részvételével –, a vadászati oldalt és a mező- és
erdőgazdálkodókat egyaránt képviselik.

Magyarországon az 1802. évi XXIV. törvény-
cikk értelmében a vadtenyésztő haladéktalan kár-
becslés után köteles volt megtéríteni a tenyésztett
vad által okozott kárt a károsultnak. Valójában a
vadkár a vadászati jog mint regale megjelenéséhez
köthető. Ez a regale a 9. században jelent meg ger-
mán talajon először. Hollandiában az 1954. évi va-
dászati törvény jelentett mérföldkövet a vad által
mező- és erdőgazdálkodásban okozott károk meg-
térítése terén.

Hollandiában 1967-ben látott napvilágot a
Natuurbeschermingswet (természetvédelmi tör-
vény), majd 1973-ban az a végrehajtási rendelete,
mely az őshonos, védett állatfajokat határozta meg
(Besluit beschermde inheemse diersoorten). A vé-
dett állatfajok köre később tovább szélesedett. A ma-
dárvédelmi törvény (Vogelwet), a természetvédelmi
törvény (Natuurbeschermingswet) és a vadászati
törvény (Jachtwet) sokáig párhuzamosan volt je-
len a holland jogrendben természet- és vadvédelmi
rendelkezéseivel. 2002-ben megszületett a Flora- en
Faunawet, a növények és állatok védelméről. Az

1973. évi természetvédelmi törvényt az 1998. évi vál-
totta fel, amelybe a habitat- és a madárvédelmi eu-
rópai uniós irányelv szupranacionális rendelkezéseit
integrálták. A Flora- en Faunawet főszabályként min-
den állat védelmének igényét megfogalmazza, még-
is vannak kivételek: az 1963. évi halászati-horgászati
törvényben (Visserijwet) meghatározott halfajok;
továbbá a háziegér, a fekete és a barna patkány; va-
lamint szabad vadászni nyúlra, fácánra, fogolyra,
vadkacsára és örvös galambra.

A fentiekből kitűnik, hogy *a szocioszféra nega-
tív előjelű térnyerésével az egész Európai Unió területén
küzdünk*. Az érintetlen táj, természet megőrzéséért
folytatott küzdelem globális problémává terebé-
lyesedett. A fent idézett törvényhelyek, a filozó-
fus írók sarkos megállapításai egy viszonylag szűk
életterre, az EU területére redukálták a nézőpontot.
*A globális argumentációban még több és vegyesebb
természetű gonddal kell szembenéznie a ma és a holnap
emberének. A múltban gyökerező jogi hagyományok szin-
te anakronisztikusnak tűnnek a mában már előre látha-
tó jövőképek szerint*. Megszűnni látszanak a múltat a
jövővel összekötő, korábban szoros kötelékek. Új,
testreszabott jogi megoldásokat kíván a jövő embe-
re a mai kor jogfejlődésétől, miközben a mát a hol-
nappal összekötő jogi, tradicionális kapcsok is meg-
lazulnak, és az állatvédelem – de még az „embervé-
delem”, az épített és a természeti környezet védelme
is – kiszámíthatatlan igényeket támaszt. Ezek az új
igények mégis mindig az aktuális társadalmi érdekre-
ndszer szerint alakulnak.

2.2 *További gondolatok*. Magyarországon 2007.
szeptember 29-én lépett hatályba a cirkuszi me-
názséria létesítése és működtetése engedélyezésé-
nek, valamint fenntartásának részletes szabályai-
ról szóló 222/2007. (VIII. 29.) Korm. rendelet, a te-
rület új jogi normája, mely sokrétű állatvédelmi sza-
bályozást is tartalmaz. A jegyző mint állatvédelmi
hatóság (l. *infra* 10. lábjegyzet) – a szakhatóságok
közreműködésével – a veszélyes, vagy védett, illet-
ve nemzetközi természetvédelmi egyezmény hatá-
lya alá tartozó fajok egyedeinek tartását megtilthat-
ja, ha az állandó menázséria:

- a biztonsági feltételeket nem teljesíti,
- az állatok tartása során az állat kíméletére, el-
látására, tartására vonatkozó előírásokat megszegi,
vagy az egyedek károsodását okozza, fennmaradá-
sukat veszélyezteti.⁵

Nem kell engedélyt beszerezni, ha kizárólag házi-
asított állatfajokat (kutyát, macskát, vadászgörényet,
házilovat, szamarat, szarvasmarhát, juhot, kecskét,
sertést, házinyulát, házigalambot, házityúkot, puly-
kát, háziludat, házikacsát) tartanak.⁶ (A Btk. 266/B.
§ – állatkínzás tényállása – és az állatvédelmi törvény
szerinti – l. *infra* 14. lábjegyzet – közjogi felelősség eb-

kinevelhetők hátrányos viselkedésükből. „Animals Turned Into This Shelter May Be Used For Research Purposes Or To Supply Blood Tissue Or Other Biological Products” felirattal kell ellátni azokat az állatotthonokat, ahol a befogadott állatokat kísérleti célokra használják fel – rendelkezik a kaliforniai Ptk. 1384.7. cikkelye. Az 1834.5. cikkely értelmében az állatorvosnál hagyott (*abandoned*) állatot az orvosnak el kell pusztítania, ha nem talál neki másik gazdát. Az 1834.6. cikkely tiltja, hogy a kóbor állatokon kísérleteket végezzenek.

Hollandiában az 1814. évi vadászati törvény még nem tiltotta a vadállatok vadászatát, nem is korlátozta azt, mivel a vadászok ellenségének tekintette ezeket az állatokat, melyek – az emberrel konkurálva – vadásztak a vadászható vadfajokra. Az 1857. évi vadászati tv. a hatóság diszkrecionális jogkörébe utalta, hogy tiltotta-e bizonyos vadfajok vadászatát. 1860 után már csak a rókákat nem védték. Ekkorra ébredtek rá, hogy ezek a vadak a mező- és erdőgazdaságban, gyümölcs- és szőlőültetvényeken az ember számára hasznos „munkát” is végeznek. Az 1852. és az 1857. évi vadászati törvény céljaként szerepelt a vad- és a halállomány megoltalmazása a föld- és a víztulajdonos érdekében, valamint közérdekből. Ez a kettős érdekrendszer érvényesült a XIX. század, akkor már haladónak minősülő vadvédelmi, valójában „vadászvédelmi” jogában. Hollandiában a XIX. század közepétől beszélhetünk természetvédelemről, a kifejezés mai értelmében. Frederik Willem van Eeden Sr. az Album der Natuur c. folyóiratban közölt írásában használta először a *natuurmonument* (cca. természeti érték) fogalmat, és írt először az állatvédelmen túl az élőhelyek védelméről is. A német alkotmány jelenleg hatályos 20a cikkelye kimondja: *Der Staat schützt auch in Verantwortung für die künftigen Generationen die natürlichen Lebensgrundlagen und die Tiere...* Azaz az állam a jövő nemzedékek iránt érzett felelősségtől vezette védi az élőhelyeket és az állatokat.

Míg Magyarországon az 1935. évi IV. törvény-cikk elnevezésében jelenik meg először a természetvédelem fogalma, Hollandiában az 1880. évi Wet tot bescherming van diersoorten die nuttig waren voor landbouw en houtteelt, azaz a földművelés és erdőgazdálkodás számára hasznos állatfajok védelméről szóló törvényben (NDW = Nuttige Dierenwet) védelmezték először az emlősállatokat. Madarakon kívül a rovarévo állatokat – mint a sünt, a denevért, a cickányt – oltalmazott. A Vogelwet (madárvédelmi törvény) 1912-ben történt hatálybalépését követően az NDW reformra szorult. Az 1912. évi Vogelwet (l. *infra*) már csak azért is előrelépést jelentett a természetvédelmi jogalkotásban az NDW-hez képest, mert a madárfajokat már nem pusztán a hasz-

nos-káros kategorizálás alapján – legalábbis csak akkor tértek el ettől, amikor mintegy tíz madárfajra nem terjesztették ki a törvény tárgyi hatályát –, hanem esztétikai minőségük (látványuk, hangjuk) miatt írta elő védeni. 1917-ben elfogadták a Mollen-, egels- en kikkorschenwet, azaz a vakondok, a sünök és a békák védelméről szóló jogszabályt. Később a Flora- en Faunawet váltotta fel a holland jogrendben (l. *infra*).

Az 1967. évi természetvédelmi törvény (Natuurbeschermingswet) alapján 1973-ban kibocsájtott Besluit beschermde inheemse diersoorten védelmezte az emlősállatokat először tisztán természetvédelmi alapon. Egészen eddig a vadászati jog talajáról lehetett levezetni az állatvédelmi szabályrendszert. 1942-ben a vidra, a borz, a nyuszt és a nyest kártékony állatból bundaállattá vált a normatív textusban. Akárcsak a foka, melynek vadászatát teljesen – mint sok más állatfajét az eltelt évek folyamán – az 1954-es vadászati törvény tiltotta meg. (Addig évente kvótát határoztak meg, hogy hány fókát szabad levadászni.)

A különböző, Hollandiában, vagy épp más ország területén őshonos vadak jogi státusza a természetvédelmi jog és a vadászati jog egymásba kapcsolódó, szoros kötelékben fejlődő, haladó (?) története során országról országra változott. Így lett például az 1814. évi holland vadászati törvény (Jachtwet) értelmében a vaddisznó kártékony vad (schadelijk wild). Az 1852. évi és az 1857. évi vadászati törvény nem említi, majd az 1923. évben ismét kártékony, az 1942. évi szerint általában vadászható (grof wild), az 1947. évi értelmében ismét kártékony állatnak minősítette a törvényhozó. Míg aztán egy 1970. évi Benelux-egyezmény szerint 1972-től vadászható állat lett, és 1977-től engedélykötelessé vált a vaddisznó kilövése. Magyarországon az 1883. évi XX. törvény-cikk 7. szakasza a fővadak köréből kivette a vaddisznót és a 13. §-ban (1872. évi VI. törvény-cikk) a „ragadozó, vagy kártékony állatok” közé sorolta. A 8. § értelmében ezen állatok által okozott károkat nem kellett megtéríteni, mivel elpusztításuk főszabály szerint megengedett volt.

Hollandiában a menyétre mindössze 1987 óta, görényre és hermelinre pedig csak 1991 óta tilos vadászni. Nyúlra és rókára továbbra is szabad vadászni, de 1994 óta nem fizet az állam a kilőtt rókák után. A szarvas, az őz és vaddisznó vadászata pedig engedélyhez kötött. Lassan regenerálódik a természet a hatalmas „pusztítás” után: a vidra és a foka újraszaporodásának a múlt század hatvanas éveinek közepén történt vízszennyezés is gátat vetett. A nyestek számának megsokszorozódásához pedig mintegy harminc esztendőnek kellett eltelnie azt követően, hogy betiltották a vadászatukat. A holland eset is jól mutatja, amit Magyarországon egyaránt tapasztalunk: az őshonos állatfajok (és növényfajok, ásványok) jó-

let ez a külön jogszabály. Jóllehet, a kodifikátornak az volt a célja a tervezet szövegének módosításával, hogy (1) konceptuálisan összhangba hozza a köz- és a magánjogot, valamint, hogy (2) a fenti rendeletre hivatkozva ne lehessen kibújni a veszélyes üzemi felelősség szigora alól, a rendelet 1. § (2) bekezdésére tekintettel ez a kérdés továbbra sem látszik megoldódni a Javaslatban szereplő utaló normával.

Veszélyes állatnak minősülnek az e rendelet 1. számú mellékletében felsorolt fajok egyedei. (1. § (1) bek.)

Az 1. számú mellékletben nem szereplő fajok egyedét, amennyiben egyedi tulajdonságaik ezt indokolják, az állatvédelmi törvény 20–21. §-ainak rendelkezései alapján a veszélyes állat tartásának engedélyezésére hatáskörrel rendelkező hatóság – a megjelölt szakhatóságok hozzájárulása alapján – veszélyes állattá nyilvánítja. ((2) bek.)

Tehát a Javaslatban hivatkozott külön jogszabály szerinti felsorolás nem kimerítő jellegű.

Ahogy az ősi szabály fogalmazott: *Ipse enim dedit mihi horum, quae sunt, scientiam veram, ut sciam... naturas animalium et iras bestiarum* (Liber Sapientiae, 7,17 et 7,20). I. e.: ő adta nekem a dolgok igaz tudását, hogy értsem... az állatok természetét, a vadállatok dühét.

Az Ávt. 24/B. § szerint tilos az állatok között olyan viadal, az állatok egymás elleni uszításával olyan küzdelem (a továbbiakban együtt: állatviadal) szervezése, tartása, amely az állatok sérülését vagy elpusztulását okozhatja. Tilos továbbá az állatviadalra fogadás szervezése, az állatviadalon való közreműködés, részvétel, fogadáskötés. ((1) bek.) Tilos állatviadal céljára *a)* állatot tartani, tenyészteni, kiképezni, idomítani, valamint más személynek átadni, vagy forgalmazni; *b)* épületet vagy egyéb helyet, anyagi eszközt más személy rendelkezésére bocsátani ((2) bek.). Az (1) bekezdésben foglalt tilalom nem vonatkozik az állatok vadászaton történő alkalmazására ((3) bek.). Az állatvédelmi hatóság a veszélyes ebekről és a veszélyességű minősített ebekről nyilvántartást vezet, amely az alábbi adatokat tartalmazza: *a)* az ebtartó nevét, születési helyét és idejét, lakcímét, *b)* az eb tartási helyét, *c)* az eb fajtáját, születési idejét, nemét, színét, nevét, egyedi jelét (mikrochip számát) és marmagasságát, *d)* az eb egyéb egyedi jellemzőit, *e)* ivartalanított eb esetén az ivartalanítás időpontját (24/D § (1) bek.).¹⁰ Az (1) bekezdésben foglalt adatokat az eb elpusztulásától, elvesztésétől, tulajdonosváltásától számított három évig kell nyilvántartani (ibid. (2) bek.). Ha a veszélyes ebre vonatkozó ebtartás szabályait megszegik és emiatt az eb embernek vagy állatnak sérülést okoz, az állatvédelmi hatóság elrendeli az eb életének kioltását (24/E. § (1) bek.). Ha a veszélyességű minősített ebre vonatkozó ebtartás szabályait megszegik és emiatt az eb *a)* embernek 8 napon belül gyógyuló sérülést vagy állatnak kisebb sérülést

okoz, az eb ivartalanítását, *b)* embernek vagy állatnak ismételt az *a)* pont szerinti sérülést okoz, vagy embernek 8 napon túl gyógyuló sérülést, illetve állatnak súlyos sérülést okoz, az eb életének kioltását elrendeli az állatvédelmi hatóság (ibid. (2) bek.). A veszélyes vagy veszélyessé minősített eb tulajdonosa ellen indított büntető-, vagy szabálysértési eljárás során jogerős határozattal elkobzott eb életének kioltását el kell rendelni (ibid. (3) bek.). A jogerős határozattal elrendelt hatósági beavatkozások (ivartalanítás, tartós egyedi azonosítás), továbbá a lefoglalás, az elkobzás és az eb élete kioltásának költségei az eb tulajdonosát terhelik (ibid. (4) bek.).

„A természettudományoknak van egy területe, amelyet, minthogy állatokkal foglalkozik, a zoológia dolgoz fel. A sokféle állat között helyet foglal az ember is”¹¹ – írja Pirandello a *Mattia Pascal két életé*-ben¹².

A BH¹³ 2007. 169. jogesetben állatvédelmi bírságot kellett fizetnie annak¹⁴, aki magyar szürke szarvasmarhák tenyésztésével foglalkozott, ám az általa tartott szarvasmarhákból három hónap alatt 78 elhullott. Az ellenőrzés során lesoványodott állapotban találták az állatokat; három bontatlan szarvasmarhatetem vizsgálata alapján megállapították, hogy az elhullás oka súlyos senyveség volt. Az állatvédelmi törvény¹⁵ értelmében az állattartó köteles a jó gazda gondosságával eljárni¹⁶, tehát az állat számára olyan életkörülményeket biztosítani, amely annak fajára, fajtájára és nemére, korára jellemző fizikai, élettani, tenyésztési és etológiai sajátosságoknak, egészségi állapotának megfelel, tartási, takarmányozási igényeit kielégíti (elhelyezés, táplálás etc.)¹⁷.

„... a zoológus elismeri, hogy az ember épp abban különbözik a többi állattól, hogy gondolkodik... Az állatok dolga a gondolkodás nélküli szenvedés... úgy látszik, hogy aki szenved, annak állatnak kell lennie, s csak ha *állat*, csak akkor *emberi*” – fejezi be fent megkezdett gondolatait Pirandello¹⁸.

3. Befejezés

Az állatvédelem archetipikus az emberiség társadalomfejlődésében. Jog és szokás, vallás, fizikai és lelki evolúció párhuzamosan futott a történelem előtti koroktól kezdve. Valójában attól kezdve beszélhetünk történelemről, hogy az állat mint érték – mint az emberi éthosz egyik legfőbb alkotórésze a Földön – az ember társadalomformáló tevékenységében manifesztálódik.

Állat és ember, általánosabban az élőlények és közülük az ember kölcsönös egymásrautaltságban, szimbiózisban létezve hat(ott) egymásra. Ennek a kölcsönhatásnak köszönhetjük erkölcsi magatartá-

ben az esetben elegendő magatartásbefolyásoló erő.) Az 5. § olyan általános állatvédelmi szabályokat fogalmaz meg, mint hogy:

- az állatokat olyan feltételek között kell elhelyezni, amelyek megfelelnek a jólétüknek, és biztosítják a természeteshez hasonló viselkedésük gyakorlását;
- gondoskodni kell a jó kondícióban tartásukhoz szükséges beltartalmú takarmányról és ivóvízről; az állatok szükségleteinek megfelelő hőmérsékletet, világítást, illetve fürdési lehetőséget, megfelelő mélységű és minőségű vizet, illetve az időjárás viszonyaitól való védelmet kell teremteni; különösen tilos az állatokat huzamosabb ideig sötétben tartani;
- azokat az állatokat, amelyeken sérülés, stressz tünetei tapasztalhatók, azonnali kezelésben és gondozásban kell részesíteni, szükség esetén el kell különíteni; higiénikus körülményeket kell biztosítani; a megfelelő takarításról rendszeresen gondoskodni kell; a szennyvízelvezetést meg kell oldani;
- ingerekben gazdag és megfelelően berendezett életteret kell nyújtani, amely a természeteshez hasonló viselkedési formák gyakorlását lehetővé teszi;
- tilos az állatokat végtagjuknál fogva lekötve tartani.

Az állat csak olyan mutatónyira tanítható be, amely a fajára jellemző természetes viselkedés által megszabott határokon belül marad. Tilos az állatot olyan módszerekkel, vagy eszközökkel idomítani, amelyek fájdalmat, szenvedést, más fizikai, vagy pszichikai károsodást okozhatnak. Az idomítás és a cirkuszi produkció során tilos az állatokkal szemben félelemkeltő, kegyetlen magatartást, módszert alkalmazni.⁷

Hazánkban 2007. január 1-jétől az 1998. évi XXVIII. törvény (állatvédelmi törvény = Ávt.) normaszövegébe kerültek az immár teljesen hatályon kívül helyezett, az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. tvr. bizonyos rendelkezései. De nem teljesen szó szerinti normaszöveg-átvétel történt. Az Ávt. 24/A. § (1) bek. értelmében veszélyes ebnek minősül a Kormány által rendeletben meghatározott, az életre és a testi épségre természetes hajlamainál fogva fokozottan veszélyes eb.

Tilos a veszélyes eb bármely módon való szaporítása, tenyésztése – ideértve a véltlen szaporulatot is –, az országba való behozatala, kivitele, elidegenítése, reklámozása, hirdetése, bármely formában történő versenyeztetése, őrző-védő feladatokra való tartása, képzése és alkalmazása (ibid. (2) bek.). Az (1) bekezdésben foglaltakon túl az állatvédelmi hatóság embernek vagy állatnak – ingerlése nélkül – okozott súlyos sérülés miatt egyedileg ebet veszélyesnek minősíthet (a továbbiakban: veszélyesnek minősített eb) (ibid. (3) bek.). A veszélyes és a veszélyesnek minősített eb kizárólag az állatvédel-

mi hatóság által kiadott engedéllyel, kormányrendeletben meghatározott feltételek esetén és módon, egyedi azonosítóval ellátva tartható (ibid. (4) bek.). A veszélyes és veszélyesnek minősített ebet polgári jogi szempontból vadállatnak kell tekinteni (ibid. (5) bek.). Hazánkban a környezetvédelmi reklámjog szempontjából tilos reklámfajták közé sorolhatók a természet-, illetve környezetkárosításra ösztönző reklámok (a gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. tv. 4. § b) pontja alapján), valamint az egészséges emberi környezet mint alapjog szempontjából a dohányreklámok bizonyos fajtái. A bull terrierek és keverékek reklámozása a többször módosított 1974. évi 17. tvr. 5. § (3) bek. alapján volt tiltott. Ez most a fentiek szerint alakul.

Saul Bellow, amerikai író 1974-ben megjelent *Késő bánat* (*Him with his foot in his mouth*) c. kisregényében per tangens korszakot ad az USA-ban akkoriban divatos pitbulltenyésztésről: „Humanitárius társaságok és polgárjogi csoportok törlik a fejüket, hogyan védjék meg e gyilkos állatokat avagy gazdáik törvényadta jogait.”⁸ (Bellow éppen az ilyen tartalmú írásaiért kapta a Nobel-díjat.)

Egy helyi önkormányzati állattartási rendelettel kapcsolatban az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a veszélyes (veszélyesnek minősített) ebek tartására a jogalkotó az élet- és vagyonszabadság védelme érdekében jogosult eltérő szabályozást kialakítani. Az eltérő szabályozás tehát közérdeket, valamint az állam életvédelmi kötelezettségének a teljesítését szolgálja. A jogalkotó az Ávt.-ben, valamint a veszélyes és veszélyesnek minősített eb tartásáról és a tartás engedélyezésének szabályairól szóló 35/1997. (II. 26.) Korm. rendeletben (Vekr.) meghatározta, hogy melyek azok az ebek, amelyekre – veszélyességükre tekintettel – speciális tartási szabályok kialakítása szükséges, valamint meghatározta ezeket a speciális tartási szabályokat is. Az ebek veszélyessége, az életvédelem biztosítása és ehhez kapcsolódóan a speciális tartási szabályok kialakítása nem tekinthető helyi közügynek. Magasabb szintű jogszabály – az Ávt. és a Vekr. – egyértelműen meghatározta, hogy melyek azok a szempontok, amelyek szerint egy kutya veszélyes, vagy veszélyesnek minősíthető.⁹

A 2006. évi magyar Ptk.-tervezet 5:576. § (2) bek. értelmében azt, hogy az állat vadállatnak minősül-e, viselkedése és veszélyessége és *nem fajtája alapján* kellett volna megítélni. A 2007 végén napvilágot látott Javaslat 5:531. § (Állattartás körében okozott kár) (2) bekezdése szerint azt, hogy az állat veszélyesnek minősül-e – *tekintettel annak fajtájára*, viselkedésére és veszélyességére –, külön jogszabály alapján kellett megítélni. A veszélyes állatokról és tartásuk engedélyezésének részletes szabályairól szóló 8/1999. (VIII. 13.) KöM-FVM-NKÖM-BM együttes rende-

sunkat. Mely olyan, amilyen, de a többi, infirmisebb élő organizmus értéként való elismerése útján kovácsolódott. Ez a szimbiózis látszik a bölcseleti, majd a természettudományos és végül a jogi gondolkodásmódunkon. A normaalkotás mindig – azóta, mióta nyomon tudjuk követni – érintette az állatvédelmet. És lassan, de eljutott a filozófiai fejlettség jelenlegi fokára. Az individualista *laissez faire, laissez passer* gondolkodásmódot felváltotta-felváltja a beavatkozó és kollektivista, még inkább globálisan szemlélődő nézőpont. Az állat a történelem folyamán együtt élt a „jó gazdá”-val, akinek felelősségérzete a régi, római *bonus et diligens pater familias* gondosságához hasonlítható. A párhuzamos fejlődés a mai kor embere számára sokkal jobban apperceptálható és akceptálható nézet. Talán közelebb is áll az embert a természeti közegbe visszahelyezni kívánó „zöld” gondolat eszmeiségéhez: *theoria evolutionis parallelae hominum et animalium facillime accipitur hominibus huius aetatis*. Ez a tanulmány a tételes jog, a jogbölcselet és a környezetfilozófia határain túl nem merészkedik.

Jegyzetek

¹ Fordította Déry Tibor. Európa Könyvkiadó, Budapest 1975, p. 113. o.

² Anatole France: A pingvinek szigete. (Ford. Bölöni György) Magvető Könyvkiadó, Budapest 1956. 56. o.

³ Ibid. 149. § (11) bek.: „local authority”, in relation to England and Wales, means a district council, a London borough council, the Common Council of the City of London or the Council of the Isles of Scilly and, in relation to Scotland, means an islands or district council.

⁴ „Luggage trolley” means a trolley provided by a person carrying on an undertaking mentioned in paragraph 1(2)(d)

above to travellers for use by them for carrying their luggage to, from or within the premises used for the purposes of his undertaking, not being a trolley which is power-assisted; and “shopping trolley”, means a trolley provided by the owner of a shop to customers for use by them for carrying goods purchased at the shop, not being a trolley which is power-assisted.

⁵ 3. § (12) bek.

⁶ 3. § (13) bek.

⁷ 9-10. §§

⁸ Bellow, Saul: Késő bánat (Him with his foot in his mouth) (Ford. András T. László) Európa Könyvkiadó, Budapest 1988. 43. o.

⁹ 49/2007. (VII. 3.) AB határozat III/3.2.

¹⁰ Állatvédelmi hatóságként a Kormány az Ávt. 24/C. §-ában és 24/D. § (1) bekezdésében foglaltak tekintetében a jegyzőt, valamint a Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal Központját és területi szervét jelöli ki (az állatvédelmi hatóság kijelöléséről szóló 334/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet 1. § (2) bek.).

¹¹ „Tra i tanti animali che lo popolano è compreso anche l’uomo” (Pirandello: Il fu Mattia Pascal, Garzanti Libri s. p. a., 6. kiadás, 2002. 241. o.)

¹² Pirandello (1975) p. 233.

¹³ BH = Bírósági Határozatok

¹⁴ Az állatvédelmi bírságról szóló 244/1998. (XII. 31.) Korm. rend. 1. §-a értelmében aki tevékenységével, vagy mulasztásával az állatok védelmére és kíméletére vonatkozó jogszabály rendelkezését, vagy hatósági határozat előírását megsérti...állatvédelmi bírságot köteles fizetni. A 3. § (2) bek. értelmében bírság kiszabását állatvédelmi szervezet is kezdeményezheti. (V.ö.: a társadalmi szervezetek actio popularisa az állatvédelmi törvény szerint!)

¹⁵ Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény (Ávt.)

¹⁶ Ávt. 4. § (1) bek.

¹⁷ Ávt. 3. § 8. pontja

¹⁸ Pirandello (1975), p. 234.

Kondorosi Ferenc
 habil. egyetemi docens

A gyűlöletbeszéd büntethetősége a nemzetközi emberi jogi okmányok tükrében

A gyűlöletbeszéd olyan szóbeli vagy írásbeli megnyilvánulás, amelynek célja valamely társadalmi csoport megalázása, megfélemlítése vagy a csoport tagjai elleni erőszak vagy előítéletes fellépés kiváltása. A gyűlöletbeszéd legtöbbször a faji, etnikai, nemzeti, vallási, szexuális irányultság, nemi identitás vagy fogyatékoság szerinti kisebbségi csoportok tagjai ellen irányul.¹ A gyűlöletbeszédet a nemzetközi jog a faji, a bőrszín a nemzeti vagy etnikai származás szerinti, és a vallási intolerancián alapuló megkülönböztetés egyik megnyilvánulási formájaként kezeli.

I. Az Egyesült Nemzetek Szervezete keretében elfogadott egyezmények és egyéb dokumentumok

1. A *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának*² 19. cikke biztosítja a véleménynyilvánítás szabadságát. Ez a jog a 3. bekezdés értelmében törvényben korlátozható, ha az (a) mások jogainak vagy jó hírnevének tisztelgésben tartása, illetőleg (b) az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közérkölcsvédelme érdekében szükséges. A véleménynyilvánítás szabadsága tehát nem abszolút, korlátozhatatlan jog. Sőt a korlátozás megengedésén túl az Egyezségokmány 20. cikkében olyan esetekről is rendelkezik, amikor a korlátozás kötelező. A 20. cikk értelmében – a háborús propaganda megtiltásán túl – „törvényben kell megtiltani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat”.

Az Egyezségokmányban vállalt kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzésére létrehozott Emberi Jogi Bizottság (EJB) a 20. cikket értelmező, 11. sz. általános észrevételeiben (1983-ban) megerősítette, hogy a részes államok kötelesek megtiltani és megfelelő szankcióval sújtani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat (akár az államon belülre, akár azon kívülre irányul).³

Az Egyezségokmányhoz fűzött első Fakultatív Jegyzőkönyv⁴ lehetőséget ad arra, hogy az Egyezségokmányban biztosított jogaik megsértését állító személyek panaszt nyújtsanak be az Emberi Jogi Bizottsághoz. Az államok 20. cikk alapján fennálló kötelezettségének elmulasztását még nem próbálták az egyéni panaszmechanizmus útján számon kérni, arra az EJB csak a 19. cikk alapján benyújtott, a véleménynyilvánítás szabadságának megsértését állító panaszokkal kapcsolatban, a korlátozás megengedhetőségének alátámasztására hivatkozott. Így például a „*JRT and the W. G. Party*” kontra Kanada ügyben⁵ az EJB megállapította, hogy azok a vélemények, melyeket a panaszos megkísérelt terjeszteni, faji vagy vallási gyűlöletkeltésnek minősülnek, és Kanadának, mely a terjesztést bírói végzéssel megtiltotta, az Egyezségokmány 20. cikkének (2) bekezdése alapján éppen az a kötelezettsége, hogy az ilyen fajta gyűlöletkeltést megakadályozza.

A gyűlöletbeszéd nemzetközi fórumok előtt leggyakrabban felmerülő formája a holocaust tagadása, ezt az antiszemitizmus terjesztése leggyakoribb eszközének tekintik. Ilyen tartalmú vélemények közlésének korlátozása volt a tárgya a *Faurisson kontra Franciaország* ügynek, amelyben az EJB 1996. november 8-án hozott határozatot.⁶ Faurisson az Egyezségokmány 19. cikkében biztosított véleménynyilvánítás szabadságához való jogára hivatkozva azt sérelmezte, hogy a francia bíróság a zsidóknak a második világháború során történt deportálásával és gázkamrákban történt tömeges elpusztításával kapcsolatos egyes állításai alapján az emberiség ellen elkövetett bűnök kétségbe vonásának bűncselekménye miatt bűnösnek mondta ki és elítélte.

Az Egyezségokmány 19. cikke a következő három feltétel együttes megléte esetén ad lehetőséget a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozására: (1) a korlátozást törvénynek kell lehetővé tenni, (2) a korlátozásnak a 19. cikk 3. bekezdés a) és b) pontjában felsorolt célok valamelyikének elérésére kell irányulnia, és (3) szükségesnek kell lennie a cél eléréséhez.

Az első feltétel teljesült, mert Faurisson elítélését a kérdéses kijelentésekért törvény (az ún. Gayssot-törvény) tette lehetővé. A második feltétel vizsgálatakor az EJB utalt állandó joggyakorlatára, mely szerint a mások jogainak vagy hírnevének védelme céljából alkalmazott korlátozások kiterjednek nemcsak az egyének jogainak, hírnevének, hanem a közösséghez tartozó személyek egésze jogainak, érdekeinek a védelmére is. Faurisson kijelentései teljes szövegösszefüggésükben olvasva egyrészt zsidóellenes meggyőződések hirdetésének tekintendők, így az Egyezségokmány 20. cikkének (2) bekezdése által tilalmazottak, másrészt sértették a holocaust áldozatainak kegyeleti jogát azzal, hogy a gázkam-

bírálta az igazságügyi minisztert, amiért az a leánygyermek nemis szervének megcsonkítását bűncselekménnyé nyilvánító törvény tervezetét egyéb civil szervezetek mellett kisebbségi jogvédő szervezeteknek, köztük – a panaszost a CERD Bizottság előtt képviselő – faji megkülönböztetéssel kapcsolatos ügyekkel foglalkozó tanácsadó központnak (Advisory Center on Racial Discrimination), továbbá a Dán-Szómáliai Egyesületnek is megküldte véleményezésre. A képviselő a levélben azt kérdezte, mi köze van a csonkításnak a faji megkülönböztetéshez, és miért kellene beleszólást engedni a Dán-Szómáliai Egyesületnek egy olyan bűncselekményre vonatkozó jogalkotáshoz, amelyet főképpen szómáliaiak követnek el. Kifejtette, hogy ez ugyanolyan, mint ha a pedofilokat vagy a nemi erőszak elkövetőit kérdeznék, hogy egyet értenek-e az adott cselekmények bűncselekménnyé nyilvánításával vagy a büntetési tétel szigorításával.

A panaszost sértette, hogy értelmezése szerint a képviselő egyenlőségjelet tett a szómáliai származásúak és a pedofilok és nemi erőszakot elkövetők közé, ezért feljelentést tett a dán büntető törvénykönyv 266 (b). §-ra hivatkozással, amelynek értelmében: aki nyilvánosan, vagy a szélesebb terjesztés szándékával olyan kijelentést tesz vagy olyan információt közöl, amely személyek egy csoportját fajuk, bőrszínük, nemzeti vagy etnikai származásuk, vallásuk vagy nemi hajlandóságuk alapján fenyegeti, sérti vagy megalázza, pénzbüntetéssel vagy két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.¹¹ A rendőrség (majd az ügyészség) nyomozás elrendelése nélkül megállapította, hogy a sérelmezett kijelentések nem valósítottak meg bűncselekményt, nem azonosították a szómáliaiakat a pedofilokkal és egyéb bűnözőkkel, csak azt kérdőjelezték meg, hogy az álláspontjukat ki kell-e kérni egy olyan törvényjavaslatról, ami olyan bűncselekményre vonatkozik, amelyet főként a szómáliaiak származási országában követnek el.

A Bizottság először is megállapította, hogy az egyezményben foglalt kötelezettségek alapján nem elegendő, ha az államok formálisan jogszabályt alkotnak a 4. cikkben foglalt magatarások tilalmazására, a jogszabályt a gyakorlatban is alkalmazni kell, hogy – a 6. cikk követelményeinek is megfelelően – hatékony védelmet és jogorvoslatot biztosítsanak. Ezután a konkrét kijelentésekkel kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy azoknak csak egyik lehetséges értelmezése a dán hatóságok által megfogalmazott értelmezés, azok valójában úgy is érthetők, hogy a szómáliai eredetű személyek egész csoportját megalázza és megsérti pusztán a nemzeti vagy etnikai származásukra tekintettel, és nem a nők megcsonkításával kapcsolatos nézeteik, véleményük vagy tetteik mi-

att. A Bizottság megjegyezte, hogy a pedofilek, stb. utalás csak súlyosbította a sértést, de az egyéb megjegyzések önmagukban is negatív általánosításként értelmezhetők egy csoporttal szemben pusztán származásuk és nem a véleményük vagy tetteik alapján. Az a tény, hogy a képviselő a kijelentéseit egy politikai vita keretében tette, nem mentesíti az államot, hogy kivizsgálja, hogy a kijelentések faji megkülönböztetést valósítottak-e meg. A hatékony kivizsgálás elmulasztására tekintettel a Bizottság megállapította, hogy a dán hatóságok megsértették az egyezmény 2. cikke 1. bekezdésének d. pontját, valamint a 4. és a 6. cikk rendelkezéseit. Ajánlásként a Bizottság megfogalmazta, hogy a panaszosnak nyújtott kártérítés mellett a hatóságok gondoskodjanak a jövőbeli hasonló jogsértések elkerülése érdekében a hatályos jogszabályok hatékony alkalmazásáról.

A Bizottság állásfoglalása ugyanazon a logikán alapul, mint az Emberi Jogok Európai Bíróságának a joggyakorlata a rendőri bántalmazással, illetve az élethez való joggal kapcsolatban. A Bíróság úgy értelmezte az Emberi Jogok Európai Egyezményének (EJEE) az élethez való jogot biztosító 2. cikkét, valamint az embertelen és megalázó bánásmód tilalmát kimondó 3. cikkét, hogy azok az anyagi jogi tartalom mellett egy eljárási követelményt, az anyagi tartalom megsértésére vonatkozó állítások hatékony kivizsgálásának kötelezettségét is magukban foglalják (attól függetlenül, hogy a hatékony jogorvoslathoz való jogot az EJEE-ben is önálló rendelkezés, a 13. cikk biztosítja – a CERD 6. cikkéhez hasonlóan). Így az alperes állam felelősségét a vonatkozó rendelkezés megsértéséért akkor is megállapíthatja, ha – éppen a panasz hazai kivizsgálásának elmulasztása következtében – nem tisztázottak azok a tények, amelyek alapján az anyagi jogsértés kérdésében (valóban történt-e rendőri bántalmazás) dönteni lehetne. A szómáliaiakat sértő megállapítások esetében is az volt a helyzet, hogy egy hatékony kivizsgálás egyértelműen és meggyőzően tisztázhatta volna, hogy a képviselő a többféle értelmezés közül melyiket szánta kijelentéseinek. Ennek elmulasztása miatt a Bizottság nem tudta megítélni, hogy a kijelentések valóban faji, stb. diszkriminációt jelentettek-e, mindenesetre úgy találta, hogy a kijelentéseknek ilyen értelmezés is tulajdonítható.

A CERD Bizottság az egyéni panaszokon túl a részes államok időszakos jelentéseinek vizsgálata során is számon kéri a 4. cikkben foglalt kötelezettségek teljesítését. Magyarország tekintetében is ezt tette a legutóbbi jelentések vizsgálata során: 2002. augusztus 15–16-án tartott ülését követően elfogadott záró észrevételeiben aggodalmát fejezte ki, hogy a hatályos jogszabályok Magyarországon nem fedik le a 4. cikkben foglalt kötelezettségek teljes körét.¹² A jelen-

rákban történt elpusztításukat piszkos trükknek állították be. Emellett, mivel a kijelentések zsidóellenes érzelmeket hirdettek, a korlátozás célja az is volt, hogy tiszteletben tartsák a zsidó közösséghez tartozók jogát ahhoz, hogy félelemmentes légkörben éljenek. A korlátozás tehát a 19. cikk (3) bekezdésének a) pontja alapján mások jogainak, jó hírvének tiszteletben tartása érdekében megengedett volt, azaz a második feltétel is teljesült.

A korlátozás szükségességét a francia kormány szerint az indokolta, hogy az antiszemitizmus (egyre szaporodó) megnyilvánulásának fő formája annak a minél szélesebb közvéleménnyel való elfogadtatása, hogy a holocaust vagy nem is történt meg, vagy legalábbis nem olyan irtózatossá és pusztító módon ment végbe, ahogyan azt maguk a zsidók sugallják. Mint hogy az államoknak kötelessége az idegengyűlölet, a faji előítéletek és az antiszemitizmus visszaszorítása érdekében fellépni, az Emberi Jogi Bizottság szerint Faurisson büntetőjogi elmarasztalása az adott körülmények között szükségesnek és arányosnak volt tekinthető, Franciaország tehát nem sértette meg a panaszos véleménynyilvánítási szabadságát.

Az EJB döntéséből kitűnik, hogy önmagában a Nürnbergi Nemzetközi Törvényszék tévedhetlenségének megkérdőjelezése nem teremtett volna megfelelő alapot a véleménynyilvánítási szabadság korlátozására; a mérleget az billentette a korlátozás jogszerűségének irányába, hogy Faurisson ezt nem objektív kutatóként fogalmazva, hanem egyéb gyűlöletkeltő kijelentések kíséretében tette.

2. A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény⁷ (angol címének rövidítéséből: CERD) 4. cikke alapján a részes államok – egyebek között – a következő kötelezettségeket vállalták: (a.) „törvény által büntetendő cselekménnyé nyilvánítják a faji felsőbbrendűsége vagy gyűlöletre alapozott eszmék terjesztését, a faji megkülönböztetésre való izgatást, valamint bármely faj, illetve más színű vagy más etnikai származású személyek csoportja ellen irányuló minden erőszakos cselekedetet vagy arra való izgatást, továbbá fajgyűlöli tevékenység mindenféle támogatását, annak pénzelését is beleértve;” (b.) „törvényellenessé nyilvánítanak és betiltanak minden olyan szervezetet, valamint szervezett és minden egyéb propagandatevékenységet, amely a faji megkülönböztetést előmozdítja, vagy arra izgat, az ilyen szervezetekben vagy tevékenységben való részvételt pedig törvény által büntetendő cselekménynek tekintik”.

Az egyezmény 1. cikke értelmében a „faji megkülönböztetés” kifejezés „minden olyan különbségtételt, kizárást, megszorítást vagy előnyben részesítést jelent, amelynek alapja a faj, a szín, a leszármazás, a nemzeti vagy etnikai származás, és amelynek

célja vagy eredménye politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális téren vagy a közélet bármely más terén az emberi jogok és alapvető szabadságok elismerésének, egyenrangú élvezetének vagy gyakorlásának megsemmisítése vagy csorbítása.”

Amennyiben a részes államok az egyezmény 14. cikke alapján külön nyilatkozatot tesznek, a jogaik megsértését állító személyek (vagy személyek csoportja) panaszt nyújthatnak be ellenük az egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére létrehozott bizottsághoz (CERD Bizottság). Az egyéni panaszjog elismertsége és ismertsége meglehetősen szűk körű: az egyezmény 173 részes állama közül csak 49 tett ilyen nyilatkozatot, ebből 34 európai állam, köztük az Európai Unió tagállamai a balti államok, Görögország és az Egyesült Királyság kivételével. Az egyéni panaszok által érintett államok köre még szűkebb (ez a mechanizmus ismertségének hiányára is utal): Dánia, Ausztrália, Franciaország, Svédország, Norvégia, Hollandia, Szlovákia és Szerbia. Magyarország 1990. szeptember 13. hatállyal ismerte el az egyéni panaszjogot, azonban eddig egyetlen Magyarországgal szembeni panasz sem került a Bizottság elé.

A leggyakrabban a dán jogvédők veszik igénybe ezt a mechanizmust. Az utóbbi időben különösen megszorodott a muszlim panaszosok száma, akik az iszlám vallással kapcsolatos, gyakran indult és előítéletes megnyilvánulások által érzik sértve magukat. Azonban az ilyen panaszokat a Bizottságnak elfogadhatatlannak kell nyilvánítania, mert az egyezmény hatálya nem terjed ki a vallási intoleranciára, csak a faji megkülönböztetésre, az iszlámmal kapcsolatos megjegyzések pedig a Bizottság álláspontja szerint (egyezően a dán kormány álláspontjával) nem egy meghatározott eredetű népcsoportot érintenek (pl. nem általánosságban az arabokat említik), hiszen a Dániában élő muszlimok legalább 15 különböző országból származnak, különböző nemzeti és etnikai eredetűek, és vannak közöttük az iszlám vallásra áttért dán állampolgárok is.⁸ A Bizottság kifejtette, hogy „kettős” diszkrimináció esetén, amennyiben a vallási intolerancia nemzeti, etnikai alapú diszkriminációval párosulna, hatásköre kiterjedne a panasz vizsgálatára, de a tisztán vallási alapú megkülönböztetésre az egyezmény hatálya nem terjed ki, azt eredetileg az ENSZ normaalkotási folyamatában külön egyezményben kívánták szabályozni.⁹

Ezzel szemben elmarasztaló döntést hozott a Bizottság Dániával szemben egy olyan panasz tárgyában, amely a Dániában élő, szómáliai eredetű népcsoportot sértő kijelentések büntetlenségét sérelmezte.¹⁰ Egy dán napilap közzétette egy dán parlamenti képviselőnek, a Dán Néppárt vezetőjének a szerkesztőhöz írt levelét („Emberiség elleni bűncselekmény” címmel), amelyben a képviselő

tének vitatása nem tekinthető az igazság keresésére irányuló történelmi kutatásnak. Az ilyen mű valódi célja a nemzeti szocialista rezsim rehabilitálása, s következésképpen a holocaust áldozatainak a történelem meghamisításával történő megvádolása. Az emberiség ellenes bűncselekmények megtörténtének vitatása ezért a faji becsületsértés és a zsidók elleni gyűlöletre uszítás egyik legsúlyosabb formája. Az ilyen történelmi tények tagadása vagy átírása alássa azokat az értékeket, amelyekre a rasszizmus és az antiszemitizmus elleni harc épül, és súlyosan veszélyezteti a közrendet. Összeegyeztethetetlen a demokráciával és az emberi jogokkal, és az ilyen eszmék hirdetőinek célja (mások jogainak megsértése) vitathatatlanul a 17. cikk hatálya alá tartozik. A Bíróság megállapította, hogy a könyv egészében elmentés az Egyezmény alapvető értékeivel, ezért a kérelmező nem hivatkozhatott a 10. cikkre, tehát a Bíróság a kérelemnek ezt a részét az Egyezmény rendelkezéseivel összeegyeztethetetlenként elfogadhatatlannak nyilvánította.

A fajgyűlöletre uszítás és a faji közösség megsértése miatti elítélés tekintetében a Bíróság megállapította, hogy az legitim célokat szolgált. Bár az államok politikájának bírálata vitathatatlanul a 10. cikk védelmét élvezi, a kérelmező nem korlátozta állításait ilyen bírálatokra, írásának egyértelműen rasszista célzata volt, ezért a Bíróság kétségesnek találta, hogy az ilyen kijelentésekkel kapcsolatban egyáltalán hivatkozhat-e a kérelmező a 10. cikk által nyújtott védelemre (hasonlóan, mint az emberiség elleni bűncselekmények tagadásával kapcsolatban). Végül a Bíróság ebben a kérdésben nem foglalt állást, mert úgy ítélte meg, hogy a hazai bíróságok által az elítélés indokaként felhozott okok megfelelőek és elegendők voltak, így a kérelmező véleménynyilvánítási szabadságába történt beavatkozás „szükséges intézkedés volt egy demokratikus társadalomban,” ezért a kérelmet nyilvánvalóan alaptalannak minősítette.

A Bíróság a határozatban hivatkozott a panaszok elfogadhatósága tekintetében korábban egyfajta szűrőként működő Emberi Jogok Európai Bizottságának gyakorlatára, mely szerint az minden olyan esetben alkalmazta az Egyezmény 17. cikkét (közvetve vagy közvetlenül), amikor a kérelmezők a véleménynyilvánítás szabadságához való jogra hivatkozva olyan szövegek közzétételét akarták igazolni, amelyek sértették magának az Egyezménynek a szellemét és a demokrácia alapvető értékeit.¹⁶ Ezt a megközelítést a Bíróság is követte, és a *Lehideux és Isorni kontra Franciaország* ügyben 1998. szeptember 23-án hozott ítéletében¹⁷ is megállapította, hogy „az Egyezmény alapjául szolgáló értékek ellen irányuló bármely más megjegyzéshez hasonlóan a náci-barát

(pro-Nazi) politika igazolása sem élvezhetné a 10. cikk által nyújtott védelmet.” Ebben az ügyben azonban a kérelmezők a közzétett írásban – amely egy napilapban fizetett hirdetés formájában jelent meg – a náci mézárásoktól és kegyetlenkedésektől világosan elhatárolódtak, csak egyetlen történelmi személyiség, Pétain marsall felelősségét tagadták, és tevékenységének értékelésével kapcsolatban egyoldalúan, csak a tárgy megítélése szempontjából kedvező tényeket mutattak be, míg a negatív tényeket elhallgatták. Ennek a magatartásnak a büntetőjogi szankcionálását nem találta megengedhetőnek a Bíróság.

A Bíróság ezt követően több határozatában is hivatkozott az Egyezmény 17. cikkére.¹⁸ A *Witzsch kontra Németország* ügyben¹⁹ a Bíróság kimondta, hogy a véleménynyilvánítás szabadságával visszaélés összeegyeztethetetlen a demokráciával és az emberi jogokkal és sérti mások jogait. A kérelmező kijelentéseivel kapcsolatban megállapította, hogy azok a holocaust áldozataival szembeni megvetését fejezik ki, ezért az Egyezmény szövegével és szellemével ellentétesek, ezért a 17. cikk értelmében azokkal kapcsolatban nem hivatkozhat a 10. cikk rendelkezéseire.

Bár az EJEE alapján – a CERD egyezményrel ellentétben – az államok nem kötelesek fellépni a gyűlöletbeszéddel szemben, ha megteszik, az nem ütközik az Egyezmény rendelkezéseibe, nem sérti a véleménynyilvánítás szabadságát. Az Egyezmény alapján megengedett a vallási alapú gyűlöletbeszéddel szembeni fellépés is ugyanúgy, mint a faji és etnikai megkülönböztetést jelentő kijelentésekkel szemben. A *Norwood kontra Egyesült Királyság* ügyben²⁰ a kérelmező a saját első emeleti lakásának ablakában helyezett el egy olyan plakátot, amely a World Trade Center lángokban álló ikertornyainak fényképe, valamint a félhold és csillag tiltó jelbe foglalt szimbóluma mellett azt a feliratot tartalmazta, hogy „az iszlám távozzon – véd meg a briteket.” A kérelmezőt a brit hatóságok az 1986-ban elfogadott Public Order Act 5. § alapján vonták felelősségre, amelynek értelmében bűncselekményt valósít meg, ha valaki – egy faji vagy vallási csoporttal szembeni ellenséges érzülettel – fenyegető, gyalázkodó vagy sértő feliratot, jelet vagy egyéb ábrát helyez ki, mutat fel (display) olyan személy által látható módon, akinek ez zaklatást, riadalmat vagy szorongást okozhat. (Megjegyzendő, hogy a cselekmény csak akkor valósít meg bűncselekményt, ha az elkövető szándéka az, hogy a felirat, stb. fenyegető, sértő legyen, illetve tudja, hogy az fenyegető, sértő lehet.) A Bíróság egyetértett azzal, hogy a plakát támadást fejezett ki az Egyesült Királyságban élő muszlimok közösségének egésze iránt. Ez a heves támadás ellentétes az Egyezmény által biztosított elvekkel: a tolerancia, társadalmi béke és a diszkrimináció-mentes-

tésekkel kapcsolatos meghallgatás során a Bizottság javasolta,¹³ hogy a faji diszkrimináció elleni jogszabályok kidolgozásakor Magyarország vegye figyelembe az ENSZ faji megkülönböztetés elleni modell törvényét, amelynek kidolgozásában a Bizottság tagjai is részt vettek.

3. Az ENSZ faji megkülönböztetés elleni modell törvényét (Model Law against Racial Discrimination)¹⁴ az ENSZ Közgyűlés felkérésére a Főtitkár készítette. Az előkészítés során elemezték az egyes tagállamokban a faji megkülönböztetés ellen elfogadott jogszabályi rendelkezéseket a nemzetközi okmányok fényében. A Közgyűlés 1992. december 16-án kelt 47/77. sz. határozatában kérte fel a Főtitkárt a szöveg véglegesítésére és széles körű terjesztésére. A modell törvény jogilag nem kötelező, csak iránymutatást, segítséget ad a tagállamoknak a faji megkülönböztetés elleni jogalkotáshoz.

A modell törvény (a faji indíttatású erőszakos cselekmények mellett) a véleménynyilvánítás útján elkövetett alábbi cselekmények bűncselekménnyé nyilvánítását javasolja:

- valamely személynek, vagy személyek egy csoportjának megfenyegetése, megsértése, nevetségessé tétele vagy egyéb megbántása olyan szavakkal vagy magatartással, amely faji megkülönböztetést vagy fajgyűlöletet okoz, vagy ésszerűen úgy értelmezhető, hogy ennek okozására, vagy más személynek vagy személyek csoportjának erre való felbujtására tesz kísérletet;

- ha a fent leírt cselekmény ténylegesen faji megkülönböztetést eredményez, a fenti cselekmény elkövetőjét bűnrészesként kell felelősségre vonni;

- bűncselekmény valamely személynek vagy személyek csoportjának faji alapú becsmérlése;

- bűncselekmény olyan anyagok terjesztése, amelyek olyan eszméket vagy elméleteket fejeznek ki, amelyek célja a faji megkülönböztetésre ösztönzés.

A modell törvény értelmében (a CERD egyezmény-nyel összhangban) faji megkülönböztetés minden olyan – faj, bőrszín, származás, nemzeti vagy etnikai eredet szerinti – különbségtétel, kizárás, korlátozás, előnyben részesítés vagy mulasztás, amelynek célja vagy hatása a nemzetközi jogban elismert emberi jogok és alapvető szabadságjogok elismerésének vagy egyenrangú élvezetének és gyakorlásának megsemmisítése vagy (közvetlen vagy közvetett) gyengítése.

II. Az Európa Tanács keretében elfogadott egyezmények és ajánlások

1. Az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelméről szóló egyezményt (rövidebb nevén: *Em-*

beri Jogok Európai Egyezménye; EJE) 1950. november 4-én fogadták el Rómában.¹⁵ Az Egyezmény 10. cikke biztosítja a véleménynyilvánítás szabadságát, amely jog a 2. bekezdésben foglaltak szerint korlátozható, vagyis a korlátozás akkor megengedett, ha törvény írja elő és egy demokratikus társadalomban szükséges: legitim célja van (nemzetbiztonság, területi sértetlenség, közbiztonság védelme, zavargás vagy bűnözés megelőzése, közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása) és arányos. A 14. cikk szerint az „Egyezményben meghatározott jogok és szabadságjogok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.” A 17. cikk pedig úgy rendelkezik, hogy „az Egyezmény egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, hogy az bármely állam, csoport vagy személy számára jogot biztosítana olyan tevékenység folytatására vagy olyan cselekedet végrehajtására, amely az Egyezményben foglalt jogok és szabadságok megsértésére vagy pedig az Egyezményben meghatározottnál nagyobb mértékű korlátozására irányul.”

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos joggyakorlatát jól szemlélteti a *Garaudy kontra Franciaország* ügyben 2003. július 7-én hozott elfogadhatósági határozata.

Ebben az ügyben a kérelmező filozófus, író, egykori politikus volt, aki saját kiadásban megjelentetett egy könyvet „A modern Izrael alapító mítoszai” címmel. Ezután számos feljelentést tettek ellene különböző emberi jogi szervezetek, az egykori ellenállók és üldözöttek szervezetei, amelyek eredményeként a francia bíróságok öt különböző büntetőeljárásban bűnösnek találták az emberiség elleni bűntettek létének tagadása, egy népcsoport (a zsidó közösség) becsületének nyilvános megsértése és diszkriminációra és faji gyűlöletre uszítás miatt. Ezért felfüggesztett szabadságvesztésre (6 hónap) és pénzbüntetésre (25 900 euró) ítélték, valamint kötelezték kb. 33 500 euró kártérítés megfizetésére.

A Bíróság az emberiség elleni bűncselekmények tagadása miatti elítéléssel kapcsolatban hivatkozott az Egyezmény 17. cikkére, a joggal való visszaélés tilalmára, amelynek értelmében senki nem számíthat az Egyezmény védelmére olyan tevékenységgel kapcsolatban, amely ellentétes annak rendelkezéseivel. Az érintett könyv tartalmának elemzése után a Bíróság megállapította, hogy az olyan bizonyított történelmi események, mint a holocaust, megtörtén-

ség meghatározott aspektusait. A Bíróság arra is tekintettel volt, hogy a programot jól tájékozott közönségnek szánták. Továbbá úgy látta, hogy a dán bíróságok értékelésével ellentétben a programban tették kísérletet arra vonatkozóan, hogy ellensúlyozzák a szélsőséges kijelentéseket. A riportban a kérelmező világosan elhatárolódott a riportalanyoktól, egyes kijelentéseiket igyekezett megcáfolni. Összességében a bejátszás azt az üzenetet közvetítette, hogy a rasszista kijelentések részét képezik a bőrfejük általános antiszociális magatartásának.

A Bíróság megjegyezte továbbá, hogy súlyosan akadályozná a sajtót a közérdekű ügyek megvitatásában játszott szerepe betöltésében, ha az újságírókat felelősségre vonná más személyek kijelentéseinek terjesztése miatt, és ebből a szempontból irrelevantnak találta a kiszabott pénzbüntetés csekély mértékét is. A Bíróság megállapította, hogy azok a kijelentések, amelyekért a bőrfejüket elítélték, kétségtelenül több mint sértőek voltak a célzott csoportok tagjaira nézve, és nem élvezték a 10. cikk védelmét, azonban az újságíró elítélése (az ellensúlyozó tényezőknek – és a terjedelmi korlátoknak és a formaválasztás szabadságának – a figyelembevételével) nem volt indokolt. A kérelmező szándékai nem voltak rasszisták, ezt azonban a hazai bíróságok (az ítéletek indokolása szerint) nem vették figyelembe.

Mindezekre tekintettel a Bíróság úgy ítélte meg, hogy nem voltak elégségesek a dán bíróságok érvei, hogy meggyőzzék a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozásának szükségességéről az adott esetben, illetve, hogy a beavatkozás aránytalan volt az elérni kívánt célhoz, mások jogainak védelméhez képest, tehát megsértették az Egyezmény 10. cikkét.

2. Az Európa Tanács *Miniszteri Bizottsága* is foglalkozott a gyűlöletbeszéd jelenségével. 1997. október 30-án elfogadott *R (97) 20. számú ajánlása*²⁵ nagymértékben támaszkodott az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatára, emellett figyelembe vette a CERD-egyezmény alapján vállalt kötelezettségeket, sőt azon tagállamok számára, amelyek még nem tették meg, a Miniszteri Bizottság ajánlasként megfogalmazta, hogy mielőbb írják alá, erősítsék meg és hajtsák végre a belső jogukban az említett egyezményt.

Az ajánlás a „gyűlöletbeszéd” fogalma alatt a következőket érti: minden olyan véleménynyilvánítási forma, amely a fajgyűlöletet, idegengyűlöletet, antiszemitizmust vagy az intolerancián alapuló egyéb gyűlöletet (beleértve az agresszív nacionalizmus és etnocentrizmus által kifejezett intoleranciát, diszkriminációt és a kisebbségekkel, bevándorlókkal és migránsokkal szembeni ellenségeskedést) terjeszt, előmozdít, igazol vagy arra ösztönöz (izgat).

Az ajánlás megfogalmazza, hogy a közhatalmi szerveknek, közintézményeknek (országos és helyi

szinten egyaránt), valamint tisztviselőiknek különösen kötelessége tartózkodni az olyan kijelentésektől (különösen a médiában), amelyek ésszerűen gyűlöletbeszédként értelmezhetők, vagy amelyeknek valószínű hatása lehet a fajgyűlölet, idegengyűlölet, antiszemitizmus vagy az intolerancián alapuló megkülönböztetés vagy gyűlölet egyéb formái legitimálása, terjesztése vagy előmozdítása. Az ilyen kijelentéseket meg kell tiltani, és nyilvánosan vissza kell utasítani minden alkalommal, amikor előfordulnak.

Megfelelő (polgári jogi, büntetőjogi és közigazgatási jogi eszközökből álló) jogi kereteket kell kialakítani a gyűlöletbeszéd szembeni fellépés érdekében, amelyek lehetővé teszik, hogy a hatóságok minden esetben megfelelően össze tudják egyeztetni a véleménynyilvánítás szabadságát az emberi méltóság tiszteletben tartásával és mások jogainak védelmével. Ennek érdekében át kell tekinteni a hatályos jogszabályok érvényesülését, a lehetséges büntetőjogi szankciók között szabályozni kell a közösségi munkát (community service), bővíteni kell a polgári jogi fellépés lehetőségeit, pl. a civil szervezetek keresetindítási jogának elismerésével, az áldozatoknak kártérítés megítélésével, az áldozatok válaszadási jogának bevezetésével.

Biztosítani kell a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó rendelkezések pontos megfogalmazását, a korlátozás szűk körülírását, és nem önkényes, objektív kritériumok alapján történő alkalmazását. A hatóságoknak körültekintően, az arányosság követelményének figyelembevételével kell eljárniuk.

A 4. alapelv előírja – az Emberi Jogok Európai Bíróságának fentebb ismertetett gyakorlatával összhangban, – hogy a nemzeti jogrendszernek és gyakorlatnak lehetővé kell tennie azt, hogy a bíróságok figyelembe vegyék, hogy a gyűlöletbeszéd egyes esetekben olyan sértő lehet az egyénekre vagy csoportokra nézve, hogy ezért nem élvezzi az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikke által egyéb véleménynyilvánítási formáknak biztosított védelmet. Ez a helyzet, amikor a gyűlöletbeszéd az Egyezményben és kiegészítő jegyzőkönyveiben biztosított jogok és szabadságok megsemmisítését vagy az Egyezményben megengedettnél nagyobb mértékű korlátozását célozza.

A 6. és a 7. alapelv a média szerepére hívja fel a figyelmet és a médiában megjelenő gyűlöletbeszédrel kapcsolatos ajánlásokat fogalmaz meg – a fenti Jersild kontra Dánia ügyben hozott ítélettel összhangban. Tekintettel a média tájékoztató szerepére és a nyilvánosság jogára, hogy tájékoztatást kapjon a gyűlöletbeszédrel kapcsolatos jelenségekről is, egyértelműen különbséget kell tenni a médiában megjelenített gyűlöletbeszédrel kapcsolatban a kijelentéseket tevő személy, illetve az ezek

ség értékeivel. Ezért a 17. cikk értelmében ez a véleménynyilvánítás nem élvez a 10. cikk védelmét.

A gyűlöletbeszéd kevésbé sértő megnyilvánulásai esetén is lehetőség van a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozására a 10. cikk 2. bekezdésében foglalt feltételek szerint. A korlátozást törvénynek kell előírnia, amely megfelel a kiszámíthatóság követelményének, azaz elég pontosan és egyértelműen fogalmaz ahhoz, hogy a jogalanyok magatartásukat ehhez tudják igazítani. A korlátozás továbbá akkor megengedett, ha egy demokratikus társadalomban szükséges: legitim célja van és arányos. A gyűlöletbeszéd a demokrácia értékeivel ellentétes és sérti mások jogait, ezért a Bíróság joggyakorlata értelmében korlátozása mások jogainak védelme érdekében legitim célt szolgál. Az arányosság kérdésében azonban általánosságban nehéz állást foglalni, az csak a konkrét eset összes körülményének figyelembevételével ítéltethető meg. Figyelembe kell venni nemcsak a kijelentések tartalmát, hanem azt is, hogy milyen körülmények között tették, mennyire sértik a közvélemény érzékenységét és mások jogait, és milyen mértékben fejeznek ki azonosulást az Egyezmény értékeivel ellentétes eszmékkel, valamint hogy a korlátozás indokolására a hatóságok által felhozott érvek elégségesek és relevánsak-e.²¹

Ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni a Bíróságnak a *Jersild kontra Dánia* ügyben hozott ítéletét.²² Ebben az ügyben a kérelmező egy televíziós újságíró volt, aki egy vasárnapi hírmagazin keretében (előre rögzített) riportot készített bőrfejú fiatalokkal, akik a riport során durva rasszista és sértő kijelentéseket tettek. A hatóságok nemcsak a kijelentéseket tevő fiatalokkal, hanem az újságíróval szemben is eljárást indítottak, és elítélték őket a rasszista megnyilvánulásokért: a kérelmezőt felbujtóként és bűnsegédként, mivel egyrészt ő kezdeményezte a beszélgetést a fiatalokkal (akiknek a gátlásait sörfőzéssel is oldotta), másrészt a közreműködése nélkül a kijelentések nem kerültek volna nagy nyilvánosság elé.

A Bíróság előtt a dán kormány hivatkozott a CERD-egyezmény 4. cikke alapján fennálló kötelezettségére, amelynek értelmében fel kell lépnie a rasszista megnyilvánulásokkal szemben. A Bíróság maga is hangsúlyozta a faji megkülönböztetés elleni küzdelem fontosságát, és kijelentette, hogy az erre vonatkozó nemzetközi kötelezettséget figyelembe veszi a szükségesség vizsgálatakor. Megállapította, hogy Dánia 10. cikk alapján fennálló kötelezettségeit – a lehetséges mértékig – úgy kell értelmezni, hogy összeegyeztethetők legyenek az ENSZ-egyezmény alapján vállalt kötelezettségekkel. A Bíróság mindenestre úgy ítélte meg, hogy a jelen ügyben a 10. cikk értelmezése megfelel az említett kötelezettségeknek.

Az adott ügy sajátossága, hogy a kérelmező nem maga tette a kifogásolható kijelentéseket, hanem újságírói minőségében segítette azok közzétételét egy televíziós hírműsorban, ezért a szükségesség megítélésénél a sajtó szerepére vonatkozó esetjogot is figyelembe kell venni.²³ A véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom alapköve, és különösen fontosak a sajtónak nyújtott biztosítékok. A sajtó sem lépheti túl azokat a határokat, amelyeket pl. mások jogainak védelmében megállapítottak, ugyanakkor tájékoztatást kell nyújtania a közérdekű kérdésekről. A nyilvánosságnak is joga van tájékoztatást kapni ezekről a kérdésekről, különben a sajtó nem tudná betölteni „örkutya” szerepét. Az audiovizuális média felelőssége valamelyest nagyobb, mint az írott sajtóé (a közvetlen és nagyobb hatás miatt), ugyanakkor a tárgyszerű és kiegyensúlyozott tájékoztatás kívánatos módszereit illetően a bíróságok nem helyezhetik saját álláspontjukat az újságíróké elé, mert a véleménynyilvánítás szabadsága nemcsak a tartalomra, hanem a formára is kiterjed.²⁴

Az eset összes körülménye között a Bíróság főként azt vizsgálta, hogy a bőrfejúekkel készített riport hogyan készült, mi volt a tartalma, milyen összefüggésben sugározták, és mi volt a program célja. A faji megkülönböztetés elleni küzdelemre vonatkozó nemzetközi kötelezettségeket szem előtt tartva a Bíróság fontos tényezőként vette figyelembe, hogy a műsor egészének tárgyilagos megítélés szerint a rasszista nézetek és eszmék terjesztése (népszerűsítése) volt-e a célja. A nemzeti bíróságok nagy hangsúlyt helyeztek arra a tényre, hogy a kérelmező maga kezdeményezte a riportot a bőrfejúekkel, és nemcsak előre tudta, hogy ilyen kijelentéseket fognak tenni, hanem bátorította is őket. A szerkesztés során is benne hagyta a műsorban ezeket a sértő állításokat. Közreműködése nélkül a kijelentések nem juthattak volna a nagy nyilvánosság elé, így nem is lettek volna büntethetők. A Bíróság úgy ítélte meg, hogy ezek az indokok relevánsak voltak a 10. cikk 2. bekezdése szempontjából, ugyanakkor egyéb körülmények fontosságára is rámutatott.

A riport felvezetőjében utaltak a rasszizmust illetően Dániában akkoriban kibontakozó nyilvános vitákra, így a programot ebben az összefüggésben láttatták a nézőkkel. Bejelentették azt is, hogy céljuk egyes rasszista egyének mentalitásának és társadalmi hátterének bemutatása volt. Egészében és tárgyilagosan szemlélve nem tűnt úgy, hogy a bejátszás népszerűsíteni kívánta volna a rasszista nézeteket és eszméket. Sőt, megkísérelte feltárni, elemezni és megmagyarázni a fiatalok ezen – saját szociális helyzetük miatt frusztrált, büntetett előéletű, erőszakos beállítottságú – csoportjának jellemzőit, és így bemutatni a közvéleményben aggodalmat keltő jelen-

ján is) faji, bőrszín szerinti, vallási, származási, nemzeti vagy etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek egy csoportja, vagy a csoport tagja ellen;

- az alábbi - faji, bőrszín szerinti, vallási, származási, nemzeti vagy etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek egy csoportja, vagy a csoport valamely tagja ellen irányuló - bűncselekmények nyilvános védelmezése, tagadása vagy durva banalizálása (amennyiben olyan módon teszik, amely alkalmas arra, hogy az ilyen csoporttal vagy a csoport valamely tagjával szemben erőszakra vagy gyűlöletre izgasson):

- a Nemzetközi Büntetőbíróság Alapokmányának 6., 7. és 8. cikkeiben meghatározott népirtás, emberiség elleni és háborús bűntettek,

- a Nemzetközi Katonai Törvényszéknek az 1945. április 8-i Londoni Egyezményéhez csatolt chartája 6. cikkében meghatározott bűncselekmények.

A tagállamoknak lehetősége van arra, hogy csak azokat a magatartásokat büntessék, amelyeket a közrend megzavarására alkalmas (ezt a fordulatot az Európai Parlament kifogásolta), illetve fenyegető, sértő vagy gyalázkodó módon hajtanak végre. A vallási alapú gyűlöletbeszéd akkor tartozik a keret-határozat hatálya alá, ha a vallási hovatartozásra utalás az említett egyéb megkülönböztetési alapok elfedésére szolgál. A tervezet arról is rendelkezik, hogy más bűncselekmények esetében a rasszista vagy idegengyűlölet általi motivációt minősítő körülményként kell szabályozni, illetve a büntetés kiszabásánál súlyosbító körülményként kell figyelembe venni.

A tagállamoknak a keret-határozat végrehajtására annak elfogadását követően két év áll rendelkezésükre.

Az Európai Parlament illetékes bizottsága (Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs) 2007. november 12-én elfogadott határozatában javasolta, hogy a kerethatározat határozza meg a harmonizáció minimális szintjét, mert a megengedett derogációk korlátozzák a kerethatározat hatékonyságát. Javasolta továbbá, hogy a rasszista vagy idegengyűlölet bűncselekmények esetében súlyosbító körülményként kezeljék a közhivatalt betöltő személyek általi elkövetést. További javaslatokat tett a kerethatározat vallási alapú gyűlöletbeszédrel kapcsolatos hatályának erősítésére, valamint a kényes kompromisszumot jelentő 7. cikk átfogalmazására is.

IV. Összegzés

A gyűlöletbeszédet a nemzetközi jog (a nemzetközi emberi jogi dokumentumok, és a nemzetközi emberi jogi testületek jogértelmező és jogalkalmazó gya-

korlata) a véleménynyilvánítás szabadsága különleges szerepének és fontosságának hangsúlyozása mellett is elítélendőnek, büntetendőnek tartja. Az ENSZ keretében elfogadott emberi jogi egyezmények alapján az államok kötelesek fellépni a faji, stb. alapú előítéletre, gyűlöletre, megkülönböztetésre izgatással szemben, és ez a fellépés az Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján sem sérti a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot, ha a korlátozás megfelel az arányosság követelményének. A gyűlöletbeszéd legsúlyosabb megnyilvánulásai az emberi jogok (emberi méltóság és az egyenlőség alapelve) és a demokrácia értékei elleni támadást valósítanak meg, ezért nem élvezik a véleménynyilvánítás szabadsága által nyújtott védelmet.

Jegyzetek

¹ Ld. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Gy%C5%B1%C3%B6letbesz%C3%A9d>

² Ld. 1976. évi 8. törvényerejű rendelet.

³ Ld. [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument)

⁴ Ld. 1988. évi 24. törvényerejű rendelet

⁵ Ld. 104/1981. sz. határozat. Hivatkozva: Bán Tamás: A holocaust tagadása: a Faurisson-ügy. Fundamentum 1999. 1. sz. 162-167. o.

⁶ Ld. bővebben: Bán Tamás: A holocaust tagadása: a Faurisson-ügy. Fundamentum 1999. 1. sz. 162-167. o.

⁷ Ld. 1969. évi 8. törvényerejű rendelet

⁸ Ld. A.W.R.A.P. kontra Dánia, 37/2006. sz. panasz, 2007. augusztus 8-án kelt határozat. CERD/C/71/D/37/2006.

⁹ A tárgyban végül nem született nemzetközi egyezmény, csak közgyűlési nyilatkozat. Ld. Nyilatkozat a vallás vagy meggyőződés alapján történő türelmetlenség és megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről. Az ENSZ Közgyűlés 1981. november 25. napján kelt 36/55. sz. határozata. Forrás: Emberi jogok: Nemzetközi okmányok gyűjteménye, 1993. 138-142. o.

¹⁰ Ld. Mohammed Hassan Gelle kontra Dánia, 34/2004. sz. panasz, 2006. március 6-án kelt határozat. CERD/C/68/D/34/2004

¹¹ Ez ugyanaz a rendelkezés, amelyet a korábban említett, muszlimokat érintő ügyekben sem alkalmaztak a dán hatóságok.

¹² Ld. Concluding Observations, 2002. augusztus 22.

Forrás: <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/37b6a9d17ac31a98c1256c7000380d9f?OpenDocument&Click=>

¹³ Ld. CERD/C/SR/1541. sz. dokumentum. Forrás:

[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/785df529d2875832c1256c1e0033cc59/\\$FILE/G0244092.doc](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/785df529d2875832c1256c1e0033cc59/$FILE/G0244092.doc)

¹⁴ Ld. <http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/pub962.htm#offenceofracialdiscrim>

¹⁵ Ld. 1993. évi XXXI. törvény.

¹⁶ Ld. különösen Glimmerveen and another v. the Netherlands, Commission decision of 11 October 1979, Decisions and Reports (DR) 18, p. 198, and Pierre Marais v. France, Commission decision of 24 June 1996, DR 86, p. 184.

¹⁷ Reports of Judgments and Decisions 1998-VII (különösen 47. és 53. bek.)

¹⁸ Ld. pl. a 11. cikkel (egyesülési szabadság) összefüggésben: W.P. and Others v. Poland (decision of 2 September 2004, no. 42264/98, Reports of Judgments and Decisions 2004-VII); 10. cikkel kapcsolatban: Norwood v. The United Kingdom (decision of 16 November 2004, no. 23131/03, Reports of Judgments and Decisions 2004-VII).

¹⁹ Witzsch v. Germany (decision of 13 December 2005,

közzétételében hivatásuknál fogva részt vevő újságírók és médiumok felelősége között. Ezért a nemzeti jogszabályoknak figyelembe kell venniük, hogy a rasszizmusról, idegengyűlöletről, antiszemitizmusról és az intolerancia egyéb formáiról tájékoztatás teljes mértékben az EJEE 10. cikkének védelme alatt áll, csak a 10. cikk 2. bekezdésében meghatározott korlátozásoknak vethető alá az Egyezmény esetjogával összhangban, figyelembe véve a tájékoztatás módját, tartalmát, kontextusát és célját. Az újságírói szabadság azt is magában foglalja, hogy a hatóságok ne kényszerítsék a médiára saját elképzelésüket arról, hogy milyen tájékoztatási technikákat kellene alkalmazniuk.

3. Az Emberi Jogok Európai Bírósága annak megállapításakor, hogy melyek a gyűlöletbeszédre vonatkozó nemzetközi jogi rendelkezések, a nemzetközi egyezmények és a fenti ajánlás mellett figyelembe veszi az Európa Tanács *Rasszizmus és Intolerancia elleni Bizottságának (ECRI)* általános ajánlását is.²⁶ Az ECRI 2002. december 13-án fogadta el 7. sz. *általános ajánlását* a rasszizmus és a faji megkülönböztetés elleni küzdelem hatékonyabbá tétele érdekében szükséges nemzeti jogalkotási intézkedésekről.²⁷ Az ajánlás értelmében a „rasszizmus” azt a hiedelmet jelenti, hogy a faj, bőrszín, nyelv, vallás, állampolgárság vagy nemzeti vagy etnikai származás igazolja a valamely személy vagy személyek egy csoportja iránti megvetést, vagy egy személynek vagy személyek egy csoportjának a felsőbbrendűségét.

A büntetőjogi intézkedésekre vonatkozó ajánlások között megfogalmazza, hogy a következő – valamely személy vagy személyek egy csoportja ellen fajúk, bőrszínük, nyelvük, vallásuk, állampolgárságuk vagy nemzeti vagy etnikai származásuk miatt szándékosan elkövetett – cselekményeket kell büntetni:

- nyilvánosság előtt erőszakra, gyűlöletre vagy diszkriminációra izgatás
- nyilvánosság előtti sértegetés vagy becsmérlés vagy
- fenyegetés.

Az ajánlás értelmében a törvénynek hatékony, arányos és visszatartó hatású büntetést kell előírnia, és lehetővé kell tenni alternatív szankciók alkalmazását is.

4. Az Európa Tanács *számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményéhez* 2003. január 28-án *kiegészítő jegyzőkönyvet* fogadtak el a számítástechnikai rendszerek útján megvalósított rasszista és idegengyűlölő cselekmények büntetendővé nyilvánításáról. 2006. március 1-jén lépett hatályba, jelenleg 11 részes állama van, közülük 6 az Európai Unió tagállama. Magyarország még nem írta alá a jegyzőkönyvet.

A Kiegészítő Jegyzőkönyv kimondja, hogy büntetni kell a rasszista és idegengyűlölő anyagok ter-

jesztését a számítástechnikai rendszereken keresztül, a rasszista és idegengyűlölő céllal elkövetett fenyegető és sértő megnyilvánulásokat, továbbá a népirtás és az emberiség elleni bűncselekmények tagadását, igazolását, illetőleg azok jelentéktelen színben való feltüntetését. A jegyzőkönyv preambulumban elismeri a véleménynyilvánítás szabadságának fontosságát, a demokratikus társadalomban betöltött alapvető szerepét, de rámutat arra is, hogy a rasszista és idegengyűlölő jellegű cselekmények sértik az emberi jogokat és veszélyeztetik a jogállamiságot és a demokratikus stabilitást.

III. Az Európai Unió kerethatározat-tervezete

Az Európai Unió *sui generis* jogrendjében is számos intézkedés született a rasszizmus és idegengyűlölet elleni fellépés érdekében, ezek közül a gyűlöletbeszédrel kapcsolatban kiemelendő a rasszizmus és az idegengyűlölet bizonyos formái és megnyilvánulásai elleni büntetőjogi fellépésről szóló tanácsi kerethatározat (hatéves előkészítés és egyeztetés után talán már a célegyenesbe érkezett) tervezete.²⁸ Az Európai Unió Bizottsága 2001-ben készítette elő, de a tagállamoknak nem sikerült megegyezésre jutniuk.²⁹ 2007 áprilisában sikerült a Tanácsban egy olyan kompromisszumos szöveget elfogadni, amely a megegyezés alapja lehet. (Az egyhangú elfogadást segítheti a tervezet 7. cikkének 2. bekezdése, amelynek értelmében a tagállamok nem kötelesek a véleménynyilvánítás szabadságát illetően az alkotmányos hagyományokból eredő elvekkel ellentétes intézkedéseket tenni. Megjegyzendő, hogy a szöveg nem egyértelmű, mert nem az államok saját alkotmányos hagyományaira utal, hanem általában az alkotmányos hagyományokra és rendelkezésekre, ami akár a „közös” alkotmányos hagyományokra utalást is jelentheti, de ez a szokásos jelző sem szerepel a szövegben.)

A kerethatározat-tervezet azt kívánja elérni, hogy az összes tagállam megfelelő – hatékony, arányos és visszatartó – büntetőjogi eszközöket biztosítson a rasszista és idegengyűlölő megnyilvánulások különösen súlyos formái ellen, hogy a büntető anyagi jog közelítése következtében teljesüljön a kettős inkrimináció követelménye és elháruljanak az akadályok az igazságügyi együttműködés elől. A tervezet értelmében a tagállamokban az alábbi szándékos cselekményeket kell büntetendővé nyilvánítani és maximum 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetni:

- nagy nyilvánosság előtt megkülönböztetésre, erőszakra vagy gyűlöletre való izgatás (akár röpiratok, képek vagy más anyagok nyilvános terjesztése út-

no. 7485/03).

²⁰ Norwood v. The United Kingdom (decision of 16 November 2004, no. 23131/03, Reports of Judgments and Decisions 2004–VII)

²¹ Ld. Lehideux and Isorni v. France (judgment of 23 September 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998–VII)

²² Ld. Jersild v. Denmark (judgment of 23 September 1994)

²³ Ld. pl. Observer and Guardian v. the United Kingdom (judgment of 26 November 1991, Series A no. 216, pp. 29–30, para. 59)

²⁴ Ld. Oberschlick v. Austria (judgment of 23 May 1991, Series A no. 204, p. 25, para. 57)

²⁵ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (97) 20. számú ajánlása a „gyűlöletbeszédéről” Forrás:

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=582598&SecMode=1&Admin=0&Usage=4&InstranetImage=43037>

²⁶ Ld. Gündüz v. Turkey (judgment of 4 December 2003, no. 35071/9)

²⁷ General Policy Recommendation no. 7 of the European Commission against Racism and Intolerance on national legislation to combat racism and racial discrimination

²⁸ Ld. <http://www.europarl.europa.eu/oeil/FindByProcnum.do?lang=2&procnum=CNS/2001/0270>

²⁹ Ld. Fazekas Judit–Bátki Pál: Alkotmányossági aggályok a rasszizmus és idegengyűlölet elleni küzdelemről szóló kerethatározat-tervezet kapcsán, Európai Tükör 2006. 1. sz. 44–63. o.

Korinek László
tanszékevezető egyetemi tanár

Út a statisztikától a rendészet elméletéig*

I. Jegyzetek a kriminológia hazai fejlődéstörténetéhez

1. Bevezetés

Aki a hatvanas években megkezdett jogi tanulmányai idején némi vonzalmat mutatott egy szerény tantárgy, a statisztika iránt, arról a hallgatóról tudni lehetett, hogy előbb vagy utóbb valamelyik kriminológiai iskolában találja magát¹. A létező bűnözés kutatásának ezek a műhelyei akkor voltak születőben, gyakran éppen a statisztika tanszékek közelében².

Később, a hetvenes és még inkább a nyolcvanas években a bűnözés tudományos megismerésére másfajta motivációk adtak indítást. A jogi alapokról elinduló bűnözéskutatók érdeklődése a szociológia irányába fordult. A kriminológia eredeti feladatával, a bűnözés társadalmi beágyazottságának feltárásával azok birkóztak meg a legsikeresebben, akik biztonsággal igazodtak el társadalomfilozófiai és jogbölcseleti kérdésekben³. A hazai kriminológia klasszikus hagyományainak folytatói és e tantárgy egyetemi oktatói a társadalomelméletek magasabb absztrakciós szintjein érezték otthonosan magukat, jócskán eltávolodva a normatív bűnügyi tudományok világától. Munkásságuk révén a magyar kriminológia valóban a bűnözés szociológiájaként teljesedett ki és nyert nemzetközi rangot, még az államszocializmus viszonyai között, ami önmagában sem lebecsülendő teljesítmény.

Hol is tartottunk tehát a rendszerváltozáskor? Azon a szinten, amelyet a magyar kriminológia – természetesen saját korának lehetőségei között – a XIX. és a XX. század fordulóján egyszer már elért. Ez akkor számít jelentős teljesítménynek, ha nem feledjük, hogy közben volt negyven év szocializmus.

A totalitárius rendszerek hatalomgyakorlási módszereinek feltárása nem a kriminológus feladata, noha e módszerek következményei a társadalomtudományok minden területén érzékelhetők voltak.

* A Szerző 2007 december 14-én elhangzott akadémiai levelező tagi székfoglaló előadásának publikálásra szerkesztett változata.

Ezek közül csak kettőt említék: a valóság megismerésének a betiltását és a hatalmi struktúrák bírálhatatlanságát.

Az új – szocialista – társadalom és abban a bűnözés jelenléte között feszülő ellentmondás „eltüntetetésének” legegyszerűbb módja, a bűnügyi statisztika nyilvánosságának korlátozása, a bűnözés adatainak államtitokká nyilvánítása volt. „Ha a tények makacs dolgok, akkor annál rosszabb a tényeknek.”

Az egyes bűncselekmények azonban nem titkolhatók el, minthogy azok a mindennapok triviális jelenségei. Azok, akik ezeket elszenvedik, könnyen juthatnak arra a következtetésre, hogy nem lehet tévedhetetlen az a hatalmi berendezkedés, amelyik képtelen volt megakadályozni a jogsértést. Nem mint ha egy diktatúrának bármivel el kellene számolnia alattvalói előtt, de azért azzal csak kellett kezdeni valamit, hogy miközben a hivatalosságok a bűn végleges eltűnését hirdették, az erőszakos szervezetek markáns jelenlétét mindenki tapasztalhatta, a börtönépesség pedig az ötvenes évek elején addig soha nem tapasztalt arányokat öltött. A társadalomkritikai konzekvenciák elkerülésére szolgált a tanítás, amely szerint a bűnelkövetések okai az elmúlt társadalmi rend, a kapitalizmus maradványaiban keresendők⁴. Az így felépített elhárító mechanizmusnak volt még egy haszna: a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás egészét az osztályharc „egy mozzanatának” lehetett minősíteni, ez kellő ideológiai alapot adott a rendszeti igazgatás átpolitizálásához és a bírói függetlenség korlátozásához.

Az önkénynek ez a rendszere azonban huzamosabb ideig nem tartható fenn. A létező szocializmus országai közül nálunk viszonylag korán, a hatvanas években elindult az erőzió.

2. A kriminálstatisztika dicsérete, visszatérés a szociológiai szemlélethez

Magyarországon a kriminológia, összhangban a kontinentális tudományfejlődés élvonalával, már a XIX. század végén megszületett, és pedig szociológiai szemlélettel, ehhez jelentős módszertani segítséget nyújtott az akkoriban bevezetett rendszeres statisztikai adatszolgáltatás⁵.

A bűnözésnek mint társadalmi tömegjelenségnek a tanulmányozása a XX. század hatvanas éveinek elején úgy vált ismét lehetségessé, hogy megszűnt a bűnözés adatainak a titkosítása. A kriminálstatisztika művelése visszatérést engedett a kriminalitás szociológiai összefüggéseinek feltárásához.

Az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztika 1964-es bevezetése megalapozta a bűnözés mennyiségi mérését, ez a későbbiekben lehetővé tette e tömegjelenség okságának tanulmányozását. A kri-

ra. Itt azonban érzékelhetők a büntetőtudományok közötti feszültségek is. A dogmatika művelői lebecsülik a kriminológusok valóságfeltáró törekvéseit, a kriminológusok viszont a jog belső koherenciáját szavatoló anyagi és eljárásjogi normaalkotást szemlélik idegen, sőt néha laikus módjára.

Már említettem, hogy a determinista felfogás derűs optimizmusából sokat veszítettünk. Tapasztalnunk kellett, hogy készítsünk bármilyen bonyolult statisztikai adatlapokat a nyomozók és az ügyészek számára, az oksági hátterek rekonstrukciója szinte reménytelen vállalkozás. És ami még ennél is nagyobb baj: a bűnüldöző hatóságok tagjainak kriminológussá képzése (miként ezt a jó nevű szakíró, Rózsa János már a hetvenes években követelte) súlyos szereptévesztéshez vezethet. A bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás eszközei nem alkalmasak a bűnmegelőzés nemes céljainak szolgálatára, egyedüli feladatuk – az igazság törvényes úton történő megállapításával – az állami büntetőigény érvényre juttatása. A bűnmegelőzés nemzeti stratégiáját meghirdető országgyűlési határozat elévülhetetlen érdeme, hogy ezt a felismerést nyilvánvalóvá tette.

A statisztikai módszer, amely a kriminológiai kutatások újraélesztésében semmi mással nem helyettesíthető küldetést teljesített, új értelmezésre szorult. Már a nyolcvanas évek kutatásai igazolták, hogy a bűnügyi statisztika alkalmatlan arra, hogy vele a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás minőségét mérjék. Sokan reméltük, hogy az alkotmányosság helyreállítása végleg felszámolja az államszocializmus időszakának ezt a leegyszerűsítő gyakorlatát. Tévedtünk. A rendészeti szervek a mai napig ragaszkodnak a módszerhez, annak ellenére, hogy a nyomozó hatóságok szakemberei folyamatosan kárhoztatják a munkájukat torzító szemléletet. Még nagyobb csapás, hogy az egymásnak feszülő politikai erők a bűnügyi statisztikában felismerték azt a fegyvert, amelyet a hatalmi harcban kiválóan lehet manipulálni. Ugyanazokat az adatokat egyszer saját elsöprő győzelmükként, máskor pedig az ellenfelet megsemmisítő vereségként interpretálják. A jó közbiztonság választási ígéret lett, és „szeretném én látni azt a rendőrséget, amelyik képtelen ezt az ígéretet alátámasztó statisztikai adatokat produkálni”.

Ezen az úton járva megkérdőjeleződtek a rendőrség depolitizálását hirdető rendszerváltó célok, aminthogy a rendészet maga sem tért vissza természetes közegéhez, a civil közigazgatáshoz¹⁰. A demilitarizálásnak alig van nyoma. Mindez legfeljebb az elmélet embereit zavarta, egészen a közelmúltig, amikor a rendészet működési zavarai már a mindennapokban is megmutatkoztak. Olyan hibák tárultak fel, amelyek immár nem vezethetők vissza csupán egyes beosztottak jellemhibáira, vagy néhány vezető

alkalmatlanságára. A rendészeti alapstruktúrák megújulásra várnak, ezért tudományos igényű elemzésük tovább nem halogatható feladat.

4. A kontroll kriminológiája és a rendészet-tudomány

A hagyományos oksági kriminológia mellett, amelynek létjogosultsága nem vitatható, megjelentek azok a törekvések, amelyek nem csupán a bűnözést, hanem az annak kontrollálását szolgáló intézményrendszert is kutatni óhajtják. A kriminológus most már nem csupán a bűn társadalmi környezetének mezőit szeretné felderíteni, hanem a bűnüldözéstől az igazságszolgáltatáson át egészen a büntetés-végrehajtásig azokat a kontrollmechanizmusokat vizsgálná, amelyek feladata az állami büntetőigény érvényesítése¹¹. Azt is be kellett látnia, hogy ehhez kevés a felkészültsége. A bűnügyi tudományok eddigieknél jóval szorosabb együttműködésére lenne szükség. Ez az igény legutóbb akkor vált nyilvánvalóvá, amikor az igazságszolgáltatási intézmények működésének megismerése lett sürgető feladat, noha ezek az autonóm szervezetek (ügyészség, bíróság) eddig sikerrel törték le a kritikus kutatók „kíváncsiságát”. Azt gondolom, hogy a büntetőtörvénykezési folyamat institúciónak kritikai elemzése a büntetőeljárás jogtudomány kompetenciájába utalható, és ilyen tárgyú kutatásokról már vannak híreink.

A közbiztonságot és a közrendet védelmező rendészeti igazgatás, annak ellenére, hogy sok szálon kapcsolódik a bűnüldözéshez, a nyomozáshoz, azal mégsem azonosítható, ennek megfelelően kutatásának eszköztárát bővíteni kellett. A rendészet elméleti művelése egy új stúdiumtól, a rendészettudománytól várható. A jogtudományoknak ez az ágazata most van születőben, ezt az Akadémia rendészettudományi bizottságának megalakulása is jelzi.

Magyarországon a rendészeti tárgyú kutatásoknak több mint százéves múltjuk van. A közigazgatási jogtudomány számos képviselője szentelt figyelmet a rendőrigazgatásnak. Ezeknek a teljesítményeknek nem volt folytatásuk 1945 után. Különösen nehéznek bizonyult az 1949-től a hatvanas évek elejéig terjedő időszak, amikor a rendőrség a kizárólagosságra törő politikai hatalom kiszolgálójává lett, elveszítve korábbi közjogi fundamentumait, ami szakmai rangját is megkérdőjelezte. Azonban még ez a korszak sem tekinthető a teljes jognélküliség világának. Noha rendőrségi törvény nem volt, de a közigazgatás anyagi és eljárási joga egyfelől, valamint a büntető jogdogmatika művelése másfelől közvetlenül is képes volt a joguralom irányába formálni a közbiztonság felett örökös fegyveres testületek tevékenységét, nemegyszer ellensúlyt képezve a dik-

minológia nem jutott el olyan nyílt rendszerkritikáig, mint az ugyancsak a hetvenes években alakuló néhány szociológiai műhely, nem is lépett elő reform-eszmékkel, mint a hazai közgazdaságtan, de kétség-telenül segítette leszámolni a bűnözésről vallott ortodox nézetekkel (a bűn a kapitalizmus maradványa), miközben rámutatott a monolit társadalmi berendezkedés működési zavaraira (a szocialista társadalomnak is vannak belső ellentmondásai). A létező szocializmus intézményei, igaz, némi egzisztenciális kockázattal, kritizálhatók lettek.

Az autonómiájához ragaszkodó tudomány teret adott a tisztázó vitáknak. A Magyar Kriminológiai Társaság 1983-as megalakulása ennek demokratikus fórumát teremtette meg.

A hagyományos kriminológiát képviselő nézetek nagyon optimistán hirdették a bűnözés oksági hátterének megismerhetőségét, hitet tettek a megelőzés hatékonysága mellett, és rendületlenül bíztak a büntetések nevelő céljában⁶. Voltak viszont, akik óvatosságra intettek. A társadalmi bűnmegelőzés nagy mozgalmait kisebb lelkesedéssel szemlélték, figyelmeztettek a statisztikai megközelítés korlátaira, valamint arra, hogy szükséges a klasszikus büntetőjogi tanok rehabilitálása. Ehhez a kritikai irányhoz csatlakoztak a latencia-kutatások, ezek már azokat a kontrollintézményeket, így a rendőrséget bírálták, amelyek korábban sérthetetlennek érezhették magukat⁷. A rejtett bűnözés feltárása egyúttal módszertani megújulást is hozott. Ekkor kezdődtek hazánkban a lakossági kikérdezésekre, a közvélemény-kutatásokra támaszkodó vizsgálatok.

A nyolcvanas években már nyoma sem volt annak a dogmának, amely a társadalmi berendezkedés alapintézményeit tökéletesnek hirdette. A társadalmi beilleszkedési zavarok kutatásában szociológusok, kriminológusok és más társadalomtudományok képviselői fogtak össze annak érdekében, hogy a különböző devianciák közös gyökereit és a kezelés lehetséges módozatait kutassák. A javaslatok között a társadalmi berendezkedés strukturális átalakítása is szerepelt. Ezeket a megszületésük idején bátor kezdeményezéseket a rendszerváltozás történelmi fordulata több tekintetben meghaladta, viszont a bajok gyökereit nem irtotta ki, sőt a szabad piacgazdaság új veszélyforrásokat nyitott meg.

3. A rendszerváltozás hatásai

A jogállami forradalom a kriminológusnak egyszerre jelentett megszabadulást a korábbi fegyvelmező ideológiáktól és újabb próbatételeket. Kérdés volt: hogyan számoljon el múltjával, és miként határozza meg küldetését az alkotmányos demokráciában?

A rendszerváltozás után a kriminológia első fel-

adata saját hitelének a visszaállítása volt. Azok az eredmények, amelyek ennek a tudománynak az erejét jelentették antidemokratikus viszonyok között, most tehernek bizonyultak. (Ne feledjük ekkor járta az a mondás, hogy „a szakértelem bolsevista trükk”.) Be kellett bizonyítani, hogy például a bűnmegelőzés nem a szocializmusból hozott gyanús találmány, hanem olyan eszközök tárháza, amely része a polgári társadalomnak. A folyamat lassú voltát jelzik a dátumok: az Országos Bűnmegelőzési Tanács csak 1995-ben alakult meg, a bűnmegelőzés nemzeti stratégiáját pedig csak 2003-ban fogadta el az Országgyűlés.

Az ismertté vált bűnözésnek a kilencvenes évek elején tapasztalt drámai emelkedése magyarázatra szorult. Erre leginkább a bűnözés egyes területeit feltérképező morfológiai kutatások voltak alkalmasak. Ezek a feltárások képesek voltak eloszlatni bizonyos tévhiteket. A szervezett bűnözés mítoszával szemben bizonyították, hogy a növekedés ellenére a bűnözés hagyományos szerkezete nem változott, amiként a bűnözés területi megoszlásában is nyomon követhető a bűnkibocsátó és a bűnvonzó régiók közötti megkülönböztetés. Más kérdés, hogy a gyakorlati kriminálpolitika nem nagyon figyelt az elmélet tanácsaira. Az Országos Kriminológiai Intézet 1993-as kriminálpolitikai koncepciója, de különösen az annak sorsát megvizsgáló 2006-ban készült kutatási jelentés jól igazolja, hogy a politikának ebben a tekintetben is „nehéz a felfogása”.⁸

A statisztika mindenhatóságát hirdető szemlélet ellensúlyaként elfogadottá vált a szubjektív biztonság vizsgálata, amely nem csupán a bűnözés valóságához, hanem a helyi bűnmegelőzési modellek megtervezéséhez is közelebb vitt⁹. A jelentősebb eredmények azért váratnak magukra, mert a tervek valóra váltásához erős helyi önkormányzatokra volna szükség. Ugyanez a feltétel hiányzik a nemzeti bűnmegelőzési stratégia céljainak eléréséhez. Ráadásul a társadalmi prevenció kizárólag a jelenleginél jóval erősebb és öntudatosabb civil önszerveződésekre támaszkodva érhet el sikereket. Amiben igazán jók vagyunk, az a bűnmegelőzés állami támogatását garantáló központi hivatalok létrehozása, valamint ezek működésének kommunikálása.

A kriminológia, nem kis mértékben az imént méltatott hivatalok aktivitásának következtében sikereket könyvelhet el a büntetési alternatíva és az alternatív büntetések tárházának gazdagításában, a pártfogó felügyelet kiterjesztésében, valamint olyan új eljárási intézmények meghonosításában, mint például a sértett-elkövető közötti közvetítés. Hasonlóan elismerést érdemlő erőfeszítések jellemezték a küzdelmet a családon belüli erőszak ellen, annak a magánszférának az oltalmazását, amely sokáig megközelíthetetlennek bizonyult a jogvédelem számá-

a kriminológust is állásfoglalásra kényszeríti.

A négy évtizeden át érvényesülő pártállami struktúra és a hatalomgyakorlás ehhez kapcsolódó technikai – mindenekelőtt a hatalmi ágak elkülönülésének és a hatalom megosztásának elutasítása – súlyos károkat okoztak a jog elméletén munkálkodó tudományoknak, és különösen igaz ez a megállapítás a büntetőjog-tudomány területén. A monolit hatalom az állami büntetőigényt az osztályharc eszközének hirdette, és ennek támogatását várta el a büntetőjog tudományos feltárásától is. A szocialista büntetőjog filozófiájának kialakítói 1990 előtt ezt a támogatást nem tagadták meg.

Tekintettel kell lenni azonban legalább három tényezőre, ami a rendszerváltozás időszakában a büntetőjog-tudomány számára lehetőséget adott arra, hogy hatékonyan munkálkodjék az alkotmányos jogállam értékeinek helyreállításán, tovább menve, hogy maga is hozzájáruljon ennek a szellemi építménynek a gazdagításához.

Először arra hívom fel a figyelmet, hogy a magyarországi szocializmusban egyetlen alkalommal sem volt jogon kívüli állapot, a büntetőkódexek helyébe vagy azok mellé nem léphetett „a forradalmi jogtudat”, amely utat adott volna a korlátok nélküli önkénynek. Ez még akkor is fontos tényező, ha tudjuk, hogy a mindennapi jogszolgáltatás gyakran a korszak írott jogát is képes volt igazságtalan és a valóságot meghamisító döntések indokolására felhasználni. Sajnos időnként ehhez az elmélet is asszisztált. Mindazonáltal magának a monolit államhatalmi rendszernek a története sem tekinthető homogén folyamatnak. A puha diktatúra időszaka lehetővé tette a jog viszonylagos önállóságának erősödését, ami azután igényes művekben megjelenve gazdagította a tudományt. Noha a dogmatika nem azonos a büntetőjog-tudomány teljességével, mégis a tételes jog teoretikus elemzése, a jogszabálytan kimunkálása a büntetőjog olyan sajátos „tisza jogtanát” jelentette, ahol a kutatók sikeresen tehettek különbséget jog és politika között, igényelve, hogy a jog belső világának törvényszerűségeit a hatalom is tartsa tiszteletben¹⁶. (A tudománynak erre az igényére az államhatalom mai birtokosai is figyelhetnének.) Az elmélet eredményei nem maradtak hatás nélkül a büntetőjog-alkotásra sem. A szocialista korszak második önálló büntetőkódexe, az 1978. évi IV. törvény dogmatikai szempontból korrekt alkotás, ez számos módosításával együtt ma is hatályban van.

Másodszor a büntetőjog tudós művelői mindenkor építhettek a magyar büntetőjog gazdag múltjára, azoknak a kiváló elméknek a munkásságára, akiknek köszönhetően kivételesen gazdag szakirodalmi hagyaték birtokosainak tudhatjuk magunkat. A büntetőjogászok a szocialista korszakban sem tagad-

ták meg ezt az örökséget, ellenkezőleg, gondoskodtak arról, hogy különösen az egyetemi oktatásban, az elődök követendő példaképekké válhassanak. Mindez nem csupán szellemi muníció, hanem egy XIX. századi törvénykönyv példája által ma is hasznosítható tapasztalat. A Csemegi-kódex „az igazság és a hasznosság egyesített elveiből képezett alapelvekben gyökerezik” – írta a korabeli miniszteri indokolás¹⁷. A gondolat iránytű lehet az új büntető törvénykönyv most folyó munkálataiban is.

Harmadszor fontos küldetést teljesített az Alkotmánybíróság abban, hogy döntéseivel hozzájárult a jogállami büntetőjog elveinek kimunkálásához. Az igazságosság és a jogbiztonság kettős követelménye, a büntetőjog zárkó funkciója, a visszaható hatály tilalma, valamint annak kimondása, hogy a jogsértésekkel szemben sem lehet jogsértő módon fellépni, a büntetőjogról való gondolkodásunk egészének átforgatását jelentette, ezúttal a civilizált demokratikus társadalmak szellemiségének megfelelően¹⁸. A jogtudósok között vita alakult ki annak elfogadásában, hogy a büntető jogszabályok alkotmányossági kontrollja vajon az alkotmányos büntetőjog alapjait teremtette-e meg, vagy az a következtetés áll közelebb az igazsághoz, miszerint „alkotmányellenes büntetőjog a helyes fogalomalkotás mellett nem létezik”, ezért a jelző nélküli büntetőjog is alaptörvényi fundamentumokra épül¹⁹. A vita hasznosnak bizonyult – függetlenül attól, hogy melyik álláspontot fogadjuk el helyesnek – abban, hogy segítette helyreállítani a klasszikus büntetőjogi tanítások hitelességét.

A rendszerváltozás utáni évek tudományos eredményei nem csupán az előbbieken említett forrásokból meríthettek, mert időközben új lendületet kapott a büntetőjog nemzetközi intézményeinek kiépítése, amit különösen az olyan uniós dokumentumok jeleznek, mint a maastrichti és az amszterdami szerződések. A jogtudománynak ez az ága is jelentősen gazdagodott a nemzetközi kapcsolatok kiépítésével. Ilyenekkel már 1990 előtt is rendelkezünk, de a lehetőségek utóbb jelentősen gyarapodtak. Mégis meg kell állapítani, hogy a büntetőjog tudományos művelésének igazi terepe változatlanul egy-egy országon belül van, mert a tapasztalatok szerint a büntető anyagi jog nemzetközivé válása még ma sem időszerű célkitűzés.

Az elmúlt tizenhét évben megfigyelhető volt a konzervatív (szigorú hirdető) és a liberális (a büntetések alternatíváját és a dekriminalizáció lehetőségeit kutató) kriminálpolitika közötti, pártoktól nem független küzdelem, ez a büntetőjog-alkotás inflálódásához, gyakori módosításokhoz vezetett.

A tudomány képviselői mindenkor éles kritikát fogalmaztak meg a hektikus, a mindennapi élet minden rezdülésére jogalkotással válaszoló gyakorlattal

tatúra pártirányításával szemben.

A hatvanas évektől a rendészet működésének törvényszerűségeit különösen két területen sikerült elméleti módszerekkel is megismerni. A bűnüldözésben ezt a feladatot látta el a kriminalisztika, amelynek magyarországi eredményei európai mércével mérve is jelentősek¹². A közbiztonság védelmének rendészeti feltételeit a kriminológia vette górcső alá. A hazai kutatók, amint arról már részletesen szóltam – a szocialista országok sorában szinte egyedül – támaszkodhattak a bűnügyi statisztika nyilvános adataira. A laenciakutatások és a bűnügyi prognózisok területén világszínvonalú művek születtek. Ezek fontos fejlemények voltak, de csakhamar kiderült, hogy a rendészeti igazgatás elméleti értékű megközelítése számos tudományterület összefogását igényli.

A nyolcvanas évek végétől mind több alkotmányjogi és közigazgatási megalapozású elemzés készült a magyar rendőrség jogállami átalakításáról¹³. Ezek a munkák sikerrel ötvözték a rendészeti szakirodalom magyar klasszikusainak értékeit a nemzetközi tapasztalatokkal és a rendszerváltozás utáni empirikus vizsgálatokkal. Az 1993-ban a Belügyminisztérium mellett létesülő Rendészeti Kutatóintézet elévülhetetlen érdeme, hogy intézményi kereteket és újító szellemet teremtett a kutatásokhoz. Az intézet már a kilencvenes évek elején olyan témákat tűzött napirendre, mint a szervezett bűnözés tanulmányozása, az úgynevezett olajügyek tanulságai, vagy a tömegdemonstrációk rendőri kezelése¹⁴. Kutatóinak teljesítménye hozzájárult a rendszerváltozás utáni rendészeti jog megalkotásához és az új szervezeti struktúrák megjelenéséhez.

Ebben az időszakban jöttek létre azok az együttműködési formák és tudományos fórumok, amelyek felépítették a rendészeti kutatók nemzetközi kapcsolatait. Nem kevéssé nyugati példák nyomán, a rendészeti kutatások olyan ágazatai is lendületet kaptak, amelyek korábban nem voltak jelen a hazai tudományos gondolkodásban. Megszülettek az első magyar művek a rendőrségi szociológia, etika és szervezésemélet körében¹⁵. A gyarapodó eredmények azonban partikuláris kísérletek maradtak. Megalkotóik nem tudtak párbeszédet folytatni egymással, mert mindegyik a saját tudományának a kompetenciájába zárva vizsgálta új kutatási tárgyát, a rendészetet. Eközben az is nyilvánvaló lett, hogy a legérzékenyebb területek, mint a politikai és a szakmai irányítás alkotmányos formáinak kidolgozása, a rendőrségi erőszak-monopólium működtetése, a csapaterő alkalmazása, a rendvédelem és a honvédelem közötti kapcsolatok feltárása, a titkosszolgálati módszerek hatókörének kijelölése, mind olyan kérdések, amelyek nem kaptak tudományos értékelést.

A kilencvenes évek közepére a kutatások meg-

torpantak, ezért a politika érdektelensége mellett az egyoldalú kutatói megközelítés is felelős. A jogdogmatika csak arra figyelt, hogy milyenek kell lennie a rendészeti eljárásoknak, de arra nem, hogy azok milyenek a valóságban. A rendőr-szociológia hajlamos devianciákra mindig kész szubkultúrákat látni a testületekben, a különböző menedzserelméletek viszont közbiztonságot termelő üzemeknek ábrázolták a rendőrséget. A kriminológia figyelme a nemzeti bűnmegelőzési stratégiára vetült, nem igazán érezve a saját teendőit akkor, amikor a jogtalan támadó áldozata már csak a rendőri beavatkozástól várhat segítséget.

Ebben a helyzetben sürgető szükség van egy olyan új tudományos stúdiumra, a rendészet elméletére, amely kutatási tárgyát és módszertanát akként képes kialakítani, hogy azzal meghaladja az eddigi kutatások korlátait. A rendészettudományra vár az a feladat, hogy a rendészet jogát, a rendészet szervezést és annak működését interdiszciplináris megközelítéssel tárja fel, vegye birtokba a rendészeti igazgatásnak azokat a területeit, amelyek eddig nem kaphattak tudományos kontrollt, alakítsa ki a nemzetközi szintű kutatásokhoz nélkülözhetetlen fogalmi apparátusát, végül teremtse meg azokat a hazai és nemzetközi fórumokat, amelyek alkalmasak a tudományos teljesítmények objektív mérésére. Az ilyen megalapozású rendészettudomány jelentős támogatást képes nyújtani a rendőri szakmák művelőinek, és megkerülhetetlen a rendészetért felelős politikai hatalom számára is.

A rendészettudomány megalapítása összhangban van a kutatók nemzetközi törekvéseivel, ezek eredményeként 2002-ben létrejött az európai kutatások konzultatív testülete, a Cpol (European Police College). A testület legutóbbi, 2007 áprilisában megtartott tanácskozása ismételten hitet tett a rendészettudomány (police science) fontos küldetése mellett az alkotmányos jogállamban.

5. A kontrollelméletek és a tételes jog

A kontrollelméletek nem csupán a szervezeteket, hanem azok működésének jogi alapjait is kutatási tárgyaknak tekintik, ezért a kriminológus újra megbecsüléssel tekint a közigazgatási jogtudomány, valamint a büntetődogmatika teljesítményeire, vagy legalább nem kérkedik a tételes jogokban való járatlanságával, ellenkezőleg, kénytelen pótolni ezeket a hiányosságait. Az anyagi és az eljárásjogi normatannal való barátkozás annál sürgetőbb, minél nagyobb arányú jogalkotási aktivitás jelentkezik ezeken a területeken. A büntetőkódex gyakori módosítása és az új büntető törvénykönyv megalkotásának jelenleg is zajló folyamata, a büntetőeljárás reformértékű szabályozása és a körülötte kialakuló szakmai polémia

inkább csak kivételes intézkedés lehet, mivel általában nem alkalmas arra, hogy tartós megoldást jelentsen a zsúfoltság oldására. Magyarországon a zsúfoltság jelentős mértékben, 155-160%-ról 130-133%-ra csökkent, de még mindig igen súlyos probléma. Remélni lehet, hogy az elterelés bátrabb alkalmazása (vádemelés mellőzése, mediáció), a szabadságvesztés alternatívájának (pénzbüntetés, közérdekű munka, önállóan is alkalmazható jogfosztó mellékbüntetések, büntetőjogi intézkedések) nagyobb szerephez jutása, a feltételes szabadságra bocsátható elítéltek körének bővítése, továbbá az előzetes letartóztatás helyettesítése (házi őrizet, lakhelyelhagyási tilalom, óvadék), illetve leghosszabb tartamának meghatározása, ebbe az irányba hat.

Ha a büntetés-végrehajtás minőségi fejlesztése és további humanizálása elmarad, az egész jogállami büntető igazságszolgáltatás működése kerül veszélybe.

6. Bűnözés a XXI. században

A kontroll kriminológiája jól érzékeli saját lehetőségeinek korlátait. E módszertan nem helyettesítheti a bűnözésnek mint tömegjelenségnek a statisztikai elemzését, de az esettanulmányokat sem, amelyeknek az oksági kriminológia legjobb teljesítményei köszönhetők.

A rendszerváltozás környékén mind a hazai, mind a nyugat-európai elemzők a bűnözés nagyarányú emelkedését és első számú globális problémává válását jelezték. A fő okok között a migrációs hullámot jelölték meg. Határozottan tartottak a nemzetközi szervezett bűnözés térnyerésétől, figyelmeztettek az illegális kábítószerügyletek növekvő veszélyeire, észlelték az olyan új típusú elkövetéseket, mint az emberkereskedelem, a nukleáris anyagokkal való visszaélés és a fegyvercsempészet. A fiatal európai demokráciák uniós csatlakozásának egyik legnagyobb kockázatát a letörhetetlennek bizonyuló korrupcióban jelölték meg, amely eltorzítja ezekben az országokban a piaci viszonyait, aláásza a politikai életet, fékezi a demokratikus intézmények megerősödését, társadalmi rendeltetésével ellentétes irányba taszítja a közigazgatást.

A bűnözés globális problémaként való ábrázolása abból a feltevésből indult ki, hogy a kétpólusú világ eltűntével ez válik az emberiség jövőjét meghatározó alapvető ellentmondássá. Ez a vízió tévesnek bizonyult. A nagy társadalmi-politikai ellentmondások, az államok közötti politikai feszültségek, a szuperhatalmi ambíciók jóval jelentősebb hatást gyakorolnak Földünk jövőjére, mint a bűnözés, amelynek meghatározó része megőrizte partikuláris jellegét.

Nem bizonyultak megalapozottnak azok az ag-

godalmak sem, amelyek a bűnözés állandó és drámai mértékű emelkedését jósolták. A bűnmegelőzés és a büntető igazságszolgáltatás kérdéseit tárgyaló, Bangkokban megrendezett XI. ENSZ-kongresszusra készülő, szintén a világszervezet által kezdeményezett felméréseken alapuló jelentés szerint az ismertté vált bűncselekmények száma (57 ország adatai alapján) 12%-kal emelkedett 1995 és 2002 között. A vizsgált országok döntő többsége európai és amerikai volt. Maga a jelentés is hangsúlyozza, hogy az egyes államokban a bűnügyi statisztika is eltérő, az össz-bűnözésre vonatkozó számokat a teljes vizsgált időszakra mindössze 21 országból lehetett beszerezni, a többiek esetében korrekciós módszereket kellett alkalmazni. Az áldozati felmérések az 1992 és 2000 közötti időszakra vonatkozóan szolgáltatott adatokat, ezek a legtöbb kategóriában csökkenést jeleznek²².

Aggodalomra tehát igen, pánikra azonban egészen biztosan nincsen ok, legalábbis a megismert számok miatt. Még kevésbé valamiféle kivételes hatalom, rendkívüli jogkörök követelésére. A bűnözés növekedése megállítható az eljárási garanciák erősítése, a jogegység szilárdítása és a társadalmi erőforrások demokratikus együttműködésen alapuló mozgósítása mellett is, ahogyan erre az Egyesült Államok határozottan csökkenő kriminalitása példát szolgáltat, hasonlóan az európai kontinensen tapasztalt – igaz, erősen hullámozva – javuló kriminalitási arányokhoz.

A világtendenciák ellenére a kriminalitás terjedését előre vetítő prognózisokat a rendszerváltó országokban az is erősítette, hogy a kilencvenes évek fordulóján az emelkedés csakugyan drámai volt. Ez a negatív tendencia azonban megváltozott, amit a hazai példák is igazolnak. A magyarországi helyzet felmérését megkönnyíti, hogy a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rendkívül alapos bűnelemzésre épül. Minthogy a 2003-ban jelzett irányok 2007-ig nem változtak, a képet hitelesnek és a közeljövőre irányadónak fogadhatjuk el. Ezek szerint nem folytatódik a bűnözés kilencvenes évek elején tapasztalt drámai emelkedése. (A százezer lakosra jutó elkövetések száma 1996-ban 466, 1998-ban 597 volt, ez az arány 2000-ben 420-ra mérséklődött és a tendencia 2006-ig nem romlott.)

Középtávon az Európában közepesnek ítélt bűnügyi terheléssel kell számolni. Messzebbre (10–15 évre) tekinteni azonban csak a *prognóziskutatások fel-elevenítésével* lehet. A távlatos stratégiai célok meghatározásához erre feltétlenül szükség lesz.

A növekedés jelentős részét a vagyon elleni bűncselekmények – különösen a lopások, a betörések, a lopások és a rablások – számának emelkedése okozta. Az 1990-es évek elejétől kezdve új típusú fenyegetettséget jelentett a gépkocsilopások szaporodása,

szemben, úgy tűnik, hasztalanul. Talán a formálódó új Btk. hozhatja el azt a politikusi bölcsességet, amely az állam büntetési igényében a társadalom szolgálata és nem hatalmi tényezőt ismer fel. Ehhez azonban a büntetőeljárás reform sikerre vitele is szükséges.

A processzuális tanok kimunkálásában csaknem azonos tényezők hatottak, mint amelyeket már az anyagi jog tárgyalásánál említettem. A ma is alapműveknek tekinthető monográfiák fő figyelmüket a büntető ténymegállapítás elvi alapjaira, a szakértőnek a büntetőeljárásban betöltött szerepére, a bűnügyi védő munkájára, az eljárási garanciák értelmezésére fordították. A bizonyításelméleti dolgozatok a perjognak a kriminalisztikával való szoros kapcsolatát példázzák.

A büntetőeljárás jogtudomány rendszerváltozás utáni fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű volt a büntetőeljárás jog reformja, különösen pedig az abban való „professzori” részvétel.

A reform koncepciójáról szóló kormányhatározat szerint olyan eljárást kellett kialakítani, amelyben – legalábbis az alaptípust tekintve – érvényesül az a tétel, hogy a büntetőjogi felelősség kérdése a közvetlenség elvének tiszteletben tartásával a tárgyaláson dől el, és amelyben a korábbi eljárási rendnél erőteljesebben érvényre jut a kontradiktórius elv.

A reform nem a bizonyítás rangjától akarta megfosztani a nyomozó hatóságokat, hanem a felderítő, feltáró aktivitás növelésével, a bűnüldözést feleslegesen megterhelő bürokrácia lebontásával szerette volna fokozni a hatékonyságot, miközben a tárgyalás szerepének erősítése a garanciáknak adta volna vissza azok eredeti értelmét, a védelem és a védekezés jogának szavatolását²⁰.

Összefoglalva az eljárásreform-törekvések lényegét: cél volt a nyomozás egyszerűsítése és gyorsítása, a felderítő jelleg erősítése, a hatékonyságának növelése, az ügyész rendelkezési jogának kiterjesztése, hangsúlyozva a felelősségét a nyomozás irányításában, de autonómiáját is a belső meggyőződésére alapított határozatai meghozatalában, különösen a vádemelés és a vádképviselés folyamán. A bizonyítás valóságos színtere ebben a rendszerben a bírósági tárgyalás.

Az előbbieken részletezett célok csak részben valósultak meg. A kodifikációt vezénylő politika nem volt tekintettel a gyakorlat adta lehetőségekre. Indokolatlanul sürgette az új törvény elfogadását, ahelyett, hogy gondos hatásvizsgálatokkal és a szervezetek állapot-analízisének elvégzésével alapozta volna meg a megcélzott és kívánatos reformot. A jogalkotási politika és a szakmai szükségletek közötti szakadék azóta sem csökkent. Legutóbb az igazságügyi szakértőkről szóló törvény megalkotása történt oly módon, hogy az szinte teljesen elfeledkezett a nyomozás kriminalisztikai szükségleteiről.

A büntetőeljárás tételes jog reformja csak a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek szervezeti reformjával együtt lehet eredményes, amelynek része a büntetés-végrehajtás megújítása is.

Az alkotmányos jogállami értékekre alapozó börtönmodellt két elv hatja át: a társadalom biztonság-hoz való joga és a fogva tartott személy emberi méltóságának tisztelete. Ezekből alakította ki a nyugat-európai államok közössége azokat a *börtönügyi alapelveket*, amelyeket a hazai börtönügy a kilencvenes évek elején elfogadott. A *normalizálás elve* szerint a szabadságvesztés végrehajtási körülményeit a lehető legjobban közelíteni kell a szabad élet általános feltételeihez. A *nyitottság elvén* az elítéltek szellemi és fizikai elzártságának oldását értjük. A *felelősség elve* az elítéltek felelősségérzetének, önbecsülésének, önállóságának fejlesztésére való törekvést foglalja magában.

A kilencvenes évek első fele ítélkezési gyakorlatának enyhülésére erőteljesen hatottak a Btk. olyan módosításai, mint a *büntetési rendszer átalakítása*, így a halálbüntetés eltörlése, vagy a szabadságjogok és az emberi jogok tiszteletének szem előtt tartásával a szigorított őrizetnek, az alkoholisták munkaterápiás intézeti kezelésének, a szigorított javító-nevelő munkának kiiktatása. A börtönképesség számottevő csökkenése következett be, noha a százezer főre számított fogvatartotti ráta még jelenleg is magasabb az Európa nyugati felében mérthez képest.

A szabadságvesztésre ítélték számának jól érzékelhető növekedése 1997-ben kezdődött. Ebben meghatározó volt a Btk. szigorított módosítása. A szigorítás hatásának büntetés-végrehajtási konzekvenciái 1997 és 2002 között a következő adatokkal jellemezhetők: a fogvatartotti létszám az 1997. december 31-én regisztrált 13 405-ről 2002. december 31-re 17 838-ra, 33%-kal növekedett. A gyakorlati kriminálpolitika talán egyetlen területen nem gyakorolt olyan nyomást a rendvédelemre, mint a büntetés-végrehajtásban. A terület legjobb szakemberei állapították meg, hogy ennek hatására sérült mind a normalizáció, mind a nyitottság, mind pedig a felelősség elve, amelyben pedig a magyar gyakorlat a kilencvenes évek közepéig példaadó volt. A zsúfoltság arra kényszeríti a börtönadminisztrációt, hogy az egész rendszert a legszigorúbb rezsím szabályaihoz igazítsa. A felelősségi elv visszaszorulása nem csupán a börtönviseltek, hanem őrzők méltóságát is sérti²¹.

A büntetés-végrehajtási szervek tevékenységének minősége, jogszerűsége, alapvető feltételként befolyásolja a szankcionálás eredményességét. A szabadságelvonást legvégső szankciónak vagy intézkedésnek kívánatos tekinteni, és ily módon csak akkor lehet elrendelni, amikor a bűncselekmény súlyossága minden más büntetést vagy intézkedést nyilvánvalóan kizár. A büntetés-végrehajtási kapacitás bővítése

„szakmunkások”, az orgazdák, a megszerzett zsákmány befektetéséről gondoskodó „üzletemberek”, a bűnöző csoportok lebukott tagjainak segítséget nyújtó zugügyvédek stb. A bűncselekményekből származó tetemes vagyonok útja is követhető volt. Különösen a vendéglátóiparban terjedő magánvállalkozási formák tették lehetővé ezeknek a bűnös pénzeknek a legális gazdaságba való visszaforgatását, erre a korábbi szigorú tervezdálkodási rendszerben aligha nyílt volna alkalom. Mindezt azért írhatom le biztonsággal, mert a korabeli magyar rendőrség kiváló teljesítménye volt, hogy ezeket a jelenségeket a professzionális felderítés módszereivel idejében felismerték és több bűnözőcsoportot sikeresen az igazságszolgáltatás kezére adtak.

A korlátozó-beavatkozó kriminálpolitikai modell érve – egyben legitimációjának egyik forrása – a szervezett bűnözés elleni fellépés. Fő eszköz az egyre cizelláltabb és egyre szigorúbb büntetőjogi szabályozás.

A kriminológus azonban zavarban van, mert szinte nincs olyan empirikus anyag, amelyen keresztül a szervezethez való viszonyt tényleges súlyra megmérhető lenne. A leginkább hitelesnek azok az elemzések bizonyulnak, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy „a szervezett elkövetések is individuális magatartások sorozatai, amelyek a büntetőjog normáival tilalmazhatók, felderíthetők és velük szemben az állam büntetőjogi igénye az igazságszolgáltatásra bízható”.

Mégis, miért nincsenek megoldott és a bíróságok által elbírált olyan ügyek, amelyekből a szervezett bűnözés tényleges jelenlétére lehetne következtetni? Ennek oka az lehet, hogy ezen legveszélyesebb bűnelkövetési forma nincs jelen olyan súlylyal, ahogy a szigorú igazoló kriminálpolitika sugallja. A kilencvenes évek első felében több olyan tényre kellett szembesülnünk, amely ezt az optimista feltételezést megkérdőjelezte. A szervezett bűnözés egy „rendszerátalakító” formája, az ásványolaj-forgalmazásban elkövetett gazdasági bűncselekmények ténye igazolható, annak ellenére, hogy az úgynevezett olajbűnözés területén alig volt eredményes felderítés, a legsúlyosabb esetekben elmaradt az állami büntetőigény érvényesítése.

A múlt század kilencvenes éveiben olyan világi háború dúlt Magyarországon, amelyben a bűnözők egymással szembeni – tipikusan robbantásos – támadásai már-már elviselhetetlen helyzetet teremtettek. Az akkori belügyi és rendőri vezetés az igazoltatások és elszámoltatások totális ellenőrzésre emlékeztető módszerét alkalmazta, ennek hatására számos körözött személyt fogtak el, továbbá gyanús külföldiek százait utasították ki az országból. Minderről sikerként számolt be a belügyminiszter az Országgyűlés ülésén. Arról is szólt, hogy ezek az intézkedések nem jelentenek ugyan megoldást a

problémákra, mindazonáltal vannak biztató jelek a robbantásos bűncselekmények felderítésében is. Az igazság viszont az, hogy az akkori bombatámadások és azok elkövetőinek jelentős része mind a mai napig felderítetlen maradt.

Vajon változott-e ez a helyzet az ezredforduló után? Egy az ingatlanvesztésekről szóló kitűnő OKRI-tanulmány arra utal, hogy ma is megtalálhatók azok a közönséges bűncselekményekhez sorolható elkövetések, amelyek a szervezethez jellemeiket viselik magukon.²⁴

Az igazságszolgáltatás hallgatásával kapcsolatban azt is el kell mondani, hogy a dolog természetéből következően a kriminológia nem alkalmas a felderítés alatt álló ügyek tanulmányozására. Azt azonban megjegyzem, hogy a bűnildőzés és a felderítés egyetlen legitim célja csak az igazságszolgáltatás előkészítése lehet. Furcsa hallani olyan bejelentéseket, hogy a rendőrség száznál is több bűnszervezetet derít fel, de ezek egyikéből sem lesz bűnügy. Az még aggályosabb, ha egy korábbi belügyminiszter azzal büszkélkedik, hogy számos ilyen szervezetet számoltak fel. Milyen eszközökkel? Büntetőjogi úton erre csak az igazságszolgáltatásnak van felhatalmazása.

A most tárgyalt kérdéskör lezárásaként ide az a megjegyzés kívánkozik, hogy az alkotmányos jogállamnak tovább kell keresnie azokat a törvényes eszközöket, amelyekkel valóban hatásos válaszokat képes adni a szervezett bűnözés fenyegetésére. Az eddigi válaszok, nekem úgy tűnik, inkább az alkotmányos alapértékeket és nem a hivatásszerűen bűnöző köröket fenyegették.

8. A vesztegetések kriminológiája

A hazai kriminológia magas színvonalú művelését jelzi, hogy az elmúlt huszonöt évben a korrupciós jelenségek is folyamatosan a tudományos vizsgálatok középpontjában voltak²⁵. A hatóság tudomására jutó vesztegetési ügyek számszerű alakulásából messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, hacsak azt nem, miszerint ennek a bűncselekménykategóriának a nagyobb része rejtve marad. Sokak szerint a korrupciós kriminalitásban a bűnözés minden más szegmenséhez képest a legnagyobb a latencia. Minthogy azonban a rejtett bűnözés feltárásának is megvannak a maga módszerei, ezek többsége alkalmas a korrupciós fertőzöttség mérésére is. Ilyen vizsgálat több is lezajlott, ez az oksági háttérre is értékes adatokkal szolgált²⁶. Az oksági viszonyokat három területen érdemes vizsgálni:

- Először az aktív és a passzív vesztegetők belső motivációja, azoknak a magatartási hibáknak a megismerése, amelyek az elkövetőt a bűnös útra vitték (belső okok).

- Másodsor azoknak a szervezeteknek a struk-

az ingatlanokkal kapcsolatos visszaélések elterjedése, a maffia típusú leszámolásokat sejtető élet elleni bűncselekmények megjelenése, a csalás és az okirattal kapcsolatos bűncselekmények soha nem látott növekedése, az ezredforduló végén pedig a droggal kapcsolatos cselekmények terjedése. Az állampolgárok biztonságérzetét jelentősen rontja, hogy az utóbbi években az ismertté vált bűncselekmények csaknem egyharmada közterületen történt.

A bűnözés belső szerkezetében kismértékű átrendeződés figyelhető meg. A még mindig magas vagyon elleni elkövetések csökkenéséhez képest nyugtalanító a közterületi erőszak terjedése és a fiatalok nagyobb részaránya ebben a kategóriában. Nem sikerült átütő sikert elérni a kábítószer-bűnözés csökkentésében. Noha a drogstratégia a segítő-támogató, medikális megoldásokat szorgalmazza, a gyakorlatban mégis a fogyasztók elleni represszió erősödése valósult meg.

A vesztegetések alakulását értékelve, változatlanul magas latenciával kell számolni a gazdasági bűncselekmények és a korrupciós jellegű kriminalitás körében.

A növekvő bűnözés Közép- és Kelet-Európa átalakulóban lévő országaihoz hasonlóan Magyarországon is jelentősen próbára tette a bűnüldöző szervezetet. A bűnözés növekedésével párhuzamosan romlottak a bűncselekmények felderítési mutatói. Ez a csökkenés csak arányokat jelez, valójában a megoldott ügyek abszolút számban növekedtek, de a bűnüldöző szervek ezzel kapacitásaik végére értek. *Stratégiai cél a bűnüldözési teljesítmények növeléséhez szükséges feltételek megteremtése.*

Az unió külső határát hazánk keleti és déli határai alkotják. A határok átjárhatóságával növekedhet a nemzetközi szervezett bűnözés jelenléte. A bűnügyi statisztika azonban 2004-től a szervezett bűnözésről szinte semmiféle információt nem tartalmaz. *Ez a helyzet felülvizsgálatra szorul, mert vagy a számbavétel technikájában van a hiba, vagy a felderítési eredményesség nem kielégítő.*

A közbiztonság minőségét a bagatellügyek jelentősen ronthatják. A statisztikai rendszer hiányossága, hogy *nincs megbízható adatszolgáltatás a szabálysértések alakulásáról.* Ezt a hiányt rövid időn belül pótolni szükséges.

A bűnüldözésnek a bagatellkriminalitás és a makrobűnözés elleni fellépés terén mutatott eltérő hatékonyságát több tényező befolyásolja.

Különbőség van mindenekelőtt a láthatóságban és ezzel szoros összefüggésben a feljelentési hajlandóságban. A makrobűnözés körében az elkövetők képzettsége, technikai felkészültsége és informáltsága miatt nagyobb a rejtve maradás esélye, nehézségekbe ütközik a bizonyítás is. A kisebb súlyú de-

liktumoknál ez többnyire nem így van.

A másik összefüggés, hogy a büntető igazságszolgáltatás rá van szorulva a mérhető eredményekre, ezeket pedig a gazdasági vállalkozásokhoz hasonlóan könnyen előállítható „tömegtermeléssel” tudja elérni. Más kérdés, hogy az igazságszolgáltatás számára adott lehetőségek (például a vétségi és a büntető eljárás közötti különbség) kevesebb egyszerűsítést engednek meg, ennek következtében a kisebb jelentőségű ügyek kezelése nem azok csekély súlyával arányosan könnyíti meg a bírósági jogalkalmazást. Így fordulhat elő, hogy a bíróságok „eldugulnak” a kisebb társadalmi veszélyességű ügyektől, ezért a makrobűnözéssel összefüggő perek tárgyalására rendelt kapacitások is nehezebben használhatók eredeti funkciójuknak megfelelően. Részben ezzel is magyarázható, hogy a büntetőjogban, ezen belül a bírósági tárgyalásra vonatkozóan is megfogalmazódnak olyan elvi követelmények, amelyek a jogállami értékek feladásával, de legalábbis gyengítésével próbálják ellensúlyozni a bizonyítás nehézségeit (a védelem számára megismerhetetlen tanúk, a titkos információgyűjtés eredményeinek a forrás és a módszerek ismertetése nélkül a tárgyalás anyagává tétele stb.).

A hatékonyság növelése a jogállami elvek feladása árán azonban enyhén szólva is vitatható megoldás²³. Álláspontom szerint inkább abból kellene kiindulni, hogy a bagatellbűnözés – bár sokkal nagyobb áldozati kört érint – összességében mégsem olyan veszélyes a társadalomra, mint a terrorizmus, az alternatív társadalmi struktúrák kiépülésével fenyegető, gazdaságilag rendkívül tehető szervezett bűnözés, vagy a milliók egészségét, életét veszélyeztető környezetszennyezés. A csekély súlyú bűncselekmények esetében célszerűbb tehát az alternatív szankciók egyre több polgári jogi elemet hordozó konfliktusmegoldási gyakorlatának elterjesztése. Ezzel együtt a makrobűnözéssel szembeni fellépés kapacitásait mind minőségi, mind pedig mennyiségi értelemben jelentősen javítani, illetőleg növelni lehetne.

7. A szervezett bűnözés

A hazai kriminológia és kriminalisztika először mintegy huszonöt évvel ezelőtt, a nyolcvanas évek elején észlelte a bűnözői szubkultúra bizonyos fokú szervezettségét. A nyolcvanas évek híressé vált lakásbetörés-sorozatai valóban a szervezettség irányába mutattak. Az első ránézésre profán bűnügyi jelenség okai között megtaláljuk az átalakuló gazdasági életnek, a szocialista tervgazdálkodástól távolodó, addig nem tapasztalt vonásait. Megjelentek a célpontokat kiválasztó tippadók, a betörést végrehajtó

szervezetben a jogkövető magatartás a legkockázatosabb. A legsúlyosabb helyzet akkor alakul ki, amikor a dezintegrált szervezetbe dezintegrált személyiség kerül, ami nem ritka, minthogy ezek a tulajdonságok vonzzák egymást. Ilyenkor alakulhat át a gazdasági vállalkozás bűnszövetkezetté, illetve kerülhet szembe a hivatal társadalmi rendeltetésével, és akkor csak ugyan válságba kerülhet a közszolgálat.

Megjegyezzük, hogy azok a szervezetek, amelyek nyitottnak mutatkoznak a korrupció elleni fellépésre, rendszerint lelkesen fogadják az olyan javaslatokat, amelyek a személyzet szigorúbb megsűrését és ellenőrzését célozzák, de hallani sem akarnak szervezetük megreformálásáról, vagy a korszerű kooperatív vezetési módszerek elsajátításáról.

Az is tipikus, hogy az ilyen szemlélet tűzzel-vassal megvívandó harcot hirdet a korrupció ellen, miközben a hivatali visszaélések más formáival szemben meglepően toleráns. Érdemes idézni a rendőrségi korrupciót elemző egyik kutatási jelentés következő megállapítását: „A vezetői értékelések azt mutatják, hogy a korrupció megközelítése veszélyesen egyoldalú. A jelenséget határozottan elkülönítik a hivatali visszaélések egyéb csoportjaitól, főleg pedig a »jó ügyet« szolgáltató keményebb fellépésektől, ahol alig felismerhető a határ a szükséges és a már jogot sértő erőszak között. Pedig ha valahol a jog áthágását bocsánatosnak tartják, sőt esetenként még jutalmaznak is, ott semmi esély nincs a vesztegetések visszaszorítására. Számos tény mutat arra, hogy a rendőrségnél megengedhetetlenül sok a bántalmazás és a kényszervállalat. Ehhez képest nem tapasztaljuk, hogy erről drámai hangnemben szólnának felelős vezetők, és a korrupcióhoz hasonló módon ítélnék el azokat. Pedig a jogsértések egy töről fakadnak, és további sorsuk is nagyon jellemző. Nincs felelősségre vonás, mert egyiket is, másikat is jótékonyan eltakarja a testületi szolidaritás.”²⁷

Az oksági mező harmadik területe az „ügyfél-szervezet” találkozás, amely eltérő követelményeknek engedelmessé válik egyfelől a hivatali eljárásokban, másfelől a gazdasági életben.

A hivatali eljárásokban a jogok és kötelességek egyensúlya, a jogkövetkezményekkel járó feltárt tényállás igazságértéke, a döntési mechanizmus ellenőrizhetősége, a döntés igazságossága, a védelem joga, a jogorvoslat lehetősége együttesen jellemzi az eljárást. Ezeknek a követelményeknek a magas szintű teljesítése lehetetlenné teszi a korrupció térnyerését, hiányuk viszont a vesztegetések kriminogén forrása. Ezek együttesen adják a professzionális közszolgálatot, amely sokat követel a hivatalnokaitól, de magas társadalmi megbecsülést is garantál nekik. „Mind-ehhez azonban olyan kormánypolitika szükséges, amellyel azonosulni lehet, és amely bátran vállalha-

tó a közösség előtt. A hivatalnok az őt alkalmazó állammal szemben is rendelkezzeék tartással, ezt feddhetetlensége és biztos szakmai tudása szavatolja.”²⁸

A gazdasági életben a piaci mechanizmusok önszabályozó ereje, a világos és követhető gazdaságpolitika, a kiszámítható adó- és jövedéki rendszerek, a vállalkozásbarát jogi környezet, a közbeszerzések, valamint a hitel- és pénzügyi viszonyok átlátható normarendje, a rendezett pártfinanszírozás, a tulajdon védelme, a szerződéses szabadság és a jogvitákból keletkező igények érvényesítésének lehetőségei együttesen képesek jelentős befolyást gyakorolni a tisztességes üzleti magatartás általánossá válására.

9. A kábítószer-probléma

A szakirodalom a kábítószer-problémán azoknak a tilalmaknak az együttesét érti, amelyek szerint „az orvosi indikáció és tudományos indok nélküli kábítószer-használat visszaélésként értékelendő”²⁹. Ha pedig ez így van, akkor a kriminológus legalább három megközelítés konfliktusát érzékeli. Az első kérdés az egyes kábítószerrel kapcsolatos tilalmak büntetőjogi meghatározása, a másik a bűnüldözés kriminálpolitikai céljainak kijelölése, a harmadik pedig a tettesként és áldozatként egyaránt értelmezhető kábítószer-élvezők megbüntetése és gyógyítása.

A Btk. eredeti kábítószer-tényállása a „kóros élvezetre alkalmas kábítószer” vonatkozásában egyetlen elkövetési fordulatban rendelte büntetni mind a beszerzői-előállítói, mind a kereskedelmi típusú magatartásokat. A tényállás azonos tárgyi súlyú cselekményként kezelte a kábítószer 18. életévét be nem töltött személynek történő átadását. Büntetendő volt a cselekmény előkészülete is, és ismert volt a nem kereskedelmi célú, beszerzői-előállítói magatartások privilegizációja. Külön tényállásban szerepelt a 18. életévét be nem töltő személy kóros élvezetének elősegítése (kóros szenvedélykeltés), amely cselekmény ekkor még általános alanyú volt: elkövetője akár fiatalos személy is lehetett.

A módosítás indoka a kábítószer-probléma átalakulása: „nőtt a hazánkban átmenő kábítószer-csempészet gyakorisága és veszélyessége, [és] kialakulóban van a magyar piac ellátására irányuló illegális kábítószer-kereskedelem”³⁰. A kilencvenes évek elejétől hazánkban nem közegészségügyi kockázatként, hanem a közrend egésze elleni támadásként kezelik a kábítószer-bűnözést. Ennek a szemléletnek a jele a kábítószer-kereskedelmek hazai és tranzitkereskedelmek veszélyeinek felismerése, e tényezők semmiképpen sem sorolhatók az egyéni egészségkárosodási kockázatokhoz.

A liberális kriminálpolitikai megközelítés szempontjából a kábítószer-cselekmények közül a beszerzői-előállítói magatartások kisebb súlyúak és

turális jegyei, amelyek megkönnyítik, eltűrik, vagy éppenséggel vonzzák a korrupciós cselekményeket (szervezeti okok).

- Harmadszor azok a működési zavarok, amelyek a szervezet (hivatal, gazdálkodó egység) és az ügyfelek között létesülő kapcsolatokban jelennek meg (működési zavarok).

A belső okok körében lényegében a személyiség formálódásának stációi tárulnak fel. Jól integrált személyiség az,

- akinek zavartalan a társadalmi integrációja (család, iskola, baráti kör, egyház, munkahely stb.),

- akinek sikeres a morális fejlődése (erkölcsi értékek elfogadása és belsővé tétele),

- akinek van szakmája, és azzal azonosulni képes (a hivatalnok szakszerű, szolgálatszerű és jogszerű működése, a szakmai képességek, jártasság és tudás birtoklása, nyitott és elérhető karrier stb.) és végül

- akinek hibátlan a szükségleti integrációja (életszínvonal, elismertség, önmegvalósítás stb.).

Az előbbieket hiánya mutatkozik meg

- a társadalmi dezintegrációban (csonka család, munkanélküliség, halmozottan hátrányos helyzet stb.),

- a morális dezintegrációban (értékek elutasítása, értéknélküliség),

- a szakmai dezintegrációban (kényszerpálya, munkahelyi kiszolgáltatottság, perspektívanélküliség),

- szükségleti dezintegrációban (alacsony életszínvonal, sivár kapcsolatok, elismertség hiánya).

Ha a belső okok katalógusát áttekintjük, megérthetjük a korrupció jelenségének azt a sajátosságát, hogy abban a szegénység és a kiszolgáltatottság ugyanúgy kriminogén tényező lehet, mint a gazdagság és a hatalmi többlet.

A szervezeti okok feltárása ugyancsak tanulságos. Magunk előtt láthatjuk a jól integrált szervezetet, amely

- a társadalmi rendeltetésével összhangban álló feladatokat teljesít,

- a feladataihoz adekvát hatáskörökkel bír,

- kiegyensúlyozott, jogbiztonságot kölcsönző normarendszerben tevékenykedik,

- belső struktúrájára a differenciált munkamegosztás jellemző,

- rendelkezik a működéséhez szükséges személyi, anyagi technikai és pénzügyi feltételekkel,

- befogadja a demokratikus működési elveket (átláthatóság, participáció, szubszidiaritás),

- átlátható humánpolitika, vonzó karrier lehetősége,

- magas színvonalú szakképzés és

- kooperatív, hozzáértő ellenőrzés.

A rosszul integrált szervezet jellemzői:

- feladatai nincsenek összhangban társadalmi

rendeltetésével,

- hiányos, inadekvát a hatásköri felhatalmazás,

- elégtelen, kiszámíthatatlan a jogi szabályozás,

- differenciálatlan a munkamegosztás,

- elutasítja a demokratikus működési elveket,

- esetleges, átgondolatlan személyzeti munka,

- alacsony színvonalú szakmai felkészítés,

- hibakereső, laikus és represszióra épülő ellenőrzés.

A szervezeti okok tanulmányozásánál ezúttal nem tettünk különbséget a hivatalok és a gazdálkodó szervezetek működése között, de egészen nyilvánvaló, hogy ezt a distinkciót szükséges elvégezni. A két szféra elválasztásában nagy jelentősége van a közjog és a magánjog közötti világos határok kijelölésének, mert a magánjogi keretek nem csupán abban adnak eligazítást, hogy milyen szervezeti formákban valósítható meg a vállalkozás, hanem arra is világos útmutatást fogalmaznak meg, hogy miként hozható létre a vállalkozás jogbiztonsága. Itt lényegében két követelményrendszer formálódik. Az egyik mindazon előírásoknak az összessége, amelyek betartása a jogszerű működéshez szükséges, a másik pedig azoknak a tilalmaknak a sora, amelyek jogi határt szabnak a vállalkozói tevékenységeknek. Vállalkozásbiztonság csak ott van, ahol a gazdasági tevékenység következetesen betartja ezeket a tilalmakat. Erre tekintettel nem beszélhetünk például a feketegazdaság körében működtetett illegális szerveződések biztonságáról, noha tudjuk, hogy ezek a tilalmazott gazdálkodási formációk gyakorta a törvényes kereteket messze meghaladó jövedelmet érnek el, és azt is feltételezhetjük, hogy a jogi felelősségre vonások meglehetősen ritkák. A jogkövető társadalom szempontjából kedvezőtlen feltételek megléte esetén ezek az illegális vállalkozások kis kockázattal tevékenykedhetnek. De sem a nagy jövedelem, sem pedig a felelősségre vonás alacsony kockázati szintje nem ad okot arra, hogy jogszerűtlen gazdasági tevékenységek vállalkozásbiztonságáról szölgünk. Ellenkezőleg ebben az esetben a gazdasági élet minden legális közreműködőjének az az érdeke, hogy az illegális szféra legyen leszorítható a lehető legalacsonyabb nivóra.

Összefoglalva a belső és a szervezeti okokból levonható tanulságokat, azt állapíthatjuk meg, hogy ott van a legkisebb esély a korrupcióra, ahol egy jól integrált szervezet befogad egy jól integrált személyiséget. Nem nő a korrupciós veszély akkor sem, ha a jól működő szervezetbe bűnre hajlamos személy kerül, mert magatartása elszigetelt marad, működési zavart nem okoz, és biztos a lebukás. Viszont a működési zavarokkal küszködő szervezetben nem tud javítani az oda bekerülő becsületes polgár, mert hamarosan megtapasztalhatja, hogy az ilyen

háttérbe, hanem a bűnmegelőzési-bűnüldözési érdekek szolgálata is kétséges.

Az általános – globális – lehallgató- és megfigyelőrendszerek kiépítésének terveiről már a múlt század kilencvenes éveiben keringtek hírek. Valójában ennél is többről van szó. Arról, hogy a terrorizmus elleni fellépés keretei átlépjék a büntetőjog alkalmazásának hagyományos határait. A megelőző csapások politikája és gyakorlata pedig még a bűnmegelőzés ismert fogalmi keretei közé is nehezen illeszthető be.

A már a latens bűnözési vizsgálatokból jól ismert „félelmi paradoxon”³² új összefüggést kap. A rendszerváltás előtt ellenőrizetlenül lehetett telefonokat lehallgatni, leveleket ellenőrizni, így az állampolgár nagyon átlátható, míg az állami, a korlátlan információk birtokosa az emberek számára átláthatatlan volt. A rendszerváltás után mindez megfordult. Az államgépezet demokratikus kontroll alá került, a polgárok adataira a törvény, sőt adatvédelmi biztos is vigyáz. Ezt a védelmet veszélyezteti a terrorizmus elleni küzdelem címén kért általános felhatalmazás, ami miatt a múltra még jól emlékező (bár a terrorizmustól kevésbé fenyegetett) volt szocialista országok polgárai nagyobb félelmet éreznek.

A büntetőjog alkalmazása hagyományos határainak átlépése közvetlenül érinti az alkotmányosság, a jogállamiság alapjait. Az Alkotmánybíróság több határozatában hangsúlyozta a büntetőjog és az alaptörvény kölcsönös feltételezettségét. Ennek megfelelően: „A jogrendszer alkotmányosságából következően az állami büntetőhatalom gyakorlásának is alapvető követelménye, hogy megfeleljen az alkotmányos elveknek: a büntetőhatalom gyakorlásának alapja jogállamban kizárólag az alkotmányos büntetőjog lehet. [...] Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint alkotmányos jogállam a jogsértésekre csak jogállami módon reagálhat. A jogállam jogrendje senkitől sem tagadhatja meg a jogállami garanciákat. Ezek ugyanis alapjogként mindenkit megilletnek. Jogállami értékrend alapján jogállami garanciák mellőzésével még igazságos követelés sem érvényesíthető. Az igazságosság és az erkölcsi indokoltság lehet ugyan motívuma a büntetendőségnek, a büntetést érdemlőségnek, de a büntethetőség jogalapjának alkotmányosnak kell lennie. [...] Az alkotmány 8. § (1) és (2) bekezdése a büntetőjoggal szembeni alkotmányossági követelményekre is irányadó szabály. E szerint a Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége. Az alkotmány fontos előírása, hogy az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja”

[11/1992. (III. 5.) AB határozat].

Tényként állapítható meg, hogy az alapvető jogokat védő alkotmányos garanciák jelentős része éppen a büntetőjog alkalmazására figyelemmel épült ki, egyszerűen abból a köztudomásúként kezelt tényből kiindulva, hogy az ember fundamentális jogainak legsúlyosabb korlátozása éppen itt következik, következhet be. A konkrét eljárás és határozat tárgyán túlmenően nyilván ilyen megfontolásból fogalmazott úgy az Alkotmánybíróság a halálbüntetés alkotmányellenességét kimondó 23/1990. (X. 31.) AB határozatában, hogy az emberi élethez és méltósághoz mint abszolút értékhez való jog korlátot jelent az állam büntetőhatalmával szemben.

Az emberi élet előfeltételeinek, szélesebb körben történő védelmének szavatolására (például környezetvédelem) irányuló minden közhatalmi törekvés ellenére elmondható, hogy ezen abszolút érték a büntetőjog alkalmazási körén kívül lényegesen kevésbé oltalmazott. Ha valaki mást szándékosan megöl, akkor súlyos büntetésre számíthat, de az életét nem veheti el a közhatalom, bármilyen magatartást tanúsít az ellene lefolytatott eljárás alatt. Ugyanez a személy jogszerűen (bár nem egyenes szándékkal) megölhető rendőri löfegyverhasználat közben, ha nem engedi magát elfogni [9/2004. (III. 30.) AB határozat].

Sajnálatos módon a másik alapérték, az emberi méltóság is egyre inkább alárendelődik a terrorizmus elleni harc céljainak. Alkotmányunk 54. §-a okszerűen kapcsolja össze az emberi élet és méltóság védelmét a kínzás, embertelen, kegyetlen és megállító bánásmód vagy büntetés tilalmával. Az emberi élet jogszerű kioltását bizonyos körülmények között a nemzetközi emberi jogi egyezmények elfogadhatónak tartják, a tortúrát azonban soha. Ennek ellenére – elsősorban ismét a terrorizmus elleni harc sajátosságaira hivatkozva – ma már egyre nyíltabban ismerik be a kínvallatás tényleges jelenlétét még magukat alkotmányosnak nevező rendszerek jogalkalmazásában is.

Nem szorul bizonyításra, hogy a terrorizmus valóban óriási veszély az emberek biztonságára. Ebből következően az alkotmányos mérceként használt szükségesség és arányosság elve esetenként az eddigiektől eltérő következtetésekre vezethet a jelenleg elleni fellépés eszköztárát illetően. A pénzmosás és a politikai erőszak anyagi támogatása közötti összefüggés, továbbá a megelőzés szempontjai azt indokolják, hogy a különleges – adatfeldolgozási és más – jogosítványok terjedjenek ki a mögöttes pénzügyi-gazdasági műveletekre is (lásd például a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 54. ülészakán, 1999. december 9-én elfogadott nemzet-

elterelésre alkalmasak (keresleti oldal diverzálása, medikalizáló megközelítés), míg a kereskedelmi típusú magatartások nagyobb tárgyi súlyúak, és büntetést érdemlőségük kétségtelen (kínálati oldal üldözése). A fogyasztás, bár az ekkor hatályos szabályozás önállóan nem nevesíti, olyan beszerzői-előállítói magatartás, amely elterelés tárgyát képezi. A kétnyomatú szabályozás a maga „tömörsege” ellenére előremutató volt, mert nem akart olyan magatartásokat büntetőjogilag befolyásolni, amelyek erre nem alkalmasak.

A szigort hirdető kriminálpolitika ellenben szinte azonos erővel sújtja a fogyasztót és a terjesztőt, növeli a büntetés hatókörét és szűkíti a kezelésben megnyilvánuló elterelések lehetőségét. Ezt a szigort oldani látszottak azok a büntetőtörvényi módosítások, amelyek visszaállították a kezelő-gyógyító és tiltó-büntető megoldások közötti korábbi egyensúlyt. A Be. vádhalasztási szabályaival, a pártfogó felügyelet intézményi reformjával és a büntetőjog-alkalmazók kábítószerrel kapcsolatos szemléletének megváltoztatásával jelentős teret adott a büntetőjogon kívüli eszközöknek. Az Alkotmánybíróság normakontrollja, amely az alkotmányosság szempontjából bizonyosan korrekt volt, ezeknek a pozitív kezdeményezéseknek egy részét megsemmisítette.

A bűnüldözési gyakorlat viszont sok tekintetben igazolja a kriminológusok aggodalmait. A hétezer fölé emelkedő bűnesetek messze nagyobb hányada a sokkal inkább védelemre szoruló fogyasztókat érinti, miközben a szervezett bűnözéssel szoros összefonódásban működő terjesztők leleplezésére alig találni példát. Újabb érv emellett, hogy kriminálpolitikai fordulatra lenne szükség.

10. A terrorizmus

Ha a kriminológia kezdeteit Beccaria fellépésétől számítjuk, azt is mondhatjuk, hogy az elmúlt csaknem 250 évben a bűnözés volumene és belső szerkezete lényegesen nem változott. A kriminológus a bűnmegelőzés területén igazán átütő sikereket nem tud felmutatni, amire viszont joggal lehet büszke, az a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás humanizálódása, az emberi méltóság megőrzése még a legsúlyosabb bűncselekményekért érvényesített felelősségre vonásban is.

Nos, napjainkban ez az eredmény is veszélybe került. A bűnüldözés területén valami mélyen megváltozott. Gátak szakadtak át, évszázados alkotmányos falak dőltek le. Az ok nem mennyiségi, hanem minőségi. A biztonságról a korábbiaktól eltérő módon való gondolkodás időszámításának kezdete: 2001. szeptember 11.

Igaz, a dátum és a hozzá kapcsolódó tragikus

kimenetelű terrortámadás az Egyesült Államok ellen sokak számára inkább szimbolikus jelentést hordoz, ugyanis maga a terrorizmus, de a korábban hasonló bűnüldözési válaszokat kiváltó szervezett, különösen kábítószer-bűnözés sokkal régebbi időkre nyúlik vissza. Szeptember 11. ebből a szempontból inkább arra volt alkalmas, hogy az amerikaiak jelentős részét meggyőzze: fel kell adni az állammal szembeni ellenérzéseket, csak egy erős, a nemzetet kívül és az országon belül egyaránt megvédeni képes közhatalom lehet az új típusú fenyegetések ellenszere.

Aligha szorul mélyebb bizonyításra: ez az üzenet a gondoskodó-oltalmazó állam üzenete. A terrorizmus elleni harcban az emberektől nem vár kezdeményezést, aktivitást is csak annyiban, amennyiben a bűnüldöző szervek azt igénylik.

Tapasztalati tény, hogy az emberek szívesen hoznak áldozatokat a bűnüldözés eredményessége érdekében. Ha kell, anyagiakkal járulnak hozzá a kriminalitás elleni fellépéshez, vagy akár életmódjukon változtatnak. A polgárok általában elfogadják, hogy térfelügyelő kamerák rögzítik magánéletük eseményeit. Aki megengedheti magának, testőrt alkalmaz, vagy bonyolult műszaki megoldásokat vesz igénybe lakásának távolból történő felügyeletére. A bűnözés általi fenyegetettségétől való szorongás tehát elvezet oda, hogy a megóvottság egyúttal megfigyeltséget is jelent.

Tágabb értelemben ehhez kapcsolódik az a másik összefüggés, hogy egyre több adatunkat tárolják különböző adatbázisokban. Ez sem írható egyértelműen és minden esetben a polgárok ellenőrzésére túlbiztosítással is törekvő állam rovasára, hiszen ismertek olyan esetek, amikor a polgárok – különösen egyes súlyos és erőszakos, közfelháborodást kiváltó bűntettek felderítése érdekében – önként szolgáltatnak információkat. Példa erre az az alsó-szászországi nyomozás, ahol a számításba vehető korosztály tagjai tömeges méretekben adtak DNS-mintát, amelyek segítségével meg is találták a szexuális erőszak áldozatává vált gyermek gyilkosát, aki azután egy másik hasonló cselekményt is bevallott³¹.

Igaz persze az is, hogy az adatszolgáltatás nem minden esetben önkéntes. A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 3. §-a (2) bekezdésének b) pontja például – egyebek mellett – kifejezetten a bűnmegelőzés és a bűnüldözés érdekét említi olyan körülményként, amelynek alapján törvény akár különleges személyes adatok kötelező kezelését is előírhatja. Megállapított tény az is, hogy ma már világméretű, az adatok nem nyilvános szempontok alapján történő gyűjtésére kidolgozott rendszerek léteznek, ahol már nem csupán az önkéntesség szorul

a nemzetközi szervezett bűnözéssel, a terrorizmussal kapcsolatos – beszélgetéseket kell számon tartaniuk, a telefonáló viszont a válogatás és a nyilvántartás szempontjait nem ismeri, még kevésbé azok konkrét eredményét. A központi (szövetségi) hatóságoknak és a politikai uralom szervezeteinek érdekük azonban, hogy a társadalomban elfogadható szintű közbiztonság és stabilitás legyen. Előbb-utóbb az a felismerés is megszületik az állam vezetésében, hogy a biztonságot befolyásoló helyi tényezők és problémák jelentős, esetenként döntő mértékben ott kezelhetők, ahol felvetődtek. Az érdekek változásai is átalakíthatják a biztonság kérdéseinek megközelítését. A jellegükénél fogva nyilvános, ámde magánkézben lévő terek (bevásárlóközpontok, szórakozóhelyek stb.) rendőri védelme például nyilvánvalóan hozzájárul az adott hely látogatottságához, népszerűsítéséhez, ezáltal a profit növeléséhez is. Ilyen körülmények között a tulajdonosok, üzemeltetők, illetőleg az általuk foglalkoztatott személy- és vagyónvédelmi vállalkozások bevonása az értékek oltalmazásába aligha szorul mélyebb indokolásra.

Az állami monopolhelyzet feladása természetesen csak magára a közvetlen biztonságvédelmi tevékenységre vonatkozik. A veszélyelhárítás és az igazságszolgáltatás továbbra is az állam felelősségi körébe tartozik. Ezt a feladatot azonban már nem egyedül végzi, hanem egy sokszereplős színpadi előadás rendezőjeként koordinálja a résztvevők munkáját. A kialakuló új együttműködésben a rendőrség, a biztonsági vállalkozások, az önkormányzatok és más szervek, a polgári önszerveződések, valamint az egyes polgárok között létrejön egy – meghatározott területeken pedig több – biztonsági partnerség. Ennek hosszú távú működtetése közben az állam a jogi keretfeltételeket szabja meg, lehetőleg úgy, hogy ne maradjon a biztonság szempontjából lefedetlen terület. Megtervezi és megteremti azokat a feltételeket, amelyek aktivitásra serkentik a szereplőket. Így „távolból kormányoz”: belátja, hogy nem képes mindenki biztonságát a kívánt szinten garantálni. Mindazonáltal maradnak továbbra is olyan tevékenységek, amelyek nem privatizálhatók.

A folyamat tehát úgy ragadható meg, hogy a korlátozott teljesítőképességű állam a védelem egy részét a vállalkozásokra, polgárookra hárítja át, akik azt átvéve egyfajta veszélyközösségi, biztonsági partneri viszonyba lépnek az állammal.

A biztonsági partnerségek létjogosultságához kevés kétség férhet. A megvalósítás módja azonban rendkívül nagy körültekintést és az érdekek, valamint az alkotmányos értékek gondos egyeztetését igényli. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a szoros együttműködés keretében a magánérdekeket szolgáló privát biztonsági vállalkozások – és per-

sze a mögöttük lévő megbízók – befolyásra tesznek szert a közhatalom működésére, miközben az állam is meghosszabbítja beavatkozási, felügyeleti lehetőségeit olyan viszonyokra, amelyek az alkotmányosan védett magánszféra körébe tartoznak. Ha az együttműködés nem szigorúan meghatározott, alkotmányos elvekhez igazodó keretek között valósul meg, akkor fennáll a veszélye egy olyan rendvédelmi komplexum kialakulásának, amely aggályos a törvényes állami működés és az alapvető jogok szempontjából.

Mindezekből természetesen nem következhet a biztonsági partnerségek létjogosultságának megkérdőjelezése, hiszen a különbözőségek mellett a legalapvetőbb értékek (a személy- és vagyónbiztonság) közösek, a veszélyekkel szembeni védekezés pedig minden emberi tevékenység, magatartás szükségképpen eleme. A közbiztonság és a magánbiztonság oltalmazását összehangoló együttműködések egyik előnye a változatosság, az adott szükségletekhez való rugalmas alkalmazkodás képessége. A partnerségeknek számos modellje van, ezek tanulmányozása jelentősen gazdagíthatja a veszélyelhárítással, bűnmegelőzéssel, sőt: a bűnüldözéssel kapcsolatos ismereteinket is.

3. A bűnözés és a biztonságvédelem társadalmi hatásai

Közhely, hogy a kriminalitás társadalmi tömegjelenség, amelynek okai a kutatók jelentős részének álláspontja szerint az együttélésben, illetőleg annak zava-raiban keresendők. Ugyanilyen nyilvánvaló tény: a bűnözés nem csupán a jogrendet és a cselekmények közvetlen tárgyait veszélyezteti, hanem a maga módján formálja az emberek és közösségek magatartását, életét. Természetes az is, hogy a védekezés eszközeihez való hozzáférés, az azok feletti rendelkezés szintén fontos tényezője a szubjektív és objektív biztonságának, végső soron az élet minőségének.

A társadalomban két szélsőséges pólushoz viszonyítva lehet a népeiséget csoportosítani. Az egyik körül azok találhatók, akik viszonylag csekély valószínűséggel válnak áldozattá, mivel helyzetük lehetővé teszi pótlólagos biztonsági berendezések és szolgáltatások vásárlását.³⁴ Bár meg kell jegyezni, hogy a biztonság nem sorolható az egyszerűen gyarapítható javak közé, hiszen minden intézmény, rendszer vagy berendezés újabb biztonsági kockázatokat is produkál, miközben egyes veszélyekkel szemben védelmet nyújt. Számos olyan bűneset ismert, ahol éppen a biztonsági emberek adták a tippet a rablóknak, sőt: bankrabló is került ki soraikból.

Mindazonáltal nyilvánvalóan kiszolgáltatottabbak azok, akik a másik pólus közelében vannak. Az

közi egyezmény kihirdetéséről szóló 2002. évi LIX. törvényt). Tovább tágitva a kört: tagadhatatlan, hogy a terrorizmus és a szervezett bűnözés – elsősorban, de nem kizárólag a finanszírozás terén – számos közös vonást, kapcsolódási pontot mutat. Így a közhatalmi fellépésben aligha indokolt lényeges különbséget tenni az alkalmazható eszközöket illetően, általában nem is tesznek. De még itt sem lehet megállni. A témával foglalkozó kutatások igazolták, hogy a politikai erőszak támogatása érdekében, illetőleg azzal összefüggésben számos olyan bűncselekményt követnek el, amelyek nem sorolhatók sem a törvényi meghatározás szerinti terrorizmushoz, sem pedig a szervezett bűnözéshez. Megfigyelhető, hogy azok a kivételes intézkedések, amelyek bevetésére eredetileg a terrorizmus elleni küzdelem címén került sor, fokozatosan a bűnözés elleni fellépés általánosan megszokott módszereivé válnak.

Hangsúlyozni kell, hogy a különleges eszközök alkalmazásának kiemelkedően fontos területe a megelőzés, ahol az esetek többségében még nem derül ki, valójában mi lesz majd releváns a későbbiekben a felderítés vagy a közvetlenebb megelőzés (a cselekmények elkövetésének megakadályozása) folyamán. Így azután óhatatlanul sok olyan adat halmozódik fel, amelyek az eredeti cél megvalósítása érdekében szükségtelenek, ámde más, társadalomra veszélyes cselekmények visszaszorításában jól használhatók. Különösen így van ez olyan országokban – köztük hazánkban is –, ahol a terrorveszélyeztetettség szintje alacsonynak mondható, a biztonságért felelős szervek azonban folyamatosan dolgoznak.

A célhoz kötöttség elvének következetes alkalmazásával minden olyan információt ki kellene (elvileg ki is kell) zárni a büntetőeljárásból, amelyeket különleges felhatalmazások birtokában, különleges eszközök alkalmazásával szereztek meg, noha azok feltárására eredetileg a kivételes jogositványok nem lettek volna felhasználhatók. Ezzel szemben a biztonságért felelős szakemberek a maguk szempontjából okkal vetik fel, hogy a jogalkotónak nem lehet érdeke a leghatékonyabb eszközökkel, jelentős forrásokat igénybe véve megszerzett adatokat a bűnüldözés számára hozzáférhetetlenné tenni.

Érdeemes megjegyezni, hogy az adatgyűjtés és általában a megelőzés, valamint a felderítés terén végbemenő mélyreható változások mellett a büntetések tana és gyakorlata inkább egyfajta visszafordulást mutat a klasszikus, konzervatív elvekhez. A büntetésnek a tett súlyával kell arányosnak lennie. Jó néhány helyen, köztük hazánkban is megfigyelhetők azonban olyan tendenciák, amelyek utilitarista vagy politikai hatalmi megfontolásból a szigorú értelemben vett arányosságtól a kilátásba helyezett büntetés súlyosságával térítik el a szankciók alkalmazásának gyakor-

latát. A börtön (szabadságvesztés) mint a bűnös magatartásra adott társadalmi-politikai-jogi válasz visszanyerte a treatment-irányzatok korábbi évtizedeiben elvesztett jelentőségét, szerepét.

Összességében elmondható, hogy az egyén és a civil társadalom közösségeinek kiszolgáltatottsága a közhatalommal szemben igen jelentős mértékben növekedett, miközben az alapjogok korlátozásának hozadéka a közbiztonság javulásában általában nem mutatkozik meg (mindazonáltal látványos romlás jelei sem érzékelhetők).

II. A rendészettudomány első eredményei

1. Bevezetés

A közigazgatás alkotmányos jogállamban a jog uralma alatt áll. „Az egész közigazgatás csak törvények alapján gyakorolható.” Az osztrák alkotmány 18. cikkének első bekezdését azért idéztük szó szerint, mert ez az alkotmányos alapelv hiányzik a magyar alaptörvényből. Nem csoda, hogy az eddigi stratégiák oly kevés figyelmet fordítottak a közigazgatási jog állapotaira, a célkitűzések megvalósításához vezető utak kijelölésében szinte alig találunk jogalkotói feladatokat³³. Erre az sem ad magyarázatot, hogy a közigazgatás fundamentumait kétharmados törvények határozzák meg. Nem jogállami eljárás az, ha a kötelező kompromisszumok helyett kiskapukat keresünk: hogyan lehetne államreformot végrehajtani jogalkotás nélkül, lásd önkormányzati törvény vagy a rendvédelmi szervek szervezeti törvényei. A közigazgatás jogi meghatározottságának zárójelbe tétele egyenlő a közigazgatás szakmai szempontjainak negligálásával. Az ilyen módon készített tervek egyetlen erénye az lehet, hogy nem valósulnak meg.

2. Decentralizáció, társadalmisítás és magánosítás a közbiztonság védelmében

Látszólag, bizonyos vetületekben azonban ténylegesen is az előző pontban leírtakkal ellentétes irányú folyamatként jelentkezik az állam biztonsági monopóliumának oldása, meghatározott területeken egyenesen annak feladása. A magyarázat abban keresendő, hogy a központi hatalom hatalmasra növelt kontroll-lehetőségei nem jelentik egyben az érdekeltséget is valamennyi forrás teljes kimerítésére. Az egyén és a közösségek kiszolgáltatottsága abban áll, hogy számon tarthatják, ki mit telefonozott, s mikor, miért, kinek. Ténylegesen a biztonságért felelős szerveknek a számukra fontos – például

A másik gondolkodásmód képviselői a törvényre és a rendre (law and order) hivatkozva éppen az ellenkezőjét vallják. E felfogás szerint a megengedő büntetőpolitika csődöt mondott. A bűnözők nem szolgálnak rá a társadalom jóhiszeműségére és türelmére. A börtönökben valóban csak alacsony hatékonysággal vagy alig lehet a jóra nevelni az embereket, ebből azonban nem az következik, hogy a börtönöket emberségesebbé kell tenni, hanem az, hogy az elkövetőket minél hosszabb ideig, akár életfogytig benn kell tartani.

Az emberek általában inkább ez utóbbi felfogást vallják. A bűncselekmények megelőzésének legfontosabb módjaként a szigorúbb büntetéseket vélik a legtöbben célravezetőnek. Kétségtelen tény azonban, hogy a punitív megközelítés a valóságban nem kizárólagos, hanem – még ha gyakran ellentmondásosan is – keveredik a toleránsabb nézetekkel, a szigorú büntetéseket követelő emberek többsége egyidejűleg elfogadja a büntetés és a nevelő jellegű intézkedések szükségességét³⁹. Az is megállapítható, hogy van csökkenő irányú elmozdulás a megtorló jellegű beavatkozások szerepének értékelésében, miközben növekszik a bűnözésre adott társadalmi-közszociális válaszok komplex jellegének megértése és elfogadása⁴⁰. Ebben a folyamatban igen fontos szerepe van a bűnözés és a bűnüldözés valóságáról adott pontos tájékoztatásnak, az emberek meggyőzésének – például az őket bármilyen minőségben érintő eljárások közben, de a médiában is –, továbbá a megelőzésben és a büntető igazságszolgáltatásban való társadalmi részvételnek⁴¹.

A rendszerváltás utáni társadalmak esetében különös problémaként vetődik fel, hogy a diktatúrák általában, így a szocialista rendszerek is alacsony szinten tartották a bűnözést, legalábbis a hivatalos adatok szerint. Kétségtelen tény az is, hogy a paternalista állam egyfajta biztonságérzetet is táplált az emberekbe⁴². A politikai demokratizálódással egyidejűleg azonban hatalmas bűnözési hullám érte el a rendszerváltó országokat. Könnyen kialakulhatott – és ki is alakult – az a kép, hogy valójában az immár komolyabban vett alkotmányos alapjogi garanciák, a „rendőrség kezének megkötése” a növekvő bűnözés oka⁴³, ebből következően a megoldás sem lehet más, mint a szabadságjogok csorbítása, egyes eszmények feladása a bűnüldözés hatékonyságának növelése érdekében⁴⁴. Ténylegesen megfigyelhető, hogy az átalakulóban lévő államokban a szabad piacgazdaságon alapuló kormányzás rendőrállami megoldásokkal, sőt: ilyen elvi megközelítésekkel is keveredik⁴⁵.

5. A politika és a büntetőjog

A büntetőpolitika jelentős irányváltásait a társa-

dalmi közgondolkodás általában nehéz vajúadások után hozza világra. Az új megszületését rendszerint megelőzi a régi megoldások tartalékainak kimerülése, annak a felismerése, hogy a korábbi eszköztár további alkalmazása zsákutca.

Így volt ez már a XVII. század végén is, amikor a folyamatos szigorítások után szinte minden jogsértésért akasztófa járt, és például Angliában több mint kétszáz törvényi tényállás szankciója volt a halálbüntetés. A folyamatos szigorítások ellenére a bűnözés egyre emelkedett. A helyzet iróniája, hogy az egyik legjobb elkövetési alkalom éppen a nyilvános kivégzés volt, amely vonzotta a zsebtolvajokat és más olyan bűnözőket, akiknek a cselekményéért szintén bitó járt.

Cesare Beccaria ismerte fel és mondta ki a szemléletváltás szükségességét annak hangsúlyozásával, hogy nem a büntetés szigora, kegyetlensége, hanem annak elkerülhetetlensége a legjobb visszatartó erő. Fontos, máig szem előtt tartandó gondolatokat fogalmazott meg a rendőrséggel és a bűnmegelőzéssel kapcsolatban is. Az előbbi illetően például az volt a véleménye, hogy csak bárki számára megismerhető, világos törvények alapján járhat el, ellenkező esetben megnyílik az út a zsarnokság előtt, amely mindig a politikai szabadság „határmezsgyéjén ólalkodik”. Ugyancsak tanulságos és aktuális az is, amit Beccaria a büntetőjogi szabályozás és a prevenció összefüggéseiről mond:

„Miként a természet állandó és rendkívül egyszerű törvényei sem akadályozzák meg, hogy a bolygók mozgásában zavarok ne álljanak elő, úgy a gyönyör és a fájdalom végtelen és ellentétes vonzóerői közepette az emberi törvények sem képesek megakadályozni minden zavart vagy rendetlenséget. Márpedig ez a korlátolt emberek ábrándképe, ha egyszer kezükbe kerítik a hatalmat. Ha sokféle közömbös cselekvést megtiltunk az embereknek, ez nem egyértelmű azzal, hogy megelőzzük a belőlük származó bűncselekményeket, inkább azt jelenti, hogy újabb bűncselekményeket hozunk létre, hogy önkényesen szabjuk meg az erénynek és a bűnnek azokat a fogalmait, amelyeket öröknek és változatlanoknak hirdetnek. Hová is jutnánk, ha megtiltanánk nekünk mindazt, ami bűncselekmény elkövetésére bírhat bennünket? Az embereket még érzékszerveik használatától is meg kellene fosztani!”⁴⁶

A világ és benne a problémák büntetőjogi szabályozás útján történő megoldásának kísértése azóta sem sokat változott. Ideje volna felismerni, hogy a büntetőjog egyedül nem alkalmas azon problémák megoldására, amelyekkel foglalkozik.

Kétségtelen tény – amint arról szó volt –, hogy a prevenció és a nyomozás előtti felderítés, továbbá a terrorizmus elleni harc, valamint annak kiterjesztése más kriminális megnyilvánulások kezelésére egyre jelentősebb mértékben a büntetőjogi, sőt: részben bármiféle törvényes kereteken kívül zajlik, ez pedig alapvető emberi jogi aggályokat vet fel. Azt is látni kell azonban, hogy a politika az igazán nagy ered-

ő életmódjukhoz, szegénységükhöz jelentős mértékben társul az ismétlődő áldozattá válás fokozott kockázata. A pótlólagos biztonság számukra nem vagy kevésbé elérhető, másfelől pedig a bűnözők olyan lehetséges sértettekre összpontosítanak, akiknek a sebezhetőségük nagy. Ez a csoport kénytelen beérni a „szegényjogon” mindenkinek kijáró biztonsággal, amelyet az állam garantál.

Ez a jelenség káros, mert a XX. századi társadalmi (jóléti) homogenitásra törekvés kudarcát jelenti, másrészt rombolja a társadalom közösségi tudatát, önazonosságérzését. A fragmentált társadalom nem tud azonos rendezési elvek szerint érezni, élni és cselekedni. A dezintegráció a társadalom egészének előrehaladása szempontjából is negatív folyamat, ennek a közbiztonságra gyakorolt hatása tovább szélesíti és mélyíti a népesség nagy csoportjai közötti szakadékot³⁵.

Valójában ennél is többről van szó. Az említett biztonsági partnerségek még a legjobb szabályozás és a legerősebb kontroll mellett sem oldják fel a különbséget a közbiztonság védelmében valamilyen módon részt vevő szereplők között. Ehhez járul a közösségi terek privatizációja, ami egyrészt szó szerint értendő, másrészt pedig úgy, hogy a társadalmi élet jelentős megnyilvánulásai (például vásárlás, a szabadidő eltöltése) egyre inkább magánterületeken kapnak helyet. Ebből következően a szegények és a társadalmi előítéletek alapján marginalizált csoportok tagjai jobban ki vannak téve a biztonsági emberek általi zaklatásnak, adott esetben a kiűzetésnek is. Megjegyzendő, hogy maga a közhatalom is alkalmaz olyan megoldásokat, amelyek az emberek mozgásszabadságát korlátozzák (kitiltás, lakhelyelhagyási tilalom stb.).

Egyáltalában nem elhanyagolható körülmény, hogy a magánrendőrségek létszáma ma már általában meghaladja a közbiztonság védelmére rendelt hivatalos testületekét.

Magyarországon a számok még jelentősebb eltérést mutatnak. A Személy-, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamara statisztikája szerint 112 066 személy van olyan igazolvány birtokában, amely privát biztonsági tevékenység ellátására jogosítja, de még az aktívnak minősített biztonságiak is 69 951-en vannak a 2005. szeptember 1-jei állapot szerint³⁶, ez több mint duplája a szolgáló hivatásos rendőrök létszámának. Az arányok napjainkban hasonlóak, azon még a rendőrség és a határőrség közeli integrációja sem fog változtatni.

A középkori állapotokat idézi fel ez a helyzet, ahol a fallal körülvett városokban lakó polgár biztonságával szemben a kívül rekedtek kockázatos életkörülményei álltak. Ahogyan akkor, úgy ma is sokan törekednek arra, hogy tagjai legyenek ennek az exk-

luzív klubnak, amely természetesen sok ember kizárásával is együtt jár.

A szegénység és kirekesztettség azonban nem csupán a biztonsági szolgáltatásokhoz való hozzájutást nehezíti, hanem az előítéletesség és a politika rosszul értelmezett és türelmetlen eredményeségre való törekvései miatt maga a hátrányos helyzet válhat sokak szemében egyfajta devianciává, sőt egyenesen bűnös magatartássá³⁷. Úgy, ahogyan azt a két világháború közötti helyi rendészet monográfusa szókimondóan megfogalmazta:

*„...lélektanilag ismert tény, hogy a nincstelen, a nélkülöző népréteg, vagy akárcsak csoport, a közbiztonságra felette veszélyes, nemzeti szempontból teljesen megbízhatatlan, így a nemzeti társadalom számára nemhogy hasznos elem, hanem egyenesen teherterhel”.*³⁸

Manapság a még mindig divatos „nulla tolerancia” elvének keretében jelenik meg a leghatározottabban a közhatalmi kontrollnak a szegénység, a hátrányos helyzetű csoportok ellen fordulása tovább erősíti a kirekesztés politikáját akkor is, amikor az egyéb (szociális) különbségeket, vagy legalábbis a marginalizáltság kirívó megnyilvánulásait (például romatelepek) sikerül felszámolni, vagy enyhíteni. Különösen demoralizáló hatást vált ki ehhez képest, hogy a „felső tízezerből” kikerülő gyanúsítottakkal olykor látványosan engedékeny a büntetőhatalom (a sokmilliárdos kárt okozó bűncselekmény első számú gyanúsítottját kifejezetten baráti légkörben hallgatta ki az ügyészség, a szabadságvesztés-büntetését töltő népszerű táncdalénekes gyakran jár ki a börtönből néhány napra stb.).

Nem hallgatható el az sem, hogy a nincstelenségből és a társadalmi kirekesztettségéből adódó kiszolgáltatottság valóban a bűnözés világa felé sodorhatja azokat, akik egyéb módot nem látnak életük megváltoztatására. Más kérdés, hogy többségük ott is kizsákmányolt és megalázott pária marad.

4. A bűnözés és a bűnüldözés társadalmi megítélése

Demokratikus társadalmakban aligha vitatható, hogy a közgondolkodás, az emberek véleménye, érzései, különösen a bűnözéstől való félelme nem hagyható figyelmen kívül a bűnözés közhatalmi kezelésében, így a kriminológiai kutatásokban sem.

Általánosságban elmondható, hogy kétfajta megközelítés van jelen a bűnre való társadalmi reagálást illetően. Az első szerint a büntetőjog önkorlátozása helyénvaló, hiszen a dekriminalizációs tapasztalatok általában kedvezők. Ha nem elvadult gonosztevéket akar a társadalom a börtönökből visszakapni, akkor a büntetés-végrehajtás humanizálása úgyszintén elengedhetetlen.

megjegyzéseket – alapvetően a büntetőjog és annak társadalmi-jogi környezete: a biztonságvédelem néhány, ma megfigyelhető tendenciáját írtam le. A tudomány képviselője azonban nem érheti be a világ magyarázatával, erejéhez és tehetségéhez képest hozzá kell járulnia annak megváltoztatásához, jobbitásához⁴⁷.

Persze már az is eredmény, ha a politika és a törvényhozás számára megmutatjuk a zsákutcákat, a mindenképpen elkerülendő utakat. Ilyen a bűnüldözés kivonása a jog uralma alól, vagy a bűnözés visszaszorításának terve a büntetések szigorításával.

Ennél azonban többet is tudunk ajánlani. Létezik és fejlődik az a koncepció, amely korszerű választ ad az itt felvetett problémák többségére, legalábbis az elvi megközelítés szintjén. Kibontása és következetes alkalmazása révén meg lehetne szüntetni, de legalábbis számos területen csökkenteni lehetne azokat az ellentmondásokat és gondokat, amelyeket e tanulmány is bemutatott. Ez az irányzat nem más, mint az emberi biztonság. Megjegyzem, hogy az angol „human security” kifejezést általában inkább human biztonságként fordítják⁴⁸, az „emberi biztonság” megjelölés azonban jobban érzékelteti az emberi jogokkal való szoros összefüggést.

Az emberi biztonság fogalmának és követelményrendszerének kidolgozása az ENSZ fejlesztési programjához (United Nations Development Program; UNDP) kapcsolódik. A program 1994-es jelentésében (Human Development Report) az emberi biztonság két rendkívül fontos alkotóelemeként határozza meg a félelemtől és a nélkülözéstől mentes szabadságot⁴⁹. Témánkat illetően tehát arról van szó, hogy a bűnözéssel szembeni fellépés függ attól, hogy mennyiben sikerül a szociális problémákat megelőzni, a feszültségeket feloldani, a dezintegrálódást megakadályozni, összességében magát a büntetőjogi fellépés kényszerét elkerülni.

Az emberi biztonság koncepciójának további fejlesztésére és a megvalósítás tervének kidolgozására 2000-ben az ENSZ millenniumi ülészakán döntést hoztak egy bizottság kiküldéséről. Ebben a kérdés legjobb elméleti ismerői és gyakorlati szakemberei kaptak helyet, így például társelnökként Sadako Ogata, az ENSZ korábbi menekültügyi főbiztosa és Amartya Sen közgazdasági Nobel-díjas tudós, de részt vett a munkában Bronislaw Geremek volt lengyel külügyminiszter is.

A testület 2003-ra készítette el jelentését, ebben úgy foglalt állást, hogy a nemzetközi közösségnek új biztonsági paradigmára van szüksége. Az állam továbbra is fontos tényezője a biztonság védelmének, de gyakran előfordul, hogy kötelezettségeinek nem tud vagy nem akar eleget tenni, sőt: maga válik ve-

szélyforrássá saját polgárai számára. Ezért az állam biztonsága helyett az emberek biztonságát kell a figyelem középpontjába helyezni⁵⁰.

Az emberi biztonság fogalmát a bizottság úgy határozta meg, hogy az

„Minden emberi élet lényegi magvának az oltalmazása úgy, hogy egyidejűleg elő kell mozdítani az emberi szabadságok és az emberi kiteljesedés előmozdítását.”⁵¹

Az emberi biztonság koncepciójától elválaszthatatlan az alapvető szabadságjogok védelme. Kiterjed azonban a súlyos, illetőleg széles körben jelentkező veszélyekkel, helyzetekkel szembeni védekezésre is.

A biztonságról való gondolkodásban már korábban is felismerték a komplex⁵² és globális megközelítés⁵³ szükségességét. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi különbségek (katonai-rendészeti, külső-belső stb.) eltűnőben vannak, legalábbis relativizálódnak. Az emberi biztonság felfogásában alapvetően az az új, hogy az egyének és közösségek szempontjait helyezi előtérbe a nemzet vagy akár a nemzetközi közösség egészének biztonsági érdekeihez képest.

A hagyományos állam-, illetőleg nemzetbiztonsági és az emberi biztonsági felfogás különbségét mutatja például a migráció megítélése. Az utóbbi inkább pozitívumnak tartja az emberek mozgását, hiszen az növeli az országok kölcsönös függését, erősíti a különbözőség elfogadását. Előmozdítja az ismeretek, valamint a képességek átadását, terjesztését. Segíti a gazdasági fejlődést, ezzel együtt a migrációban érintett emberek boldogulását. Igaz, hogy vannak veszélyek és hátrányos következmények is, de a migráció negatívumait is elsősorban a közvetlenül érintett emberek szempontjából kell megítélni.

Az emberi biztonság felfogása általánosságban feloldja az emberi jogok és a biztonság között általában feltételezett ellentétet. Ez az irányzat azt vallja, hogy az emberi jogok kiterjesztése és élvezetük minél teljesebb körű biztosítása az emberek számára nem akadály, hanem egyenesen célja, siker esetén pedig eredménye a biztonságvédelmi politikának (Oberleitner, 2002).

Ha a kívánatos stratégiát a legrövidebben kellene összefoglalni, akkor Javier Solana⁵⁴ mondatát hívnam segítségül: „Az a világ biztonságosabb, amely tisztességesebb.”

6. Közigazgatási reformok a kormányzati döntésekben

Úgy tűnik, hogy a haladást segítő közigazgatási átalakulás, ha úgy tetszik, az uniós intézményrendszernek is megfelelő modernizáció, még csak napjainkban kezdődik. Ha áttekintjük az eddigi kormá-

ményeket – egyébként vegyes sikerrel – igyekeznek „visszacsatornázni” a büntető igazságszolgáltatásba. Sorra jönnek létre a nemzetközi büntetőbíróóságok, igazságszolgáltatás elé állítják a bukott diktátorokat. Úgy tűnik tehát, hogy a büntetőjog alkalmazásának „csupán” az alapjogi garanciális oldala szorul háttérbe, az elrettentő hatásához fűzött követelmények azonban nem.

A büntetőjog jövőbeni szerepének meghatározása során szem előtt kellene tartani, hogy az az egyedi, külsőleg megnyilvánuló cselekményre, viselkedésre irányul, nem képes tehát a bűnözés okait felszámolni, azokat lényegesen befolyásolni. Kivétel ez alól maga a szabályozás, amennyiben a kriminalizálásnak nem az általános társadalmi értékek védelme az oka és célja, hanem a közhatalom működéséhez, adott esetben más jogszabályok érvényesülésének előmozdításához fűződő érdek (mala prohibita).

Büntető törvénykönyvünk 218. §-a például embercsempészség miatt büntetni rendeli azt, aki segítséget nyújt másnak ahhoz, hogy az államhatárt engedély nélkül vagy meg nem engedett módon átlépje. Az államnak kétségtelenül joga van ahhoz, hogy a határátlépés feltételeit és módját szabályozza. Mégis látni kell, hogy ebben az esetben (hangsúlyozom, hogy a jelenlegi szabályozásban sem anyagi haszon szerzés sem egyéb körülmény nem szükséges a tényállás kimerítéséhez, tehát egy tisztán segítő szándékú közreműködés is börtönbe juttathatja az elkövetőt) lényegében egy általánosan elismert nemzetközi emberi érték (a szabad mozgás) előmozdításáról van szó. Ráadásul a tilalom hatálya alá tartozó kifelé történő határátlépés közvetlenül és nemzetközileg is elismert alapjog érvényesítése, amennyiben az 1976. évi 8. tvr.-rel kihirdetett Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 12. cikkének 2. bekezdése határozottan kimondja, hogy mindenki szabadon elhagyhat bármely országot, beleértve saját országát is. Igaz persze, hogy ez a jog törvényes korlátozásoknak alávethető, ámde az értékek hierarchiáján a megszorítások nem változtatnak. Általában a mala prohibita körébe sorolhatók azok a magatartások, amelyek attól függően érdemelnek büntetést, hogy engedéllyel vagy anélkül valósulnak meg. Itt is hangsúlyozom, hogy az engedélyezési rendszernek lehetnek és általában vannak méltányolható indokai, a büntethetőség azonban pusztán az engedély hiányában áll be akkor is, ha egyébként a cselekmény más érdeket nem sért. Másképpen fogalmazva: nem a konkrét, a jogsértéssel előidézett társadalmi kár vagy veszély a fellépés alapja, hanem a közhatalom presztízs vesztesége.

A büntetőjogi szabályozás egyszerűnek tűnő módszerét a társadalmi problémák megoldására alkalmazni kívánó politikusok általában nem számolnak az-

zal – noha erre a mondottak szerint már Beccaria is felhívta a figyelmet –, hogy a rossz szabályozás és az igazságtalan jogalkalmazás nem csupán alkalmatlan a kívánt elrettentő hatás elérésére, hanem egyenesen az ellenkező eredményt idézheti elő: a bűncselekmények számát, illetőleg súlyosságát növelheti.

A törvényhozásra leselkedő veszélyek hangsúlyozása mellett azonban azt is ki kell mondani – éppen a háborús szemlélet és a bűnözés elleni fellépésnek az alapjogi garanciákat jórészt nélkülöző titkos műveletek felé terelése miatt –, hogy a büntetőjogi szabályozásnak társadalmi és alkotmányos értékei vannak, amelyeket a jövőben is érvényesíteni szükséges.

Mindenekelőtt az értékek és az értékeken alapuló legfontosabb normák stabilitását kell kiemelni, ami egyben egyfajta biztonságot is jelent mind objektív, mind pedig szubjektív értelemben. Arról van szó, hogy a büntetőjog világosan és előre láthatóan rögzíti azokat a követelményeket, amelyek megszegése esetén az ugyancsak előzetesen meghatározott jogkövetkezmények alkalmazhatók (nullum crimen, nulla poena sine lege). Ezzel a szabályok morális megerősítése is megtörténik. A hosszú távra szóló, általánosan elfogadott értékeken alapuló szabályozás egyben azt is feltételezi, hogy a bűnről és a büntetésről vallott felfogások ideológiai meghatározottsága háttérbe szorul az igazságügyi politikában, valamint a kutatásokban is.

Beccariának igaza volt. A kilátásba helyezett büntetések súlyosságának nincs elrettentő hatása. Ebből természetesen nem következik a börtönök azonnali lebontásának szükségessége. A büntetésnek és a büntetőjognak ugyanis nem kizárólag elrettentő funkciója van, kétségtelenül szükség lehet például egyes elkövetőknek a társadalomtól való időleges, illetőleg – a mai hivatalos álláspont szerint akár végleges – elkülönítésére. A kilátásba helyezett büntetés súlya önmagában általában nem tart vissza az elkövetéstől, a végrehajtásnak, egyáltalában a hatóságok részéről tanúsított bánásmódnak azonban már van hatása az egyénre és annak jövőbeni magatartására. A legfontosabb „üzenet”, amit a büntető igazságszolgáltatás és általában a közhatalom az embereknek küldhet: a tisztességes elbánás. Nem meglepő, hogy kutatások is megerősítették: a hatóságok fair magatartása és az egész beavatkozás elfogadott legitimitása kimutatható hatással van a jogkövető magatartásra.

Speciális gond, hogy kiélezett politikai küzdelmekben a büntetőjog diszfunkcionálissá is válhat. Szüksős anyagiak esetén, türelmetlen omnipotencia hitében a törvényhozók a társadalom általános bajait is nem erre való büntetőjoggal kívánják gyógyítani.

Az eddigiekben – nem mellőzve ugyan az értékelő

Az előbbi feladatok a közjog területén jelentkeznek. A közbiztonság modern felfogása azonban a vállalkozói szférára is támaszkodik, ezért a magánjognak azok a forrásai is fontosak, amelyek a vagyoni védelemmel és a magánbiztonsággal kapcsolatosak.

A jogalkotás következő iránya azzal függ össze, amit a szakirodalom a rendészeti jog „keresztbe fekvő” jogági jellemzőjének tart. Az olyan szabályozási tárgyak, mint az energiatermelés és -gazdálkodás, a hírközlés és informatika, a természet- és környezetvédelem, a kulturális értékek védelme, a közlekedés, az egészségügy, a bevándorlás, menekültügy és az állampolgárság alapvetően nem rendészeti tárgykör, de mindegyiknek van rendészeti mozzanata. Az anyagi és szellemi értékek előállításának ezek a területei többé vagy kevésbé ki vannak téve a jogellenes emberi magatartásokból származó veszélyeknek, amelyekkel szemben rendészeti eszközökkel (rendészeti hatósági korlátozásokkal) is védekezni kell.

Végül szólunk a rendészeti közszolgálat jogáról. A rendészeti személyzet jövőbeni kialakításánál több kérdés vár megválaszolásra:

- A rendészeti köztisztviselő civil vagy katonai típusú közszolgálati jogviszonyban dolgozzék? Ahol a hivatásos szolgálati jogviszony fenntartandó, ott további kérdés a tiszt-tiszthelyettes arány átalakítása, valamint a tiszti és a vezetői helyek szinkronja.

- Az elmúlt évtizedekben a hierarchia nyomta rá a bélyegét a képesítési követelmények, a hivatali beosztások (állománytábla) és a fizetési osztályok meghatározására. Ezt a rendszert át kell alakítani, ha valóban a decentralizáció és a dekoncentráció harmóniája fogja jellemezni a következő két évtized modernizációs programjait. (Nem lehet megvalósítani az első fokú hatóságok megerősítésének programját, ha a beosztások anyagi elismerése nem a tényleges teljesítménytől és a felkészültségtől, hanem a hierarchiában elfoglalt lépcsőfoktól függ.)

- A humánpolitika és az életpályamodell kialakításának feltétele az, hogy a szervezetben világosan különüljenek el a szakirányú és a szervi működés feladatai. Továbbá a szakirányú szolgálati ágazatokban olyan módon határozzák meg a foglalkoztatási kritériumokat, hogy azok fejezzék ki az ágazati feladathoz kapcsolódó szaktudás önálló szakmai elismertségét. Ehhez nélkülözhetetlen a gyakornoki rendszer bevezetése és az ahhoz kapcsolódó szakvizsga.

- A vezetői szintek meghatározása szolgálati áganként eltérő elvek szerint történhet. A közrendvédelem decentralizációja a civil és a szakmai vezetés egészen új modelljét alakíthatja ki. A bűnüldözés az igazságszolgáltatás kontrollja alá kerülhet. Csökkenthető a centralizált, országos irányítású rendészeti szolgálatok száma. Újra kell tervezni a rendészeti és a nem-

zetbiztonsági szolgálatok kormányzati irányításának, a köztük lévő munkamegosztás illetve a finanszírozás elveit és az elvek megvalósulását a gyakorlatban.

- Tervezhetővé válik a rendvédelem szervezeti tagoltsága, optimális létszáma, a költségvetésből való részesedése, valamint a finanszírozás módja (központi és/vagy helyi forrásokból).

- Az előbbieken leírt lépések teszik lehetővé a minőségbiztosítás, a teljesítménymérés és a tervezés módszertanának harmóniáját megteremtését a rendészeti igazgatás természetével. Vannak szolgálatok ahol valóban lehetőség van a „közszektor és a versenyszféra humán erőforrás-igazgatásbeli jogi szabályozásában a különbségek csökkentése”, és vannak más szolgálatok, ahol ez egyenesen tilos. Az alkotmányos jogállamban ugyanis a hatalmi ágak megosztásának és a jog uralmának elvei kizárják, hogy a közigazgatás jövedelemszerző vállalkozásként működjön, amint hogy a magánszféra sem kaphat közhatalmi jogosítványokat. Ez nem azt jelenti, hogy a közhatalom gyakorlása ne kívánna meg a hatékonyság és az eredményesség növelését, de ezeket nem a vállalkozói szféra módszereivel, hanem a közjog keretei között kimunkált közigazgatási technikákkal lehetséges biztosítani. (A bűnüldözésben példának okáért a leghatékonyabb minőségbiztosítási rendszer a büntetőeljárás normák érvényesülése, az eredményesség és a célszerűség pedig kriminalisztikai módszerekkel biztosítható, amelyek kialakításához e tudományok jelentős fejlesztésére van szükség.)

Nem készülhet rendvédelmi stratégia a rendészeti működésről, a rendészeti szervezetről és a rendészeti közszolgálatról szóló közjogi normarendszer elemzése és a jövő jogalkotási feladatainak meghatározása nélkül. Erre a szintézisre a kriminálpolitikai megközelítés kevésbé alkalmas, minthogy abban a rendészet csupán bűnüldözésként, az igazságszolgáltatás előkészítésének összefüggésében jelenik meg. *De a bűnüldözés, mint rendvédelmi funkció ugyanakkor közigazgatás is.* Többen azért szorgalmazzák csaknem két évtizede *közbiztonsági stratégia megalkotását*, mert az látszik alkalmasnak arra, hogy a rendészetnek ezt a kettős természetét (a közigazgatási és igazságszolgáltatási mozzanat együttes jelenléte) figyelembe véve tervezze meg a rendvédelem jövőbeni céljait és az ahhoz vezető jogalkotási, jogalkalmazási, szervezeti és működési utakat.

8. A rendvédelem modernizációjának magyarországi kísérletei

Mi jellemzi a stratégiaalkotásnak 2002 májusától megfigyelhető fejleményeit? Az értékelést nagyban megkönnyíti a Belügyminisztérium 2005-ben készült rendvédelmi stratégiájából vett néhány idézet:

nyok programjait, azt találjuk, hogy minden ciklusban megvalósítandó, fontos célként szerepelt

- a korszerű, kisebb létszámú és költségű közigazgatási szervezet kialakítására;
 - a közrend és a közbiztonság fenntartására, vagy megerősítésére, illetőleg a romló közállapotok javítására;
 - a bűnmegelőzés hatékonyságának növelésére;
 - a korrupcióval szembeni küzdelemre;
 - a rendőrség megerősítésére;
 - a deregulációra (és a felesleges bürokrácia visszaszorítására)
- vonatkozó ígéreték.

A valóra váltás azonban ugyancsak nehézkesen történt, történik. A 2006–2010 közötti évek közötti kormányzati periódus programjában erre vonatkozóan a következő megállapítás olvasható: „Az elmúlt évtizedben azonban a politika mindig megrettent az átalakítással járó konfliktusoktól, a kisebb, hatékonyabban működő szolgáltató állam megteremtésének politikai deklarációja soha nem vált érdemi cselekvéssé.”⁵⁵ Jól tükrözi e megállapítást a tárgykörbe tartozó néhány parlamenti és kormányhatározat, amely gyakorlatilag a reform egyes elveinek és irányainak meghatározásán, továbbá az igazgatási apparátus működésének és szervezetének újbóli és újbóli – igaz, némileg eltérő megfogalmazású – felülvizsgálatára, illetve áttekintésére vonatkozó feladatok elvi meghatározásán alig lépett túl. Például a *közigazgatás korszerűsítéséről 1026/1992. (V. 12.) kormányhatározat* mellékletének 2/a pontja szerint „át kell tekinteni a központi kormányzati szervezeti rendszer struktúráját és szakértők bevonásával egységes módszer és rendező elvek alapján meg kell vizsgálni, hogy az egyes szervek jogállása, funkciója, feladata, hatásköre megfelel-e a modern közigazgatás követelményeinek, s javaslatokat kell kidolgozni a szükséges intézkedésekre”.

Hasonló jellegű „áttekintő feladatot” szabott a *közigazgatás továbbfejlesztésének 2001–2002. évekre szóló kormányzati feladattervéről szóló 1057/2001. (VI. 21.) kormányhatározat* I/1. pontjának a) alpontja a minisztériumok, és b) alpontja a minisztériumi munkát segítő háttérintézményi struktúra vonatkozásában, amikor arról rendelkezett, hogy „folytatni kell a minisztériumok által ellátott feladatok és hatáskörök felülvizsgálatát. A változatlanul szükséges miniszteriális feladatok közül arra kell törekedni, hogy minisztériumi szinten csak az ágazati stratégiai, szabályozási és az elemző, ellenőrző feladatok maradjanak...”, továbbá ezekkel összhangban kellett elvégezni a háttérintézmények felülvizsgálatát is.

A közigazgatási rendszer korszerűsítéseinek irányairól szóló vitaanyagból, továbbá az országos fejlesztéspolitikai koncepcióról szóló 96/2005. (XII. 25.) OGY határozatból a kívülálló ugyancsak keveset is-

merhet meg a modernizáció komplex stratégiai céljairól, az egyes részterületeket érintő reformtervek összefüggéseiről és a végrehajtás mikéntjéről, továbbá – az elképzelések szerinti – ütemezéséről.

7. A közigazgatás egyik ága, a rendészeti igazgatás

Az 1949 utáni állampárti struktúrában olyan sikeresen leválasztották a rendészetet a közigazgatásról, hogy oda 1990 után sem történt meg a visszatérés. Ennek a hagyománynak megfelelően a rendvédelmet átalakító törekvések nem kapcsolódtak össze a közigazgatás átfogó reformjával. Igaz, azok maguk is bevégezetlenek maradtak, pedig a modernizációra a rendszerváltozás óta több kísérlet is történt.

Aki az államszervezet megreformálására készül, annak kötelező a rendszerelméleti megalapozás. Nem lehet a struktúra egyik elemét átalakítani, miközben számos más terület változatlan marad. Felvetődhet azonban az a veszély is, hogy az ilyen holisztikus szemlélet parttalanná teszi a rendészet fogalmát, ami ugyancsak cselekvőképtelenséghez vezethet. Ha azonban a közigazgatás jogi meghatározottságára támaszkodunk, akkor kellő eligazítást kapunk a szolgáltató (pozitív) közigazgatás és a jogellenes magatartásokból keletkező veszélyeket legitim erőszakkal elhárító negatív közigazgatás között húzódó határok felismeréséhez.

A rendészeti igazgatásban az erősen centralizált rendszer lehetővé teszi, hogy minden kormányzati rögtönzés azonnali végrehajtást nyerjen, anélkül hogy azok szakmai kontrollt és jogi alapokat kapnának. A regionális rendőrségi szervezet kialakításának területén éppen egy ilyen akciónak lehetünk a szemtanúi. A döntéshozóknak inkább javasolnánk a rendészeti közjog természetével való megismerkedést.

A rendszerváltozás környékén világos volt, hogy a rendészeti szervek létesítése, belső struktúrájuk kialakítása, hatáskörük és illetékességük megállapítása törvényhozási feladat. Ma az lenne kívánatos, hogy a szervezeti törvények jelen állapotát vizsgáljuk meg, mégpedig

- alkotmányossági szempontból annak fényében, ahogyan az Alkotmánybíróság a rendőrségi törvény számos rendelkezését megsemmisítette,
- rendszertani szempontból, arra tekintettel, ahogyan a rendészet anyagi és eljárási joga az elmúlt tizenöt esztendőben átalakult,
- szakmai szempontból, figyelembe véve azt, ahogyan a rendvédelem hazai és nemzetközi környezete és technikai lehetőségei megváltoztak
- és célszerűségi szempontból, annak eldöntésére, hogy mit kell megtartani a jövő államigazgatásában, mi adható át az önkormányzati közigazgatásnak és végül mi az, ami társadalmasítható.

suk meg: a cselekvés nélküli tervezés időszakát a tervezés nélküli cselekvés korszaka követte.

9. A közbiztonsági stratégia megalkotása kormányzati feladat

A bűnmegelőzés nemzeti stratégiájából különösen két megállapítás kívánkozik kiemelésre. Az egyik azt szögezi le, hogy a bűnmegelőzés komplex programja széles társadalmi összefogásra épülhet, amelyben kitüntetett, de nem kizárólagos helyük van az állami feladatoknak. A represszió mellett a segítő-támogató rendszerek kiépítésére is szükség van, azonban „a büntető felelősség territóriumra csak a szociálpolitika fejlődésével csökkenthető lényegesen”. A másik megállapítás pedig az lehet, miszerint a büntetőpolitika kialakításában világosan ki kell jelölni a végrehajtó hatalom hatáskörét. A kormányzatnak alkotmányos felelőssége a közrend és a közbiztonság egyensúlyi állapotának a fenntartása, azoknak a veszélyeknek az elhárítása, amelyek államigazgatási intézkedéseket követelnek. A kormányzat ezt a felelősségét a rendészeti igazgatás célszerű és hatékonyan működő szervezetének a létrehozásával és a szükséges költségvetési források biztosításával teljesítheti.

A kormányzati törekvések azonban nem sérthetik a hatalommegosztás elvét, nem ronthatják a jog uralmát, nem korlátozhatják az igazságszolgáltatás autonómiáját. A közigazgatásnak az igazságszolgáltatástól történő határozott elválasztása azzal az eredménnyel járhat, hogy a végrehajtó hatalom figyelmé a közbiztonság megőrzését és javítását szolgáló pozitív kontrollmechanizmusokra terelődik, az igazgatásnak azokra az ágazataira, amelyek képesek anyagi értékeket teremtő gazdaságpolitikát, szellemi értékeket ápoló oktatás- és kultúrpolitikát, esélyegyenlőséget és támogatást biztosító szociálpolitikát, munkahelyeket teremtő foglalkoztatáspolitikát kialakítani. E politikai célkitűzésekhez a közigazgatás szervezetének korszerűsítésével és a működéshez szükséges anyagi és pénzügyi források biztosításával lehet közelebb jutni. A kormányzati munka tervszerűségét jelenti, ha mindezek az ágazati politikák egy átfogó közbiztonsági stratégiába rendeződnek.

A közrendet és a közbiztonságot védelmező negatív kontrollok részeként a bűnüldözést és az igazságszolgáltatást teljes egészében a jog uralma alá kell helyezni. Ebben a vonatkozásban a kormányzat kriminálpolitikai törekvései jogalkotási elgondolásokra korlátozhatók, lemondva arról, hogy az igazságszolgáltatás zárt rendszere indokolatlanul a végrehajtó hatalom befolyása alá kerüljön. A bűnüldözésben érvényesíteni szükséges célszerűségi szempontokat is, ezeket azonban az igazságszolgáltatás alakítja ki, érvényre juttatásukhoz pedig a büntető jogszabályok intéz-

ményei adnak legális alapot. A közbiztonsági stratégia és a kriminálpolitika közötti összhangot a kormányzat törvénykezdeményezési lépései teremthetik meg. A mindennapi gyakorlatban ezt a kapcsolatot a kis- és közepes súlyú, valamint a nagy, társadalomra veszélyességet magába rejtő bűncselekmények elleni differenciált kontrollok szavatolják. A rendelkezésre álló anyagi eszközök legcélszerűbb felhasználása érdekében érdemes tanulmányozni azokat a külföldi megoldásokat, amelyek a menedzser szemléletű bűnüldözés és a biztonsági kockázatelemző igazságszolgáltatás körében ez idáig eredményesen működtek.

Az 1990 óta egymást követő kormányok kriminálpolitikai törekvéseit értékelve tanulmányoztuk a tárgykörben született kormányhatározatokat. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy napjainkig az érvényes kriminálpolitikai elgondolásokat a következő sajátosságok jellemezték:

- gyors, kapkodó és direkt reagálást jelentettek a közbiztonságot veszélyeztető aktuális zavarokra (feketegazdaság terjedése, a szervezett bűnözés megjelenése, terjedő gépjárműlopások, külföldiek részvétele a bűnelkövetésekben, a kábítószer-fogyasztás új veszélyei stb.);
- taktikai válaszok voltak, nem építettek az érintett területek beható elemzésére és nem határoztak meg hosszabb távra stratégiai célokat;
- a közbiztonság oltalmazása érdekében a represszív és a szigorú fokozó eszközöknek adtak elsőbbséget;
- a rendvédelmi szervek tekintetében a működőképesség fenntartását és a hatékonyság fokozását szorgalmazták, ellenben nem tűzték napirendre ezeknek a szervezeteknek az átfogó reformértékű megújítását;
- a közbiztonság védelmezésében előnyt adtak az állami feladatoknak és elhanyagolták a társadalmi összefogás kezdeményezését, nem igényelték a helyi önkormányzatok hatáskörének növelését a közbiztonság helyi feladatainak a megoldásában;
- a kriminálpolitika érvényre juttatásában a kormányzat kizárólagos felelősségét fogalmazzák meg, ennek érdekében törekedtek az ügyészség kormány alá rendelésére;
- a terjedő bűnözéssel szembeni fellépésben elengedhetetlennek minősítették a büntetőbíráskodás szigorának fokozását, és ennek érdekében aktív törvénykezdeményezési munkába fogtak;
- a bűnözés kezelésében a hangsúlyt a súlyos bűncselekmény-kategóriákra helyezték, kevesebb figyelmet fordítva arra, hogy a büntetőjog eszköztárát gyarapítsák a kis- és közepes súlyú bűncselekmények kezelésében;
- nem kapott elsőbbséget a szabálysértési jog teljes

„A rendvédelmi tevékenység stratégiai tervezése az ezredfordulóra kialakult. A rendvédelmi szervek kidolgozták saját szakstratégiáikat, melyek részét képezik az illetékes minisztérium ágazati stratégiájának. A nemzeti biztonsági stratégiára alapozó átfogó közbiztonsági stratégia nem készült, hiányzik a tudatosan kialakított stratégia hierarchia. Így a hosszú távú tervezés szereplőinek folyamatos korrekcióra kell felkészülnie.”

Ritkán olvasni ilyen fontos dokumentumban ennyire kritikus megállapítást. Ennek a helyzetnek a kialakulásához több tényező vezetett:

- Nem tisztázott, hogy a stratégiaalkotásnak milyen tartalmi követelményeknek kell megfelelnie. (A stratégia készítésének technikai részletei, hála a szervezéstudománynak és a legkülönbözőbb menedzser- és „védelem”-elméleteknek, igen részletesen kimunkált. Jól példázza ezt az *A biztonságos Magyarországért 2020* című munkaanyag számos fordulata: „értékalapú célállapot”, „minőségorientált biztonsági szolgáltatás” stb.)

- Nem eldöntött, hogy milyen stratégiákra van szükség, és ezek hogyan épülnek egymásra.

- Nem világos, hogy a hatalmi ágak megosztásának rendszerében mely esetekben a parlament, mikor a kormány és milyen kérdésekben a szakigazgatás a stratégia tervezési szintje és az milyen jogszabályi vagy azon kívül eső irányítási formában jelenjen meg.

Ami a tartalmi követelményeket illeti, az első lépés *a jelen állapot precíz analízise*. Ez feltűnő módon valamennyi stratégiai tervből hiányzik. Következmény egy állandó finanszírozási gondokkal küszködő rendvédelmi struktúra, erről azonban „nem illik beszélni”.

Az *állapotanalízis* akkor eredményes, ha abban három terület világosan elválasztó:

- a rendvédelem szervezete,
- a rendvédelem működés és végül
- a rendvédelem (anyagi és eljárás-) joga.

A bűnmegelőzés a kormányzati aktivitás elmúlt három esztendejének legfontosabb színtere volt. Ebben az esetben az állapotanalízis arra adhatt volna választ, hogy vajon milyen eredményeket hozott napjainkig ez a munka. Ha erre nem tudunk válaszolni, akkor a jövőt sem láthatjuk világosan. Az Országgyűlés 2003-ban elfogadta a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiáját. Ismét felvetődött a kérdés: hol van a rendészeti igazgatás és a bűnüldözés helye ebben az elgondolásban? Különlegesen részletes kormányhatározat sorolja az egyes minisztériumok bűnmegelőzési feladatait, és biztatja a civil társadalom különböző alakulatait az önvédelmi képességek javítására. Viszont nincs válasz arra, hogy mi a végrehajtó hatalom stratégiája a bekövetkezett jogellenes támadások elhárításában és az álla-

mi büntetőigény érvényesítésében. Ez annál inkább ellentmondás, mert a társadalmi bűnmegelőzés sikere elsősorban nem a bürokrácia aktivitásán, hanem a polgári öntudat erősödésén múlhat.

A jövő ígéretei között találjuk „...a rendőrségi szervezeti és működési reform második ütemének” végrehajtását.

Arról, hogy mi volt az első ütem, azt miért nevezhetjük reformnak és annak milyen értékelése adható, a stratégiai hallgat. (Legalább az elvárható lenne, hogy a Nemzeti Nyomozó Iroda és a Rendészeti Biztonsági Szolgálat létesítésének célkitűzéseit és azok megvalósulását megismerhessük.) Vannak feladatok a terrorelhárítás, vagy a bűnelemzés területén, de arról, hogy ezek a rendvédelmi funkciók ma hogyan működnek, a stratégia ugyancsak nem szól.

„...a közigazgatás régiós átalakításához igazodóan – a rendőri szervek regionalizációja (a régió-főkapitányságok, illetve a központi régió rendőri szervezetének kialakítása);”

Itt is lenne mit rögzíteni a közelmúltból. Milyen erőfeszítések történtek a közigazgatás területi rendszerének átalakítására, hova vezettek ezek a kísérletek, miért nem valósulhatott meg számos elgondolás? Nincs válasz, az előzmények értékelése elmarad, majd pedig következik a kellő fundamentumokat nélkülöző jövőkép:

„...a helyi rendőri szervek hálózatának (a »rendőrhálóznak«) a kistérségi rendszerhez történő igazítása; a regionális és kistérségi rendőri szervezetek működésének alapját képező jogszabályi háttér kialakítása, a belső normák kimunkálása;”

Ennek a résznek a zárógondolata a következő:

„...a rendőrszakmai irányítás és vezetés rendszerének igazítása az új szervezeti felépítéshez;”

A jelen állapot bemutatása során kellene megismernednünk a „rendőrszakmai irányítás” most érvényesülő gyakorlatával, és akkor tudnánk megítélni, hogy egy másfajta struktúra milyen új vezetési módszereket igényelhet. Egy korábbi tanulmány a szakmai irányítást a következőkkel jellemezte: „A politikai struktúrában elfoglalt hely szerint a magyar rendőrség represszív típusú, széles hatósági jogosítványokkal felruházott rendvédelem, amelynek az irányításában fellelhetők autoriter (tekintélyelvű) módszerek is (kézi vezérlés, vezetési szinteken való átnyúlás, személytelen szabályok helyett a vezetői tekintély túlsúlya).” Vajon az 1990-es évek tapasztalatai ma már nem érvényesek? Erre kellett volna válaszolnia a jelen helyzet elemzésének, ebben az esetben a jövő útjai is pontosabban kijelölhetők lennének.

A 2005-ös tervezési infláción túllépett a 2006-os év, amikor a rendvédelem kormányzati átalakítása olyan utat választott, amelyről az alig egy évvel korábban készült koncepciókban szó sincsen. *Állapít-*

Korinek László: Békés egymás mellett félés, avagy a bűnözési félelem és az ebből fakadó teendők. In: Jogi beszélgetések 1997–1999. Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, Kaposvár 2000. 108–119. o.

Korinek László: Bűnözési elméletek. Duna Palota Kiadó, Budapest 2006

Korinek László: A bűnözés visszatükröződése. In: Gönczöl Katalin–Kerecsi Klára–Korinek László–Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia. Complex, Budapest 2006. 247–272. o.

Kránitz Mariann: Jelentés huszonöt év korrupciós kutatásairól. Kézirat, Országos Kriminológiai Intézet, Budapest 2006

Krémer Ferenc: A rendőri hatalom természete. Napvilág Kiadó, Budapest 2003

Lévay Miklós: Az alkoholizmus, a kábítószer-probléma és a bűnözés összefüggései. In: Gönczöl Katalin–Kerecsi Klára–Korinek László–Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia. Complex, Budapest 2006. 481. o.

Łoś, Maria: Post-communist Fear of Crime and the Commercialization of Security. *Theoretical Criminology*, vol. 6., no. 2., 2002

Lőrincz József–Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. BVOP, Budapest 1997

Mawby, Rob: A változó rendőrség – bevezető elmélkedés Kelet-Európa nyugat felé fordulásának ürügyén. In: Vigh József–Katona Géza (szerk.): i. m. 248–253. o.

Nagy János: A község rendészete. Martineum R. T., Szombathely 1938

Oberleitner, Gerd: Human Security and Human Rights, European Training Centre for Human Rights and Democracy. Occasional Papers, No. 8. 2002

Rendészeti Kutatók Társasága: Küzdelem a rendőri korrupció ellen. Kutatási jelentés és ajánlások. Budapest 2000

Rubin, Harvey: Security in Society: Protecting an Increasingly Connected World. The George C. Marshall Institute, Washington D. C. 2003

Salgó László: Az új típusú biztonság. KJK, Budapest 1994

Solana, Javier: EU High Representative for the Common Foreign and Security Policy (CFSP) at the National Forum on Europe. Dublin Castle, 8 January 2004

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/discours/78600.pdf

Steinbruner, John D.: Principles of Global Security. Brookings Institution Press, Washington D. C. 2000

Szabó András: Bűnözés – ember – társadalom, KJK, Budapest 1980

Szabó András: Büntetőpolitika és alkotmányosság. Jogtudományi Közlemény 1995. 9. sz.

Szabó Máté: Police Interventions at Protest Events in the Press in Hungary. Új Rendészeti Tanulmányok, Budapest 1996

Szikinger István: Rendőrség a demokratikus jogállamban. Sík Kiadó Kft., Budapest 1998

Vavró István: A bűnözés kriminálstatisztikai jellemzői 1951–1971. KJK, Budapest 1976

Vigh József: Fiatalkori bűnözés és a társadalom. KJK, Budapest 1960

Vigh József: Kauzalitás, determináció és prognózis a kriminológiában. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980

Wiener A. Imre: Elméleti alapok a büntetőtörvény általános része kodifikálásához. MTA Jogtudományi Intézet, Budapest 2000

Jegyzetek

¹ Vavró István: A bűnözés kriminálstatisztikai jellemzői 1951–1971. KJK, Budapest 1976

² Vigh József: Fiatalkori bűnözés és a társadalom. KJK,

Budapest 1960

³ Szabó András: Bűnözés – ember – társadalom, KJK, Budapest 1980

⁴ Korinek László: Bűnözési elméletek. Duna Palota Kiadó, Budapest 2006. 106–161. o.

⁵ Földes Béla: A bűnügy statisztikája. Budapest 1899

⁶ Vigh József: Kauzalitás, determináció és prognózis a kriminológiában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980

⁷ Korinek László: Rejtett bűnözés. KJK, Budapest 1988

⁸ Közbiztonsági stratégia és kriminálpolitika. Az OKRI 1993-as koncepciójának utóélete. Dunavölgyi Szilveszter–Finszter Géza–Ligeti Miklós–Kiss Anna: Kutatási jelentés. OKRI, Budapest 2006

⁹ Kerecsi Klára–Finszter Géza–Kó József–Gosztonyi Géza: Nagyvárosi bűnözés. OKRI–Bíbor Kiadó, Budapest, 2003

¹⁰ Finszter Géza: A rendészet elmélete. OKRI–KJK–Kerszöv, Budapest 2003

¹¹ Günther Kaiser: Kriminologie, Aufl. 3. C. F. Müller Verlag, Heidelberg 1996

¹² Katona Géza: A kriminalisztika és a bűnügyi tudományok. BM Kiadó, Budapest 2002

¹³ Szikinger István: Rendőrség a demokratikus jogállamban. Sík Kiadó Kft., Budapest 1998

¹⁴ Szabó Máté: Police Interventions at Protest Events in the Press in Hungary. Új Rendészeti Tanulmányok, Budapest 1996

¹⁵ Krémer Ferenc: A rendőri hatalom természete. Napvilág Kiadó, Budapest 2003

¹⁶ Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. KJK, Budapest 1972

¹⁷ A magyar büntetőtörvény első teljes anyaggyűjteménye. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest 1880. I. kötet, 27. o.

¹⁸ Szabó András: Büntetőpolitika és alkotmányosság. Jogtudományi Közlemény 1995. 9. sz.

¹⁹ Wiener A. Imre: Elméleti alapok a büntetőtörvény általános része kodifikálásához. MTA Jogtudományi Intézet, Budapest 2000

²⁰ Bócz Endre: Elgondolások a büntetőeljárás újrakodifikálásához. Belügyi Szemle 1990. 1. sz. 51–58. o.

²¹ Lőrincz József–Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. BVOP, Budapest 1997

²² State of Crime Report, 2005. 35–38. pontok, 12. o.

²³ Patricia Bibes: Transnational Organized Crime and Terrorism – Colombia, a Case Study. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 17., no. 3. 2001

²⁴ Dunavölgyi Szilveszter–Póczik Szilveszter (szerk.): Társadalmi összefogással a lakásmaffia ellen. BMK Füzetek. Különkiadás, Budapest 2006

²⁵ Kránitz Mariann: Jelentés huszonöt év korrupciós kutatásairól. Kézirat, Országos Kriminológiai Intézet Budapest 2006

²⁶ Finszter Géza: A rendőrség támadó és védekező harcai 2006 őszén. *Fundamentum* 2007. 1. sz.

²⁷ Rendészeti Kutatók Társasága: Küzdelem a rendőri korrupció ellen. Kutatási jelentés és ajánlások. Budapest 2000

²⁸ Finszter Géza: A korrupció elleni küzdelem esélyei. *Rendészeti Szemle* 1992. 9. sz. 57. o.

²⁹ Lévay Miklós: Az alkoholizmus, a kábítószer-probléma és a bűnözés összefüggései. In: Gönczöl Katalin–Kerecsi Klára–Korinek László–Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia. Complex, Budapest 2006. 481. o.

³⁰ Uo.

³¹ Peter Hochgartz: Zur Perseveranz bei Sexualmorden – Zugleich ein Bericht über die spektakuläre Ermittlung eines Mehrfachtäters. *Kriminalistik*, Nr. 5, 2000. S. 322–327.

³² Korinek László: Békés egymás mellett félés, avagy a bűnözési félelem és az ebből fakadó teendők. In: Jogi beszélgetések 1997–1999. Kaposvár 110. o.

kör felülvizsgálata, illetve csak azokat az elemeket emelték ki, amelyekről a szervezett bűnözés kriminális környezetének a korlátozását remélték.

Megállapításaink szerint kriminálpolitikai stratégiaváltásra van szükség, amelynek jogi és szervezeti feltételeit is meg kell teremteni. A jogi feltételt egy bűnmegelőzési programot is magában foglaló törvény megalkotásában látjuk. A szervezeti feltételeket a rendészet modernizációja teremtheti meg.

Olyan strukturális változásokra van szükség, amelyek messze túlmutatnak a csapaterő alkalmazásán, és kiterjednek a teljes rendvédelmi igazgatásra⁵⁶. Ezek a következők:

Fel kellene hagyni a rendvédelem válságkezelő-elutasító kormányzati irányítási stílusával, hogy e helyett a jogállamnak megfelelő demokratikus-támogató stratégia érvényesüljön.

- Ez a stratégia politikai konszenzust köt a professzionális rendvédelem megteremtése érdekében. Világosan elkülöníti a politikai célkitűzéseket és a kormányzati irányítás állami eszközeit, aláveti magát a rendészeti közjog intézményeinek.

- A rendőrséget visszahelyezi a civil közigazgatás rendszerébe, amelyben az egyes rendészeti szolgálatok a nekik megfelelő szervezeti rendben működhetnek.

- Megvalósítja a közbiztonsági és a bűnüldözési feladatok elválasztását, különös tekintettel arra, hogy a nyomozás feletti felügyelet nem kormányzati funkció, hanem az igazságszolgáltatás kizárólagos irányítását követeli.

- A közbiztonsági területen decentralizál minden olyan feladatot, amelyet lehetséges (jelenlét, rendészeti bűnmegelőzés), és centralizál minden olyan rendészeti tevékenységet, amelyet szükséges (csapaterő, rendészeti nyilvántartások, kiképzés, szakoktatás). Egy ilyen rendszer irányításához múlhatatlanul szükséges az önkormányzatokat támogató és a rendészetet irányító hagyományos belügyminisztériumi szerkezet visszaállítása.

- Mindezen elhatározások közjogi alapjait egy új alkotmányozás folyamán a rendészeti szervezeti jog újraalkotása teremti meg.

- Az előbbieken vázolt program egy átfogó közbiztonsági stratégiába illeszkedik, ennek végrehajtása 10–15 éves távon, pótlólagos költségvetési források megteremtésével lehetséges.

- A közbiztonsági stratégiát törvény szabályozza.

A vázolt javaslatok a rendszerváltozás idején megvalósulhattak volna, de a feladat végrehajtását ma sem késő elkezdni. Ehhez három feltétel kell: politikai kompromisszum; a rendészet szakmai megerősödése; és egy felnőtt társadalom, amely a biztonságot nem tartja többre, mint a szabadságot.

Csekélység.

Felhasznált irodalom

A magyar büntető törvény első teljes anyaggyűjteménye, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest 1880. I. kötet, 27. o.

Allen, Rob: What Works in Changing Public Attitudes – Lessons from Rethinking Crime and Punishment. *Journal for Crime Conflict and the Media*, vol. 1. no. 3. 2004

Axworthy, Lloyd: A NATO új biztonsági küldetése. *NATO Tükör* 1999. 4. sz.

Beccaria, Cesare: Büntetés és büntetés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Bibes, Patricia: Transnational Organized Crime and Terrorism – Colombia, a Case Study. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 17., no. 3., 2001

Bócz Endre: Elgondolások a büntetőeljárás újrakodifikálásához. *Belügyi Szemle* 1990. 1. sz.

Boers, Klaus: Kriminalitätsfurcht. Centaurus Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler, Hamburg 1991

Boross Péter: Megnyitó beszéd a Társadalmi változások, bűnözés és rendőrség című konferencián. In: Vigh József-Katona Géza (szerk.): Társadalmi változások, bűnözés és rendőrség. ELTE-Rendészeti Kutatóintézet, Budapest 1993. 9–11. o.

Crowther, Chris: Thinking about the „Underclass” – Towards a Political Economy of Policing. *Theoretical Criminology*, vol. 4., no. 2., 2000

Dunavölgyi Szilveszter-Póczik Szilveszter (szerk.): Társadalmi összefogással a lakásmafia ellen. *BMK Füzetek. Különkiadás*, Budapest 2006

Ferge Zsuzsa: A szétszakadó társadalom. *Belügyi Szemle* 2000. 6. sz.

Fichte, Johann Gottlieb: Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten, (1794). In: Fichte, *Immanuel Hermann von (Hrsg.): Johann Gottlieb Fichtes Saemmtliche Werke*. Berlin *Veit*, Bd. 6., 1845–46, S. 291–346.

Finszter Géza: A korrupció elleni küzdelem esélyei. *Rendészeti Szemle* 1992. 9. sz.

Finszter Géza: A rendészet elmélete. OKRI-KJK-Kerszöv, Budapest 2003

Finszter Géza: A közélet tisztasága elleni bűncselekmények. Tanulmány az Antikorrupciós Testület részére. *Kézirat*, 2007

Finszter Géza: A rendőrség támadó és védekező harcái 2006 őszén. *Fundamentum* 2007. 1. sz.

Földes Béla: A bűnügy statisztikája. Budapest 1889

Gönczöl Katalin: Bűnös szegények. KJK, Budapest 1990

Hochgartz, Peter: Zur Perseveranz bei Sexualmorden – Zugleich ein Bericht über die spektakuläre Ermittlung eines Mehrfachtäters. *Kriminalistik*, Nr. 5. 2000

Irk Ferenc: Rendszerváltás Közép-Európában: a bűnözés-megelőzés és a kriminálpolitika kérdőjelei. In: Vigh József-Katona Géza (szerk.): i. m. 267–275. o.

Kaiser, Günther: *Kriminologie*, Aufl. 3. C. F. Müller Verlag, Heidelberg 1996

Katona Géza: A kriminalisztika és a bűnügyi tudományok, BM Kiadó, Budapest 2002

Kerecsi Klára-Finszter Géza-Kó József-Gosztonyi Géza: Nagyvárosi bűnözés. OKRI-Bíbor Kiadó, Budapest 2003

Kerner, Hans-Jürgen: Kriminalitätseinschätzung und Innere Sicherheit. Eine Untersuchung über die Beurteilung der Sicherheitslage und über das Sicherheitsgefühl in der Bundesrepublik Deutschland, mit vergleichenden Betrachtungen zur Situation im Ausland. Verlag des Bundeskriminalamtes, Wiesbaden 1980

Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. KJK, Budapest 1972

Korinek László: Rejtett bűnözés. KJK, Budapest 1988

Korinek László: Félelem a bűnözéstől. KJK, Budapest 1995

Korinek László: A bűnözés visszatükröződése. In: Gönczöl Katalin–Kerezi Klára–Korinek László–Lévay Miklós: *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex, Budapest 264. o.

³³ Salgó László: Az új típusú biztonság. KJK, Budapest 1994

³⁴ Uo.

³⁵ Ferge Zsuzsa: A szétszakadó társadalom. *Belügyi Szemle* 2000. 6. sz. 3–17. o.

³⁶ <http://www.szvmszk.hu/node/6>

³⁷ Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények*. KJK, Budapest, 1990; Chris Crowther: Thinking about the „Underclass” – Towards a Political Economy of Policing. *Theoretical Criminology*, vol. 4. no. 2. 2000. pp. 149–167.

³⁸ Nagy János: *A község rendészete*. Martineum R. T., Szombathely 1938

³⁹ Klaus Boers: *Kriminalitätsfurcht*. Centaurus Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler, Hamburg, 1991, S. 324. ff.; Hans-Jürgen Kerner: *Kriminalitätseinschätzung und Innere Sicherheit. Eine Untersuchung über die Beurteilung der Sicherheitslage und über das Sicherheitsgefühl in der Bundesrepublik Deutschland, mit vergleichenden Betrachtungen zur Situation im Ausland*. Verlag des Bundeskriminalamtes, Wiesbaden 1980. S. 275.; Korinek László (1988): i. m. 151. o.

⁴⁰ Korinek László: *Félelem a bűnözéstől*. KJK, Budapest 1995. 116–117. o.

⁴¹ Rob Allen: What Works in Changing Public Attitudes – Lessons from Rethinking Crime and Punishment. *Journal for Crime Conflict and the Media*, vol. 1. no. 3. 2004. pp. 55–67.

⁴² Irk Ferenc: *Rendszerváltás Közép-Európában: a bűnözés-megelőzés és a kriminálpolitika kérdőjelei*. In: Vigh József–Katona Géza (szerk.): *Társadalmi változások, bűnözés és rendőrség*. ELTE–Rendészeti Kutatóintézet, Budapest 1993. 267–275. o.

⁴³ Rob Mawby: *A változó rendőrség – bevezető elmélkedés Kelet-Európa nyugat felé fordulásának ürügyén*. In: Vigh József–Katona Géza (szerk.): uo. 248–253. o.

⁴⁴ Boross Péter: *Megnyitó beszéd a Társadalmi változások, bűnözés és rendőrség című konferencián*. In: Vigh József–Katona Géza (szerk.): uo. 10. o.

⁴⁵ Maria Łoś: *Post-communist Fear of Crime and the Commercialization of Security*. *Theoretical Criminology*, vol. 6. no. 2. 2002. p. 180.

⁴⁶ Beccaria, Cesare: *Büntett és büntetés*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. 134–135. o.

⁴⁷ Johann Gottlieb Fichte: *Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten (1794)*. In: Immanuel Hermann von Fichte (Hrsg.): *Johann Gottlieb Fichtes Saemmtliche Werke*. Berlin, Veit, Bd., 1845–46, S. 291–346.

⁴⁸ Lásd például Lloyd Axworthy: *A NATO új biztonsági küldetése*. *NATO Tükör* 1999. 4. sz. 8. o.

⁴⁹ *Human Development Report, 1994*, <http://gd.tuwien.ac.at/soc/undp/e94over.htm>

⁵⁰ *Commission on Human Security: Human Security Now*. UN, New York 2003. p. 2.

⁵¹ Uo. 4. o.

⁵² Lásd például Harvey Rubin: *Security in Society: Protecting an Increased Connected World*. The George C. Marshall Institute, Washington D. C. 2003

⁵³ Lásd például John D. Steinbruner: *Principles of Global Security*. Brookings Institution Press, Washington D. C. 2000

Ádám Antal: *A biztonság mint jogi érték*. In: *Tanulmánykötet Erdős Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. (Szerk. Balogh Ágnes–Hornyák Szabolcs) *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 136. PTE ÁJK, Pécs 2005. 13–30. o.

⁵⁴ Javier Solana: *EU High Representative for the Common Foreign and Security Policy (CFSP) at the National Forum on Europe*. Dublin Castle, 8 January 2004

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/discours/78600.pdf

⁵⁵ *Új Magyarország, Szabadság és szolidaritás. A köztársaság kormányának programja a sikeres, modern és igazságos Magyarországgért, 2006–2010*. Az Országgyűlés Hivatalához benyújtott, H/64. sz. határozati javaslat.

Damjan Korošec¹
 Außerordentlicher Professor
 Universität Ljubljana

Neueste Modernisierungsversuche des Sexualstrafrechts Sloweniens

Einführend

Das Sexualstrafrecht Sloweniens ist im Wandel. Erst vor einigen Tagen, genauer am 12. Oktober 2007 wurde nach längerer Geheimhaltung ein Gesetzesvorschlag des Justizministeriums der Republik Slowenien veröffentlicht, in dem ein neues StGB und unter vielen neuen und zum Teil für die Slowenische Strafrechtslehre überraschenden Lösungen ein – in dieser Darstellung hervorzuhebendes – neues Konzept der Vergewaltigung vorgeschlagen wird. Vieles deutet darauf hin, dass der Verfasser des neuesten Slowenischen StGB-Vorschlags, zu glauben scheint, damit am Ende einer ungewöhnlich mühsamen Umwandlung des Begriffs der Vergewaltigung gelangt zu sein.

Im vorliegenden Beitrag sollen kurz die wichtigsten Phasen der genannten Umwandlung skizziert und anschließend auch das geltende Slowenische Sexualstrafrecht als ganzes dargestellt werden.

I. Allgemein über den Begriff der Vergewaltigung

Wohl ohne zu übertreiben kann man den Wandel des geschichtlich eher alten strafrechtlichen Begriffs der Vergewaltigung und somit den Kernpunkt des Sexualstrafrechts zu einer der bedeutendsten mehr oder weniger allgemein anerkannten Änderungen des besonderen Teils des Europäischen Strafrechts der letzten Jahre erklären. Der Prozess fing jedoch bereits vor Jahrzehnten an. In Deutschland z.B., wo die Vergewaltigung traditionell als eine (geschichtlich alte gesetzestechnische) Unterform der sexuellen Nötigung galt, erschienen schon Mitte der fünfziger Jahre des vorigen Jahrhunderts erstmals Förderungen einzelner Strafrechtstheoretiker nach der Verschmelzung der Vergewaltigung und der sexuellen Nötigung in eine einheitliche Inkriminie-

rung. Als Argument wurde hervorgebracht, dass die Opfer den erzwungenen analen oder oralen Geschlechtsverkehr (anale oder orale Penetration, also das Eindringen mit dem Geschlechtsglied) und einige andere Sexualpraktiken, allen voran das Einführen von Gegenständen in den Anus als typischer schwerer empfinden als den erzwungenen Beischlaf, also vaginalen Geschlechtsverkehr.²

Die ersten Gesetzesinitiativen in diese Richtung folgten, zumindest in Deutschland, als dem Staat, den man in vielerlei Hinsicht als Vorreiterin diesem Prozess in Europa verstehen darf, in den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts. Sie gingen von viktimologischen Forschungen und bereits veröffentlichten Anregungen in der Literatur in dieser Richtung aus. Die Forschungen sollen gezeigt haben, dass der Eintrittspunkt des Geschlechtsglieds in den Körper für das Opfer in einem großen Maße unbedeutend sei, dass die Opfer also in gewisser Weise im Gegensatz zu allgemeinen Vorurteilen nicht „vaginozentrisch empfinden und denken“. Nach den Worten der gegenwärtigen Deutschen Strafrechtstheoretikerin *B. Harbeck*: Für das Opfer ist es größtenteils gleichgültig, welche Eintrittspforte der Täter (mit dem Penis) wählt.³

Nach den immer häufigeren strafrechtlichen Texten über den Bedarf nach der Gleichstellung aller eindringenden (penetrativen) Sexualpraktiken in eine einheitliche Inkrimination,⁴ die anfangen, sich der Problematik auch aus der Sicht der Persönlichkeitsrechte und teilweise des Verfassungsrechts anzunehmen, sei der „persönliche Innenraum des Körpers“, der „das intimste Selbst des Opfers“ eines aggressiven Sexualangriffs darstelle, sein „innerster Intimbereich“⁵ naturgemäß und zwingend auch strafrechtlich eine besondere Qualität. Die (Deutschen) Strafrechtstheoretiker forderten nun eine klare Zusage, dass rechtliche Abstufungen (des Unrechts) bezüglich des körperlichen Eingangspunktes keinen rechtlichen Sinn ergeben. Es ist besonders zu betonen, dass die Ablehnung der Abstufung bezüglich des körperlichen Eingangspunktes auf der konzeptuellen Ebene schon damals und bis Heute auch Demütigungen mit einschließen, die der Einzelne durch das erzwungene Eindringen in das Körperinnere eines Anderen erdulden muss.⁶ Letzteres wird in der sexualstrafrechtlichen Theorie und in der Auslegung der Bestimmungen der sexualstrafrechtlichen Gesetzenormen in der Rechtsprechung wegen der praktischen Marginalität immer wieder gerne vergessen. Auf jedem Fall erscheint jedoch aus diesen Gesichtspunkten das Hervorheben der Scheide unvereinbar mit den modernen Konzepten der führenden Rechtsgüter der sexualrechtlichen Straftatbestände, wie der sexuellen Selbstbestim-

anderen oder eigenen Geschlechts mit einem unmittelbaren Angriff auf Leib und Leben droht und sie damit nötigt, dass sie eine sexuelle Handlung ausführt oder duldet, die nicht im vorherigen Artikel umfasst ist [...]“.

Wesentlich anders als früher ist die Beziehung zwischen den Strafraumen dieser beiden Inkriminierungen. Diese waren, wie bereits dargestellt, im StGB SRS 77 völlig gleich, das StGB RS brachte ein besonderes Strafminimum bei der (Freiheits-)Strafe für die Vergewaltigung, das zweimal höher liegt als bei der sexuellen Nötigung („Sexuelle Gewalt“, Art. 181 Abs. I StGB RS). Der neue Unterschied in den Strafraumen stellt die Inkriminierung der Vergewaltigung bezüglich der sexuellen Nötigung im nachfolgenden Artikel in eine offensichtliche Beziehung der Qualifikation (und nicht bloß der Spezialität, wie früher) und verschärft somit automatisch die Bedeutung der Unterschiede zwischen diesen beiden Inkriminierungen in der Theorie und Praxis (diese Bedeutung war früher wegen der identischen Strafraumen im Grunde gar nicht gegeben).

Der strafrechtliche Begriff des Geschlechtsverkehrs (*»spolno obèevanje«*) wurde in Slowenien in den völlig einheitlich verstanden und als klar empfunden: *»immissio penis in vaginam«* – (zumindest angefangenes) Eindringen des Geschlechtsgliedes in die Scheide, (zumindest angefangener) Geschlechtsverkehr im orthodoxen heterosexuellen Sinn.

In diesem Sinne hat sich der Slowenische Gesetzgeber im Jahre 1995 etwas überraschend für die Änderung der Definition der Vergewaltigung in der gezeigten Richtung entschieden, auf jeden Fall hat er aber in der Öffentlichkeit den allgemeinen Eindruck erweckt, dass die „Tabuisierung des Vaginalen“ in der Inkriminierung der Vergewaltigung fallengelassen wurde, dass der Begriff der Vergewaltigung mit seinem Jahrhunderten gehüteten, als eine Art Penis-Vaginaler Festung verstandenen Grundbegriff des Geschlechtsverkehrs weit geöffnet wurde.

Nach den Reaktionen in der Slowenischen strafrechtlichen Lehre zu urteilen, war die Slowenische Rechtswissenschaft von der gesetzlichen Änderung des Konzepts der Vergewaltigung zuerst etwas überrascht, vor allem über die Verwendung des alten Begriffs „Geschlechtsverkehr“ in einem so radikal neuen Sinn.¹¹ Es wurde aber nicht bezweifelt, dass die neue Inkriminierung im Art. 180 StGB RS einen wesentlich breiteren Inhalt hat, als die alte im Art. 100 Abs. I StGB SRS 77: durch die geschichtliche, sprachliche, systematische und auch teleologische argumentative Auslegung der Norm sei klar, dass unter dem Begriff „Geschlechtsverkehr“ nunmehr verschiedene eindringende Sexualpraktiken zu verstehen sind, neben dem vaginalen zumindest auch noch der orale und anale Geschlechtsverkehr.¹² Auch

wen über Nacht, auf der Gesetzesebene sei klar, dass neuerdings auch die Vergewaltigung des Mannes seitens der Frau, des Mannes seitens des Mannes und höchstwahrscheinlich auch der Frau seitens der Frau möglich ist.

Korošec habe nach dem Inkrafttreten des StGB RS kommentiert: „Persönlich behaupte ich nicht, dass der Geschlechtsverkehr als biologisches, medizinisches und soziologisches Phänomen exklusiv heterosexuell ist. Ganz im Gegenteil bin ich überzeugt, dass sowohl die weibliche als auch die männliche Homosexualität in jeder Hinsicht der Heterosexualität rechtlich gleichzustellen seien und dass die sexuelle Unantastbarkeit^[13] der homosexuellen oder bisexuellen geschlechtlich orientierten Person prinzipiell des gleichen strafrechtlichen Schutzes wert ist wie die sexuelle Unantastbarkeit der heterosexuellen Person [...]. In diesem Sinne würde ich es nicht als richtig empfinden, wenn das (Slowenische) Strafrecht den Begriff ‚Geschlechtsverkehr‘ als Synonym für eine Sexualpraktik einführen oder erhalten würde, die von Natur aus ausschließlich heterosexuell durchführbar ist (und damit prinzipiell nur unter heterosexuell orientierten Menschen). Ich halte es [...] für richtig, dass der Slowenische Gesetzgeber die Vergewaltigung nicht mehr auf nur eine Sexualpraktik im Rahmen der Heterosexualität bindet. Ich darf aber darauf hinweisen, dass der Gesetzgeber leicht souverän erklären könnte, was er unter dem Begriff Geschlechtsverkehr versteht (z.B. in der Norm ‚Vergewaltigung‘, in der Norm ‚Sexuelle Gewalt‘, im Kapitel „Die Bedeutung der Ausdrücke in diesem Gesetz“), es aber nirgendwo tut. Damit ist die Definition der Vergewaltigung aus Art. 180 StGB RS gefährlich unklar.“¹⁴ Kurzum: In der Slowenischen Strafrechtslehre wurde der Bedarf nach einer klaren Definition des Begriffs des Geschlechtsverkehrs erkannt.

Die Slowenische Strafrechtspraxis reagierte auf die beschriebene Änderung der Strafgesetzgebung auf dem Gebiet der Sexualdelikte und den Standpunkt der Slowenischen Strafrechtslehre (im In- und Ausland) relativ schnell auf eine Weise, die Slowenien bezüglich der Beziehung zwischen der Vergewaltigung und der sexuellen Nötigung vergleichsrechtlich einzigartig macht. Im *Deisinger's* großem Kommentar des besonderen Teils des StGB RS, der seit Anfang als Spiegel der Slowenischen gerichtlichen Praxis verstanden wurde, wird die neu gestaltete Inkriminierung der Vergewaltigung im Art. 180 StGB RS weiterhin als exklusiv heterosexuell erklärt. Nach dem Kommentator muss man den Rechtsbegriff des Geschlechtsverkehrs im Art. 180 StGB RS ausschließlich als heterosexuellen klassischen Koitus verstehen, das heißt im traditionell

mung, der sexuellen Freiheit, der sexuellen Integrität.

Diese neue Logik der strafrechtlichen „Demistifizierung der Scheide“ war persönlichkeitsrechtlich, menschenrechtsrechtlich, aber auch verfassungsrechtlich und nicht zuletzt moralisch so zwingend, dass sie im letzten Jahrzehnt in Form einer regelrechten Welle in fast allen europäischen Strafrechtssystemen zumindest ansatzweise angenommen wurde. Neben Deutschland (Art. 177/II(1) StGB) und Österreich (Art. 201/I StGB; dort ist für die Vergewaltigung entscheidend, »ob das Geschlechtsorgan zumindest einer der beteiligten Personen ähnlich intensiv wie bei einem Beischlaf involviert ist«)⁷, werden andere eindringende (penetrative) Sexualpraktiken der Vergewaltigung dem typischen Unrechtsgehalt nach gleichgestellt oder sogar in den Begriff der Vergewaltigung eingeschlossen in: Frankreich (CP im Art. 222-23 – »act de pénétration sexuelle«), Serbien (178/I StGB), Finnland (Kapitel 20, Art. 10/I StGB), Kroatien (Art. 188/I StGB), der Föderation Bosnien und Herzegowina (Art. 203 StGB), Montenegro (Art. 178/I StGB), aber auch z.B. in Belgien, Dänemark, den Niederlanden und anderswo.⁸ Der genannten Welle folgte schon im Jahr 1995 auch Slowenien, jedoch mit einigen Besonderheiten, die im folgenden Kapitel kurz dargestellt werden sollen.

II. Der strafrechtliche Vergewaltigungsbegriff in Slowenien

Seit dem Inkrafttreten des Strafgesetzes der Sozialistischen Republik Slowenien (StGB SRS 77) am 26.5.1977 (GBl. SRS Nr. 12/77 vom 11.6.1977) war die Straftat der Vergewaltigung (»Posilstvo«) in Slowenien in der Grundform (in der Bestimmung des Art. 100 Abs. I. StGB) wie folgt definiert: „Wer eine Frau zum Geschlechtsverkehr damit zwingt, dass er Gewalt anwendet oder einen unmittelbaren Angriff auf Leben oder den Körper androht [...]“⁹. Von der Vergewaltigung in der Ehe abgesehen (wo z.B. Deutschland Slowenien in der Gleichstellung auf der Tatbestandsebene erst zwanzig Jahre später folgte) und vielleicht noch abgesehen von der Nichtbetonung der Möglichkeit des Geschlechtsverkehrs des Opfers auch mit einer Dritten Person, also einem Nicht-Nötiger in dem Slowenischen Straftatbestand der Vergewaltigung, liegt die Ähnlichkeit der Slowenischen mit vielen damaligen Inkriminationen der Vergewaltigung aus europäischen Strafgesetzbüchern, einschließlich dem Deutschen zumindest auf den ersten Blick auf der Hand. Hervorzuheben ist jedoch in (geschichts-)vergleichsrechtlicher Hinsicht, dass Slowenien zu dieser

Zeit für die Vergewaltigung die genau gleichen Strafraumen (ein bis zehn Jahren Freiheitsentzug) androhte, wie für die offensichtlich allgemeinere Straftat der sexuellen Nötigung, genannt „Sexuelle Gewalt“ (»Spolno nasilje«) in Art. 101 StGB SRS 77. Diese lautete: „Wer Gewalt anwendet oder einer Person des anderen oder selben Geschlechts einen unmittelbaren Angriff auf Leben oder den Körper androht und sie damit zwingt, dass sie eine sexuelle Tat¹⁰ durchführt oder duldet, die nicht [als Geschlechtsverkehr zu verstehen ist], [...]“. Es ist aus der heutigen Perspektive nur schwer möglich, die Motive des Slowenischen Gesetzgebers für so eine Lösung zu verstehen und Spekulationen darüber hätten wohl auch nicht mehr viel strafrechtlichen wissenschaftlichen Sinn. Für die weitere Analyse des Straftatbestandes der Vergewaltigung in vorliegender Darstellung soll nur festgehalten werden, dass diese Lösung zweierlei beweist. Erstens war die Vergewaltigung keine qualifizierte Form des allgemeineren und laut Gesetz ausdrücklich subsidiären Straftatbestandes, genannt „Sexuelle Gewalt“, was aus logischer Sicht zwingend befremdend erscheint. Weiters kann man mit einer sehr wohlwollenden geschichtlichen Auslegung gerade aus der heutigen Perspektive in den genannten gleichen Strafraumen in Slowenien erste Anzeichen der strafrechtlichen Gleichstellung aller so genannten eindringenden (penetrativen) sexuellen Praktiken (sowohl mit dem Geschlechtsglied als auch mit anderen Körperteilen und Gegenständen) erkennen, also Entwicklungen, die erst im letzten Jahrzehnt in Europa das moderne Sexualstrafrecht prägen (obwohl natürlich als Tatsache übrig bleibt, dass die Slowenische Lösung auf diese Weise mit gleichen Strafraumen versuchte, dem Unrecht von beischlafsähnlichen eindringenden und nicht eindringenden, sogar kontaktlosen sexuellen Praktiken Herr zu werden, was in keiner Hinsicht rechtlich befriedigen konnte).

Nach dem Zerfall der Jugoslawischen Föderation im Jahre 1991 war Slowenien der erste Nachfolgerstaat, der eine neue Strafgesetzgebung verabschiedet hat: Strafgesetzbuch der Republik Slowenien – StGB RS (GBl. Nr. 63/94, 70/94). Sie trat am 1.1.1995 in Kraft und regelte auch die Inkrimination der Vergewaltigung neu. Diese lautet im Art. 180 Abs. I in ihrer Grundform ziemlich anders als im alten StGB SRS 77, und zwar: „Wer eine Person des anderen oder eigenen Geschlechts zum Geschlechtsverkehr dadurch nötigt, dass er Gewalt anwendet oder mit einem unmittelbaren Angriff auf Leib und Leben droht [...]“. Die Inkrimination der sexuellen Nötigung wird weiterhin „Sexuelle Gewalt“ genannt (Art. 181 StGB RS) und blieb im Vergleich mit der Regelung im StGB SRS 77 im Grunde unverändert. In der Grundform (Abs. I) lautet es weiterhin: „Wer Gewalt verwendet oder einer Person des

Handlungen (einschließlich Geschlechtsverkehr¹⁹) mit Strafe bedroht, wo eine Person „eine psychische Krankheit, vorübergehende psychische Störung, schwerere psychische Behinderung, Schwäche oder einen anderen Zustand“, eines andern ausnützt, „wegen dem sich [das Opfer] nicht wahren kann“. Die slowenische Rechtsprechung besteht darauf, dass die Straftat nach Art. 182 auch im Fall gegeben sein kann, wo das Opfer selbst den Wunsch nach einer bestimmten sexuellen Handlung äußert, sie iniziert, sie aktiv sucht.²⁰ Man muss davon ausgehen, dass auch die Einwilligung für den Fall einer Krankheit, Störung, Schwäche, oder eines ähnlichen Zustands nicht rechtfertigend wirkt. Die Rechtsprechung ist ausdrücklich nur dann bereit eine Rechtfertigung anzuerkennen, wenn sich das Opfer nach der ausdrücklichen oder konkludenten Einwilligung für so einen Fall seine Widerstandsunfähigkeit selbst verursacht hat (durch Alkohol- oder Drogenkonsum) oder dies zugelassen hat.²¹

Die Bestimmung des Art. 182 StGB verlangt eine *ex officio* Strafverfolgung auch der Täter derjenigen sexuellen Handlungen gegen den Ehepartner bzw. gegen den Partner aus nichtehelicher Gemeinschaft als widerstandsunfähiger Person aus Abs. I. Es steht außer Zweifel, dass auch in diesen Fällen eine eventuelle Initiative des widerstandsunfähigen Ehepartners oder des Partners aus nichtehelicher Gemeinschaft für bestimmte sexuelle Handlungen keine rechtfertigende Wirkung hat.²²

Da laut Abs. II. des Art. 182 StGB auch „andere Eingriffe in die sexuelle Unantastbarkeit der widerstandsunfähiger Person“ mit bis zu fünf Jahren bestraft werden, kommen laut slowenischer Rechtsprechung auch Handlungen in Frage, bei denen es nicht zum körperlichen Kontakt mit dem Opfer kommt (z.B. Selbstbefriedigung vor dem Opfer).²³

Die Straftat des sexuellen Missbrauchs des Widerstandsunfähigen umfasst nicht die Verwendung von Gewalt oder die Drohung mit unmittelbarem Angriff auf Leib und Leben oder andere besondere Umstände, die im Art. 180 (Vergewaltigung) und 181 (Sexuelle Gewalt) StGB umfasst werden. Deshalb ist die Straftat des sexuellen Missbrauchs des Widerstandsunfähigen aus Art. 182 StGB subsidiär im Bezug auf Straftaten der Vergewaltigung und der sexuellen Gewalt.²⁴

Es gibt nur wenige Straftatbestände im slowenischen Strafrecht, die in letzten Jahren auf überhitztere politische Kritik gestoßen sind als der mit der StGB-Novelle aus dem Jahr 1999²⁵ neu gestaltete Inhalt des Art. 183 StGB (Sexueller Angriff auf Person, jünger als fünfzehn Jahre). Diese lautet:

„(1.) Wer geschlechtlich verkehrt oder eine andere sexuelle Handlung ausübt mit einer Person anderen oder eigenen Geschlechts, die noch nicht fünfzehn

Jahre alt ist, wobei eine offensichtliche Unverhältnismäßigkeit zwischen der Reife des Täters und des Opfers besteht, wird mit Freiheitsstrafe von einem bis acht Jahren bestraft.

(2.) Wer die Tat aus dem vorherigen Absatz verübt, die noch nicht zehn Jahre alt ist, oder mit einer schwachen Person, die noch nicht fünfzehn Jahre alt ist, oder mit Verwendung von Gewalt oder mit der Drohung mit unmittelbarem Angriff auf Leib und Leben, wird mit Freiheitsstrafe von mindestens drei Jahre bestraft. [...]“

Ähnlich wie beim sexuellen Missbrauch des Widerstandsunfähigen aus Art. 182 StGB wird auch in diesem Artikel jede „andere Form von Eingriff in die sexuelle Unantastbarkeit“ der Person unter fünfzehn Jahren unter Strafe gestellt (Freiheitsstrafe bis zu fünf Jahren).

Das politisch, aber auch viktimologisch vielleicht umstrittenste Tatbestandsmerkmal dieses Artikels ist das Alter des Opfers unter fünfzehn Jahren. Unter den strikten Voraussetzungen des Gesetzlichkeitsprinzips im BT des Strafrechts, kann aber strafrechtlich, also juristisch die Formulierung „offensichtliche Unverhältnismäßigkeit zwischen der Reife des Täters und des Opfers“ nicht befriedigen. Wenn der Gesetzgeber auf der Ebene der Tatbestandsmäßigkeit auch die Strafbarkeit des offensichtlich unverhältnismäßig reiferen Opfers unter Strafe stellt, kann es nicht verwundern, dass die Norm auch heftig strafrechtsdogmatisch kritisiert wird.²⁶ Aber auch die Tatsache, dass im slowenischen Strafrecht laut Art. 71 StGB die allgemeine Schuldfähigkeit mit vierzehn Jahren anerkannt wird, im Art. 183 StGB jedoch die Einwilligungsfähigkeit in praktisch alle sexuelle Handlungen (mit reiferen Personen) sehr streng ausgeschlossen ist, wird als nicht unbedingt zufrieden stellend in Frage gestellt.²⁷ Auch aus persönlichkeitsrechtlicher und verfassungsrechtlicher Sicht ist diese Norm problematisch. Die Jugend hat nicht nur das Recht auf sexuelle Unantastbarkeit, sondern auch das recht auf autonomes Verfügen mit seiner sexuellen Integrität, auf sexuelle Artikulation, auf freie Entfaltung. Es ist fraglich, ob im gegebenen gesellschaftlichen Augenblick in Slowenien, die Anhebung des Grenzalters von vierzehn auf fünfzehn Jahre nicht mehr Schaden als Nutzen für die letztgenannten Rechte der jungen Menschen verursachen wird. Ein Straftatbestand, der sexuelle Handlungen zwischen gleichaltrigen Jugendlichen, obgleich verschiedener Reife, mit bis zu acht Jahren Freiheitsstrafe unter Strafe stellt (nach slowenischen StPO²⁸ muss in diesem Fall der Staatsanwalt die Verfolgung aus der Minderjährigen²⁹ obligatorisch aufnehmen), ist in einem so hohen Maße paternalistisch, dass es nicht nur rechtliche, sondern auch

engen Sinn. Der Grund dafür läge darin, dass der Gesetzgeber mit der Änderung des Art. 180 Abs. I. StGB RS auf der Tatbestandsebene auch Handlungen eingeschlossen hat, die technisch nicht durchführbar seien und die deswegen für die Rechtsprechung (in diesem Artikel) irrelevant bleiben müssen.¹⁵ Dieser Zustand ist offensichtlich vor allem Strafrechtlich äußerst unbefriedigend.

Alles deutet darauf hin, dass auch das Justizministerium der Republik Slowenien die Unerträglichkeit der geschilderten Situation erkannt hat, da im neuesten Vorschlag des StGB des Justizministeriums vom Oktober 2007 (KZ-1; EVA 2007-2011¹⁶) im Art. 170 („Vergewaltigung“) die neue Definition der Vergewaltigung wie folgt lautet: *„Wer eine Person des anderen oder eigenen Geschlechts zum Geschlechtsverkehr oder einer damit gleichgestellten Handlung dadurch nötigt, dass er Gewalt anwendet oder mit einem unmittelbaren Angriff auf Leib und Leben droht [...]“*. Es wird also neuerdings vom Geschlechtsverkehr oder einer ähnlichen sexuellen Handlung gesprochen. Die Straftat der „Sexuellen Gewalt“ wird im Art. 171 unverändert formuliert: *„Wer Gewalt verwendet oder einer Person des anderen oder eigenen Geschlechts mit einem unmittelbaren Angriff auf Leib und Leben droht und sie damit nötigt, dass sie eine sexuelle Handlung ausführt oder duldet, die nicht im vorherigen Artikel umfasst ist [...]“*. Die Strafraumenunterschiede zwischen den beiden Straftaten blieben unverändert.

Angesichts der überraschenden Deutungen des geltenden Slowenischen StGB (aus dem Jahre 1995) bezüglich des Inhalts des gesetzlichen Begriffs Geschlechtsverkehr, bleibt sehr undankbar vorherzusagen, wie die neue Lösung von der Slowenischen Rechtspraxis gedeutet werden wird. Nach den Erläuterungen des Gesetzesvorschlags, die als Vergewaltigung nur den *„vaginalen Geschlechtsverkehr zwischen Mann und Frau und damit gleichgestellten analen Geschlechtsverkehr zwischen Mann und Frau oder zwischen zweier Männer“*¹⁷ erkennen, ist der Slowenische Gesetzgeber einer vergleichsrechtlich eher konservativer Lösung zugeneigt, die nicht unbedingt viktimologisch logisch zu sein scheint.

III. Sonstiges Sexualstrafrecht Sloweniens

Das geltende slowenische StGB inkriminiert einige qualifizierte, also schwerere Formen der Vergewaltigung. Im Art. 180 Abs. II ist von grausamer und besonders erniedrigender Begehungsform der Vergewaltigung die Rede, von der Begehung seitens mehrerer Personen hintereinander und von der

Vergewaltigung von „Verurteilten, die eine Haftstrafe in geschlossenen oder halboffenen Anstalten verbüßen“. Es ist nicht unbedingt dogmatisch klar, warum sich der Slowenische Gesetzgeber hier nur auf eine sukzessive Beteiligung (Mittäterschaft) beschränkt und viktimologisch bleibt es völlig rätselhaft, warum andere Personen, denen der Staat die Bewegungsfreiheit genommen hat, nicht im Art. 180 StGB mit eingeschlossen werden. Identische Formen der Grausamkeit, besonderer Erniedrigung und der Begehung seitens mehrerer Personen hintereinander kennt auch Art. 181 Abs. II StGB (qualifizierte Formen der so genannten sexuellen Gewalt). Hier ist die Begrenzung auf die Sukzessivität der Beteiligung (Mittäterschaft) dogmatisch und viktimologisch bizarr. Der Vorschlag des neuesten slowenischen StGB aus Oktober 2007 erweitert beide Inkriminationen in ihren qualifizierten Formen (Art. 170 Abs. II und Art. 171 Abs. II) auf alle Personen, denen die Bewegungsfreiheit genommen wurde (also auch U-Haft, Polizeigewahrsam und ähnliche Formen der Haft im weitesten Sinn), alle andere qualifizierte Formen lässt er ungeändert.

Im Art. 180 Abs. III sowie im Art. 181 Abs. III des geltenden Slowenischen StGB (und gleichzeitig in ungeänderter Form im Art. 170 Abs. III und 171 Abs. III des Vorschlags des neuesten slowenischen StGB) ist eine privilegierte, also besonders leichte Vergewaltigung bzw. so genannte sexuelle Gewalt inkriminiert. Die Inkriminationsnorm lautet im Art. 180 Abs. III *„Wer eine Person desselben oder des anderen Geschlechts zum Geschlechtsverkehr auf die Weise nötigt, dass er ihr androht, über sie oder ihre Nahestehende etwas bekanntzumachen, was ihrer Ehre oder gutem Namen bzw. der Ehre oder gutem Namen dieser Personen schaden würde, oder dass er ihr oder ihren Nahestehenden großen Vermögensschaden verursachen wird“* und im Art. 181 Abs. III *„Wer eine Person desselben oder des anderen Geschlechts nötigt, dass sie eine sexuelle Handlung aus Abs. I. dieses Artikels[, also eine sexuelle Handlung, die nicht im vorherigen Artikel, d.h. in der Inkrimination der Vergewaltigung umfasst ist,] ausführt oder duldet, auf die Weise, dass er ihr androht, über sie oder ihre Nahestehende etwas bekanntzumachen, was ihrer Ehre oder gutem Namen bzw. der Ehre oder gutem Namen dieser Personen schaden würde, oder dass er ihr oder ihren Nahestehenden großen Vermögensschaden verursachen wird“*. Solche privilegierte Formen der Vergewaltigung bzw. der sexuellen Nötigung sind vergleichsrechtlich im modernen Sexualstrafrecht Europas äußerst selten und scheinen kriminalpolitisch obsolet geworden zu sein.

Das geltende slowenische StGB¹⁸ inkriminiert weiters im Art. 182 verschiedene Arten sexueller Handlungen mit wehrlosen Personen, in erster Linie psychisch behinderten bzw. gestörten. Es werden

französische Strafgesetzbuch – Code pénal. Stanje: marec 2007. Še neobjavljeni prevod, pripravljen za publikacijo v naročilu Max Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, Freiburg im Breisgau.

Bavcon L., A. Šelih et al.: Kazensko pravo – splošni del. Ljubljana: Uradni list RS, 2003 (S. 101–107)

Bavcon L., P. Kobe: Kazenski zakonik s pojasnili in sodno prakso. Ljubljana: Easopisni zavod Uradni list SR Slovenije, 1970 (S. VIII-X, 260–271)

Bavcon L.: Dilemmas und Entwicklungstendenzen des jugoslawischen Strafrechts. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1977 (27); 2: S. 489–510.

Bavcon L.: Izzivi in odzivi. Ljubljana: Uradni list RS, 2003

Bavcon L.: Mogužnosti novih inkriminacija odnosno dekriminacija u Jugoslavenskom krivičnom zakonodavstvu. Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo 1974 (XIII); 4: S. 575–584.

Bele I.: Kazenski zakonik s komentarjem – splošni del. Ljubljana: Gospodarski vestnik založba, 2001

Cornils K., D. Frände, J. Matikkala (Übersetzer): Das finnische Strafgesetzbuch – Rikoslaki – Strafflag (nach dem Stand vom 1.10.2005), Berlin: Duncker & Humblot, 2006

Deisinger, M.: Kazenski zakonik Republike Slovenije s komentarjem in sodno prakso. Ljubljana, Gospodarski vestnik, 2002

Derenčinović D.: Novosti u glavi kaznenih djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa i protiv imovine. X. savjetovanje Hrvatskog udruženja za kaznene znanosti i praksu. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 1 (1998); S. 64–83.

Eser A., W. Perron, J. Eisele: Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung. V: Schönke A., H. Schroeder et al.: Strafgesetzbuch – Kommentar (27. Auflage). München: Verlag C.H. Beck, 2006 (S. 1502–1634)

Fegerl G. Das neue [Österreichische] Sexualstrafrecht. Vergewaltigung und geschlechtliche Nötigung. Wien: Orac Verlag, 1995

Folkers S. Ausgewählte Probleme bei sexueller Nötigung und Vergewaltigung aus der Sicht der Praxis. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2004

Frank O. A. Die Strafbarkeit homosexueller Handlungen. Aachen: Shaker Verlag, 1997

Frommel M.: Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung (13. Abschnitt). V: Kindhäuser U., U. Neumann, H.-U. Paeffgen (izd.): Strafgesetzbuch – Band 2. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2205 (S. 3211–3340)

Frühwald W. Th.: Handbuch des österreichischen Strafgesetzes über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen. Wien: Wilhelm Braunmüller, 1855

Göbel A. A.: Die Einwilligung im Strafrecht als Ausprägung des Selbstbestimmungsrechts. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1992

Gössel K. H. Das neue Sexualstrafrecht, Eine systematische Darstellung für die Praxis. Berlin: De Gruyter Verlag, 2005

Gropp W.: Strafrecht – allgemeiner Teil. Berlin: Springer Verlag, 2005

Hansjakob T., H. Schmitt, J. Sollberger (izd.): Kommentierte Textausgabe zum revidierten Strafgesetzbuch [der Schweiz]. Norderstedt: Books on Demand, 2004

Harbeck B. Probleme des Einheitstatbestandes sexueller Nötigung / Vergewaltigung. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2001

Heintschel-Heinegg, von B. (Red.): Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch – Band 2/2 (§§ 80–184f StGB). München: Verlag C.H. Beck, 2005 (S. 1039–1404)

Hinterhofer H. Strafrecht [Österreichs] – Besonderer Teil II (§§ 169–321 StGB). Wien: WUV Universitätsverlag, 2005 (S. 81–137)

Hoke R.: Österreichische und deutsche Rechtsgeschichte. Wien: Böhlau Verlag, 1992

Horvatić Ž.: Promjene hrvatskog materijalnog kaznenog prava novelom KZ 2006. godine. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 2 (2006); S. 381–404.

Jenny G.: Delikte gegen die sexuelle Integrität. V: Schubrath M. (izd.): Kommentar zum schweizerischen Strafrecht – Schweizerisches Strafgesetzbuch – Besonderer Teil – 4. Band. Bern: Stämpfli Verlag, 1997 (S. 15–136)

Jescheck H.-H., T. Weigend: Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil. Berlin: Dunckner & Humblot Verlag, 1996

Joecks W.: Studienkommentar StGB. München: C.H. Beck Verlag, 2004 (S. 312–328)

Kanduć Z., D. Korošec, M. Bošnjak: Spolnost, nasilje in pravo. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in Urad za žensko politiko Vlade RS, 1998

Kieler M. Tatbestandsprobleme der sexuellen Nötigung, Vergewaltigung sowie des sexuellen Mißbrauchs widerstandsunfähiger Personen. Berlin: Tenea Verlag, 2003

Kienapfel K., Schmoller K. Grundriß des österreichischen Strafrechts – Besonderer Teil – Band III – Delikte gegen sonstige Individual- und Gemeinschaftswerte. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 1999 (S. 168–266)

Kindhäuser U.: Strafrecht – allgemeiner Teil. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2006

Korošec D.: Je bilo primerno spreminjati mejno starost absolutne privolitvene nesposobnosti v KZ? (O spremembah 183. člena KZ). Pravnik 1999; 6–8: S. 411–420.

Korošec D.: Novo kaznivo dejanje posilstva po 180. členu Kazenskega zakonika Republike Slovenije – kaj pa zdaj? Pravna praksa 1994; 22: S. 9–10.

Korošec D.: Razum in volja pri privolitvi potencialnega oškodovanca v kazenskem pravo. Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani 1998; LVIII.: S. 143–165.

Korošec D.: Spolna nedotakljivost človeka in Svet Evrope. Izobraževanje in usposabljanje v javni upravi 1998; 1: S. 291–304.

Korošec D.: Spolnost in kazensko pravo. Ljubljana: Uradni list RS, 2008 (im Druck).

Lalić D. (Red.): Zbirka krivičnih zakona. Beograd: Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SRFJ, 1977

Lenckner T.: Beischlaf zwischen Verwandten. V: Schönke A., H. Schroeder et al.: Strafgesetzbuch – Kommentar (27. Auflage). München: Verlag C. H. Beck, 2006 (S. 1499–1502)

Maurach R., F.-C. Schroeder, M. Maiwald: Strafrecht – Besonderer Teil – Teilband 2 – Straftaten gegen Gemeinschaftswerte. Heidelberg: C.F. Müller Verlag, 2005 (S. 182–184)

Maurach R., F.-C. Schroeder, M. Maiwald: Strafrecht – Besonderer Teil – Teilband 1 – Straftaten gegen Persönlichkeits- und Vermögenswerte. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1995 (S. 162–228)

Niggli M. A., H. Wiprächtiger (izd.): Strafgesetzbuch [der Schweiz] II (Art. 111–401 StGB) – Basler Kommentar. Basel: Helbig & Lichtenhahn, 2003 (S. 961–1094)

Novoselec P.: Krivično pravo (Krivično djelo i njegovi elementi). Osijek: Pravni fakultet sveučilišta u Osijeku, 1990

Rehberg J., N. Schmid, A. Donatsch: Strafrecht [der Schweiz] III – Delikte gegen den Einzelnen. Zürich: Schulthess Verlag, 2003 (S. 400–467)

Roxin C.: Strafrecht – Allgemeiner Teil. Vol. I. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2006

Noten

¹ Dr. Damjan Korošec, außerordentlicher Professor für Strafrecht an der Chatedra für Strafrecht der Juristischen Fakultät der Universität Ljubljana

² Harbeck, S. 27 und 29.

³ Siehe Harbeck, S. 43.

⁴ Nachstehender Überblick nach Harbeck, S. 43.

⁵ von Heintschel-Heinegg, S. 1165.

⁶ von Heintschel-Heinegg, S. 1165. Es handelt sich

psychologische, soziologische und auch moralische Bedenken an sich ziehen muss.

Im Abs. II. desselben Artikels definierte Altersgrenze von 10 Jahren als qualifizierender Tatbestandsmerkmal wird von der Lehre als arbiträr gewählt, transdisziplinär wissenschaftlich unbegründet mehr oder weniger einheitlich abgelehnt.³⁰

Beim Bruch der sexuellen Unantastbarkeit unter Missbrauch einer Stellung (Art. 184 StGB) handelt es sich um einen Tatbestand zum Schutz der sexuellen Integrität einer besondern Gruppe geistig normaler, im Bezug auf hierarchische, soziale, vor allem aber berufliche gesellschaftliche Untersysteme inferiorer Personen (beruflich Untergeordnete, Wohnungsmieter, Verkäufer in Not, Käufer in Not, Patienten, Soldaten, Gefängnisinsassen)³¹. Im Abs. I lautet der Text: „Wer seine Stellung missbraucht und so eine Person des eigenen oder anderen Geschlechts, die ihm untergeordnet oder von ihm abhängig ist, zum Geschlechtsverkehr bringt, oder dazu bringt, dass sie eine andere sexuelle Handlung unternimmt oder duldet, wird mit Freiheitsstrafe bis zu fünf Jahre bestraft.“

Der Tatbestandsmerkmal „Missbrauch“ impliziert die strafrechtliche Ungültigkeit der bestehenden Einwilligung des Opfers in sexuelle Praktiken, also das Fehlen einer genügend freien Einwilligung.

Der zweite Absatz sieht als *delictum proprium* den „Lehrer, Erzieher, Vormund, Adoptivelternteil und Elternteil“ als Täter vor, oder eine andere Person die diesen Personen nach Stellung gleichwertig ist. Als Opfer werden hier Personen über fünfzehn Jahre vorgesehen, die dem Täter anvertraut wurden. Die Strafe ist hier Freiheitsstrafe von einem bis acht Jahren.

Die in diesem Kapitel der Darstellung geschilderten Straftatbestände des geltenden Slowenischen StGB nach Art. 182, 183 und 184 werden samt Artikelüberschriften praktisch ungeändert in die Art. 172, 173 und 174 des Vorschlages des neuesten Slowenischen StGB übernommen, also leider samt allen strafrechtlichen dogmatischen Problemen und Defiziten.

Die Bestimmung des Art. 187 des geltenden StGB inkriminiert verschiedene Formen der Ermöglichung einer Person, junger als 14 Jahre, dass sie in Kontakt mit pornographischen Inhalten kommt (Abs. I), denn Missbrauch einer minderjährigen Person für die Erzeugung pornographischen Materials oder ihre Verwendung in einer pornographischen Vorstellung (Abs. II); verschiedene Arten der Distribution des pornographischen Materials, das minderjährige Personen zeigt, aber auch den Besitz solchen Materials mit der Absicht der Erzeugung, der Verbreitung, des Verkaufs, der Einfuhr, Ausfuhr, oder einer anderen Anbietung (Abs. III) Im vierten Absatz wird eine qualifizierte Form der Straftat vorgesehen, für den

Fall, dass die Taten aus dem zweiten oder dritten Absatz im Rahmen einer kriminellen Vereinigung ausgeführt werden. Die Bestimmungen des Art. 187 wurden praktisch ungeändert in den Art. 176 des Vorschlages des neuesten Slowenischen StGB übernommen.

Die Prostitution ist bereits in Slowenien als Teil der ehemaligen Föderation Jugoslawien nicht inkriminiert gewesen. Sie ist weiterhin nach slowenischem Strafrecht nicht strafbar. Seit 2004 beinhaltet das StGB den Tatbestand des Missbrauchs der Prostitution (Art. 185), der in seiner Grundform mit Freiheitsstrafe von drei Monaten bis fünf Jahren demjenigen droht, der „wegen Ausbeutung bei Prostitution einer andern Person beteiligt ist, oder mit Gewalt, Drohung oder durch Irreführung eine andere Person zur Prostitution anstiftet, sie für Prostitution gewinnt, oder ermuntert.“ Im zweiten Absatz ist die qualifizierte Form vorgesehen, die gegeben ist, wenn die Tat „gegen eine minderjährige Person, gegen mehrere Personen oder im Rahmen eines kriminellen Verbands“ verübt wird; in diesen Fall ist die angedrohte Strafe Freiheitsstrafe von einem bis zehn Jahren. Vor dieser Neugestaltung beinhaltete das StGB sowohl die Straftat der „Zuhälterei“ als auch die Straftat der „Vermittlung bei Prostitution“. Diese beiden Inkriminationen wurden im Jahr 2004 aufgehoben und mit dem neuen Artikel 185 StGB ersetzt. Die Bestimmungen des Art. 185 wurden praktisch ungeändert in den Art. 175 des Vorschlages des neuesten Slowenischen StGB übernommen.

Das geltende Slowenische StGB kennt auch die Inkrimination des Inzests (Art. 204) in der Form: „Eine volljährige Person, die geschlechtlich mit einem minderjährigen Blutsverwandten in gerader Linie verkehrt oder mit einem minderjährigen Bruder oder Schwester [...]“. Diese Bestimmung wurde praktisch ungeändert in den Art. 195 des Vorschlages des neuesten Slowenischen StGB übernommen, obwohl das Strafrechtsgut dieser Inkrimination in der neueren Slowenischen Strafrechtslehre nie vertieft analysiert und begründet wurde.

Literatur

Ambrož M., Korošec D.: Neue Entwicklungen im Sexualstrafrecht Sloweniens. Jahrbuch für Ostrecht 2006; 47 (II. Teil); S. 187–198.

Ambrož M. Vrednostne (normativne) prvine splošnega pojma kaznivega dejanja. Doktorska disertacija. Mentor: D. Korošec. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2005

Bačić F.: Marginalije uz novi kazneni zakon (posebni dio). Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 1 (1998); S. 115–141 (poglavje o spolni svobodi in spolni npravstvenosti: S. 124–126)

Barabas F.K.: Sexualität und Recht. Frankfurt am Main: Fachhochschulverlag, 2006

Bauknecht G., L. Lüdicke (Übersetzerinnen): Das französische Strafgesetzbuch – Code pénal. Freiburg im Breisgau: Max Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, 1999

Bauknecht G., L. Lüdicke (Übersetzerinnen): Das

um das erzwungene Einführen von Fingern in den After des Täters, den erzwungenen homo- und heterosexuellen Mundverkehr (Fellatio) u.Ä.

⁷ Kienapfel, Schmoller, S. 181.

⁸ Staaten ohne zitiertem Artikel des StGB hier übernommen nach der Übersicht bei Harbeck, S. 223. Eingehender über die Gesetzeslage rechtsvergleichend siehe Korošec 2007

⁹ Alle Übersetzungen der Gesetzestexte aus dem Slowenischen ins Deutsche in dieser Darstellung: Damjan Korošec.

¹⁰ »Dejanje«. Das Gesetz verwendet den Begriff Tat. Inhaltlich ist zweifellos Handlung (»ravnanje«) gemeint. Es handelt sich um einen terminologischen Fehler des Gesetzgebers.

¹¹ Siehe Korošec 1994; 22: S. 9–10.

¹² Siehe vor allem Korošec in: Kanduč, Korošec, Bošnjak, S. 188–189. Inhaltlich gleich auch Korošec schon im Jahre 1994 in Korošec 1994, S. 9.

¹³ Sexuelle Unantastbarkeit ist ein Begriff aus dem Titel des Kapitels des StGB RS, in dem Sexualdelikte inkriminiert werden.

¹⁴ Korošec in: Kanduč, Korošec, Bošnjak, S. 189. Gegenstimmen wurden in der Strafrechtslehre in Slowenien nicht laut.

¹⁵ Nach Deisinger, S. 228.

¹⁶ Der Vorschlag muss erst von der Regierung der Republik Slowenien bewilligt werden und kann erst dann in die gesetzgeberische Prozedur im Parlament, also in die gesetzgeberische Prozedur im engeren Sinne eingebracht werden. Es ist jedoch in der derzeitigen politischen Situation

in Slowenien zu erwarten, dass dies relativ schnell geschehen wird.

¹⁷ Anonymer Autor, S. 14.

¹⁸ Die Fortsetzung des vorliegenden Kapitels ist ein verkürzter und aktualisierter Teil des Artikels Ambrož, Korošec. Der Autor dankt Kollegen Matjaž Ambrož für die Zustimmung für diese Adaptation.

¹⁹ Über die Problematik des Begriffs im slowenischen Strafrecht siehe oben.

²⁰ Desinger, S. 251.

²¹ Deisinger, S. 252.

²² Deisinger, S. 251.

²³ Deisinger, S. 252.

²⁴ Deisinger, S. 253.

²⁵ Gbl. Nr. 23/99, das novellierte Gesetz ist seit 23. April 1999 in Kraft.

²⁶ Siehe z.B. Korošec 1999.

²⁷ Op.cit., ibidem.

²⁸ Gbl. Nr. 63/94, 72/98, 6/99, 66/00, 111/01, 56/03, 43/04, 101/05.

²⁹ Laut Art. 72 StGB in Verbindung mit 71 StGB sind Minderjährige Personen unter 18 Jahre.

³⁰ Siehe z. B. Korošec 1999, wo die unmittelbar später verabschiedete Norm bereits im Voraus kritisiert wurde.

³¹ Kategorien nach Deisinger, S. 265.

Herbert Küpper
 ügyvezető igazgató
 Institut für Ostrecht München

A gyülekezési alapjog Magyarországon és Németországban

I. Bevezetés

A gyülekezési jog a demokratikus társadalom legfontosabb alapjogainak egyike. Mivel az emberek többsége nem rendelkezik az újság, rádió, televízió alapításához vagy működtetéséhez szükséges anyagi háttérrel, a gyülekezés (tüntetés) az egyetlen lehetőségük, hogy véleményüket nyilvánosságra hozzák és esetleg másokat is meggyőzzenek róla, azaz hogy a közvélemény-alakítási folyamatokba kapcsolódjanak.¹ A gyülekezési jog lényege a figyelem keltése.² Ez a szándék annál inkább megvalósul, minél nagyobb embertömeg gyülekezik, kifejezést adva véleményüknek.

A figyelemkeltéssel kapcsolatban áll a gyülekezési jog másik lényeges vonása: e jog gyakorlása szükségszerűen más emberek zavarásával jár. A gyülekezési jogát gyakorló mások figyelmét csak úgy keltetheti fel, hogy eredeti tevékenységüktől eltereli őket. Ahol gyülekeznek emberek, ott az embertömeg miatt pl. megáll a közlekedés, ott már nem lehet bejutni a szomszédos boltokba, orvosi rendelőkbe stb. A gyülekezés okozta zavarások a többi ember (alap)jogait érintik, ha mást nem, mindenképpen az általános cselekvési szabadságukat. Ezért a gyülekezési jog gyakorlása majdnem törvénytörészerűen mások alapjogait csorbítja. A gyülekezési alapjognak ezt a „klaszikus” kihívását a törvényhozó köteles megoldani.

2006-ban és 2007-ben mind Magyarországon, mind Németországban új kihívások keletkeztek a gyülekezési jog területén. E kihívások az *erőszak* jelenségével állnak kapcsolatban, bár különböző módon.

Magyarországon 2006 második felében a békésen tüntető tömegek közül kisebb csoportok erőszakos bűncselekményeket követtek el. Ezek az erőszakos elemek a tüntető tömeget védőernyőként használták. A rendészet szempontjából minden embertömeg „veszélyt” jelent a közrend és esetleg a közbiztonság számára.³ A gyülekezési alapjog garanciája kimondja, hogy az államnak és a társadalomnak a gyülekezés jellegéből adódó nyugtalanság veszélyét tűrnie kell. A közrend elkerülhetetlen zavarása úgyszólván a gyülekezési jog alkotmánybeli elismerésé-

nek az ára. Az alapjog gyakorlása és a közrend érdeke közötti határt az erőszak jelenti. Erőszakos gyülekezés nem részesül az Alkotmány védelmében. Mi történjék akkor, ha a gyülekezési jogukat békésen gyakorló emberek közül néhányan a tömeg által teremtett helyzetet kihasználják arra, hogy erőszakos bűncselekményeket kövessenek el, pl. a rendőrség ellen, esetleg magán- vagy köztulajdon, illetve emberek testi épsége ellen. Németországban ez a probléma a 1970-es és 1980-as években vált aktuálissá. Az állami reakció a gyülekezési jog jelentős megszigorításában állott,⁴ beleértve a vonatkozó büntetőjogot.⁵ Magyarországon a 2006. évi események – a résztvevők nagy létszámánál, hosszú időbeli terjedelménél, valamint az erőszak mértékénél fogva – rávilágítottak a törvényi szabályozás hiányosságaira.

Németországban 2007-ben ún. G 8-as csúcstalálkozót rendeztek. A találkozó helyszíne körül több mint 40 négyzetkilométeres területen minden tüntetést nemcsak tiltottak, hanem kerítés felállításával fizikailag lehetetlenné is tettek. Az állam a jelenlevő államfők biztonságára hivatkozott, akiket az erőszaktól, főleg a terrorizmustól védeni kell. Sok civil szervezet azonban úgy érvelt, hogy tüntetési főleg a találkozó résztvevői ellen irányulnak, azaz hogy a politikai döntéshozók figyelmét akarják felkelteni. A bíróságok a csúcstalálkozó biztonságát részesítették előnyben, de ezek az eljárások soron kívüli gyorseljárások voltak, és az ügyek sürgős jellege miatt sok bírósági döntés órákon belül született. Ezért e döntések a felmerülő kérdéseket nem tárgyalhatták kellő alaposággal, nem tekinthetők utolsó szónak. A végleges jogi feldolgozás, valamint a jogpolitikai érvek megvitatása folyamatban van. Nem biztos, hogy a gyülekezési jog hatékony gyakorlásának teljes ellehetetlenítése jelenti a végleges választ, lehet, hogy pro futuro más egyensúly érvényesül az állami biztonság és a gyülekezési jog között – nem utolsósorban tekintettel arra, hogy a megelőzni kívánt veszélyt (erőszakos kisebbségek, terrorista merényletek) nem – vagy csak részben – a gyülekezési jogukat gyakorlók okozzák.

A két alkotmányi rendelkezés tárgyalása a német alapjogi elemzés struktúrái szerint folyik. Először az alapjog védelmi köre⁶ kerül elemzésre, ami leírja, milyen életviszonyokat vagy magatartásokat véd az alapjog. A következő lépés a lehetséges korlátok bemutatása. Ezek vagy specifikus, azaz kizárólag a gyülekezési jogra vonatkozó, vagy általános, minden alapjog esetében érvényes korlátok lehetnek. Ehhez kapcsolódik a „korlátok korlátainak”, azaz a korlátozhatóság határainak a tárgyalása. A korlátok korlátainak legfontosabb eleme a jogállamiságból fakadó arányosság: csak az arányos alapjog-korlátozás felel meg az alkotmánynak. Mivel a korlátok

jogban – a szabadság szélesítése nem jár mások jogainak a csorbításával.

A magyar alkotmány a gyülekezési jog szabályozásában – objektív-jogi fogalmazása miatt – a jog alanyait nem említi. Korlátozás híján e jog alanya *mindenki*, mert ahol a magyar alkotmány valamely jogot kizárólag magyar állampolgárok vagy magyarországi lakosok részére kíván fenntartani, ott a jogalanyi kör korlátozásáról kifejezetten rendelkezik.¹⁴ A Gyt. 1. §-a egyértelműen mindenki jogalanyiságát mondja ki, míg a Gyt. 5. §-a a gyülekezés szervezőjeként csak magyar vagy EU-állampolgárt vagy letelepedett harmadik országbeli külföldit fogad el. A törvény tehát e minőségből a tartózkodási engedéllyel vagy más tartós tartózkodási címmel nem rendelkező külföldit kizárja. Mivel a gyülekezési jog tárgyi védelmi köre a gyülekezés megszervezését is magában foglalja, a külföldiek részbeni kizárása az alapjogot korlátozza. Ezt a IV. 2. a) pont alatt tárgyaljuk.

A gyülekezési jogot természeténél fogva kizárólag *természetes személyek* vehetik igénybe: rt., kft. vagy egyesület nem gyülekezhet, ezt csak tagjai, azaz természetes személyek tehetik meg. A gyülekezés szervezésében elvileg jogi személy közreműködhet. Maga a jogi személy azonban nem cselekedhet, nevében mindig természetes személyek járnak el. Ezek a személyek a gyülekezési jog alanyai akkor is, ha jogi személy nevében szerveznek gyülekezést. Ezért a gyülekezési jog területén a jogi személy jogalanyiságának Magyarországon sokat vitatott kérdése alapján véve álkérdés: ha pl. az amnesty international magyar szekciója formálisan nem szervezhet gyülekezést, tagjai vagy megbízottjai szervezőként léphetnek fel, ráadásul amnesty international nevében. Következésképpen nem alkotmányellenes, hogy Gyt. 5. §-a a jogi személyeket a szervezői funkcióból kizárja.¹⁵ A Gyt. azon értelmezése, hogy a jogi személy nincs kizárva a gyülekezés szervezéséből,¹⁶ alkotmányjogilag szintén elfogadható.

A gyülekezés fogalmilag több emberből áll; annak ellenére a gyülekezési jog mindkét országban egyéni jog, hiszen mindenki szabadon dönthet, részt vesz-e valamely gyülekezésben vagy sem.¹⁷ A gyülekezési jog alanya az egyén, nem az embertömeg. A gyülekezési jog gyakorlása folytán összejött tömegeből hiányzik minden szilárdabb kötelék, struktúra, amiért nem is alkalmas bármilyen jogalanyiságra. Itt lényeges különbség van az egy alkalomra létrejött gyülekezés és az állandó struktúrájú egyesülés között.¹⁸

2. Tárgyi védelmi kör

a) A gyülekezés fogalma

A tárgyi védelmi kört mind GG 8. cikk (1) bek., mind Alk. 62. § (1) bek. a „gyülekezni/gyülekezés” szó-

val határozza meg. E szó mindennapi értelmében gyülekezéstről csak akkor szólhatunk, ha több ember jelen van. Egy személy egyedül nem „gyülekezhet” – bár tüntethet, amiből kitűnik, hogy a gyülekezés alkotmányos garanciája nem feltétlenül azonos a tüntetés jogával. Nem kizárt azonban az az elemzés, hogy az egyszemélyes tüntetés a gyülekezés első lépése, ha a tüntető abban a reményben tüntet, hogy majd mások is csatlakoznak.

A „gyülekezés” fogalom nem ad egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy *hány embernek* kell jelen lennie: elegendő-e kettő, vagy kell-e három vagy esetleg még több résztvevő? A német szakirodalomban uralkodó az a vélemény, hogy két résztvevő elég, mert a normaszövegből magasabb küszöb nem olvasható ki.¹⁹ Néhány tudós azonban magasabb minimális létszám (három vagy hét személy) mellett foglalt állást. A magyar alkotmánydogmatika e kérdéssel mélyebben még nem foglalkozott.²⁰

Bonyolultabb dogmatikai probléma a gyülekezés *célja*: bármilyen összejövétel élvezi-e az alkotmány védelmét, vagy csak a politikai jellegű? Az első, fogalmi meghatározás abban áll, hogy az alkotmány értelmében a gyülekezés feltételeinek csak olyan embertömeg felel meg, amely valamilyen közös célt követ. A német dogmatika szerint a gyülekezés fogalma megköveteli a közös célt. Közös céllal nem rendelkező embertömeg²¹ nem nevezhető gyülekezésnek és kimarad a GG 8. cikk védelmi köréből. A magyar dogmatika ugyanezzel az érveléssel kizárja a pusztán embertömegeket a gyülekezés fogalmából.²²

A közös cél meglétének a követelménye még nem ad választ arra a kérdésre, milyen jellegű legyen ez a cél. A legszorosabb álláspont szerint az Alkotmány kizárólag politikai kérdésekkel vagy legalább közügyekkel foglalkozó gyülekezéseket részesíti védelmében. Ezt az álláspontot képviselők azzal indokolják felfogásukat, hogy a gyülekezési jog alapvetően politikai alapjog, amely gyakorlásának funkciója a politikai folyamatok befolyásolása, a politikai vélemény- és akaratképzésben való részvétel.²³ Németországban ehhez az az érv is kapcsolódhat, hogy a GG 8. cikke e jogot csak német állampolgároknak biztosítja, amiből levezethető az a következtetés, hogy maga az Alkotmány a gyülekezési jogot politikai részvételi jognak tekinti.²⁴ Ezek szerint a nem politikai célokat szolgáló összejövetelek kimaradnak a gyülekezési jog tárgyi védelmi köréből; alkotmányos védelmüket más alapvető jogok – például az általános cselekvési szabadság²⁵ – látják el.

A középső álláspont szerint a gyülekezési jog védelmi köre nem tételez fel politikai célt, hanem elegendő a közös vélemény kialakítására, vagy a közvélemény befolyásolására irányuló szándék. Ezek szerint kizárólag magánügyekkel foglalkozó összejövetelek, pl. szóra-

korlátai nem általánosságban határozhatók meg, hanem mindig csak konkrét korlátra viszonyítva, elemzésük nem képez külön fejezetet, hanem a mindenkori korlát tárgyalása keretében kerül rá sor.

II. A normaszöveg és a gyülekezési jog alapvető dogmatikai helye

1. A gyülekezési jog kodifikációja

Az 1949. évi német alaptörvényben (Grundgesetz; a továbbiakban: GG) az alapjogokat az első fejezet tartalmazza. A gyülekezési jogot a GG 8. cikke garantálja. Ennek szövege a következő:

Art. 8 (1) Alle Deutschen haben das Recht, sich ohne Anmeldung oder Erlaubnis friedlich und ohne Waffen zu versammeln.

(2) Für Versammlungen unter freiem Himmel kann dieses Recht durch Gesetz oder auf Grund eines Gesetzes beschränkt werden.

E szöveg magyar fordítása:

8. cikk (1) Valamennyi németnek joga van arra, hogy bejelentés vagy engedély nélkül békésen és fegyver nélkül gyülekezzenek.

(2) Szabadtéri gyülekezésekre nézve e jog törvény által vagy törvény alapján korlátozható.

A szintén 1949. évi magyar alkotmányban (a továbbiakban: Alk.) az alapvető jogok és köteleességek a szöveg végén helyezkednek el. Ennek keretében a gyülekezési jog a 62. §-ban kerül megfogalmazásra. Az (1) bek. látszólag objektív jog, mert szövege szerint a magyar állam a gyülekezési jogot „elismeri” – szemben a német szöveggel, amely szerint minden németnek szubjektív „joga van” szabad gyülekezésre. Az Alk. 62. §-a objektív-jogi fogalmazása ellenére valódi szubjektív alapjogot mond ki.⁷ A magyar alkotmány e jog igénybevételét egészen 1989. január 23-ig a szocializmus érdekeihez kötötte; a gyülekezési szabadság csak 1989. január óta szerepel „polgári” változatban a szövegben. Az Alk. 62. §-a szerkezetileg a GG 8. cikkéhez hasonlít. Az első bekezdés a jog védelmi körét írja körül, a második bekezdés a korlátokkal foglalkozik.

Mindkét alkotmány *törvényre* utal. Németországban a gyülekezési jog alkalmazását a gyülekezésekről és felvonulásokról szóló 1953. évi szövetségi törvény (Gesetz über Versammlungen und Aufzüge; a továbbiakban: VersG⁸) részletezi. Magyarországon a joggyakorlás részletszabályozását a rendszerváltás kezdetén alkotott, a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény (a továbbiakban: Gyt.) tartalmazza.

2. A gyülekezési jog alapvető dogmatikai helye

A német dogmatika a gyülekezési jogot *szabadságjognak* fogja fel;⁹ a szabadságjogok körében a *kommunikációs jogok* közé sorolja.¹⁰ E dogmatikai minősítés figyelembe veszi, hogy a gyülekezési jogot – bár egyéni és nem kollektív jog – csak másokkal együtt lehet igénybe venni, és az igénybevétel célja, azaz a figyelemkeltés, annál hatékonyabb, minél többen csatlakoznak a gyülekezéshez. A gyülekezés és a közös véleményre való figyelem keltése a társadalmi kommunikáció formája, mert a gyülekezők egyrészt egymással, másrészt a kívülállókkal lépnek gondolat- és eszmeközlési viszonyba. Ezért a magyar dogmatika is a gyülekezési jogot kommunikációs alapjog címen tárgyalja.¹¹

Emellett a gyülekezési jog *politikai jog* is: a politikai véleménynyilvánítás és -alakítás egyik lehetséges formáját képezi. Kérdéses azonban, mennyire politikai jellegű a gyülekezési jog. Ha kizárólag politikai jognak fogjuk fel, akkor érvelhető, hogy a GG 8. cikke, Alk. 62. §-a csak a politikai gyülekezést (a tüntetést) védi, nem pedig a nem politikai célokat szolgáló összejöveteleket. Ez a gyülekezési jog tárgyi védelmi körének egyik kérdése, és ott kerül tárgyalásra.¹²

III. A jog védelmi köre

Az alapjogok védelmi köre azt jelenti, hogy kit milyen magatartásban vagy minőségben véd az alkotmány. Az első kérdéskörbe a jogalanyiség (személyi védelmi kör), a másodikba a védelemben részesülő életviszonyok, magatartások (tárgyi védelmi kör) tartoznak.

1. Személyi védelmi kör

A német alapjog a GG 8. cikk (1) bek. alapján csak németeknek jár. „Német” a GG 116. cikk (1) bek. értelmében: német *állampolgár*. E szóhasználat tudatos: az alkotmányozó a gyülekezési jog alkotmányi garanciáját a német állampolgárokra korlátozta, mert külföldiek politikai tevékenységével szemben a német hatóságok javára nagyobb mozgásteret kíván fenntartani, nem utolsósorban külpolitikai okokból. A törvény azonban nagyobb lelkű: a VersG nem tesz különbséget német és nem német állampolgárok között, a VersG 1. § (1) bek. a gyülekezési jogot mindenki („jedermann”) számára mondja ki. Ez az eltérés nem okoz alkotmányjogi problémát, hiszen az alkotmányi alapjogok csak a minimális szintet garantálják. A törvényhozónak több szabadságot szabad nyújtania.¹³ Ez a törvényhozói szabadság főleg olyan esetekben áll fenn, amelyekben – mint a gyülekezési

való összejövetelet, valamint a már összegyűlt emberekhez való csatlakozást jelenti. Ez magában foglalja a résztvevőknek a gyülekezés helyére való útját.⁴³ A gyülekezés fogalma azt sugallja, hogy korlátozott időre jönnek össze a gyülekezők, de sem a fogalomból, sem az alkotmányjogi garanciáiból semmilyen időbeli korlátozás nem vezethető le, amiért a végtelen összejövetelet vagy felvonulás is beletartozik a gyülekezési jog védelmi körébe. A minden szabadságjogban rejlő negatív szabadság a gyülekezési jog esetében azt garantálja, hogy mindenki távol maradhaszon attól a gyülekezéstől, amelyben nem vagy már nem kíván részt venni.

Mindkét országban az alkotmányi fogalmat a fizikai összejöveteletnél szélesebb értelemben értelmezik, és a gyülekezés kezdeményezését és megszervezését is a védett magatartások körébe sorolják.⁴⁴ A gyülekezés megszervezése magában foglalja a tervezett gyülekezés reklámozását is.

Az így körülírt védett magatartások a gyülekezési jogot, mint szabadságjogot merítik ki. Főleg Magyarországon a gyülekezési jog *intézményvédelmi oldalát* is hangsúlyozzák. Ezek szerint az állam köteles a gyülekezési jog zavartalan gyakorlását biztosítani – függetlenül attól, hogy a zavar hatóságok vagy magánemberek (pl. ellentüntetők) részéről fenyeget-e.⁴⁵ Ezzel összhangban a Gyt. 11. § (2) bek. a rendezvényt zavaró elemek eltávolítását a rendőrség feladatává teszi. Az államot terhelő alkotmányjogi védelmi kötelezettséget akkor is teljesítenie kell a rendőrségnek, ha a gyülekezés zavarását nem kívülálló eredményezik, hanem a gyülekezés közepén cselekvő erőszakos személyek. Amennyiben maga a gyülekezés békés marad, az állam köteles a békésen tüntetőket az erőszak ellen védeni és a tüntetés békés folytatását lehetővé tenni.⁴⁶

Az állami köteleességek Németországban kisebb szerepet játszanak, talán azért is, mert a GG – az Alk. 8. § (1) bek-el szemben – valamennyi alapjogot érintő általános állami védelmi köteleességről nem tartalmaz rendelkezést. A gyülekezési joggal kapcsolatos állami védelmi köteleességeket sem a bírósági gyakorlat, sem a jogtudomány nem tárgyalja különösebben. Ezért e téren csak az általános szabály érvényesül, hogy az állam köteles az alapjogok gyakorlását lehetővé tenni, bár e köteleesség pontos tartalmáról és hatáiról többféle vélemény létezik.⁴⁷ Az állami védelmi köteleesség viszonylag alacsony rangjának megfelel, hogy a VersG a gyülekezést zavaró tényezők elhárításáról nem rendelkezik.⁴⁸ Az ilyen incidensekre a rendőrség általános jogi eszköztárral reagál.

IV. A jog korlátainak korlátozhatósága

A gyülekezési jog korlátozható. A GG 8. bek. (2) bek. kifejezetten a korlátokról rendelkezik. A magyar Alk. 62. § (2) bek-e a „korlát” szót nem használja, de az ott említett törvény az Alk. 8. § (2) bek. általános rendelkezése értelmében a gyülekezési jogot nemcsak szabályozhatja, hanem korlátozhatja is. A 62. § (1) bek. szerinti „szabad” joggyakorlás garanciája a korlátozhatóságot nem zárja ki.⁴⁹

Ezen kívül strukturális érv is a gyülekezési jog korlátozhatósága mellett szól. A gyülekezési jog gyakorlása rendeltetésénél fogva más emberek jogait érinti, és minél hatékonyabban keltik fel az emberek vagy politikai döntéshozók figyelmét a gyülekezők, annál intenzívebben avatkoznak be azok jogaiba. A gyülekezési jogukat gyakorlók, valamint az alapjog-gyakorlás által érintettek jogait és kötelességeit törvényi úton kell elhatárolni. Ez az elhatárolás csak akkor sikerülhet, ha a törvényhozónak, valamint a jogalkalmazónak a gyülekezési jogot is szabad korlátozni, mert különben a gyülekezési jog elsőbbséget élvezne minden más alapjoggal szemben. Erre az elsőbbségre azonban sem a magyar, sem a német alkotmányban nem találunk utalást.

1. A gyülekezési jog alkotmányjogi korlátai

A *német* GG a gyülekezési jog több specifikus korlátját tartalmazza. A GG 17a. cikk (1) bek. szerint a honvédelmi törvény a katonák és a polgári szolgálatot teljesítők alapjog-gyakorlását korlátozhatja, többek között a gyülekezési jog esetében. Ezen kívül a GG 18. cikke a gyülekezési jogot azok közé az alapjogok közé sorolja, amelyeket az alany eljátszhat. Az alapjog eljátszásáról a BVerfG dönt; a gyakorlatban ilyen eljárásokra nemigen kerül sor.

A GG 8. cikk (2) bek. törvényt a szabadtéri gyülekezések korlátozására hatalmaz fel. A lehetséges korlátozások céljait nem nevesíti meg. Célok felsorolása híján a törvényhozó szabadon mérlegelheti a gyülekezési alapjog korlátozását megalapozó célokat. A mérlegelésnél a törvényhozónak az alapjogi korlátok korlátait (főleg a jogállamiságot) tiszteletben kell tartania.

Magyarországon az Alk. 62. § (1) bek-ben említett békés jelleg a gyülekezési jog korlátjának számít.⁵⁰ E dogmatikai felfogás szerint a nem békés gyülekezést törvénnyel lehet korlátozni. Magyarországon a békétlenséget a német dogmatikához hasonlóan határozzák meg, és itt is az elméleti mérce helyszíni alkalmazása rendkívül nehéz problémát jelent, amelyet sem a jogtudomány részéről, sem a rendőrségi taktika részéről nem sikerült megoldani.

Az Alk. 62. § (2) bek. a törvényi szabályozást két-

kozási rendezvények nem tartoznak a gyülekezési jog tárgyi védelmi körébe, de – a legszorosabb állásponttal szemben – a nem politikai jellegű véleményképzést a GG 8. cikke és az Alk. 62. §-a is védi.²⁶

A tudományos spektrum másik végét az az álláspont képezi, amely szerint bármely közös cél elegendő, mert az alkotmány szövegéből semmilyen korlátozás sem vezethető le. További érv szerint a gyülekezések védelmének a funkciója nem annyira a politikai életben való részvételben áll, hanem általánosabban a társadalmi kommunikáció, valamint az egyénnek a társadalmi elszigetelés ellen vívott harca elősegítésében.²⁷ A joggyakorlás funkciójának eme széles felfogását azzal indokolják, hogy a politikai részvételt, illetve a közös véleményképzést más alapjogok is védik (pl. demokratikus részvétel, szólás- és médiaszabadság), amiért az ezekre a célokra korlátozott gyülekezések külön gyülekezési szabadságjog-védelemre nemigen szorulnak.²⁸

A német Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht, a továbbiakban: BVerfG) eredetileg az utolsó, legszélesebb álláspontot képviselte.²⁹ 2000-ben az ún. Loveparade-döntésben³⁰ a középső álláspontra tért át és a kizárólag kereskedelmi érdeket szolgáló, közvéleményre nem célzó szórakozási rendezvényeket kivette a gyülekezési jog hatálya alól. A bíróságot nem új dogmatikai belátás vagy az eddigi liberalizmusával való szakítás vezette, hanem az a gyakorlati körülmény, hogy a vonatkozó törvények szerint a gyülekezési jog védelmi körébe eső rendezvények rendészeti költségeit az állam viseli. Erre az állami kötelességre egyre több rendezvény szervezője hivatkozott, amiért a BVerfG az állami költségviselést a közvélemény alakítására vagy befolyásolására célzó gyülekezésekre kívánta korlátozni.³¹ A többi bíróság ezt a szándékot tette magáévá és követi a BVerfG döntését.³² A magyar Alkotmánybíróság változás nélkül a középső álláspont képviselője. Szerinte a gyülekezési jog a kommunikációs jogok közé tartozik és mint ilyen, „teszi lehetővé az egyén ... részvételét a társadalmi és politikai folyamatokban”.³³ A politikai mellett említett „társadalmi” folyamatok arra utalnak, hogy a testület nem képviseli a legszorosabb álláspontot.

Hozzá lehet tenni, hogy más alapjog által védett cél érdekében létrejött gyülekezést főleg ez a másik alapjog védi: a vallási körmenet a vallásszabadság tárgyi védelmi körébe tartozik, a tudományos kollokviumban gyülekezők a tudomány szabadságával élnek, és a kereskedelmi célokat szolgáló gyülekezést a vállalkozás és foglalkozás szabadsága védi. Az alapjogok konkurenciájának általános szabályai szerint bírálható el az a kérdés, hogy a speciális alapjogok mellett a gyülekezési jog is védi a vallási, tudományos, kereskedelmi stb. gyülekezéseket.³⁴

b) A gyülekezés békés jellege

Mind a német GG, mind a magyar Alk. a gyülekezés *békés* jellegére utal. A német dogmatika a gyülekezés békességét a védelmi kör meghatározásának fogja fel,³⁵ mialatt a magyar dogmatika szerint a békés jellege a jog egyik korlátozását képezi. A német dogmatika felfogását azzal az érveléssel indokolja, hogy a védelmi kör meghatározását – a jog korlátozásával szemben – nem kell a korlátok korlátaira vonatkozó szabályok szerint mérlegelni. A védelmi kör szintjén kizárt magatartás teljes mértékben az alkotmányjogi védelemből kiesik (abszolút kizárás), mialatt a korlátozás révén történő kizárást a korlátok korlátai, azaz a jogállami arányosság relatívvá tehetik.

A német joggyakorlat szerint a gyülekezés akkor nem békés, ha erőszakos vagy lázadó, azaz bizonyos küszöböt meghaladó mértékben agresszív emberekkel vagy dolgokkal szemben.³⁶ A fegyverviselés az agresszivitástól függetlenül mindig tilos; a gyülekezési jog említett megszigorítása részben abban állott, hogy a fegyver fogalmába a kizárólag védekezésre alkalmas ún. „passzív fegyvereket” is bevonták.³⁷ A gyülekezéseken elhangzott vélemények nem alapozhatják meg a gyülekezés békétlen voltát,³⁸ kivéve ha ezek a vélemények erőszakra vagy lázadásra buzdítanak. Bűncselekmény elkövetésére való felszólítás magában bűncselekmény.³⁹

A békétlenség az adott gyülekezést csak akkor zárja ki az alkotmány védelmi köréből, ha maga a gyülekezés békétlen. Elszigetelt egyének békétlensége (erőszaka) még nem jelenti azt, hogy a gyülekezés békétlen.⁴⁰ Mivel a gyülekezés joga egyéni jog, a békésen tüntetők továbbra is gyülekezési jogukat vehetik igénybe és megkövetelhetik az államtól és szerveitől, hogy alapjog-gyakorlásukat megvédje az erőszakot alkalmazókkal szemben. Ha azonban a gyülekezés szervezője, vagy a részvevők többsége az egyes személyek által gyakorolt erőszakot hagyja jóvá, akkor a gyülekezés békétlenné válik, és az addig békés gyülekezés alkotmányjogi védelme megszűnik.⁴¹ Ez a békés résztvevőket is érinti, mert egészében békétlen gyülekezésben senkinek nem szabad részt venni.⁴² A békés és erőszakos egyének közötti különbségtételen alapuló mérce azonban csak a jogi, elvont elméletben világos. A gyakorlatban egy adott gyülekezés helyszínén nem mindig egyértelműen állapítható meg, hogyan reagál a résztvevők többsége a tüntető tömeg közül elkövetett erőszakra, és gyakran az sem világos, hogy békés-e valamely egyén magatartása.

c) A védett magatartások

Sem a GG 8. cikke, sem az Alk. 62. §-a nem részletezi, hogy gyülekezésen és annak szabad gyakorlásán milyen *magatartásokat* ért. A szó mindennapi értelmében a gyülekezés tevékenysége a más emberekkel

kezés szervezőjét akkora anyagi kockázattal sújthatja, hogy ez őt a gyülekezés szervezésétől visszatarthatja.⁶¹

A magyar és a német jog egyaránt átfogó, a gyülekezések minden fajtájára vonatkozó tilalmakat mond ki. Az egyik tilalom az *erőszakos viselkedést* és a *fegyvereket* érinti. Németországban az erőszakos gyülekezés már az alapjog védelmi körén kívül esik, amiért erőszakos vagy fegyveres gyülekezések ellen irányított intézkedések az alapjogot nem érintik. Magyarországon a gyülekezés erőszakos jellege a gyülekezési jog gyakorlásának korlátozására szolgálhat alapul.

Ezen kívül Németországban közös politikai meggyőződést megtestesítő *egyenruhákat* vagy egyenruhákra emlékeztető azonos ruhákat – bizonyos kivételekkel – nem szabad viselni (VersG 3. §). A történelmi tapasztalatok alapján a törvényhozó abból indult ki, hogy az egyenruhás tüntetés félelmet kelthet és az első lépést képezi az erőszak felé. Az egyenruhák tilalma a békességet hivatott elősegíteni. Ezen kívül az egyenruhás felvonulások leginkább a totalitáriánus ideológiát követő politikai mozgalmakat jellemzi, és így VersG 3. §-a bizonyos mértékben a szélsőséges pártok ellen irányul. Ez utóbbi szempont alkotmányjogilag aggályos, mert a törvényhozó nem tehet különbséget legális pártok felvonulásai között.⁶² Ezért a VersG 3. §-át inkább az erőszak megelőzésével indokolják.

Gyülekezéseken nem szabad *bűncselekményeket* elkövetni; Magyarországon Gyt. 2. § (3) bek. kimondja ezt az elvet. E szabály alkotmányossága feltételezi azonban, hogy az adott büntetőjogi előírás megfelel az alkotmánynak. Ezzel összefüggésben az alapjogra vonatkozó speciális büntetőjog érdemel különös figyelmet, mert előfordulhat, hogy ezek a büntetőjogi szankciók az alapjogot alkotmányellenesen korlátozzák.⁶³ A német gyülekezési büntetőjog a gyülekezést külső támadás ellen védi (VersG 21. §-a), vagy az erőszakos, illetve fegyveres magatartásokat bünteti (VersG 22-24, 27-28. §-ai). A magyar Btk. 228/A. és 271/A. §-ai hasonló tényállásokat tartalmaznak. Ezek a §-ok vagy a gyülekezési jog gyakorlóit védik, vagy az alkotmány erejénél fogva tilos erőszakhasználatot büntetnek. Az alapjoggyakorlás szempontjából ezek a rendelkezések nem aggályosak.

Más a helyzet a közigazgatási előírások vagy határozatok elleni magatartást büntetéssel vagy pénzbírsággal sújtó büntető- vagy szabálysértési tényállásokkal (VersG 25–26, 29. §-ai, a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. tv.⁶⁴ 152. §-a). Itt nagyon pontosan kell elemezni, vajon az adott tényállás nem jelent-e alkotmányellenes korlátozást.⁶⁵ Ez a speciális gyülekezési büntetőjog csak akkor áll összhangban az alkotmánnyal, ha a védett közigazgatási szabályok maguk részéről alkotmányosak (ami a kor-

látok kérdéskörébe tartozik) és ha a büntetőjogi védelmük nem jelent aránytalanságot (amit a korlátok korlátaival kapcsolatban kell elemezni). Ezért a büntetőjogi szankciók értékelésére nem itt, hanem a következőkben az általuk védett közigazgatási előírásokkal együtt kerül sor.

A bűncselekményekkel és ellenük folytatott harcral a gyülekezések *elektronikus rögzítése*, valamint az ily módon nyert *adatok tárolása* áll kapcsolatban. A gyülekezés rögzítése és ezen adatok tárolása a gyülekezési jog gyakorlását korlátozza, mert ezek az intézkedések az egyént a részvételtől tarthatják vissza, befolyásolhatják szabad döntését arról, részt vesz-e az adott gyülekezésen vagy nem. Németországban a VersG 12a, 19a. §-ai szerint a rendőrség a gyülekezés képeit és hangjait csak akkor rögzítheti, ha annak megalapozott gyanúja fennáll, hogy a közrend számottevő veszélyeztetésére kerül majd sor. Ezek az adatok csak akkor tárolhatók, ha konkrét esetben szükség van rájuk a résztvevő(k) ellen indult büntetőeljárásban. Magyarországon a Gyt. nem tartalmaz vonatkozó előírásokat. Itt a gyülekezések rögzítése és az adatok tárolása az általános szabályok alapján bírálendő el.

c) Zárt helyiségben tartott gyülekezések

Mind a magyar, mind a német törvény különbséget tesz a zárt helyiségben, valamint a szabadban tartott gyülekezések között. Németországban ezt a különbségtételt maga a GG 8. cikk (2) bek. mondja ki, Magyarországon pedig törvényi szinten kerül csak alkalmazásra. A két törvény között fennálló csekélyebb eltérésektől eltekintve megállapíthatjuk, hogy mindkét országban a különbség lényegében abban áll, hogy a gyülekezéstről mindenki, aki fizikailag közel van, tudomásul vehet-e és szabadon csatlakozhat-e hozzá. Törvény Magyarországon a közterület ismervét használja, Németországban azonban a helyszín építészeti sajátosságai irányadók.

Zárt helyiségben tartott gyülekezést nem kell bejelenteni (Gyt. 7. §-a, VersG 14. §-a). A hatóság ezeket a gyülekezéseket megtilthatja vagy feloszlathatja (a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. tv. általános szabályai szerint;⁶⁶ VersG 5. §-a, 13. §-a). A megtiltás és a feloszlatás okai lényegében a gyülekezés nem békés jellege (beleértve fegyverek jelenlétét) és büntettek elkövetése. Ezen kívül Németországban gyülekezés a résztvevők életét vagy testi épségét közvetlenül fenyegető veszély elhárítása érdekében oszlatható fel; e veszély adott esetben ellendemonstráció is lehet. Ezek az okok alkotmányjogilag elfogadhatóak, mert a nem békés gyülekezés vagy eleve az alapjog védelmi körén kívül esik (Németország) vagy az alapjog korlátozhatóságát alapozza meg (Magyarország). Az erőszakos vagy fegyveres

harmados többséghez köti. Ez formális korlát – szemben az érdemi korlátot tartalmazó német rendelkezéssel. Az Alk. 8. § (2) bek. általános szabálya szerint a törvény az alapjogot nemcsak szabályozhatja, hanem korlátozhatja is. Ezen kívül az Alk. 8. § (4) bek.-ből kitűnik, hogy a különleges állapotok idején további korlátozások alkalmazhatók.

A jogállamiság mindkét alkotmányos rendben a korlátozó törvények legjelentősebb *általános korlátja*. A jogállam egyik központi eleme az *arányosság*. Ennek keretében két értéket mérlegelni kell: a korlátozandó alapjogot és a korlátozására okot adó másik alkotmányos értéket. Törvény alapjogot más alkotmányos érték javára csak alkalmas és a legkímélőbb eszközzel és csak az elért előnnyel arányban korlátozhat.⁵¹ A korlátozás abszolút határa a jog lényeges tartalma.⁵² A korlátok jogállami korlátainak a jelentőségét a gyülekezési jogról szóló Alkotmánybíróság-határozat mutatja, mert ott a Gyt. alkotmányossági vizsgálata majdnem kizárólag a 8. § (2) bek.-ére koncentrál.⁵³

2. A gyülekezési jog törvényi korlátozásai

Mind a Gyt., mind a VersG a gyülekezési jog gyakorlását sokféleképpen korlátozza⁵⁴. E korlátozások részben tilalmak, részben a gyülekezési jogot gyakorlókat terhelő kötelezettségek.

a) A jogalanyok

Az Alk. 62. § (1) bek. szerint a gyülekezési jog mindenkit megillet. Ennek megfelelően Gyt. 1. §-a a jog zavartalan gyakorlását mindenkinek garantálja. Gyt. 5. §-a azonban a gyülekezés szervezésétől bizonyos külföldieket kizár.⁵⁵ A gyülekezés szervezése a védett magatartások egyike, amiért Gyt. 5. §-a az alapvető jogot korlátozza. Az Alkotmánybíróság e rendelkezést helybenhagyta azzal az érveléssel, hogy a gyülekezés megszervezése fokozott felelősséggel jár, és ennek a felelősségnek csak az felelhet meg, aki a magyarországi viszonyokban járatos és fizikailag is közel van a helyszínhez.⁵⁶ Dogmatikailag ez az érv mások jogai és a közrend védelmére, valamint a gyülekezési jog tömegben történő gyakorolhatóságára céloz. Ezek az értékek elvileg a gyülekezési jog korlátozását megalapozhatják. Az Alkotmánybíróság által alkalmazott érv valódisága azonban megkérdőjelezhető: külföldi szervező magyar(országi) tanácsadók alkalmazásával a szükséges járatosságot megszerezheti magának, és belföldi képviselője a megkívánt fizikai közelséget biztosíthatja.⁵⁷ A fizikai közelséggel kapcsolatban megjegyzendő egyébként, hogy a Gyt. a szervező jelenlétét nem írja körül; a szervező a folyamatban levő gyülekezéssel kapcsolatos törvényi kötelezéseit pl. telefon útján is teljesítheti.⁵⁸

Az arányossági teszten a Gyt. 5. §-a véglegesen megbukik. Az állampolgárság alkalmatlan ismérv. A magyarországi viszonyokban leginkább az járatos, aki hosszú ideje életvitelszerűen lakik Magyarországon. A fizikai jelenlétet is az állandó magyarországi lakóhely biztosíthatja. Magyar állampolgársággal viszont sok ember rendelkezik, akik nem laknak Magyarországon. Az 1945. év utáni és 1956. évi tömeges kivándorlások résztvevőinek nagyobb része magyar állampolgárságukat megtartotta és leszármazottainak továbbította. A rendszerváltás után kivándoroltak és elűzöttek, valamint azok leszármazottai visszakaphatták az 1945 vagy 1956 után jogtalanul megfosztott magyar állampolgárságukat. Ezért nem kevés magyar állampolgár a magyarországi viszonyokat csak időbeli, élet- és földrajzi távolságból ismeri, és a leszármazottai között sokan soha sem laktak az országban. Ezért az állampolgárságból sem a magyarországi viszonyok alapos ismerésére, sem fizikai közelségre nem lehet következtetni. Mindkét feltétel teljesítése inkább a Magyarországon állandó lakóhellyel rendelkező személyektől várható el; második kritérium a magyarországi lakóhely mellett esetleg a magyar nyelv ismerete lehet, mert Magyarországon nem kevés külföldi állampolgár lakik életvitelszerűen anélkül, hogy magyarul tudna és a magyar viszonyokat ismerné. Ehhez képest az állampolgárság ismervé a belföldi viszonyok ismerését és a fizikai jelenséget nem garantálhatja. Alkalmatlan eszközzel pedig alapjog nem korlátozható, a törvényi szabályozás alkotmányellenes.⁵⁹

b) Valamennyi gyülekezésre vonatkozó szabályok

Mindkét törvény a *szervező intézményéről* rendelkezik. A magyar Gyt. a szervező kötelezettségeiről csak a közterületen rendezett gyülekezésekkel kapcsolatban tartalmaz előírásokat. E gyülekezések bejelentése és rendjük biztosítása a szervező feladata (Gyt. 6. §, 11. §). Ezzel szemben a német VersG 7. § (1) bek., 18. § (1) bek. minden gyülekezés esetében szervező meglétét írja elő; a szervező vagy képviselője a rend betartásáért felel. A német szakirodalomban sokan azt az álláspontot képviselik, hogy ez a feltétlen köteletség alkotmányellenes, mert nemcsak nagy szabadtéri összejövetelekre vonatkozik, hanem kisszámú, zárt helyiségben rendezett találkozókra is. Az utóbbi esetben a szervező megnevezésére célzó kötelezettségnek nincs értelme, amiért ez a gyülekezési jog gyakorolhatóságát alkotmányellenesen korlátozza.⁶⁰ Magyarország és Németország esetében szükséges, hogy a szervezőt terhelő büntetőjogi, közigazgatási jogi és kártérítési felelősség arányban van-e a közérdekkel; főleg a magyar kártérítési felelősség szabályozása – amely a szervező vétkességét vélelmezi, de megengedi neki a mentesülést – a gyüle-

és szálláshelyük között közlekedtek. Az említett érveket gyorseljárások keretében mérlegelték, az alapos jogi feldolgozás most kezdődik a szakajtóban.⁷² Az egyik oldalon az állami rendezvények biztonsága szerepel, amelyet egyrészt a gyülekezésen részt vevő erőszakos elemek,⁷³ másrészt a gyülekezések által teremtett áttekinthetlenséget kihasználó terroristák fenyegetnek. A másik oldalon a GG a gyülekezési jog elismerésével a közrend bizonyos megzavarását elfogadja. Ráadásul a terrorizmussal kapcsolatban itt is, de nemcsak itt felmerül az a kérdés, hogy az alapjogokat mennyire szabad, illik és kell korlátozni egy diffúz, előreláthatatlan és potenciálisan mindig fenyegető külső veszély csökkentése végett. A jogi szakvita a média egyoldalúságát is kritizálja. A csúcstalálkozót megelőző gyülekezésekkel kapcsolatban a média tudósítása az erőszakos incidensekre koncentrált, a sok százezer békésen tüntető embert azonban teljesen figyelmen kívül hagyta. Ez a torzított kép a BVerfG döntéshozatalát is befolyásolhatta, hiszen a bíróság a rendelkezésére álló idő rövidsége miatt más forrásokból nem értesülhetett ezekről a gyülekezésekről. Döntéseiből pedig kiolvasható, hogy a BVerfG az erőszak mértékét sokkal nagyobbra becsülte, mint amilyen valóban volt.⁷⁴

A tervezett gyülekezés bejelentése

A Gyt. 6. §-a, VersG 14. §-a a közterületi gyülekezéseket *előzetes bejelentéshez* köti. Mindkét országban a bejelentés nem azonos az engedély iránti kérelemmel; a bejelentéshez kötöttség nem azt jelenti, hogy a gyülekezés engedélyre szorul. A bejelentés törvényi követelménye mégis a gyülekezési jog gyakorlását korlátozza.

Az előzetes bejelentés célja, hogy a hatóságok tudomást szerezzenek a tervezett gyülekezésről és mások jogaival való kollíziók, valamint a közrend veszélyeztetése megelőzésére vagy legalább csökkentésére célzó intézkedéseket – pl. forgalom átirányítását – hozhassanak. Ezért az előzetes bejelentés olyan alapjog-korlátozás, amely más alapjogok és alkotmányos értékek védelmét szolgálja. Németországban a 8. cikk (1) bek. a gyülekezéseket „bejelentés vagy engedély nélkül” garantálja. Ez a rendelkezés a korlátok speciális korlátját képezi. A VersG 14. §-a mégis előírja az előzetes bejelentést, ami első pillantásra alkotmányellenes. A német dogmatika a VersG 14. §-a bagatellizálásával igyekszik annak alkotmányosságát bizonyítani, mert a gyülekezés körüli közrend fenntartása érdekében szükség van arra, hogy a hatóságok tudjanak a tervezett tömegrendezvényekről. Ezek szerint a VersG 14. §-a csak objektív-jogi „teendő” (Obliegenheit), de nem szubjektív és szankcionálható köteletség.⁷⁵ Végeredményben a gyakorlat és a jogtudomány túlteszi magán a GG félreérthetetlen, de elég idealista szövegén

azzal, hogy a bíróságok komolyan veszik az előzetes bejelentési kötelezettség relativitását és szankcionálhatatlanságát.

A bejelentés *határideje* Németországban 48 óra, Magyarországon három nap. E határidő kompromisszumot jelent a hatóságoknak szükséges felkészülési és intézkedési idő és a spontán gyülekezések lehetősége között. A gyülekezési jog korlátozását jelenti, hogy rövidebb határidőre bejelentett gyülekezések nem lehetségesek, mert az alapjog alkotmányos garanciája a spontán gyülekezéseket is védelmében részesíti. Ezért Németországban alkotmányos követelmény, hogy a hatóságok a bejelentési kötelezettséget rugalmasan kezeljék. Egy adott alkalomhoz kötött, a 48 órás határidőn belül be nem jelenthető gyülekezéseket,⁷⁶ valamint spontán, egy adott eseményre vagy hírré azonnal reagáló gyülekezéseket vagy rövidebb határidővel lehet bejelenteni vagy – ha pl. spontán gyülekezés esetében a bejelentés egyáltalán nem lehetséges – bejelentés nélkül lehet megtartani.⁷⁷ A magyar joggyakorlat azonban a határidőt mereven kezeli és így végeredményben a rövid határidőn belüli és a spontán gyülekezéseket megtiltja. Ez a gyakorlat és az azt helyeslő Alkotmánybíróság mások jogainak,⁷⁸ és a közrendnek feltétlen elsőbbséget ad a gyülekezési jog spontán gyakorolhatóságával szemben. *Ez a feltétlen, minden mérlegelés lehetőségét elutasító szabályozás alkotmányjogi szempontból aggályos, mert ellentétes a jogállamiságból fakadó arányosság követelményével.*⁷⁹ Másképpen fogalmazva: az alapjában véve alkotmányjogilag megengedhető alapjog-korlátozás a korlátok korlátait nem tartja tiszteletben.

Ennek megfelelően az Emberi Jogok Európai Bírósága e magyar gyakorlatban az Egyezmény gyülekezési jogról szóló 11. cikkének⁸⁰ megsértését látta és kimondta, hogy *az adminisztratív szükségletek miatti teljes tilalom a gyülekezési alapjog gyakorlását aránytalanul korlátozza.* A strasbourgi bíróság szerint a magyar jognak kiegyensúlyozott megoldást kell teremtenie a spontán gyülekezések szabadsága és a szükséges hatósági intézkedések lehetővé tétele között.⁸¹

A hatályos jog alapján kiút az az értelmezés lehet, hogy a spontán és sürgős gyülekezésekre nem vonatkozik a bejelentési kényszer, hogy ezek kiesnek a Gyt. hatálya alól.⁸² E vélemény következménye a német gyakorlatra hasonlít: a jogértelmezés az alapjog legszélesebb körű gyakorolhatóságához igazodik, és a hatósági szükségleteket háttérbe szorítja azzal, hogy akkor a rendezvény teljes körű védelme sem várható el a hatóságoktól.

A bejelentés bizonyos *hatósági reakciókat* vált ki. Alapjában véve a hatóságok kötelesek a gyülekezés megtartását elősegíteni. E célt Magyarországon a Gyt. 10. §-a is szolgálja, amely a közút kezelőjét bevonja a támogatás nyújtására kötelezett hatóságok

gyülekezés tilalma vagy feloszlata a velejáró veszélyekhez képest nem aránytalan. A résztvevők védelmére elrendelt feloszlata akkor alkotmányos (arányos), ha az elhárított veszély súlyosabb kárt okozna, mint amelyet a gyülekezési jog gyakorlásának a megtiltása okoz; főleg ellendemonstráció esetében az eredeti gyülekezés feloszlata csak az utolsó eszköz lehet, hiszen az állam köteles az először bejelentett gyülekezés megtartását lehetővé tenni és annak érdekében később bejelentett ellendemonstrációk ellen védeni. A büntettek elkövetése miatt történő korlátozás inkább a szabadtéri gyülekezésekre jellemző, amiért azt itt nem tárgyalom.

d) Szabadban rendezett gyülekezések

A gyülekezési alapjog gyakorlásának problematikus esete a szabadban rendezett gyülekezés. Mivel ezek a gyülekezések mindenki számára megközelíthetők és mindenki által használt területen történnek, különösen alkalmasak mások (alap)jogainak csorbítására, valamint a közrend vagy közbiztonság veszélyeztetésére. Ezért mind a német, mind a magyar jog szigorúbb korlátozó szabályokat fogalmaz a szabadban rendezett gyülekezések megtartására.

Békés zónák és más helybeli korlátozások

A német és a magyar jog bizonyos *helybeli korlátozásokat* alkalmaz. Németországban a VersG 16. §-a szerint a szövetségi és tartományi parlamentek, valamint a Szövetségi Alkotmánybíróság épületei körül meghatározott⁶⁷ „békés zónákban” (az ún. Bannmeile területén) törvény erejénél fogva tilos minden gyülekezés. E rendelkezés az adott alkotmányos szervek működőképességét hivatott biztosítani. A működés lényeges szempontjának azt is tekinti a német jog, hogy az adott szervek fenyegetés nélkül tanácskozhatnak.⁶⁸ Törvény további „békés zónákat” a náci-diktatúra emlékhelyei körül létesít, az áldozatok emlékének védelmében. A magyar Gyt. 8. §-a közvetett módon a népképviselői szerveket és bíróságokat védi, mert olyan gyülekezést lehet megtiltani, amely az adott szervek működését súlyosan veszélyeztetné. Itt nem állnak fel meghatározott tilos zónák, hanem a gyülekezés megtilthatóságát az adott eset sajátosságai alapján kell elbírálni.

Mindkét módszer alkotmányos. A német szabályozás mellett a nagyobb jogbiztonság szól, a magyar mellett a nagyobb rugalmasság. A Gyt. törvény eredeti változatban szabályozott, az Országház körüli békés zónát (Gyt. 4. §) már 1989 márciusában hatályon kívül helyezte az 1989. évi IV. tv.⁶⁹ Ezzel a magyar jog azt a nemzetközi tendenciát követte, amely meghatározott zónák megszüntetésére irányul. Németországban is a jogtudomány egy része a VersG 16. §-át elavultnak tartja és hatályon kívül helyezése mellett foglal állást.

Németországban a G 8-as csúcstalálkozóval kapcsolatban az a kérdés merült fel, hogy a Kormány törvényen túl *közigazgatási intézkedésekkel további „békés zónákat”* teremthet meg. A G 8-as találkozó helyszíne körül több mint negyven négyzetkilométeres területen nemcsak közigazgatási határozat tiltott meg minden gyülekezést, hanem kerítés felállítása minden fizikai jelenlétet is ellehetetlenített. Ezen intézkedések a csúcstalálkozón részt vevő államemberek biztonságát voltak hivatottak biztosítani. A veszélyek forrását részben a gyülekezések esetleges erőszakos jellegében,⁷⁰ és részben abban látták, hogy terroristák az embertömegeket kihasználva merényletet követnek el a csúcstalálkozó ellen. Ezek a kormányzati intézkedések a gyülekezési jog gyakorlását teljesen megghiúsították abban az értelemben, hogy senki nem tudta véleményét közvetlenül a politikai döntéshozók tudomására hozni. A BVerfG több döntésben⁷¹ foglalkozott ezekkel a korlátozásokkal. Mivel az eljárásai gyorseljárások voltak, döntései órakon belül születtek sommás eljárás alapján. Ezért a BVerfG-nek nem volt alkalma a kérdések elmélyült tárgyalására. Döntéseiben a BVerfG elismeri a biztonsággal kapcsolatos érveket: a csúcstalálkozó résztvevői (beleértve az ott tartózkodó személyzetet) testi épségét fenyegető veszélyek megelőzése vagy elhárítása oka lehet a gyülekezés megtiltásának akkor is, ha a veszélyt nem a gyülekezésben részt vevők okozzák. A veszély valószínűsége a veszély mértékével áll arányban: minél nagyobb kár fenyeget, annál alacsonyabb fokú veszély elegendő a korlátozások megalapozására. A BVerfG másrészt elismerte, hogy a tüntetőknek joga van véleményüket a politikai döntéshozók tudomására hozni, hiszen a kapcsolatok ápolása nem alapozhatja meg az alapjogok korlátozását. Gyülekezést nem lehet csupán azért megtiltani, hogy államvendégnek ne kelljen szembesülnie a számára kellemetlen vagy kínos véleményekkel. Ezen kívül a tüntetés média általi közvetítése nem azonos a politikai döntéshozók személyes élményével, és a gyülekezési jog védelmi körébe tartozik az a döntés is, hogy a tüntetés közel legyen az érintett politikusokhoz. Ezért a BVerfG hangsúlyozta, hogy bizonyos lehetőségeket biztosítani kell a politikai döntéshozók figyelmének felkeltésére. A bíróság kifogásolta, hogy a rendőrségi biztonsági koncepció kizárólag a találkozóon részt vevők biztonságát vette figyelembe, nem pedig a gyülekezési alapjog szabad gyakorlására való igényt. Tekintettel a biztonsági helyzetre a BVerfG a gyülekezések létszámbeli és térbeli korlátozásait helybenhagyta, pl. a repülőtér mellett a gyülekezésben részt vevők számát 50 főre korlátozták, és nagyobb tömegeket csak távolabbi parkolóhelyre engedtek, amely látható arról az útról, amelyen a politikusok a repülőtér

vel maga a rugalmatlan bejelentési kötelezettség alkotmányjogilag aggályos, mert a spontán gyülekezések lehetőségét aránytalanul korlátozza, e kötelezettség szankcionálása szintén alkotmányellenes lehet. Az Alkotmánnyal és az Egyezmény 11. cikkével a Szabs. tv. 152. §-a csak akkor áll összhangban, ha csak olyan gyülekezések esetében kerül alkalmazásra, amelyeket a három napos határidővel lehetett volna bejelenteni, nem pedig a sürgős és a spontán gyülekezések esetében.

A folyamatban levő gyülekezés elleni intézkedések

A bejelentéssel kapcsolatos szabályok jogsértések megelőzését szolgálják: preventív jellegűek. Emellett a törvények a folyamatban lévő gyülekezés elleni *represszív intézkedésekről* is rendelkeznek. A legfontosabb intézkedés a gyülekezés feloszlata (Gyt. 14. §-a, VersG 15. § (3)-(4) bek.); ezen kívül egyes személyek eltávolítása is lehetséges. E két intézkedés a gyülekezési jog gyakorlását korlátozza: a feloszlátás minden résztvevőt érint, egyes személyek eltávolítása csak ezeket a személyeket. A német dogmatika szerint az erőszakhoz folyamodó résztvevő nem a gyülekezési jog talaján áll, mert ez a jog kizárólag a békés gyülekezést védi. Következésképpen az erőszakos résztvevő eltávolítása annak gyülekezési jogát nem érinti.

A legsúlyosabb korlátozás a gyülekezés *feloszlata*. Ezt a két törvény bizonyos feltételekhez köti. Magyarországon a rendőrség köteles feloszlítani azt a gyülekezést, amelyen bűncselekményeket elkövetnek, mások jogait és szabadságait sértik vagy fegyveresen jelennek meg, vagy amelyet nem jelentettek be vagy a bejelentéstől eltérően tartanak. Az okok sokasága súlyos alkotmányjogi aggályokat okoz annak ellenére, hogy az Alkotmánybíróság elfogadta a Gyt. 14. §-át.⁹⁷ A bejelentés hiányát már előbb elemeztem. Mások jogai és szabadságai sértése nagyon határozatlan fogalom, és e tényállás majdnem minden közterületi gyülekezésen megvalósul: ahol gyülekezik az embertömeg, ott mások nem közlekedhetnek, nem léphetnek ki vagy be a körülvevő épületekből ill. épületekbe, nem vehetik használatba a gyülekezés helyszínén parkoló kocsijukat stb. A bűncselekmény elkövetése is határozatlan tényállás, mert a törvény nem mondja ki, vajon egyetlen bűnöző már elegendő-e egy több százezer emberből álló gyülekezés feloszlátására, és hogy milyen súlyú legyen az elkövetett bűncselekmény, hogy felhatalmazza és egyben kötelezi a rendőrséget erre a legsúlyosabb intézkedésre. E törvényi bizonytalanságokat fokozza az a szabályozás, amely szerint az adott körülmény megléte esetében a gyülekezést fel kell oszlítani. A feloszlátási kényszer ugyanúgy sérti az arányosság követelményét, mint a megtiltási kényszer, mert a hatóságok kiegyensúlyozott, a körülményekhez és a jog-

sértések súlyához igazodó intézkedéseit teszi lehetetlenné. *A magyar szabályozás aránytalansága miatt alkotmányellenes⁹⁸ és nem bocsát kidolgozott és rugalmas eszköztárt a rendőrség rendelkezésére.* A rendőrség erre – pl. a 2006 november 4-i eseményekkel kapcsolatban – úgy reagált, hogy a gyakorlatban szükséges rugalmasságot törvényellenesen alkalmazta és a békés, de bejelentetlen vagy a bejelentéstől eltérő gyülekezést nem oszlatta fel.⁹⁹

A német jog szerint a rendőrség gyülekezést csak akkor köteles feloszlítani, ha azt a bejelentési eljárásban megtiltották. Ilyen esetben a szervezőtől elvárható, hogy a tilalom jogszerűségét bírói úton ellenőriztesse. Ha a gyülekezés mégis megtartásra kerül, a feltétlen feloszlátása nem aránytalan, hiszen gyülekezési ügyekben bírói döntés szükség esetében órákon belül kapható – hétvégén is¹⁰⁰. Ugyanaz áll a VersG 26. §-ára, amely annak a szervezőnek büntetését rendeli el, aki hatósági tilalom megszegésével megtartja a gyülekezést.

Más esetekben a német rendőrség jogosult, de nem köteles gyülekezést feloszlítani. A feloszlátás intézkedését akkor alkalmazhatja, ha olyan ok áll fenn, amely a gyülekezés megtiltását is megalapozná, azaz főleg *a közrend vagy a közbiztonság közvetlen veszélyeztetése*. A közrend, a közbiztonság és veszélyeztetés első pillantásra határozatlan fogalmak. A német rendészeti jog azokat már két évszázada használja, és a hosszú gyakorlat révén konkrét ill. konkretizálható tartalommal rendelkeznek, azaz a jogalkalmazónak konkrét és az adott helyzethez igazodó támpontokat nyújtanak.¹⁰¹ Ennél fogva e határozatlan fogalomnak rendőrségi értelmezése a konkrét eset sajátosságaihoz alkalmazkodhat. Ezen kívül a német norma a jogkövetkezmények oldalán is rugalmas, mert a jogalkalmazót fellépésre jogosítja fel, de nem kötelezi. A rendőrség sokféle intézkedést hozhat a törvényesség helyreállítása érdekében. Az arányosság jegyében a feloszlátás a legsúlyosabb intézkedés, amely alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha kevésbé korlátozó intézkedés, pl. a folyamatban levő gyülekezés feltételekhez kötése, lehetetlen vagy nem hatékony.

E mérlegelésben Németországban az *idő tényezője* is figyelembe vehető. Az újonnan létrejött gyülekezés miatt mások jogainak és a közrendnek a csorbulását bizonyos mértékben túrni kell (pl. a közlekedés ellehetetlenítésével kapcsolatban). Minél hosszabb ideig tart a gyülekezés, annál inkább megvalósult már a szervezői és résztvevői közös cél (politikai vagy más vélemény alakítása vagy nyilvánítása, közvélemény befolyásolása, az adott témáról való társadalmi kommunikáció), és annál nagyobb súlyt kaphatnak a gyülekezés korlátozása vagy feloszlata melletti szóló alkotmányos értékek.¹⁰² Magyarországon

körébe. Emellett a hatóságok kötelesek mások alapjogai és a közrend érdekében szükséges intézkedéseket megtenni. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a gyülekezési jog gyakorlása a közterület és a közutak rendeltetésszerű használatának számít, amiért a mérlegelésben a közlekedés érdekei nem élveznek automatikus elsőbbséget⁸³ és nemcsak a gyülekezés, hanem ennek nélkülözhetetlen melléktevékenységei is (építmények, berendezések stb.) mentesül a közterület-használati hozzájárulás kötelezettsége alól.⁸⁴

Magyarországon a Gyt. 8. § (1) bek. megnevezi azokat az értékeket, amelyek a gyülekezés megtiltását eredményezhetik: a népképviselői szervek és a bíróságok működésének súlyos veszélyeztetése, valamint a közlekedés ellehetetlenítése. Ezek az értékek összhangban állnak az alkotmányos értékrenddel, hiszen népképviselői szervek és bíróságok olyan állami szervek, amelyek működőképességét az Alkotmány garantálja, és a közlekedés a kívülállóknak olyan alapjoga, amely a gyülekezési jog gyakorlása során leginkább sérül.⁸⁵ Az okok felsorolása taxáció, ami garanciális jellegű: más okra hivatkozva a rendőrség gyülekezést nem tilthat meg.⁸⁶ Ellentmondásos azonban, hogy a Gyt. 2. §-a bűncselekmények elkövetését megtiltja, de ezt a tényállást – azaz a megalapozott gyanú, hogy a tervezett gyülekezésen bűncselekmények elkövetésére kerül majd sor – nem említi a gyülekezés megtiltására felhatalmazó okok taxációjában.⁸⁷ Németországban a hatóságok a közrend és a közbiztonság (amelyek fogalmilag magában foglalják a gyülekezők, valamint mások jogait) érdekében reagálhatnak: a gyülekezést megtilthatják vagy feltételekhez köthetik. Ha a gyülekezés bejelentett útvonala olyan közel van egy kórházhoz vagy egy bírósághoz, hogy a betegek ellátása vagy a bíróság működése veszélybe kerülhet, a hatóság pl. azt a feltételt előírhatja, hogy a gyülekezést száz méternyi távolságban tartsák. A gyülekezés megtiltásának, mint a legsúlyosabb intézkedésnek csak akkor van helye, ha a gyülekezési jogot kevésbé korlátozó intézkedésekkel, azaz feltételekkel, a tervezett rendezvény jogszerűsége nem biztosítható. A magyar Gyt. megoldása a gyülekezést tervezők számára hátrányosabb, mert itt a hatóság eszköztára csak a tervezett gyülekezés megtiltásában áll, ha annak helyszíne vagy az időpontja a Gyt. 8. § (1) bek.-ében felsorolt okok egyikét valósítja meg.⁸⁸ Aztán jogszerű helyszín vagy időpont keresése a szervezők feladata. A német hatóságok nemcsak tilthatnak, hanem feltevél útján *jogszerű alternatívát* is javasolhatnak. Sőt: a segítségnyújtási köteleességük és az arányosság jegyében a német hatóságok a tervezett gyülekezést csak akkor tilthatják meg, ha törvényessége feltétel kiszabásával sem biztosítható.

A bejelentés hiánya bizonyos jogkövetkezmények-

kel jár. Németországban a jogalkalmazó a jogkövetkezmények kérdésében is rugalmasan jár el. A VersG 15. § (3) bek. kimondja, hogy a hatóságok bejelentetlen gyülekezéseket feloszlathatnak, de a GG 8. cikk (1) bek. miatt e jogkövetkezmény alkalmazására gyakorlatilag nem kerülhet sor;⁸⁹ a hatóságok kötelesek a helyszínen egyensúlyt teremteni a gyülekezési jog szabad gyakorlása és más érintett alkotmányos értékek között. Végeredményben a bejelentési kötelezettség elmulasztása nem hoz maga után semmilyen jogkövetkezményt sem, csak azt a gyakorlati következményt, hogy a bejelentetlen gyülekezés résztvevői *nem* tehetnek szert arra a hatósági védelemre, amelyhez bejelentés esetében joguk van.⁹⁰

Magyarországon a Gyt. 14. § (1) bek. szerint a bejelentetlen gyülekezést a rendőrség köteles feloszlatni.⁹¹ Amennyiben a tervezett gyülekezés bejelentése – az okot adó körülmények spontán jellege miatt – nem volt lehetséges, ez a rendelkezés az Egyezmény 11. cikkét sérti. Egyébként is a feloszlatai kényszer alkotmányjogilag aggályos. E rendelkezés a bejelentési kötelezettség által védett alkotmányos értékeknek (mások jogai, közrend) feltétlen elsőbbséget ad, és a rendőrség – a feloszlatai kényszer miatt – nem keresheti és nem alkalmazhatja azokat a megoldásokat, amelyek más alkotmányos érték érvényesítése mellett a gyülekezés – esetleg módosított – megtartását teszi lehetővé. *Az Alkotmánybíróság a Gyt. 14. § (1) bek. rugalmatlan és jogállamellenes⁹² szabályozását helybenhagyta, lényegében „law and order”-érvekre hivatkozva.*⁹³ A jogállami arányosság értelmében előnyösebb az a törvényhozói megoldás, hogy a hatóságok bejelentetlen gyülekezéseket nem kötelesek, de jogosultak feloszlatni. A hatósági mérlegelési jogkör az eset konkrét körülményeihez igazodó megoldásokat tesz lehetővé, ami a gyülekezési jog gyakorlását kevésbé korlátozza. *Ezért a megtiltási kényszer a gyülekezési jogot szükségtelenül, azaz alkotmányellenesen korlátozza.*⁹⁴ Az alkotmányellenesség megállapításán az sem változik, hogy 1989 elején a törvényhozói szándék a szabadság védelme volt: mérlegelési jogkör elvonásával a törvényhozó a múlt rendszer alatt szokásos rendőrségi önkényt akarta megelőzni.⁹⁵ Németországban a náci diktatúra után a törvényhozót hasonló okok vezérelték; ott más kiutat találtak: a törvény jogállami okokból a hatóságnak mérlegelési jogkört biztosít, de a hatósági jogkört a rendőrségtől civil hatóságokra ruházták át. Sok német tartományban a települési vagy járási önkormányzat átveszi a bejelentést és dönt az előzetes megtiltásról. Jogállami szempontból ez a német megoldás a magyarnál előnyösebb, mert betartja az arányosság követelményét.⁹⁶

A bejelentetlen köztéri gyülekezés megszervezése a Szabs. tv. 152. §-a értelmében szabálysértés. Mi-

szabályozás alapvető feltétele azonban az, hogy a törvényhozó bízik a jogalkalmazók mérlegelési képességében.¹⁰⁷ A 2006. évi események többet követeltek a rendőrség vezetőségétől, mint amennyit az képes volt teljesíteni. Ezért jogállami újraszabályozás azt is szükségessé teszi, hogy a rendőrséget – és esetleg más hatóságokat, amennyiben ezek hatáskört kapnak pl. a bejelentési és előzetes megtiltó eljárásban – arra készítik fel, hogy mérlegelési jogkörben eljárva jogállami döntéseket hozhasson. A német rendőrség példája mutatja, hogy több évtizednyi bírósági és alkotmánybírósági kontroll nevelheti a fegyveres testületeket jogállami magatartásra.

Németországban a gyülekezési törvény liberálisabb és rugalmasabb. Ennek ellenére a törvényi szabályozhatóság határát a G 8-as csúcstalálkozó tette világossá. A politikai döntéshozók annyira elbújhatnak-e a világtól és az „alattvalói” véleménynyilvánítástól, hogy a politikai közvélemény-alakítási folyamatokat közvetlenül már nem vehetik észre? Ez a kérdés csak részproblémája annak az átfogóbb kérdésnek, hogy biztonság címén milyen távol lehetnek a politikusok a néptől. A potenciálisan mindig mindenütt fenyegető terrorizmus mennyire változtathatja az eddig nyitott társadalmunkat, hol húzódjék a határ a biztonság és a szabadság között? Dönteni kell a liberális nyitott társadalom és a rendőrállami berendezés között, és e két változat egyes elemei közötti egyensúly megteremtése politikai napirendre került.¹⁰⁸ Ezekre a kérdésekre nem a gyülekezési törvény adhatja a választ, hanem ellenkezőleg: a demokratikus vitában keresendő átfogó politikai válasz befolyásolja majd a gyülekezések szabályozását és annak gyakorlatát.

Jegyzetek

¹ Petrétei József: Magyar alkotmányjog, 3 kötet, Dialóg Campus, Budapest–Pécs 2001–2006, 3. köt. (Chronowski Nóra, Drinóczi Tímea, Tilk Péter és Zeller Judit társszerzőkkel), 427. o.; Sólyom Péter: Demokrácia és gyülekezési szabadság, Fundamentum 2007/1, 5–17. o. (6, 13. o.)

² Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 431. o., a „hatásgyakorlás” kifejezését használja.

³ Sólyom (1. vj.), 6, 14. o.

⁴ Az egyik vonatkozó törvényhozói intézkedés a felismerhetőség kötelezővé tétele volt. Ezóta gyülekezéseken tilos álarcban vagy hasonló, a személyazonosítást megghiúsító öltözetben részt venni (VersG 17a. §-a). Ez a rendelkezés nemcsak a gyülekezési jogot korlátozza, hanem a vallásszabadságot is érintheti, ahogyan az utóbbi években a teljes testet elborító burkában tüntetni akaró afgán nők esetében kiderült. Erre a konfliktusra sem a joggyakorlatnak, sem a jogtudománynak nem sikerült még meggyőző választ találnia, a vita folyamatban van.

⁵ A vonatkozó általános büntett mindenekelőtt az ún. „Landfriedensbuch” (német Btk. 125–125/A. §§-ai), amely a magyar rendbontáshoz hasonlít, de ennél szélesebb tényállást büntetendővé nyilvánít. Emellett a VersG is speciális büntetéseket tartalmaz.

⁶ A német „védelmi kör” (Schutzbereich) bizonyos értelemben a magyar hatálynak megfelel, de a magyar kifejezés

több oldala, pl. jogforrástani jelentősége is van: Jakab András: A jogszabálytan főbb kérdéseiről, Unió, Budapest 2003, 35–60. o. Ezért itt a további elemeket nélkülöző német fogalom fordítását alkalmazzuk.

⁷ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (450).

⁸ A törvény 1953 július 24-én kelt; az utolsó újrահirdetése 1978. november 15-én került sor. Az utolsó módosítást a 2005 március 24-én kelt törvény hajtotta végre.

⁹ Magyarországon a törvény ezt a meghatározást tartalmazza: Gyt. 1. §-a szerint a gyülekezési jog: „alapvető szabadságjog”.

¹⁰ Kunig, Philip in Münch, Ingo von / Kunig, Philip (szerk.): Grundgesetz-Kommentar, Band 1: Präambel, Art. 1–19, 5. kiad., C. H. Beck, München 2000, 8. cikk, 2. margószám; Pieroth, Bodo / Schlink, Bernhard: Grundrechte. Staatsrecht II, 23. kiad., C. F. Müller, Heidelberg 2007, 173. o.

¹¹ 30/1992. (V. 26.) AB, ABH 1992, 167 (171); 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (449–450); Balogh Zsolt et al.: Az Alkotmány magyarázata, KJK-Kerszöv, Budapest 2003, 62. §, 606–607. o.; Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 428–431. o.; Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon, Osiris, Budapest 2001, 475. o.

¹² Ld. III. 2. a) pontot.

¹³ Ugyanaz áll a magyar jogra: a 380/B/2004. AB hat., ABK 2007/7-8 (VIII. 31.) szerint törvény vagy nemzetközi szerződés az alapjogok jogosultságát az Alkotmányban szabályozottnál szélesebb körre terjesztheti ki.

¹⁴ Magyar állampolgárok: pl. 70. § (további pontosan körülírt csoportokkal együtt), 70/E. §, 70/F. §; magyarországi lakosok: pl. 70/D. §.

¹⁵ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (4576–458).

¹⁶ Drinóczi Tímea / Petrétei József: A gyülekezési jog a Magyar Köztársaságban, Jura 2002/1, 21–33. o. (26. o.); Sziklinger István: Gyűlés határ, Fundamentum 2001/1, 90–97. o. (95. o.).

¹⁷ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (457); Chronowski Nóra, Rózsás Eszter: Alkotmányjog és közigazgatási jog, Dialóg Campus, Budapest, Pécs 2005, 72–76 (72. o.); Drinóczi / Petrétei (16. vj.), 24. o.; Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 428. o.

¹⁸ Kunig in v. Münch / Kunig (10. vj.), 8. cikk, 10. margószám.

¹⁹ Kunig in v. Münch / Kunig (10. vj.), 8. cikk, 13. margószám; Pieroth / Schlink (16. lj.vj.), 174. o.

²⁰ Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 423. o. szerint „két-három személy” összejövetele elegendő; véleményét nem indokolja. Szikinger (16. vj.), 91. o., a rendőrségi törvény 97. § (1) bek. d)-e) pontjában alkalmazott, a „csoporthozulás” és a „tömeg” alsó határait definiáló számbeli határookra utal.

²¹ Pl. a piros lámpa előtt várakozók: céljuk azonos (legyen zöld, hogy az úton átmelessenek), de nem közös, mert nem köti össze az egyéneket. Ha a hosszú várakozás folytán az emberek az önkormányzati közlekedési politikáról kezdnek vitatkozni, a várakozó egyének sokasága spontán gyülekezéssé válhat.

²² Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 423, 427. o.

²³ Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 423–424, 426–427. o.; Sólyom (1. vj.), 6. o.

²⁴ Az ellenérv abban áll, hogy a német állampolgárokra való korlátozás nem a politikai részvétel miatt, hanem a nagyobb idegenrendészeti mozgástér miatt bekerült a Grundgesetzebe.

²⁵ Németországban: GG 2. cikk (1) bek.; Magyarországon: Alk. 54.§ (1) bek. E két rendelkezés összefüggéséről ld. Brunner, Georg / Küpper, Herbert: Der Einfluß des deutschen Rechts auf die Transformation des ungarischen Rechts nach der Wende durch Humboldt-Stipendiaten: Das Beispiel Verfassungsgericht, in: Fischer, Holger (szerk.): Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel, Oldenbourg Verlag, München 2005, 421–449. o. (445. o.).

azonban az idő nem számíthat jogi jelentőséggel bíró tényezőnek, mert mérlegelési lehetőség híján nem lehet újragondolni bizonyos idő után a gyülekezési jogukat gyakorlók és a velejáró (alap-)jogkorlátozások és zavarások túrésére kötelezett egyének, nyilvánosság és állami szervek közötti egyensúlyt. Magyarországon esetleg a „joggal való visszaélés” dogmatikai konstrukciója megoldást nyújthat.¹⁰³ Alapjogokkal kapcsolatban a „joggal való visszaélés” nagyon veszélyes jogi alap, mert az Alkotmányban nem szabályozott korlátozási lehetőséget vezet be. Ez ráadásul a paternalista államhoz¹⁰⁴ kötődő gondolat, mert vita esetében az állam döntené el, hogy milyen joggyakorlás „rendeltetészerű”, és milyen „visszaélő”. Az, hogy az állam az alapvető jogok igénybevételének a mibenlétéről dönt, ellentétes a szabadságjogok alapeszméjével, mert az alapjogok hivatottak ezt a szabadságot az egyén részére garantálni.

Egy másik korlátozó intézkedés az *egyres személyek ellen irányuló intézkedés*. Németországban ezt alkalmazni lehet pl. egyes erőszakos személyek vagy bűnözők ellen. Ha maga a gyülekezés békés, de egyesek a tömeg közül erőszakot alkalmaznak vagy bűncselekményeket követnek el, akkor a rendőrség ezeket az elemeket elszigetel(het)i és eltávolít(hat)ja a gyülekezés színhelyéről. Ez a fellépés a gyülekezésen résztvevőket zavarhatja, mert a rendőrségnek adott esetben a tömegbe kell hatolnia, hogy a bűnözőket elfogja, de a német jog dogmatikája szerint ezt a résztvevőknek tűnniük kell annak érdekében, hogy a gyülekezés békésen folytatódhasson. A gyülekezés feloszlására csak akkor kerülhet sor, ha a tömeg az erőszak alkalmazóit vagy a bűnözőket védi, tetteiket helyesli, vagy ha súlyos erőszakra vagy bűntettek kerül sor és a rendőrség további jogsértéseket csak a tömeg feloszlásával előzhet meg. A gyakorlatban különböző stratégiák kerülnek alkalmazásra, amelyekről végső soron a tartományi belügyminiszter dönt. Az észak-nyugati tartományok rendőrsége inkább deeszkalációs taktikákat alkalmaz, a déli tartományokban gyakran az egész gyülekezést rendőrkatlanba veszik, és a keleti tartományokban – ahogyan ez a G 8-as csúcstalálkozó alkalmából is világossá vált – a rendőrség az erőszakos tüntetések tekintetében csekély tapasztalattal és kevésbé kidolgozott stratégiával rendelkezik.

Emellett a VersG 19. § (4) bek. értelmében a rendőrség a rendet súlyosan zavaró személyeket a további részvételtől kizárhatja. A rend súlyos zavarása enyhébb, mint az erőszak alkalmazása vagy bűntett elkövetése. A többi békés résztvevő jogaira nézve ez a lehetőség nem aránytalan, mert a rend súlyos zavarása adott esetben a gyülekezés békességét veszélyeztetheti.

A magyar jog egyes személyek ellen irányuló in-

tézkedéseket csak a Gyt. 11. § (2) bek.-ében a „rendezvényt megzavaró” személyekkel kapcsolatban említi. E törvényhely úgy értelmezhető, hogy ezt a rendőrségi intézkedést csak kívülálló, a rendezvényen részt nem vevő személyek ellen teszi lehetővé. A rendezvény megzavarása azonban résztvevő részéről is megtörténhet, és ha Gyt. 11. § (2) bek-t úgy értjük, hogy résztvevők eltávolítására is felhatalmazza a hatóságokat, akkor a rendőrség lehetőséget kap egyes résztvevők elleni intézkedésekre – a gyülekezés feloszlása helyett.

Feloszlott gyülekezésen való részvétel mind Németországban, mind Magyarországon szabálysértést jelent; ugyanaz áll a bejelentéstől eltérően rendezett gyülekezésekre. Németországban ilyen esetekben a szervező büntettet követ el. Mivel a közterületi gyülekezések nagy rendészeti veszély forrása lehetnek, a hatósági intézkedések büntetőjogi és szabálysértési jogi szankciókkal való védelme nem aránytalan. Mindez feltételezi azonban, hogy a hatóságok rendelkezésére álló eszköztár összhangban áll a gyülekezési jog alkotmányos garanciájával, ami, ahogyan láttuk, főleg Magyarországon az intézkedések rugalmatlansága miatt nagyon kérdéses.¹⁰⁵

V. Zárszó

A gyülekezési jogról szóló törvények a jelenlegi kihívások fényében hiányosak, mert nem sikerül egyensúlyt teremteniük a gyülekezési jog minél szélesebb körű gyakorolhatósága és hatékonysága, a gyülekezők sorai közül elkövetett erőszak és bűncselekmények elleni harc, valamint az állami rendezvények és intézmények biztonsága között.

A magyar Gyt. rendőrségi intézkedéseket parancsol ahelyett, hogy engedélyezze. Jogállam szempontjából ezek a törvényhelyek az arányosság követelményét sértik, ezért alkotmányellenesek. A rendőrségi gyakorlat szempontjából ezek a szigorú szabályok nem eléggé rugalmasak. Végül is jogbölcsészeti és politológiai szempontból a magyar szabályozás a paternalista,¹⁰⁶ állami érdekeket az alapjogi szabadságnál fontosabbnak tartó államot tükrözi vissza, és nem felel meg a Gyt. megalkotását követően az Alkotmányban rögzített liberális demokráciának. A Gyt. koncepciója érthető, ha megtekintjük a megalkotásakor fennálló politikai átmenet különös helyzetét. Ez az átmenet azonban befejeződött, és a törvényt összhangba kell hozni az 1989 óta bekövetkezett alkotmányjogi és társadalmi változásokkal.

Új rugalmasság nemcsak jogállamilag kívánatos, hanem az erőszak elleni harcban is előnyösebb a régi merev szabályozásnál. Megfelelően rugalmas újra-

⁶³ A legtöbb általános, azaz nem kifejezetten a gyülekezésekre célzó bűncselekmény, pl. a lopás, a gyülekezési szabadság szempontjából semleges, azaz nem korlátozza ezt az alapjogot.

⁶⁴ A továbbiakban: Szabs. tv.

⁶⁵ Párhuzamos alkotmánybíróági döntés született a Btk. 212. § ügyében: az „egyesülési joggal visszaélés” büntetési nyilvánítása az egyesülési jogot korlátozta alkotmányellenes módon: 58/1997. (XI. 5.) AB, ABH 1997, 348.

⁶⁶ A rendőrségi törvény alkalmazása feltételezi, hogy a Gyt. rendelkezései nem alkotnak zárt rendszert. A Gyt. a rendőrségi törvénnyel szemben *lex specialis*. Az általános jogalkalmazási szabályok szerint a *lex specialis* a *lex generalis* alkalmazását teljes mértékben csak akkor zárja ki, ha az az adott tényállást kimerítően szabályozza. Ez pedig közigazgatási jogi kérdés, nem alkotmányjogi. A rendőrségi törvénynek a gyülekezésekkel kapcsolatos hiányosságairól ld. Finszter Géza: Gyülekezési törvény, *Fundamentum* 2007/1, 53–57. o.

⁶⁷ A zónák pontos meghatározását részben szövetségi és részben tartományi törvények tartalmazzák.

⁶⁸ Kunig in v. Münch / Kunig (10. vj.), 8. cikk, 31. margószám.

⁶⁹ Balogh (11. vj.), 62. §, 604–605. o.

⁷⁰ Néhány a csúcstalálkozót megelőző gyülekezésen erőszakra került sor, amelyet legtöbbször nem a gyülekezés szervezői és résztvevői többsége alkalmazott, hanem kisebb, a gyülekezés tömegében elhelyezkedő csoportok.

⁷¹ 2007. június 5.: 1 BvR 1428/07, 1 BvR 1429/07; 2007. június 6.: 1 BvR 1423/07; 2007. június 26.: 1 BvR 1418/07.

⁷² Battis, Ulrich / Grigoleit, Klaus Joachim: Anmerkung zu BVerfG 1 BvR 1423/07, NJW 2007, 2170–2171.

⁷³ A BVerfG a 2007. évi döntéseiben hangsúlyozta, hogy egy kisebbség erőszakos magatartása a gyülekezést nem teszi békétlenné, hanem az állam köteles a gyülekezés békés résztvevőit is védeni.

⁷⁴ Battis / Grigoleit (72. vj.).

⁷⁵ BVerfGE 69, 315. Az alkotmányjogi irodalom többsége követi ezt az álláspontot, pl. Pieroth / Schlink (10. vj.), 180. o.

⁷⁶ Ez pl. akkor fordulhat elő, ha az emberek a gyülekezést kiváltó alkalomról 48 óránál rövidebb határidővel tudomást szereznek. Ezt a típust Szikinger (16. vj.), 91. o., „sürgős gyülekezésnek” hívja.

⁷⁷ BVerfGE 69, 315; 85, 69.

⁷⁸ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (458–459), az Alk. 58. §-ában biztosított szabad mozgásra támaszkodik. Kérdéses azonban, hogy ez az alapjog valóban idevaló-e: Kukorelli alkotmánybíró különvéleménye, ABH 2001, 471–473 szerint a közlekedési szabadság inkább csak objektív-jogi alakban, a közlekedési rendként jelenik meg. Helyes megoldásnak az látszik, hogy a közlekedési szabadság az általános cselekvési szabadság egyik megnyilvánulása. Erről ld. Halmi Gábor / Tóth Gábor Attila: Emberi jogok, Osiris, Budapest 2003, 499. o.; Kádár / Tóth (38. vj.), 68. o.

⁷⁹ Szikinger (16. vj.), 92–93. o. szerint is egyértelműen alkotmányellenes ez a merev szabályozás. Ádám Antal: Gyülekezési törvény, *Fundamentum* 2007/1, 49–53. o. (49. o.), szintén spontán gyülekezéseket lehetővé tevő reform mellett foglal állást.

⁸⁰ Erről ld. Halmi / Tóth (78. vj.), 492–493. o.

⁸¹ Bukta et al. kontra Magyarország, 25691/04. E döntés 2007 július 17-én született. Az adott esetben a tüntetők csak egy nappal előbb tudták meg (tudhatták meg) a tüntetésnek okot adó eseményről, azaz a miniszterelnök tervezett cselekményéről. A három napnál rövidebb bejelentett sürgős gyülekezés megtiltása, valamint a bejelentetlen békés gyülekezés feloszlata csak azon a címen, hogy hiányzik a bejelentés, az Egyezmény 11. cikkét sérti.

⁸² Chronowski, Rózsás (17. vj.), 73. o.; Szikinger (16. vj.), 91. o.

⁸³ Kasseli közigazgatási fellebbviteli bíróság (Verwal-

tungsgerichtshof Kassel), NJW 1998, 2125.

⁸⁴ 4/2007. (II. 13.) AB, ABK 2007/2 (II. 28.).

⁸⁵ A közlekedési szabadság alapjogi alapja körüli bizonytalanságot a 78. vj. tárgyalja.

⁸⁶ Halmi / Tóth (78. vj.), 497–498. o.

⁸⁷ Sári János: Alapjogok. Alkotmánytan II., 2. kiad., Osiris, Budapest 2001, 160. o.; Szikinger (16. vj.), 92, 97. o.

⁸⁸ Ez a taxáció abban az értelemben problematikus, hogy a gyülekezési szabadság minden más alapjoggal szemben – a közlekedési szabadság kivételével – elsőbbséget élvez, mert más alapjog védelme nem adhat okot a tervezett gyülekezés megtiltására. Ha pl. a szervező meghatározatlan időre gyülekezést bejelent kórház bejárata előtt, a rendőrségnek nem áll módjában, hogy döntéseiben és intézkedéseiben a kórház működőképességét és az egészségügyi ellátás zavartalanságát (Alk. 70/D. §) figyelembe vegye.

⁸⁹ BVerfGE 69, 315. A VersG 26. §-ában meghatározott, bejelentetlen szabadtéri gyülekezés szervezésének a bűncselekménye szintén csak a GG 8. cikk (1) bek.-ére figyelemmel büntethető.

⁹⁰ Szikinger (16. vj.), 93. o., hasonló jogkövetkezmenyeket javasol a magyar de lege ferenda jogért.

⁹¹ A Gyt. rendelkezéseit a kijelentő mód miatt csak feloszlási kényszer értelmében lehet értelmezni: Sólyom (1. vj.), 15. o.; Szikinger (16. vj.), 91–92. o. Az Alkotmánybíróház 55/2001. (XI. 29.) AB határozatában, ABH 2001, 442 (465), kis-kisé másképpen értelmezte a Gyt.-t, de a testület is csak kivételes esetekben lát lehetőséget a gyülekezés fel nem oszlatására.

⁹² A Gyt. a jogállam alkotmányjogi elismerése előtt került megalkotásra és magán viseli az átmenet kettős jellegét, amikor vegültek a régi rendszer tekintélyelvűsége és az akkori ellenzék liberális demokratikus és jogállami törekvései.

⁹³ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (464–466).

⁹⁴ Drinóczi/Petrétei (16. vj.), 30. o., is az arányosság hiányát kifogásolja, de az alkotmányellenesség megállapításától tartózkodik. Ehelyett megoldás címén a törvényi következmények differenciálását sürgetik. Ez azonban csak részben enyhíthet a problémán, mert végül is a lehetséges helyzetek sokasága miatt a helyszínen cselekvő hatóságok javára mérlegelési jogkört kell megadni. Ezt a helyszíni rugalmasságot a törvényhozó nem pótolhatja előre fogalmazott megoldásokkal, amiért csak az eljáró hatóság mérlegelési jogköre az arányosság teljes körű betartását garantálhatja.

⁹⁵ Szikinger (16. vj.), 91. o.

⁹⁶ Szikinger (16. vj.), 97. o., ezt a megoldást Magyarországra nézve javasolja.

⁹⁷ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (464–466).

⁹⁸ Ugyanígy Szikinger (16. vj.), 92. o.

⁹⁹ Kádár / Tóth (38. vj.), 73. o.; Szikinger (16. vj.), 91. o.

¹⁰⁰ A G 8-as csúcstalálkozó esetében az illetékes elsőfokú közigazgatási bíróság helyszíni kirendeltséget létesített a gyors bírói védelem biztosítására végett.

¹⁰¹ Átfogó és aktuális elemzést tartalmaz Baudewin, Christian: Der Schutz der öffentlichen Ordnung im Versammlungsrecht, Peter Lang Verlag, Frankfurt/Main 2007.

¹⁰² Így ítélt az Emberi Jogok Európai Bírósága is a Cisse kontra Franciaország ügyben: Kádár/Tóth (38. vj.), 68. o.: Két hónap múlva a rendőrség gyülekezést jogosult feloszlathatott, mert akkor a hatósági mérlegelésben a többi érintett jog és közérdek nagyobb súlyt kaphat, mint a célját elért gyülekezés folytatásához való jog. Ehhez képest túl rövidnek látszik az Ádám (79. vj.), 49. o., által javasolt 12 órányi maximális gyülekezési időtartam.

¹⁰³ Ádám (79. vj.), 52–53. o.

¹⁰⁴ A paternalista államról ld. Küpper, Herbert: Die „unvollendete Revolution”: Sozialistische Überreste in der ungarischen Verfassungsordnung, Südosteuropa 2/2008 (jelenleg nyomda alatt).

¹⁰⁵ Az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII. 28.) Korm. rend. 40/A. §-a („Jogszerű intézkedéssel szembeni enge-

²⁶ Kunig in v. Münch / Kunig (10. vj.), 8. cikk, 19. margószám. Ilyen módon Drinóczi / Petrétei (16. vj.), 23. o., valamint Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 423–424, 426. o., a gyülekezési szabadságot – ellentétben a gyülekezési joggal – írják körül.

²⁷ Lehetséges, hogy az elektronikus forradalom eredményeként olyan digitális nyilvánosság jön létre, amely az egyének társadalomban való kibontakozását fizikai jelenlét nélkül is teszi lehetővé. Ezen elektronikus nyilvánosság esetében újra kell gondolni a gyülekezési jog ezen funkcióját, ill. az eddig a fizikai jelenlétre célzó védelmét az elektronikus nyilvánosságot biztosító kommunikációs csatornákra kell terjedni.

²⁸ Pieroth / Schlink (10. vj.), 173–174. o.

²⁹ BVerfGE (a BVerfG hivatalos gyűjteménye) 69. kötet, 315. o.

³⁰ BVerfGE 104, 92 = Neue Juristische Wochenschrift (NJW) 2001, 2459. o.

³¹ A Loveparade-ügyben is kizárólag az állami költségviselés volt a vita tárgya. A rendezvény megtarthatóságát sem a hatóságok, sem a bíróságok vonták kétségbe.

³² A berlini Fuckparade a Szövetségi Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság (Bundesverwaltungsgericht) 2007. május 16-án kelt döntése (6 C 23/06) szerint a gyülekezési jog tárgyi védelmi körébe esik, mert ott a szórakozás mellett társadalompolitikai vélemények is kerültek fogalmazásra. A bírósági eljárás tárgya nem volt a gyülekezés megtarthatósága (ezt soha sem vitatták), hanem az állami költségviselés.

³³ 30/1992. (V. 26.) AB, ABH 1992, 167, 171.

³⁴ Ez a kérdés főleg Németországban bír jelentőséggel, mert a GG-ben számosak a speciális, csak egy-egy alapjogot érintő korlátok. Ha az adott magatartást több alapjog védi, akkor korlátozása csak akkor alkotmányos, ha ez az összes vonatkozó alapjog szerint megengedhető. Ha azonban a konkurenciát úgy értjük, hogy a leginkább vonatkozó alapjog a többi alapjog alkalmazását zárja ki, az esetleges korlátozásnak csak ennek az egy alapjognak kell megfelelnie.

A magyar álláspontról ld. Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 428–431. o.

³⁵ Pieroth / Schlink (10. vj.), 175–176. o.

³⁶ Az „erőszakot” a gyülekezési jog sajátosságaira tekintettel kell értelmezni, azaz azt figyelembe kell venni, hogy a jog gyakorlása mások jogait és a közrendet mindig érinti. Ez főleg az ún. „blokádesetekben” nyert jelentőséget. A gyülekezők ún. „ülősztájkjal” amerikai laktanyák bejáratát vagy síneket blokkáltak. Az eljáró hatóságok, valamint a közigazgatási bíróságok e magatartást erőszakosnak ítélték. A BVerfG azonban úgy érvelt, hogy a GG 8. cikkével összhangban álló „rendeltetésszerű” felvonulás is egy adott helyet kb. fél óra hosszat blokkál, mert addig tart, amíg az utolsó résztvevők el nem mentek a hely előtt. Ezért a GG 8. cikke megengedi, hogy a gyülekezési jog gyakorlása során félórnyi blokádot vezet. Egyben ez az alapjog a többi embert és az államot arra kötelezi, hogy e félórnyi blokádot tűrjék. Ugyanaz áll, ha a gyülekezők nem a szokásos felvonulási, hanem az újszerű „ülősztájkji” alakot választják. Az első fél órában történő blokádot a gyülekezési alapjog védi, és csak ez idő eltelté után az alapjog igénybevétele erőszakos magatartássá válik: BVerfGE 92, 1.

³⁷ Párhuzamosan az „erőszak” fogalma az ún. „szellemi erőszakkal” bővült.

³⁸ Kádár András Kristóf / M. Tóth Balázs: A gyülekezési jog külföldi és magyar szabályai, Fundamentum 2007/1, 63-76. o. (64. o.) szerint a békés gyülekezéshez az is tartozik, hogy a vélemények összeegyeztethetők az alapvető demokratikus elvekkel. Ez a kérdés a német alkotmányjog szerint nem a gyülekezés békés jellegéhez tartozik, hanem az alapjog eljátszásához.

³⁹ A német Btk. 111. §-a.

⁴⁰ BVerfGE 69, 315 (359).

⁴¹ Gusy, Christoph in Mangoldt, Hermann von / Klein, Friedrich / Starck, Christian (szerk.): Das Bonner Grundgesetz.

Kommentár, 3 kötet, 5. kiad., Vahlen, München, 2005, 8. cikk, 24. margószám.

⁴² Ha a békésen tüntetők fizikailag eltávoloznak és a békétlen gyülekezéstől bizonyos távolságban gyülekeznek, ez az új békés gyülekezés az alkotmány védelmét élvezti.

⁴³ Így kifejezetten Benda, Ernst in Dolzer, Rudolf / Vogel, Klaus (szerk.): Kommentar zum Bonner Grundgesetz (az ún. „Bonner Kommentar”), 12 kötet, szabadlajos, 8. cikk, 35–36. margószám; Sólyom (1. vj.), 14. o.

⁴⁴ Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 431–432. o.; Pieroth / Schlink (10. vj.), 177. o.

⁴⁵ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (453–454); Sólyom (1. vj.), 14. o.

⁴⁶ Sólyom (1. vj.), 14. o.

⁴⁷ Denninger, Erhard: Staatliche Hilfe zur Grundrechtsausübung durch Verfahren, Organisation und Finanzierung, in Isensee, Josef / Kirchhof, Paul (szerk.): Handbuch des Staatsrechts (HbStR), 5. kötet, 2. kiad., München 2000, 291–319. o.; Dietlein, Johannes: Die Lehre von den grundrechtlichen Schutzpflichten, 2. kiad., Berlin 2005

⁴⁸ VersG 21. §-a a büntetőjogi oldalról rendelkezik és a gyülekezés erőszakos megzavarását büntetné nyilvánít.

⁴⁹ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (449).

⁵⁰ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (449); Petrétei (1. vj.), 3. kötet, 434. o.

⁵¹ BVerfGE 7, 198, 7/377; 20/1990. (X. 4.) AB, ABH 1990, 71; Sólyom (1. vj.), 399–401. o.; Stern, Klaus: Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, III/2. kötet, C. H. Beck, München 1994, 782–793. o. A német dogmatika magyar átvételéről ld. Brunner / Küpper (25. vj.), 444. o.

⁵² Alk. 8. § (2) bek., GG 19. cikk (2) bek.

⁵³ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (452–467).

⁵⁴ Ennek oka, hogy az alkotmányos garanciák keretjellegűek, a törvények pedig a részleteket szabályozzák: Balogh (11. vj.), 62. §, 604. o.

⁵⁵ A jogi személyekkel kapcsolatban már a III. 1. pont alatt jeleztem, hogy nem említésük álprobléma. Vannak azonban olyan szempontok mint pl. a Gyt. 13. § (1) bek. szerinti szervezői kárfelelősség, amelyeknél valóban különbséget jelent, hogy csak természetes személy, vagy jogi személy is lehet-e szervező.

⁵⁶ 55/2001. (XI. 29.) AB, ABH 2001, 442 (455–457).

⁵⁷ Kukorelli alkotmánybíró különvéleménye az 55/2001. (XI. 29.) AB határozathoz, ABH 2001, 442 (468–471). Ugyanúgy Sólyom (1. vj.), 13–14. o.

⁵⁸ Erre a törvényi következetlenségre – hogy a törvény egyrészt a szervező jelenlétét elvárja és erre az elvárásra meg alapozza a külföldiek kizárását, de másrészt a jelenlétét nem teszi kötelezővé – Szikinger (16. vj.), 94–95. o., utal.

⁵⁹ Szikinger (16. vj.), 95. o. szerint e korlátozás nem szükséges. Ez a kérdés itt már lényegtelen, hiszen ha a törvényi eszköz alkalmatlanságát megállapítottuk, az arányosság további szempontjait már nem kell megvizsgálnunk.

⁶⁰ Hoffmann-Riem, Wolfgang in Denninger, Erhard et al. (szerk.): Alternativkommentar zum GG (AK-GG), 3. kiad., Luchterhandt, Neuwied, 8. cikk, 49. margószám; Pieroth / Schlink (10. vj.), 179. o. Az ellenkező álláspontot képviseli Deppenheuer, Otto in Maunz, Theodor / Dürig, Günther (szerk.): Grundgesetz. Kommentar, szabadlajos, C. H. Beck, München, 8. cikk, 150. margószám. A gyülekezések különböző fajtáira és az eltérő szabályozásuk szükségességére Sólyom (1. vj.), 14. o. is felhívja a figyelmet.

⁶¹ A Kádár / Tóth (38. vj.), 68–69. o., által javasolt kötelező felelősségbiztosítás csak részben jelent megoldást, mert ennek megkötése időbe kerül, amely spontán vagy közeli alkalomhoz kötött gyülekezések esetében nem áll rendelkezésre.

⁶² Totalitáriánus pártok ellen eltiltási eljárásnak van helye; amíg az állami szervek nem élnek ezzel a lehetőséggel, addig az adott pártok legálisak és a többi párttal azonos joggal rendelkeznek.

detlenség”), amely 2007 márciusában bekerült a rendeletbe és amely gyülekezéseken a Szabs. tv. 152. §-a mellett kerülhet alkalmazásra, a hatósági intézkedés jogszerűségét feltételezi. Ezzel szemben Szabs. tv. 152. §-a a jogellenes intézkedést is védi.

¹⁰⁶ Sólyom (1. vj.), 6–9. o. szerint ez a felfogás „tekintélyelvű”. Ez a kifejezés talán egy kicsit erős, de Sólyomnak igaza van, hogy a hatályos magyar jog illiberális, mert a rendészetet az alapjog-gyakorlással szemben elsőbbségben részesíti – paradox módon azzal a szándékkal, hogy illiberális önkényes alapjog-korlátozásokat ellehetetlenítsen.

¹⁰⁷ A rendőrségbe vetett társadalmi bizalomról ld. Szikinger István: Gyülekezési törvény, Fundamentum 2007. 1. sz. 46–49. o.

¹⁰⁸ Ádám (79. vj.), 50–52. o.; Szikinger (107. vj.)

Viorel Pașca Phd

professor

West University of Timișoara

Discrimination and the fight against it by means of criminal law

1. Introduction

The atrocities of the 2nd World War confronted humanity with an apparently insuperable problem, that of “protecting each individual and protecting at the same time the rights of all individuals”.¹ The exercise of fundamental human rights has been conditioned, since the beginning, by non-discrimination. Firstly stated at a declaratory level in Article 7 of the Universal Declaration of Human Rights of 1948, according to which: “All human beings are equal before the law and are entitled without any discrimination to equal protection of the law. All are entitled to equal protection against any discrimination in violation of this Declaration and against any incitement to such discrimination”, the principle of non-discrimination was subsequently consecrated by a series of international conventions of sectorial character, regarding certain rights or categories of persons.

The International Labor Organization was the first to pass from the declaratory level to the obligatory level, through the conventions elaborated at its initiative, imposing the obligation on the states parties to grant adequate protection against any discrimination tending to harm trade union freedom in matters of employment² and to ensure equal remuneration for men and women workers, for work of equal value, without discrimination based on sex.³ Under the aegis of the same organization, there was adopted the convention by which the states parties undertook to suppress forced or compulsory labor and not to make use of any form of such labor as a means of racial, social, national or religious discrimination.⁴

The Paris Convention of 1964 on the fight against discrimination in education⁵ defines discrimination as being any distinction, exclusion, limitation or preference which, being based on race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, economic condition or birth, has the purpose or effect of nullifying or impairing equality of treatment in education by depriving any person or group of persons of access to education of any type or at any level, of limiting any person or group

of persons to education of an inferior standard, the establishment or maintenance of separate educational systems or institutions for persons or groups or inflicting on any person or group of persons conditions which are incompatible with the dignity of man.

The following situations shall not be deemed to constitute discrimination, within the meaning of the above mentioned Convention: the establishment or maintenance of separate educational systems or institutions for pupils of the two sexes if these systems or institutions offer equivalent access to education; provide a teaching staff with qualifications of the same standard as well as school premises and equipment of the same quality; provide the opportunity to take the same or equivalent courses of study, the establishment or maintenance – for religious or linguistic reasons – of separate educational systems or institutions offering an education which is in keeping with the wishes of the pupil’s parents or legal guardians; if participation in such systems or attendance at such institutions is optional; if the education provided conforms to such standards as may be laid down or approved by the competent authorities, in particular for education of the same level as well as the establishment or maintenance of private educational institutions. If the object of the institutions is not to secure the exclusion of any group but to provide educational facilities in addition to those provided by the public authorities; if the institutions are conducted in accordance with that object and if the education provided conforms with such standards as may be laid down or approved by the competent authorities, in particular for education of the same level.

The International Pact on Civil and Political Rights,⁶ elaborated under the aegis of the United Nations Organization in 1966 (it came into force on March 23rd 1976) proclaims the equality of all people before the law, the latter being entitled, without discrimination, to equal protection by the law. To this regard, the law must prohibit any discrimination and guarantee to all people equal and efficient protection against any discrimination, in particular related to race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, economic condition, birth or based on any other circumstance.

Still under the aegis of the United Nations Organization the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination⁷ was elaborated by which the states parties undertake to incriminate in their national legislation any dissemination of ideas based on racial superiority or hatred, incitement to racial discrimination, as well as all acts of violence or incitement to such acts against any race or group of persons of another color or ethnic origin, as well as any assistance to racist activities, including

commission of the offense *on grounds of* (highlight by the author) imposes such interpretation, the adverbial phrase “on grounds of” signifying motive, reason, cause (Explanatory Dictionary of Romanian).

The reason, as occasional element of the subjective side of the offense, can only be associated with direct intent. Without being mistaken for intention, the reason is the initial impulse of the action or omission, determining their morality.¹⁴ Consequently, the above-mentioned aggravating circumstance can only be taken into account in case of an offense committed with direct intention. As regards the other forms of guilt, oblique intent or culpability, although the reason for the action or omission does exist (the acts of an individual, except for the unconscious ones, being motivated), it has no relevance under criminal law.

Discrimination, as a reason for the criminal act, is obviously degrading, but there will not be applied the aggravating circumstance stipulated by Article 75 letter d Criminal Code unless the degrading reason is other than discrimination (e.g. revenge, acquiring material benefits etc.).

3. Redefining the abuse of office by limiting certain rights

Law No. 278/2006 redefines the contents of the offence of abuse of office by limiting certain rights, extending the reasons for which such a limitation turns into an offense – beyond the cases involving discrimination based on nationality, race, sex or religion. Thus, the contents of the offense stipulated by Article 247 Criminal Code are envisaged as to agree with the legal regulations concerning the prevention and punishment of all forms of discrimination contained by Government Ordinance No. 77/2003.¹⁵

A public servant who, acting under color of his office or employment, makes a distinction, exclusion, restriction, preference on grounds of race, nationality, ethnic origin, language, social category, beliefs, gender, sexual orientation, age, disability, non-contagious chronic disease, HIV infection or affiliation to a disadvantaged social class, having the purpose or effect of limiting or impairing the acknowledgement, enjoyment or equal exercise of human rights and freedoms or of rights stipulated by the law, in the public, economic, social, cultural field or any other field of public life, commits the offense of abuse of office by limiting certain rights. The above mentioned ordinance makes a violation out of any active or passive form of discrimination, if the act is not punishable under criminal law (article 2 paragraphs 2-4 in the Government Ordinance no.

137/2000 amended by Government Ordinance no. 7/2003).

Under these circumstances, there must be distinction between the violations stipulated in the above mentioned ordinance and the offense of abuse of office by limiting certain rights, especially since the violations stated in Articles 10-15 of the above mentioned regulation are committed precisely by the limitation of rights such as access to the public service, access to education, the right to work, to free movement, the right to dignity, etc. In all cases, the Act constitutes a violation unless it is punishable under criminal law.

From the perspective of the offender, the offense can only be committed by a circumscribed subject, namely a public servant, while a violation can be committed by any person. If the act is committed by any other employee, the maximum length of punishment is reduced by one third (article 258 Criminal Code). As regards the subjective side of the offense, both the offense and the violation are committed with direct intent, because only this form of guilt implies the existence of an incentive, a reason for the discriminating Act.

In order for the Act to be an offense or a violation, the reason of discrimination must be based on race, nationality, ethnic origin, language, religion, sexual orientation, opinion or political affiliation, beliefs, economic condition, social origin, age, disability, non-contagious chronic disease or HIV infection. Under this aspect, the reasons for discrimination are identical, both in the case of the offense and in that of the violation.

As concerns the objective side, the offense can be committed both by action and omission, because both modalities can lead to the limitation of enjoyment or exercise of certain rights or to the creation of a position of inferiority. The limitation of certain rights can be done by restricting those rights, impairing their settlement under the law or their enjoyment or use in equal conditions by all citizens, thus generating a position of inferiority based on the grounds contained in the incriminating text.

The violations stipulated by Articles 10-15 in the Government Regulation No. 137/2000 are usually committed by preventing access to the mentioned public services, which, in our opinion, implies an active manifestation, even if only on a verbal level. The rights whose limitation is incriminated are the fundamental rights and freedoms proclaimed by the Romanian Constitution, as well as any other rights stipulated under the law, in the public, social, economic, cultural field or any other field of public life. Although the attempt is possible in case of an act committed by omission, it is not punished. The

the financing thereof. The States parties also undertake to declare illegal and prohibit organizations as well as organized and all other propaganda activities which promote and incite racial discrimination and shall recognize participation in such organizations or activities as an offence punishable by law. By racial discrimination one designates any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, color, descent, or national or ethnic origin which has the purpose or effect of nullifying or impairing the recognition, enjoyment or exercise, on an equal footing, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural or any other field of public life.

As a pathological form of discrimination, apartheid was declared a crime against humanity,⁸ international criminal responsibility shall apply, irrespective of the motive involved, to individuals, members of organizations and institutions and representatives of the State, whether residing in the territory of the State in which the acts are perpetrated or in some other State, whenever they commit, participate in, directly incite or conspire in the commission of these acts or directly abet, encourage or cooperate in the commission of the crime of apartheid.

Last, but not least, we need to remind the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms,⁹ adopted by the Council of Europe in 1950, which establishes as a principle the exercise of rights and freedoms, without discrimination on any ground such as sex, race, color, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status (article 14).

If, initially the European Court stated in the sense that the principle of non-discrimination has no autonomous existence, being conditioned by the invoking of some breach of one of the rights or freedoms guaranteed by the Convention, it later on went back on this practice, affirming the applicability of the former in an independent manner, whenever the Convention leaves the states parties a certain discretionary power to restrict certain rights or freedoms or choose the means to achieve them, if this possibility is used in a non-discriminating way.¹⁰

Romania's Constitution states the equality of rights and the equality before the law, without any discrimination on account of race, nationality, ethnic origin, language, religion, sex, opinion, political adherence, economic condition or social origin (article 4, paragraph 2 in the Constitution). In accordance with the above mentioned constitutional dispositions, Romania has adopted laws on the prevention and fight against any discrimination,¹¹ so that the commission of an offence on such grounds can

represent an increased social danger. According to that regulation, discrimination stands for any distinction, exclusion, restriction, preference based on race, nationality, ethnic origin, language, religion, social category, beliefs, gender, sexual orientation, age, disability, non-contagious chronic disease, HIV infection or affiliation to a disadvantaged social class, having the purpose or effect of limiting or impairing the acknowledgement, enjoyment or equal exercise of human rights and freedoms or of rights stipulated by the law, in the public, economic, social, cultural field or any other field of public life (article 2 of Government Ordinance no. 137/2000, amended by Government Ordinance no. 77/2003).

The fulfillment of the obligations undertaken according to international conventions also implied the adoption of some measures destined to punish discrimination under criminal law. By Law no. 278/2006,¹² the dispositions of the Criminal Code have been amended by introducing a new aggravating circumstance, redefining the contents of the offense related to the abuse of office by limiting certain rights and the nationalist-chauvinistic propaganda, which will be discussed in what follows.

2. Discrimination as an aggravating circumstance

The introduction of a new aggravating circumstance (Article 75, letter c¹ Criminal Code) consisting in the commission of the offense on grounds of race, nationality, ethnic origin, religion, gender, sexual orientation, opinion, political affiliation, beliefs, economic condition, age, disability, non-contagious chronic disease or HIV infection is destined to emphasize the aggravating nature of the offense motivated by such discrimination.

Case law refers to few such offenses, but this is no reason for not aggravating criminal liability for an offense based on such ground. In order to take into account such aggravating circumstance, it is not enough for the victim to be subject to the conditions enumerated in Article 75 paragraph 1 letter c¹, but it is also necessary to establish the existence of a causal relation between the offense committed and the status or state of the victim. The reason, as circumstantial element of the subjective side of the offense is the one that determines the aggravating nature of the latter. The reason or the incentive of the offense designates those emotional and rational factors which account for a certain conduct and permit its manifestation.¹³

The usage, by the legislator, of the expression "the

incriminating legal act.

The offense has no material object, the incitement activity implying the persuasion of other persons and gaining supporters in order to promote discrimination among citizens on the grounds stated by the incriminating legal act. The instruments by which the persuasion activity is carried out (press, manifestos, audio-video devices) are not the object of the offense of incitement to discrimination, but means by which this action is performed and represent the *corpora delicti*, serving to prove the offense according to article 95 Code of Criminal Procedure.

As regards the objective side of the offense, it is obvious that, by calling it "incitement to discrimination", the legislator did not refer to the incitement to commit abuse of office by limiting certain rights (Article 247 Criminal Code), by which the law incriminates the discriminating conduct of public servants and other employees, on identical grounds, but it referred to collective incitement, that is the apology of discrimination.

Incitement is deemed to be collective when the abettor addresses him/herself directly to the public, and it can be either concentrated, when it addresses to a relatively homogenous group, localized in a certain place, or spread out, when it addresses to the public in general.¹⁷ From this perspective, propaganda is an action of spreading ideas or some conception, with an aim to persuading and gaining supporters (Explanatory Dictionary of Romanian).

Incitement to discrimination is nothing but propaganda in favor of discrimination based on race, nationality, ethnic origin, language, religion, gender, sexual orientation, opinion, political affiliation, beliefs, economic condition, social origin, age, disability, non-contagious chronic disease or HIV infection.

If public incitement to commit acts that represent offenses is the apology of offenses and is incriminated as such by the dispositions of article 324 Criminal Code, the apology of discrimination on the above mentioned grounds is also incriminated as a dangerous act for the public order, jeopardizing the normal course of social cohabitation relations. The objective side of the offense can only consist of an action, since, speaking of facts, the commission of the offense by omission is excluded.

The subjective side of the offense implies the commission of the act only with an intention to persuade, determine other persons, or this can only be done with direct intent.

The direct intent is associated with the reason of the offence: hatred *on grounds of* (highlight by the author) race, nationality, ethnic origin, language, religion, gender, sexual orientation, opinion, political

affiliation, beliefs, economic condition, social origin, age, disability and non-contagious chronic disease or HIV/AIDS infection. If there is any other reason of discrimination, the act is no longer considered an offense, but a violation, according to Government Ordinance no. 137/2000. The offender can be any person and the criminal participation is possible under all forms (co-authors, abettors, accomplices).

The co-authors are those who carry out unmediated actions of determining the public to promote discrimination, the abettors are those who determine other persons to publicly promote actions destined to determine the promotion of discrimination (mediated collective incitement), and the accomplices can be those persons who provide the authors of the offense with the means necessary to promote their actions of persuading the public to practice discrimination.

The offense can also be committed by a legal person, when the latter promotes actions meant to incite the public to promote discrimination on the grounds that are mentioned in the incriminating legal act. In this case, the natural person, who acted on behalf of or in the interest of the legal person, will also be held responsible. Under these circumstances, the impossibility to dissolve or suspend the activity of political parties and legal persons that carry out their activity in the press domain seems an aberration of a misunderstood democracy.¹⁸

The offense is consummated, irrespective of whether or not public incitement has an outcome. The offense is consummated when the author of the act addresses the public encouragements to promote discrimination on the grounds mentioned by the law, and it does not matter if the author has succeeded in finishing his/her discourse or not. However, from the contents of the discourse it should obviously result the promotion of discriminating ideas and the incitement to hatred based on the grounds stipulated under the law.

The offense may take the shape of a continuing offense when, at intervals of time, and towards the same aim, the author addresses the same group or different groups, in the same place or in different places, encouragements to promote discriminating actions on the grounds stipulated under the law. In case of such an offense the attempt is impossible, since the offense implies instant consummation

Notes

¹ R. Cassin, La Déclaration Universelle et la mise en oeuvre des droits de l'homme, Recueil des Cours de l'Académie de la Haye, 1951, pp. 240-362, apud. G. Cohen-Jonathan, La Convention Européenne des droits de l'Homme, Presses Universitaires d'Aix-Marseille, 1989, p. 10.

² The ILO Convention on the application of the principles on the right to organize and collective bargaining, B. Of. No.

punishing conditions have remained unchanged, the offense carrying a sentence of imprisonment from 6 months to 5 years.

4. Inciting to discrimination

By reshaping Article 317 Criminal Code, Law No. 278/2006 replaces the offense of nationalist-chauvinistic propaganda¹⁶ by a new offense called “incitement to discrimination”. The new text of Article 317 Criminal Code still denounces the nationalist-chauvinistic propaganda and, furthermore, it has given a broader sense to its incrimination. The general legal object of the offense of incitement to discrimination remains the safeguard of the relations concerning social cohabitation, while the special legal object has been extended as to protect the relations of social cohabitation against any form of discrimination, not only against that based on race or nationality.

Thus, criminal legislation has been harmonized not only with the domestic regulations concerning the prevention and fight against any discrimination – contained by Government Ordinance no. 137/2000 as amended – but also with international conventions ratified by Romania, regarding the prevention and fight against the discrimination forms stated in the

34/29.08.1958

³ ILO Convention no. 100/1951 on the equal remuneration for men and women workers, for work of equal value, B.Of. no. 4/18.01.1958

⁴ ILO Convention no. 105/1957 on the abolition of forced labor, B. Of. no. 249/06.07.1998

⁵ Published in B.Of. no. 5/20.04.1969

⁶ Published in B. Of. no. 146/20.11.1974

⁷ Published in B.Of. no. 92/28.07.1970

⁸ The International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid (1973), published in B. Of. no. 64/17.07.1978

⁹ Published in the Official Journal no. 135/31.05.1994

¹⁰ G. Cohen-Jonathan, op. cit. pp. 538-545.

¹¹ Government Ordinance no. 137/2000 on the prevention and punishment of all forms of discrimination – Official Journal no. 431/2.09.2000, amended by Government Ordinance no. 77/2003 – Official Journal no. 619/30.08.2003.

¹² Published in the Official Journal. no. 601/12.07.2006

¹³ V. Cioclei, *Mobilul în conduita criminală*, Edit. All Beck, 1999, pp. 16-22.

¹⁴ V. Cioclei, op. cit. p.201.

¹⁵ Published in the Official Journal no. 431/2.09.2000

¹⁶ Nationalist-chauvinistic propaganda, incitement to national or class hatred, unless the act constitutes the offense stipulated under article 166, is punishable by imprisonment from 6 months to 5 years.

¹⁷ V. Dongoroz – *Drept penal*, 1939, p. 519.

¹⁸ V. Pașca, *Modificările Codului penal. Legea nr. 278/2006. Comentarii și explicații*, Edit. Hamangiu, 2007, pp. 110-114.

lag konstituált, mert megelőzi az alkotmányt, hanem konstituáló hatalom, mivel magát az alkotmányt hozza létre. Az alkotmányozó hatalom az általa létrehozott alkotmányból ezért jogilag nem vezethető le, így eredeti (originális) hatalomnak (a „hatalmak hatalmának”) minősül: nincs kötve az alkotmányhoz, mivel alkotmányteremtő hatalom, ami az alkotmány normatív erejét megalapozza, vagyis az alkotmány érvényességének a forrása. Éppen ez jelenti az alkotmányozó hatalom sajátosságát. Az alkotmányozó hatalom tehát képes arra, hogy az alkotmányt megalakítsa. Az alkotmányozó hatalom az alkotmányozás során politikai döntést hoz az alkotmányról, de ez a politikai döntés egyúttal jogi normákban jelenik meg, ezekben ölt testet, vagyis az alkotmányozó hatalom teoretikus szempontból nézve az a pont, ahol a politikai akarat jogi normativitásba transzformálódik. Az alkotmányozó hatalom – mint politikai és jogalkotási aktus – hozza létre azokat a hatásokat, amelyekkel az alkotmány rendelkezik. Az alkotmányozás aktusa útján jön létre az alkotmányjog, ezért az alkotmányozás ennél fogva alkotmányjog-alkotást jelent.⁹ Ez azonban még nem magyarázza meg az alkotmányozó hatalmat teljes egészében. A jog akarattá, parancssá annyiban válhat, amennyiben ezt követik és elismerik, vagyis érvényes „legyenként” (a „Sollen” értelmében) akceptálják (elfogadják). Az akceptálásnak tehát ahhoz kell hozzájárulnia, hogy az alkotmányozó akarat által létrehozott normatív alkotmányt kötelezőként elismerjék. Ezért alkotmányjogilag az alkotmányozó hatalom fogalma egyrészt legitimációs fogalomnak tűnik, ami az alkotmány normatív érvényét – létrejöttének kinyilvánításán túl – megalapozza, másrészt konstruktív dogmatikus fogalomnak tekinthető, aminek az a célja, hogy ezt az érvényességet stabilizálja. Az alkotmányelméleti és alkotmánydogmatikai aspektusok esetében azonban nem elegendő az, hogy az alkotmányozó hatalmat pusztán feltételezett alpnormaként határozzák meg, amelynek hipotetikus elfogadása azért szükséges, hogy az alkotmány normatív érvényének tényét kinyilvánítsák.¹⁰ Az sem elegendő, hogy az alkotmányozó hatalomban csak a mindenkor megkövetelt ideális-normatív alapot – mintegy természetjogi jelleget – lássanak, amelyik az alkotmánynak normatív kötelezőségeit kölcsönöz, vagy ezt megszünteti. Ezzel ugyanis az alkotmányozó hatalom az alkotmány ideális-normatív beszámítási pontjára redukálna, és a politika szférájából ki volna véve, amibe azonban ez szükségszerűen beletartozik.¹¹ Az alkotmányozó hatalmat tehát – alkotmányelméleti és alkotmánydogmatikai fogalomként – nem lehet sem pusztán hipotetikus, sem pedig kizárólag természetjogi alpnormaként meghatározni. Az alkotmány ugyanis a normatív megerősítését és reguláló

erejét nem a hozzá képest magasabb jogi normából vagy sajátos szankcióból nyeri, hanem a kinyilvánított és fenntartott politikai akarat-elhatározás által normatíván megerősített rendre vonatkozó elképzelésekből, amelyek a társadalmi együttélésére vonatkozó alakító és legitimáló erejüket csak akkor nyerik el, ha ezt a társadalom tagjai meggyőződésüként elismerik és visszaigazolják. Ezért az alkotmányozó hatalom esetében vizsgálni kell ennek alanyát, tárgyát, tartalmát, korlátait, és gyakorlásának módját. Csak az ezekre adott válaszokkal együtt határozható meg az alkotmányozás során keletkezett alkotmány normatív ereje és igazolhatósága. Minden alkotmányozás célja ugyanis egy legális alaprend megalkotása, ami egyúttal igényli a létrejöttére vonatkozó feltételek és eljárési módok meghatározását is.

2. Az alkotmányozó hatalom fogalmának funkciója¹²

Az alkotmányozó hatalom fogalmának általános értelemben felfogott funkciója – egyértelműen megállapítható: ennek kell megalapoznia, irányítania és korlátozania az alkotmányozás folyamatát, az alkotmány létrehozását, mivel az alkotmány keletkezése is megalapozásra és legitimációra szorul. Függetlenül az alkotmányozó hatalom fogalmi megközelítésétől, annak tehát legitimáló funkcióval kell rendelkeznie, ami arra szolgál, hogy az alkotmányjog alkotását meghatározott hatalom vagy autoritás gyakorlásaként igazolja. Az alkotmányozó hatalom fogalmának igazolási funkciója, a direktív (irányító) funkciója és a limitáló (korlátozó) funkciója ugyanakkor az egyes fogalmi megközelítések szerint el is tér egymástól, mivel ennek kapcsán ezek más-más szempontra helyeznek hangsúlyt.

– Az alkotmányozó hatalom fogalmának igazolási funkciója kapcsán a szociológiai felfogás szerint a tényleges hatalomra kell utalni, amelyik képes az alkotmányt érvényre juttatni. A politikai felfogás az alkotmányozó hatalom igazolási alapját – meghatározott szocio-kulturális rendben és tradícióban belül – a belső szuverenitás hordozójánál keresi.¹³ Jogi értelemben pedig az alkotmányozó hatalom azokon a szabályokon és normákon nyugszik, amelyek az alkotmánykeletkezés eljárását érintik.

– Az alkotmányozó hatalom fogalmának direktív funkciója arra keresi a választ, hogy az alkotmányozás irányítása hogyan történik. A szociológiai felfogás számára az a fontos, hogy adott közösségi léten belül a legmagasabb tényeges autoritás gyakorolja az alkotmánylétrehozó hatalmat. Politikai szempontból – a tartalmi megfelelés szerint – az alkotmányozó hatalomnak meghatározott alanyhoz való utalását,¹⁴ valamint gyakorlása rendjét és módját követelik meg. Ha az alkotmányozó hatalom alanya a nép, akkor ebből

Petrétei József
egyetemi docens

Az alkotmányozó hatalomról

Bevezetés

A jogi értelemben felfogott alkotmány normatív érvénye igazolást igényel. Az alkotmánynak ugyanis – a törvényekkel és más jogforrásokkal szemben – sajátos rangja, és a jogrendszer egészét meghatározó karaktere van, mivel az állam jogi alaprendjét fejezi ki. Feltehető a kérdés, hogy a jogi alkotmány honnan kapja, illetőleg miből nyeri ezt a sajátos normatív érvényét és hatását. A kérdés alapvetően alkotmányjogi jellegű, mert magából az alkotmányból adódik, de ugyanakkor ezen túlmutató is. Azáltal, hogy ez az alkotmányt létrehozó erőre és legitimitáságra irányul, túllép a hatályos jog – vagyis a fennálló jogi alkotmány – területén. Mindazonáltal e kérdés megtartja alkotmányjogi jelentőségét.¹ A modern alkotmányok az érvényességi igényüket rendszerint a nép alkotmányozó hatalmából vezetik le. Az alkotmányozó hatalom tana – elődjéhez, a „társadalmi szerződés” teóriájához hasonlóan, amelyet felváltott – azt a célt szolgálja, hogy egy alkotmány előtti állapotot jogilag körülhatároljon, vagyis a modern alkotmányos államot létrehozó tényezőket meghatározza és korlátozza, továbbá ezzel az alkotmánykeletkezés és államalapítás folyamatának racionalitást, stabilitást és legitimitást kölcsönözzön.² Az állam egységes jogi alaprendjének szabályozása tehát szükségessé teszi az alkotmányozó hatalom létezését: az alkotmány és az alkotmányozó hatalom ennélfogva a legszorosabb összefüggésben állnak, egymást feltételezik.³ Következésképpen az alkotmányozó hatalomra vonatkozó kérdés alapvetően a jogi alkotmány eredetére és érvényességi alapjára vonatkozó problémát foglalja magában.

I. Az alkotmányozó hatalom fogalma és funkciója

1. Az alkotmányozó hatalom fogalmáról

Az alkotmányozó hatalomra vonatkozó kérdést különböző aspektusokból lehet feltenni.⁴ Genetikus értelemben ez az alkotmány történeti-politikai eredetére és keletkezésére irányul, vagyis az alaptörvény

létrejöttére és az ebben részt vevő erőkre. Jogelméleti kérdésként az alkotmány normatív érvényének alapjára vonatkozik, amiből az alkotmány érvényességi igénye származik. Ha ez a kérdés nem formális, akkor ez átvezet az alkotmány tartalmi érvényességi alapjára vonatkozó jogfilozófiai kérdéshez. Ha az alkotmányt a társadalmi együttélés – a közösségi lét – jogi alaprendjeként fogják fel, akkor a kérdés a jog tartalmi érvényességi alapjára is kiterjed. Ehhez hasonló – ha nem is azonos – irányba mutat a fórumra, vagy hordozó erőre vonatkozó alkotmányelméleti kérdés, amelyik az alkotmánynak a demokratikus legitimitációt és legitimitást kölcsönzi. Végül a kérdés alkotmánydogmatikailag is feltehető, ami arra irányul, hogy az alkotmánynak – magában az alaptörvényben előírt – alkotmánymódosító hatalom általi megváltoztatását elhatárolja az alkotmány lényegi tartalmát érintő átalakításától, vagy az alkotmány megszüntetésétől, ami már nem az alkotmánymódosító, hanem az alkotmányozó hatalom feladata.

Az alkotmányozó hatalom különböző aspektusból történő megközelítése azt is eredményezi, hogy fogalmát szintén többféle jelentés-összefüggésben alkalmazzák, és ennek során szociológiai-empirikus, politikai-polémikus, és jogi-normatív értelemben használhatják.⁵ Szociológiai-empirikus fogalomként az alkotmányozó hatalom azt a tényleges (faktikus) hatalmat vagy autoritást jelenti, amelyik képes arra, hogy egy meghatározott alkotmányt létrehozzon, és érvényre juttasson. Az alkotmányozó hatalom politikai-polémikus fogalma arra utal, hogy meghatározott politikai rendszerben kinek van joga annak az alkotmányozó hatalomnak az igénybevételére és gyakorlására, aminek tulajdonképpen az alkotmányozást legitimálnia kell. Ebben az értelemben az alkotmányozó hatalom helyének meghatározása mindig a politikai kultúra és tradíció problémája.⁶ Az alkotmányozó hatalom fogalmának szociológiai és politikai jelentésétől meg kell különböztetni annak normatív-jogi felfogását. Ez az alkotmányozás konkrét formáira és eljárására vonatkozik, vagyis arra, hogy hogyan lehet alkotmányt létrehozni, és hatályba léptetni. Ez tehát nem a tényleges hatalomra, illetőleg nem az állam és az alkotmány eredetének problémájára utal, hanem magának az alkotmányozás folyamatának jogi szerkezetére és eljárására vonatkozik.⁷ Az alkotmányozó hatalom fogalmának többféle szempontból történő megközelítése azt eredményezi, hogy az alkotmányozó hatalom eredete, megalapozása, alánya, eljárása, legitimitásága és kötöttsége a szakirodalomban szerfelett vitatott.

Az alkotmányozó hatalom alatt általában azt a politikai hatalmat vagy autoritást értik, amelyik abban a helyzetben van, hogy az alkotmányt normatív érvényességi igénnyel létrehozza, hordozza és megszüntesse.⁸ Az alkotmányozó hatalom nem alkotmányjogi-

tilag elveszett.²⁶

Később – a XX. század demokratikus alkotmányozási folyamata során – a népszuverenitás eszméjének alapján – az az elképzelés érvényesült, hogy az alkotmányozó hatalom alanya és hordozója a nép. A pouvoir constituant tana egyenesen a népszuverenitás eszméjének legfontosabb alkalmazási esetévé vált.²⁷ Ez a megállapítás a demokratikus alkotmányos állam számára ma már magától értetődik, mivel a modern demokráciában minden hatalom a néptől származik, így csakis a nép lehet az alkotmányozó hatalom alanya, az alkotmányozó hatalom fogalmilag a nép alkotmányozó hatalma. Ez az általánosan elfogadott, és legtöbbször a demokratikus alkotmányok preambulumában is kifejezésre juttatott elv azonban további magyarázatra szorul, mivel nem világos, hogy egyrésztől mit jelent ebben az összefüggésben a nép fogalma, másrésztől hogyan képes a nép ténylegesen gyakorolni az alkotmányozó hatalmat.²⁸

III. Az alkotmányozó hatalom alanya

A modern állam egységes alaprendjének tervszerű normalizálása a valóban cselekvőképes alkotmányozó hatalom létezését tételezi fel.²⁹ A népszuverenitás elvén álló demokratikus alkotmányozás számára a nép az a konstituáló tényező, amelyik az alkotmányozó hatalom letéteményese, gyakorlója, és az alkotmányozás aktusa során annak az alaptörvénynek a létrehozója, ami a nép politikai együttélésének jogi alaprendjét alakítja ki. A „nép” – természetes-szociológiai értelemben – emberek sajátos közössége.³⁰ A népnek azonban alkotmányozó hatalomként tudnia kell dönteni politikai státuszáról, ami többféle formában – többek között az alkotmányozás során – juthat kifejezésre.³¹ Az ilyen értelemben felfogott nép kategóriája az alkotmánytörténetben elsősorban ténykérdés: az alkotmányozás – mint politikai státuszról való döntés – során a nép nem a korábbi alkotmány alapján megállapított jogi minőség szerint értékelendő, hanem az alkotmányozásban való részvétel ténye alapján. Eszerint a nép – alkotmányozó hatalomként – szuverén, vagyis „extrakonstitucionális” (alkotmányon kívüli) karakterű. Ebből az állításból azonban további kérdések adódnak.

1. Az egyik kérdés arra a problémára világít rá, hogy a nép lehet-e egyáltalán szuverén. Egyes felfogások szerint a nép nem lehet a szuverenitás alanya, mivel a nép, akármilyen fontos része is az államnak, ennek csak egyik – az államterület és az államhatalom melletti – alkotóeleme, és így nem lehet azonos vele.³² A nép – mint az állam egyik fogalmi alkotóré-

sze – nem rendelkezhet a szuverenitással, ez csak az államot – mint egészet – illetheti meg, mert az egyének atomizált halmazából csak az állam főhatalma következtében lesz „nép”.³³ Alkotmányjogi értelemben azonban a modern demokratikus állam – a politikai uralom jogilag rendezett formájaként – csak az alaptörvény által jogilag konstituált, racionalizált és szervezett hatalmi képződmény lehet, vagyis az állam alkotmányhoz kötöttsége elvének kell érvényesülnie. Ha pedig az állam az alkotmányhoz kötött, akkor – legalábbis belső – szuverenitása csak ennek keretében értelmezhető. Ebből viszont logikailag az következik, hogy szuverén az, aki azzal a hatalommal rendelkezik, amelyik képes az alkotmány meghatározására.³⁴ Jóllehet a nép – államalkotó népként – az állam fogalmi eleme, de az alkotmányozás aktusa során maga dönt az államiség minőségéről.

2. A másik probléma abból adódik, hogy ha a nép szuverénként az alkotmányozó hatalom alanya, akkor hogyan lehet egyidejűleg az általa alkotott alkotmánynak alárendelve. Ezt az ellentmondást az alkotmányos jogállam fejlődése oldotta fel, ami – a hatalom joghoz kötöttségének elvét hangsúlyozva – a nép mint alkotmányozó hatalom, és a nép mint az alkotmánynak alárendelt kategória közötti elválasztást elvégezte.³⁵ Eszerint a nép szuverénként csak akkor cselekszik, amikor az alkotmányozó hatalom alanyaként tevékenykedik, vagyis kizárólag az új alkotmány megalkotása során. Az alkotmány elfogadása és hatályba léptetése után maga a nép is kötve van az alkotmányhoz: konstituált hatalmát csak az alkotmányban meghatározott közvetett vagy közvetlen formában és módon gyakorolhatja.³⁶ Az alkotmányozó hatalom a népszuverenitásból adódóan van a népnél, tehát extrakonstitucionális karakterű, míg az államhatalom az alkotmányozó hatalom döntésének következtében származik a néptől, mégpedig úgy, ahogy ezt az alkotmányban meghatározták. Ez utóbbi esetben a népszuverenitás nem jelenti az államhatalomnak közvetlenül a nép általi gyakorlását,³⁷ hanem csak a népből való levezetését.³⁸ Az új alkotmány hatályba léptetését követően a nép alkotmányjogilag formált – vagyis jogi – kategóriává válik: azokat a természetes személyeket öleli fel, akik rendelkeznek azokkal a jogosítványokkal, amelyek az alapvető politikai-hatalmi döntésekben (pl. választásokban, népszavazásokban) való részvételt lehetővé teszik.

3. A következő kérdés azzal függ össze, hogy ha a nép jogi kategóriává csak az új alkotmány elfogadása után válik, akkor ezt megelőzően mi a nép, vagyis másképpen megfogalmazva, a népet absztrakt értelemben kell-e felfogni, vagy az adott területen élő egész népet jelenti-e, vagy csak a nép meghatározott részét, továbbá pl. az amorf (szervezetlen) tömeg is lehet-e az alkotmányozó hatalom alanya. Valójában a kérdés arra vo-

a demokráciaelméleti feltevésből egyidejűleg a demokratikus alkotmányozásra, sőt akár magára a demokratikus alkotmányra vonatkozó követelmények is adódnak. Ebből tehát már az alkotmányozó hatalom bizonyos materiális korlátai is felismerhetők. *Jogi értelemben* pedig azokon a szabályokon alapul, amelyek az egész alkotmányozási folyamat irányvonalát képezik, és ennek tartalmára is visszahatnak.

– Az alkotmányozó hatalom fogalmának *limitáló funkciója szociológiai szempontból* pusztán abban ragadható meg, hogy a mindenkori hatalom birtokosának az alkotmány-létrehozás monopóliumát biztosítsa, és másokat ebből kizárjon. Ebből azonban tartalmi korlátok nem vezethetők le. A *politikai felfogás* esetén konkrét igényeket támasztanak az alkotmányozás jogkörére vonatkozóan azokkal az érvekkel, amelyeknek a gyökerei meghatározott politikai kultúrában vagy tradícióban találhatóak, így az alkotmányozó hatalomnak azok a materiális korlátai is felismerhetők, amelyeknek az átlépése magának az alkotmányozó hatalomnak az igénybevételét kérdőjelezhetik meg. Ez hasonlóan érvényes a *normatív-jogi felfogás* esetében is, csak itt nem meghatározott szabályozási tartalmakat, hanem elsősorban az alkotmánygenezis formáját és eljárását helyezik a középpontba, amelyek az alkotmányozó hatalom számára korlátokat vonnak meg.

II. Az alkotmányozó hatalom keletkezése és fejlődése

Az alkotmányozó hatalom fogalma – eredete és tartalma szerint – demokratikus és forradalmi fogalomként született meg, amelynek csak a demokratikus alkotmányelmélet összefüggésében van értelme.¹⁵ A középkor világában a politikai hatalom felépítése számára – amelyik hosszú generációkon keresztül tradicionálisan fejlődött –, az alkotmányozó alany elfogadása felesleges és tisztán fiktív lett volna.¹⁶ Az alkotmányozó hatalom *keletkezésének feltétele* annak elfogadása volt, hogy a *társadalmi együttélés alaprendjét* olyan *írott alkotmánynak kell szabályoznia*, amelyik emberi alkotás terméke: az emberek – az állami lét alapításának céljából – kölcsönösen kötelezik magukat a társadalmi életviszonyaik konstituálására.¹⁷ Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a közösségi lét jogi alaprendje már nem érhette be történeti vagy vallási igazolással. Tehát már nem isteni eredetű világ-, vagy természeti rend határozza meg az alapot és a politikai-társadalmi rend adott összefüggését, hanem az emberek veszik kezükbe – saját akaratukból és szuverén döntésükből kifolyólag – a sorsukat.¹⁸

Az alkotmányozó hatalom tanát a francia forra-

dalomban – vagyis a polgári alkotmányfejlődés történelmileg konkrét szituációjában – dolgozták ki. *Sieyés abbé* 1788-as híres vitairatában – „Mi a harmadik rend?” – fogalmazta meg azt az állítást, hogy a „nemzet” a *szuverenitás hordozója*, és ezzel egyidejűleg az *alkotmányozó hatalom eredete*. Szerinte az alkotmányozó hatalom alanya tehát a nemzet (nép), mégpedig „természetes” – vagyis az államon és az alkotmányon kívüli – állapotában.¹⁹ Történelmileg ez azazal magyarázható, hogy így az alkotmányozásra vonatkozó jogosultságot a királytól vagy az államban fennálló hatalmaktól elvitatták, és megteremtették az indokát annak, hogy a király által egybehívott rendi gyűlést alkotmányozó nemzetgyűlésként foghassák fel.²⁰ A nemzet alkotmányozó hatalma (pouvoir constituant) és az állam konstituált hatalma (pouvoir constitué) közötti differenciálással Sieyés meg akarta akadályozni, hogy a forradalmi alkotmány elfogadása a király közreműködését igényelje, ahogy korábban ezt a konstitucionális felfogás vallotta. A *célja* tehát az volt, hogy az *uralkodó* – jog és tradíció által megalapozott – uralmi *hatalmával* és a monarchia intézményével a *nemzet eredeti és szabad politikai döntési hatalmát* – mint az alkotmányt létrehozó erőt – *szembeállítsa*.²¹ Az alkotmányozó hatalom ebben az értelemben a politikai harc egyik kulcsfogalmává vált.²²

Az *alkotmányozó hatalom problémája a XIX. században* a monarchikus alkotmányozások során lépett ismét előtérbe, amikor a bécsi kongresszus (1815) után – a monarchikus restaurációt követően – a kor államtudományában és politikai gyakorlatában Sieyés felfogásával ellentétben nem a nemzetet (népet), hanem az *uralkodót ismerték el az alkotmányozó hatalom alanyának*.²³ E században alig található példa az alkotmányozó hatalom nép általi reális gyakorlására. Az *alkotmányos monarchiákban* az alkotmányozó hatalomról folyó vita azonban az uralkodó és a rendi népképviseltek között újra és újra kiéleződött. *Egyik oldalon* az ún. „*megegyezései*” *alkotmányok* találhatóak, amelyeket – a konstitucionalizmus teóriájának megfelelően – szerződéses jelleggel léptettek hatályba, mivel eszerint az alkotmányozó hatalom a koronát és a rendeket közösen illette meg. *A másik oldalon* az uralkodók újra és újra az ún. monarchikus elvre hivatkoztak, amelyik megengedi nekik, hogy alkotmányokat egyoldalúan (oktrojált módon) is kibocsássanak.²⁴ Az uralkodó ilyen konstituáló hatalma azonban a szekularizált állami rend számára már nem volt elképzelhető, vagyis nem lehetett a pouvoir constituant forrásaként felfogni, mivel legitimitása a dinasztikus trónöröklés jogilag már előformált rendszerén nyugodott.²⁵ A koronának és a parlamentnek az alkotmányozásra gyakorolt befolyása gyakran nehezen kibogozható módon összekeveredett, így az alkotmányozó hatalom meghatározott alanyhoz való hozzárendelésének egyértelműsége gyakorla-

igénybevételének feltételeit szabályozza, mivel az alkotmányozó hatalom nincs kötve a korábbi alaptörvényhez: az ezt megelőző, extrakonstitucionális jellege következtében a nép alkotmányozó hatalma az alkotmány által jogilag nem szabályozható, és nyilvánítási formája sem rögzíthető.⁴⁷ Ha ugyanis a nép alkotmányozó hatalmának van ereje ahhoz, hogy a jogi alkotmányt legitimálja – és erre igénybe is veszik –, éppúgy van ereje ahhoz is, hogy ezt a legitimitációt megszüntesse, akár teljes egészében és váratlan módon (a hatályos alkotmány megszüntetésével), vagy akár egyes részei tekintetében és lépésenként (a hatályos alkotmány átalakításával).⁴⁸ A kérdés tehát az, hogy ha az alkotmányozó hatalom az alkotmányt létrehozta – az érvényességi alapját megteremtette és az alaptörvényt legitimálta – *hogyan lehet az alkotmány érvényességét és fennmaradását biztosítani*, vagyis megakadályozni azt, hogy a fennálló jogi alkotmányt a továbbra is létező alkotmányozó hatalom újabb és újabb alkotmányozási kísérletei megszüntessék vagy normativitását csorbítsák.⁴⁹ Ha ugyanis az alkotmányozó hatalom az alkotmány elfogadásával nem szűnik meg, akkor fennáll a lehetősége annak, hogy a pouvoir constituant bármikor alkotmányozási igénnyel lép fel, ami elkerülhetetlenül a hatályos alkotmány erózióját eredményezi: normativitása vagy az egymással ellenkező – más jogi alaprendet akaró – alkotmánypolitikai meggyőződések között oldódik fel, vagy az általános apátia áldozatául esik.⁵⁰ Annak érdekében, hogy egyrészt a hatályos jogi alkotmány normativitását fenntartsák, de szükségeses aktualizálásának lehetőségét is biztosítsák, másrészt – az alkotmányozó hatalom permanens létezését feltételezve – a pouvoir constituant gyakorlását korlátozzák, illetőleg kanalizálják, *különböző megoldások és lehetőségek* alkalmazhatók.

a) Az egyik mód a pouvoir constituant igénybevételének kérdésével függ össze.⁵¹ Az *alkotmányozó hatalom igénybevételét* általában olyan okok határozzák meg, amelyek több tényezőre vezethetők vissza. Ilyenek lehetnek a *forradalmak*, amelyek ha sikeresek, úgy új alkotmány alkotására kerül sor, ami alkotmányjogilag új kezdetet is jelent. Ide sorolható az alkotmány nélküli állapot megszüntetésének igénye *új államok keletkezése* esetén is, illetőleg a már *létező államok alkotmányának új alkotmánnyal történő felváltása*. Ezek tehát azok a szituációk, amikor az alkotmányozó hatalom gyakorlásának tényleges feltétele fennáll. Ezekben az esetben persze a pouvoir constituant nem mindig magától – mintegy elementárisan és spontán – jelenik meg. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a politikai valóságban a tényleges hatalom birtokosa határozza meg azokat az előírásokat, amelyek az új alkotmány létrehozására vonatkozó szabályokat jelentik akár az alany, akár az eljárás tekinte-

tében. Ha viszont ezekben az esetekben az *alkotmányozó hatalom alanyának a népet tekintik*, akkor ezzel a demokratikus opcióval az *alkotmányozás folyamatára vonatkozóan is már előzetes döntést hoznak* a saját politikai közösségi lét jellegéről és formájáról, amitől már az alkotmányozó sem tud tetszés szerint eltávolodni anélkül, hogy a saját legitimitását egyúttal ne tenné kérdésessé.⁵² A politikai közösségi lét jogi alaprendje soha nem keletkezhet tisztán önkényesen vagy tetszőlegesen, ezért az alkotmányozó hatalomnak is szüksége van bizonyos szabályokra, amelyek gyakorlását előformálják. Az *alkotmányozó hatalomnak a néphez való hozzárendelése tehát a demokratikus elv érvényesülését feltételezi*, ami viszont az alkotmányozás folyamatának demokratikus eljárását is megköveteli. Ha a nép alkotmányozó hatalmát – a népszuverenitásnak megfelelően – demokratikus módon szükséges gyakorolni, akkor az alkotmányozó hatalmat csak a nép által választott, vagy a népnek közvetlenül felelős szerv vagy grémium veheti igénybe, mert a pouvoir constituant gyakorlása legitimitásának is azonos kritériumoknak kell megfelelnie, mint az alkotmányozó hatalom meghatározott alanyhoz való hozzárendelésének.⁵³ Ezért feltétlenül vizsgálni kell az alkotmányozó hatalom gyakorlásának módjára vonatkozó eljárásokat.

b) A *másik lehetőség* a hatályos jogi alkotmány normativitásának fenntartására a *pouvoir constituant és a pouvoirs constitués megkülönböztetése és elhatárolása*.⁵⁴ Ennek megfelelően az *alkotmányozó hatalomtól* – mint originális hatalomtól (a „hatalmak hatalmától”), mint a nép ebben megtestesülő szuverenitásától – *megkülönböztethetők* az általa alkotott hatalmakat (pouvoirs constitués), amelyek az alkotmányhoz kötöttek: ezek konstituált hatalmak, az alkotmány hatalmai.⁵⁵ E megoldás képes arra, hogy az alkotmány létrehozását és az alkotmány által felállított állami szerveknek az alkotmányhoz kötöttséget megmagyarázza. Ezzel – teoretikus szempontból – egyrészt az alkotmányozó hatalom gyakorlása, másrészt a létrehozott államhatalom gyakorlása világosan elválasztható egymástól: az érintkezési pont mindig az új alkotmány hatályba lépésének időpontja, amikor a pouvoir constituant a feladatát elvégezte. A pouvoir constituant nem az alkotmányhoz kötött, hanem alkotmányteremtő hatalom, míg a konstituált államhatalmak számára nemcsak az alkotmány elsőbbsége érvényes, hanem az alaptörvény fenntartása is abban az értelemben, hogy ezek csak úgy tekinthetők alkotmányosnak, és úgy gyakorolhatók alkotmányos módon, ahogy azt az alkotmány meghatározza.⁵⁶ Ez az alkotmány normáinak érvényességét megerősíti, mert minden konstituált hatalmat, vagyis a politikai hatalom konkrét hordozóit az állami funkciókban, az alkotmány alá helyezi.⁵⁷

natkozik, hogy alkotmányozó hatalomként ki rendelkezik azzal az akarattal, amelynek „hatalma és autoritása” képes a politikai egység létezését egészében meghatározni. *A nép absztrakt fogalma* azt eredményezi, hogy az akarata is elvonatkoztatott lesz, vagyis az alkotmányozás konkrét folyamatában nem értelmezhető. A népnek *amorf tömegként* szintén *nincs akarata*,³⁹ és saját magából adódóan nem cselekvőképes, ezért alkotmányozni sem tud. A nép ezért csak olyan *politikai kategóriaként* fogható fel, amelyik mind *számszerű nagysága*, mind *társadalmi-politikai fejlettsége alapján képes politikai státuszáról döntést hozni*, vagyis az alkotmányozás kapcsán cselekvő módon fellépni. Ennek a politikai értelemben felfogott népnek (nemzetnek) nem kell szükségszerűen a szociológiai-etnikai értelemben felfogott néppel – mint emberek közös nyelv, származás vagy kultúra által összekapcsolt közösségével – azonosnak lennie, de ezzel legtöbbször mégis megegyezik.⁴⁰ Feltétel viszont, hogy ez a nép (nemzet) politikailag meghatározó számszerű nagyságként a történelem folyamán – az alkotmányozás érdekében – aktívvá váljon, és ennek tudatában legyen. Ezért a nép meghatározott csoportja vagy rétege szintén lehet az alkotmányozó hatalom hordozója, de természetesen csak akkor, ha ez a csoport vagy réteg képes a politikai értelemben felfogott nép (nemzet) reprezentánsaként fellépni, és ez a fellépés elismerést kap. Így az alkotmányozást a népnek számítják be, amelyik a *pouvoir constituant* hordozója marad.⁴¹

4. Végül fontos kérdés az is, hogy *nép hogyan válhat az alkotmányozás során tevékenyé, vagyis mi alapján képes szervezetlen embertömegeből cselekvő- és döntésképes akarat- és hatás gyakorló egységgé formálódni. Az alkotmány megalkotása érdekében* ugyanis *először* a szükségszerűen megkövetelt *cselekvési- és hatás gyakorló egységet kell előállítani*. Az alkotmányozó hatalom nép általi gyakorlása nem feltételezi az egységes, önmagában homogén népakaratot. Mivel *a nép nem homogén egész*, hanem különböző csoportosulások, szerveződések, érdek- és akarati törekvések nagy számából áll, ennek a pluralitásnak az alkotmányozási folyamatban is ki kell fejeződnie, ami feltételezi az alkotmányozás nyitottságának és átláthatóságának maximumát. Az alkotmányozás politikai folyamatának ezért olyan akaratképzési folyamatnak kell lennie, amelyik a népen belül minden érdek és akarati irány számára nyitott. Másképpen megfogalmazva: az alkotmányozás eljárását úgy kell alakítani, hogy ebben minden mértékadó társadalmi és politikai erő részt vehessen, és érdek-, illetőleg akarati törekvéseit kifejezésre juttathassa. Ezzel az alkotmányozó hatalom alanyának meghatározásától fogva elválaszthatatlanul jelentkezik a kérdés az alkotmányozás folyamatának normatív szabályozá-

sára és szervezetére,⁴² vagyis arra, hogy az alkotmányozó hatalom milyen eljárás során, és milyen módon gyakorolható.

Az alkotmányozó hatalom gyakorlásának áttekintése előtt azonban célszerűnek látszik az alkotmányozó hatalom tárgyának és tartalmának vizsgálatát elvégezni. Ez ad ugyanis választ arra, hogy mire irányul a *pouvoir constituant*, és milyen problémák jelentkeznek gyakorlásával összefüggésben.

IV. Az alkotmányozó hatalom tárgya és tartalma

Az alkotmányozó hatalom tárgya egyértelműnek tűnik: ez nem más, mint egy *új alkotmány megalkotása*. Az alkotmányozó hatalom tárgya tehát *mindig konkrét* (általában törvényként megformált) *alkotmányalkotás*.⁴³ Ebből adódóan az *alkotmányozó hatalom tartalma az alkotmányos rend kialakítása és megformálása*. Az alkotmányozó hatalom feladata tehát végül is az, hogy a társadalmi együttélés – a politikai közösségi lét – számára tartós, stabil és akceptálható jogi alaprendet biztosítson.

A *pouvoir constituant* tárgyának és a tartalmának meghatározása azonban az alkotmányozó hatalom és az általa alkotott alaptörvény viszonyában problémákat vet fel. Elvileg rögzíthető, hogy az *alkotmányozó hatalom tárgyi értelemben korlátozott*: csak arra hivatott, hogy az *alkotmány nélküli állapotból alkotmányos állapotot hozzon létre*, tehát megalkossa az új állami berendezkedés alkotmányát, és ezáltal konstituálja az államot. Az alkotmányozó hatalom az új állam konstituálásáig terjed, az állam további működése már az elfogadott alkotmány szerint zajlik. Ezért ha ennek a feladatának eleget tett, akkor be kell fejeznie tevékenységét: az *új alaptörvény létrehozása után* ugyanis *már az ebben foglaltak szerint kell gyakorolni a hatalmat*, különben permanens alkotmányozás alakulhat ki, illetőleg nem lesz különbség az alkotmányozó és az alkotmányból levezetett államhatalom között. Ha viszont a nép alkotmányozó hatalma originális, közvetlen és elementáris karakterrel rendelkezik, akkor ennek következtében abban a helyzetben van, hogy elvileg bármikor kereshet és alkothat magának kifejezési formát,⁴⁴ vagyis új alkotmányos berendezkedést hozhat létre. Ez azt jelenti, hogy az *alkotmány kibocsátása után sem lehet tehát az alkotmányozó hatalmat egyszerűen ignorálni*.⁴⁵ A nép alkotmányozó hatalomként ugyanis a politikai együttélés formáját elvileg tetszés szerint képes megváltoztatni, mivel a politikai önrendelkezés teljes szabadsága megilleti.⁴⁶ A hatályos alkotmány nem alkalmas arra, hogy az alkotmányozó hatalom

különböző formákban valósul meg, és amelyek az alkotmányozó hatalom hordozója döntésének nyilvánítását, előkészítését vagy gyakorlását szolgálják.⁶⁶

a) A demokratikus *alkotmányozás klasszikus megnyilvánulásának formája az alkotmányozó (nemzet)gyűlés alkalmazása*. Erre általában akkor kerül sor, ha a korábbi (alkotmányos) állami berendezkedés válsága vagy összeomlása következtében az ezt felváltó, gyökeresen új politikai-hatalmi berendezkedés alkotmányi alapjait akarják megteremteni. A demokratikus választások alapján, illetőleg egyéb módon⁶⁷ létrehozott *alkotmányozó gyűlés dolgozza ki és fogadja el az alaptörvényt a nép alkotmányozó hatalmának közvetett megvalósulásaként*.⁶⁸ E megoldásnak azonban *két alapkövetelményt* szükséges teljesítenie. Egyrészt azt kell biztosítani, hogy ebben – a pluralista és konfliktusos társadalom reális feltételeinek megfelelően – minden meghatározó társadalmi és politikai erő a képviselőin keresztül részt vehessen.⁶⁹ Másrészt – a demokratikus alkotmányozás követelményének megfelelően – a saját eljárására vonatkozóan szükséges normatív szabályozást meghatározni és elfogadnia, legalább az alkotmányozó gyűlés ügyrendjének formájában, amiben feltétlenül meg kell határozni az alkotmány elfogadásához szükséges minősített – általában kétharmados – többséget.⁷⁰ Az alkotmányozó gyűlés tehát a nép helyébe lép, és az alkotmányozó hatalom gyakorlójává válik.⁷¹ Az alkotmányozó gyűlés tagjai rendszerint szabad mandátummal rendelkeznek, és alkotmányformáló funkciót gyakorolnak. Ennek az alkotmányozó gyűlésnek – a népszuverenitás gyakorlása szempontjából – magasabb rangja van, mint az elfogadott alkotmány alapján választott népképviselőnek (parlamentnek), mivel a *pouvoir constituant* birtokában van, és ezzel összeegyeztethetetlen, hogy külső (pl. akár alkotmányi) korlátozásoknak legyen kitéve.⁷²

b) *A következő eljárás szerint az alkotmánytervezetet megfogalmazó gyűlést – ún. alkotmányozó konventet, tanácsot vagy bizottságot – hívnak össze, vagy demokratikusan választanak*.⁷³ *E szerv dolgozza ki tehát az alkotmányt, és az alaptörvény szövegét javaslatként terjeszti elő a nép számára, aki maga dönt az elfogadásáról vagy elutasításáról*. Az alkotmány érvényességét tehát referendumos (megerősítő) népszavazáshoz kell kötni.⁷⁴ Ebben az esetben részben közvetlenül érvényesül a nép alkotmányozó hatalma. Fontos követelmény viszont, hogy a *referendum esetére relatívan magas érvényességi (részvételi) és/vagy eredményességi (elfogadási) arányt kell előírni*, mert csak így garantálható, hogy az alkotmány demokratikus úton jöjjön létre, és ennél fogva a nép alkotmányozó hatalma ne pusztán utópia vagy fikció maradjon.⁷⁵

c) Ismert az az *eljárás is, hogy meghatározott állami szerzötől (általában a parlamenttől), vagy a választójo-*

gosult polgárok meghatározott számától (ún. népi iniciatíva formájában) eredő, az alkotmány alapvető módosítására vonatkozó javaslatról általános népszavazást tartanak. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy a nép alkotmányozó hatalmának gyakorlása során a *közvetlen demokrácia formáit alkalmazzák*: az alkotmány vagy annak bizonyos része népi alkotmánykezdeményezés és népszavazás útján is létrejöhet. A lényeg azonban abban jelölhető meg itt is, hogy az alkotmányra vonatkozó javaslatról népszavazást kell tartani.

d) Az alkotmányozó hatalom gyakorlásával kapcsolatban a *fenti eljárások különböző kombinációja is elképzelhető*. A demokratikus alkotmányozás gyakorlatában általában a *reprezentatív vagy kombinált eljárások* vannak túlsúlyban, ami azt is jelenti, hogy az alkotmányozó hatalmat már nem közvetlenül vagy kizárólagosan a nép gyakorolja.⁷⁶ Ez azonban *nem jelenti* azt, hogy a *nép nem működik közre az alkotmányozásban*, vagy szerepe pusztán az alkotmánytervezet elfogadására korlátozódik.⁷⁷ Az alkotmányozás konkrét politikai erők „műve” és „hatása”, továbbá reális társadalmi viták eredménye, ezért ennek során biztosítani kell a polgárok részvételét. A részvétel konkrét formái az alkotmányozó hatalom gyakorlásának módjától függenek, amelyeknek azt kell biztosítaniuk, hogy az alkotmányozás során született különböző megnyilvánulásokat artikulálják és meghatározott konstrukcióban érvényesíthetővé tegyék. Ezért a *nép érdemi részvételének* az alkotmány kidolgozása, elfogadása, és hatályba léptetése kapcsán vagy *közvetett, vagy közvetlen formában* biztosítottaknak kell lennie.

A demokratikus alkotmányozás kapcsán – a nép alkotmányozó hatalmának érvényesülésére tekintettel – *két követelmény* mindenképpen megfogalmazható. Az *egyik* szerint az *alkotmányozás eljárása során érvényesülnie kell a többségi elvnek*, amelynek demokratikus döntéshozatali szabályként történő akceptálása azonban *hatékony kisebbségvédelmet is feltételez*. Ez elsősorban azt jelenti, hogy mielőtt az alkotmányról a többség véglegesen döntene, a mindenkori kisebbségnek elegendő alkalmat kell adni arra, hogy eltérő szándékait előadhassa, és az elképzelései helyességéről a többséget meggyőzhesse, vagyis az alkotmányozásról folyó vitában érdemi részvételt gyakorolhasson. Emellett feltétlenül ajánlott, hogy az alkotmányozó testületben a döntések meghozatalakor – de legalább a végszavazás során – legalább kétharmados többséget követeljenek meg, vagy ha ehelyett, illetőleg ezt kiegészítően még alkotmányreferendumot is terveznek, akkor itt kell a minősített döntéshozatali szabályt garantálni. A *másik követelmény az alkotmányozó hatalom legitimáltságával* függ össze. Az alkotmányozó hatalom gyakorlásának következtében létrejött alkotmány legitimitása nem hi-

c) A következő lehetőség a jogi alkotmány normativitásának védelmére az *alkotmánymódosító hatalom intézményesítése*. Az *alkotmánymódosító hatalom* (a „pouvoir constituant institué”), amelyik az alkotmány megváltoztatására hivatott, *konstituált hatalom*, vagyis az alkotmány által létrehozott, abból levezethető, általa szabályozott és intézményesített hatalom.⁵⁸ Az alkotmánymódosító hatalom gyakorlására ugyanis az alkotmányozó hatalom által már elfogadott alaptörvény ad szabályozást, amit az alkotmánymódosító hatalomnak is tiszteletben kell tartania: e hatalom *csak az alaptörvény előírásai szerint gyakorolható*, az abban rögzített – esetleg tartalmi és – eljárási szabályok betartásával.⁵⁹ Ennyiben az alkotmánymódosító hatalom kötve van az alkotmányhoz, jóllehet – ha a kööttségeket betartja – jogosult az alaptörvény megváltoztatására, ami a változó társadalmi viszonyokra tekintettel az alkotmány normativitásának fenntartása érdekében feltétlenül indokolt is, de az alkotmánymódosító hatalom – mint konstituált hatalom – csak az alkotmány szerint tevékenykedhet, mert az alkotmány alatt áll.⁶⁰ Ezzel az alkotmány lényegére és egészére irányuló változtatások korlátozhatók, és bár a nép eredeti alkotmányozó hatalmát e megoldás nem szünteti meg, de igénybevételét a rendkívüli helyzetekre szoríthatja vissza, mert annak a szervezett módon zajló, jogilag és eljárásilag kötött alkotmányos élettel szembeni érvényesülése jelentős energiát igényelne.⁶¹ Mivel *pouvoir constituant* tartalma nem irányulhat tetszés szerinti szabályozásra, és a rendeltetése az, hogy alkotmányos rendet alkosson és formáljon, ezért ha a nép alkotmányozó hatalma az alkotmánymódosító hatalom mellett aktívvá kíván válni, ezt csak úgy teheti meg, hogy az alkotmány nélküli állapotból adódó veszélyeket elkerüli, vagyis képesnek kell lennie az új jogi alkotmány megalkotására. Ehhez pedig az alkotmányozási eljárás demokratikus követelményeit be kell tartania, illetőleg az alkotmányozó hatalomra vonatkozó korlátokat figyelembe kell vennie.⁶²

d) *Végül* a fenti megoldások mellett a *pouvoir constituant* kifejezett megnyilvánulásának biztosítása, de egyúttal korlátozása és kanalizálása érdekében a nép számára az alkotmány keretében a *folyamatos hatásgyakorlás lehetőségét garantálni* kell.⁶³ A nép ugyanis azáltal, hogy a számára rendelkezésre álló ilyen hatásgyakorlási lehetőségekkel él, az alkotmány legitimitását – aktualizált konszenzusában – megújítja. Ilyen lehetőségeket egyrészt a vélemény-, a sajtó-, és a gyülekezési szabadság elismerése és alapvető jogként való garantálása teremt, aminek következtében a nép közvetlenül – ha diffúz módon is – politikai elképzeléseit és akarát artikulálhatja. Másrészt ez azáltal valósulhat meg, hogy a jogi értelemben felfogott nép a választásokon, népszavazásokon, és népi kezdeményezéseken keresztül aktív részvételével konk-

rét politikai és jogi hatásokat vált ki. Amíg a hatályos alkotmány e lehetőségeket biztosítja, addig új alaptörvénnyel történő felváltása ugyan nem zárható ki, de sokkal kevésbé indokolható.

A fenti megoldások – mivel egymást kiegészítik – természetesen együtt is alkalmazhatók, és így fokozottabb garanciát jelentenek a *pouvoir constituant* gyakorlásának korlátozására, illetőleg kanalizálására, ezáltal pedig a permanens alkotmányozás elkerülésére.

V. Az alkotmányozó hatalom gyakorlása

Mivel az alkotmányozó hatalom eredeti (originális) hatalom, ebből logikailag az következik, hogy a megvalósuló *alkotmányozás során* elvileg *maga dönt az eljárási szabályokról* is, továbbá az alkotmányozó hatalmat az általa megállapított eljárási szabályok *csak az önkorlátozás formájában kötik*: ezektől a szabályoktól eltekinthet, illetőleg vele szemben ezeknek a szabályoknak a be nem tartása nem szankcionálható. Az alkotmányozásnak ezért nem kell jogilag előírt eljárás során végbemennie.⁶⁴ Az alkotmányozó hatalmat ugyanis a korábbi („rég”) alkotmány jogilag nem korlátozhatja, vagyis az alkotmányozás során elvileg *érvényesül az alkotmány-autonómia* elve. Bár az alkotmányozó hatalom nem kötött a fennálló alkotmányhoz, de azt senki sem gátolhatja meg, hogy bizonyos fokig önmagát konstituálja, vagyis szabályokat állapítson meg a maga számára. Ezeket a szabályokat viszont az alkotmányozó hatalomnak indokolt betartania, mivel az alaptörvény megalkotása során *az eljárás fontos legitimáló elemként* érvényesül. Az alkotmányozó hatalom ugyanis az alkotmányos állam legitimitása forrásának minősül, ezért az alkotmánygenesis teremtő folyamatában, az alaptörvény megalkotásának kifejeződésében a legitimáltságnak érvényesülnie kell. Ha a *nép alkotmányozó hatalmának a népszuverenitás elvéből levezetett eszméjét* feltételezzük, akkor ez fontos előzetes döntést jelent az alkotmányozás folyamatának szervezetére és eljárására vonatkozóan. Ha ugyanis az alkotmányozó hatalom a néphez rendelt, akkor magának az alkotmányozásnak is a demokratikus alapelveknek kell megfelelnie, mert az alkotmányozást csak ez alapján lehet a népnek beszámítani, és csak ez képes arra, hogy a szükséges legitimáltságot biztosítsa. Az alkotmány akkor legitim – azaz jogi alaprendként elismert –, ha az alkotmányozó hatalom, aminek döntésén az alaptörvény nyugszik, maga is elismert.⁶⁵

A történelem folyamán a demokratikus alkotmányozásra vonatkozóan kialakultak olyan eljárások, amelyek során a *pouvoir constituant* működése

pouvoir constituant parancsából adódóan lesznek érvényesek, hanem csak akkor, ha ezek általános elismerést kapnak, ami ismét attól függ, hogy vajon a létrehozott alkotmány mennyiben áll összhangban a társadalom tagjainak jogi meggyőződésével. Annak érdekében, hogy az alkotmány jogi alaprendnek számítsa, mindig tekintettel kell lennie azokra a feltételekre, amelyek között ezt legitimként akceptálják. Az alkotmány sem nélkülözheti a legitimitást, vagyis tartalma helyességének elismerését, elfogadását, mivel ezen keresztül az állam(hatalom) legitimitásáról is szó van. A mai alkotmányos államokban az alkotmányozó hatalom és az általa létrehozott alkotmány tehát nem pusztán az alkotmányozó akarattól nyeri a legitimitást, hanem ez a nép körében meglévő, kitapintható értékékelképzésekkel függ össze, vagyis materiális tartalmak és alapértékek által is legitimálódik. Az alkotmánynak olyan szabályozási tartalmat kell kifejezésre juttatnia, amely a társadalmi együttélés számára a többség által elfogadott és akceptált normatív keretet jelenti, és amely – normatív rendként – alkalmas az együttélésből keletkező konfliktusok kezelésére. Mivel az alaptörvény tartalmában az értékékelképzéseknek tükröződnie kell, ezért ezek a későbbi alkotmány számára máris bizonyos „előzetes hatást” fejtenek ki, ami ugyancsak határt szab a pouvoir constituant mindenhatóságának.

c) Az alkotmányozó hatalomnak a néphez rendelése – a népszuverenitás alapelveinek megfelelően – az alkotmány-létrehozás demokratikus eljárását is feltételezi. Bár az alkotmány olyan eszköz is, amivel az alkotmányozást gyakorló politikai erők az elért eredményeiket konszolidálni törekednek, az alkotmányozás – éppen az alkotmánnyal szemben támasztott követelmények következtében – nem szolgálhat egyes politikai erők kizárólagos elképzeléseinek megvalósítására. A demokratikus alkotmányozásnak tehát reális konstituáló eljárásként pluralisztikus jellegűnek kell lennie, mivel a „nép alkotmányozó akarata” nem más, mint az alkotmányozásban részt vevő erőcsoportok és pártok egymásnak feszülő alkotmánykonceptiójának eredője, tehát nem lehet valamely csoport kizárólagos voluntarista döntése.⁸⁵ Ezért az alkotmányozás eljárási szabályainak meghatározása is bizonyos korlátot jelent az alkotmányozó hatalom számára. Az alkotmányozás demokratikus eljárása egyúttal magának az alkotmánynak a demokratikus struktúráját is feltételezi. Máskülönb a nép a pouvoir constituant gyakorlása során a saját legitimitációjával kerülne elmentmondásba.⁸⁶

d) Az alkotmányozó hatalom nem engedheti meg magának, hogy azokat az értékeket és alapvető meggyőződéseket, illetőleg elveket figyelmen kívül hagyja, amelyek ma a nemzetközi jogban a nemzetek közösségének szilárd normakészletéhez tartoznak, és

minden demokratikus állam világszerte elismert alapját képezik.⁸⁷ Ide sorolható mindenekelőtt az emberi méltóság megóvása és az emberi jogok védelme, amihez minden alkotmányozó hatalom tartalmilag kötve van. Bár az alkotmányozó hatalom elvileg megteheti, hogy e szempontokat nem veszi figyelembe, de ez azzal a következménnyel jár, hogy az általa létrehozott alkotmány nem felel meg az alkotmányos demokráciák alaptörvényét jellemző sajátosságoknak,⁸⁸ és nem lesz képes funkciói teljesítésére, továbbá normatív ereje is kétségessé válik. Az ilyen alkotmány alapján konstituált állam pedig a demokratikus értékek mellett elkötelezett nemzetközi közösségnek sokkal kevésbé elfogadott tagja lesz, ami saját külső szuverenitását eleve erodálja.

e) Végül feltehető a kérdés, hogy vannak-e olyan természetjogi értékek és elvek, amelyek az alkotmányozó hatalom számára tartalmi köztöttségeket jelentenek, és amihez a pouvoir constituant kötve volna.⁸⁹ Az ily módon tételezett korlátokat vagy a pozitív jog fölött álló, kívülről megszabott jogi köztöttségekként értik, vagy az alkotmányozó hatalom átfogó szabályozásának önmaga általi belső korlátozásaként.⁹⁰ A pozitív jog feletti alapelvek azonban – ha ilyenként komolyan is veszik ezeket – még nem a pozitív jog részei, hanem a pozitív jog előtti, mivel a pozitív jogot megelőzik, és a megkövetelt legitimitációt kölcsönzik a számára, vagyis a pozitív jogelveknek kötelező erkölcsi erő adnak, vagy tőlük megvonják azt. Ezek azonban túlnyomóan adott kultúrkörhöz kötöttek, és ennyiben történelmileg változtathatók. A helyük a társadalom tagjainak etikai-erkölcsi tudatában van, és a pozitív jog forrásaiként vagy iránypontjaként innen gyakorolnak hatást, anélkül azonban, hogy ennek a részei lennének.⁹¹ Az alkotmányozó hatalom akarata és elképzelése a konkrét alkotmányozási szituációban azonban sem nem pusztán faktikus, sem nem üres normatív-erkölcsi értelemben, mert a népben – ha alkotmányozó hatalomként tevékenykedik – léteznek erkölcsi nézetek, elképzelések és alapelvek,⁹² amelyek az alkotmányozásra vonatkozó politikai impulzusokat meghatározzák, és amelyeket saját meggyőződésként képviselve az alkotmányba intézmények, szabályok és eljárások formájába ültetnek át. A mégoly jól megalapozott erkölcsi posztulátumok sem képesek azonban érvényességet előidézni, ha az alkotmányozó hatalom ezeket nem teszi a magáévá, és nem lép fel ezeknek az alkotmányba való átvezetése érdekében.⁹³

A fentiek összefoglalásaként megállapítható, hogy az alkotmányozó hatalom ma sokféle formai és materiális korlátnak van alávetve. Ha az alkotmányozás során ezek a korlátok nem valósulnak meg, akkor az alkotmányozó hatalom ugyan létrehozhat új alaptörvényt, de ez az alkotmány nem lesz képes alapvető funkciói teljesítésére, és nagy valószínűséggel nem felel meg a

vatkozhat arra, hogy az alkotmányozó hatalom a korábbi alkotmány értelmében alkotmányos módon járt el.⁷⁸ A legitimitással az alkotmány tartalmának helyességére, igazságára és elismerésére kérdeznek rá, és ennek következtében általában az államéra. A demokratikus alkotmányos államokban az alkotmányozó hatalom és az általa alkotott alkotmány nem pusztán a nép akarata által nyer legitimitást, hanem döntő módon a népben fennálló érték-, igazságossági és biztonsági elképzelésekkel való összhang következtében. Ezt a legitimitást a demokratikus alkotmányozás folyamatában a történelem, a kultúra és a politikai fejlődés alakította ki és formálja. Ennek az elképzelésnek a fennállása és tartóssága racionálisan és történelmileg indokolt objektivitással rendelkezik, ami az emberi jogokban, a szabad demokratikus alaprendben, a hatalommegosztás és a jogállamiság elvében ragadhatók meg, de ez az objektív értékkötött megerősítés azonban még igényli a nép tényleges beleegyezését, vagyis konszenzusát.⁷⁹ Az alkotmányozó hatalom gyakorlása során tehát erre a szubjektív legitimáló tényezőre – azaz a nép beleegyezésére és hozzájárulására – feltétlenül *tekintettel kell lenni*.

A fenti fejtegetésből látható talán, hogy az alkotmányozó hatalom gyakorlása elvileg nincs kötve eljárási szabályokhoz, praktikus azonban mégis léteznek olyan normatív feltételek, amelyek betartása fontos annak érdekében, hogy az alkotmányozó hatalom biztosítsa az általa elfogadott alkotmány normatív érvényét. A nép alkotmányozó hatalmának gyakorlása *nem lehet tetszőleges*, mert meg kell felelnie a demokratikus alkotmányozás követelményeinek. Ha ennek nem tesz eleget, akkor az általa létrehozott alkotmány nem lesz képes a politikai közösségi lét jogi alaprendjének biztosítására.⁸⁰ Ennek következtében megállapítható, hogy az alkotmányozó hatalom a történelmi fejlődés során nem csak demokratizáltta, hanem egyidejűleg – az akarati elképzelésre orientált homogén népfogalom feloldásával – pluralizáltta, mediátizáltta, és eljogiasítottá is válik.⁸¹

VI. Az alkotmányozó hatalom korlátai

Az alkotmányozó hatalom eredeti és extrakonstitucionális karakteréből az következne, hogy a *pouvoir constituant korlátlan hatalom*, mivel csak a saját döntésén múlik, hogy milyen tartalmú alaptörvényt fogad el.⁸² Az alkotmányozó hatalom számára tehát *elvileg nem léteznek előre adott jogi kötöttségek*, mivel a jogi alkotmányt csak az alkotmányozó hatalom originális aktusa hozza létre és legitimálja, tehát az al-

kotmány nem előzheti meg az alkotmányozó hatalmat, így korlátot sem állíthat fel számára. Ebből azonban még nem lehet azt a következtetést levonni, hogy az alkotmányozó hatalom az alkotmányozás során tetszőleges és önkényes hatalomként tevékenykedhet. Léteznek ugyanis olyan követelmények, amelyek behatárolják a *pouvoir constituant* mozgásterét, illetőleg megakadályozzák, hogy e hatalom alanya tetszőleges tartalmú alkotmányt hozzon létre. Az e követelményekből adódó *korlátok az alábbiakban* foglalhatók össze.

a) Az alkotmányozó hatalmat már eleve a *tárgya* – az alkotmány – fogalmilag *szükségszerűen korlátozottá teszi*. Az alkotmányozó hatalomnak ugyanis arra kell irányulnia, hogy alkotmányt alkosson. Az alkotmányozó hatalomnak tehát – a megbízatásából adódóan – azokkal a követelményekkel kell számolnia, amelyek a leendő alkotmányból következnek. Az alkotmányozás *konkrét tárgyának és tartalmának meghatározása* függ a korszak fejlődési sajátosságaitól, a legfontosabb társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok fejlettségétől, és azoktól a feladatoktól is,⁸³ amelyek az adott politikai közösségben jelentkeznek. Az alkotmányozás *nem lehet tértől és időtől független*, azokra a konfliktusokra kell megoldást találnia, amelyek a *társadalmi együttélés szempontjából kiemelkedő és alapvető fontosságúak*. Ha az alkotmányozó hatalom ettől eltekint, és tetszőleges rendelkezéseket alkot, akkor a megszülető alkotmány nem lesz adekvát a szabályozandó társadalmi viszonyokkal. Az *alkotmány* tehát nem lehet öncélú: az a rendeltetése, hogy adott politikai közösségi léten belül sajátos integrációs rendként a politikai és társadalmi hatalmi és érdekkonfliktusok számára olyan formákat és módokat biztosítson, amelyek ezek békés, erőszakmentes megoldását teszik lehetővé, és garantálják a társadalom tagjai szabad, demokratikus és egyenjogú együttélését. Az alkotmánynak az állami-politikai hatalom jogi rendjéről és szervezetéről, ennek tagolásáról és korlátozásáról is rendelkeznie kell.⁸⁴ Ez olyan *alapkonszenzust* feltételez, amely biztosítja azt a minimális megegyezést, ami a továbbiakban az alkotmányos berendezkedés alapját és a különböző politikai erők mozgásterének, hatásgyakorlásának a keretét képezi. Ennek az *alapkonszenzusnak a kifejezésre juttatása az alkotmány legfontosabb feladata*, ezáltal fejt ki egységesítő, integráló hatását. Az alkotmányozó hatalom természetesen megteheti, hogy olyan alaptörvényt alkot, amely erre a megegyezésre nincs tekintettel, de akkor az alkotmány pusztán a diktatórikus hatalomgyakorlás elfedésére irányulhat.

b) Az alkotmányozás során a *jog kötelező alkotásáról* van szó, és az alkotmányoknak mindig tartós jogviszonyokat kell megalapozniuk. Az alkotmányba foglalt jogtételek – alkotmánynormákként – nem a

ban csak a legitimációs kérdést fogalmazza meg, és a válasza tekintettel üres marad. Böckenförde: i. m. 92–93. o.

¹¹ Vö. Böckenförde: i. m. 93. o.

¹² Erre vonatkozóan lásd Schneider: i. m. 6–7. o.

¹³ Megjegyzendő azonban: „semmi esetre sem tűnik kényszerítőnek, hogy egy demokráciában az alkotmányozó hatalomnak mindig a népnél kell lennie. Nagy-Britanniában pl. az egész alkotmányjog a 'Sovereignty of Parliament' elvére támaszkodik; itt senki sem jutna még csak távolról is arra az elképzelésre, hogy az alkotmányozó hatalmat mintegy a néphez telepítse. Ennyiben az alkotmányozó hatalom 'helymeghatározása' mindig a politikai kultúra és tradíció problémája.” Schneider: i. m. 5. o.

¹⁴ „Az alkotmányozó hatalom 'politikai' fogalma számára – ahogy ezt az alkotmány uralmáért folyó harcban alkalmazták – az a döntő, hogy ki jön ennek alanyaként számításba. Mert egy ilyen 'birtokos' nélkül, aki a pouvoir constituant-t a maga számára igénybe veheti, vagy akinek ezt be kell számítani, ez a doktrína politikailag funkció nélküli volna.” Schneider: i. m. 12. o.

¹⁵ Vö. Böckenförde: i. m. 94. o.

¹⁶ Vö. H. Heller: Staatslehre. A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N. V. Leiden 1934. 277. o.

¹⁷ Ebben az értelemben a nép alkotmányozó hatalma először az Észak-Amerikai Egyesült Államok 1787. évi alkotmányában jelent meg. A preambulum rögzítette: „Mi, az Egyesült Államok népe, annak érdekében, hogy tökéletesebbé tegyük az Uniót, ... meghatározzuk és bevezetjük az Amerikai Egyesült Államok jelen Alkotmányát.” Vö. az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának preambulumaival. In: A. Hamilton–J. Madison–J. Jay: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Európa Könyvkiadó, Budapest 1998. 643. o.

¹⁸ Vö. Böckenförde: i. m. 95. o.

¹⁹ Más kérdés, hogy amikor Sieyès a nemzetről – mint az alkotmányozó hatalom hordozójáról – beszélt, akkor ezzel nem az empirikus lakosságot a maga természetes akaratában gondolta el, hanem a saját magának – politikai alanyként – tudatára ébredt nép öntudata összességét. „A nemzet ebben az értelemben a politikai akaratában meghatározott szellemi, erkölcsi, kulturális elképzelések és meggyőződések által formált. A 'nemzet akarata' szintén nem a sokaság partikuláris akaratának összeadásaként volt elgondolva (volonté de tous), hanem általános akaratként (volonté générale) a rousseau-i értelemben, amiben a közélet alakítására és életvezetésére vonatkozó elismert alapelvek a kinyilvánításukat találják.” Böckenförde: i. m. 108. o.

²⁰ Vö. Stern: i. m. 147. o.

²¹ „Tartalmilag Sieyès – maga teológus – a pouvoir constituant fogalmába Isten meghatározott attribútumait – ahogy ezeket a keresztény teológiában kidolgozták – helyezte át a népre: potestas constituens, norma normans, creatio ex nihilo. A teológiai fogalom a politikai fogalomba való átültetésének értelme – a politikai teológia pregnáns esete eredeti értelemben – világos: a nép – mint emberi szubjektum – számára kell a politikai-társadalmi rend alakítására vonatkozóan a teljes rendelkezési hatalmat elismerni, ennek kell a tulajdonképpeni értelemben az előidézőjévé válnia.” Böckenförde: i. m. 95. o.

²² Az alkotmányozó hatalom tanát agresszív praktikus célkitűzéssel állították fel, ami a forradalmi – az államot és a társadalmi rendet megdőntő – alkotmányozás típusára orientálódott. Vö. P. Badura: Staatsrecht. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1996. (2) 8. o.

²³ Stern: i. m. 144. o.

²⁴ Ilyen oktrojált alkotmányok Itáliában (Statuto Albertino von Piemont), de Poroszországban (1848) is találhatók. Schneider: i. m. 9. o.

²⁵ Az uralkodó alkotmányozó hatalma „csak az Isten által legitimált világrend keretében indokolható, amelyben a

monarcha és családja szakrálisan legitimált, vagyis a mindenható isteni akarat megbízottjaként vagy reprezentánsaként lenhet meg és léphet fel.” Böckenförde: i. m. 96. o.

²⁶ Vö. Schneider: i. m. 9. o.

²⁷ Stern: i. m. 147. o.

²⁸ Häberle szerint „az alkotmányozó hatalom tényleges gyakorlásától szigorúan el kell választani az erre – leginkább az írott alkotmányok preambulumaiban történő – szövetszerű hivatkozásokat, amelyeknek azonban rendszerint csak legitimációs vagy szimbolikus jelentőségük van.” P. Häberle: Die verfassunggebende Gewalt des Volkes im Verfassungsstaat – eine vergleichende Textstufenalalyse. Archiv des öffentlichen Rechts 112 (1987) 54. o.

²⁹ Heller: i. m. 277. o.

³⁰ A közösségképződésnek azonban objektív és szubjektív tényezői vannak. Az objektív tényezőkhöz sorolható a közös származás, a közös kulturális-nyelvi örökség egysége, továbbá bizonyos vallási meggyőződés, valamint a politikai sorsközösség – és az ebben manifesztálódott történelmi tapasztalat – együttese. A szubjektív tényezőt az jelenti, hogy ez a közösség – az objektív adottságaiban gyökerező – azonosságtudatot, szellemi-lelki összhangot, összetartozás-érzést alakítson ki, ami által megkülönböztethető egységgé formálódik. Látható, hogy azok a tényezők, amelyek a népek kialakulásához és megkülönböztetéséhez vezetnek, rendkívül komplex és nehezen megragadható jelenségek. Vö. Petrétei József: „Európa-nemzet” – dilemmák az európai alkotmányozás körül. In: Széphalmi diéta. Tanulmányok 2004–2005. Civil Akadémia Alapítvány, é. n. 161–162. o.

³¹ Ehhez egyrészt a népnek egybefüggő településszerkezettel kell rendelkeznie, tehát adott területhez kötődnie, másrészt mind számszerű nagysága, mind társadalmi-politikai fejlettsége alapján képesnek kell lennie arra, hogy a hatalomgyakorlás céljából állami vagy legalább autonóm-területi szervezetet hozzon létre. Nem feltétel természetesen, hogy akarjon is önálló államot létrehozni, hiszen az önrendelkezési jog célja éppen az, hogy a mindenkori nép számára lehetővé tegye a szabad választást politikai státuszáról, ami természetesen azzal is járhat, hogy az illető nép egy „idegen” állam részévé kíván válni, vagyis másik független állammal egyesülni, ahhoz csatlakozni, de magában foglalhatja azt is, hogy más politikai-autonóm státuszt választ. Vö. Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. A Magyarországtudományok könyvtára XVII. Teleki László Alapítvány, Budapest 1995. 10. o.

³² „A népszuverenitás elmélete, amely a népet nem mint az állam alkatelemét s az állam szuverenitásának képviselőjét, hanem mint önmagában szuverén urat képzele el: egy ilyen értelemben egyáltalán nem létező egységet tekint a szuverenitás alanyának. A szuverenitást megsemmélyteleníti.” Szabó József: A szuverenitás. Acta XI. Szeged 1937. 6–7. o.

³³ Vö. Szabó: i. m. 6. o.

³⁴ „Az alkotmányozó hatalom az alkotmányos állam számára az egyetlen szuverén hatalom, amelyik létezik.” M. Kriele: Einführung in die Staatslehre. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1994. (5) 79. o.

³⁵ Vö. K. Stern: Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. II. kötet, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1980. 22. o.

³⁶ A népszuverenitás ezért mind a nép alkotmányozó hatalmára vonatkozó döntést, mind – az alkotmányozás aktusa után – az államhatalom legitimációját magában foglalja. Ezután a népakarat már nem korlátlan, hanem az adott alkotmányhoz kötött. Vö. Stern: i. m. II. 23. o.

³⁷ A Német Szövetségi Alkotmánybíróság megállapítása szerint „Az alkotmányjogilag szükségszerű demokratikus legitimáció megköveteli a néptől az állami feladatokkal megbízott szervekhez és tisztségek ellátókhöz való töretlen legitimációs láncot. A legitimációnak természetesen nem kell minden esetben a közvetlen nép általi választás útján végbemennie. Rend-

modern demokráciák alkotmányaival szemben felállított alapkövetelményeknek sem. A *diktatúrák lát-szatalkotmányai* (a fiktív alkotmányok) – többek között – azért *nem képesek betölteni hatalomkorlátozó jellegüket*, mert *normativitásuk* – a fenti követelmények teljesítésének hiányában – *nem érvényesül*.

Összegzés

Az *alkotmányozó hatalomra vonatkozó elképzelés nem választható el keletkezésének és változásának történelmi feltételeitől*. A *pouvoir constituant* meghatározott történelmi-politikai folyamat során keletkezett, meghatározott erők hordozzák és formálják, és adott esetben meg is szüntetik. Ezen túlmenően szorosán összefügg a közösségi lét politikai állapotával, aminek alkotmányáról vagy alkotmányozásáról szó van. Az alkotmányozó hatalom tana nem az alkotmánykeletkezés faktikus (tényleges) folyamatát írja le, hanem minimális feltételeket állít fel a demokratikus alapelvek szerinti legitim alkotmányozás számára. Ez utal az alkotmány legitimáló érvényességi okára, ami – másként mint a jogrendszer egyéb alkotórészei – nem a pozitív jog előírt normáiból levezethető legalitás-összefüggésbe illeszkedik.⁹⁴

A *nép alkotmányozó hatalma* tehát az a *tényező*, ami a *normatív alkotmányt* – az adott politikai közösségi lét (az állam) jogi alaprendjeként – *meghatározza és legitimálja*. E feladatának azonban csak akkor képes eleget tenni, ha megnyilvánulása sajátos eljáráson keresztül, a számára meghatározott korlátok betartásával történik. A alkotmányozó hatalom akarata – egyszeri akarati aktusaként – azonban nem képes az általa létrehozott alkotmány reális érvényességét minden tekintetben megalapozni, és ezt az érvényességet teljes mértékben megtartani. Az *alkotmány érvényessége a normatív erejének kérdése is*, vagyis annak a képességének a kérdése, hogy a társadalmi együttélésre vonatkozóan meghatározó és reguláló módon tud-e hatást gyakorolni.⁹⁵ Ez *egyrészt* az alkotmány tartalmának realizálási lehetőségétől függ: ha az alkotmány jogtételei a társadalmi szituáció adottságaihoz kötődnek, és ezt megkísérlik megőrizni és továbbfejleszteni, akkor annál inkább képesek a szabályozó hatás kifejtésére. *Másrészt* az alkotmány normatív ereje az alkotmányos életben résztvevőknek attól az aktuális akaratótól függ, akik az alkotmány tartalmát realizálják.⁹⁶ Az alkotmány szabályozó ereje ugyanis nem függetleníthető sem attól a készségtől és képességtől, hogy tartalmát kötelezőként fogják fel, sem pedig attól az elhatározottságtól, hogy ezt a tartalmat az esetleges ellenállással szemben is megvalósítsák. Ezért az alkotmány normatív érvénye döntően a jogi alap-

rend tartós fennmaradását biztosító – alapvető konszenzuson nyugvó – akarat függvénye.

Jegyzetek

¹ Böckenförde szerint a jog alapja is a joghoz tartozik. Az érvényes jogrendszer nincs felmentve az alól a szükségesség alól, hogy jog előtti adottságokból alapozzák meg, és legitimálják; máskülönben elveszíti érvényességi erejét és érvényességi igényét. A jognak a jogra történő visszavezetése bár a jogrendszeren belül részben elvégezhető – a rendelet és a törvény viszonylatában, illetőleg a törvény és az alkotmány viszonylatában –, de a jogrendszer legmagasabb fokát jelentő alkotmány esetében már nem. A jognak a jog előtti adottságokhoz való kapcsolása, a normativitás és a fakticitás közötti hiányzó láncszem problémája ezért az alkotmány esetében elháríthatatlan módon kerül elő. Vö. E.-W. Böckenförde: Die verfassunggebende Gewalt des Volkes – Ein Grenzbe-griff des Verfassungsrechts. In: E.-W. Böckenförde: Staat, Verfassung, Demokratie. Studien zur Verfassungstheorie und zum Verfassungsrecht. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1991. 91–92. o.

² Vö. H.-P. Schneider: Die verfassunggebende Gewalt. In: Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. VII. kötet, (Szerk. J. Isensee – P. Kirchhof) C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg 1992. 4. o.

³ Vö. K. Stern: Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. I. kötet, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1984. (2) 146. o.

⁴ A különböző aspektusokat lásd Böckenförde: i. m. 92. o.

⁵ Vö. Schneider: i. m. 5–6. o.

⁶ Ennek az alkotmányos államban politikai „harci fogalomként” a belső szuverenitásra vonatkozó kérdésre kell választ adnia.

⁷ „Az alkotmányozó hatalom jogi értelemben nem a nép ősi hatalma, hanem az erre felállított szerv, tehát a parlament, vagy ha népszavazás van előírva, a választójogosult polgárok összessége.” W. Henke: Staatsrecht, Politik und verfassunggebende Gewalt. In: Der Staat 19 (1980) 206. o.

⁸ Böckenförde: i. m. 94. o. C. Schmitt az alkotmányozó hatalmat olyan akaratként magyarázza, „amelynek hatalma vagy autoritása képes arra, hogy a saját politikai létezésének jellegéről és formájáról a konkrét összdöntést meghozza, tehát a politikai egységet egészében meghatározza.” Az alkotmányozó hatalom tehát politikai akarat, parancs, amelyik a politikai létből keletkezett. C. Schmitt: Verfassungslehre. Duncker & Humblott, Berlin, 1983. (6) 75–76. o. Schmitt szerint az autoritás lényegében a kontinuitás momentumán nyugvó tekintélyt jelöli, és a tradícióra és a tartósságra való hivatkozást tartalmazza. Böckenförde definíciója annyiban különbözik C. Schmitt meghatározásától, amennyiben ez nem a politikai döntések meghozatalára, hanem az alkotmány normatív érvényességi igényének létrehozására, hordozására és megszüntetésére figyel. Következésképpen az alkotmányozó hatalmat legitimációs fogalomként fogja fel.

⁹ Stern: i. m. 146. o. Carl Schmitt szerint az alkotmány és az alkotmánytörvény különbözik. „Az alkotmány pozitív értelemben az alkotmányozó hatalom aktusa által keletkezik. Az alkotmányozás aktusa ilyenként nem valamilyen egyes normalizálás, hanem egyszeri döntés által meghatározza a politikai egység egészét sajátos létezési formájára tekintettel.” Schmitt: i. m. 21. o. Az alkotmányt tehát politikai döntésként feltételezi. Stern szerint viszont ez a decizionista alkotmányfogalom félreismeri azt, hogy az alkotmányozó hatalom döntésének normában kell lecsapódnia azért, hogy konstituáló módon hatni tudjon. Az alkotmány mint döntés és az alkotmánytörvény mint e döntés konzekvenciájának elválasztása túl merev. Stern: i. m. 71. o.

¹⁰ Böckenförde szerint egy ilyen konstrukció bár Kelsen pozitivistá normativizmusától fogva ajánlja magát, ez azon-

határozása, de itt is tekintettel kell lenni a képviseleti elv követelményére.

⁶⁸ Látható tehát, hogy a demokratikus reprezentáció, illetőleg a képviseleti demokrácia gondolata a nép alkotmányozó hatalmának tanában jelentős szerepet játszik. Herzog: i. m. 313. o.

⁶⁹ Annak érdekében, hogy a népszuverenitás elvének maradéktalanul eleget tegyenek, az alkotmányozó gyűlésnek elsősorban a demokratikus elveken nyugvó választás alapján kell létrejönnie. A népszuverenitás megvalósulása ekkor a képviseleti elvnek megfelelően érvényesül.

⁷⁰ Schneider szerint, ha egy általános választásból keletkező alkotmányozó nemzetgyűlést hoznak létre, akkor ezt semmi sem korlátozza, hogy az alkotmányt maga fogadja el, mégpedig rendszerint tagjai kétharmados többségével. Schneider: i. m. 16. o.

⁷¹ „Minden alkotmányozó gyűlésnek ezenkívül a sajátja, hogy megbízatása tárgyilag kötve van.” BVerfGE 1, 14 (61)

⁷² „Egy alkotmányozó gyűlésnek magasabb rangja van, mint a kibocsátott alkotmány alapján választott népképviseltek. Ez a 'pouvoir constituant' birtokában van. Ez alkotja az új, a leendő állam számára kötelező, sajátos erővel kialakított alkotmányos rendet.” BVerfGE 1, 14 (61)

⁷³ Erre abból a megfontolásból kerülhet sor, mert a nép maga közvetlenül nem képes az alkotmányt minden részleteiben kidolgozni.

⁷⁴ Szövetségi államok esetében gyakori, hogy a szövetségi alkotmány elfogadásához az egyes tagállamok minősített szavazását – általában 2/3-os vagy 3/4-es többségű – hozzájárulását is megkövetelik.

⁷⁵ Vö. Schneider: i. m. 15. o.

⁷⁶ Schneider szerint egészen ritkák a tiszta „népközvetlen” alkotmánylétrehozási eljárások, bár már az 1647-es leveller „Agreement of the People”-nek alapul szolgált az az elképzelés, hogy a nép az alkotmányozás során nem képviselhető. Schneider: i. m. 17. o. Az 1793. évi francia alkotmány esetében is – bár tisztán forradalmi alkotmány volt – megállapítható, hogy ezt először a nemzetgyűlés fogadta el, és csak utólag vetették alá referendumnak. Hasonló az 1946-os IV. köztársaság alkotmánya, és az 1978-as spanyol királyság alkotmánya is. Másrészt a weimar-i birodalmi alkotmányt – amelyik különösen demokratikusnak számított –, és a hatályos német alaptörvényt sohasem terjesztették elő a népnek elfogadásra. Schneider: i. m. 9. o.

⁷⁷ „Itt a népi vétum könnyen elfajul pusztá akklamációvá, amiben a nép alkotmányozó 'hatalma' felismerhetetlenségig elillan.” Schneider: i. m. 17. o.

⁷⁸ A legitimitást a legalitástól – az alkotott joggal való összhangtól – is meg kell különböztetni, mivel ilyen éppen az alkotmányozó hatalom számára nem létezik. Vö. Stern: i. m. I. 149. o.

⁷⁹ A konszenzust szubjektív legitimációs tényezőként nem szabad minden egyes alkotmányi normával való összhang értelmében félreérteni. Az alapelvekben való összhangról, azonosságról van szó. Stern: i. m. I. 149. o.

⁸⁰ Hasonló elvárások fogalmazhatók meg az alkotmányozó hatalom korlátaival kapcsolatban is.

⁸¹ Vö. Schneider: i. m. 9. o.

⁸² „Aki az alkotmányozást elementáris 'őshatalom' kifejezéseként fogja fel, amelyik mindenkor forradalmilag törhet ki, nehezen fogja tudni elismerni a pouvoir constituant bármilyen határait, sőt az erre vonatkozó kérdést teljesen elhibázottnak fogja érezni.” Schneider: i. m. 18. o.

⁸³ Kovács István: Alkotmány. In: Állam- és Jogtudományi Enciklopédia. (Főszerk. Szabó I.) Akadémiai K. Budapest 1980. 7. o.; Ádám Antal: Az új magyar alkotmány megalkotásának szükségességéről. Juss 1992. 1-2. sz. 19-25. o.

⁸⁴ „Ezek minden jogi rend számára immanensek, függetlenül attól, hogy milyen módon van ez a rend kialakítva.

Az abszolút hatalom, amelyik abszolút akar maradni, nem rögzíthető az alkotmányban.” Böckenförde: i. m. 107-108. o.

⁸⁵ Vö. K. Beye: Verfassung und politisches System. In: Verfassung und politisches System 1. (Szerk. W. Gagel, D. Brosser, P. Haungs, R. Schörken) Jahrgang 17/1984 – Heft 1. Klett, 5-6. o.

⁸⁶ „Éppoly kevésbé, mint ahogy egy fejedelem – aki az alkotmányozó hatalom gyakorlására vonatkozó igényét az örökletes monarchiára támasztja – sem mondhat le arról, hogy az általa kibocsátott alkotmányban is a dinasztikus trónöröklést írja elő, a nép sem tekinthet el demokratikus alkotmányozóként attól, hogy az alapvető rendjében a demokrácia struktúrára elvét rögzítse.” Schneider: i. m. 20. o.

⁸⁷ Vö. Schneider: i. m. 20. o.

⁸⁸ „Ha a pouvoir constituant birtokosa elhanyagolja a minden állami lét világszerte elismert alapját, számolnia kell annak a kérdésnek a felvetődésével, hogy vajon az, amit megalkotásra előkészít, meg szolgálja-e egyáltalán az alkotmány nevet.” Schneider: i. m. 20. o.

⁸⁹ Vitatott, hogy az alkotmányozó kötve van-e az íratlan, ún. államfeletti (természet)joghoz, amely minden írott jog számára immanensen előre adott jogelveket jelent. A természetjogi felfogás erre igennel válaszol, a pozitívizmus, a relativizmus, a voluntarizmus és a decizionizmus viszont tagadja az ilyen köötöttségeket. Vö. Stern: i. m. I. 150. o.

⁹⁰ Böckenförde szerint a jogi érvényesség abban az értelemben, hogy a fennálló köötöttség megtartását jogi-eljárászerű módon behajthatják, már a pozitív jogrendszerhez – itt tehát a hatályos alkotmányhoz – való hozzátartozást feltételezi. Ezt azonban csak az alkotmányozó hatalom hozza létre és legitímálja. Ha viszont a jogi érvényességet az alkotmányozó hatalomra vonatkozó követelés értelmében képzelik el, ennek jogi behajthatósága attól függ, hogy az alkotmányozó hatalom ennek eleget tesz-e, így ez a konkrét jogi érvényességre vonatkozóan az alkotmányozó hatalom általi elismeréstől és pozitív átültetésétől függ. Ha viszont ez az ilyen elismerésen és átültetésen múlik, úgy – bár az alkotmányozó hatalom aktusának legitimációs hiányát okozhatja, és az így megteremtett alkotmány kötelezőségét kérdésessé teheti, de – ez a vonatkozó jogi alapelveket a behajtható jogként történő érvényességéhez nem segíti hozzá. Vö. Böckenförde: i. m. 109-110. o.

⁹¹ Böckenförde: i. m. 110. o.

⁹² Ezek alatt legtöbbször olyan „történelmi és morális kategóriákat” értenek, amelyek sajátos értékeket és az európai jogi kultúra legfontosabb, általánosan elismert közös jogelveit jelentik. Megjegyzendő azonban, hogy ezek az értékek és jogelvek az érvényes kategóriái: „ezek – nagyon absztrakt módon – egy meglévő vagy posztulált konszenzust jelölnek, azonban ezt nem képesek magukból megalapozni.” Böckenförde: i. m. 112. o.

⁹³ Vö. Böckenförde: i. m. 111. o.

⁹⁴ Badura: i. m. 9. o.

⁹⁵ Vö. K. Hesse: Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, Karlsruhe, 1977. (10) 17-18. o.

⁹⁶ „Csak olyan mértékben képes az alkotmány a normatív erejét kibontakoztatni, amennyiben mindkét feltétel adott.” Hesse: i. m. 18. o.

szerint elegendő, hogy ez visszavehető közvetetten a népre, mint az államhatalom hordozójára.” BVerfGE 47, 253 (275)

³⁸ Ez tehát azt is jelenti, hogy a nép közvetlen – pl. népszavazás – útján gyakorolt hatalma is az alkotmányhoz kötött, az abban előírt eljárással és megállapított korlátok között vehető igénybe.

³⁹ Vagy csak rendkívül diffúz és nem definiált akaratlan rendelkezik, ami alkalmatlanná teszi az alkotmányozásra.

⁴⁰ Talán Svájc erre a legvilágosabb példa. Vö. Böckenförde: i. m. 96. o.

⁴¹ Ez volt a harmadik rend (polgárság) helyzete a francia forradalomban. Ez vált politikailag posztulálttá és egyidejűleg artikulálttá Sieyès „Mi a harmadik rend?” című vitáirátában is. Vö. Böckenförde: i. m. 96–97. o. Kérdés persze továbbra is az, hogy milyen értelemben és milyen legitimitációval végezhető el egy ilyen beszámítás. Vö. Schneider: i. m. 12. o. Erre a választ az alkotmányozó hatalom gyakorlása adhatja meg.

⁴² „Alkotmányozó hatalomként az az akarat jelölhető, amelynek 'hatalma és autoritása' képes arra, hogy a politikai egység létezését egészében meghatározza. Normalizálás nélkül azonban egy embertömegnek nincs sem döntésképes akarata, sem akcióképes hatalma, legkevésbé birtokol azonban autoritást.” Heller: i. m. 278. o.

⁴³ Schneider: i. m. 10. o.

⁴⁴ Vö. Böckenförde: i. m. 99. o.

⁴⁵ Vö. Stern: i. m. I. 153. o.

⁴⁶ Vö. Schneider: i. m. 13. o. Ezért a népszuverenitás elvére való egyszerű hivatkozás igazából nem segít abban, hogy ezt az elvet a fennálló alkotmány szerint értelmezzék, mert a szuverén nép elvileg az alkotmányos rendet bármikor kérdésessé teheti. Schneider: i. m. 15. o.

⁴⁷ A forradalmi helyzetek kezelésére a hatályos alkotmányokban található ilyen rendelkezések nem alkalmasak, mivel az alkotmányozó hatalom általában azzal az igénnyel lép fel, hogy a fennálló rendszert – így ennek alkotmányát is – teljes egészében megváltoztassa. Mivel az alkotmányozó hatalom megelőzi az alkotmányt, ezért a hatályos alkotmány szervezeti vagy eljárási szabályai sem kötik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy új alkotmány elfogadását jelentő alkotmányozás nem mehet végbe a hatályos alkotmány alapján. Ebben az esetben azonban arról van szó, hogy az alkotmányozó hatalom a hatályos alaptörvénynek az alkotmányozásra vonatkozó szervezeti és eljárási szabályait önkorlátozás formájában a maga számára elfogadja és betartja.

⁴⁸ Vö. Böckenförde: i. m. 100. o.

⁴⁹ A probléma tehát abban rejlik, hogy a nép alkotmányozó hatalomként hogyan és miért ragaszkodik az egyszer meghozott és kinyilvánított alkotmányra irányuló döntéséhez anélkül, hogy politikai erőként megszűnne létezni, és ekként új alkotmányra vonatkozó igénnyel lépne fel.

⁵⁰ Vö. Böckenförde: i. m. 99–100. o.

⁵¹ Lásd erről Schneider: i. m. 16–17. o.

⁵² Vö. Schneider: i. m. 10. o.

⁵³ Vö. Schneider: i. m. 16. o.

⁵⁴ Ennek megfelelően az alkotmányok általában elválaszt-

ják a nép alkotmányozó hatalmát – amelyik az alkotmányt alkotja – és azt az elvet, miszerint minden államhatalom a néptől származik. Ez legtöbbször akként történik, hogy az alkotmányok preambuluma kinyilvánítja a nép alkotmányozó hatalmát, míg valamely normatív rendelkezése rögzíti, hogy minden hatalom a néptől ered.

⁵⁵ Ezt a Német Szövetségi Alkotmánybíróság is kifejezésre juttatta, amikor azt mondja, hogy „a pouvoir constituant alkotja az új, a létrejövő állam számára kötelező, sajátos erővel kialakított alkotmányos rendet.” BVerfGE 1, 14 (61)

⁵⁶ Vö. Stern: i. m. I. 151. o.

⁵⁷ Vö. Böckenförde: i. m. 101. o.

⁵⁸ „Az alkotmány változtatására irányuló hatalmat meg kell különböztetni az alkotmányozó hatalomtól: G. Burdeau szerint ez a pouvoir constituant 'constitué', vagy inkább pouvoir constituant 'institué', mert ez alkotmányjogilag rendezett, konstituált, intézményesített. Ez más rangfokozathoz tartozik, mint az alkotmányt megelőző pouvoir constituant originaire.” Stern: i. m. I. 152. o.

⁵⁹ Az alkotmányok általában sajátos revíziós normákat írnak elő, de ismerik a materiális, temporális vagy speciális eljárási szabályokat is, amelyek az alkotmánymódosító hatalom számára korlátokat jelentenek az alaptörvény módosítására vonatkozóan annak érdekében, hogy elkerülhető legyen a totális alkotmányrevízió, vagyis az alkotmánynak az alkotmánymódosító hatalom gyakorlásával történő teljes megváltoztatása. Ha ugyanis ilyen előírások nincsenek az alkotmányban, akkor az alkotmánymódosító hatalom is képes teljesen új alkotmányt elfogadni, vagyis az alkotmányozás az alkotmánymódosító hatalom gyakorlásával is megvalósulhat. Az alkotmányi korlátokra vonatkozóan lásd különösen pl. a portugál alkotmány 288. és 289. cikkét, a spanyol alkotmány 168. és 169. cikkét, a német alkotmány 79. cikk (3) bekezdését, a holland alkotmány 137. és 138. cikkét, a görög alkotmány 110. cikkét. Az egyes európai alkotmányok szabályozási megoldásait összefoglalóan lásd az Európai kormányformák rendszerétana (Szerk. Chronowski N.–Drinóczi T.) HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 2007. c. kötetben.

⁶⁰ „Általában az alkotmányok kifejezetten a törvényhozó szervekre ruházzák át azt a jogot, hogy sajátos eljárásban és különösen minősített többséggel határozzanak az alkotmányváltoztató vagy alkotmány-kiegészítő előírásokról.” R. Herzog: Allgemeine Staatslehre. Athenäum Verlag, Frankfurt am Main, 1971. 317. o.

⁶¹ Vö. Böckenförde: i. m. 101. o.

⁶² Ezek részletes kifejtését lásd az V. és a VI. pontban.

⁶³ Vö. Böckenförde: i. m. 104. o.

⁶⁴ Az alkotmányozó hatalom eredeti, originális, vagyis független a fennálló pozitív normaalkotástól, és közvetlenül saját maga általi. Stern: i. m. I. 148. o.

⁶⁵ Vö. Schmitt: i. m. 87. o.

⁶⁶ Vö. Böckenförde: i. m. 102–104. o., Schmitt: i. m. 84–87. o., Schneider: i. m. 16–17. o.

⁶⁷ Erre példa lehet az alkotmányozó gyűlés összetételének demokratikus elven nyugvó delegálással történő meg-

Concerning the bodies with competent jurisdiction to solve the appeals, according to point 178.1 of the Methodological norms approved by the Government Decision no. 1.050/2004, the competence to solve the appeals is to stay with the services/ offices of appellate jurisdiction within the general directorates of the county public finances, respectively of Bucharest, or the General directorate of administration of large taxpayers, as the case may be. Tax bodies set up at the central level means, according to point 178.2, the General directorate of appellate jurisdiction within the National Agency of Tax Administration.

When the subject matter of the appeal consists in the receivable title concerning customs duties, the competence to solve the appeal shall stay with the general directorate of the county public finances or of Bucharest or the general directorate of administration of large taxpayers, if the amount is less than RON 500,000, respectively the specialized body within the National Agency of Tax Administration, when this threshold is attained.

Taking into consideration the fact that there is not a subordination relation between the bodies within the structure of the customs authority and the bodies of the general directorates of the county public finances or of Bucharest and, respectively the general directorate of administration of large taxpayers, this administrative appeal cannot be deemed to be an application for review, nor an appeal to a higher authority, but a *sui generis* administrative appeal¹. And, when the competence to solve the appeals stays with the General Directorate of Appellate Jurisdiction within the National Agency of Tax Administration, we are dealing with an appeal to a higher authority that is exercised *omisso medio*.

2. The procedure of solving the appeals under Romanian tax procedure law

According to the provisions of article 177 par. 2 of the Fiscal Procedure Code, republished, in case the competence of solving the appeal does not stay with the body that issued the contested administrative tax act, the appeal is to be submitted by such body, within 5 days of its registration, to the competent appeal body. And, according to par. 3 of the same article, in case the appeal is submitted to a tax body which lacks jurisdiction, such appeal is to be submitted, within the same 5 days of receipt, to the tax body that issued the contested administrative tax act.

As provided under point 3.1 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, upon receipt of the appeal, the body

that issued the contested administrative tax act will prepare the file of the appeal and the report including the proposed solutions. Preparation of the fiscal file is not compulsory when the issuing body has jurisdiction to solve the appeal.

According to point 3.2 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, the fiscal file will consist of the following documents: the original copy of the appeal, with the signature of the empowered person and the stamp, the power of attorney, as the case may be, copy of the contested administrative tax act and its annexes, copies of the documents concerning the case to be solved, documents submitted by the appellant, the decision to apply the legal emergency measures and copy of the penal notice, as the case may be.

In case the competence of solving the appeal does not stay with the body that issued the contested administrative tax act, it will submit the whole fiscal file, as well as the report including the proposed solutions, to the body of appellate jurisdiction, but only after verifying the compliance with the procedural requirements, according to point 3.3 of A.N.A.F. Order no. 519/2005.

In case the appeal is filed directly to the body of competent jurisdiction, this shall submit it to the authority that issued the contested administrative tax act so that it should prepare the fiscal file, verify the compliance with the procedural requirements and the drawing up of the report including the proposed solution.

The report including the proposed solution, according to point 3.6 of the Order, comprises specifications concerning the fulfillment of the procedural requirements, mentions regarding the application of the legal emergency measures or the penal notice, as the case may be, and proposed solutions of the appeal, according to all the appellant's arguments and documents. The report shall be approved by the head of the authority that issued the contested administrative tax act.

If the filed documents do not prove the compliance with the appeal time limit and it is not possible to establish the date when the appellant was notified of the contested administrative act, the appeal will be deemed to have been submitted within the due time limit. In case the appeal is submitted by mail, the body that issued it has the obligation to enclose the envelope to the file.

According to point 3.10 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, the persons who fail to observe the legal provisions concerning the notification of the administrative tax acts and do not enclose to their files evidence of the notification of the contested act and evidence of their submitting the appeal shall be held directly responsible.

Constantin Dragoș Popa, PhD

*Associate Professor, Head of the Public Law Department
Faculty of Law, The West University of Timisoara*

Some aspects concerning the solving of appeals by the tax administration bodies in Romania

1. Appellate jurisdiction of the tax administration bodies in Romania

According to article 179 of the Romanian Fiscal Procedure Code, the subject matter jurisdiction of the tax bodies is established according to the value of the subject of such appeal, its nature, as well as the applicant's quality.

According to article 179 par. 1 letter a) of the Code, "appeals regarding taxes, fees, contributions, customs liabilities and their ancillaries amounting to less than RON 500,000 are to be solved by the competent bodies that are established at the level of the general directorate where such applicants have their fiscal domicile or by the tax body that is established at article 33 par. 3, as the case may be". According to article 179 par. 1 letter b): "appeals that are submitted by large taxpayers whose subject are taxes, fees, contributions, customs duties, as well as ancillaries thereof, whose amount is less than RON 500,000, are to be solved by the competent bodies that are established within such general directorates for the administration of large taxpayers"; and according to letter c) of the same article, "appeals regarding taxes, fees, contributions, customs liability and their ancillary whose amount equals or exceeds RON 500,000 and those submitted against documents issued by the central bodies are to be solved by the competent tax bodies set up at central level".

We should underline the fact that in case of appeals submitted against an administrative tax act issued by the central body, the jurisdiction to solve it is always to stay with the competent bodies set up at the central level. This is how the legislator here laid out a corollary of the principle of hierarchical subordination which governs the activity of administrative bodies.

As provided under article 179 of the Fiscal Procedure Code, the threshold amount is of 500,000 RON, which, according to article 179 par. 5 may be recurrently updated by a Government Decision. Besides, according to point 5.4 of the Tax Administration

National Authority (A.N.A.F.) Order no. 519/2005 "the jurisdiction to solve the appeals is established according to the total quantum of the contested amounts, representing taxes, fees, contributions established by the tax body, as well as their ancillaries, or the total quantum of the taxes, fees, contributions approved for reimbursement, respectively, refunding, as the case may be."

The second thesis of point 5.4 is arguable. Thus, for example, if, after the settlement of a reimbursement with negative amounts of VAT with reimbursement option, there will be differences of less than the threshold of 500,000 RON which only diminish the claimed reimbursement, but do not determine the VAT to be paid, and the tax approved for reimbursement is higher than 500,000 RON, according to point 5.4 the body of competent jurisdiction to solve the appeal is established according to the amount of the tax approved for reimbursement, the appeal body being that of the central level, even though the appeal is filed against the diminution of the tax claimed for reimbursement, an amount which is less than the threshold of 500,000 RON, where the jurisdiction should belong to the appeal body at the county level.

Appeals submitted against other administrative tax acts (measure order, decision concerning joint liability, compensation bill, notice of payment etc.) are to be solved by the tax body that is competent to issue such act, as it is provided under article 179 par. 2.

According to article 179 par. 3 of the Fiscal Procedure Code, appeals submitted by those that deem to have been harmed by an unjustified refusal are to be solved by the higher hierarchical body to the tax body that is competent to issue such act.

At the same time, according to par. 4, appeals submitted against administrative tax acts issued by authorities of the local public administration are to be solved by such authorities of the local public administration.

And, according to point 9.7 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, in case the appellant should limit or increase the initially submitted claims, the authorized appeal body is to decline jurisdiction in favor of the competent appeal body.

In what concerns the territorial jurisdiction of the bodies set up to solve such appeals, the competence is to stay with the tax bodies within whose territorial jurisdiction is the fiscal domicile of the taxpayer.

Appeals submitted by branches of the legal persons, whose amount is less than RON 500,000, are to be solved according to point 5.5. of A.N.A.F. Order no. 519/2005, by the competent bodies that are established within the territorial general directorates for the administration of such branches and in whose jurisdiction they are located.

Procedure Code, republished, the appeal body will *ex officio* involve all the subjects fiscally registered as participants in the joint realization of a taxable income. In such case, the effects of the appeal are also extended to the other participants in the realization of a taxable income.

The body of competent jurisdiction to solve the appeal shall adjudicate upon the admissibility of the request for joinder in the case, and, should it not find it admissible, send the applicant a notification. Should the request for joinder in the case submitted by the applicant be admitted, this shall be notified to the applicant, as provided under point 8.3 of A.N.A.F. Order no. 519/2005.

Ex officio joinder in the case will be made by means of notification by the body of competent jurisdiction to solve the appeal, according to point 8.4 of the Order.

According to point 8.5 of the Order, when joinder is meant to defend a party's right, it has an accessory character, and when it aims at realizing or maintaining one's own tax interests, joinder has a main character, according to point 8.6. Moreover, in what concerns formal requirements, the request for a main joinder in the case must observe the requirements laid down for the form and contents of the appeal.

The request for joinder in the case may be submitted to the body of competent jurisdiction to solve the appeal up to the time of issuance of the decision to solve the appeal, according to point 8.7 of A.N.A.F. Order no. 519/2005.

According to the provisions of article 182 par. 3 of the Fiscal Procedure Code, republished, the person joined in the appeal procedure is to be informed of all requests and declarations of the other parties; this person is to have the rights and duties of the parties as a result of the fiscal legal relation that is subject to the appeal, and is also entitled to submit his/her own applications and even new evidence. At the same time, all procedural acts following the moment of the applicant's joining in the case are to be also carried out in his/her case.

Withdrawal of the appeal. After drawing up and filing the appeal, but up to its solving by means of a decision or an order, the appellant party has the possibility to withdraw its appeal, as stated by article 178 of the Fiscal Procedure Code, republished. According to point 4.1 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, the request for such withdrawal shall include the signature of the applicant or his/her representative, as well as the stamp, in case of legal persons. Also, according to point 4.2 of the Order, natural persons will have to enclose a copy of their ID.

Withdrawal of the appeals does not trigger the loss of the right to submit a new appeal within the

generally allowed appeal time limit, due to which the body of appellate jurisdiction is to communicate the applicant the decision that confirms the waiver to such appeal after the expiration of the generally allowed appeal time limit.

Joinder of causes of action. In case the competent bodies deal with two or more appeals submitted by the same natural or legal person against receivable titles or other administrative tax acts issued by the same bodies or other tax bodies, concerning the same category of fiscal duties or different types thereof, but influencing each other in what concerns their amount, according to point 9.5 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, these will proceed to join the several causes of action, when this promotes efficiency in solving the case. Still, the joinder of causes of action shall not result in a different appellate jurisdiction than the one established for each individual administrative tax act.

Conflict of interest. Refraining and challenge. According to point 9.11 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, the provisions of article 40 of the Fiscal Procedure Code, republished, shall be duly applied in what concerns the procedure of solving the appeal. Thus, the civil servant aware of being under a conflict of interest is obliged to inform thereof the head of the tax body and to refrain from carrying out the procedure.

Refraining is to be immediately decided by the head of such tax body or the higher hierarchical body. In case the civil servant that is under a conflict of interest does not refrain, the taxpayer involved in the procedure may submit his/her challenge.

The challenge of the civil servant is to be immediately decided upon by the head of the tax body or the higher hierarchical body. The decision that rejects an application for challenge may be contested before the court of competent jurisdiction.

Solving the objections. According to article 183, par. 5, the body of appellate jurisdiction is to decide first on the objections concerning a specific point of law or procedure, and when these are found to be grounded, a thorough analysis of the cause is no longer to be carried out.

In what concerns objections to procedure, point 9.3 of A.N.A.F. Order no. 519/2005 enumerates them as such: failure to observe the appeal time limit, lack of entitlement to pursue the proceeding etc.

Objections to the substance of claims may be as follows, according to point 9.e of the Order: the lack of jurisdiction of the body which issued the contested act, prescription, the objection provided under article 102 par. 3 of the Fiscal Procedure Code, republished, *res judicata* etc.

In what concerns the legal nature of the report including the proposed solution, administrative law literature² takes the view that the report, as it supposes an act of will of the public administration authorities that they carry out in order to fulfill their legal duties, but which in itself has no legal effects, represents a technical material operation of an intellectual character.

Thus, the report including the proposed solution in itself has no legal effects, but merely prepares the issuance of the decision that will produce legal effects. Therefore, it cannot be deemed to be an administrative act, but a merely material-technical operation, and, consequently, a prior procedural form to the issuance of the administrative act.

In order to clarify certain aspects concerning the appeal, according to point 9.9 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, the appeal body may request the tax body to prepare a minutes in respect of the on-site investigation, by which no new debts may be established. The minutes, having the character of a material-technical operation, shall be signed by the tax body, and then communicated to the taxpayer. According to point 9.10 of the Order, no appeal may be submitted against the minutes prepared in respect of the on-site investigation, which shall be enclosed to the fiscal file.

At the same time, according to the provisions of article 183 par. 2 of the Fiscal Procedure Code, republished, in order to clarify certain aspects of the case, the appeal body may request the viewpoint of the specialist departments within the Ministry of Economy and Finances and the National Agency of Tax Administration or even within other institutions and bodies. According to point 9.1 of A.N.A.F. Order, the specialist departments will submit their points of view within 10 days at the most from the filing of such request. If such notified advice concerning a same case are contradictory or contrary to the appeal body's point of view, the case will have to be submitted for discussion by the central fiscal commission within the Ministry of Economy and Finances, as provided under point 9.2 of A.N.A.F. Order no. 519/2005.

During the procedure, the body of competent jurisdiction, as provided under point 2.4 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, cannot be substituted for the taxpayer as regards the factual and legal grounds underlying the appeal against the administrative tax act. And, in solving the appeal, according to article 183 par. 1, of the Fiscal Procedure Code, republished, the competent body is to check the factual and legal grounds underlying the issuance of the administrative tax act, and to analyze the appeal according to the parties' arguments, the invoked legal provisions, and the documents existing in the file of such case,

the appeal having to be solved within the limits of the notification. At the same time, according to the provisions of article 183, par. 3 of the Fiscal Procedure Code, republished, the solution of the appeal is not to put the appealing party in a more difficult position than it was before it appealed. This is how, two principles of the civil procedure also become applicable in the fiscal procedure. It is, firstly, the case of the principle according to which the effects of the appeal are limited by the principle of the availability, namely the appeal is to be solved within the limits established by the appealing party, and, secondly, the case of the principle according to which the appeal is not to put the appealing party in a more difficult position than it was before it appealed, as dictated by the Latin phrase *non reformation in pejus*³.

Joinder of parties. article 182 of the Fiscal Procedure Code governs joinder of parties to the procedure of solving the appeals, and, according to its par. 4, the provisions of the Civil Procedure Code regarding the permissive and compulsory joinder are to be applicable.

Legal literature on civil procedure takes the view that joinder of parties represents the union in one lawsuit of multiple parties, and, according to the way such party expresses its will, it may be either permissive or compulsory. Permissive joinder represents a third party's request to join in one action which was submitted by other parties, in order to protect his/her own right (indispensable party) or to protect the right of a party to such case (indispensable party)⁴. Compulsory joinder refers to joining in a lawsuit a person who is not named as a party in it, independent of the person's will or even against it.

According to article 182 par. 1 of the Fiscal Procedure Code, republished, in order to solve the appeals, the body of appellate jurisdiction may join, *ex officio* or upon request, as the case may be, other persons whose legal tax interest is harmed further to the issuance of the decision to solve the appeal, with the applicant having to be called for a preliminary hearing.

According to point 8.1 of A.N.A.F. Order no. 519/2005, permissive joinder is a means of joining upon request in the judgment of appeals of third parties whose legal tax interest is harmed further to the issuance of the decision to solve the appeal, and, according to point 8.2, compulsory joinder is a means of participation of third parties in judgment of appeals which are joined *ex officio* or upon request by the tax bodies. Should the request to join in the case be introduced by the appellant, it will have to include the factual and legal grounds.

In case more persons participate in the realization of an income, but only one or some of them have filed an appeal, according to article 175 par. 5 of the Fiscal

joining parties and/or their empowered persons may submit any new relevant evidence in support of their case before the tax body, even when this has not yet been assessed by the tax body”.

In what concerns evidence that can be brought during the tax procedure, article 49 of the Fiscal Procedure Code, republished, establishes that “for the determination of the tax state of fact, the tax body is to administer means of evidence, under the law, and may resort to the following:

- a) request of information of any kind from taxpayers or other persons;
- b) request of expert studies;
- c) use of documents;
- d) performance of on-site investigations.”

In what concerns the assessment of the administered evidence, article 49 par. 2 of the Fiscal Procedure Code, establishes that “the administered evidence is to be corroborated and assessed by considering the weight of evidence as recognized by law”. Having in mind that the provisions of the Fiscal Procedure Code are to be completed with those of the Civil Procedure Code, the weight of evidence to be considered is that established by the evidentiary rules stemming from the civil procedure.

Weight of evidence. According to article 64 of the Fiscal Procedure Code, republished, the taxpayer has the obligation to prove the documents and facts that grounded his/her declarations and any application submitted to the tax body. This is, consequently, an enunciation of the principle of the standard of proof as laid down by the general provisions of the law.

In this respect, the appealing party is to point out in its application the evidence which underlies its arguments and to bring this evidence before the appeal body. In case of an expert study, an on-site investigation or any other evidence supposing a higher level of complexity, the appellant is to request its admissibility in the filed application, the tax body ordering admissibility or rejection of such evidence after assessing its utility and relevance.

Therefore, the evidentiary rules established by article 52-66 of the Fiscal Procedure Code, republished, lay down the principle underpinning freedom of evidence, and, thus, resemble a lot to the rules provided under the Civil Procedure Code. We should underline the fact that some means of evidence receive a derogatory regulation from the general provisions, thus assuring the individuality of the evidentiary system set out by the fiscal procedure rules.

4. Suspension of the procedure of solving the appeal and

suspension of the enforcement of the administrative tax act under Romanian tax procedure law

Taking as a starting point the opinions expressed in the legal literature on civil procedure, suspension represents an incident during the procedure of solving the appeal referring to the ceasing of the administrative procedure, due to certain circumstances depending on the parties’ will or independent of their will. Suspension appears to be a guarantee of the observance of public interest, as well as a guarantee of the right to a fair trial and its consequences, the right of defense, the adversarial principle, the principle of equality.

Considering the nature of the cases and the rules governing them, legal literature⁵ classified suspension in compulsory suspension, imposed by the mandatory legal provisions, and optional suspension, prescribed by the directory legal provisions.

In the field of the fiscal administrative contentious, the Fiscal Procedure Code refers both to suspension of the procedure of solving the appeal by administrative means (art. 184), and to suspension of the performance of the administrative tax act (art. 185).

According to the provisions of article 185 par. 1 “the filing of the appeal by following the administrative appeal way is not to suspend the performance of the administrative tax act”. Consequently, the filing of the appeal will not have the effect of suspending performance, taking into consideration the fact that tax receivable titles become applicable *ope legis* when the tax duty falls due. Starting the forced performance on the basis of the executory receivable title, before following the prior administrative procedure, may result in severe consequences for the appealing party⁶.

For that reason, legal literature takes the view⁷ that there is need for legal provisions which regulate the appeal’s characteristic of suspending performance, just like the legislator proceeded with the other categories of legal acts, having the same financial-budgetary implication. We are referring to the administrative complaint, which, according to the provisions of article 32 par. 3 of Government Ordinance no. 2/2001 on the regulation of minor offences suspends performance, a fact which is likely to assure the offender the guarantee that, until justice is made, s/he is not to be deprived of certain amounts of money.

In what concerns the appeal prescribed by the Fiscal Procedure Code, suspension is always optional, the legislator providing for the tax body’s possibility to order suspension, sometimes *ex officio*, other times,

3. Means of evidence under Romanian tax procedure law

In accordance with article 7 of the Fiscal Procedure Code, which provides for the active role as a general principle of conduct in the administration of taxes and fees, during the procedure, the tax body is entitled to examine *ex officio* the actual state of fact, to obtain and use all information and documents that are necessary for a correct assessment of the taxpayer's tax state of fact, having in view all the relevant circumstances of each case. Paragraph 4 of the same article establishes that the tax body is to decide upon the manner and the amount of examinations, according to the circumstances of each separate case, and within the limits provided by law.

As provided under point 182.1 of the Methodological norms for the enforcement of Government Ordinance no. 92/2003, "according to article 183 par. 3 of the Fiscal Procedure Code, the appealing party,

only upon the appealing party's request.

Notes

¹ A. Fanu-Moca, *Contenciosul fiscal*, C. H. Beck, Bucuresti 2006. p. 213

² T. Draganu, *Actele administrative si faptele asimilate lor supuse controlului judecatoresc potrivit Legii nr. 1/1967*, Dacia, Cluj-Napoca 1970. p. 77

³ V.-M. Ciobanu, *Tratat teoretic si practic de procedura civila*, National, Bucuresti 1997. vol. II, p. 351

⁴ *Idem*, p. 325.

⁵ I. Deleanu, *Procedura civila*, Servo-Sat, Arad, vol. II, p. 170, 173.

⁶ C.-L. Popescu, *Impactul dreptului la un proces echitabil asupra procedurii fiscale*, in *Revista de Drept Comercial*, nr. 3/2001, p. 103.

⁷ A. Fanu-Moca, *Contenciosul fiscal*, C. H. Beck, Bucuresti 2006. p. 229.

bűnözéssel együtt járó felderítési és bizonyítási nehézségek leküzdése végett jelentős körben elengedhetetlenül szükséges intézményesíteni a konspiratív jellegű bizonyítékokat, másfelől – a tanúk és általában az igazságszolgáltatásban közreműködők – egyre veszélyesebb helyzetbe kerülésének ellensúlyaként jelentősebb eljárásjogi és egyéb segítség biztosítását kell létrehozni. A tanú korábban tipikusnak mondható csupa kötelezettségből összetevődő jogállását ki kell egészíteni a tanú érdekeit, biztonságát szolgáló eszközökkel. Ezek hiányában ugyanis a tanú egyre gyakrabban passzivitásba menekül, nem kíván belekeveredni a bűnügybe,⁷ nem meri a várható konfliktusokat és az esetleges zaklatásokat, sérelmeket vállalni, nem akar a büntetőeljárás „áldozatává”, procedurális sértetté válni.

Minderre tekintettel az Európai Unió vezető szervei több alkalommal is foglalkoztak a tanúvédelem bevezetésének szükségességével és a bevezetés módozataival. E módozatok között jelentős helyet foglal el a „koronatanú”, illetve a bűnbánó maffiózó (a „pentito”) vallomásának igénybevétele és elfogadhatósága.⁸

A tanúvédelemmel kapcsolatos nemzetközi dokumentumok sajátos kettős feszültséget mutatnak, mert egyfelől egyre erőteljesebben kívánják összehangolni a bűnüldözés hatékonyságának és a tanú biztonságos helyzetének érdekeit, szempontjait. Másfelől viszont meglehetősen nehézkesen és szűkmarkúan képesek koordinálni, egyensúlyba hozni a vád és a védelem, s ezen belül a tanú és a terhelt közti feszültségeket, érdeksérelmeket.

A tanúvédelem jogi szabályozása rendkívül nehéz és kényes jellege szintén szükségszerűen vezet többé-kevésbé felemás megoldás(ok)hoz. Találón helyezi a tanúvédelmet három érdekösszeütközés fókuszába Róth Erika. Szerinte az állam információkat vár a tanútól (tanúzási kötelezettség), a tanú viszont biztonságot az államtól. A tanú biztonsága az elérhetőség megakadályozását igényli (titkos tanú), a terhelt védelme pedig azt, hogy a tanú szavahihetőségét széleskörűen, sokoldalúan vizsgálta (személyes konfrontáció a tárgyaláson). Végül az alapelvek általános tiszteletben tartására irányuló igényvel szemben a tanúvédelem szükségszerűen jár ezek csorbulásával, bizonyos mértékű feloldásával.⁹

4. A tanúvédelem „külső” struktúrális megközelítése

A szokatlan hangzású alcím tulajdonképpen azt a nagyon egyszerű kérdést veti fel, hogy vajon hová tartozik, azaz minek része – összetevője, eleme – a tanúvédelem? Ha ugyanis valamely jelenség többféle egész-

nek a részét képezi, akkor nyilvánvalóan összetett, bonyolult intézményről van szó. Bonyolult intézménynek viszont szükségszerűen bonyolultak az alapproblémái is. Mindezt az alábbi áttekintő felsorolással, csoportosítással igyekszem szemléltetni.

A tanúvédelem ugyanis elsősorban a büntető eljárásjog fontos és szerves része, de emellett jelentős mértékben összetevője, alkotóeleme más jogágnak és/vagy szakterületnek. Más szavakkal: a tanúvédelem külső és belső struktúrája mutatható ki.

A tanúvédelem külső struktúrájából az alábbi négyet emelném ki:

- a) anyagi büntetőjog,
- b) áldozatvédelem,
- c) adatvédelem és
- d) rendészet.

A vázolt külső struktúrából egyértelműen kitűnik, hogy a tanúvédelem kérdésköre olyan a büntető eljárásjogon túlmenő kihívásokat és problémákat is magába foglal, amelyek elemzése és megválaszolása nélkülözhetetlen a tanúvédelem intézményrendszerének továbbfejlesztése szempontjából. E cikkben ezekből az új kihívásokból csak néhányat kívánok felvillantani.

ad a) Az anyagi büntetőjog hazánkban jelentős elmaradásban van az eljárásjoghoz képest. Hosszú ideig csupán a hagyományos igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények kapcsán volt némi lehetőség a tanúk megfélemlítése, kényszerítése elleni fellépésre. Ezek azonban szétszórtak és töredékesek. Ilyenek pl. az aljas indokból elkövetett emberölés (Btk. 166. § (2) bek.) és/vagy testi sértés (Btk. 170. § (3) bek.), a kényszerítés (Btk. 174. §), az aljas indokból elkövetett személyi szabadság megsértése (Btk. 175. § (3) bek.) stb. Ilyen lehet – a 2001. évi CXXI. törvény 28. §-a folytán – a „negatív” kényszervallatás is. Ilyen „negatív” kényszervallatásnál a hivatalos személy azért alkalmaz fenyegetést, erőszakot, hogy „ne tegyen” vallomást a tanú!

Kifejezetten a tanúk védelmét szolgáló rendelkezést csak a 2001. évi CXXXI. törvény eredményezett azáltal, hogy beiktatta az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények közé a hatósági eljárás akadályozását (Btk. 242/A §). Magyarországon az elméleti és gyakorlati jogászok között lényegesen eltérő álláspont alakult ki azzal kapcsolatban, hogy egyáltalán szükséges-e a tanúkkal szembeni retorziós cselekményeket sui generis bűncselekményként szabályozni. Egyelőre a többségi álláspont szerint nem szükséges.¹⁰

ad b) A tanúvédelem viktimológiai vonatkozásai még nagyrészt kibontásra, kifejtésre várnak, miközben általában a sértettek segítségével kapcsolatban igen jelentős lépések történtek. Kezdve a „fehér gyűrű” mozgalomtól egészen a részletes kormányrendeletekig és az ezek következtében kialakított ál-

Tremmel Flórián
egyetemi tanár

A tanúvédelem hazai körképe

1. A tanúvédelem jellege

A tanúvédelem alapvető vonásait és összefüggéseit vizsgálva mindenekelőtt azt a kérdést célszerű feltenni, hogy a Be. alapelvei mennyire változnak meg a tanúvédelem térnyerésével. Egyáltalán külön alapelvnek tekinthető-e az a követelmény, hogy a korszerű büntetőeljárásban ne kerülhessenek kiszolgáltatott, sőt veszélyes helyzetbe azok a személyek, akik a tanúvallomással vagy más módon közreműködnek a büntetőjogi felelősségre vonásban. Akik a bűnüggyel kapcsolatban tulajdonképpen csak a kötelességüket teljesítik, de ennek következtében – különösen a szervezett bűnözés megerősödésével – súlyos sérelmeknek, szorongásoknak vannak kitéve. Joggal írta *Kertész Imre* 1993-ban: „a tanú védelemre szorul”.¹

A hagyományos értelemben vett védelem alapelve látszólag, a hasonló kifejezések folyamánként a tanúvédelemre is kiterjed. Ámde az érdemi vizsgálódás alapján éppen a kétféle „védelem” paradoxona mutatható ki. Míg a védelem alapelve a büntetőeljárás egyik belső funkcióját – a ténybeli és a jogi védekezés lehetőségét – kívánja biztosítani, addig a tanúvédelem éppen az eljárási védelmi funkció alanyainak – a terhelt(ek)nek és a védő(k)nek és segítőknek – túlkapásait, a büntetőeljárás lefolytatását akadályozó vagy megnehezítő törekvéseit kívánja ellehetetleníteni. Megállapítható tehát, hogy a tanúvédelem nem része a védelem elvének. Ezzel szemben a tanúvédelem több vonatkozásban is összekapcsolódik az áldozatvédelemmel.² Erre később térek ki. Tanulmányom utolsó részében pedig a tanúvédelem és a többi alapelv nem ritkán ellentmondásos kölcsönhatását elemzem.

Bár a vázoltak szerint a tanúvédelemnek nincs alapelv jellege, valójában a tanúvédelem mégis olyan nagy jelentőségű, hogy tulajdonképpen a magyar büntetőeljárás paradigmaváltásai közé sorolható.³ Következésképpen a tanúvédelem tekintetében nemcsak új jogintézményről van szó, hanem új szemléletmód szükségességéről is. Nem véletlen tehát, hogy a bűnügyi tudományok jelenkori irodalmának talán a legdivatosabb témája lett a tanúvédelem. Nemcsak a büntetőeljárás iránt érdeklődő joghallgatók egyik fele (?) választaná szívesen szakdolgozati témául a

tanúvédelem kérdéseit, hanem a hazai jogirodalomban is többtucatnyi publikáció jelent meg és vannak olyan neves szerzők, akik ismételtelen is publikáltak a tanúvédelemről.⁴

2. A témafeldolgozás menete

Az említett bőséges irodalom összefoglalására és értékelésére egy rövid tanulmány keretében nincs lehetőség. Nézetem szerint éppen ez a bőséges, de zömében részletkérdéseket elemző szakirodalom teszi lehetővé és indokolttá a tanúvédelem részben analitikus, részben szintetizáló jellegű feldolgozását, bemutatását. Más szavakkal: a rendszerszemléletű megközelítést. Ez a rendszerszemléletű megközelítés nagymértékben elősegítheti az alapvető fogalmak és összefüggések feltárását, minthogy az analízis új ismereteket adhat, a szintézis pedig mélyebb megértést.

Terjedelmi okokból mellőzöm a tanúvédelem bevezetésének történeti és jogösszehasonlító elemzését. Teszem ezt azért is, mert a magyar szakirodalomban több szerző is foglalkozott a tanúvédelem bevezetésének folyamatával, történeti szakaszaival.⁵

A jogösszehasonlítás tekintetében pedig igen színvonalas tanulmányokat tartalmaz a tanúvédelem európai modelljeit alaposan bemutató és elemző, 2001-ben Miskolcon tartott nemzetközi kollokvium anyaga.⁶

Minthogy a tanúvédelem intézményrendszere a hazai büntetőeljárás szerves részévé, összetevőjévé vált, célszerűnek és indokoltnak tartom a választott témakör funkcionális és strukturális vizsgálatát. Ezt a módszert követtem a pécsi tankönyvben a büntetőeljárás általános bemutatásánál. Dolgozatomban ezért először a tanúvédelem jogpolitikai indokait, céljait foglalom össze. Ezután pedig részletesen előbb a „külső”, majd azt követően a „belső” strukturális vizsgálatot végzem el azzal a céllal, hogy minél alaposabban és áttekinthetőbben mutassam be azt, hogy mi(k)nek része a tanúvédelem (külső struktúra), továbbá milyen fontos részei (ágai) vannak a tanúvédelemnek.

Végül a legkényesebb elemek és mozzanatok kiemelése és a megoldási javaslataim előterjesztése után néhány alapvető tanulságot (véggkövetkeztést) kívánok összegezni.

3. A tanúvédelem funkcionális megközelítése

A tanúvédelem létjogosultsága tekintetében mind a külföldi, mind a hazai jogirodalomban egységesen az az álláspont alakult ki, hogy egyfelől a szervezett

tartozhatnak nemcsak a tanúk, hanem a „terheltek” is – bünszervezet esetén az elkövető is pl. a bűnbánó maffiózó, a „pentito” –, illetve a fedett nyomozó vagy az a személy, akivel vádalkut kötöttek, stb. Következésképpen a tanúvédelem kiterjedhet minden olyan személyre, aki nem tanúként rendelkezik releváns információkkal, hanem akár társtettesként, avagy szakértőként. Ide sorolható szerintem a feljelentő, a hatósági tanú vagy a szaktanácsadó is. Még inkább tapasztalható a tanú fogalmának ez a fellazulása a rendészeti személyvédelemnél. Ennyiben a különösen védett tanú keretei között az angolszász tanúfogalom válik uralkodóvá, amelynek keretében igazmondásra kötelezett szinte mindenki, a nyomozótól kezdve a szakértőn át, egészen a terheltig.

d) A „tanú” személyi védelmének biztosítása

A külön jogszabályban meghatározott személyi védelem tovább lazítja a tanúvédelem tanú fogalmát. Személyi védelemben ugyanis a Be. 98. §-a szerint nemcsak a bizonyításban közreműködő tanúk, szakértők, stb., hanem az eljárást lefolytató hatóságok tagjai – sőt rájuk tekintettel más személyek is – is részesíthetők különösen indokolt esetben. Nevezetesen akkor, hogyha a közreműködésük akadályozása vagy megtorlása végett személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó bűncselekményt követtek el, illetve valószínűsíthető, hogy ilyen bűncselekményt is elkövethetnek.¹⁸

A személyi védelmet, illetve annak fenntartását, indokoltságát az elrendeléstől számított hat hónap elteltével az elrendelésre jogosult szerv felülvizsgálja. A személyi védelem biztosítása, foganatosítása általában az eljáró nyomozó hatóság feladata és túlnyomórészt rendészeti tevékenységen alapul. A hatályos személyi védelmi rendszer jelentős hiányossága, hogy nem biztosítja kellően a védett személy vagyontárgyait.¹⁹

e) A „programozottan” védett tanú (közreműködő)

A Védelmi Program körében lazul fel leginkább a tanú fogalma. A vonatkozó jogszabályok címeiből és egyéb felsorolásaiából világosan kiderül, hogy a programozott tanúvédelem és a különösen védett tanú csak részben fedik egymást. A programozott védelem nemcsak a hagyományos tanúhoz kapcsolódik, hanem gyakorta azokhoz a személyekhez, akik „érintettek”, azaz az ügyvel kapcsolatban olyan információkkal rendelkeznek, vagy olyan információs műveleteket végeztek, amelyek miatt retorzió fenyegetheti őket. Ezért célszerűnek tartom az igazságszolgáltatásban „közreműködők” gyűjtőfogalmának bevezetését. Az ilyen funkcionális fogalom-meghatározás feloldhatná a jogszabályi felsorolásokból adódó hézagok, hiányosságok problémáját. Pl. jár-e progra-

mozott védelem a feljelentőnek, a nyomravezetőnek (díjban részesülőnek), a tanú ügyvédjének?

Ugyancsak részben fedik egymást a különösen védett és a szervezeten védett (szűkebb, hagyományos értelemben vett) tanúk köre, minthogy „halmazatban” is előfordulhatnak, mert az eljárási védelmi funkció alanyai és segítői számára ismeretlen a kihallgatandó tanú. Tehát az anonim tanú egyszerre lehet Magyarországon különösen és programozottan védett.²⁰ Ezzel szemben a teljeskörűen ismert tanú esetén sor kerülhet kizárólag „programozott” védelemre. Más kérdés, hogy a magyar gyakorlatban a programozottan védett tanúk 80%-a tulajdonképpen quasi terhelt, azaz a hatósággal együttműködést vállaló bűntárs illetve bűnelkövető!

A programozottan védett tanú intézménye lényegében igen sokféle óvintézkedés meglétét tartalmazza, és pedig az érintett és a hatóság – az erre a feladatra létrehozott Tanúvédelmi Szolgálat – külön szerződése, megállapodás keretében. Ezek nemcsak különleges óvintézkedések lehetnek, hanem a társadalmi beilleszkedés elősegítése érdekében mentális, szociális, gazdasági és jogi támogatások is. Ez a Védelmi Program kizárólag akkor jut szerephez, ha az érintett – az igazságszolgáltatással együttműködő (magán) személy – védelme más módon nem biztosítható.

A különleges (óv)intézkedések az adatzárlattól kezdve a névváltoztatáson, elköltöztetésen át, egészen a személyazonosság megváltoztatásáig terjedhetnek.

Személyazonosság megváltoztatása esetén a változás valamennyi személyes adatra akár időlegesen, akár véglegesen kiterjedhet és a megváltozott adatokra új közokiratot állítanak ki. Rendkívül lényeges szabály, hogy az új megváltozott személyes adatok nem egyezhetnek meg más természetes személy személyes adataival, ugyanis ebben az esetben a támadás célpontja véltlen személy is lehetne.

A személyazonosság megváltoztatása egyben azt is jelenti, hogy az érintett korábbi énjé teljes egészében megszűnik, hiszen a korábbi személyazonosító adatainak kezelése is megszűnik, mivel azokat a Szolgálat részére nyilvántartásba vétel végett megküldik. Ebből következik az is, hogy az érintett korábbi jogai és kötelezettségei is megszűnnek. Ennek megfelelően rendelkezik úgy a törvény 25. § (1) bekezdés a) pontja, hogy a személyazonosság megváltoztatása esetén az érintettnek a személyazonosság megváltoztatásáig a harmadik személyekkel fennálló és egyszerű jogüggyel teljesíthető kötelezettségeit teljesítse, vagy harmadik személynek a vele szemben fennálló kötelezettségeit érvényesítse. A személyazonosság megváltoztatása után ugyanis erre a korábbi személyazonosság megszűnése következtében már nem lesz lehetősége.²¹

A szerződés kialakításának, betartásának, esetle-

doztvédelmi irodákig. Eljárásjogászként a tanúvédelemmel kapcsolatban a „kettős viktimáció” veszélyére hívnám fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a szervezett bűnözés térhódításával összefüggésben sokkal több erőfeszítésre van szükség annak érdekében, hogy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény passzív alanya („materiális sértett”) ne legyen magának a büntetőjogi felelősségre vonásnak, a büntetőeljárásnak az áldozatává („procedurális sértett”).

ad c) A tanúvédelem intézményrendszeréhez közvetlenül és közvetetten – kezdve az idézéstől a megjelenésen át egészen a jegyzőkönyvezésig – sajátos adatvédelmi szükségletek és nehézségek merülnek fel.¹¹

ad d) Hazánkban a tanúvédelem bevezetésének harmadik lépcsőjeként megszülettek a rendészeti személyvédelem alapvető jogszabályai.¹² Ezekkel, illetve tervezeteikkel kapcsolatban már a miskolci konferencián alapos elemzést végzett el Kertész Imre, ezért részletes megjegyzést nem teszek. Csúpan a tanúvédelem hatékonyságának fokozása érdekében megfontolandónak tartom a szabálysértésről szóló 1999. évi LXIX. törvény esetleges módosítását, kiegészítését, különös tekintettel a veszélyes fenyegetésre és a rongálásra.¹³

5. A tanúvédelem „belső” strukturális megközelítése

Ami a tanúvédelem „belső” struktúráját illeti, néztem szerint a tanúvédelem öt alapvető ágát feltétlenül ki kell emelni.

Ezek a tanúvédelmi ágak:

- a) „kímélettel” védett tanú,
- b) adatkezeléssel védett tanú,
- c) különösen védett tanú és
- d) személyi védelem alatt álló tanú (közreműködő)
- e) programozottan védett tanú.

a) A kímélettel védett tanú

E fogalom alá tartoznak a jelenlegi szűkebb értelemben vett és intézményesített tanúvédelmi válfajokkal szemben nem nevesítetten és szétszórtan megmutatózó olyan tanúvédelmi mozzanatok, mint például az írásbeli vallomástétel megengedése, a gyermek és a fiatalkorú sajátos kihallgatása, a szembesítés és a felismerésre bemutatás mellőzése, a vádlott kivezetése stb.

Ebben a „holdudvaros” értelemben vett új szemlélettel ide sorolnám általában az ún. „tanúgondozás” számos mozzanatát. A tanúgondozás terén – például a tanúszoba kialakításával – jelentős hala-

dást értek el Ujkéry Csaba kezdeményezésére a kaposvári bíróságokon. Róth Erika meggyőzően mutatott rá arra, hogy a tanút nemritkán az eljáró hatóságtól kell megvédeni.¹⁴ A legkényesebb kérdéseket az írásbeli vallomástétel veti fel.¹⁵

A saját kezűleg leírt vallomásnak, az „önvallomás”-nak számos előnye van: minimális az élőszavas kihallgatásnál szükségszerűen megjelenő szuggesztív veszélye, vitás esetben viszonylag könnyen igazolható mind a szerző, mind a mondanivaló, nem érvényesülhet a jegyzőkönyvezés torzító hatása, stb.¹⁶ Ugyanakkor azonban – különösen szavahihetőségi gondok esetén! – az élőszavas kihallgatás, a többkevesebb kikérdezés nem maradhat el. Következésképpen ez az önvallomással összefüggő „kímélet” meglehetősen Janus arcú. A tévedést, a csúsztatást, a hazugságot akkor is ki kell szűrni, ha azokat a szinte mindent elbíró papírokra írták!

b) A „zárt adatkezeléssel” védett tanú

A részlegesen zárt adatkezelés általános vélemény szerint nem vált be. Ez jelentős mértékben összefügg azzal a túlhajtással, hogy az eljáró hatóságok minden esetben hivatalból figyelmeztetik a tanút arra, hogy kérhetik a személyes adataik zárt kezelését. Ilyen helyzetben a tanúk gyakran igénylik ezt. Még olyan esetben is, hogy a tanú jóllehet a terhelten ugyanazon faluban lakik, ugyanazon utcában élnek, már a hangjukról felismerhetik egymást. Véleményem szerint a tanútól azt kell megkérdezni az eljáró hatóságnak, hogy veszélyben érzi-e magát. Csak a veszélyhelyzet spontán vagy kérdésre történő konkretizálása esetén indokolt a tanúvédelemnek ez a módja. Talán még egyszerűbb lenne az összes tanú személyi adatainak zárt kezelése, ha már egyébként jól kialakult rendszere van a tanúk személyi adatai kellő biztonságú zárt kezelésének. A jelenlegi jegyzőkönyv mellé borítékolás nem ilyen rendszer! A hatályos magyar jogi szabályozás különbséget tesz részlegesen és teljesen zárt adatkezelés között. Utóbbi esetben a tárgyaláson megjelenő tanú neve is titokban marad.¹⁷

c) A „különösen védett” tanú

A tanúvédelem legalaposabban szabályozott és a szakirodalomban is legrészletesebben megvitatott ága és legkülönlegesebb vonása, hogy a különösen védett tanú sohasem jelenik meg a tárgyaláson, következtésképpen az ítéletet hozó bíró sem tud közvetlen kapcsolatba kerülni vele! A tanúvédelem többi ágánál a valamilyen módon védett tanú (igazságszolgáltatásban közreműködő) gyakran szerepel az érdemi tárgyaláson. A magam részéről azt a kérdést emelném ki, hogy a hagyományos értelemben vett tanúk mellett (akiket kizárólag csak tanúként idéztek és csak tanúként hallgattak ki), a konspiratív jelleg következtében a „különösen védett tanú”-vá nyilvánítás körébe

- V. a fedett nyomozó,
- VI. az együttműködő bűntárs (tettes vagy részes) vagy ezek hozzátartozója,
- VII. a más ügy terheltje (megállapodás),
- VIII. a titkosszolgálat tagja?

ad I. A „csak” tanú esetében komoly gondot jelenthet, hogy kistelepüléseken az emberek nemcsak arról, vonásokból, hanem beszédhangok alapján is felismerik egymást, következőképpen mindkettőt torzítani szükséges zártcélú távközlési rendszer útján történő kihallgatás esetén.

ad II. Első benyomásra az gondolható, hogy a sértett nemigen szerepelhet különösen védett tanúként a bűnügyben, minthogy több-kevesebb személyes érintkezés van az elkövető és a sértett között. Ámde nagyvárosokban a soksértettes bűncselekmények (pl. ún. védelmi pénzek szedése, ingatlancsalás-sorozat, stb.) nemritkán jellemzők a szervezett bűnözés körében. Itt gyakorlatilag elenyésző a szóban forgó személyes konfliktus jelentősége.

ad III. A szakértő tanú esetén sajátos problémát jelenthet a különleges szakértelem meglétének ellenőrizhetetlensége, a tartalmilag szakvélemény alakszerűtlensége ezen túlmenően ellehetetleníti a szakvélemény értékeléséhez kapcsolódó 4 lépcsőfok kiaknázását.³⁰

ad IV. Komoly taktikai lehetőséget biztosít a tanúvédelem intézménye a névtelen levélíróval szemben.

ad V. A fedett nyomozó maga is elkövethet bűncselekményt a súlyos bűnügy felderítése érdekében, ezért valójában terhelttársaként kellene kihallgatni. Így viszont névtelen tanúként további bűnügyekben is szerepelhet fedett nyomozóként, minthogy a tanúvédelem következtében ismeretlen marad a személye a bűnözői körök számára.³¹

ad VI. A bűntárs esetleges együttműködése a hatósággal ugyancsak jól leplezhető a tanúvédelem révén. Még nagyobb jelentősége lehet annak, hogy a terhelt hozzátartozója is ismeretlen maradhat akkor, ha különösen védett tanúként tesz vallomást.

ad VII. A más bűnügyben terhelt az alapügyben ugyancsak védett tanúként tehet vallomást és szolgáltat fontos bizonyítékot a nyomozási alku keretében. Közismert az a taktikai fogás, hogy kisebb, de jó kommunikációs készségű fogoly lesz a súlyos bűnelkövető cellatársa („vamzer”). A tanúvédelem révén a „besúgó” is törvényes bizonyítékot szolgáltat, ugyanakkor a saját felelősségre vonása elmarad!

ad VIII. Azért szerepel kérdőjel a felsorolás végén, mert a hatályos jog még nem vezette be a titkosszolgálatok tagjainak különösen védett tanúként való kihallgatását. Ezt azért tartom megfontolandónak, mert a titkos információgyűjtés és/vagy a titkos adatszerzés eredményeinek bizonyítékként

való felhasználását, az ún. „három okiratosítást” nem tartom kielégítő megoldásnak. Ezek az okiratok ugyanis részben formálisak és többnyire tartalmilag is csonkák.³²

7. Következtetések

A Magyarországon bevezetett tanúvédelem analízise és szintézise alapján az alábbi végkövetkeztetéseket hangsúlyoznám.

- Lényegében megvalósult a tanúvédelem körében Magyarországon a jogharmonizáció.

- A tanúvédelem intézményesítése – és a nemzetközi bűnügyi együttműködés keretében még további előrelépések várhatók – paradigmaváltás értékű változás: új intézmény és új szemlélet az alapelvek-, az eljárási státuszok körében, a bizonyítékok rendszerében, stb.

- Nemcsak a büntető eljárásjog körében, hanem azon túlmenően is vannak a tanúvédelemnek alig feltárt összefüggései, kérdései. Ilyenek különösen az adatvédelmi és viktimológiai vonatkozások. Kimutathatóak a tanúvédelemben gyenge pontok, kevésbé sikeres (hatékony) mozzanatok pl. a zárt adatkezelésre hivatalból történő figyelmeztetés, illetve a részlegesen zárt adatkezelés gyakori okafogyottsága.

- Nemcsak a titkos bizonyítékbeszerzés elrendelésében (kezdemenyezésében), hanem felhasználásában, az ítékezés alapjául való elfogadásában is szükség van mértéktartásra, ún. „kettős arányosságra”.

- A szavahihetőség ellenőrzésének lehetőségeit tágítani indokolt. Ebből a szempontból előtérbe kerülhet az írásbeli vallomástétel és/vagy bevezetendő (pótlendő) az Ajánlásban is fontosnak tartott sajátos „igazolási eljárás”.

- A tanúvédelemnek vannak költségvetési korlátai. Erre tekintettel teljesen egyetértek Tóth Mihállyal, aki szerint: „A tanúvédelem hatályos rendszerét nem érheti az a vád, hogy eszközzrendszere biztosításában nem ment el odáig, ameddig itt és most egyáltalán el lehet menni. A további lehetőségek hiányának fájjalása helyett tehát helyesebbnek látszik először a meglévő eszközöket célszerűen, hatékonyan és főként tudatosan alkalmazni.”³³

Jegyzetek

¹ Kertész Imre: A tanú védelemre szorul. Magyar Jog 1993. 4. sz.

² Györe István: Áldozatvédelem-sértettvédelem. Magyar Jog 2001. 1. sz., Róth Erika: Hogyan és kitől védjük a tanút? Kriminológiai Tanulmányok. Különkiadás, Budapest 2001. 113–114. o., Róth Miklós: A sértett a büntetőeljárás „áldozata”. Belügyi Szemle 1990. 8. sz.

³ Tremmel Flórián: Paradigmaváltás a kriminalisztikában. In: Ádám Antal (Szerk.): PhD tanulmányok 4. Tanulmányok Finszter Géza 60. születésnapjára. Pécs 2005

ges felbontásának²² gyakorlati problémái helyett csak azt kívánom kiemelni, hogy ezek a programozott óvintézkedések jelentős költségtényezők. S éppen Magyarország tartósan nehéz költségvetési helyzete nem teszi lehetővé a legtisztább, leghatékonyabb megoldást – amelyre tanulságos példát szolgáltat az Egyesült Államoké –, hogy egyfelől az összes alapelv érvényesülése mellett kerüljön sor a védett tanú kihallgatására, a személyi adatok bármilyen titkosítása nélkül – és ezzel az ún. titkos bizonyíték nem csonka, hanem teljes körű processzuális kontrollja teljesülhet –, másfelől viszont a későbbi retorzió vagy zaklatás elkerülése végett teljes személyazonosság-változásra és elköltöztetésre kerüljön sor. Ehhez sajnos nagy ország és gazdag költségvetés szükségeltetik!

6. A tanúvédelem bevezetésének bizonyításelméleti vetületei

Dolgozatomban a tanúvédelmi formák, ágak közül a legfontosabbra, a struktúrában is a középső helyet elfoglaló különösen védett tanú intézményére fókuszálok. Ennek a tanúvédelmi formának rendkívül jelentős bizonyításelméleti következményei, kihatásai vannak. Nevezetesen nemcsak a tanú fogalmának fellazulásával jár, hanem a törvényes bizonyíték – jogellenes bizonyíték határvonalait tovább differenciálja. Emellett a bizonyítékok klasszikus négyféle felosztása mellett szükségessé teszi a nyílt (nyilvános) és a „titkos” (rejtett) bizonyítékok közti megkülönböztetést.

Ami a törvényes bizonyíték határvonalainak differenciálódását illeti, a szakirodalom helyesen emeli ki az emberi jogok érvényesülésének kétarcúságát, ambivalens jellegét. Mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás szintjén szükséges ugyanis megtalálni a két komplementer, azaz egymást kölcsönösen kizáró és feltételező követelmény közti egyensúlyt. Egyfelől hatékonyan szükséges fellépni a szervezett bűnözés, illetve az igazságszolgáltatásban közreműködők megfélemlítése ellen (ezek ugyanis önmagukban emberjogi sérelmeket okoznak!), másfelől viszont a szükséges mértékig korlátozni kell a processzuális védekezés törvényes lehetőségeit, az alapelvek teljes körű érvényesülését (mert ezek csorbítása önmagában megkérdőjelezi a tisztességes eljárás lefolytatását), ami végső soron ugyancsak emberi jogi sérelmeknek tekinthető.²³

A tanúvédelem bevezetése következtében számos kihívás mutatkozik a bizonyítékok gyűjtésében és értékelésében. A különösen védett tanú vallomása ugyanis általában nem törvényes bizonyíték, hanem csak bizonyos kettős arányosság keretei között.

Nevezetesen csak a törvény által meghatározott

súlyú bűnügyekben és az érintett tanú objektív veszélyhelyzetére alapozottan fogadható el törvényes bizonyítékként a „titkos” tanú vallomása. A bizonyíték törvényes voltát tovább kérdőjelezi meg a tanú túl tág fogalmában rejlő multipozíció,²⁴ s ezzel együttjáró sajátos vallomástételi akadályok – tilalmak és mentességek – figyelmen kívül hagyása.

Az anonim tanú vallomásának bizonyítékként való elfogadása szükségszerűen több alapelv – különösen a védelem²⁵ és a közvetlenség²⁶ elvének – csorbulásával jár. A különösen védett tanú vallomásáról készült jegyzőkönyv ugyanis az általánoshoz képest tartalmilag kétszeresen csonka. Egyrészt nem tartalmazza a tanú személyi adatait, másrészt pedig az érdemi vallomása is kivonatossá kerül rögzítésre. Nem kerülhetnek a jegyzőkönyvbe olyan részletek, körülmények, amelyekből következtetni lehet a kilétére, stb. Mindez nagymértékben megnehezíti a bűnügyben a ténybeli védekezést. Ezt tovább nehezíti a közvetlenség elvének áttörése: csak írásban és korlátozottan kérdezhető, következtetésképpen a non-verbális jelzésekben rejlő információk (az ún. testbeszéd) sem hasznosítható.²⁷

Ez a radikálisan „csonka” processzuális kontroll véleményem szerint némileg enyhíthető lehetne az ún. önvallomás gyakoribb igénybevételével. Mindezekre a nehézségekre tekintettel szükséges volt az Emberi Jogok Európai Bíróságának határozott állásfoglalására. Eszerint kizárólag anonim tanúk vallomásaira bűnösítő ítélet nem alapítható.²⁸

A vázolt problematika óhatatlanul felveti a bizonyítékok további felosztásának esedékességét. Szerintem elkerülhetetlen a nyílt (nyilvános) bizonyítékok és a „titkos” (rejtett) bizonyítékok közti distinkció. A nyílt bizonyítékok esetén teljes körű a processzuális kontroll a bizonyítékot képező mindkét fő összetevőn: az adatforráson és adathalmazon. Ezek a quasi teljesen bizonyító erejű bizonyítékok közé sorolhatók.

Ezzel szemben az adatforrás teljes, az adathalmaz részben rejtett volta miatt szükségszerűen csak részleges processzuális kontroll következtében különösen védett tanú vallomása csak részleges bizonyító erejű és több titkos tanúvallomás összehatása sem keletkeztet bizonyítottságot.²⁹

Végül a rövideg és áttekinthetőség végett az alábbi felsorolással szemléltetem azt, hogy a különösen védett tanú vallomása mint bizonyíték mennyire gyűjtőfogalom jellegű. A bűnügyben ugyanis különösen védett tanúként szerepelhet

- I. a „csak” tanú,
- II. a sértett tanú,
- III. a szakértő (tanú),
- IV. egyéb információt szolgáltató feljelentő, bejelentő,

⁴ Róth Erika: Hogyan és kitől védjük a tanút? Kriminológiai Tanulmányok Különkiadás, Budapest 2001. 113–114. o. Bócz Endre: A tanúvédelem és az Európa Tanács. Rendészeti Szemle 1994. 8. sz., Bócz Endre: Ismét a tanúvédelemről. Belügyi Szemle 1995. Kriminológiai Közlemények 2001, Bócz Endre: A tanúvédelem egyes jogértelmezési és egyéb gyakorlati kérdései a magyar büntető igazságszolgáltatásban. In: Róth (Szerk.) i. m. 61–65. o., Borai Ákos: A tanúvédelem 1. rész. Rendészeti Szemle 1993. 10. sz., Farkas Ákos–Róth Erika: Tanúvédelem a büntetőeljárásban. Magyar Jog 1992. 10. sz., Farkas Ákos: A tanúvédelem Magyarországon a 90-es években. In: Róth (Szerk.): 55–60. o., Farkas Ákos: Áldozatvédelem és büntetőeljárás. Magyar Jog 1993. 12. sz., Kertész Imre: A még különösebben védett tanú. Belügyi Szemle 2001. 11. sz., Kertész Imre: A büntetőeljárásban résztvevők, az igazságszolgáltatást segítők védelmi programjáról. In: Róth (Szerk.) i. m. 67–80. o., Róth Erika (Szerk.): A tanúvédelem útjai Európában. Bíbor Kiadó Miskolc 2002. (a továbbiakban: Róth (Szerk.) i. m. o.), Varga Zoltán: A tanúvédelem. Kriminológiai Tanulmányok 2001. 129–144. o., Varga Zoltán: A tanúvédelem. Magyar Jog 2001. 5. sz.

⁵ Farkas Ákos: A tanúvédelem Magyarországon a 90-es években. In: Róth (Szerk.): i. m. 55–60. o. Kertész Imre: A büntetőeljárásban résztvevők, az igazságszolgáltatást segítők védelmi programjáról. In: Róth (Szerk.): i. m. 67–80. o.

⁶ Kühne, Hans-Heiner: Tanúvédelem Európában. In: Róth (Szerk.): i. m. 11–22. o., Márián Zoltán: Rövid komparatív megközelítés a hazai tanúvédelemre vonatkozó szabályozáshoz. In: Róth (Szerk.): i. m. 95–98. o., Rajmon Balázs: A tanúvédelem útja Európában. Magyar Jog 2004. sz., Tilk Ferenc: A tanúvédelem mint új intézmény Magyarországon. Belügyi Szemle 2000. 12. sz.

⁷ Az ügybe keveredéssel kapcsolatos kellemetlenségekre a hatóságok való kiszolgáltatottságra, összetevőire lásd Bánáti János: A tanúvédelem néhány kérdése. Kriminológiai Közlemények Különkiadása Budapest 2001. 121–127. o.

⁸ Különösen az Európai Unió Tanácsának 3 dokumentuma, éspedig a nemzetközi szervezett bűnözés elleni harcban alkalmazott tanúvédelemről elfogadott 1995. november 23-i állásfoglalása, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni harcban az igazságszolgáltatással együttműködő egyénről hozott 1996. december 20-i állásfoglalása, továbbá az 1997. február 24-i együttes fellépése az emberkereskedelem és a gyermekek szexuális kizsákmányolása ellen (a dokumentum II. Cím F bekezdésének a) pontja kifejezetten tanúvédelmi rendelkezés). A tanúvédelem szabályozásánál „nem kemény” dokumentumként, de mégis nívómértékül szolgál(t) az Európa Tanács R (97) 13. számú ajánlása a tanúk megfélemlítéséről és a védelem jogáról

⁹ Bánáti János: i. m. 123. o., Fenyvesi Csaba: A tanúvédelem és a védőügyvéd. In: Róth (Szerk.) i. m. 85–87. o.

¹⁰ Magyarországon először Nagy Lajos vetette fel sui generis tanúvédelmi bűncselekmény létjogosultságát. Lásd: Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1966. 230. o. A „kisebbségi” álláspont melletti érveket lásd Kertész Imre: A tanúvédelem. Osiris Kiadó Budapest 2000. 197. o., Kemény Gábor: A tanúvédelem mint a szervezett bűnözés elleni harc egyik eszköze. Ügyészek lapja. 1997. 6. sz. 18. o., Gorza Edina: Tanúvédelem és szervezett bűnözés. Belügyi Szemle 1997. 9. sz. 23. o., Borai Ákos: A tanúvédelem 1. rész. Rendészeti Szemle 1993. 10. sz. 19. o.

¹¹ Dudás Gábor: Az adatvédelem és a titokvédelem néhány gyakorlati kérdése. Belügyi Szemle 1999. 11. sz.

¹² Első lépésként az 1994. évi XCII. tv. iktatta be a régi Be. szabályozásába a zárt adatkezelést. Második lépcsőként pedig az 1998. évi LXXXVIII. törvény a régi és új Be.-t egyaránt módosítva vezette be a „különösen védett tanú” intézményét. A harmadik lépcső már jelentős részben túlmutat a Be. szabályozásán: a büntetőeljárásban részt vevők, az igazságszolgáltatást segítők Védelmi Programjáról külön törvény szüle-

tett (2001. évi LXXXV. tv.) igen részletes végrehajtási rendeletekkel pl. 34/1999. (II. 26.) Korm. rendelet és 28/2002. (II. 27.) Korm. rendelet, 4/2002. (III. 28.) IM rendelet és 7/2005. BK 5.) BM-IM-PM együttes utasítás.

¹³ Sztv. 151. § és 157. § (1) bek. b) pont

¹⁴ Róth Erika: Hogyan és kitől védjük a tanút? Kriminológiai Tanulmányok Különkiadás, Budapest 2001. 113–114. o.

¹⁵ Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2004

¹⁶ Ezzel kapcsolatban rendkívül színvonalas és tanulságos érvelést tartalmaz egy koronaügyési perbeszéd. Ld. Baumgarten Izidor: Két perbeszéd. In: Büntetőjogi tanulmányok, Budapest 1916

¹⁷ Györe István: A tanú személyi adatainak zártan kezelésének egyes problémái a magyar büntetőeljárásban. Rendészeti Szemle 1995. 2. sz.

¹⁸ A személyi védelem részletes szabályait a 34/1999. (II. 6.) Kormányrendelet tartalmazza. Ld. részletesen: Herke Csongor: Büntető eljárásjog. (Jogi szakvizsga segédkönyvek) Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2003. 71–73. o., Tóth Mihály (Szerk.): Büntető eljárásjog. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2003. 129–131. o.

¹⁹ Tilk Ferenc: A tanúvédelem mint új intézmény Magyarországon. Belügyi Szemle 2000. 12. sz.

²⁰ Kertész Imre: A még különösebben védett tanú. Belügyi Szemle 2001. 11. sz.

²¹ Varga Zoltán: A tanúvédelem. Kriminológiai Tanulmányok 2001. 133. o., Tóth Mihály: Vázlatok és szemelvények a büntető eljárásjog tanulmányozásához. Budapest 2001. 131–134. o.

²² Herke Csongor a felbontással kapcsolatban kogens és diszpozitív eseteket különböztet meg. Herke: i. m. 75. o.

²³ Bárd Károly szerint Csák Zsolt eltűzöttnek, a szükséges mértéket meghaladónak tartja a tanúvédelem hazai szabályozását, s ezért strasbourgi fejlemények várhatók. Vö. Bárd Károly: Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. Magyar Hivatalos Közlöny Kiadó, Budapest 2007. 222. o. és Csák Zsolt: A különösen védett tanú az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletei tükrében. Magyar Jog 2002. 2. sz.

²⁴ A multipozíció kérdésével részletesen foglalkozik Varga Zoltán. Szerinte magánfél vagy magánvádló gyakorlatilag nem lehet a különösen védett tanú. Varga Zoltán: A tanúvédelem. Kriminológiai Tanulmányok 2001. 133. o.

²⁵ Lásd részletesen Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2002. 184–185. és 272. o.

²⁶ „A büntetőbíróság a vádlott és a per egyéb szereplői között folyó állandó interakció közvetlen észlelése alapján teljesebb képet kap a tények valóságának és a terhelt személyiségének megítéléséhez” – hangsúlyozza az Alkotmánybíróság határozata. Lásd 14/2004. (V. 7.) AB határozat 2.2.2. pontja

²⁷ Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2004. 101. o.

²⁸ Berger, Vincent: Az emberi jogok európai bíróságának joggyakorlata. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 1999. 313–314. o., Csák Zsolt: i. m. 75–82. o.

²⁹ Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntető eljárásban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2006. Ld. részletesen 176–178. o.

³⁰ Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2004. 268–270. o.

³¹ Az emberi Jogok Európai Bírósága szigorúbb mércét állít abban az esetben, ha az anonim tanú (nyomozó)hatóság tagja. Lásd részletesen Bárd Károly: Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest 2007. 215. o.

³² Tremmel Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban.

Zlinszky János
professor emeritus
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Akadémikusok a magyar jog kiegyezés utáni fejlesztésében

1. A nekem adott feladat a jogfejlesztés vizsgálandó korszakának csak a kezdőpontját határozta meg. Ha azonban az előadásra biztosított idő alatt érdemlegesen kívántam mondani, nem lehetett céлом a kiegyezést követő teljes magyar jogfejlődést átfogni. Még a polgári rend korszakának teljes áttekintésére sem volt mód. Határul magamnak az első világháborúval lezárult korszak áttekintését szabtam, a dualista Magyarország, ezen belül az első magyar polgári jogállam és piacgazdaság jogfejlődésében a Tudományos Akadémia jogász tagjainak szerepét felvázolandó. Talán maga az sem hiábavaló, ha tudatosítjuk, e korszak kétségtelen gazdag, ha nem is mindig sikeres, jogalkotói tevékenységében részt vállaló magyar jogászok közül hányat tisztelt meg a tudományos testület azzal, hogy tagjai sorába emelje.

Nem voltak sokan. Azon jogászok közül, akik a Tudományos Akadémia tagjaivá még a reformkorban váltak¹, tizenketten vállaltak aktív részt a kiegyezés utáni magyar jogéletben, jogalkotásban². A szabadságharc után 1861-ig új levelező jogász tag alig került az Akadémián felvételre (csak négy, közülük csak a kánonjogász *Udvardy Ignác* érte meg a kiegyezést), de a provizórium alatt hét új olyan jogász tag került az Akadémiára, akik működésükkel még a kiegyezés után is közrehatottak a jogfejlesztésben³. A kiegyezés után, 1868–80 között hét új taggal bővült a jogász akadémikusok sora⁴. A következő évtizedben tíz⁵, a század utolsó évtizedében tizenhárom új jogász tagot választ az Akadémia⁶. Végül a világháború előtti és alatti korszakban további tizenegy nevet⁷ számolok ahhoz a tudós csoporthoz, amelynek munkásságát érzékeltetni szeretném⁸. Összesen hatvan személyt érint áttekintésünk.

Mikor a magyar magánjog és szakjogági kodifikációjáról, egyedi törvényeiről, tudomány- és bírói gyakorlat 19. századi fejlődéséről a főbb vonulatokat az újkori európai magánjogfejlődést tárgyaló nemzetközi kézikönyv számára kidolgoztam⁹, megállapíthattam, hogy a reformkori magyar jogfejlődés indítását és eredményeit nem elsősorban a jogtudomány, hanem inkább a gyakorló jogászok és a politikusok, államférfiak adták¹⁰.

Tóth Lőrinc, kúriai bíró, az Akadémiának 1836-tól

levelező, 1858-tól pedig a századfordulóig rendes tagja, ezzel kapcsolatban joggal állapíthatta meg: „az akadémiai jogászok (tevékenységük) csekély eredmény(e) mellett, mely a jogászgyűlések s egyletek nagymérvű tevékenységéhez hasonlítva, elenyészik, alig tudnának számot adni, miért ülnek az akadémiában?”¹¹ Ha ez a megállapítás a belülről érintett ajkáról hordoz is bizonyos szerény túlzást, lényegét tekintve igaz. Az Akadémiának a 19. században nem volt oly jogászi tagsága, mely testületi súlya által az első világháború előtt a jogalkotás munkáját jelentősen befolyásolta volna¹². Minthogy azonban az Akadémia alapításától a nemzeti kultúra, jelesül a nyelvi kultúra ápolására hivatottnak tekintette és tudta magát, s e nemzeti kultúra jelentős részét alkotta (és alkotja!?) az önálló magyar nemzeti jogalkotás, indokolt és szükséges is volt, hogy a nemzeti kultúra egyetemét szolgáló tudós testület a nemzeti jogalkotás kiválóságainak helyet biztosítson. Egyrészt pályázatokkal iparkodott hát az 1870-es évektől a jogtudomány kiválóbb képviselőit, nemcsak az akadémikusokat, aktuális törvényhozási feladatok megoldására serkenteni. E pályázatok győztesei közül sokan be is kerültek az Akadémia tagjai közé. Másrészt olyanokat választott be soraiba, akik a jogalkotásban, bármely vonalon, arra érdemesnek tűntek. Annak megállapítása, hogy kiket tartott egy-egy korszak az akadémiai tagságra méltónak, érdekes tudománytörténeti kérdés. Megérdemli, hogy ne csak a most vizsgált korra s vázlatosan, hanem az előtte s az azóta eltelt korszakokra is beható vizsgálat tárgyává tegye a jog- és tudománytörténet.

Valóban, a magyar jog múlt századi nagy fellendülése a gyakorlat indításaiból, s a politikus törvényhozók munkáiból indult ki inkább, mintsem a tudomány berkeiből. Nem véletlen, hogy a jogász akadémikusok sorába a jogbölcselet és jogtörténet művelői közül aránylag többen kerültek be, mint más tudományterületekről, hiszen elméleti munkásságuk és nemzetközi elismertségük foghatóbb volt, mint a pozitív jogágak művelőié. Az Akadémia pedig tudós testület volt. Mégis számottevő az a hatás, amellyel az akadémia jogász tagjai a jogrend építésének munkájához hozzájárultak – vagy éppen egyesek jogfejlesztés terén elért eredményeit ismerte el az Akadémia azzal, hogy tagjai sorába emelte őket.

A kiegyezés után szerephez jutott jogász akadémikusok első csoportja még a szabadságharc előtt került a tudós testületbe. Szerepük a szabadságharc után a magyar jogi gondolkodás ébren tartása s átmentése volt, részben az osztrák jog hazai viszonyok szerinti kommentálása útján is¹³, majd részt vettek az országbírói értekezlet döntéseinek s a kiegyezés feltételeinek megfogalmazásában¹⁴.

Kimagasló e téren *Deák Ferenc* érdeme, mind az

nik Imre jogakadémiai, majd budapesti egyetemi tanár²⁵. Hajnik és Nagy a jogtörténet területén munkálkodtak, a törvényhozásra hatásuk nem jelentős. Gyárfás is, elsősorban mint a jászkún területális jog ismerője és feldolgozója, a jogtörténet számára volt jelentős.

Kiemelkedő viszont Apáthy István hatása a jogalkotásban. Ő ügyvédből a pesti egyetem tanára lett, kereskedelmi s váltójog széken. Kiváló tudományos munkássága alapján kérte fel Pauler 1871-ben a Kereskedelmi törvény és a Váltótörvény javaslatának elkészítésére, mely, ugyan erős német alapokon, de egészében Apáthy munkája s mint 1875:XXXVII. és 1876:XXVII. tc. nyert kihirdetést. Követte a csődtörvény, 1881:XIV. Midőn Pauler először kísérte meg a magánjog kodifikálását, Apáthy kapta a megbízást a kötelmi jogi rész megszövegezésére, ami el is készült és meg is jelent. Tagja volt a képviselőház igazságügyi bizottságának, dolgozott az alapítványok jogi helyzetén, Bosznia-Hercegovina számára hiteltörvényeket dolgozott ki. Jelentős a nemzetközi jogi munkássága. „Kereskedelmi jog” c. könyve akadémiai nagydíjban részesült.

Ökröss Bálint 1867–75 között az Igazságügyi minisztériumban dolgozott. Jelentős közreműködése az első polgári törvénykezési rendtartás szövegének új elveinél. Dolgozott a kodifikációs tevékenység elvi módszereinek megállapításán, valamint az Osztrák polgári törvénykönyv hatásának elemzésén a magyar magánjogi gyakorlatra²⁶.

Hegedüs Lajos Candid 1867-től a vallás- és közoktatási minisztérium osztálytanácsosaként a műemléki és múzeumi ügyek előadója és sok része van e kérdéskör rendeleti szabályozásában, a nagy országos múzeumok alapításában, és szervezetük meghatározásában. Voltak az időszerű jogalkotás más kérdéseire, polgári per, közjegyzői rendtartás, váltóeljárás, bányajog terén ugyancsak értékes adalékai.

Zlinszky Imre járásbíró, majd táblabíró, táblai tanácselnök jogi irodalmi munkássága jelentős, sok gyakorlati kézikönyvet készített, közjegyzők, végrehajtók számára telekkönyvi és peres ügyekről²⁷. Szerkesztője és szorgalmas szerzője a Jogtudományi Közlönynek és a Bírósági Döntvénytáraknak. A Jogszegylet közgyűlésein az aktuális törvénykezési kérdések rendszeres hozzászólója vagy előadója. Az Akadémiának a jogfejlődés terén gyakorlandó hatás céljából 1870-80 között kitűzött díjaiból kettőt nyert meg²⁸, egy harmadik munkája dicséretet és a levelező tagságot hozta neki. Jelentős része volt a hatályos perjog elvi alapjainak alakításában, a telekkönyvi gyakorlat kialakításában. A magánjogi törvényjavaslat örökjogi részével kapcsolatban határozottan harcolt a hagyományos magyar intézmények, így az ági örökség megtartásáért, e miatt a szocialis-

ta korszak anyagi jogászai maradinak sorolták be (szemben a perjogászokkal, akik újítként tartották számon). Legjelentősebb, huszonöt éven és nyolc kiadáson át ható műve a „Magyar magánjog mai érvényében”. Főleg a magánjog rendszerére hatott a továbbiakban. Irodalmi tevékenységének jutalmául lett akadémikus – fiatalon, de csak négy évre. Életútja és működése példája annak, hogy a Tudományos Akadémia díjaival, valamint a jogéletben való részvétel elismerésével mint igyekezett a jogfejlődés élénkítésére hatni²⁹.

A 80-as évek jogász akadémikusai jellemzőn politikai tudományos és gyakorlati tevékenységük révén kerültek az Akadémiára. Jó részül még a következő század jogfejlődésére is nagy hatással volt.

Vécsey Tamás, az ELTE római jogi szemináriumának alapítója, kifejezetten a római jog történeti irányát művelte³⁰. Mindazonáltal számos tanulmánya jelent meg, részint az Akadémia értesítőjében, részint a jogi szaklapokban, aktuális magánjogi kérdésekről, s élénk figyelemmel kísérte a Polgári törvénykönyv szövegezésével kapcsolatos szakmai vitákat, azokban gyakorta s súllyal megnyilatkozott.

Plósz Sándor a kolozsvári jogakadémia, majd a budapesti egyetem kereskedelmi és perjogi professzora. 1894-től dolgozott az Igazságügyi minisztériumban, 1899–1905-ig igazságügyi miniszter. Neki köszönhetjük döntő mértékben a dualista szakasz legsikeresebb magyar jogalkotásaként számon tartott Polgári perrendtartást, az 1911:I. tc.-t. Törvényelőkészítő és törvényjavaslattevő munkássága számos tudományos cikkben kapott nyilvánosságot, mind a polgári perjog és a peren kívüli eljárások, mind az anyagi magánjog, továbbá a kereskedelmi és váltójog, a büntetőeljárás, és a nemzetközi jog körében.

Kováts Gyula a pesti egyetemen a közgazdaságtan, majd az egyházi jog professzora, Hegedüs Sándor képviselő, közíró, pénzügyi szakember, 1899–1902 kereskedelemügyi miniszter. Mindketten a gazdasági tárgyú jogalkotásban szerepeltek. Kováts Gyula munkássága a Házassági törvény vonatkozásában is jelentős³¹.

Wlassich Gyula bíró, majd a közigazgatás szakembere, neves kultúrpolitikus. Az igazságügyi minisztérium kodifikációs osztályán részt vett a bűnvádi eljárás, a fellebbezési bíróságok szervezete törvényeinek előkészítésében. 1891-ben egyetemi tanár, 1892-től képviselő. Előadója a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslatnak. 1895-től nyolc éven át kultuszminiszter, mint ilyen viszi keresztül az egyházpolitikai törvényeket. Hosszú sor oktatási és művelődéspolitikai reformjogszabály fűződik minisztersége korszakához, így a népiskolai rendtartás, a gazdasági iskolák, az egyetemek megnyitása mindkét nem számára, a középiskolai tantervre-

Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, mind a kiegyezés alapját magyar oldalról képező történeti magyar alkotmány és a kiegyezés részleteinek kidolgozásában. A gyakorlat embere volt ő is¹⁵, nagyszabású államférfi, hatalmas jogi s politikai műveltséggel s a hazai viszonyok részletes és mély ismeretével, amellet a jogászi etika megtestesítője. Törvényalkotói szerepe a kiegyezés után is jelentős, amíg a képviselőház munkájában részt vett. Állásfoglalása több jelentős javaslat sorsát eldöntötte¹⁶.

*Karácson Mihály*¹⁷ az ipari oktatás kérdésének volt szakembere és élharcosa, a kiegyezés után két évvel meghalt. *Kacsokovics Lajos*¹⁸ az első bányatörvényjavaslatok kidolgozásában szerzett érdemeket. *Bertha Sándor* ügyvéd, főleg gazdasági szervezési téren tűnt ki munkásságával. *Zsoldos Ignác* kúriai bíró munkássága a megyei közigazgatás átszervezéséhez járult hozzá. *Balla Károly* volt Pest megyei rendőrkapitány, rendészeti és büntetvégrehajtási kérdésekben járult hozzá a jogfejlesztéshez, a jogalkotásban szerepe nem jelentős. Ugyanezt állapíthatjuk meg *Botka Tivadarról*, aki vármegyei főjegyzőből lett a kiegyezés után képviselő, s mint ilyen, részese a jogalkotás folyamatának. *Tóth Lőrinc* kúriai bíró, az akadémiai közéletnek neves s folyamatos szereplője, a hazai Corpus Iuris milleniumi kiadásának egyik társszerkesztője, az új bírósági rendszer kidolgozásában és a kúria irányító gyakorlatának kifejlesztésében szerzett folyamatos érdemeket¹⁹. *Csatskó Imre* kúriai bíró a kiegyezés után *Horvát Boldizsár* igazságügyi törvényelőkészítő bizottságának tevékeny részese, elsősorban a büntető törvények vonalán²⁰.

Pauler Tivadar a jogbölcselet és jogi encyklopédika jelentős művelője, előbb jogakadémiai, majd budapesti egyetemi tanár, utóbb az aktív jogalkotói munkából is hatalmas részt vállalt. 1871–86 között volt képviselő, 1871–72-ben közoktatásügyi, majd 1872–75 és 1878–86 között igazságügyi miniszter. Képviselőként a Csemegi Kódex parlamenti előadója, miniszterként a Polgári Törvénykönyv és a Büntető Perrendtartás kodifikálási munkáinak beindítója, a Büntető törvénykönyvet életbe léptető törvény javaslatának kibocsátója. A kereskedelmi és váltótörvény, az ügyvédi, a közjegyzői rendtartás, a szerzői jogi tv és más számos törvény javaslata készült az ő minisztersége alatt.

Wenzel Gusztáv a hazai jogtörténet és az európai egyetemes jogtörténet kiváló művelője volt. Jelentős forráskiadó tevékenysége és a rendi magyar jogra vonatkozó kutató munkássága. Az ausztriai polgári törvénykönyv egyik első magyar kommentálásával (1854), valamint az abszolutizmus alatt a magyar és az erdélyi magánjog rendszeres feldolgozásával (1864) sokban előmunkálatokat nyújtott a magyar polgári kodifikációhoz²¹.

Az országbírói értekezlet által részben helyreállított hazai jogélet megindultával kerültek, éppen az értekezleten is érdemet szerettek sorából, az Akadémiába a második csoport tagjai. Főleg a telekkönyv bevezetése, az úrbéri rendezés s az ennek során adódó jogi problémák voltak már a provizórium alatt is időszerűek. Egyúttal a kiegyezés előkészítése terén s az utána megindult jogalkotásban is hallathatták hangjukat.

Legnevesebb közülük *Horvát Boldizsár*, szombathelyi ügyvéd, 1848-ban e város képviselője, az Országbírói értekezlet tagja. 1865-től ismét képviselő és a kiegyezés után 1871-ig igazságügyminiszter. Nevéhez fűződik a Polgári perrendtartás első törvénye 1868-ban (1868: LXIV a Polgári törvénykezés tárgyában).

A továbbiak közül *Hoffman Pál* a római jog professzora volt²². A provizórium alatt síkra szállt az Optk. recepciója mellett, majd a *Pauler Tivadar* által megbízott első kodifikációs bizottságban a Ptk. Általános rész fejezetéhez készített tervezetet. (Lehet, hogy ennek elrettentő hatására vonakodik a magyar jogalkotás mindmáig általános részt fogalmazni a Ptk.-ba?).

Baintner János a magánjog és perjog professzora, majd a hétszemélyes tábla bírója. A bírósági szervezetről és a magánjog általános tanairól írott munkáival járult hozzá az új jogalkotás elméleti alapvetéséhez²³. *Suhayda János* előbb bíró, majd egyetemi tanár, élete végén ismét kúriai bíró, jeles magánjogász. *Kallós Lajos* magánjogász, jogakadémiai tanár. *Kallós és Suhayda* a magyar hatályos magánjog összefoglalásával, főleg a dologi jogok és a telekkönyv összehangolása terén hatottak a szokásjog alakulására, és a polgári jogban a pandektatudomány jogalkotási (konstrukciós) iskolájának elterjedésére. Mindketten dolgoztak az igazságügyben is, elsősorban a *Horvát* féle perrendtartás kialakításában volt részük²⁴.

Tanárky Gedeon vallás- és közoktatásügyi államtitkár mint *Eötvös* és *Trefort* munkatársa, a közoktatási törvény előkészítésében vállalt jelentős részt. *Schwarz Gyula* jogtörténész, a politikatudomány művelője. Munkásságában az összehasonlító alkotmányjog kapott jelentős szerepet, de a kiegyezés utáni alkotmányjogi jogalkotás reménytelen zsákutcája miatt a jogalkotásra nem lehetett hatással.

2. A kiegyezés utáni első évtizedben hét jogász tagot vett fel a testület. A perrendtartás, a kereskedelmi törvény, a bírói, ügyvédi és közjegyzői szervezeti szabályok évtizede ez, a hagyományok és a modern gondolatok pengevéltásának első éve.

A hét közül *Apáthy István*, *Ökröss Bálint* és *Gyárfás István* ügyvédként indultak pályájukon, *Nagy Imre*, *Hegedűs Lajos* *Candid* és *Zlinszky Imre* bíróként, Haj-

dások és szakértések terén a jogalkotás is sokat köszönhet. Kuncz Jenő ügyvéd a hazai jogszociológia megteremtői közé tartozik, hatása a Sztéryi féle szociális törvényjavaslat-csomag kidolgozására nyilván csak közvetett.

Polner Ödön szegedi egyetemi tanár, majd az igazságügyi minisztériumba berendelt bíró, közjogi munkásságáról nevezetes, *Ferdinandy* Gejzával együtt, aki a magyar történelmi alkotmány tárgyában fejtett ki jelentős munkásságot. A közjogi jogalkotás tárgyában azonban, noha annak vitái az egész korszak jogéletére meghatározók voltak, éppen az azok alapját képező kiegyezés a modernizálás akadályát is képezte, így a közjogászok tevékenységének gyümölcse a két világháború közötti jogalkotásban érett be.

Jegyzetek

¹ Összesen 45 jogász akadémikust találtam 1830–1848 között, 1850–60 között négy újat.

² Ide tartoznak - /az évszám akadémiai tagságuk idejét adja meg/ - Karácson Imre (1832–1869), Zsivora György (1833–1883), Tóth Lőrinc (1836–1903), Kacsokovics Lajos (1837–1897), Zsoldos Ignác (1837–1885), Deák Ferenc (1839–1876), Balla Károly (1839–1873), Bertha Sándor (1839–1877), Csatskó Imre (1839–1874), Pauler Tivadar (1845–1886), Wenzel Gusztáv (1846–1891), Botka Tivadar (1847–1885). Nem számítom közéjük az 1838–1878 között akadémikus Fogarasi Jánost, aki ugyan jogvégzett, de működése döntő részben a nyelvtudományok körébe esik (noha Czuczorral együtt szerkesztett nagy szótára /megjelent 1862–74 között/ a jogi műnyelv szempontjából sem elhanyagolható).

³ Udvardy Ignác (1858–1874), Horvát Boldizsár (1861–1898), Hoffman Pál (1863–1907), Kallós Lajos (1863–1881), Schvarz Gyula (1864–1900), Suhayda János 1864–1881), Baintner János (1865–1881), Tanárky Gedeon (1867–1887). Dósa Elek (1861–67) és Szinováczy György (1861–67) még a kiegyezés előtt meghaltak.

⁴ Ökröss Bálint (1868–1889), Nagy Imre 1870–1894), Hajnik Imre (1871–1902), Apáthy István (1873–1889), Hegedüs Lajos Candid (1874–1883), Zlinszky Imre (1876–1880), Gyárfás István (1878–1883).

⁵ Vécsey Tamás (1881–1912), Plósz Sándor (1884–1925), Kovács Gyula (1894–1935), Hegedüs Sándor (1885–1906), Concha Győző (1886–1933), Wlassich Gyula (1886–1937), Pulszky Ágost (1887–1901), Grünwald Béla (1888–1891), Ballagi Géza (1888–1907), Vajkay Károly (1889–1893).

⁶ Óváry Kelemen (1892–1925), Kolosváry Sándor (1892–1922), Nagy Ferenc (1893–1927), Farkas Lajos (1893–1921), Fayer László (1894–1906), Pólya Jakab (1894–1897), Ráth Zoltán (1894–1902), Edvi Illés Károly (1895–1919), Nagy Ernő (1895–1921), Kuncz Ignác (1896–1903), Szilágyi Dezső (1897–1901), Wertheimer Ede 1900–1930), Schlauch Lőrinc (1901–1902).

⁷ Grosschmid Béni (1901–1938), Balogh Jenő (1901–1953), Reiner János (1902–1938), Kuncz Jenő (1903–1926), Ferdinandy Gejza (1905–1924), Magyary Géza (1905–1928), Finkey Ferenc (1908–1949), Polner Ödön (1908–1961), Angyal Pál (1909–1949), Réz Mihály (1909–1921), és csak a korszak után, de annak törvényhozásában oroszánrésszel Szászy-Schwarz Gusztáv (1918–1920).

⁸ Illés Józsefet (1915–1944) és Eckhart Ferencet (1919–1949) lehetne még belül venni a korhatáron, de munkásságuk a két világháború közötti korszak fontos része. Szászy-Schwarz Gusztáv viszont, aki élete utolsó két évében volt akadémikus, a vizsgált kor jogalkotásának kiemelkedő munkása, így őt bevettem e sorba. Törvényhozói munkássága alapján még Szászy Béla lenne felemlíthető az első világháború előtt, de ő

csak 1931-ben lett akadémikus.

⁹ Handbuch für Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, Bd II/2-3 München 1982. Gesetzgebung. 14. Abschnitt, Ungarn, - Wissenschaft und Gerichtsbarkeit, Ius Commune Sonderband n. 91. Frankfurt/M 1997

¹⁰ Gönczi Katalin ezt az álláspontomat újabban megkérdőjelezte, de azóta folytatott kutatásaim, a jelen tanulmány tárgyában is, azt mindenben alátámasztják.

¹¹ Emlékezés Zlinszky Imre lev. tagra, 1881. ápr. 25.

¹² A helyzet ma is hasonló, csak a két világháború közötti szakasz mutat eltérő képet.

¹³ Vö. Csatskó Imre: Büntetőjog elemei, Pest 1850, Az 1852 május 29-i ausztriai birodalmi büntető törvény magyarázata, Pest 1853., Ausztriai császárság számára 1853. július 29-én kihirdetett perrendtartásnak magyarázata, Pest 1854., Kallós Lajos, A magyar polgári jog alapelvei vagy a magyarhoni polgári jogtudomány alapjait képező elvek és szabályok értelmezése és világosítása Debrecen 1862. Tóth Lőrinc: Az ősiségi és egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. nov. 28-i pátenis ismeretése s magyarázata, Pest 1854., - Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben, Pest 1857., Pauler Tivadar, Jog- és Államtudomány encyklopédiája, Pest 1857., Wenzel Gusztáv, Ideiglenes polgári perrendtartás, Pest 1853, Az ausztriai általános polgári törvénykönyv magyarázata, Pest 1854., Handbuch des allgemeinen österreichischen Bergrechtes 1855., Suhayda János, Az ideiglenes törvényszéki szervezet és polgári törvényszéki rendtartás kommentárja, Pest 1850., A váltójogtan kézikönyve, 1850., Baintner János: Magyar régi és új törvényszéki rendzet és törvénykezési eljárás, 1851, Ökröss Bálint: Az általános magyar polgári magánjog az 1848. évi törvényhozás s az országbírói tanácskozás módosítása nyomán, 1861., Általános magyar törvénykezési eljárás 1863., Hegedüs Lajos Candid: Értekezés a földalatti tulajdon viszonyairól, Pest 1853. - Ökröss Bálint: Általános magyar törvénykezési eljárás a legújabb törvényhozás szerint, Pest 1863

¹⁴ Az Országbírói értekezleten részt vett akadémikusok Zsivora György és Zsoldos Ignác hétszemélynők, Horvát Boldizsár és Tóth Lőrinc ügyvédek, Deák Ferenc, Wenzel Gusztáv egyetemi tanár. A meghívás indokaként az akadémiai tagság egyszer sem szerepelt. A kiegyezés szöveges megfogalmazásában jelentős része volt Deák Ferencnek és Horvát Boldizsárnak.

¹⁵ Neves ügyvéd volt, több megye táblabírája. Reformkori törvényelőkészítő munkásságából kiemelkedik a kereskedelmi és váltótörvények megszövegezése, s több országgyűlési reform-előterjesztés, valamint az 1848. áprilisi törvények. Az országbírói értekezlet során nagyban hozzájárult a 48-as reformok abszolutizmus által megvalósított részének megtartásához. Vö. Mádl Ferenc: Magyarország első polgári törvénykönyve a polgári jogi kodifikáció története tükrében, Bp. 1961. A munkásságáról szóló irodalom idézése meghaladná ennek az áttekintésnek kereteit.

¹⁶ Gratz Gusztáv, A dualizmus kora, Bp. 1934. I. 44. o.

¹⁷ Az egyes nevekkel kapcsolatban mindig forrás a rólu szóló akadémiai megemlékezés, továbbá A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. I–III. főszerk. Glatz Ferenc Bp. 2003., valamint a kétkötetes Magyar Életrajzi Lexikon, ezeket külön nem idézem. Sokakról nyújt tájékoztatást a Magyar jogi lexikon, valamint az 1999-ben megjelent Jogi lexikon, a Pallas és a Révai Lexikon. A legkorábbi személyekre hasznosítottam a Heckenast által kiadott Pest 1858–1863-ban megjelent Ismerettár adatait.

¹⁸ A magyar ércművelésről, Tudományos Gyűjtemény 1831–32.

¹⁹ 1869–70-ban az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztálya által kiadott, hetente kétszer megjelenő jogi szaklap szerkesztője.

²⁰ A büntetési rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban, Pest 1870

form, a jogi oktatás reformja, az orvos-szigorlati rendszer, a műegyetemi doktorátus, a keleti kereskedelmi akadémia alapítása. 1906-tól a közigazgatási bíróság elnöke. Mint ilyen egy évtizeden keresztül a felsőházban a közjogi és törvénykezési bizottság elnöke. Az első világháború után a hágai nemzetközi bíróság bírója lett. Két munkája nyert az Akadémián Sztrókey-díjat, majd az Akadémia nagydíját is elnyerte 1921-ben.

Concha Gyöző politikaprofesszor, neves közjogász. A közigazgatási bíráskodás elveinek és törvényjavaslatának kidolgozásában volt jelentős szerepe³². Pulszky Ágost a jogbölcselet professzora, kultuszminiszteri államtitkár³³, Grünwald Béla közigazgatástörténész és közigazgatási szakíró, 1878–90 között képviselő³⁴. Ballagi Géza 1901–5 között képviselő, tudományos munkássága inkább politikatörténeti irányultságú. Vajkay Károly ítélőtáblai bírósági, perjogtörténeti munkásságáról nevezetes. Valamennyien a kiegyezés utáni korszak politikai közéletének is résztvevői.

A 90-es évek, az egyházpolitikai törvények, a millennium és a közjogi küzdelmek kiélesedésének, évtizedében a testület 13 akadémikussal bővült. Jó részük egyetemi katedráról került oda.

Kolosváry Sándor és Óváry Kelemen jogtörténeti, forráskiadó tevékenységükkel érdemelték ki a tiszteességet: a magyar Corpus Iuris millenniumi kiadása az ő munkájuk. Farkas Lajos kolozsvári professzor a római jog jeles magyar művelője volt. Wertheimer Ede a közigazgatás és a diplomácia történetével foglalkozik.

Edvi Illés Károly előbb ügyész, majd ügyvéd, jeles büntető- és büntetőperjogász, Fayer Lászlóval a bűnvádi per és a büntető igazságszolgáltatás modernizációjának elméleti előharcosai³⁵.

Nagy Ferenc, a kereskedelmi jog budapesti egyetemi tanára és Pólya Jakab ügyvéd Apáthy vonalának folytatói: Nagy a tengerjogi törvényjavaslatok szerzője, amelyek azonban az osztrák–magyar közös jogalkotás nehézségeinek zátonyán elakadtak, valamint az 1898:XXIII. tc. „a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről” megfogalmazója³⁶. Pólya a biztosítási jog hazai fejlesztésében hatott közre.

Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök, bíboros az egyházpolitikai törvényhozással kapcsolatos parlamenti harcokban tűnt ki, a következetes katolikus álláspont megalkuvás nélküli képviselésével és közírói munkásságával, valamint felsőházi szereplésével. A Néppárt megalakításával kapcsolatban is volt érdemi szerepe.

A közjogászok soraiban tartjuk számon a statisztikus Ráth Zoltánt, a perjogász Kuncz Ignácot, Nagy Ernő kolozsvári professzort és a legkiemelkedőbbet, Szilágyi Dezsőt, aki a jogállam elméletének és gya-

korlatának nagy harcosa. 1867 után az Igazságügyi minisztérium kodifikációs osztályán működött, 1871-től képviselő, 1889–95 között igazságügyi miniszter, utána a parlament elnöke. Egy sor törvényt terjesztett elő az igazságszolgáltatás modernizálása tárgyában, valamint utoljára a házassági törvényt, az 1894:XXXI tc.-t. A parlamenti közélet mestere, jó tollú író és nagy erejű szónok. A közjogi küzdelmek még el nem durvult részében vezető szereppel a kor magyar jogászpolitikusai közül az egyik legjellegzetesebb egyéniség volt.

3. Végül a világháború előtti korszak, az Általános Polgári Törvénykönyv első és második javaslata, a szociális törvények konceptusa, a közigazgatás modernizálása és megkoronázásul a Polgári perrendtartás új kódexe korában az Akadémia tizenegy új jogász taggal bővült.

A századforduló kétségkívül legjelentősebb, noha törvényerőre nem emelkedett jogalkotása az Általános Polgári Törvénykönyv első tervezete 1901-ben, majd annak második fogalmazványa Polgári Törvénykönyv címen 1913-ban. Ennek a munkának mesterei közül a törvényjavaslat születésével együtt lett akadémikus Grosschmid Béni, a budapesti egyetem professzora, a kötelmi jog és a jogszabálytan, a telekkönyvi jog és az örökjog hatalmas és eredeti erejű művelője, iskolateremtő egyénisége. A világháború végén jutott ki ez a tiszteesség a korszak másik magánjogi lángelméjének, a kodifikációs folyamat primus motorának, Szász-Schwarz Gusztávnak³⁷. Ők ketten – amint láttuk és tudjuk, nem előzmények nélkül – emelték fel a magánjog művelését arra a magaslatra, ahol aztán az európai élvonalban megállapodott, s még a szocialista látszatjog korszakának sem sikerült onnét teljesen lesüllyesztenie.

A magánjogászok sorából került a testületbe Reiner János szorgalmas és termékeny, de középszerű jogi író és egyetemi tanár. A polgári perjog művelője, a két világháború közötti legjobb kommentár társszerzője volt Magyary Géza.

Ezzel szemben az elmés és eredeti Finkey Ferenc a büntetőjogi elmélet és gyakorlat mestervonalát folytatta. Ugyancsak a büntetőjog terén jelentős Balogh Jenő, a budapesti egyetem tanárának munkássága is, de ő 1913–17 között igazságügyi miniszterként egyrészt a Ptk. második javaslatának parlament elé vitelevelével, másrészt a háborús kivételes jogszabályokkal a jogalkotásnak is jelentős tényezője. Angyal Pál pécsi, majd budapesti professzor, szintén a kodifikált magyar büntetőjog reformjának és részleges modernizációjának előharcosa, jogalkotásban és joggyakorlatban egyaránt.

Réz Mihállyal, a kolozsvári egyetem tanárával, az első valódi nemzetközi jogász jelent meg az Akadémián, akinek különböző nemzetközi megállapo-

²¹ Wenzel az Egyetemes jogtörténet oktatása keretében tanította az abszolutizmus éveiben a magyar jogfejlődés történetét, fenntartva annak tudatát. Szerepe hasonlatos a jogtörténeti tárgyak szerepéhez a szocialista oktatás periódusában. Botka Tivadar jogtörténeti munkássága hozzá képest kevésbé jelentős.

²² Életrajzát ld. Hamza Gábor: Magyar jogtudósok I. Bp. 1999. 51–60. o., kodifikációs tevékenységét 9. j.-ben id. munkámban.

²³ Baintner János, Az ausztriai általános magánjog alapjai, tekintettel a római jogra s a francia és szászországi polgári törvénykönyvre. Függetlenül az elveknél a magyar jogéletre való alkalmazásáról, Pest 1868.

²⁴ Suhayda János, Tanulmányok a polgári magyar kodifikáció terén, cikksorozat a Jogtudományi Közönyben 1866., majd önálló kötetben, Pest 1867., Az irodalmi és művészeti jogok a törvényhozás terén, cikksorozat a Jogtudományi Közöny 1866. évfolyamában, A kötelesrész, Akadémiai Értesítő V. 1965–66., Kallós Lajos, A kamatkérdésről, Akadémiai Értesítő VIII.

²⁵ Életrajza Mezey Barnától Magyar jogtudósok I. 75–96. o.

²⁶ Ökröss Bálint: Codificatió. (Törvényhozás, jogtörvények.), (Törvényhozási előkészületek), A megtartási jog, Cholera és végrendelet, Ideiglenes törvényhozás. Cikksorozatok a Jogtudományi Közöny 1866. és 1867. évfolyamaiban. A törvényhozás reformja a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság alapján, javaslatul a polgári perrendtartáshoz, 1868

²⁷ A bírósági végrehajtók kézikönyve, Pest 1872, A telekkönyvi rendtartás, 1873, Kézikönyv királyi közjegyzők számára (Dárday Sándorral) Bp. 1875, A magyar váltó- és kereskedelmi eljárás, párhuzamosan tárgyalva, Bp. 1877, A kisebb polgári peres ügyekben való eljárás rendszere, tekintettel a községi bírásokra 1878

²⁸ A bizonyítás elmélete a polgári peres eljárásban. Bp. 1875., Magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés, Bp. 1877. Dicséretet kapott „A jogorvoslatok rendszere, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra” Bp. 1879 c. munkájáért.

²⁹ Életrajza Hamza Gábor szerk. Magyar jogtudósok II. Bp. 2001. 29–46. tölem.

³⁰ Életrajza Hamza Gábor, Magyar jogtudósok, I. 61–74 o. Modern jogi művei: A fogyasztási egyletek, 1870, A gyülekezés szabadsága a mai alkotmányokban 1874, A döntvényjog,

1878, A távirat a szerződés-kötés szempontjából 1878, Megbízás nélküli ügyvitel 1878, Egyetemlegesség 1879, Az örökség megnyílása és elfogadása 1879, A választott bíróság 1880, Actio Pauliana a magyar csődtörvényben 1880., A birtoktan újabb irodalma 1880, A magyar-osztrák consularis bírások 1880, Az általános magyar magánjogi törvénykönyv felett tanácskozó szakbizottságból, 1882, A kötelmi jog tervezete, 1886, A jog határvonalai, 1895, A jogok összeütközése 1895

³¹ Kováts Gyula, A birtokelméletek, 1871., (és Katona Mór) Tekintettel a telekkönyvi intézményre, az ingatlanokra nézve a dologbani jogoknak minő szerzési módjai és mily hatállyal engedendők meg?. VI. M. Jogászgylülés, 1876, Az írói és művészi tulajdonjog, Bp. 1879, (Zlinszky Imrével s Rupp Zsigmonddal) Elbirtoklás a telekkönyvi tulajdonos ellenében, V. M. Jogászgylülés 1874, Polgári házasság, 1881, Törvénytervezet a polgári házasságról, 1881, Házasságkötés egyházi és polgári jog szerint, cikksor. a Jogtudományi Közönyben 1882, Mi a jogunk s milyen legyen törvényünk az írói és művészi munka védelmében. Bp. 1882, A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint tekintettel törvényhozásunk feladatára, 1883., A házassági javaslat a törvényhozás előtt, 1884, A párbér jogi természete, 1886, A születések anyakönyvezése, 1886

Hegedűs Sándor: A baloldal törekvése, 1872, Az önkormányzat és pénzügy, 1878, A latin államok pénzszövege, 1886

³² Kifejezetten jogalkotáshoz írott munkái: Igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk reformja az államhatalmak megoszlása szempontjából, 1880, A közigazgatási bírások szabályozásánál mely elvek legyenek irányadók a bírói szervezet, a hatáskör és az eljárás tekintetében? Jogászgylülés VIII. 1882, A közigazgatási bírások az alkotmányosság és egyéni joghoz való viszonyában, Bp. 1887., A közigazgatási javaslatról, Kolozsvár 1891, Szellemi haladásunk törvénye, 1893

³³ Életrajza Szabadfalvi Józseftől, Magyar jogtudósok II. 47–70.

³⁴ Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség, 1874, A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve I–V. 1880–84., A közigazgatás és a személyi élet, 1884, A közigazgatás és a gazdasági élet I–II. 1884

³⁵ Az ELTE kari lapja a Collega számában közölve Szüts Márton, Fayer László 7–11. o. részletes bibliográfiával, Edvi Illés Károly ide vágó munkái különösen: (Balogh Jenővel) A bűnvádi perrendtartás magyarázata, I–IV, 1898–1900, A

COLLOQUIUM

Benke József
egyetemi docens
 PTE Általános Orvostudományi Kar

Az egyetemek egyeteme: a Muszeion

A 8–6. századokban a görög lángész¹ szelleme által hódította meg a földközi-tengeri világ népeit, átvéve eredményeiket, amelyeket azután már úgy adott vissza nekik, úgy osztott meg velük, mint görög tudományt. Ennek a történelemnek apoteózisa, fénykora Szolón (640–559) törvényeitől (594) a makedón II. Philipposz (359–336) Khairóneia (338) melletti győzelméig tart.

Ennek a – par excellence – szellemi Sturm und Drang korszaknak e vereséggel történt lezárulta után két és negyed évezredig nincs görög függetlenség. A görög lángész világgraszoló nagyságát éppen az mutatja, hogy elég volt hazájában a honfoglalástól számított alig félezer év az alkotásra, s olyan művet hozott létre, amely – még így is – pártját ritkítja a világtörténelemben.

Ugyanakkor a teljesen hellenizálódott Arisztotelész tanítványának, a makedón Nagy Sándornak, a görögökön győztes II. Philipposz 20 éves fiának (356–323) elég volt alig több mint egy évtized csaknem az egész akkor ismert világ fegyveres meghódítására. Hogy ez milyen nagy tett volt, azt negyed évezred múlva egy nagy történelmi személyiségnek, Róma legnagyobb hadvezérének, Iulius Caesarnak Nagy Sándor szobra előtti sírástól fuldokló felkiáltása mutatja: „Semmit sem értem el!”

Ez a másfél évtized nemhogy nem negligálta a megelőző fél évezred görög eredményeit, hanem – miután birodalmába került a megelőző évezredek négy nagy civilizációjából három (Egyiptom, Mezopotámia, India) – magasabb szintre is emelte. Olyan ázsiafrópai birodalmat hozott létre, amilyent előtte – az első ilyen jellegű birodalmat hosszú évtizedek harcával – a nagy perzsa királyoknak sem sikerült. Ezek nélkül a hódítások nélkül nem jöhetett volna létre az a hellenisztikus kultúra, amelynek korokon átsugárzó eredményét a legtisztábban a Nagy Sándor alapította város, Alexandria és egyeteme, Nagy Sándor barátja és egyik legjobb hadvezére, a Ptolemaiosz Szotér létrehozta *Muszeion* mutatja.

A Muszeionnak olyan világgraszoló felfedezései voltak (egyebek közt), mint a heliocentrikus, majd (400 év múlva) a geocentrikus világgép. Olyan módszereket fejlesztettek ki például az orvostudomány-

ban, amelyet nemcsak addig nem gyakoroltak, hanem amelyet még az elkövetkező másfél évezredben sem fogadtak el: az ember(i tetem) boncolása² (sőt az emberi viviszekció). Ugyanakkor a klasszikus ókor alkotásaitól semmivel el nem maradó olyan művészi csodák születtek, mint például a Muszeionban is tanult rhodoszi szobrászok, Hagészandrosz, Polüdórosz, Athénadórosz műve, a Laokoón szoborcsoport, amelyet a római flotta főparancsnoka, a pompeji áldozatok mentése közben hősi halált halt nagy természettudós (a monumentális *Naturalis Historia* szerzője) és történész, Plinius (23–79) a valaha volt legnagyobb művészi teljesítménynek nevezett, olyan alkotásnak, amely „minden festményt és szobrot felülmúló³ műremek” (s talán egyáltalán nem mellékesen: az ókori világ 7 csodája egyikének).

Mindezek olyan városban születtek, amely lakosságának lélekszáma, összetétele és gazdagsága vonatkozásában felülmúlt minden korábbi települést.

1. A kétezer évvel ezelőtti Alexandria leírása⁴

„A Nílus Aithiopia határaitól egyenes vonalban folyik észak felé, az ún. Delta vidékéig; azután, mint Platón mondja, a fejénél szétszakadozva háromszög alakúvá teszi ezt a vidéket: a háromszög oldalai a mindkét oldalon elszakadó és a tengerig nyúló ágak, mégpedig a jobb oldali Pélusziónnál, a bal oldali Kanobosznál s a mellette levő ún. Hérakleionnál, alapvonala pedig a Péluszió és Hérakleion között levő tengerpart. A Nílusnak tehát két torkolata van, az egyiket péluszióinak, a másikat kanoboszinak és hérakleioninak nevezik: ezek között van még öt más tekintélyes torkolat és még több kisebb... Az egész sziget kb. 3000 sztadion területű.⁵ A Delta szemben levő partvidékeivel együtt ezt Alföldnek is nevezik. A Nílus áradásai alkalmával az egészet elborítja a víz, s tengerré válik a lakóhelyek kivételével. Ezek vagy természetes, vagy mesterséges dombokon épültek, mind a tekintélyes városok, mind a falvak, s távolról nézve szigeteknek látszanak.

Minthogy ennek a munkának legnagyobb és legfontosabb része *Alexandria* s annak környéke, tehát ezzel kell kezdenünk. A partvidék, ha Péluszióntól nyugat felé hajózunk, a kanoboszi torkolatig kb. 1300 sztadion, s ezt mondottuk a Delta alapvonalának; innen Pharosz szigetéig további 150 sztadion. Pharosz egy hosszúkas kis sziget, nagyon közel a szárazföldhöz, két bejáratú kikötővel. Partja ugyanis, mely két földnyelvet bocsát előre a tengerbe, öblöt alkot, a földnyelvek között azonban van egy sziget, amely az öblöt elzárja, minthogy hosszában fekszik előtte.

Caesar is tiszteletben tartotta, mert itt győzte le egy csatában az Antoniusszal ellene támadókat, s miután a várost rohammal elfoglalta, Antoniust öngyilkosságra kényszerítette, Kleopátrát pedig arra, hogy élve adja meg magát. Nem sokkal később azonban a fogságban észrevétlenül Kleopátra is öngyilkos lett, kígyómarással vagy ráként méreggel (mert mind a kettőt mondják), s így történt, hogy a Lagidák uralma sokévi fennállása után megsemmisült.” Így írt a több mint 2000 évvel ezelőtti földrajztudós.⁷

2. A Ptolemaidák (323–30) és művük: a város egyeteme

A Muszeion úgy jött létre, mint a Zeusz fejéből teljes fegyverzetében kipattant Pallasz Athéné: nincs a történelemben még egy ilyen egyetem, amely (talán a XX. századi brasíliait kivéve) a város – ahol létesült – alapítása (332) után alig negyed századdal gondolatból valóság (308) lett. Nem lehet véletlen, hogy mindhárman – a városalapító Nagy Sándor, az egyetemalapító Ptolemaiosz és a Muszeion létrehozásának iniciátora, Démétriosz Phaléreosz – Arisztotelész tanítványai voltak.⁸ Azt biztosan állíthatjuk, hogy egy tudományos intézmény – alapítása után olyan rövid idő alatt, mint a Muszeion – ilyen világ-raszóló eredményeket a történelemben soha felmutatni nem tudott, arról nem is szólva, hogy tudósainak neve két és negyed évezreddel később is töretlenül ragyog. Bár véleményünk szerint is az egyetemet nem néma fala, hanem tanárai szelleme alapítja meg, itt „a falakra” is gondolni kell, hiszen ilyen tudományos, kulturális és sportcentrum, valóságos „tudós város” milliós nagyvárosban még soha sehol nem jött létre.

Mielőtt az egyetem, a Muszeion tudományos eredményeire rátérnénk, az egyiptomi Ptolemaioszoknak kultúra iránti elkötelezettségéről szövelünk. A tíz Lagida 300 éves uralma alatt (323–30) szinte töretlen volt a kultúra és a tudomány támogatása. De ezen belül is kiemelkedő volt az első három Ptolemaida tevékenysége. Különösen *I. Ptolemaiosz* tevékenységéről kell szólni: nem volt véletlen az alacsony származású fiú fantasztikus karrierje. A világhódító Nagy Sándor egyik legkiválóbb katonája (személyesen tette ártalmatlanná a III. Dareiosz perzsa király által Nagy Sándor ellen felbérelt gyilkost 329-ben), hadvezére. Nagy Sándor halála után tisztában volt azzal, hogy a diadokhoszok közül senki nem képes a nagy király helyébe lépni, ezért ő javasolta a babiloni tanácskozáson a birodalom felosztását. Kivételes diplomáciai és stratégiai képességgel rendelkező politikus volt a három évszázadot meg-

ért királyi dinasztiát alapító Ptolemaiosz (aki 367-ben született, és 323 és 283 között uralkodott).⁹ Kilenc utódának többségével együtt a kor legkiválóbb uralkodói közé tartozott, különösen kiemelkedő a tudományok és a művészetek támogatása területén megvalósított munkája. *308 táján hozta létre Démétriosz Phalériosz¹⁰ iniciálása alapján a Muszeiont. Ő alapította a híres alexandriai könyvtárat.* Ahogyan azonban az új intézmény tudósait Ptolemaiosz Szotér összegyűjtötte, az is a király zsenialitását dicséri: Indiától és Perzsiától Mezopotámián, Kis-Ázsián, Magna Graecián és Hellászon át Líbiáig és Felső-Egyiptomig gyűjtötte és hívta a legjobbakat intézményébe (olyan fizetéssel, amilyenről eredeti hazáikban nem is álmodhattak).¹¹ Életében az egyiptomiak többször is istennek nyilvánították. Nemcsak Egyiptom gazdasági felvirágoztatásáért, hanem – emellett – a tudományok támogatásáért is mindent megtett: ő maga is híres író volt (életének utolsó éveiben megírta Nagy Sándor hadjáratainak hiteles történetét).¹² Olyan tudósok, költők éltek udvarában, mint Philétasz, Zénodotosz, Sztratón, Hékataiosz, Eukleidész és sokan-sokan mások (az első három, fiának, a későbbi II. Ptolemaiosznak volt a nevelője).

I. Ptolemaioszt a trónon követő fia a Muszeion alapítása táján¹³ született. Ő, II. Ptolemeiosz Philadelphosz (283–246) tette igazán nagygyá az egyetemet, s lett a Muszeion a tudományok és a művészetek kiemelkedő központja. Nagylelkű támogatóként már életében nagy elismertségnek örvendett (a verselő király maga is jeles tudós volt): olyan udvari költők voltak a barátai, és sereglettek köréje, mint a tudós kürenéi Kallimakhosz (310–240)¹⁴ és Theokritosz (310–240).¹⁵ Kallimakhosz – Philétasz mellett – a hellenisztikus elégia megteremtője. Költészetének és esztétikai programjának hatása alól a klasszikus ókorban az elégiát és epigrammát művelő kortárs költők és utódok közül szinte senki sem tudta kivonni magát. A király gyarapította a könyvtárat (egy Alexandrosz nevű költőt például azzal bízott meg II. Ptolemaiosz, hogy rendezze a könyvtárban lévő tragédiákat),¹⁶ támogatta a múzeumot, óriási pénzeket biztosított a kutatóközpont tudósainak. Von Wilamowitz szerint ez az időszak volt a hellenisztikus civilizáció csúcspontja. III. Ptolemaiosz (mint mellékneve, Euergétész = jótevő is mutatja) folytatta apja és nagyapja politikáját. A sors neki ugyan csak negyed századot adott (246–221), de eredményei nem kisebbek, mint elődeié, akikhez hasonlóan hatalmas új épületekkel gazdagította a „tudósok városát”. Elődeihez hasonlóan mindent megtett Egyiptom anyagi és tudományos felvirágoztatásáért: folytatta a Fajjum-oázis termővé tételét és betelepítését,¹⁷ megreformálta a naptárat (az év hosszát 365 és negyed napban határozta meg, elrendelte a negyed-

Pharosz földnyelvei közül a keleti közelebb van a szárazföldhöz és annak a földnyelvéhez (ennek Lokhiasz a neve), és a kikötő bejáratát összeszűkíti” – kezdi a város alapítása után harmad évezreddel leírását Sztrabón (2000 évvel ezelőtt!). Majd így folytatja: „Minthogy a régi egyiptomi királyok megelégedtek azzal, amijük volt, s nem voltak ráutalva a behozatalra, ellenségei voltak minden odahajózónak, különösen pedig a helléneknek (mert fosztogatók voltak, s földjük szegénysége miatt a máséra vágyakoztak), ezért őrséget állítottak erre a helyre azzal a parancssal, hogy az odaérkezőket távolítsák el. Ezeknek az ún. Rhakótist adták lakóhelyül, mely most Alexandria városának a hajógyáron túl fekvő része: akkor csak egy falu volt. A falu környékét átadták a marhapásztoroknak, akik szintén távol tarthaták a kívülről odaérkezőket. Amikor azonban odajött Alexandrosz és látta a hely kedvező fekvését, elhátározta, hogy a kikötőnél megerősített várost épít.”⁶

A város fekvése sokféle szempontból kedvező. Ezt a helyet ugyanis két tenger mossa: az egyik az ún. Egyiptomi-tenger északról, délről pedig a Mareia-tó, amelyet Mareótisznak is neveznek. Ezt sok csatornán át a Nílus tölti meg felülről is, meg oldalról is, s ezeken a behozatal sokkal nagyobb, mint a tenger felől, úgyhogy a tavi kikötő gazdagabb lett, mint a tengeri. Itt ugyanis az Alexandriából való kivitel nagyobb a behozatalnál.

A város területének az alakja köpenyforma, amelynek hosszúsági oldalait mintegy 30 stadionnyi átmérővel a tenger hullámai mossák, szélességi oldalai pedig a földszorosok, mindegyik 7 vagy 8 stadion, s ezeket egyik részről a tenger, másik részről a tó zárja be. Az egész várost lovakkal és szekerekkel járható utak szelik át, a két legszélesebb több mint egy plethron szélességű s egymást derékszögben vágja ketté. A városnak nagyon szép nyilvános terei és királyi palotái vannak, s ezek egész kerületének a negyed- vagy harmadrészét foglalják el. Mert egyrészt pompaszeretettel mindegyik király hozzátett valami ékességet a nyilvános épülethez, másrészt a meglévő épületekhez a maga számára még külön is építtetett egyet... De mindegyik összefügg egymással is, meg a kikötővel is, és mindazzal, ami azon kívül van. A királyi épületeknek egyik része a Muszeion, sétakerttel, az exedrával és egy nagy lakóhelyiséggel: ebben van a Muszeionban elhelyezett tudósok étterme. Ennek az intézménynek vannak közös jövedelmei, s van papja, akit akkor a királyok állítottak a Muszeion élére, most pedig Caesar. A királyi épületek egy másik része az ún. Séma, amely körül volt kerítve s ebben voltak a királyok sírjai, köztük Alexandroszé is. Ptolemaiosz ugyanis, a Lagosz fia, az utóbbinak a holttestét elvette Perdikkasztól, aki azt elhozta Babylónból s kapzsiságból és Egyiptom

megszerzése céljából ide vonult. Itt pusztult el hát katonái kezétől, amikor Ptolemaiosz megtámadta és egy magányos szigeten körülzárta. Perdikkasz tehát meghalt, át- meg átszúrva a reá támadó katonáknak a lándzsáitól. A vele levő... királyok, Aridaiosz, Alexandrosz gyermekei és felesége, Róxané, azonban elhajóztak Makedoniába. Alexandrosz holttestét Ptolemaiosz Alexandriába vitette, s ott temettette el, ahol most is fekszik...

A nagy kikötőben a behajózástól jobbra Pharosz szigete és tornya, a másik oldalon pedig a szirtek vannak és a Lokhiasz földnyelv a királyi várral. Amint befelé hajózunk, bal kéz felől vannak a Lokhiasszal összefüggő, beljebb fekvő királyi épületek, sok és nagyszerű teremmel és ligettel. Ezek alatt fekszik a királyok tulajdonában lévő ásott és zárt kikötő, s az ásott kikötő előtt fekvő Antirhosz szigetcské királyi várral és kikötővel; így nevezték el, mint Rhodosz versenytársát. Ezen túl fekszik a Theatron, azután a Poszeidion, az ún. Emporiontól előrenyúló kanyarulat Poszeidion templomával, amelyhez Antonius a kikötő közepébe még jobban benyúló töltést csatolt, s annak a végén egy királyi lakot építtetett, amelyet Timónionnak nevezett el. Ez volt az utolsó műve, amikor az akcionai vereség után barátaitól elhagyatva Alexandriába hajózott... Azután a Kaiszareion következik, majd az Emporion és a raktárak s ezek után a Heptasztadion után Eunosztosz kikötője következik, s ezen túl az ásott kikötő, amelyet Kibótosznak is neveznek; itt is van egy hajókészítő üzem. Ennek a belső részéből egy hajózható csatorna húzódik egészen a Mareótisz-tóig. A csatornán kívül fekszik még a városnak egy kis része, azután a Nekropolisz nevű előváros következik, amelyben sok kert, sírhalom és a halottak bebalzsamozására szolgáló épület van. A csatornán belül van a Szarapeion, s még több más régi szenthely, amelyek azonban a Nikopoliszban épült új szent helyek miatt majdnem elhagyatottak; ott van ugyanis az amphiteatron, a sztadion, s ott szokták tartani az ötéves versenyjátékokat is; a régieket már nemigen becsülik. Röviden szólva a város tele van emlékművekkel és templomokkal: a legszebb a gymnaszion, több mint egy sztadion hosszúságú csarnokával. A középén fekszik a törvényszék és a liget. Itt van a Paneion is, egy emberi kézzel készített kúp alakú magaslat, hasonló egy sziklás dombhoz, s erre csigalépcsőn lehet fölmenni, a csúcsáról pedig minden oldalról lehet látni az alatta elterülő várost. A hosszúsági főút a Nekropolisztól a gymnaszion mellett a Kanóboszi-kapuig húzódik. Azután az ún. hippodromosz következik és a mellette lévő többi út a kanóboszi csatornáig. Ha keresztülmegyünk a hippodromoszon, ott van Nikopolisz, egy város nagyságú lakóhellyel a tengerparton; Alexandriától való távolsága 30 sztadion. Ezt a helyet Augustus

4. Az egyetem ma is elismert nagy tudósai

A tudománytörténetbe nevüket örök időkre bevéső tudósok és művészek felsorolhatatlanul hosszú sora alkotott itt. Ilyen volt az orgonaépítő Ktészibiosz (290–210). Ilyenek voltak a heliocentrikus²⁵ világmépet kidolgozó Arisztarkhosz (300–230) és Eratoszthenész (275–195), továbbá Hipparkhosz (160–125) matematikus-fizikus-csillagászok, továbbá a görög irodalomtörténet alapjait lerakó Kallimakhosz (310–240), vagy az ún. alexandriai kanón összeállítója,²⁶ Arisztophanész Büzantiosz (257–180).²⁷ Mellettük olyan történészek, mint az itt tanuló vagy dolgozó Polübiosz (200–118),²⁸ Diodórosz (80–20),²⁹ Plutarkhosz (42–126) és Appianosz (78–166).³⁰

A képző- és iparművészeti alkotások létrehozói közül sokan ugyancsak a Muszeionban tanultak. Így a Laokoón szoborcsoportot megalkotó rhodoszi szobrászok, a 136 méter magas Pharosz-szigeti világítótorony mérnöke, Szósztratosz (320–250) is itt tanult és dolgozott. De itt tanult Epigonosz (260–200), a Haldokló gallus és sok más híres szobor megálmodója. De itt vált híres szobrásszá a milói Venus eredetijét kifaragó Alexandrosz (160–90) és névrokona (200–130), a talán leghíresebb, legismertebb Homérosz szobrot (148-ban) elkészítő mester.

A Muszeion olyan vezetői, mint éppen az első, az epheszoszi Zénodotosz (333–260), az első görög költők szövegeinek gondozója, az első filológus,³¹ vagy az olyan vezető, mint a már említett, líbüi Kürénéből való Kallimakhosz, továbbá tanítványa, az alexandriai Apollóniosz (293–200) is itt tevékenykedtek. Vagy a másik nagy filológus, a számotrakéi Arisztarkhosz (216–144): a ma olvasható homéroszi eposzok szövegeinek minden sora az ő olvasatában maradt ránk (aki a több mint félmillió kéziratos kötetet számláló könyvtár³² egyik legjelentősebb vezetője volt).³³

Érzékeltetendő a Muszeion jelentőségét, a fenti közel két tucat nagyságból néhánynak a munkásságát érintenünk kell. Így a fentebb említett tudósok közül pl. *Eukleidész* matematikája 2000 évre (Gausz és Bolyaiig) meghatározta a gondolkodást. Fiatalabb kortársa, Arisztarkhosz egy egész háromnegyed évezredre megelőlegezi a heliocentrikus világmépet, amikor kimondja, hogy a Föld a saját tengelye körül forog és kering a Nap körül. Fiatalabb professzortársa és munkatársa, Eratoszthenész elvileg hibátlan módszerrel kiszámította a Föld nagyságát, területének a ma ismert 40 millió méterét 39,7 millió méterben határozva meg. Egy generációval később

élő, kutatásaikat folytató *Hipparkhosz* kimutatja, hogy a Föld a Nap körül ellipszis alakú pályán kering, s a Földet hosszúsági és szélességi körökre osztja. Ezek a tudósok szinte pontosan meghatározták a Földnek a Naptól és a Holdtól való távolságát (ezeken kívül sok csillagászati műszert szerkesztettek, amelyek közül nem egy évezredig szolgált). A Muszeionban tanult *Arkhimédész* Szürakuszaiban végez kutatómunkát, megalapozva a mechanika és a hidraulika tudományát. Nevéhez fűződik a gömbölyű testek mértanának megteremtése a δ felfedezésével. Antik források szerint mintegy 40 szerkezetet talált fel (csigasor, vízemelő, optikai eszközök, fogaskerék stb.). A Muszeionbeli tudósok közül a kor talán leg-egyetemesebb koponyája (költő, irodalmár, természettudós) – a már említett – kürénéi *Eratoszthenész* (275–195) volt, aki *Khronographiai* c. művében egy-egyes kronológiát adott. Kiindulópontja a Kr. e. 776. évi olimpia volt: ekkor jegyezték fel a távfutás győztesének – Koroibosz atlétának – a nevét (előtte már kb. 200 év óta tartottak játékokat). Az ókori történészek ezt az Eratoszthenész kidolgozta érárt alkalmazták (az utolsó olimpiai játékokat Kr. u. 391-ben tiltotta be mint pogány szokást Nagy Theodosius római császár). Összesen 293 olimpia adatai maradtak ránk (a betiltás és az újraindítás közt 1500 év telt el). Eratoszthenész tehetségét egyebek között az is mutatja, hogy 20 évesen a könyvtár vezetője lett, s naptárához hasonlóan fontos kronológiája, amelyet a trójai háborútól kezdett. Mint költő³⁴ földije, Kallimakhosz, nyomdokain járt. De hatással volt rá egy másik kürénéi, az egyik itteni filozófus, Euhémerosz (310–230), aki egy olyan fantasztikus útleírást alkotott, amely szerint Uranosz, Kronosz, Zeusz egykor élt földi uralkodók voltak.

A későbbiekben a római korban³⁵ tovább működő alexandriai Muszeionban olyan tudósok dolgoztak, mint Arisztodémosz, az Alexandriában élő görög filológus a Kr. e. 2. században. Arisztarkhosz tanítványaként foglalkozott a klasszikus kori görög irodalommal, főként Pindaros költészetével. Régészeti kutatásainak középpontjában Pindarosz szülővárosának, Thébainak a régmúltja állt. Arisztarkhosz egy másik kitűnő tanítványa Dionüsziosz Thrax (170–90) görög nyelvész, grammatikus (Alexandriából később Rhodosz szigetére költözött, ott működött tanítványai körében). Lexikográfiai magyarázatokat készített Homérosz *Iliászának* egyes részleteihez. Elsőnek írt rendszeres görög nyelvtant *Tekhné* grammatiké címmel. E grammatikája úttörő jelentőségű. Miután számotrakéi Arisztarkhosz kritikái jelei idők folyamán hibásan hagyományozódtak át, ezért Arisztónikosz (Kr. e. 30–Kr. u. 30.) görög grammatikus a romlott jelzéseket sorra vette és kijavította. A homéroszi költeményekhez kommentárokat írt,

évenkénti szökőnap naptárba illesztését), a 311-es évet tette meg a Ptolemaiosz Kor első évének. Ugyanakkor nagy segítséget adott a földrengés pusztította Rhodosznak. Egyiptomot ereje teljében, stabil és virágzó gazdasággal adta át fiának, Philopatornak, aki 16 évesen került a trónra (221-től 205-ig uralkodott). Az eddigi elődeit tisztelő, sőt dédapját istennek nyilvánító egyiptomiak felláztak ellene (Polübiosz gerillaháborújának írja le az egyiptomi nép ellene folytatott harcát!). Halála után 5 éves fia került a trónra. Uralkodásának talán egyetlen pozitívuma: 196-os rendelete köbe vésve maradt ránk – a 3 nyelvű (görögül és egyiptomi nyelven kétféle írással: hieroglif és démotikus jelekkel) ún. rosettei kövön –, ennek segítségével Champollion (1790–1832) megfejtette (2000 év múlva) az egyiptomi írást.

Kik voltak azok a költők, akiknek műveit Ovidiustól Jusztinianoszon át Vörösmartyig szívesen olvasták? Vagy azok a tudósok, akiknek tételeit ma is minden iskolában tanítják-tanulják?

3. A művészetek és a tudományok Alexandria egyetemén

Az írók, tudósok doyenje, a királyi udvar legidősebb művésze, akinek azonban a legrövidebb élet adatott: Philétasz (340–290), a költő és filológus – a Muszeion első vezetőjének, Zénodotosznak a mestere és vele együtt II. Ptolemaiosz nevelője –, akinek költészetét a világirodalmi rangú Theokritosz (305–240)¹⁸ utolérhetetlen példaképnek tekinti (csakúgy, mint Kallimakhosz). Partheniosz elégiái és Euphorióon kiseposzai, Theokritosz, Bión és Moszkhosz¹⁹ (ez utóbbinak – a szakértők szerint – az Európé történetét feldolgozó verse a hellenisztikus költészet egyik legszébb darabja) idilljei egyaránt sokat köszönhetnek Kallimakhosz újításainak.²⁰

A természettudományokban, elsősorban is a medicina területén olyan Muszeion-beli orvostudósokról kell megemlékezni, mint Hérophilosz (320–240) és Eraszisztratosz (304–240). A kis-ázsiai Khalkedónban született, Kósz és Knidosz orvosi iskoláiban tanult Hérophilosz I. Ptolemaiosz udvari orvosa volt a Muszeion első orvostudósa, a híres alexandriai orvosi iskola megalapítója. A hippokratészi nedvkórta (humorálpatólógia)²¹ helyett négy életfenntartó erőt (dünamisz) tételezett. Boncolásai és az ezekből levont következtetései tették halhatatlanná. Vivisekciót is végzett halálraítélteken.²² Különösen az aggyal kapcsolatos kutatásai jelentettek mérföldkövet. Elkülönítette az erekttől és az inaktól az idegeket, megkülönböztette az érző- és a mozgatóidegeket. Felsorolhatatlan az, amiben újat adott (pl. a

pulzus számolására vízi órát használt, s a pulzusnak négy jellegzetességét írta le: erősség, hosszúság, sebesség, ritmus). Több elnevezés tőle származik. Eraszisztratosz is tanult a híres kószai orvosi iskolában, a filozófiát Arisztotelész vejeinél, a botanikát pedig Theophrasztoznál. Azt vallotta, hogy a medicina alapja az élettan és a kórbonctan („halott-tan”: közvetlenül a halál beállta után végzett boncolást). A gyógyításnál többre becsülte a megelőzést (csakúgy, mint a védakori indiai orvosok évezreddel korábban), amit mértékletes és egészséges életmóddal próbált elérni. Az értelem fejlettségét az agyvelő bárázdaltságával hozta kapcsolatba (következtetéseit az ember és az állatok agya összehasonlításából vonta le), s az agyat tartotta a gondolkodás székhelyének, mint Hérophilosz is (vagy korábban Alkmaion, Hippokratész és Platón).²³ A Muszeion két nagy orvostudósa élettani rendszerének közvetlen folytatója nem volt (majd csak 400 év múlva Galénosz). Tanítványaik terméketlen vitái termelték ki az ún. empirikus orvosi iskolát a Muszeionban. Megalapítója az alexandriai Szerapion (210–130). Ő és kollégái az elméleti tudást elvetették, csak saját tapasztalataikat fogadták el. Az a mondás járta körükben: nem ékesszólással kell gyógyítani, hanem gyógyszerekkel, nem azzal kell törődni, mi okozza a betegséget, hanem mi gyógyítja meg.

Az irodalom és a medicina után az egyik par excellence görög²⁴ tudományról, a Muszeion-beli matematikáról kell említést tenni. A számok tudományában Eukleidész (323–283) professzor matematikája 2000 évre (Gaussig és Bolyaiig) meghatározta a gondolkodást. Az ún. „Ludolf-féle” számot 3,14-ben meghatározó, a gömb térfogatának képletét, a saját magáról elnevezett törvényt megalkotó Szürakuszai-i Arkhimédész (287–212) is itt kezdte tudományos karrierjét. Az alexandriai gépész és matematikus Héron (270–200) találmányai máig azonos elven működnek. Fialább kortársa a pergai (Kis-Ázsia) születésű Apollóniosz (265–190), a Nagy Geometer a Muszeionban tanult és annak professzora. Ő írta talán az egész antikvitás legeredetibb, legjelentősebb tudományos könyvét a kúpszeletekről. E művében vezette be a parabola, az ellipszis és a hiperbola elnevezéseket. A δ értékét pontosabban állapította meg, mint Arkhimédész. Egyik fontos műve a „Gyűjtőtükör”, egy másik „A dodekaéder és az ikozaéder összehasonlítása”. Bevezette az excentrikus és epiciklikus mozgás fogalmát a bolygók mozgásának magyarázatára (akkor járt a Pergamoni Hellén Királyságban, amikor épült az itteni Muszeion – egyetem és könyvtár – és itt írta a kúpszeletekről szóló könyvének első változatát). Ahogyan a nagy alexandriai orvosoknál felsorolhatatlanok eredményeik, ugyanúgy Apollóniosznál is!

Démoszthenész művészetét méltatja.³⁹ Dionüsziosz Halikarnasszeusz (80–140) irodalom- és zenetörténész. Múzsai története a zenekísérettel előadott költemények történetével foglalkozik.

A későbbi Muszeion-beli orvosok közül megemlítjük *Aszklépiadészt* (130–40; egy sokáig élő orvosi iskola⁴⁰ alapítóját), Ammónioszt (90–20; a lithotómoszt, aki a városban dolgozott), Marinoszt (120–52; az anatómust), akit *Galénosz* nem győz dicsérni, s aki 20 könyvben írta le saját megfigyelései alapján az anatómiáját: az anatómia történetének egyik legnagyobb személyisége, aki Pergamonban, Alexandriában és Rómában tanult jeles orvosok keze alatt. Epheszoszi Rufosz (80–138) ugyancsak anatómus, az egész Római Birodalom Galénosz melletti legnagyobb orvosa, akinek munkássága Hérophilosz és Erasizisztratosz művein alapul. Nagyon sok szervről és betegségről ír, majmok és sertések boncolásával fogalmazta meg anatómiai, idegrendszeri megállapításait. Egy nagy alexandriai orvosról feltétlenül meg kell emlékezni: epheszoszi *Szóranoszról* (98–138), aki a Muszeionban tanult orvoslást és Rómában praktizált, mint nőgyógyász. Méhtükröt és kényelmes szülőszéket készített. Az antik nőgyógyászat legjobb tankönyvét írta (ami az egész középkorban is alapműnek számított). A módszertani orvosi iskola képviselője volt.

De itt tanult az ókor Hippokratész melletti legnagyobb alakja, Galénosz is (120–200), aki egységes és hiánytalan rendszerbe foglalta az antik világ összes gyógyászati ismeretét, s rendszertana a középkoron át az újkorig abszolút tekintélynek örvendett (az ókori négyvedvtant egy sajátos és különös pneuma elmélettel kombinálta). Állatokon végzett boncolásaiból vonta le anatómiai következtetéseit.

Egy nagy orvosnak még szerencséje volt: azért lehetett orvos és kiváló szakember, mert II. Theodosius császár Muszeiont bezáró rendelete előtt fejezte be tanulmányait: a pergamoni *Oreibasziosz* (326–403). Szülővárosa Muszeionjában kezdte, az alexandriában folytatta (ahol ekkor már skolasztikus jellegű volt az oktatás!). Athénba ment, ahol barátságot kötött Nagy Konstantin császár unokaöccsével, Iulianusszal (a későbbi császárral: 361–363). Lutetiától Perszopoliszig számtalan helyen szolgált mint katoniorvos. Császári barátja biztatására írta meg 72 könyvből álló Szünagogai iatrikai címen a legnagyobb görög orvosok munkáinak kivonatolását (amiből orvos fia számára Szünopszisz néven 9 kötetben összefoglalta a legfontosabb tudnivalókat).

6. Az alapító névrokona: a Muszeion legnagyobb hatású tudósa

Végül szólni kell a Muszeion egyik legnagyobb hatású tudósáról, akinek felfedezése a leghosszabb ideig élt: Ptolemaiosz Klaudioszról (90–180). A Muszeionban tanult és hosszú élete során mindig itt dolgozott. Matematikus, csillagász és földrajztudós. Geocentrikus világképét Hipparkhosz és pergéi Apollóniosz tudományos eredményeire támaszkodva fogalmazta meg: a világmindenség középpontjában helyet foglaló Föld körül kering a Nap, a Hold és az 5 bolygó, rajtuk kívül helyezkedik el az állócsillagok szférája. Fontos történeti munkája a Baszileioi kanonész, a babiloni, perzsa, egyiptomi, római uralkodók pontos dátumaival 747-től Diocletianus császárig (284–305). Fontos zeneelméleti könyvet is írt *Harmonikon* címmel. Feltételezi egyik művében, hogy a látás a szemből kiinduló látósugarak segítségével történik. Fontos geográfiai műve 8100 nevezetes ókori földrajzi helyet ír le.

A kereszténység térhódításával a Muszeion helyzete mind nehezebbé vált. Bár a római hódítás kezdetén ízelítőt kaptak a hódítónak a görög (egyáltalán: az idegen) kultúrával szembeni ellenséges magatartásából,⁴¹ de mindez elhanyagolható volt a keresztény bandák egymással leszámoló utcai harcaihoz, romboló, sőt a hivatalos egyházi emberek embertelen cselekedeteihez viszonyítva is. A keresztény főiskola, a Didaskaleion – Órigenész vezetésével – olyan szellemet honosított meg a kereszténnyé váló Alexandriában, ami méltó volt a Muszeion⁴² hagyományaihoz addig, amíg Pantainosz, Kelemen⁴³ és Órigenész állt az intézmény élén.

Az alexandriai egyetem, a Muszeion Kr. u. 391-ig állt fenn, amikor a pogány hagyományokat gyűlölő I. (Nagy) Theodosius császár (379–395) bezáratta. 700 évet élt.

Így élt tovább a pogány athéni Akadémia szelleme fennállásának több mint 9 évszázada⁴⁴ alatt párhuzamosan több más korabeli intézményben is.⁴⁵ Ha világtörténelmi jelentőségűnek mondhatjuk a *platóni Akadémia 916 éves, továbbá a több mint fél évezredet megélt arisztotelészi Lúkeion működésének tudományos eredményeit, mindez együtt szinte alig fogható az alexandriai Muszeion kétharmad évezredes (Kr. e. 308–Kr. u. 391) csodálatos tudományos tündökléséhez.*

Jegyzetek

¹ „A bennünk lakozó lángész sajátja a kalandvágy, amelynek köszönhetően legyőztünk minden földet és minden tengert” – idéz Thuküdidész (460–400) Periklésznek (494–429) a háború áldozatai felett tartott gyászbeszédéből.

² Ha a mumifikálással kapcsolatos ilyen jellegű tevékenységet nem tekintjük boncolásnak.

³ Nem véletlen, hogy a piramisokat „a királyok kincsei ostoba fitogtatásának” tekintette.

⁴ Sztrabón (Kr. e. 64–Kr. u. 26): *Geógraphika*, Budapest 1977

⁵ Egy 3000 sztadion kerületű terület 24.316 km² nagyságú föld. Annak a tíz kormányzóságnak a területe, amely eb-

magyarázta Hésziodoszt és Pindaroszt is. Értéke Arisztarkhosz közvetítésében van.

A bekezdés elején állított „tovább működés” nem minden nehézség nélkül ment. A nem Plutarkhosz „méretű” apologeták tudják, hogy Caesar 4000 katonával partra szállva Kr. e. 48-ban megostromolta a Királyi Negyedet, s a könyvtár ekkor lett a lángok martaléka (így pl. tudja a nem görög római, Titus Livius, aki azt írja, hogy Alexandriában 400 ezer könyvtekeres égett el, amikor 48-ban Caesar elfoglalta a várost). Kleopátra (és Antonius) 200 ezer kötetet alapozta meg az új könyvtárat. Később a tudós római császárok, Hadrianus (117–138) és Marcus Aurelius (161–180) is részt vettek a Muszeion tudományos vitáiban. A város és a Muszeion első vesztét mégis a rómaiak okozták: az apa-, a testvér- és tömeggyilkos császár (aki még az óriási méretű római fürdőjéről is nevezetes), Caracalla (211–217) Alexandria stadionjában vérengző kedvének újabb bizonyágát adva legyilkoltatta a városi fiatalok összefogdosott ezreit, miközben a korábbi császárok kedvelt tudományos központját, a Muszeiont feloszlatta (fél évszázad múlva, 269-ben a rendkívüli szépségű palmírai arab királynő, Zenobia (267–272), aki magát Kleopátra leszármazottjának tekintette, fél évtizedre elfoglalta Alexandriát, saját magát Zenobia Augusta-nak nevezve kisebbik fiát Egyiptom királyává tette). A várost Aurelianus császár (270–275) „felszabadította” 273-ban, és lerombolta. A rombolást tovább folytatták: I. Theodosius császár bezáratta a pogány templomokat, lerombolták a Szerapisz templomát, ledöntötték az isten szobrát, majd Jusztinianosz zárattott be minden templomot és iskolát (539). A Kleopátra által Antoniusnak építtetett, Caesareumnek nevezett templomot a keresztények saját templomnak alakították át, míg nem 914-ben az első sííta fátimida kalifa, al-Mahdi (Obeidallah; 909–934) le nem romboltatta. Majd jöttek az új Szotérok: Kleopátra, a Caesareum fenségét emelendő, Héliopoliszból Alexandriába, a Caesarium mellé két obeliszket hozatott, amelyeket a későbbi megmentők (=rablók) Londonba és New Yorkba szállítottak. Megjegyzésre érdemes: Egyiptom ősi földjén a görögök várost a tengerparton alapítottak (Naukratiszt, majd 300 év múlva Alexandriát), az arabok pedig a sivatag szélén (Fusztát, később: Kairó). Ez a földdarab tehát kb. 2500 évig volt a fáraói Egyiptomé, majd a görög kereskedők alapította város megjelenésétől a római uralomig több mint fél évezredig görög. A római uralom itt alig több mint négy évszázadot ért meg, a bizánci még ennyit sem: mindössze negyed évezredet. Kb. ugyanennyi volt a par excellence arab uralom is, hogy azután 3 nagy „egyiptomi” dinasztia uralja mintegy 600 éven át (fátimida, ajjubida, mameluk). Ezután 300 évig a muszlim török az úr, majd – Mohamed Ali Egyip-

tomának csaknem független évtizedei után – az európai gyarmatosítók évszázada következik a Szuezi csatorna államosításaig. Egyiptomnak 50 évvel a csatorna államosítása után csaknem fél évszázados független története van (benne Alexandriának). Írott történelme több mint 5000 éves.

5. További kiemelkedő művészek, tudósok

Napjaink egyik izgalmas kérdése volt legalább is a 2007. év elején világszerte: az antik világ 7 csodája³⁶ mellett a mai világ 7 csodája (amelyek közül 2 valójában ókori).

A Türoszban született, a Muszeionban tanult görög epigrammaköltő, a Cicero által is nagy csodálattal emlegetett Szidóni Antipatrosz (170–100) Anthologia Graeca³⁷ című gyűjteményének egyik darabjában nevez meg először(?) hét olyan alkotást, amelyek a későbbiekben „az ókori világ 7 csodája” név alatt váltak ismertté:

„Ló és harci szekér robobott falain Babülonnak,
éliszi tájon állt Phídiász műve: Zeusz.
Függökertek amott s dől kolosszusa Élioszsznak,
fáraók gúlái s Mauszólósz sírja meg itt.
Mindezt enszemeim látták s én egyre, egyre csodáltam,
mígnem elem tárult Artemisz temploma is,
felhőkbe mártva fejét. Kérdeztem én hangosan akkor:
olümpi oromról látja-é mindezt a Nap?”³⁸

Itt is tudtul kell adnunk azt a véleményünket, hogy soha nem lehet azt mondani: ez a szerző vagy ez az esemény volt a történelemben az első: vagyis azt, hogy Antipatrosz volt az első leírója a 7 világcsodának. Ugyanis egyharmad évezreddel korábban ugyancsak 7 világcsodát ír Hérodotosz (484–425): Babilon falai (71 km hosszú, négyesfogat elért rajta), Szemirámisz függökertje (alapja 1200 m hosszúságú), ugyancsak Babilonban Zeusz hatalmas ülőszobra (24 tonna arany). A többi egyiptomi: Kheopsz és Kephren piramisai, a Labürinthosz (3000 helyiséggel; a fentebb idézett Sztrabón kétezer évvel ezelőtt még épségben találta a labirintust) és a mesterséges Moirisz-tó (kerülete 530 km, benne két 149 m magas piramissal). Ez a hét világcsoda tehát Hérodotoszé.

Egy kis ízelítő, hogy mi mindennel foglalkoztak a Muszeion tudósai. Dionüsziosz Szkütobrakhión görög író Alexandriában működött grammatikusként, ahol Cicero egyik mesterét, Arkhiaszt is tanította. Mitológiai összefoglalásokat írt. Dionüsziosz Halikarnasszeusz (Kr. e. 70–Kr. u. 10) szónok, esztéta és történetíró 30 és 8 között Rómában retorikát oktatott. Alapos ismerője a klasszikus irodalomnak. Egyik művében Lüsziász, Iszokratész, Iszaiosz,

resztény egyház egyik valaha élt legnagyobb lángelméjének, a Muszeion egykori hallgatójának, Origenésznek (184–254; a Didaskaleion nevű alexandriai katekétaiskola vezetőjének 217–231) még a gondolatait is üldözte, nemcsak a híveit (még az utóbbiakat befogadó Jóannész Krüszosztomosz (344–407) konstantinápolyi püspököt – akit éppen ő, Theophilosz, mint alexandriai pátriárka szentelt fel 398-ban – is halálba kergette).

¹⁷ Ha valahol, akkor Egyiptomban elmondható Thomas Mann-nal szólva, hogy mélységesen mély a múltnak kútja. Már a termővé tételét megkezdte Menész fáraó csaknem 3000 évvel korábban, majd II. Szeszósztisz fáraó az egész térség rendezését megpróbálta elvégeztetni (és két piramist is építtetett).

¹⁸ Aki idilljeivel Ptolemaiosz Philadelphoszt dicsőíti, s aki életének utolsó évtizedét a költészetet nagyvonalúan támogató király udvarában töltötte.

¹⁹ Moszkhosz (190–120) szürakuszai költő és grammatikus, Arisztarkhosz barátja és tanítványa, aki ugyancsak huzamosabb időt töltött Alexandriában, s a Theokritos által meghonosított bukolikus költészet egyik legnagyobb alakja. Faludi és Vörösmarty idejében rendkívül kedvelt volt; de az ókorban Ovidius (†Kr.e. 18), majd később Tasso (†1595) is nagyra becsülte.

²⁰ Akinék verseit Sallustiusz (†Kr.e. 35) adta ki, amely kiadást még 1000 évvel később is szívesen forgatták. Ovidius is feltétlen tisztelettel emlegeti, műveit Jusztinianosz (527–565) korában is szívesen olvasták, maga tudós keresztény császár is.

²¹ Bár magát az iskolát később haereszisz logiké (vagyis dogmatikus) iskolának nevezték.

²² „Ők még élő bűnözőket boncoltak fel, akiket a királyok a börtönből a rendelkezésükre bocsátottak, s amíg volt élet a vizsgálatokban, addig szemlélték azt, amit a természet elrejtett előlük, amíg lélegeztek, addig figyelték a szerveket... Nem kegyetlen dolog bűnösöknek a halálbüntetése révén keresni a gyógyulás útját minden elkövetkező ártatlan nemzedék számára”.

²³ Ezzel szemben nem kisebb tudós, mint Arisztotelész a szívet tartotta a mozgás és a gondolkodás szervének, amint ennek alapján egy későbbi irányzat, a pneumatikusok is (ennek a hosszú időt megért irányzatnak az alapítója a görög – kilikiai származású – Athénaiosz (Kr. e. 1. század) volt, aki a betegségek okát a pneuma – levegő, lélegzet, lélek – elváltozásaiban kereste, s aki az Istent azonosította a világmindenséget betöltő pneumával; így azt mondhatjuk, hogy – miután hatott rájuk a sztoikusok pneuma-tana – hidat képeznek a kitióni Zénón (336–264) kidolgozta sztoikus irányzat és a Plótinosz (205–270) körül kibontakozó újplatonikus áramlat között). A pneumatikusok közé sorolják a Kr. u. első században élt, a Muszeionban tanult orvost, Aretaioszt is, akinek – halála után másfél évezreddel – nagyon sok műve előkerült: rendkívül sok mindenről írt meglepően korszerű színvonalon és magas etikai mércével.

²⁴ Vannak szaktudósok, akik állítják, hogy az indiaiak a 10-es alapú számírásukhoz (amelyet, kialakulása után több mint egy évezreddel az arabok közvetítettek Európába) a nullát a görögöktől (esetleg a kínaiaktól) vették át (tény, hogy a fiatal Ibn Színá 996-ban azt írja, hogy „an-Nátilnál tanulva megismertem az indiai számokat”, amelyekről viszont az 1003-ban elhunyt II. Szilveszter pápa úgy beszél, mint arab számokról).

²⁵ Kortársa volt az ugyancsak az alexandriai könyvtár élén állt Apollóniosz Rhodiosz (295–210), a híres költő, a trónörökös nevelője, kezdetben Kallimakhosz barátja. Négy kötetből álló eposza az Argonautika, a hellenisztikus költészet legterjedelmesebb emléke (fele az Odüsszeiának!): a kisműfajúsággal szemben a homéroszi nagyepikát újította fel, s Kallimakhoszt ezzel ellenségévé is tette (nem kétséges, kire értette: „Nagy mű, nagy gonoszság!”).

²⁶ 62 évesen került a Buzantionból származó tudós a Muszeion könyvtára élére, ahol összeállította azon költők jegyzékét, akiket olvasni érdemes.

²⁷ Dionüsziosz grammatikus, zenetudós, irodalomtudós. Az ókor egyik leghíresebb grammatikusának, Arisztophanész Buzantiosznak a tanára. Arisztophanész Buzantiosz (257–180) Alexandriában elhunyt grammatikus, aki fiatalon a Muszeionba került olyan kiváló mesterek keze alá, mint Kallimakhosz, Eratoszthenész, Zénodotosz és más professzorok. De tanítványa sem akárki: saját kutatási területén legkiválóbb tanítványa szamatrakéi Arisztarkhosz (aki a homéroszi tanulmányokkal nála kezdte pályafutását). Buzantiosz készített egy Homérosz kiadást, amelyet kritikai jelekkel látott el. A Mester mellett lírikusokkal és drámaírókkal is foglalkozott. Különösen fontosak Pindarosra vonatkozó kutatásai.

²⁸ 20 éves kora után tanult a Muszeionban, míg 170-ben haza nem hívták az akháj szövetség hipparkhoszának. A történelem tanulmányozása a legigazibb nevelője a politikusnak, egyedüli tanítómestere a sors változásait önérettel elviselő embernek. Pontos és hiteles történészként kiemelkedő hely illeti meg a történetírók panteonjában.

²⁹ Diodórosz (90–21) 30 évet áldozott történeti munkája megírására. Nagy utazásokat tett, megtanult latinul is. Hosszabb ideig tartózkodott Alexandriában és Rómában. Terjedelmes világtörténeti munkájának címe: Bibliothéké (a mitikus kortól 54-ig). Phótiosz és VII. Kónsztantinosz császár sok töredékét őrizték meg (volt egy Diodórosz nevű költő és grammatikus, aki Sztrabón jó barátja).

³⁰ Alexandriai születésű görög történetíró, aki a városban különböző közigazgatási tisztségeket viselt, majd Hadrianus császár (117–138) alatt Rómába költözött, s lett 3 évtizeden át császári hivatalnok. Rhómaika c. nagyszabású történelmi munkája szakított az addigi történetírás annalista hagyományával és a római históriát a birodalom egyes területeinek történetére tagolva tárgyalja. Itt meg kell jegyezni, hogy olyan történészek és írók, mint pl. Augustus császár műveinek fennmaradása is csak a véletlennek köszönhető, illetőleg annak, hogy esetleg sokan mások hivatkoztak rájuk, így élve túl a századokat. Az egyiptomi születésű, Muszeionban tanult, a könyvtár anyagát használó Athénaiosz (202–284) hatalmas műveltségű író volt, aki tudatosan a jövőnek dolgozva 29 tudós férfit szólaltat meg különböző felfogások képviselőiben és több mint 800 idézetet mondat el velük (vesz ki műveikből), amelyeket innen ismerünk (15 könyvből 12 fennmaradt, így még szerencséje is volt).

³¹ Bár a kürénéi Eratoszthenész nevezte magát először filológusnak.

³² A Kr. e. 297-ben megépült könyvtár újjáéledt 2300 év múlva. A Bibliotheca Alexandrina alapkövét Mubarak elnök 1988 nyarán tette le, s a norvég Snohetta cég terve alapján a munkálatok 1993-ban kezdődtek. 2001-re felépült 88 milliárd Ft-os költséggel a világon egyedülálló könyvtár (összesen majd 5 millió kötet). Olvasóterme a világon a legnagyobb (70 ezer m²; akkora, mint a 4 utca által határolt, 12 kat. holdnyi orvoskari tömb; ami akár néhány személyes kutatótermekre is pillanatok alatt átalakítható).

³³ Arisztarkhosz Arisztophanész Buzantiosz tanítványa. Arisztarkhoszé pedig VI. Ptolemaiosz király (181–146). Munkásságából a Homéroszsal kapcsolatos tevékenysége emelkedik ki. Álláspontja szerint Homéroszt Homéroszból kell magyarázni. Elutasította Kratesz (220–148) és a pergamoni iskola allegorizáló Homérosz magyarázatát, s azt a felfogást is, hogy Homérosz minden tudás és bölcsesség összefoglalása (ennek az iskolának egy későbbi nagysága Dionüsziosz Attikosz (Kr. e. 40.–Kr. u. 40.) rétor a pergamoni szónokiskolában Apollodórosz tanítványa, irányvonala az atticizmus volt). Szerinte a költő a gyönyörködtetés kedvéért beszél. Homéroszt élő személynek és athéninek tartotta és mindkét eposz szerzőjének. Hatása rendkívül nagy volt. Jelentős hatást gyakorolt a nyelvtudományra is. Amikor 146-ban egykori tanítványát, VI. Ptolemaioszt meggyilkolták, eltávozott Alexandriából.

³⁴ Meglátván Melitét c. versében írja a történelem egyik

ben a térségben van, 1964-es adatok szerint, 24.600 km² volt.

⁶ A Nagy Sándor alapította Alexandria nevű városok közül az első Alexandria Troasz volt, Trója közelében (amelyet negyed évezred múlva Caesar a Római Birodalom fővárosává akart tenni). Az egyiptomi a harmadik volt. A legtöbb Alexandria – kb. egy tucat – a Tigris és az Indus közötti hatalmas térségben volt.

⁷ Bár talán közismert, megjegyezzük, hogy a Nílus-delta nem volt ismeretlen a Nagy Sándor korát megelőző görög gyarmatosítók előtt, hiszen Naukratisz alapítása negyed évezreddel előzte meg Alexandriáét.

⁸ Sándor Pellában három éven át magántanítványa (oktatója volt még – mások mellett – a szigoráról híres Leonidász és Lüsziimakhosz), ahol – a királyi udvarban – Ptolemaiosz is élt, mint a fiatal Sándor barátja és hallgathatta a filozófust, Démétriosz pedig a Lükeionban volt 330 körül Arisztotelész, ill. Theophrasztosz tanítványa (egyébként jó barátjával, a komédiaköltő Menandroszsal együtt, aki azonban nem fogadta el I. Ptolemaiosz meghívását a Muszeionba). És még egy negyedik Arisztotelész tanítványról is meg kell emlékezni a Muszeion kapcsán, aki talán nem is az utóbbi kettőhöz (Ptolemaioszhoz és Démétrioszhoz) hasonlítható, hanem az elsőhöz (Nagy Sándorhoz), sőt magához a Mesterhez (Arisztotelészhez). Theophrasztoszról van szó, aki – amikor a politikai helyzet megengedte – Athénben (éppen Démétriosz arkhónsága kezdetén, a 318/317-es tanévben professzora és barátja, Arisztotelész tiszteletére megalapította az irodalom és a művészetek házáat a Múzsáknak szentelt templom mellett *ἡ ἰσοῦσθῆναι* (Muszeion – Múzeum) néven. Démétriosznak menekülnie kellett Athénből évtizedes kormányzóság után. Az arisztotelészi Lükeion igazgatója (322–288), Theophrasztosz a nagy filozófus, közös mesterük, Arisztotelész emlékére létrehozott múzeuma alapján javasolhatta Démétriosz a mind-ezen személyekhez kötődő Ptolemaiosznak a Muszeion elnevezést Alexandriában.

⁹ A Szoitér (megmentő) nevet 305-ben, Rhodosz felszabadítása után kapta (azt a Démétriosz makedón királyt üzte el, aki Protogenész, a festő védelmére őrséget állíttatott).

¹⁰ A 350 és 283 között élt athéni államférfi, szónok és filozófus 317 és 307 között Athén kormányzója volt (erre a tisztségre Kasszandrosz makedón hadvezér nevezte ki). A komédiaköltő Menandrosz barátja. A régi athéni demokrácia visszaállítása után előbb Thébába menekült, majd Egyiptomba ment. Itt szónokként tüntette ki magát I. Ptolemaiosz udvarában, s azzal, hogy javaslatot tett a Muszeion létrehozására. Az *Íliász*ról és az *Odüsszeiáról* írt irodalomtörténeti tanulmányokat és kiadta Aiszoposz bölcs mondásait és az un. hét görög bölcs szentenciáit.

¹¹ Hogy a nagy király, I. Ptolemaiosz Szoitér az általa megismert világból mit meríthetett, arra néhány példát (a Muszeion megalapítása előtti 2–3 évtizedből, vagy még korábbi időkben, amelyeknek tárgyasult emlékeit saját szemével láthatta). Indiában, Takszaszában láthatta, tapasztalhatta azt a tárgyasult orvosi kultúrát, aminek megteremtése – mások mellett – Átreja nevéhez fűződik (ha személyesen nem is láthatta Kási – ma Benares – egyetemét, de hallhatott az előző évszázad nagy sebészprofesszoráról, Szusrutáról), s tudhatott ezen professzorok (Átreja, Szusruta) korabeli kiemelkedő tudású követőiről. Láthatta Perzsiában azoknak a perzsa mestereknek a műveit, amelyek oly nagyra érték Szusza, Perszopolisz, Ekbatána és a többi hatalmas, rendezett és gazdag perzsa várost (és láthatta a megelőző negyed évezred perzsa hadjáratai alkalmával összehordott kincseket). Az egykori Mezopotámia eredményeit már gyermekkorában jól ismerhette a tőle kevesebb, mint 100 évvel korábban itt járt Hérodotosz leírásából. Kis-Ázsiából két „szerezményt” említünk: első udvari orvosát, Hérophiloszt és a Nagy Geométert, Apollónioszt. Hazáját, Hellászt pedig már a Muszeion alapításakor is 60 éves király jól ismerte, legfeljebb azt sajnálhatta, hogy meghívását – elvi okokból – többen

nem fogadták el (éppen mint katonatársának, Démétriosznak jó barátja, a Hellászban oly nagy becsben álló komédiaköltő). Milétoszban járva a nagy Hékataioszra gondolva szerezte meg kortársát, az abdéri Hékataioszt (360–283), a Homéroszról és Hésziodoszról alampunkákat író tudóst, aki Aigüptiaka címmel az ország őstörténelmét egyiptomi források felhasználásával írta meg (hasonlóan az egyiptomi görög pap, Manethón azonos című csaknem kortárs művéhez). De ismerte abdéri Ktésziász (460–390), a híres orvosdinasztiából származott orvosnak és történésznek – a talán az első európai orvostörténésznek is nevezhető – Perszika, Asszúriaka, Indika című műveit, „az elbeszélés gyönyörűségeit”, ahogyan egy és negyed évezred múlva Fóthiosz (820–891) nevezte e munkákat, amint kitűnően ismerte Ptolemaiosz az udvarában élő Lükosz (340–270) *Hisztória Libüész* című (Kallimakhosz által is sokszor használt) munkáját is. Libüéért (ez volt a mai Afrika neve még évszázadokkal később is!) pedig még fegyvert is képes volt fogni: hiszen csak Küréné olyan tudósokkal volt tele, mint akár Athén: a legnagyobb Muszeion-tudósok közül való volt Kallimakhosz és Eratoszthenész sok más küréné szerzemény mellett. A tudományosság magában Egyiptomban még mindig világszínvonalú volt. A Ptolemaiosz szemében halhatatlan király, Nagy Sándor azt akarta megvalósítani tudományos céllal, amit előttek az egyiptomi XXVI. dinasztia egyik fáraója véghezvitett (talán megjegyzésre érdemes: Nekao (609–593) „Afrika” körülhajózására adott megbízatását teljesítő főnóciai hajósok beszámolóját a 150 évvel későbbi tudós történész, Hérodotosz azért nem hitte el, mert a hajósok azt állították, hogy az út során kétszer is a fejük felett volt a Nap, egyszer pedig tőlük északra). Mindez a válogatás a nagy király zsenialitását dicséri.

¹² Ugyanúgy, mint sors- és kortársa, Arisztobulosz (390–290), aki tisztként vett részt Nagy Sándor háborúiban, az indiai hadjárat (327–325) alatt pedig parancsnoki posztot töltött be. 84 éves korában írta Nagy Sándor életéről szóló művét. Az Alexandrosz hagyomány egyik kiemelkedő továbbörökítője. Lukianosz indokolatlan negatív értékelésével szemben a római császárkor Alexandrosz ellenes műveinek visszautasítása Arisztobuloszé (nyilván ilyen, Nagy Sándor emlékét befekéltető „levél”: „Sándor, a király, Iuppiter Hammón (ilyen erővel azt is írhatta volna: Buddha) fia üdvözlétet küldi anyjának, Olümpiának”, aki erre azt válaszolta: „Fiam, ne gyanúsíts és ne vádolj be engem Iuno (természetesen: Héra) előtt, aki bizony bajt fog zúdítani rám, ha leveledben te nyíltan kijelented, hogy én az ő vetélytársnője vagyok”).

¹³ Vagyis 309 és 307 közöttre teszik születését a különböző források.

¹⁴ Kallimakhosz (310–240) kürénéi család sarja. II. Ptolemaiosz meghívására került a nemrég alapított egyiptomi királyi könyvtár és múzeum (Muszeion) munkatársai sorába. Rendkívül széles körű tudományos tevékenységet fejtett ki: 800 tekericsnyi tudományos műveinek legnagyobb része elvesztett, de felölelte a néprajz, a mitológia, a nyelvészet, az állattan és a fizika több területét. 120 tekericsből álló bibliográfiát állított össze alfabetikus elrendezésben és műfaji szempontok szerint. Esztétikájának alapja a kis-műfajiság (ezért is szokta volt mondogatni: „Nagy könyv, nagy gonoszság”). Himnuszai nélkülözik a korábbi hasonló költészet fenséges áhítatát.

¹⁵ Theokritosz (305–260), a világirodalmi rangú költő idilljeivel Ptolemaiosz Philadelphoszt dicsóítja, s életének utolsó évtizedét a költészetet nagyvonalúan támogató király udvarában töltötte.

¹⁶ Ez nem is volt kis feladat, hiszen ekkor már a Muszeion könyvtárban 90 ezer mű volt 400 ezer kötetben. Új könyvtárat kellett építeni a túlszűfolttság miatt, a Szerapeiont. Ezt 389-ben Theophilosz érsek (†412) romboltatta le (és nem az „öreg arab király, Omar, aki a furdóben a könyvtár értékes könyveivel fűttette be a kemencéket”, amint állítják a történelemhamisítást iparszerűen űző historikusok; Omar kalifa, mellékesen, soha nem járt itt). Theophilosz volt az az egyházi vezető, aki a ke-

legeredetibb tudosa:

Meglátván Melitét, elsápadtam, hogy a férj is ott van véle s imígy szoltam ijedt-remegőn:
„Ajtódról a reteszt levehetném-é ma, szabaddá téve a két szárnyát, két meredek fala közt léphetnék-e előre az udvar harmatos alján, kulcsomat illesztvén legközepébe tövig?”

S ő könnyed nevetéssel urára kacsintva felelte:
„Udvaromat kikerül, mert harapós a kutyám.”

³⁵ Itt egyértelműen meghatározható: Kr. e. 30-ban következett be. Makedóniában (Hellászbán) 146-ban, a Földközi tenger keleti partjaitól az Indusig terjedő Szeleukida Birodalomban 133-ban. E hatalmas térségben a csaknem folytonosan zsugorodó birodalom mellett félig vagy teljesen független államok is létrejöttek. Ilyen volt pl. a csodálatos Pergamoni Királyság (263–133). Ilyennek tekinthető a nagy kereskedő sziget, Rhodosz, amely már 407-től lényegében önálló városok egyesüléséből alakult. Nemcsak fantasztikus építményeiről volt híres, hanem tudományos eredményeiről is: a híres rhodoszi szónoki stílus hatása olyan nagyságokat vonzott mint Marcus Antonius 121 körül, aki tanulni jött Apollónioszhoz, egy emberöltővel később ennek fiát sem kisebb nagyságok keresték fel a 70-es években, mint pl. Cicero és Caesar. Itt alkotott Kharész, a 30 méteres Rhodoszi Kolosszus létrehozója.

³⁶ A mai világ 7 új csodája múlt évi 100 millió leadott szavazata után Alexandriánál nem tehetjük meg, hogy ne szólnjunk az antik világ csodáiról, ill. ezek első leíróiról.

³⁷ A legnagyobb emlékére így ír
„Nagy hősök dalosát, s haláltalanok hiradóját,
Hellász létének második Héliosát,
múzsák fénye Homéroszt, Kozmosz tiszta igéjét

rejtji, o vándor, e sós tenger ölelte halom.” - a Homérosz sírjára c. epigrammájában. A görög emberek a legtökéletesebb szobrászati alkotásnak (a végtelenül sok nagyszerű közt) Müron Tehén c. remekművét gondolták. Erről így ír Müron érctehene c. versében Antipatrosz:

„Hogyha Müron nem erősíti lábamat egykor e köre,
ott legelésznék én most is a csorda között.” Lehetett csodálni mint költőt.

³⁸ A középkor vége óta e hét fantasztikus alkotás közül csak a piramisok állnak, mint a világ legnagyobb és legrégebbi, leghíresebb csodája immár 4800 éve. Vagyis pontosabban: nem a költeményben felsoroltak közül, hiszen „Babilon fala” más felsorolásban alig szerepel. Azt gondolom, nehéz görög költőről elképzelni (ha valóban látta e világcsodákat és még azt a néhányat, amelyek hasonlóképpen számításba jöhetnek), hogy a születése előtt 1200 évvel korábban készült, 15,6 m magas két hatalmas ülő szobrot, amely a több mint harmad évszázados uralma alatt békét és hihetetlen jólétet, fényűzést teremtő III. Amenhotep fáraót (1413–1377) ábrázolja Luxor közelében (s amelyek görög néven Memnón-szobrokként ismeretek már a korai ókor óta is) nem inkább számított volna bárki is a világcsodák közé, mint pl. az ő idejére már a tűz martalékvá lett eredeti epheszoszi Artemisz templomot, vagy a II. Nabukodonozor babiloni király (604–562) által felesége, Szemiramisz számára Kr. e. 600 körül épített „függőkertet” (ami alig élte túl a költőt, Antipatroszt, mert egy földrengés végzett vele a Kr. e. I. században) – nem is számítva Babilon falait, hiszen a költő születése előtt már állt a hsziung-nuk (a hunok) ellen emelt, Cin-Si Huang-ti császár (221–209) által léte-

sített kínai nagy fal (az ókori, nem pedig a ma is álló, a középkor végén, az újkor elején létrehozott ún. kínai Nagy Fal).

³⁹ Terentius Varro műveit is bedolgozta annalészeibe. Konstantinosz Porphüregonnétosz is használta műveit.

⁴⁰ Aszklépiadész később Rómában lett orvos, ahol 40 éves kora körül telepedett le, mint egy szónoki iskola alapítója. Később a jobban fizető orvosi mesterséget választotta (Cicero és Crassus barátja volt). Még megérte a Iulius Caesar által Kr. e. 46-ban biztosított római polgárjogot. Ez a kiváló, egykor Alexandriában tanult művelt orvos volt az ún. methodikus iskola megalapítója.

⁴¹ És itt nemcsak Catóra gondolunk. „Caesar kényszerült felgyújtani a hajókat a kikötőben; az így keletkezett tűz következtében hamvadt el az alexandriai nagy könyvtár” – írja Plutarkhosz (a római hadvezér azonban néhány papirusztekercset megmentett!?).

⁴² Muszeion nevű oktatási-tudományos-sport és művészeti központ még volt Antiokheiában, Pergamonban és Szürakuszaiában (ezek a városok alig több mint fele annyi lakossal rendelkeztek, mint az ebben a korban 900 ezer lakosú Alexandria).

⁴³ Alexandriai Kelemen (140–215) felszabadított rabszolga. Hellasz, Magna Graecia, Szíria szinte minden jelentős oktatási intézményében megfordult, végül az egyiptomi fővárosban telepedett le: a Didaskaleion vezetőjénél, Pantainosznál találta meg az igazi tudást. Kelemen az első keresztény tudós, aki a Biblia és a görög filozófia igazságai között megtalálta az összhangot (360 világi szerzőt idéz). Egész munkássága az oktató (propedeutikosz), a nevelő (paidagógosz) és a tanító (didaskalos) embert mutatja (művei címét is e 3 fogalom adja).

⁴⁴ A Jusztinianosz bezáratta athéni Akadémia 916 évét élt. A nagy császárnak oly kedves alkotás, a Tralleszi Anthémiosz tervezte és építette Hagia Szophia, mint keresztény templom nem volt képes túlélni: 537-re készült el s a török 1453-as hódításáig állt fenn (keresztény templomként), tehát 916 évig.

⁴⁵ Az Akadémia, a Lúkeion, a Muszeion a több mint 2000 év alatt sok-sok százezer (talán millió) embert ismertettek meg korszakaik tudományaival (akik közül a Plátón – Arisztotelész – Zénodotosz tanítványok, mestereikhez hasonló nagy tudósok, művészek). Ha szellemük – a következő évszázadok során – szenvedett is (gyakran igen jelentős) sérülést, Európában mégis a kereszténység tartotta ezt fenn évszázadokon keresztül (pl. IX. Gergely pápa, maga is nagy jogtudós – átszervezte a párizsi egyetemet – lehetővé tette Arisztotelész tanulmányozását; de a tudós pápa azért nem tagadta meg magát a filozófus gúnyolásával: „Dat Galenus opes, dat Iustinianus honores, pauper Aristoteles cogitur ire pedes”). A fentiek miatt nem túlzás a görög civilizációt és a keresztény vallást Európa szellemi fejlődése alapjának tekinteni.

Fábián Adrián
egyetemi adjunktus

A miniszterelnök és a miniszterek szerepe a magyar közigazgatásban

1. Alapvetés

A téma feltétlenül indokolja, hogy rövid történeti jellegű felvezetővel kezdjem a tanulmányt. Néhány, a második világháború előtt kihirdetett magyar kormányprogramból idézek.

„A közigazgatás tekintetében, tulajdonképpen egy nagyobb közigazgatási reformra volna szükség.” (gróf Teleki Pál, 1920) „A közigazgatásban általában érvényesíteni kívánjuk a takarékoság és a racionalizálás követelményeit. [...] A kormány értékeli, és nagyra becsüli az önkormányzati gondolatot, és örömmel támogat is minden olyan törekvést, amely az önzetlen közszolgálat elvét kívánja az autonómiák szolgálatába állítani.” (Darányi Kálmán, 1936) „Nem osztom azok nézetét, akik folyton csak kritizálják a magyar közigazgatást. A közigazgatás nagy feladatokat hajtott végre. [...] Én községi jegyzői irodában kezdtem meg közigazgatási pályafutásomat, nekem ez a jogcímem is megvan, hogy róluk beszéljek (a községi jegyzőkről – F. A.)” (Kállay Miklós, 1942)¹ A hasonló idézetek sora még hosszasan folytatható lenne. Mindezzel csupán azt kívántam szemléltetni, hogy a magyar miniszterelnök hagyományosan foglalkozik, „törődik” a közigazgatás szervezetével, intézményrendszerével, működésével, és nem kizárólag a közigazgatás által ellátott feladatokkal, funkciókkal.

A kormányfő közigazgatásban betöltött pozíciója alapján talán nem is tehet másként. A korabeli kormányzati szisztémát jogi aspektusból vizsgálva, Magyary Zoltán a következő megállapításra jutott: „A miniszterelnök elnököl a miniszterek tanácsában. Ott az a szerep illeti meg, mint minden gyülekezet elnökét: a tanácskozást vezeti, a kérdést döntésre felteszi, a határozatokat kimondja, de főnöki jogai a miniszterek felett nincsenek, nekik nem parancsolhat, ellenükre nem dönthet, tehát csak primus inter pares.”² Magyary azt is hozzáteszi, hogy ebben a kabineti típusú kormányrendszerben a közigazgatás legmagasabb főnöke gyakorlatilag a kormány és a miniszterek, a miniszterelnöknek viszont ilyen hatásköre nincs. Húsz évvel később – kissé talán meglepő módon – Szamel Lajos is hasonló következtetésekre jut: „A miniszterek vízszintes (horizontális) aláren-

deltjei a minisztertanácsnak s ebben a pozícióban a jogszabályok rendelkezéseinek és a minisztertanács határozatainak megfelelően vezetik az államigazgatásnak feladatkörükbe tartozó ágait és irányítják az alájuk rendelt szervezetet.”³ Szamel még csak említést sem tesz arról, hogy a miniszterelnöknek – ebben az összefüggésben – bármely funkciója is lenne.

Az utóbbi időszakban viszont, ellentétben a közjogi hagyományokkal, éppen az figyelhető meg Magyarországon, hogy a miniszterelnök a kormányzati tevékenység gyakorlásában, a kormányzati politikai meghatározásában⁴ egyre erőteljesebben önálló (jog) intézményként jelenik meg, mintegy háttérbe szorítva magát a Kormányt is. Gyakran tapasztalható, hogy külön-külön jelenik meg a miniszterelnök és a Kormány kormányzati szerepvállalása, méghozzá oly módon, hogy a Kormány (és az adott miniszter) a szó szoros értelmében – kisebb-nagyobb lemaradással – „követi” a miniszterelnök által megfogalmazott kormányzati célkitűzéseket.

A miniszterelnök szerepének és tevékenységének megváltozása, önállósodása sokféle következménnyel járhat, beleértve a magyar közigazgatás szervezetére és működésére gyakorolt hatásokat is. Kérdéses, vajon közjogi szempontból mennyiben magarázhatóak a közigazgatás legfelsőbb szintjén bekövetkezett változások? A hatályos jogi szabályozásból egyértelműen következnek-e a fent említett folyamatok? A következőkben ezekre, és az ezekkel összefüggő kérdésekre igyekszem feleleteket találni.

2. A miniszterelnök és a miniszter közjogi státuszának néhány összetevőjéről

A miniszterelnök jogállását alapvetően meghatározza, hogy a „miniszterelnököt a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés tagjai többségének szavazatával választja.” E rendelkezésből kiolvasható egyrészt, hogy a miniszterelnök a parlament (és közvetve a nép) felhatalmazása alapján gyakorolja hatalmát, másrészt az Országgyűlés általi megválasztással a törvényhozás miniszterelnök személyének (és a kormányprogramnak) – alkotmányjogi értelemben vett – bizalmat szavaz.

A kormányfő (és a Kormány, illetve annak tagjai) szorosán kötődik az Országgyűléshez, felelősek annak. A miniszterek is a parlamentnek felelősek, annak ellenére is, hogy a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki őket. Az Alkotmány rendelkezéseiből egyértelműen kitűnik, hogy az állam működéséhez kapcsolódó lényeges feladat- és hatásköröket a Kormány gyakorolja, nem a minisz-

körében irányítja az államtitkár tevékenységét, valamint dönt a hatáskörébe utalt ügyekben". Ahogy korábban idéztem, „a Kormány politikájának általános irányát” a Ksz. értelmében a miniszterelnök határozza meg, és a miniszterelnök e feladatkörében eljárva a „miniszterek számára normatív utasítás kiadásával feladatokat határozhat meg”.

A Ksz. alapján tehát a *miniszterek tevékenysége közvetlenül a miniszterelnökhöz, és nem a Kormányhoz kötődik*. Itt is megjegyzem azonban, hogy csak a törvényi szabályozás alapján vonható le ez a következtetés, az Alkotmány rendelkezései alapján nem állja meg a helyét.

A kormányfői és a miniszteri funkciók – ebben az összefüggésben – csak annyiban hasonlatosak egymáshoz, hogy mindkettő saját tevékenységéért az Országgyűlésnek felelősséggel tartozik, illetve még annyiban, hogy valamennyien e tevékenységüket ún. állami vezetői szolgálati jogviszony keretében látják el. Ami a felelősséget illeti, a „Kormány tagját azonnali politikai felelősség terheli. E felelősség úgyszólván parttalan: kiválthatja alkotmányosértés, eredménytelen működés, de akár politikailag káros nyilatkozat is. A *felelősség érvényre juttatásában kiemelkedő szerepe van a miniszterelnöknek (kiemelés tőlem – F. A.)*, aki egyetlen hibáért is kezdeményezheti a miniszter felmentését, de ha indokoltnak látja, a sorozatos alkotmány- vagy törvénytértéseket elkövető minisztert is funkciójában tarthatja. A miniszternek az Országgyűléssel szemben fennálló politikai felelőssége mindaddig „nyugvó” felelősség, amíg a Kormány parlamenti többségre támaszkodhat.”¹⁰

5. A miniszterelnök és a miniszterek szerepe a magyar közigazgatásban

5.1 Irányítás, felügyelet

A miniszterelnök irányítási jogköréről az előzőekben már értekeztem. Természetesen a miniszter is gyakorol irányítási (és felügyeleti) jogköröket a közigazgatásban, hiszen lehetnek személyzeti, ellenőrzési, utasításadási, beszámoltatási és aktus-felülvizsgálati jogai, hatáskörei egyaránt.¹¹

A miniszterelnök és a miniszterek befolyása jelentősnek mondható mind a közigazgatás (ezen belül is az államigazgatási alrendszer) működésére, mind a személyzetére. A közigazgatás szervezetére viszont közvetlen hatása nincs a miniszterelnöknek és a miniszternek sem, ugyanis a szervezetalakítási jogok – az Alkotmány alapján – az Országgyűlést és a Kormányt illetik meg.

(Az elmúlt időszakban ennek ellenére is előfordult, hogy miniszterek gyakoroltak kvázi-szervezetalakítási „jogokat”). A közigazgatás működésében a miniszterelnök és a miniszterek tevékenysége főként stratégiai szempontból kiemelkedő. Normatív aktusok (rendeletek és az állami irányítás egyéb jogi eszközei) kibocsátásával főként a minisztereknek van lehetőségük a közigazgatás megfelelő ágazatát komplex módon irányítani. Természetesen a miniszterelnök formálisan és informálisan is érvényesítheti elképzeléseit valamely, az ágazatot érintő kérdésekben (pl. normatív utasítás segítségével).

A stratégiai irányítás mellett még mindig nagy számban fordul elő, hogy a miniszterek nagyobb jelentőségű, konkrét ügyekben, esetleg hatósági ügyekben járnak el, jellemzően másodfokon, de az elsőfokú hatáskör sem abszolút kuriózum. Az ilyen *operatív jellegű döntések is hatással vannak az alárendelt szervezet működésére*, hiszen befolyásolják, alakítják a (hatósági) jogalkalmazó tevékenységet. Az egyedi, de főként a normatív aktusok tehát alakítják a közigazgatás működését, de nem feltétlenül kedvező irányban.

A „minisztériumi, valamint az egyéb központi állami szervektől származó, jogi iránymutatást tartalmazó leiratok, körlevelek, útmutatók, állásfoglalások és más informális jogértelmezések, amelyek nem a Jat. garanciális szabályainak betartásával kerülnek kibocsátásra, sértik az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiság alkotmányos követelményét. Jobbizonytalanságot teremtenek, kiszámíthatatlanná teszik a jogalanyok, a jogalkalmazó szervek magatartását. Bár a bennük foglalt jogértelmezésnek, jogalkalmazási szempontnak jogi ereje, kötelező tartalma nincs, de mivel az államigazgatás központi szervei bocsátják ki, alkalmasak arra, hogy a címzetteket megtévesszék, s a címzettek kötelező előírásaként kövessék azokat. Napjainkban, amikor kivételesen nagy jogalkotási teher hárul a jogalkotó szervekre, s ez lassítja a jogalkotás folyamatát, fennáll a veszélye annak, hogy *az államigazgatás központi szervei továbbra is informális eszközökkel próbálják pótolni a jogszabályok hiányosságait.*”¹² Ehelyütt csak röviden utalok arra, hogy a minisztériumi apparátusnak (a miniszterelnök és a miniszter közvetlen beosztottjainak) jelentős a befolyása a döntések előkészítésében, és így magára a döntésre is. Általánosságban megállapítható, hogy jellemzően a normatív aktusok inkább köthetőek a miniszter személyéhez, míg az egyedi döntések pedig többnyire az apparátustól származnak.

Komoly jelentőségűek a miniszterelnök és a miniszterek személyzeti jellegű döntési hatáskörei. A miniszterelnöknek jellemzően a közigazgatás központi szervei vezetővel kapcsolatban, míg a minisztereket né-

terelnök. [35. § (1) bekezdés] A miniszterelnök tevékenysége ezeknek a feladat- és hatáskörök gyakorlásával szorosan összefügg, hiszen a miniszterelnök vezeti a Kormány üléseit, gondoskodik a Kormány rendeleteinek és határozatainak végrehajtásáról [37. § (1) bekezdés], de *kiemelkedő szerepe – legalábbis az Alkotmány idevágó szakaszai – alapján egyértelműen a Kormánynak mint testületnek van.*⁵

A központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2006. évi LVII. törvény (Kszt.) ezen a struktúrán „finomít”, még hozzá érezhetően a miniszterelnök „javára”. A Kszt. megerősíti a kormányfő helyzetét a Kormányon belül és azon „kívül” is, még hozzá több összefüggésben. Kimondja a törvény, hogy a „miniszterelnök a Kormány programjának keretei között meghatározza a Kormány politikájának általános irányát”. [14. § (1) bekezdés] Ez a rendelkezés azt jelenti, hogy a kormányzati politikát végeredményben a miniszterelnök akarata határozza meg. Ez a szabály véleményem szerint azért nagy jelentőségű, mert tulajdonképpen az egyetlen kifejezett jogszabályi alap, mely utal a miniszterelnök kiemelkedő szerepére a kormányzásban. Azt hozzá kell tenni viszont ehhez a rendelkezéshez, hogy a miniszterelnök által meghatározott kormányzati politika érvényesítésének (megvalósulásának) megvannak a maga további – nem jogi – előfeltételei. Ezek: a parlamenti frakciófegyelem; a kormányzó pártok a parlamentben a kormányfő szigorú kontrollja alatt állnak; jó kapcsolat a kormánypárttal; ha vannak koalíciós partnerek, azokkal megfelelő viszony megléte.⁶ A Kszt. hivatkozott szakaszának második bekezdése is biztosítja, illetve megerősíti a miniszterelnök önálló funkcióit. E szerint a „miniszterelnök az (1) bekezdésében meghatározott feladatkörében eljárva a miniszterek, valamint a Kormány irányítása alatt álló szervek vezetői számára normatív utasítás kiadásával feladatokat határozhat meg.”

A miniszterelnök az autonóm jogállású szervek vezetői kivételével az államigazgatási szervek valamennyi vezetője részére kibocsáthat normatív utasítást. Ez pedig a közigazgatás szempontjából roppant fontos hatásköre a miniszterelnöknek, de nem az egyetlen. A miniszterelnök számos központi szerv vezetője tekintetében gyakorolja a kinevezési és felmentési jogokat, hasonlóan a közigazgatási hivatalok vezetői esetében is. (E személyzeti jogosítványokra a későbbiekben még visszatérek.) Normatív utasítás kibocsátásának joga, valamint a személyzeti jogosítványok alapján kijelenthető, hogy az államigazgatás tekintetében a miniszterelnök is kifejt irányítási tevékenységet, nem csak a Kormány – holott az Alkotmány erre utaló rendelkezést nem tartalmaz.

Az, hogy a kormányfőnek kiemelkedő a szerepe

a kormányzati politika irányvonalainak meghatározásában és a miniszterek is e keretek között, miniszterelnöki irányítás mellett végzik tevékenységüket, egyértelműen *a német kancellári típusú rendszerhez teszi hasonlatossá a magyar kormányzati szisztémát*⁸, de nem alkotmányos, hanem csupán a törvényi szabályozás szintjén. Magyarországon a kormányzati politika meghatározásában, az Alkotmány értelmében ugyanis – erre a Kszt. is utal – az Országgyűlésnek is fontos szerepe van, hiszen a miniszterelnök megválasztásával együtt a kormányprogramról is dönt.⁹

3. A miniszterelnök és a Miniszterelnöki Hivatal

Ugyancsak a miniszterelnök közigazgatásban betöltött jelentőségét igazolja a Miniszterelnöki Hivatal „létezése”, feladat- és hatásköre, valamint szervezete és működése. A Kszt. értelmében a Miniszterelnöki Hivatal a miniszterelnök munkaszerve, a Hivatal tevékenységét a miniszterelnök irányítja, illetve a szervezeti és működési szabályzatát a miniszterelnök adja ki. A Miniszterelnöki Hivatal tehát a miniszterelnök közvetlen irányítása mellett látja el a Kszt.-ben megjelölt feladatait: közreműködik a Kormány társadalmi-gazdasági stratégiájának kialakításában; a Kormány és a miniszterelnök döntéseinek, valamint a kormányprogram célkitűzéseinek megfelelően gondoskodik a kormányzati tevékenység stratégiai irányításáról és összhangjának biztosításáról, a döntés-előkészítésben az összkormányzati érdekek érvényesítéséről; a Hivatal ellátja a Kormány testületi működésével kapcsolatos feladatokat. (Kszt. 30. §)

A Miniszterelnöki Hivatalról, valamint a Miniszterelnöki Hivalt vezető miniszter feladat- és hatásköréről szóló 176/2007. (VII.1.) kormányrendelet a fentieken kívül további kiterjedt jogköröket biztosít a Hivatalnak a kormányzati politika előkészítésében, összehangolásában, a kormányzati döntések végrehajtásában, a végrehajtás megszervezésében, illetve bizonyos szervek irányításában, valamint az egész közigazgatás tekintetében is gyakorol bizonyos hatásköröket. A Hivatal, illetve a Hivalt vezető miniszter *e feladat- és hatásköröket is a miniszterelnök közvetlen irányítása mellett látja el.*

4. A miniszterelnök és a miniszterek kapcsolata

A miniszterekkel összefüggésben a Kszt. rögzíti, hogy „a miniszter a Kormány általános politikájának keretei között vezeti a minisztériumot; e feladat-

Amennyiben a közigazgatás egészének, vagy valamely ágazatának működési zavarai, sorozatos törvénysértései stb. a miniszterelnök, illetve a miniszter döntéseire vezethetők vissza, az Országgyűlés megvonhatja a bizalmat a miniszterelnöktől. Mivel azonban a politikai felelősség „parttalan”, ezért szinte bármilyen okból megállapítható.

A miniszterek politikai felelőssége – eltérően a miniszterelnökétől – kétszintű felelősség. Egyrészt felelősek az Országgyűlésnek, másrészt felelősek a Kormánynak (a miniszterelnöknek) is. A miniszterelnök indokolás nélkül kezdeményezheti a köztársasági elnöknel a miniszter felmentését, ami akár a politikai felelősség megállapítása miatti „szankció” is lehet.

6. Zárszó

Magyarországon nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy a miniszterelnök a kormánytagokhoz képest primus inter pares lenne. Azt sem lehet azonban maradéktalanul állítani, hogy a magyar miniszterelnök kancellári típusú kormányzati tevékenységet lát el.¹⁵ Csupán az állítható teljes bizonyossággal, hogy a miniszterelnök szerepe a kormányzati tevékenységben (beleértve az államigazgatásban betöltött helyét is) az utóbbi időszakban átalakult Magyarországon.

A miniszterelnöknek az Alkotmányban rögzített hatáskörei azt bizonyítják, hogy a kormányfő kiemelkedő közjogi funkciót tölt be a kormányzati rendszerben. Alkotmányos hatáskörei (pl. miniszter személyére javaslatot tesz, vezeti a Kormány üléseit, gondoskodik a Kormány döntéseinek a végrehajtásáról) szorosan kapcsolódnak a Kormány megalakulásához és működéséhez. Az Alkotmány rendelkezései szerintem azt sugalmazzák, hogy a miniszterelnök elsősorban azért meghatározó a kormányzati rendszernek, mert *nélküle nem alakulhat meg a Kormány*. Amíg nincs Kormány, a miniszterelnök jogosítványai az Országgyűlés és a köztársasági elnök döntéseihez, eljárásához kötődnek.¹⁶ Amint megalakult a Kormány, a miniszterelnök feladatai már e testülethez (eljárásához és döntéseihez) kapcsolódnak. Az Alkotmány VII. fejezetében olyan struktúra alapjai jelennek meg, amelyben a Kormány a meghatározó, a kormányfő pedig összefogja a Kormány döntéshozatali eljárását. Ebben a rendszerben a Kormány működéséhez kapcsolódik a miniszterelnök tevékenysége, és nem fordítva.

A miniszterelnök az állami működés egésze szempontjából kiemelkedő helyet foglal el, de a lényeges hatásköröket a Kormány gyakorolja. Mindez elmondható az államigazgatással kapcsolatos hatás-

körök gyakorlásáról is, annyi eltéréssel, hogy megjelenjen az Alkotmányban fontos miniszteri jogosítványok is.¹⁷

A bemutatott *egyéb törvényi rendelkezések* (többek között a Kszt.) az alkotmányi szabályozáshoz képest – lényeges feladat- és hatáskörök telepítésével – sokkal inkább a *miniszterelnök pozícióját erősítik*, mint a Kormányét. Ezáltal a miniszterelnöknek az Alkotmányban rögzített egyébként is fontos helyzete tovább erősödik. Mindez azonban nem az Országgyűléssel illetve a köztársasági elnökkel szemben jelentkezik, hanem a közigazgatás működésével kapcsolatosan. Az Alkotmány ezt az utat ugyanis nyitva hagyta.

Ezek a törvényes alapok nem elégségesek ahhoz, hogy a kormányfő személye és tevékenysége háttérbe szoríthassa a Kormányt. Ahhoz azonban elégségesek, hogy – elsősorban nem jogi értelemben – *a kormányfő a kormányzati működés élére kerüljön*, illetve ott is maradjon, és fontos folyamatokban meghatározza a kormányzati munkát.

Jegyzetek

¹ Forrás: Magyar kormányprogramok 1867–2002. I. kötet. Budapest 2004. 522., 640. és 810. o.

² Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Budapest 1942. 203. o.

³ Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Budapest 1963. 141. o.

⁴ Petrétei József: Magyar alkotmányjog II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2001. 128. o.

⁵ Sárközy Tamás: Államszervezetünk potenciazavarai. A betegség okai, a beteg állapota, a gyógyulás útjai. Budapest 2006. 141. o.

⁶ Petrétei József: Kormányzás és kormányzati rendszer. (In: Válogatott fejezetek a rendszeres alkotmánytan köréből. (Szerk. Kiss László) Pécs 1996. 236. o.

⁷ A német alaptörvény 65. szakasza szerint a „szövetségi kancellár meghatározza a politika irányvonalait, és ezért felelősséggel tartozik. Ezen irányvonalak között a szövetségi miniszter saját működési területét önállóan és saját felelősségére vezeti.”

⁸ Vö. Molnár Miklós: A miniszter az egyes polgári államokban. Magyar Közigazgatás 1990. 7. sz.

⁹ Vö. Petrétei József: A magyar kormányzati rendszer főbb jellemzőiről és továbbfejlesztésének egyes kérdéseiről. In: Az állam- és jogtudomány eredményeinek hasznosítása 2. (Szerk. Ivancsics Imre–Kiss László) Pécs 1997. 113. o.

¹⁰ 36/1992. (VI. 10.) AB határozat, Dr. Kilényi Géza alkotmánybíró különvéleménye

¹¹ Vö. Kszt. 2. § (1) bekezdés

¹² 60/1992. (XI. 17.) AB határozat

¹³ Vö. Colin Campbell: A közzszolgálat és a demokratikus elszámoltatás. In: Közzszolgálat és etika. (Szerk. Gulyás Gyula) Budapest 1997. 185. o.

¹⁴ Bővebben Farkas Imre–György István: Elgondolás a minisztériumi alapstruktúra korszerűsítésére. Magyar Közigazgatás 1990. 6. sz.

¹⁵ Sárközy Tamás: i. m. 140. o.

¹⁶ Ádám Antal: A köztársasági elnök, az Országgyűlés és a Kormány viszonyáról. Magyar Közigazgatás 1991. 11. sz.

¹⁷ Alkotmány 37. § (2)-(3) bekezdés

hány központi szerv, de jellemzően a területi szervek vezetőinek vonatkozásában illeti meg a kinevezés (és a felmentés) joga. Először is a kinevezés által a miniszterelnök és a miniszter „szolgálatába” – rövid időszak alatt gyorsan vagy fokozatosan – lojális beosztottak kerülnek, olyanok, akik feltétel nélkül elfogadják a döntéshozók személyét és vélhetőleg a legkevesebb ellenállást tanúsítják a döntések végrehajtásában. Ez az eredmény főleg hosszútávon következhetsen be, tehát, ha a miniszterelnök vagy a miniszter több parlamenti cikluson keresztül is hivatalban marad. Nagy-Britanniában például Margaret Thatcher hosszúra nyúlt kormányfői működése az ún. perszonalizáció elve alapján megváltoztatta a legfelsőbb közhivatalnok szegmenst, ami azt jelenti, hogy a személyes kapcsolatok és benyomások szerepe a kinevezési döntések meghozatalakor felülértékelődött.¹³

5.2 Közreműködés a közigazgatást érintő döntések meghozatalában

A közigazgatásban elfoglalt helyük alapján mind a miniszterelnökről, mind a miniszterekről megállapítható, hogy *eltérő súllyal és módon, de részt vesznek a közigazgatást érintő döntések előkészítésében, illetve meghozatalában*. A miniszterelnöknek elsősorban a döntések kezdeményezésében van meghatározó szerepe. A miniszterek pedig széles döntéshozó hatáskörrel rendelkeznek az általuk irányított ágazat tekintetében, a döntések előkészítésében és végrehajtásában betöltött szerepük.¹⁴

5.3 A közigazgatás képviselése

Az Alkotmány 39. § (2) és (3) bekezdése értelmében a Kormány tagjai tevékenységükről kötelesek a Kor-

mánynak és az Országgyűlésnek beszámolni, részt vehetnek és felszólalhatnak az Országgyűlés ülésein. A közigazgatás képviselése ebben az értelemben azt jelenti, hogy *a miniszterelnök és a miniszter az alárendelt szervek (ágazat) működéséről is kötelesek beszámolni, illetve beszámolhatnak e tárgykörben az Országgyűlésnek*. Első esetben a miniszterelnök, valamint a miniszter interpelláció, vagy azonnali kérdés okán tájékoztatja az Országgyűlést, utóbbinál pedig az általa fontosnak vélt, a közigazgatás egészét, vagy részét érintő ügyben fordul az Országgyűlés plénumához.

A miniszterelnök a közigazgatást (az államigazgatást) csak közvetetten képviseli, ugyanis ő közvetlenül a Kormányt „jeleníti” meg a parlament előtt, a közigazgatást csak annyiban, amennyiben a közigazgatással összefüggő kérdés a Kormány hatáskörét érinti, vagy abba tartozik. (A miniszterelnök valamely helyi önkormányzat döntéseiről nem számoltatható be, de a magyar helyi önkormányzati rendszer működésének törvényességi kérdéseiről már igen.)

A miniszter az irányítása alá tartozó ágazatot képviseli az Országgyűlés és a Kormány előtt. A közigazgatás képviselésének van nemzetközi aspektusa is: az Európai Unió szervei előtt a miniszterelnök és a miniszterek képviselik a magyar közigazgatás egészét, illetve az egyes ágazatokat egyaránt.

5.4 Felelősség a közigazgatás működéséért

A miniszterelnök és a miniszterek felelősségére korábban már utaltam. Ez a – jogilag nehezen definiálható – politikai felelősség szorosan összefügg a miniszterelnököt és a minisztereket terhelő – Országgyűlés előtti – beszámolási kötelezettséggel. *A miniszterelnök és a miniszterek tevékenységükért tartoznak politikai felelősséggel, erre utal az Alkotmány*.

korolhat egy másik felett; továbbá a visszaélés veszélye ilyen esetekben igen komoly. A Dorothy Jolofani and Joseph Degabriele: HIV/AIDS in Malawi Prisons. 1999. tanulmányában olvasható az a gyakorlat, mely szerint egy felnőtt elítélt a börtönörhöz megy, kezébe csúsztat némi pénzt és megkéri, hogy szerezzen neki egy fiút. Nyilvánvaló, hogy néhány elítélt sokkal gazdagabb a börtönöröknél. A börtönör ekkor a fiatalok szájából átcsempész egy gyereket a felnőtt részlegbe. Miután a fiút átvitték a felnőtt részlegbe hónapokig ott is tarthatják, és aki fizetett érte, még más elítélteknek is átadja pénzért cserébe.²

Sajnos még gazdag országok fiatalok büntetés-végrehajtási rendszereiben is találunk olyan elemeket, amelyek ellentmondásban állnak a nemzetközi emberjogi egyezményekkel. Olyan intézményekben tartják fogva a fiatalkorúakat, amelyek sokkal inkább büntető, mint rehabilitációs jellegűek, és a súlyos mentálhigiénés problémáikra sem biztosítanak kezelést. A Matthew Mosk: Juveniles in Maryland Jail Imperiled. 2004. című írásának adatai szerint a Maryland-i Fiatalkorúak Büntetőintézete megnyitása után egy éven belül végzett független vizsgálat kimutatta, hogy a bentlakó 106 fiatalkorú életveszélyes, biztonsági és egészségügyi kockázatot jelentő körülmények között él. A Baltimore City Fiatalkorúak Büntetőintézetében feltárt körülmények rendkívüli mértékben hasonlítanak a megvizsgált két régebbi fiatalkorúak büntetőintézetéhez. Az Egyesült Államok Igazságügyi Minisztériuma 2004. áprilisában figyelmeztette Maryland-et, hogy a vizsgált intézmények a legalacsonyabb büntetés-végrehajtási szabványnak sem felelnek meg, illetve a bentlakók alapvető jogai sem teljesülhetnek.³

Világszerte tapasztalható hogy a társadalom legszegényebb rétegeiből származó fiatalkorúak sokkal nagyobb arányban kerülnek szembe az igazságszolgáltatással különböző cselekmények miatt. A fiatalkorúak börtönében, a nevelőintézetekben, a rehabilitációs központokban és a gyermekotthonokban találhatóak a társadalom leghátrányosabb helyzetű fiataljai, és a rendszer igen kevés, vagy semmiféle védelmet nem biztosít számukra a kegyetlen bánásmód és az erőszak elől. Sok felnőtt elítélt már eleve javítóintézetekből és fiatalkorúak börtönéből származik. A fiatalkorúak intézetében töltött idő gyakran csak a kezdete a börtönbüntetések között leélt életnek. Az *Amnesty International 2001: The 240 children detained in Panchito López at the time of the fire have been spent to a number of adult prisons* címmel napvilágot látott tanulmány szerint a paraguay-i Asunción-ban található Panchito López Fiatalkorúak Büntetőintézete teljesen a tűz martalékává vált. A tűz az elítéltek ellenállása során gyulladt ki, amikor egy társuk miatt tiltakoztak, akit egy incidens-

ben egy börtönör lelőtt. Nem az első eset volt, amelyben a fiatalok tüzet gyújtottak tiltakozásul az őket sújtó borzasztó bánásmód ellen. A korábbi, 2001. július 25-én történt tüzeset alkalmával az intézetnek 240 fiatalkorú lakója volt összenyomorítva – a 80 férőhelyre tervezett helyett. Körülbelül 90 százalékukat bűncselekményért el sem ítélték, csak vizsgálati fogságban voltak. Közülük sokan hónapokat, akár éveket is vártak a bírósági tárgyalásra a mocsos és hihetetlenül túlzsúfolt cellájukban, amelyben többnyire illemhely és tisztálkodási lehetőség nem volt. Néhány cellában egy ágyra három fő jutott, és a hőmérséklet akár hetekig is 40 C° feletti volt. Az újságíró, aki meglátogatta az intézményt, azt jegyezte fel, hogy nagyjából minden fiatalra megegyező személyes hely jutott – körülbelül egy újságpapírnyi.⁴

Meglehetősen kevés büntetés-végrehajtási rendszer felel meg a nemzetközi törvények előírásainak. Az ENSZ Gyermekjogi Egyezménye (Convention on the Rights of the Child) meghatározása a 18 év alatt személyt gyermeknek tekinti (kivéve, ha a nemzeti jogi meghatározás eltér). Ezek alapján minden 18 év alatti személyre vonatkozik az egyezményben előírt védelem, és ez a védelem kiterjed azokra is, akiket bűncselekménnyel vádolnak, emiatt elítéltek, vagy börtönbüntetésüket töltik. A nemzetközi egyezmények legfőbb irányelve, hogy a gyermeket nem szabad börtönbüntetésre ítélni, kivéve, ha egyáltalán nem létezik más megoldás, vagy más intézkedés célja nem elegendő, és ha őrizetbe vették őket, ennek a lehető legrövidebb ideig kell tartania. A Gyermekjogi Egyezményen felül más ENSZ irányelvek is taglalják az igazságszolgáltatási rendszerbe kerülő fiatalok bánásmódjának részleteit, illetve nyíltan kimondják, hogy a letöltendő szabadságvesztés kizárólag a legutolsó megoldásként jöhet szóba.

„(1) Az előzetes letartóztatás kizárólag indokolt esetben és a lehető legrövidebb ideig alkalmazható.

(2) Ahol csak lehetséges, az előzetes letartóztatást ki kell váltani alternatív megoldással, mint például család vagy nevelőintézet általi intenzív felügyelet, elhelyezés.”⁵

A nemzetközi egyezmények azt is egyértelműen ki nyilatkoztatják, hogy a büntetőeljárás alatt álló fiatalok eljárási folyamataiban a gyermekstátusz mindenképpen a különösen sebezhető mivoltukat legyen hivatott megvédeni. A fiatalkorúakra vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerben az adott fiatalkorú korára és sebezhetőségére különös figyelmet kell szentelni – a folyamat minden egyes lépésében. A döntéshozatalkor minden esetben a fiatal érdekének, nevelésének célját kell szem előtt tartani. A fiatalkorúak intézeteinek nevelő és reformáló célzatúnak, nem pedig büntető jellegűnek kell lenniük. Mindezek ellenére néhány országban, az előzetes letartóztatásban álló fiatalkorúak körülményei meg-

Jancsák Ramóna

PhD-hallgató

Fiatalkorúak a külföldi büntető igazságszolgáltatásban

Előszó

2006 októberében jelent meg az International Center of Prison Studies (ICPS) által kiadott tanulmány Gyermek a börtönben címmel, mely a fiatalkorúak helyzetét vizsgálja fel a büntető igazságszolgáltatásban, illetve a büntetés-végrehajtás során. Jelen tanulmány az ICPS e 14. számú útmutatását mutatja, melynek célja az, hogy a börtönreform programok fejlesztése, illetve kivitelezése során adjon hasznos tanácsokat, alternatívákat az e területen dolgozók, illetve a téma iránt érdeklődő szakemberek számára. Az útmutatások minden esetben összhangban állnak a nemzetközi emberjogi egyezményekkel, különféle kulturális és politikai környezetben is alkalmazhatóak, továbbá olyan javaslatokat kínálnak, amelyek nagy valószínűséggel különböző szociális és gazdasági helyzetekben is megvalósíthatóak. Mindemellett, hogy nem igényelnek jelentős erőforrás ráfordítást, szem előtt tartják a büntetés-végrehajtási rendszer realitásait.

1. Előretéki

– A gyermekjogi egyezmények definíciója szerint a 18 éven aluli személyeket fiatalkorúnak kell tekinteni.

– A törvénnyel összeütközésbe került gyermekeket világszerte nyomorúságos körülményekkel rendelkező fogházakba, vagy fiatalkorúak börtönébe zárják.

– A nemzetközi emberjogi egyezmények előírják, hogy a gyermekekre a felnőttektől eltérő rendszer legyen életben, őket külön kell fogva tartani, a letöltendő büntetés a legutolsó eszközt jelentse, a lehető legrövidebb ideig tartson, illetve, hogy a különféle büntetési megoldások prioritása mindig a fiatalkorú legjobb érdekeihez alkalmazkodjon.

– A fiatalkorúak végrehajtási intézeteinek minden esetben elsődlegesen nevelési céllal kell működniük.

– Jogsabályi reformok szükségesek, hogy a nemzeti törvények minden esetben összhangban álljanak a nemzetközi egyezményekkel, és a fiatalkorúak szá-

mára különálló végrehajtási szervezet működjön.

– A törvénnyel összeütközésbe került fiatalkorúak védelmében a következő típusú erőfeszítéseket tehetjük: a letartóztatás után a fiatalkorúak kiváltása a rendőrségről, az elítelt gyermekek számára alternatív elhelyezés biztosítása, a letartóztatási – fogva tartási helyszín körülményeinek javítása, illetve a bírósági tárgyalások esetén jogi védelem elrendelése.

2. Fiatalkorúak és az igazságszolgáltatás

A törvénnyel összeütközésbe került fiatalok világszerte durva és erőszakos bánásmódtól szenvednek. Több országban a fiatalkorúakat a rendőrségen fogva lehet tartani enyhébb bűncselekmények esetén, vagy akár, ha nem is követtek el bűncselekményt, de a rendőrség úgy találta, hogy védelemre van szükségük, például azok közül, akik az utcán laknak. Ilyen esetekben, a rendőrségi fogdában felnőttekkel együtt tartják őket fogva, a bíróságra jogi védelem nélkül kerülnek, elítélik őket és börtönbe, korrekciós vagy nevelési központba küldik, ahol a körülmények gyakran embertelenek, megalázóak és számukra veszélyesek is.

A fiatalkorúakat gyakran a legális kor alatt is börtönben, rendőrségi fogdában vagy egyéb hasonló intézményben tartják fogva. Sok esetben a koruk sem beazonosítható, mert semmilyen személyazonossági okmánnyal nem rendelkeznek. A Marie *Wenham*: *An outside chance: street children and juvenile justice – an international perspective*. 2004. című tanulmányában foglaltak szerint az utcán élő fiatalkorúak nagy valószínűséggel kerülnek összeütközésbe az igazságszolgáltatással, a diszkrimináció és a túlélésre kényszerítő körülmények miatt, függetlenül attól, hogy egyáltalán elkövettek-e bűncselekményt vagy sem. Az elavult szabályozásnak köszönhetően enyhe (gyakran túlélési) bűncselekményekért, mint például lopás, visszaélés, koldulás vagy „csavargás” miatt letartóztatást, majd igen súlyos büntetéseket is kaphatnak.¹

Számos országban a fiatalkorúak is a felnőtt börtönökben töltik büntetésüket, vagy a börtön olyan külön szárnyában, ahová a felnőtt elítéltek is beléphetnek. Az ilyen szituációk a gyermekek számára a szexuális zaklatás kockázatát jelentik, a börtönőrök vagy idősebb elítéltek fenyegetése miatt. Néhány országban bevett szokás, hogy a tinédzser fiúk alvószobájába mindig egy idősebb férfi elítéltet helyeztek el, olyan megfontolásból hogy ez felügyeletet, útmutatást és támogatást jelenthet számukra. Elfogadhatatlannak minősül a gyakorlat, amelyben az egyik elítélt felügyeletet gya-

rancsoló főkapu, nincsenek magas falak a tetejükön szögesdróttal, és a dolgozók sem járnak hatalmas kulcsomókkal. Ha egy fiatalok igazán meg akar szökni, nem túl sok minden tartóztatja fel. A fogvatartottak fele egyébként is mindennap kijár az intézetből, vagy a helyi iskolákba tanulni, vagy környékbeli munkahelyekre dolgozni, szóval, ha meglogás mellett döntenének, egyszerűen csak nem térnek vissza aznap. Az itt szabadságvesztésüket töltő fiúk legtöbb esetben súlyos bűncselekmény, gyilkosság vagy nemi erőszak miatt kapott jellemzően öt évnél hosszabb büntetést.¹⁰

A visszaélések megelőzése érdekében, az ellenőröknek, a gyermekek ügyvédjeinek, gyermekvédő egyesületeknek és emberjogi szervezeteknek bejárást kell biztosítani a fiatalok intézetébe, a fiatalok adat- és titokvédelemhez való jogának szem előtt tartásával.

5. A büntetés-végrehajtási rendszerbe jutás megelőzése

Sok ország gyakorlatában megfigyelhető az a gyakorlat, mely szerint arra törekednek, hogy minél több fiatalok elkerülhesse a büntetés-végrehajtási rendszerbe kerülést, és a sokkal alkalmasabb gyermekjóléti intézmények felé vessék útjukat. Az elterelés egyik pontja a fiatalok letartóztatása, amikor a rendőrségre viszik. Ebben a szakaszban szociális munkások vagy gyermekjóléti szervezetek önkéntesei segítenek a rendőrségnek családtagok, vagy a gyermek problémájának kezelésére képes szervezet felkutatásában. Számos országban létezik ilyen elterelési program, ami a rendőrség teljes együttműködésével zajlik, és különböző eljárásmodokból áll. A Nicolien *Jacobs-Du Preez*: The application of the United Nations Standard Minimum Rules on Juvenile Justice in an African context. 2001. című tanulmányban foglaltak szerint Namíbia 1990-ben ratifikálta a Gyermekjogok Egye-

temes Egyezményét. 1994-ben Fiatalok Igazságügyi Fórum alakult meg a törvénnyel összeütközésbe került fiatalok helyzetének kezelésére. A szervezet tagjai minisztériumokból, civil szervezetekből és önkéntes jelentkezőkből álltak. A szervezet kísérleti programja a tárgyalás előtti elterelési folyamatok bevezetése volt, a fiatalok bebörtönzésének csökkentése céljával. A program másik fő rendeltetése a gyermekek elkülönítése a felnőttektől a rendőrségi fogdáknak, további célja pedig az előzetesből való elterelés felgyorsítása, és a fiatalok a családjához illetve felügyelőhöz küldése.¹¹

A fiatalok szabadon bocsátásának folyamata is igen fontos terület függetlenül attól, hogy előzetes letartóztatás vagy kiszabott büntetés alatt állnak. Ezen a területen jogi szaktudás szükséges, hogy a bíróságot meggyőzzük, a gyermeket engedjék szabadon az előzetesből, vagy, hogy ne kapjon letöltendő szabadságvesztést.

6. A fiatalok büntetés-végrehajtási intézeteinek alternatívái

Az, hogy a fiatalok elkerüljék a büntetés-végrehajtási intézetbe jutást, sajnos nem minden esetben mutatkozik áldásosnak. A nevelési, egészségügyi vagy gyermekjóléti intézetek a fiatalok igényeit és problémáit jobban képesek kezelni. Néhány igazságügyi rendszerben már egészen fiatalokkal szemben is komoly büntetéseket szabnak ki, ezért szükséges az intézetek számára alternatív megoldások kilátásba helyezése. Fiatalok esetén alkalmazott alternatívák lehetnek:

- a különböző típusú felügyelet gyakorlása, szociális munkások, nevelőtisztek, vagy a helyi közösség kijelöltjei által,
- a helyi közösség számára végzendő társadalmi munka, bocsánatkérés az áldozatoktól, valamilyen típusú kárpótlás az áldozatok számára.

Banglades 7	Indonézia 8	Korea 12	Japán 14
India 7	Skócia 8	Marokkó 12	Oroszország 14
Nigéria 7	Irán*** 9	Algéria 13	Vietnám 14
Pakisztán 7	Fülöp-szigetek 9	Franciaország 13	Egyiptom 15
Dél-Afrika 7	Anglia 10	Kína 14	Argentína 16
Thaiföld 7	Ukrajna 10	Németország 14	Brazília**** 18
USA** 7	Törökország 11	Olaszország 14	

** Az adott állam határozza meg, de a legtöbb szövetségi államban 7

*** Lányok számára 9, fiúk számára 15

**** A büntetőjogi felelősség hivatalos kora, viszont 12 éves kortól már a fiatalok szabályozás a vonatkozó

egyeznek a felnőttekéivel, ügyészi döntés alapján nem fogadhatnak látogatókat, és hónapokat is tölthetnek előzetesben a bírósági tárgyalás megkezdéséig. A *ICPS Mission Report 2004-es tanulmánya* a szudáni fiatalok előzetes letartóztatását vizsgálta. Ebben olvashatók a jelenlegi gyakorlat elemei:

- erőszakos eljárás a letartóztatáskor és őrizetbe vételkor, embertelen eljárás a nyomozás során, például kínvallatás a beismerő vallomásért,
- a letartóztatáskor nem mindig hangzik el, hogy joguk van jogi képviselő fogadásához, illetve a szegények számára igen nehéz ügyvédet szerezni,
- késedelemmel (3–4 napos) tájékoztatják a fiatalokat és szülőket a látogatás tilalmáról. Gyakran a bírósági tárgyalásig hosszú idő telik el, eközben a fiatalok felnőttekkel van összezárva, nincs lehetősége tanulásra, egészségügyi ellátásra, megfelelő étkezésre. Igen kicsi, szűkös, sötét cellák és embertelen körülmények.⁶

3. A büntetőjogi felelősség korhatára

A büntetőjogi felelősség korhatára az a kor, amely fölött az egyén a cselekedeteiért büntető felelősségre vonható, illetve ha bűnösnek találták, a törvény szerint kiszabott büntetésben részesül. Országszerte nagymértékben eltérő a gyakorlat azon életév betöltésére vonatkozóan, amikortól büntetőjogilag felelősségre vonhatóak a fiatalok.

Íme néhány adat a büntetőjogi felelősségre vonhatóság legalsó határáról, néhány, 10 millió vagy a feletti 18 évnél fiatalabb gyermeket számláló országban.⁷

A büntetőjogi felelősség korhatárának emelése olyan reformtevékenységnek tekintendő, mely a fiatalokat kiemeli a büntetőjog és a végrehajtás területéről, és a problémákkal küszködő fiatalokat a megfelelő szociális vagy gyermekjóléti intézmények felé irányítja.

„A büntetőjogi felelősség korhatárának ifjúságvédelmi koncepcióját felismerő büntetőjogi rendszerekben, az alsó korhatárt nem szabad túl alacsonyra szabni, az érzelmi, intellektuális, és mentális fejlettség szempontjai miatt.”
The United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules”)⁸

A magasabb, például 14–18 éves büntető felelősségi korhatárral rendelkező országok nem szükségszerűen bánnak jobban a törvénnyel összeütközésbe került fiatalokkal, vagy tisztelik jobban az emberi jogokat, mint az alacsonyabb például 8–10 éves korhatárt alkalmazó országok. Az ilyen országokban a törvényszegő fiatalokat a gyermekjóléti rendszer fogadja be az igazságszolgáltatás és végrehajtás he-

lyett, viszont itt is fennáll a veszélye, hogy a törődést és védelmet igénylő gyermekeket az otthonuktól elszakítják, vagy a kapcsolatot korlátozzák. Ilyen esetekben az erőszakos vagy embertelen bánásmód veszélye ugyanilyen módon fennáll.

4. A fiatalok büntető és a társintézetek

A fiatalokkal, a felnőttektől eltérő rendszerben kell foglalkozni. A különálló rendszer azért szükséges, mert a fiatalok:

- nem valószínű, hogy megértik a jogi és bírósági eljárásokat, a büntetések kiszabását,
- különleges védelemre szorulnak a sebezhetőségük miatt,
- nem érzik a személyes felelősvállalás szükségességét a cselekedeteikért,
- inkább rehabilitációs, mint terhelő büntetési eljárás szükséges számukra.

A fiatalok számára különleges intézkedések szükségesek a letartóztatáskor és a rendőrségen is. Kíváncsú, hogy a kihallgatás során a szülők vagy más felnőtt nevelő is jelen legyen. Amennyiben a fiatalot bíróság elé állítják, a bíróságnak különleges fiatalok vagy gyermekvédelmi részlegnek kell lennie szakirányú bírákkal, illetve biztosítani szükséges a gyermek jogát a jogi képviselő fogadására. Az *Emilia Mugnai: Serves you right! Playing populist politics with children who kill. 2001.* című írásában is felidézi azt az esetet, amelyben EU Bírósága megállapította, hogy az Egyesült Királyság megsértette az Emberi Jogok Európai Egyezményét (a megfelelő bírósági tárgyaláshoz való jog pontját), mivel Thompson és Venables (mindkettő 11 éves) a felnőtt bíróságon és az ehhez kapcsolódó felnőtt jogi eljárásban kapott ítéletet, amellyel akadályozták a teljes tudomásul vételt és együttműködésüket.⁹

A fiatalokat fogva tartó intézményeknek lehetőleg minél kevésbé szabad a börtönökre hasonlítaniuk. Minden nemzetközi egyezmény kimondja, hogy az ilyen intézmények elsődleges célja a nevelés és oktatás, a fiatalok bűnözésmentes életre való felkészítése. Figyelembe kell venni az adott fiatal életkorát, illetve a bűnözési hajlamát, amely esetlegesen arra készíti, hogy felnőttkorában is bűnöző életet éljen. A külvilággal való kapcsolattartásra nagy gondot kell fordítani, illetve erre a fiatalokat ösztönözni kell. A bent elnyert iskolai végzettségen nem szabad felmenteni, hogy azt büntetőintézet állította ki. A *Brian Woods – Kate Blewett: Kids behind bars. 2001.* című tanulmánya szerint az ankarai gyerekbörtön esetében rögtön szembeötlő, hogy nincsen tekintélyt pa-

Léteznek olyan igazságszolgáltatási rendszerek, ahol már sikerült alkalmazni olyan módszereket, amelyek segítenek a törvénnyel összeütközésbe került fiatalokra vonatkozó büntetési rendszerek hátrányainak leküzdésében. A *BBC Crime Site, Crime Fighters: Justice, the Children's Hearing*. 2003. ismeretei szerint Skócia egyedülálló módon képes kezelni a fiatalok elkövetőit. A fiatalokat nem büntetendő bűnözőkként kezelik, hanem olyan problémákkal küszködő fiatalembereként, akiken – és akik problémáin segíteni lehet egész család bevonásával. Együtt kell megjeleníteniük egy megbeszélésen, ahol három hivatalos személy van jelen, az úgynevezett ifjúsági bizottság. A bizottság tagjai képzett jogi szakemberek, akik az ifjúságvédelmi munkát önkéntes alapon vállalják.¹²

Elsődleges szempont az, hogy minél kevesebb fiatal kapjon letöltendő szabadságvesztést, fontos a gyermek- és ifjúsági börtönök fejlesztése is. A fogvatartási körülmények fejlesztésére a következő lehetőségek állnak:

- a fiatalok és felnőtt elítéltek elkülönítése, gondoskodás a biztonságukról, új börtönszárny kialakítása, vagy a már létező szárny átalakítása „gyermekbarát” környezetté, a felnőtt elítéltek belépésének megakadályozása,

- nevelő személyzet, akik segítenek a fiataloknak a problémáik megoldásában, és felkészítik őket a külvilági életre,

- olyan személyzet, aki képes a megfelelő szintű oktatás és nevelés megvalósítására, és a kapcsolat-teremtés elősegítésére a külvilággal,

- olyan rendszerek kialakítása, melyek lehetővé teszik a fiatalok kapcsolattartását a családjukkal, illetve segítséget nyújtanak a családnak a fiatalok hazaérkezésének felkészülésére.

AZ UNICEF, Teheran Juvenile Correction & Rehabilitation Center (JCRC): an Overview (undated) adatai szerint a következő jóléti tevékenységek léteznek a Teheráni Fiatalok Korrekciós és Rehabilitációs Központ szervezésében:

- kirándulások szervezése erdőbe, tengerpartra, hegyvidékbe, történelmi helyszínekre és régi háborús övezetekbe országwide,

- külsősök és elítéltek közötti atlétikai versenyek szervezése az intézményen kívül, az egészséges ver-

seny és pozitív attitűd fejlesztése érdekében,

- más intézmények látogatásának engedélyezése, mint például uszodák, edzőtermek, mozik, parkok, boltok vagy hírközlési eszközök.

Az olyan országokban, ahol a fiatalokra a felnőttekkel megegyező jogrendszer vonatkozik, a nemzetközi törvényi előírások, és emberjogi egyezmények követelményei szerint különálló, a fiatalok elkövetőire vonatkozó jogszabályokat kell megalkotni. A jogi kereteket is meg kell alapozni, melyek biztosítják a fiatalok jogi védelmét az egyes eljárások során. A fiatalok elkövetőire vonatkozó jogrendszer reformja egy hosszú távú program, mely megköveteli a rendőrség, a jogrendszer és a társadalom támogatását is.

Jegyzetek

¹ Marie Wenham: An outside chance street juvenile and children justice an international perspective, Consortium for Street Children, London, 2004., Children in prison, King's College London

² Dorothy Jolofani and Joseph DeGabriele: HIV/AIDS in Malawi Prisons, Penal Reform International, London, 1999., Children in prison, King's College London

³ Matthew Mosk: Juveniles in Maryland Jail Imperiled, Report Says, Washington Post, 2004. 09. 14. Children in prison, King's College London

⁴ The Wire magazine, Amnesty International, 2001. 09., Children in prison, King's College London

⁵ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice, Rule 13.

⁶ Justice for children: Detention as a last resort. Innovative initiatives in the East Asia and Pacific region, United Nations Children's Fund, Bangkok, 2004.4., Children in prison, King's College London

⁷ CRC Country Reports (1992-1996), Juvenile Justice and Juvenile Delinquency in Central and Eastern Europe, 1995; United Nations, Implementation of UN Mandates on Juvenile Justice in ESCAP, 1994; Geert Cappelaere, Children's Right Centre, University of Gent, Belgium.

⁸ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules)

⁹ Emilia Mugnai: Serves you right! Playing populist politics with children who kill, Children Legal Centre, London, 2001. 05., Children in prison, King's College London

¹⁰ Brian Woods and Kate Blewett, Kids Behind Bars, Just Right, 2001, Children in prison, King's College London

¹¹ Nicolien Jacobs-du Preez: The application of the United Nations Standard Minimum Rules of Juvenile Justice in an African context. 2001. 12.

¹² Crime Fighters: Justice, the Children's Hearing, BBC Crime Site. www.bbc.co.uk/crime/fighters/childrenshearing.

Juhász Zita
PhD-hallgató

A szexualitás szabályozása egy szakrális jogrendben

1. A szexualitás, mint a modern szabadság önkifejeződési tereuma

Napjaink nyugati típusú társadalmaiban immáron meglehetősen régóta a szexuális szabadság dívik. A házasság és a család intézményének válsága általános és vést jósló. A házassági elköteleződés, felelősségvállalás helyett jóval nagyobb népszerűségnek örvend az ad hoc együttélés, melynek tömeges elterjedtsége miatt már jogi relevanciát kell, hogy tulajdonítson a jogalkotó, jogalkalmazó. Mintha modern szabadságunk a promiskuitásban ismerné fel önmagát. Mint Michel Foucault rámutat, „korunkban létezik egy olyan diskurzus, amelyben szorosán összekapcsolódik egymással a szexualitás, az igazság kinyilatkoztatása, a társasági illemszabályok felrúgása, egy új világ és a boldogság ígérete. Ma a szexualitás a támpillére... a régi prédikációs formának, ... a nyugat-európai társadalmakat valósággal előzőnlötte a szexualitással foglalkozó szentbeszéd...”¹ A weberi értelemben racionalizált modern kapitalista állam, a 17. századtól kezdve represszióval operál, legalábbis a 20. századi autointerpretatív narráció véleménye szerint, hogy aztán végül a represszió kritikájának hála, a szexuális forradalom eljuttassa a modern embert az eszményi, tabuk és elfojtás nélküli, büntudat- és komplexusmentes önigenlő szabadsághoz. Ám a represszió kritika kritikája, hogy minden hatalom lényege – az utóbbit gyakorló is – a represszió. És valahogy hiányzik az a bensőségesség önnön szexualitását igenlő korunkból, mely a boldogság érzetével s ily módon a szabadság megvalósulásának afirmációjával tölthetne el bennünket. Roland Barthes felismeri mennyire „időszerűtlen” a szerelmes beszéd, s csak egyik oldalról azért, mert időtlen azaz örök, más szempontból viszont ez az időszerűtlenség anakronizmus, korszerűtlenség.² „A modern közvélemény diszkreditálja a szerelem érzelmességét, melyet ennek következtében a szerelmes szubjektumnak úgy kell vállalnia, mint egy erőteljes transzgressziót, amely magányra és kiszolgáltatottságra kárhuztatja; tehát az értékek sajátos visszájára fordulásának következményeképpen ez az érzelmesség teszi obszcénná a szerelmet.”³ Barthes szerint az egyetlen megoldás a

transzgresszió transzgressziója. Hajtsuk hát ezt végre, mégpedig úgy, hogy visszatérünk egy irracionális, mert értékracionális közösség normatív hagyatékához! Ott pedig szemlélődünk Foucault szellemében, megvizsgálva kik beszélnek a szexualitásról, hogyan, és milyen ösztönzésre, hogyan jön létre a diskurzus, a hatalom és a tudás! Végül pedig magunk is bocsátkozzunk e diskurzusba, a gadameri alázat szellemében óhajtván a megértést: „a Te által nekünk mondott igazat... amely csak a Te révén válik láthatóvá számunkra, s csak azáltal hogy hagyjuk, hogy a Te mondjon nekünk valamit”.⁴

2. A Sulhán Árukh szerzői és a mű szerkezete

A *Sulhán Árukh* zsidó vallási kódex, a halákhikus kodifikáció legfőbb törvénykönyve. A halákha a Misna összeállítása utáni kodifikációs igényre válaszul, a jogilag nem kötelező érvényű aggáddával szemben, kógens normákat fogalmaz meg, és Semaut (Exodus) 18. fejezetének 20. verse értelmében vett követendő utat tanítja.⁵ Egy-egy létrejövő új kódex sohasem érvényteleníti a korábbit, a halákha mindig kontinuum, s alapelve a régi mesterek tekintélye. A gáonikus korszak, azaz a halákha megszilárdítása és kodifikálása után, a középkori szefárd kodifikációk sorában Alfazi jogi döntvénytárát követően, a zsidó jog első kódexét Maimonidész alkotja meg a Misné Tórában. E klasszikus műtől eltérő beosztással állítja össze Jakov ben Asér Arba Turimját, melynek pragmatizmusa már abban is megmutatkozik, hogy a zsidó állami és templomi élettel kapcsolatos szabályokat fel sem veszi kompilációjába. A halákhista és kabbalista József Károly (1488–1575), aki Maimonidész Misné Tóráját is kommentálta, és Áser Arba Turimját is kritikailag vizsgálta, összeállította az utóbbi monumentális kommentárjaként a Bét Jozsefet, majd ennek kivonataként, rövidített változata gyanánt a Sulhán Árukhot. A mű címe „Terített Asztal”-t jelent, mely Semaut (Exodus) 21,⁶ Talmud szerinti ősi interpretációja és Rasi kommentárja értelmében arra utal, hogy Isten parancsa szerint Mózesnek úgy kell az emberek elé tárnia a jogszabályokat, „mint valami asztalt, amelyet az ember számára megterítenek és elkészítenek, hogy ehessen annál”.⁷ A Sulhán Árukh az Arba Turim négy részből álló szerkezeti beosztását veszi át, a következőképpen tagolva az élet minden területét átfogó anyagát: Az Orakh Hajimban a mindennapi életre, ébredéstől elalvásig a mindennapokra, a sabbatra és az ünnepekre vonatkozó szabályokat foglalja össze. A Jore Dea különféle kérdésekről értekezik, többek között étkezési előírásokról, a po-

más népektől. Másrészt a választott nép jogrendje teokratikus volta miatt korlátozott hatalmat eredményez. Mindig az isteni az alaptörvény, minden abból vezetendő le, és mivel Isten a néppel szövetséget kötött, a népet konstituáló egyének az övéi. Tehát nép és hatalom nem különülhet, nem idegenedhet el egymástól. Nincs szükség a hatalom elől elkerített intim szférára. Minden egyes individuumnak a nagy király, a Mindenható közvetlen alattvalójaként kell élnie életét, az Örökkévaló szüntelen közvetlen jelenlétében. „Mert az embernek ülése, mozgása és ténykedése más, ha maga van a házában, mint amilyen a mozgása és magatartása, ha valamely nagy király előtt áll. Miként a beszédmódja és a hanghordozása sem olyan, ha otthon a maga házanépével és meghitt rokonaival beszél, mint aminő, amikor a királyi palotában időzik. Mert akkor bizonyára vigyáz minden mozdulatára és minden szavára, hogy azok méltók legyenek.”¹⁰ A cél tehát hatalom és nép, valamint magánélet és közszféra közti szakadás megszüntetése, hogy az emberi élet e kettősségeiből adódó elidegenedettséget rehabilitálja, szeszűtségét begyógyítsa. Ez ösztönzi tehát a Sulhán Áruk szerzőit, és általában a halákhikus kodifikációt, hogy a szexualitást is szabályozza. Nem a hatalom kiterjesztésének igénye evilági értelemben, nem a hatalom beavatkozása ez, hanem hatalom és nép elidegenedtségének megszüntetésére vonatkozó igény az Örökkévaló hatalma és a választott nép relációjában. Az élet egységének renovációja. A szentség kiterjesztése a teremtett, de bűnre hajlamos világban. *Singer* Leó nagyszerű szavaival: „Lefordítottam a Sulchan Aruch e kivonatát azért, mert a magyar zsidóság, mely számos nagy bűnében azt sem tudja már, mi a zsidóság és melyek törvényei, megismerje e kivonatban a zsidóság szent törvényeit, hogy legyünk mindnyájan Istennek szolgálói, a szentség megváltást hozó papjai.”¹¹

4. A szexualitás, mint jog és mint kötelesség

A zsidó vallásban három olyan bűn létezik, melyek helyett inkább a halált kell választani, mintsem azokat elkövetni: a bálványimádás, a gyilkosság, és a szexuális erkölcstelenség, vagy szorosabban a vérfertőzés. A halált kell választani, mert mindezek a legsúlyosabban szegik meg a népével szövetséget kötő Örökkévaló törvényeit, összeegyeztethetetlenek a Teremtő alkotta rendelte étellel. Már a választottság intézménye szemben áll a más népekre jellemző közös őstől való leszármazás eszméjével, illetve a fölötte áll, hiszen a nemzés aktusát absztrahálja, s mentes minden szexualitástól. A szexualitás, az élvezet-

re törekvés ellenpólusa a választottság. A bűnbeesés történetben fellelhető hatalom-tudás-élvezet hármass rendszerének tagadása, az onnan eredő szennytől való megtisztulás lehetősége a választottság. Ezt a szövetséget pecsételi meg a körülmetélés vére, mely megóv a haláltól Semaut (Exodus) 4, 24-26 szerint.¹² S kérdésessé tehető-e egyáltalán magának a körülmetélésnek is a szexualitás tagadására utaló jellege, hiszen az a „tag” metéltetik körül, melyről a Sulhán Árukban a következőket olvashatjuk: „mert van egy kis tagja az embernek, ha azt éhezeti, jóllakik, ha jóllakatja, annál éhesebb”.¹³ Ennek a megcsonkítása nem jelképezi-e az ösztön, az élvezetre törekvés féken tartásának és általában véve a jécer ha-ra megbabonázásának ígértétét? S minthogy így teremthető meg a voltaképpen, a Teremtő rendelése szerinti élet, megment a haláltól, mégpedig olyan mértékben, hogy érdemes még a halott gyermeket is sírja mellett, sőt ha még nem indulhatott oszlásnak, sírjából kivéve is körülmetélni, „hogy ne előhúsával együtt temessék el, mert ez szégyenére volna”, illetve, hogy a feltámadáskor feléledve „legyen majd benne értelem, látás”!¹⁴ Az „előhús” szégyene nemcsak a szövetségkötésből eredő mila kötelességének elmulasztása miatti szégyen, hanem témánk szempontjából sokkal érdekesebb módon mivel kifejezésre juttatja szexualitás és értelem, tisztánlátás ambivalenciáját, s az élvezetre törekvő ösztönösség szégyenletességét, s az előbört, mint utóbbi jelképét.

Amint Ábrahám és Sára ivadéka nem a fiatal test életerős akaratából, hanem a Teremtő ajándékként születik, úgy a szövetséghez való hűség jeleként a földet megöröklő leszármazottaik is a milában a szexualitás helyett valami egészen mást vállalnak, s ekként nem szexuális ösztönük betöltésének köszönhetően, hanem a Mindenható önnön ígértéhez való hűségéből adódóan veszik birtokba majd a földet. A mila bevezet a szövetségbe, s a bracha szövege szerint a Tórába, az Örökkévalóval kötött szövetség szavaiba. A Tóra se-bi-ktav (az írott törvény) és a Tóra se-be-al-pe (a szóbeli törvény) tanulmányozása, tanulása és tanítása – a Misna Avót szerint – a papságnál és a királyságnál is magasabb méltóságra emelve szentel meg (M Avót 6,6). A Misna Pea szerint a tanulás az összes parancsolat megtartásával egyenértékű (M Pea 1,1), mivel a babiloni Talmud értelmében gyakorlatilag élvezet beteljesítésükhöz (bT Kiddusin 40b). A mila tehát a hatalom-tudás-élvezet hármass rendszerében a szexualitás ellenében a tanulás, a Tóra tanulmányozása, az intellektualizmus iránti elköteleződés, a tudás akarásával szemben a hűség, és a hűség általi tudásra jutás, s ily módon a hatalom akarásával szemben az alázat, az Örökkévalóra hagyatkozás, az Őhöz való hűség által a papságnál és királyságnál magasabb rendű tudásban fog-

gánysághoz való viszonyulásról, a tisztaság szabályairól, a fogadalomról, esküről, a szülők és tanítók tiszteletéről, a Tóra tanulmányozásáról, a jótékonyaságról, körülmetélésről, törvénytekercek írásáról, istentiszteleti eszközökről, szolgálkkal és bétértékekkel való bánásmódról, a termések felhasználásáról, a kiközösítésről, a gyászról, a kamatról, stb. Az Even ha-Ézer szabályozza a házasságot és a válást. Végül a Hosen Mispat a polgári- és büntetőjogi normákat taglalja. Az először 1565-ben Velencében kiadott Sulhán Árukban Káró kizárólag a keleti és mediterrán közösségek gyakorlatát vette figyelembe, így lengyel kortársa Móse Isserles (1525–1572) vállalta magára, hogy glosszák formájában az askenázi véleménnyel kiegészítse azt. Kiegészítéseit a Sulhán Áruk 1569–1571. évi krakkói kiadásában adta közre Mappá, vagyis „Asztalterítő” címmel, utalva arra, hogy a terített asztalról az még hiányzott. „Azóta e két rész együtt alkotja a zsidó világ par excellence törvénykönyvét”.⁸ Azonban, mint Alan *Unterman* megjegyzi, egyszerre szefárd és askenázi jellege ellenére mégsem vált általánosan elfogadottá, „mert néhány rabbinak pontosan annak erőssége, azaz hogy széles rétegeket érintett, tűnt hátrányosnak. Attól félték, a Sulhán Áruk az embereket arra ösztönzi, hogy Káró és Isserles nézeteit fontosabbnak tartásák, mint magát a Talmudot, ezzel elfordítva őket attól, hogy a dolgok eredetét kutassák.”⁹

Később a két szerző Káró és Isserles, azaz a nagy Remó szövegét újabb nagy törvénytárgyalkodók indokolták és egészítették ki, s az így újra igen terjedelmessé váló mű gyakorlati szempontú kivonatát készítette el Slomo *Ganzfried*, amelyet magyarra fordított *Singer* Leó 5694-ben (1933).

3. A szexualitást szabályozó normarendszer motivációja

Áttekintettük tehát, hogy kik alkották e szöveget, s hogy e szöveg a szexualitáson jóval túlmenően szinte az egész élet minden területét lefedő szabályokat foglal magába. A későbbiekben részletesen vizsgálom, hogy milyen szabályok hogyan szabályozzák a szexualitást. Előbb azonban azt szükséges megvizsgálni, milyen ösztönzésre teszik ezt! Az egész mű alap gondolata a Teremtő szolgálata, az Örökkévaló szüntelen szem előtt tartása. Ez a szüntelen istentisztelet, szolgálat, a választottsághoz méltóvá levés az a motívum, mely indokolja, hogy a szöveg az egész élet minden területére vonatkozó normákat kíván kezünkbe adni. Ebből adódóan avatkozik be szabályaival az ember legintimebb viszonyaiba, a házasságba, a szexualitásba is. Hiszen az Örök-

kévalóval szemben nincsen intimitás, nincsen magánélet, nincs hova elbújni, visszahúzódni. Magánélet csak ott van, ahol közélet van, publicitás. Ahol ez a kettő megjelenik, mint szétválasztódás, elidegenedés, ott voltaképpen az élet megkettőződik, s e megkettőződöttségben elveszik az élet szerves egysége, maga az élet. Magánéletre, az intim szféra védelmére mindig a hatalommal szemben van szükség. Az Örökkévaló hatalma azonban nem evilági hatalom abban az értelemben, hogy nem igazságtalan hatalom, nincs szükség előle menekülésre, és nem is lehet előle elbújni. Az Örökkévaló mindent lát, ezért kötelességem az Örökkévalót mindig szemem előtt tartanom. Ádám és Éva bűne archetipikusan ábrázolja a bűn természetét, amelyben a vétkező azt hiszi egyedül van, hogy bűne nem kerül nyilvánosságra, s akkor talán nem is bűn, a spontán előtörő szegyenkezés reakciója ellenére, és bűne miatt bujkál az Örökkévaló elől. Másrészt a történet mintha kifejezetten szexualitásra utaló motívumokkal lehetővé tenné egy direkt a szexualitásra vonatkozó olvasatot is. A kígyó, mint szexuális szimbólum, a tudás fája, mint szexualitás–tudás–hatalom hármasságára utaló jelkép, a mezítelenség, s annak elfedésére illetve az elbújásra törekvés mozzanatainak hangsúlyozása, a két nem közös bűnbeesése, stb.. A judaizmus szerint tehát, a szabad akarat mellett is az emberi természet gyenge, melyben a jécer ha-tóv (jóra való hajlam) mellett a jécer ha-ra (a rosszra való hajlam) is jellemző, s épp ezért a kísértésnek való aktív ellenállásra van szükség. Hiszen ahogy a Misna Avót etikai traktátusában találjuk, ahogyan egy micva teljesítése magával hozza egy másik teljesítését, akként a bűn másik bünt vonz (M Avót 4,2). A babiloni Talmud szerint az eredendő „szennytől” kizárólag Izrael tisztult meg a szináj-hegyi jelenés által (bT Sabbath 145b–146a). A zsidó nép önértelmezésében a más népekre jellemző közös őstől leszármazás fikatív genealógiája helyébe a választottság intézménye lép, melyben a közös ős nemzési aktusát meghaladja az idők legelejére helyezett, időt teremtő legősibb ős, az Örökkévaló választási aktusa – mellyel a zsidóságot sajátjává teszi.

A zsidóságot néppé szervező ős: maga az időt és a teret létrehozó Teremtő. Ez adja külső szuverenitását és történelmi helyét. Minthogy a Mindenhatóval áll „rokonságban”, sajátos küldetéssel bír. Ha a Szent Isten kiválasztott „tulajdonául” egy népet, akkor ennek a népnek kötelessége istenéhez identifikálódni, hasonlítani. Azaz szentségre kell törekednie, szentségre és példamutatásra van meghívva a zsidó nép. Azonban ő is csak választottsága folytán képes betölteni feladatát. A többi nép bűnös és isteni meghívás hiányában képtelen a megújulásra. A küldetés tehát a szuverenitás megőrzése, az elkülönülés

nek tekintendő a fajfenntartás kötelezettsége.¹⁸ Más alternatíva azonban nincs, és a szaporodás köteletségének teljesítése érdekében, tízévi gyermektelen együttélés után a férfi köteles elválni, bár a Sulhán Árukh azért megjegyzi, hogy „e tekintetben azonban különbözök a szabályok” területenként.¹⁹ A micvakötelesség egyértelműen nem a mennyiségi, de a minőségi reprodukcióra helyezi a hangsúlyt. A lánygyermek által biztosítódik az élet továbbadása, a zsidóság átörökítése, hiszen csak az anya a biztos, ezért a zsidónak születés kritériuma haláchikusan a zsidó anyától születés. A fiúgyermek által pedig a Tóra tanulmányozásának továbbfolytatódása nyer garanciát, hiszen a kinyilatkoztatás a népnek szól, s azt a nép kollektíve sajátítja el tagjai által. A minőségi reprodukció követelménye mutatkozik meg a népszámlálás tilalmában is, mely természetesen annak kifejezése, hogy az Örökkévaló ígéretének teljesülését nem szabad ellenőrizni, abban feltétlen bízni kell. (Persze valójában a népszámlálás praktikus okokból mégiscsak mindenkor indokolt és meg is valósítható a fejenként egyenlő mértékben befizetendő egyseges pénzösszeg alapján, mikor is nem az embereket, hanem a pénzt veszik számba.)

Mivel a házasság a szexuális ösztönt kanalizálja, az mindenkor, még a fajfenntartási köteletség teljesítése után is kötelező, s a magányos élet tilalmazott: „tilos asszony nélkül maradnia”.²⁰ Ám az újránházassodónak figyelembe kell vennie, hogy ő maga még nemzőképes-e, s ha igen, lehetőleg termékeny asszonyt kell elvennie. A terméketleneknek sem szabad egyedül maradniuk, bár ideálisan hasonló partnert kell választaniuk. Két többgyermekes házassága nem optimális a lehetséges civakodások miatt, így ez esetben elvehet gyermektelen nőt. Azonban a magányos életállapot bármilyen lehetséges indok ellenére tiltott, „asszony nélkül élnie nem szabad” – hangsúlyozza másodszor is a kódex.²¹ A családapa kötelessége még gyermekei kiházasítására is kiterjed, mivel azok „ha nőtlen vagy hajadon hagyja őket, erkölcs telenségbe juthatnak, vagy erkölcstelen gondolataik támadhatnak”.²² Tehát a családi „szentély”-ben a házasság, a család intézményét szintén tovább kell adni az utódoknak, a házassági kötelezettség a házasság intézményének áthagyományozásával is együtt jár. Ugyanakkor a nőt nem kötelezi a fajfenntartás parancsa, ám számukra is ajánlott a házasság intézménye „a gyanúsítások elkerülése végett”.²³

A feleségválasztás szempontjai a következők: A vegyes házasság tilalmazott. A leendő feleségnek méltó családból kell származnia. Az izraelita férfi feleségének státuszához méltó izraelita nő három egyszerű szükséges jellembéli ismertetőjele, hogy „szemérmes, irgalmas és jótevő”.²⁴ Még anyagi motiváció esetén is pusztán alkalmas és méltó nőt szabad

elvenni.²⁵ Ha a feleség rossz jellemű, azaz perlekedő és szemérmetlen, kötelező elválni.²⁶ A hűtlensége miatt elbocsátott asszony „nem méltó arra, hogy tisztességes, jámbor ember elvegye”.²⁷ Valamint a feleség hűtlenségének hallomása esetén is a további együttélés megengedettőségét illetően a törvénytudóhoz kell fordulni.²⁸ Kógens feleségválasztási tilalom, hogy Tórában tudatlan ember nem veheti el kohén, azaz pap lányát,²⁹ valamint kohén nem vehet el elvált, parázna, megerőszakolt, megszenteltelenített (azaz egy kohén tiltott házasságából származó), valamint a sógorán a halica szertartását elvégző nőt.³⁰ Ugyanakkor diszpozitív szabály potenciális rokonok házasságát elkerülendő, hogy azonos héber nevűek lehetőleg ne házasodjanak.³¹ A nővér vagy fivér leányát elvenni micvaérem, de más vérrokont vagy a feleség rokonát, illetve a rajta a halica szertartását elvégző nő rokonát a törvénytudó megkérdezése nélkül nem lehet elvenni.³² Özvegy vagy elvált asszonnyal szabad állapotúsága bekövetkeztétől számított kilencven nap várakozási idő után lehet csak összeházasodni. Kivétel ez alól, ha elvált férje kívánja újból elvenni.³³ Terhes asszonyt illetve szoptatót anyát csak gyermeke huszonnégy hónapos kora után lehet feleségül venni.³⁴ Kétszer megözvegyült asszonyt illetve akinek férje haláláról csak hallomása van, a törvénytudó megkérdezése nélkül nem szabad elvenni.

A házasságon kívüli, a házasságot megelőző szexualitás jelenségére két norma utal: „Ha valaki nem zsidó nővel állott gyanúban, ki azután zsidóvá lett, tilos azt elvennie.”³⁵, valamint „Az a nem zsidó, aki zsidó leánnyal közösült és azután zsidóvá lett maga is, nem veheti el a leányzót.”³⁶ Mindkét norma célja a közvetett motívumból történő betérésnek, és a házasságon kívüli szexualitás utólagos rendezésének megakadályozása, hogy az minden racionalitási lehetőségét elveszítse, s így e szabályok megfelelő visszatartó erővel bírjanak. Hasonló taktikával a még házassága idején hűtlen, illetve azzal gyanúsított, de már elvált asszony sohasem mehet hozzá házasságtörő partneréhez.³⁷ Valamint a házastársáról nyilvánvalóan más kedvéért lemondó férj feleségét sohasem veheti el a kedvezményezett.³⁸ Ezek a szabályok egyértelműen kihúzzák a talajt minden taktikázás, hátsó szándék alól, mivel lehetetlenné teszik a nem tiszta helyzetek utólagos rendezését. Mindezekon kívül a Sulhán Árukh a régi mesterek minden tilalmára utalva, azokat érvényükben fenntartva jegyzi meg, hogy az ilyen tilalmazott nőkkel a férfi még csak egy utcában se lakjék.³⁹

Házasságon belül lehetséges pusztán a szexualitás, másrészt interperszonális szempontból a házasság férfi és nő legteljesebb egysége testi és lelki értelemben Berésit (Genezis) 2, 23–24 szerint. A Sulhán Árukh a feleség tiszteletét követeli meg, „mert nem jó áldás

lalt hatalom teljessége birtokbavételének szimbóluma. Minthogy pedig a mila szertartásának elvégzése nélkül a zsidó férfi meg sem születettnek számít, akinek nincsen neve sem, (így érthető a halott gyermek körülmetélésének követelménye), a circumcisio valójában a személyiség születése nép és individuum szétválaszthatatlan korrelációjában.

Ugyanakkor a „Szaporodjatok és sokasodjatok” Berésit (Genesis) 1, 28-beli kategorikus imperatívusza a férfi elsőrendű micvája, fundamentális kötelessége. Nincs tehát megtagadva a szexualitás, azonban át van minősítve. A szaporodás mindig hatalmi kérdés, a hatalom mindenkor alapvetően érdekelt benne, ezért mindig viszonyul hozzá, mindenkor szabályozza. A választott népnél nem az élvezet, az ösztön kielégítése által biztosítódik a nép fennmaradása, hanem az Örökkévalóhoz való hűség ellenértéként az Által a népnek adott ígéret betöltéseképpen. Ha a minden hatalom totalitása Mindenható szava a garanciája fennmaradásomnak, akkor nincsen szükségem arra, hogy önhatalmúlag lépjek fel. Nem az a kérdés többé, hogy van-e jogom a szexualitáshoz, a szaporodáshoz, mert nem kell, hogy jogom legyen hozzá, hogy hatalmamban álljon, hiszen a Teremtő szava a biztosítéka. Ily módon kötelességemmé válik, hogy elősegítsem az Örökkévaló ígéretének teljesülését, illetve, hogy teljesítsem a szövetségkötés óta tölem megkövetelt micvát. Az első nagy transzformáció tehát, hogy a szexualitás valami érvényesülési terepet (hatalmat) makacsul követelő joghoz hasonlóan létező jelenségből kötelességgé, azaz alázatot követelő fenoménné rendeződik át. A szexualitás, amíg jogszerűen létezik, maga alá rendel, anélkül hogy észrevenném. Miközben azon vagyok, hogy jogomért, jogosnak vélt érdekem érvényesítési lehetőségéért küzdjek, valójában a jogként tételezett szexualitás igaz le engem. Azt hiszem, saját hatalmamért harcolok, miközben valami másnak, a hozzám képest külső, és pedig épp e harcban külsővé tett, elidegenített szexualitásnak a hatalmában vagyok. Ellenkező esetben, ha a szexualitás kötelességem, e zabolátlan erőt máris megszelídíttem. Ha pusztán kötelesség, már nem is izgat, nem feltárni való tudás terrénem, mely a hatalom ígéretével kecséget, hanem a nekem már e nélkül is megígért tudáson és hatalmon kívül álló teljesítendő feladat. Jól ismerjük saját természetünket, kötelességeinkért sosem rajongunk annyira, mint jogainkért. Kötelességeinktől mindig berzenkedik lelkünk. Ha valami már kötelesség, az sokat veszített varázsából. Annak bűvköréből már kiszabadultunk, annak már nem állunk hatalmában (gondoljunk csak szerelem és házasság különbségére!), hanem az áll a mi hatalmunkban, mi döntjük el, hogy teljesítjük-e avagy nem. Holisztikusabb aspektusból viszont nem pusztán a szexualitás lefegyverzéséről van szó, hanem a szakrális jogrend

ama sajátosságáról, hogy sosem jogokat tételez. Jogom sosem azért teljesül, mert jogom. Nem a modern mítoszról van szó, hogy tiszteletben tartom a másik jogát, mert joga van hozzá. A szakrális jogközösség minden tagjának alapvetően kötelességei vannak, s e kötelességek teljesítésének–teljesülésének csak másodlagos járulékos következménye, hogy a jogok biztosítódnak. Én nem a Te jogodat akarom tiszteletben tartani, hanem a kötelességemet teljesítem, melynek Teremtőtől rendeltsége folytán organikus velejárója, hogy ekként a Te jogod érvényre juthat.

5. A házasság, mint a szexualitás értelmezési kerete

Ez a szakrális jogrend tehát a szexualitást, szaporodást kötelességként aposztrofálja, s értelmezési kereteként a házasságot jelöli meg. Ha a szexualitás nem öncélú, hanem a fajfenntartás funkciójával bír, akkor az utódok felnevelése érdekében adott a házasság, mint a biztonság intézményének szükségessége. Még jelentősebbé válik azonban a Berésit (Genesis) 2, 18–24 értelmében isteni alapítású házasság és család intézménye annak fényében, hogy a szövetségből eredő micva a Tóra átadásának kötelezettsége, ily módon a tanulás micvájának elsődleges teljesítési fóruma a család. Másrészt a második szentély pusztulása után a zsinagóga mellett a család bír kvázi „templomi” funkcióval, s miként a zsinagóga nem pusztán gyülekezési és tanulási hely, de a Semaut (Exodus) 19, 6 szerinti választott „papok dinasztíája” szent nép egészének reprezentánsa, úgy a család is. A családi otthon mikdas meat, azaz „kicsiny szentély” (Jechezkél 11, 16), melyben a családi asztal az oltárt helyettesíti.

Mindezek miatt tehát a Sulhán Árukhban is a szexualitás csakis a házasságon belül legitim, mégpedig oly mértékben, hogy a férfi kötelezettségvállalásait tartalmazó ketubba levél nélkül „tilos együtt élni... akár egy óráig is”.¹⁵ A házasság kötelezettsége minden férfit micvaként terhel 18. életévétől 20. esztendője betöltéséig. Az egyetlen lehetséges kivétel ezen univerzális imperatívusz halasztott teljesítésére a Tóra zavartalan tanulmányozása végett megengedett, ám ennek is konjunktív negatív feltétele, hogy „csak akkor, ha az ösztöne nem erősebb nálánál”.¹⁶ Anyagi megfontolásból sem megengedett a későbbi házasság.¹⁷ A micvakötelesség pontosítása, hogy annak teljesítéséhez egy nemzőképes fiút és egy termékeny lányt kell nemzeni. Ha a gyermekek meghalnak, ám egy fiú és egy lányunoka marad utánuk, mégpedig oly módon, hogy egyikük a fiától, másikuk a lányától származik, szintén teljesített-

ben a beszéd, „csak ami a közösülés dolgában szükségesség”.⁵³ Ám a coitus közben is lehetőleg a Tóra szavain vagy más szent dolgon kell gondolkodni, noha „tilos azokat kiejteni száján, gondolkodni rólok azonban szabad és micvaérem”.⁵⁴ A háromszori rituális kézmosást a közösülés előtt is el kell végezni.⁵⁵ Mint-hogy minden rituális mosdás előtt a testnek és a kéznek már tökéletesen tisztának kell lennie, e kézmosás is a lélek megtisztítását jelképezi.

A nemi érintkezés pozícióival kapcsolatban kiemeli, hogy az „hogya a férfi legyen alul és a nő felül, az szemérmelenség”, és minden pozitúra, melyben „mindketten erőlködnek egyszerre, az parázna fonákság”.⁵⁶ Nem szabad sem állva, sem ülve közösülni.⁵⁷ A szexualitás természetével ellentétes a fény, így „tilos valamely fény világa mellett közösülni”, „tilos nappal közösülni, hacsak nem sötét helyiségben”, „és éjszaka, mikor a holdvilág közvetlenül rájuk süt, szintén tilos”.⁵⁸ A közösülés legideálisabb időpontja „sem az éj eleje, sem az éj vége, hanem csak az éj közepe”, ám ez csak diszpozitív rendelkezés.⁵⁹ A nemi aktushoz megkívánt sötétség szimbolikus jelentése mellett, nyilvánvalóan racionalizálás is, hiszen a látvány erősíti az ösztön készletet és az élvezet lehetőségével kecsegtet. Utóbbi miatt tilos a nemi szervek nézegetése is, valamint csókkal illetése szintén.⁶⁰ Egyrészt mivel a nemi szerv tulajdonképpen tabu, valami bűnre hajló és hajlamosító, aminek a héberben, mint szent nyelvben neve sincs! Másrészt megint csak racionalizálás: a csókkal illetés vakvágány a fajfenntartás funkciójához képest. A nemi érintkezés is elkülönülésben létrejövő egység, de a megbotránkoztatás és vágyra gerjesztés miatt is tilos „más ébren lévő ember jelenlétében közösülni”.⁶¹ Kizárólag a még beszélni nem tudó gyermek jelenléte megengedett a házastársi aktusnál. Viszont ha az ágy lábánál egy évesnél fiatalabb gyermek fekszik, mégis tiltott a közösülés.⁶² Csak lakásban kerülhet sor a nemi aktusra, „nyílt tereken, utcákon, kertekben vagy parkokban” tiltott.⁶³ Vendégségben pedig csak külön szobában megengedett, ám biztonságtechnikai és tisztasági okokból (hiszen a nemi váladék tisztátalan) ott sem a házigazda lepedőjén.⁶⁴ Evidens, hogy tórákönyv közelében nem kerülhet sor a házastársi aktusra, s még a szobában lévő mezúzá is kettős tokba kell rejteni, s rajta az Örökkévaló nevét eltakarni.⁶⁵

Az értékracionalitási mellett, az egészségvédelmi, orvostudományi szempontok is artikulálódnak a Sulhán Árukhban. Ezért nem szabad sem jóllakottan, sem éhesen közösülni, hanem „csak amikor a gyomra már megemésztette az eledelt”.⁶⁶ Székelés után egy óra várakozási időt rendel a coitusig.⁶⁷ Ugyanakkor a szoptatást is el kell választani, különíteni a nemi érintkezéstől, s csak a szopós baba alvása

esetén megengedett az, s az aktus után lehetőleg egy órát kell várni, a gyermek sírása kivételével, míg azt újra megszoptatja anyja.⁶⁸ A terhesség alatti nemi életre nézve meghatározza „mi előnyös a születendő gyermeknek”: A fogantatástól számított első három hónapban mind az anya mind a magzat egészségére károsnak ítéli a nemi aktust. A második harmadban „káros az anyának, de előnyös a gyermeknek”, míg az utolsó harmadban mindkettejüknek előnyös, „mert ezáltal fehérebben és tisztábban jő a világra” a gyermek.⁶⁹ A testi egyesülés fajfenntartási funkciójával orvostudományi aspektusból nyilvánvalóan ellentétes bármelyik fél alkoholos állapota, ezért ilyen esetekben, az tiltott cselekedetnek számít.⁷⁰ Egészségvédelmi okokból tilos az erőlködéssel járó, valamint az álló vagy ülő pozitúra is.⁷¹ Szintén orvosi alapon tilalmazott a közösülés azokon a napokon, amikor fürdeni megy, vagy magán eret vágat, vagy útra kel vagy hazatér. Gyaloglás esetén pedig még az elindulást megelőző és a visszatérést követő napon is tilos.⁷² A nemi élet gyakorisága is orvosi kérdés, hiszen orvostudományi érvként állapítja meg, hogy „a kifolyó mag a test ereje és a szemek világítója. Ha kelletnél több távozik, a test elsorvad, az élet veszendőbe megy. Aki sokat önti magvát, arra rászakad a vénség, ereje hanyatlik, szemei elhomályosulnak, rossz szag árad a szájából, fejének haja, szemöldökének, szempilláinak szőrszájai kihullanak és szakállának, hónaljának meg lábai szárának szőrszájai meg a fogai is kihullanak. Sok betegsége, fájdalma is származhatik ebből. Azt mondják az orvosok: ezer közül egy ember hal meg más betegségben, az ezer többsége a sok magvesztés által. Azért kell az embernek abban óvatosságnak lennie.”⁷³ Mindezen szörnyűségek elkerülésére tehát a férfinak egyrészt aktus közben ügyelnie kell ejakulációja mértékére, hogy azt a lehetséges minimumra szorítsa, másrészt magának a coitusnak a gyakoriságára. A coitus és az ejakuláció értelme a fajfenntartás, az utódnemzés, így minden „pazarlás” illegitim és illegális. Éhínség, csapás, szorongatás idején természetesen azért tiltott a házastársi érintkezés, mivel ilyenkor az utódnemzés nem pragmatikus. Az egyetlen kivétel ez alól a gyermektelen férfi, akinek „minden időben meg van engedve” a nemi érintkezés, hogy lehetőleg minél előbb teljesíteni tudja szaporodási micváját.⁷⁴ A házastársi cselekedet gyakoriságára nézve deklarálja, hogy „ne érintkezzék túl gyakran a feleségével, hanem csak annak köteles tiszta idejében”.⁷⁵ A helyben dolgozó, jól kereső, adófizetésre nem kötelezett, életerős és egészséges férfiak élhetnek csak minden éjjel nemi életet. A helyben dolgozó munkások heti kétszer, a más helységben dolgozók, a vándorkereskedők stb. heti egyszer, a még távolabb dolgozók pedig, harminc naponként egyszer tehetik ugyanezt. A tóratudók szintén heten-

az ember házába csak a felesége révén”.⁴⁰ A házasságban a férfi (is) és a nő (isa) között az Örökkévaló neve (Jáh), fensége honol.⁴¹ Épp ezért az esküvő napján a házasulandók bűntölteni kötelesek, hogy egészen tiszta legyen a tudatuk,⁴² és „mert azon a napon bűnbocsánatot nyernek minden bűnükért”.⁴³ A Sulhán Árukhban rögzített gyakorlat szerint a huppát, az esküvői baldachint még a szabad ég alatt állítják fel a Berésit (Genesis) 15, 5-ben foglalt áldás jelzésére, amellyel az Örökkévaló áldotta meg Ábrahámot: „Így lesz a te magzatod mint az ég csillaga!”. A házasságkötésre jó jelben, holdtöltekor kerül sor, de nem történhet sabbatkor.⁴⁴ A völegényt halotti köntösbe öltöztetik, „hogya a halál napjára gondoljon és bűnbánatos megtérésre buzduljon”, hamut hintenek fejére, s a szülők, rokonok áldással üdvözlilik a jegyespárt és házasságuk boldogságáért imádkoznak.⁴⁵ A huppa alá vezetett völegényt arccal kelet felé állítják, a kántor énekkel üdvözlilik. A nászaszönyök hozzák a menyasszonyt és háromszor körüljárják vele a völegényt, a kántor énekkel köszönti, majd a völegény jobbára állítják.⁴⁶ A huppa alatt „a völegény aráját magának megszenteli s a házasság megkötésének és az egybekelésnek a bróchoit elmondják”.⁴⁷ Épp ezért a házasulandóknak a huppa alá menve, „nagyon, egész lelki erejükkel meg kell szentelni magukat, hogy azon a napon igazi bűnbánattal térjenek meg, vizsgálják meg cselekvéseiket, melyeket születésük napjától addig a napig elkövettek, vallják meg bűneiket, kérjenek reájok engesztelést és bűnbocsánatot a Mindenhatótól, – dicsértessék neve! – vallják be, hagyják el és bánják meg azokat teljes megbánással, megtört szívvel és fogadják meg erős elhatározással, hogy azon naptól kezdve igazán és őszintén szolgálják az Örökkévalót, hogy szentek lesznek és tiszták. Azután menjenek a mennyezet alá és imádkozzanak, hogy a Szent – áldassék, lakoztassa közöttük a fenségét.”⁴⁸ Az esküvő lényege azonban a megszentelés után az új házások egyedül maradása: elkülönített helyen együtt étkezésük, mert „ezzel az együttléttel megszerzi a hajadont akkor is, ha az éppen nem is alkalmas a közösülésre”,⁴⁹ „ezzel a huppával veszi a férj tulajdonába, nejevé, aráját”.⁵⁰ Elkülönülnek tehát, másokkal nem keveredve (kasrut) a közös étkezésre, s ezzel jön létre az új egység a család, a „kicsiny szentély” (mikdas meat), melynek megszentelői feladatával mindenkor együtt jár az elkülönülés, s melynek asztala az oltárt helyettesíti.

6. Szexualitás a házasságban, avagy tilalmak rendszere

A házasságkötéskor bűntel, bűnbánattal és imával kell megtisztítani a testet és a lelket, s a vallási házasságkötés intézményes karizmája, hogy minden addigi vétkét eltörli az új házásoknak. A házassággal új élet kezdődik, melyben a felek tulajdonképpen a megszentelés (kiddus) feladatát kapják. „Szentek legyetek, mert szent vagyok én, az Örökkévaló, a ti Istenetek” hangzik Vájikra (Leviticus) 19, 2-ben a Teremtőnek Mózesen keresztül „Izrael fiainak egész közösségéhez” intézett parancsában. A vallásos ember megszentelői kötelessége érvényesül a házasságban is, minthogy a magányos élet tiltott, a házasság kötelező. Másrészt a házasság, a család a választott nép alapegysége, ugyanakkor annak reprezentánsa, s a Szentély pusztulása után „templomi” funkciójú. A házastársi kapcsolatok tisztasága a választott nép, mint egész „testének” tisztaságát biztosítja. A házasságon belül az ösztönök feletti uralom továbbra is megkövetelt. Nem arról van tehát szó, hogy a szexualitás csak a házasságon belül megengedett, hogy a szexualitást pusztán kanalizáljuk a házasságba, hanem hogy a szexualitás mindenkor uralandó, a házasság sem a liberalizálódás területe. A házasság szexuális téren sem jogokról, hanem kötelességekről szól. Minthogy micváik, parancsolt kötelességei alapvetően és zömében a férfiak vannak (hatszázötvenhárom micva szemben a nő három micvájával, még ha a 613-ból a 365 tiltás elméletileg rá is vonatkozik), a ketubában, azaz a házassági okiratban is ő vállalja a házassággal vállalt tíz kötelezettség között az ona, azaz a feleség házastársi jogának, nemi szükségletének kielégítését. A Sulhán Árukh sem áll meg a házasságkötés szabályozásánál, a házasság intím szférájába, a hálószobába is bevonul pozitív normái mellett főként tiltásaival. „A szemérmesség szabályai”-ban elsőként leszögezi, hogy „mindig különös szentségben, tiszta gondolatokkal és kötelessége méltó tudatával végezze közösülését” a férfi.⁵¹ A tudatnak, az értelemnek tehát, akárcsak a házasságkötéskor, a nemi aktuskor is mindig tisztának kell lennie. Nem szenvedélyből kell tehát a coitust végezni, hanem kötelességtudatból, az ösztönöket uralva, az Örökkévaló iránti alázattal, a belátási képesség teljes birtokában. A szenvedély kiiktatására a Sulhán Árukh különböző rigorózus szabályokat közöl. A nemi aktust a feleség és a Teremtő iránti kötelességgé kell végrehajtani: „ha nejenél van, se gondoljon az élvezetére, hanem tekintse magát olyan embernek, ki tartozását fizeti vele”.⁵² Minthogy a beszéd tulajdonképpen léttéremtés, létünk megerősítése, duplázása, érthető, hogy tiltja a szexualitásról való beszédet, a pajzán „léha” szavakat még a házastársak között is. Ugyanakkor a nemi aktus iránti tisztelet azt is megkívánja, hogy csak arra koncentráljanak, és másról se folyják köz-

ének teljesítése.⁹⁸ Az öntudatlan „hasztalan-kárjában való magvesztés” nagy bűne a Sulhán Árukh szerint megelőzhető a következőképpen: „óvja száját az erkölcstelen beszédétől, hazudozástól, árulkodástól, rossz nyelvűségtől és léhaságtól. S óvja fülét attól, hogy ilyen szavakat hallgasson. Ügyeljen arra, hogy fogadalmait megtartsa. Ne szaporítsa ön maga a gondjait. Óvakodjék az erkölcstelen gondolatoktól. Mielőtt aludni megy, foglalkozzék tórával, vagy mondja el a négy első zsoltárt. Óvakodjék attól, hogy egyedül aludjék a szobában.”⁹⁹

8. A két nem elkülönítése

Mínt hogy a nemi ösztön valami igen veszedelmes, uralkodni kell fölötté, ehhez pedig minden kísértési alkalmat elkerülni. A legfőbb szabályozási elv a szexuális szituáció megelőzésére a két nem közelségének megakadályozása. Ezért tilos a zsidó férfinak „bármily nővel, bárhol egyedül maradni”.¹⁰⁰ Ezen univerzális tilalom alól pusztán apa és lánya, anya és fia, illetve férj és feleség relációja mentesül. Ezekon kívül semmilyen más rokon nőt sem szabad sem megölelni, sem megcsókolni, hiába „nincs is abban semmi érzéki élvezete”.¹⁰¹ A vőlegény és a menyasszony sem ölelheti, csókolhatja egymást.¹⁰² A férfi azt a nőt, akit el akar venni megnézheti, hogy tetszik-e neki, „de ne szemlélje buja szemmel”.¹⁰³ Sem a legények a leányokkal nem táncolhatnak, mivel a tisztátalanság miatti érintési tilalom „nem tesz különbséget férjes nők és hajadonok között”.¹⁰⁴ Még a lakodalomkor is „ügyelni kell arra, hogy a férfiak és nők ne egy szobában étkezzenek, mert ha a férfiak és nők egy szobában étkeznek... nincs öröm ott, hol a rossz ösztönnek lehet hatalma”.¹⁰⁵ A férj pusztán felesége jelenlétében tartózkodhat más asszony közelében, „mivel a felesége vigyáz reá”.¹⁰⁶ Ám „egy férfiúnak két asszonnal sem szabad egyedül lennie”.¹⁰⁷ Zsidó nő azonban nem zsidó férfiakkal azok feleségeinek jelenlétében sem maradhat egy helyen, de városban és nappal két jámbor zsidó férfival együtt maradhat, valamint mezőn vagy éjjel három jámbor zsidóval. Férjes asszonnal csak akkor lehet egyedül maradni, ha férje nincs otthon, ám az adott települést nem hagyta el, „mert a nő tart a férjétől”.¹⁰⁸ A nyilvánosság közelsége miatt, mely vélhetőleg elrettent a bűntől, az utcára nyíló házakban sem érvényesül az együtt tartózkodás tilalma. Ám pusztán azokban az esetekben mikor a két ellenkező nemű között nincs bizalmas viszony, sem rokonság, sem a férj nem tiltotta meg azt egyébként.¹⁰⁹ Az asszonynak még férje útján sem szabad üdvözlötlet küldeni, pusztán hogyléte felől érdeklődni.¹¹⁰ Férj és feleség közös hajléká-

ban, otthonában soha senki idegen nem aludhat, még a nő havi tisztátalansága idején sem.¹¹¹ A férfi három évesnél fiatalabb lánnyal, az asszony pedig kilenc esztendősnél ifjabb fiúval maradhat egyedül.¹¹² Szintén a két nem elkülönítésének szükségessége indokolja, hogy nőtlen ember ne tanítson, „mert azok anyja el szokott jönni az iskolába”. Nő azonban, még ha férjezett is csak akkor taníthat, ha arra ugyanabban a házban kerül sor, ahol a férje lakik.¹¹³ A férfi nőtől való távolságtartásának követelménye oly szigorú, hogy nőnek még kézzel vagy lábbal sem inthet, sem szemeivel nem jelezhet, sem nem tréfálkozhat. Közterületen nővel találkozva, nem mehet a nő után, hanem előre kell sietnie, hogy a nő az oldalára vagy mögéje kerüljön. Főként léhán nem viselkedhet, de szépségüket sem nézegetheti, illatszereiket sem szagolgathatja, ruhájukat sem hajukat nem nézegetheti, „hogy képzeletét ne foglalkoztassa”, s a nő énekét sem hallgathatja. Mert „aki a nőnek akár a kisujját is azzal a szándékkal nézegeti, hogy abból érzéki gyönyörűsége legyen, igen nagy a bűne”.¹¹⁴ Még a menyasszonyt is tilos nézegetni, „de szabad nézni az ékességeit és még levágatlan haját”.¹¹⁵ Az elvált ember volt feleségével nem lakhat egy udvarban, kohén férj illetve tiltott feleség vagy újra házasodott feleség esetén még ugyanazon utcában sem, stb., hiszen ha volt feleségét el is tarthatja, mégis ügyelni kell, hogy „ne legyen semmi dolga vele”.¹¹⁶

A férfinek, mint családfőnek kötelessége a házasság, a család intézményét továbbadnia, azaz gyermekeit is kiházásítani, valamint felesége erkölcsére is figyelnie. Mert „aki nem ügyel a feleségére, gyermekeire és háza népére, hogy intse őket és állandóan figyelemmel kísérje útjaikat, míg meg nem győződik arról, hogy azok teljesen mentesek minden bűntől és vétectől, az vétkezik, mert mondva vagyon (Jób 5, 24.): Tudd meg, béke van-e sátorodban, vigyázz a házadra és ne vétkezzél!”.¹¹⁷ A rossz ösztön, s a tudatos érzéki izgalom „nagy ocsmányságának” megakadályozására „minden erejét meg kell feszítenie” az istenfélő embernek, mert „akinek módjában volna azt megakadályozni és nem gátolja, az – Isten ments! – maga is felelős e bűn miatt. De aki másokat megment e bűntől, a maga lelkét menti és néki jó.”¹¹⁸

9. Szexualitás a Sulhán Árukhban, avagy a hatalom-tudás-élvezet hármas rendszerének transzfigurációja a judaizmusban

A judaizmus szakrális jogrendjében, a Sulhán Árukh haláchikus kódexében alapvetően nem jogokról, ha-

te egyszer, mégpedig sabbat éjszaka érintkezhetnek feleségükkel.⁷⁶ Ugyanakkor ezek a szabályok nem pusztán tiltják adott esetben az ennél gyakoribb nemi életet, hanem mindezekben az esetekben kötelezővé is teszik, még a feleség terhessége és szoptatás idején is. E köteletség teljesítése alól mentesülni csak a következő konjunktív feltételek esetén lehet: a szaporodás micvakötelességét már teljesítette, és a felesége beleegyezik.⁷⁷ A férfinak a házassággal együtt járó kötelessége felesége testi szükségleteit a szabályozott módon kielégíteni. Mindig kötelező (még éhínség, csapás, szorongatás idején is) a házastársi aktus a niddát követő mikve, azaz a menstruációt követő rituális fürdő után, ha az a férj útnak indulását megelőzi.⁷⁸ A férfi feleségét nem utasíthatja vissza, ha az „kelletti magát, kedveskedik néki és cicomázza magát előtte, hogy magára vonja figyelmét, köteles ezt tekintetbe venni, ha nincs is rendes érintkezésének az ideje és méltó, derék fiai lesznek”.⁷⁹ Azaz a nő is kezdeményezhet szexuális kontaktust, ám sohasem szavakkal, mert az a nő részéről olyan szemérmertlenségnek és paráznaságnak számít, amely szükségképp a nő elbocsátását vonja maga után.⁸⁰ Ugyanakkor a nő szexuális hajlandóságát azért kell figyelembe venni, mert szintén orvosi alapon feltételezik, hogy a nő orgazmusa a megtermékenyülés feltétele, valamint a Vájikra (Leviticus) 12, 2 hagyományos babiloni Talmud szerinti értelmezésében, ha „a nő magva folyik el elsőként”, fiúgyermek fogan (bT Nidda 31a). Ezért mondja a Sulhán Árukh, hogy ha feleségét nem utasítja vissza, „derék fiai lesznek”. És ezért követeli meg a férjtől, hogy a házastársi aktuskor bánják feleségével „oly szelíden, amennyire csak képes”.⁸¹ Ezért tilos haragban közöszölni.⁸² Ezért lehet kizárólag a feleség beleegyezésével, akarásával, s „még inkább tilos nejét kényszeríteni rája”.⁸³ Ezért tilos az alvó feleségen „erőszakot venni”.⁸⁴ Tilos a nemi aktus, ha bármelyikük gyűlöli a másikat, vagy gyűlölet nélkül is, ha a férfi már elhatározta a válást. A feleséget a férfi nem alázhatja meg azzal, hogy ösztön kielégítési tárgyként kezeli: tilos a nemi érintkezés, „ha azt mondja neki: nem kellesz nekem, bár közöszölni szeretne”.⁸⁵ S mindezek fényében válik még érthetőbbé, miért emeli ki a kódex, hogy a nemi érintkezésre előírt köteles idő elmulasztása különösen ártalmas és így tilalmazott, ha arra azért kerül sor, „hogy az asszonyt ezzel kínozza, sértse”.⁸⁶

A férfi számára a legideálisabb, ha ösztönét oly mértékben uralja, hogy éppen vágya jelentkezősekor le tudjon mondani arról, illetve, hogy elérje, hogy ösztönét és vágyát teljesen el tudja nyomni, le tudja küzdeni.⁸⁷ Azonban a feleségét mégsem utasíthatja vissza, mivel annak vágya nagymértékben valószínűsíti a teherbeesésnek és fiúgyermek fogadásának lehetőségét. Az előírt módon rendsze-

res nemi életről csak a fentebb már részletezett konjunktív feltételekkel lehet lemondani: a szaporodási micva után és a feleség beleegyezésével. Egyébiránt a férj kötelessége igyekezni „mindig tisztelettel bántani a feleségével, mert nem jó áldás az ember házába csak a felesége révén”.⁸⁸

A nemi élet gyakoriságát megszabó legalapvetőbb tilalom, hogy Vájikra (Leviticus) 15, 19 alapján a nő havi vérzése idején tisztátalan, s ezért érinthetetlen. „Az, aki ily tisztátalan nővel közöszölni, a kiirtás bűnébe esik, az asszonyt is a kiirtás büntetése sújtja.”⁸⁹ Az elkülönítés módjáról és mértékéről, a nők egyik legfontosabb kötelezettségéről a niddáról a Sulhán Árukh hosszan értekezik.⁹⁰ Szabályozza az egyéb tisztatlanság eseteit is: a nem szokásos időben jelentkező vérzést és a szülést.⁹¹

7. Szexualitás az aktuson túl, az abszolút tabu

A férfiszexualitás legveszedelmesebb jelensége a „hasztalan-kárjában való magvesztés”. Amint a coitus közben is az ejakuláció lehetséges és indokolt minimumra szorítására kell törekedni, a pazarlás bűnének elkerülése végett, úgy még nagyobb bűn, és tilalmazott a coituson kívüli ejakuláció. Az onanizálás „súlyosabb a Tóra minden vétkenél és azok, akik kezükkel önmagukat megfertőzve csalják ki magvuk ömlését hiába, nemcsak hogy nagy tilalmat szegnek meg, hanem átkot is vonnak magukra, reájuk mondható (Jesája 1, 15): „kezeik telve vérrel” mintha csak embert ölnének”.⁹² E bűn büntetése is, akárcsak a niddát megszegő asszony gyermekágyi halála, átok: meghalnak kisgyermekei, vagy gonosztevők lesznek, illetve az onanizáló elszegényedik. Tilos a férfinak szándékosan izgalomba hoznia önmagát, mind kezével, mind asszonyra gondolva. „Ha ilyen gondolata jut, fordítsa lelkét e haszontalan dolgoktól a Tóra szavaira, mert (Példabeszédek 5, 19.): az a szeretet társa és kedves barátnője”.⁹³ A nemi izgalom elkerülése végett nem szabad az állatok párosodását néznie, sem nyereg nélkül lovagolnia.⁹⁴ Nemi szervét „nem vizelés miatt érinteni a törvény szerint is tilos”.⁹⁵ Mértékletességet kell tanúsítani mind az étkezésben, mind az ivásban, „mert ezek a dolgok is előidézhetik a bűnözést”.⁹⁶ Az öntudatlan éjszakai álom közben jelentkező merevedés is elkerülendő, ezért tilos egyedül aludnia egy szobában, s mind hátton, mind hason feküdni, csak az oldalán megengedett.⁹⁷ Ugyanilyen öntudatlan éjszakai álom közbeni magömlés esetén is bűn következik be, ami miatt reggel rituális kézmosás és „megtört szívvel” imádkozás szükséges, valamint a jötevő rendszabályok valamelyik-

zasság intézményébe kanalizált szexualitásból születik. Az Örökkévaló nevét meg kell szentelni (kiddus ha-Sém), s a házasfelek között jelen van az Ő egyik neve. Az Ő neve pedig mindig magában foglal valamit a Teremtő lényegéből és hatalmából. A gyermeket a Teremtő, az apa és az anya, a három „szövetség” hozza létre a babiloni Talmudban foglalt hagyományos értelmezés szerint (bT Kiddusin 30b). Izrael népének nem lehet magányos tagja, ideálisan a szent nép az őt reprezentáló családokban, mint kicsiny szentélyekben mutatja fel a közösség s a relációk Örökkévalótól szándékolt tökéletességét, s éli a hitet, mely a parancsolatoknak engedelmességgel hűség praxisa. Választhatok, de zsidóként csak a hűséget választhatom. A judaizmusban tehát – amint az a Sulhán Árukhban is megmutatkozik – a hatalom-tudás- élvezet hármassága a következőképpen transzfigurálódik: engedelmesség-hűség-Isten. Nem mellesleg, e transzformáció szexuális hozadéka, hogy amint a kinyilatkoztatás által lehetséges csak, hogy a másik „az” helyett „Te” vagyis dolog helyett megszólított személy legyen, úgy a szakrális jogrend szerinti szexuális gyakorlatban a másik nem szexuális tárgyból, partnerből „Te”-vé avanszál. „A Te kegyelem által találkozok velem – hiába keresném, hogy megtaláljam.” De „a Te által leszek Én-né. S hogy Én-né leszek, mondom: Te. Minden valóságos élet-találkozás.”¹¹⁹ Az engedelmesség-hűség-Isten struktúrával leírható életértelmezési keretet és életmódot választva találkozom a másikkal, mint Te-vel, s nem leszek többé magányos, önmagam életemtől is elidegenedtem, de meglelem végre önmagam és elveszítem, beleveszve a valódi boldogságba...

Saját életünket, korunkat, kultúránkat akkor igyekezünk megérteni, ha szenvedünk valamitől, valami miatt. Minden gondolat szenvedésből fakad, az interpretáció generálója a fájdalom. Hegel szavaival: „szenvadásunk nem az okozza ami van, hanem hogy nem az van, aminek lennie kellene; ám ha felismerjük, hogy ami van, az szükségképpen van így, azaz hogy mindez nem önkény és véletlen, akkor azt is belátjuk, hogy mindennek így kell lennie”¹²⁰. A megértés eszköze lehet a komparáció, amely nemcsak földrészekben, de korszakokon is átívelhet. Posztmodern utáni korunk megértéséhez vissza kell térnünk a gyökerekhez. E gyökérzet a felvilágosodásig nyúlik vissza, mely azonban a középkor televényéből szökken szárba. E középkorvégi kultúrába nyújt még betekintést a már az újkorban megszerkesztett, írásba foglalt, fentebb egy bizonyos aspektusból bemutatott zsidó szakrális jogi szöveg, mely meghökkentő racionális jogi kultúránkhöz szokott értelmünknek. A galutban, azaz diaszpórában élő zsidóság a keresztényekkel együtt élve is megőrizte jogi önállóságát, s az újkor kezdetén is, e tradicionális jog írás-

ba foglalását tekintette legfontosabb feladatának. Noha „racionális” kultúránkat kényelmesebbnek, s ekként kívánatosabbnak érezzük, elgondolkodtató, hogy a szinkron iszlám világ „irrationalitása” nem mutat olyan előregedő és a kihalás szélére jutó társadalmat, mint az európai. Kérdés tehát melyik is a racionális! E kérdés megválaszolásához nyújthat segítséget az európai szakrális jogi szövegekkel foglalkozó stúdium. Ha másért nem, legalább, hogy megértsük, ami történt miért történt, hisz „Minerva baglya csak a beállókönnyel kezdi meg röptét”¹²¹

Jegyzetek

¹ Michel Foucault: A szexualitás története 1. A tudás akarása. (Ford. Ádám Péter) Atlantisz Kiadó, Budapest 1996. 12. o.

² Roland Barthes: Beszédtörödékek a szerelemről. (Ford. Albert Sándor) Atlantisz Kiadó, Budapest 1997

³ Jacques Henric interjúja Roland Barthes-tal, 1977. In: Le grain de la voix. Seuil, Paris 1981. 267. o. Idézi: Angyalosi Gergely In: Roland Barthes, a semleges próféta. Osiris Kiadó, Budapest 1996. 259. o.

⁴ Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Gondolat Kiadó, Budapest 1984. 16. o.

⁵ „Intsd őket a törvényekre és a tanokra, s tudasd velük az utat, melyen járjanak és a tettet, melyet tegyenek.” IMIT-Biblia Makkabi Kiadó, Budapest 1933

⁶ „És ezek a törvények, melyeket eléjük tégy.” IMIT-Biblia

⁷ Ld.! De Vries: Zsidó rítusok és jelképek. (Ford. Jólesz László) Talentum Kiadó, Budapest 2000 351. o.

⁸ Jean-Christophe Attias-Esther Banbassa: A zsidó kultúra lexikona. (Ford. Pongrácz Mária) Balassi Kiadó, Budapest 2003. „Sulhán Árukh” címszó 290. o.

⁹ Alan Unterman: Zsidó hagyományok lexikona. (Ford. Jáger Orsolya és Blázi Zsuzsa) Helikon Kiadó, Budapest 1999. „Sulhán Árukh” címszó 217. o.

¹⁰ R. Slomo Ganzfried: A Sulchan Aruch kivonata. A szöveg mellett közölt magyar fordítással. (Ford. Singer Leó) Budapest 1988. MIOK, 5. o.

¹¹ Sulchan Aruch i.m. 4. o.

¹² „És történt az úton, a szálláson, rátalált az Örökkévaló és meg akarta ölni. Akkor vett Czippóra egy éles követ és levágta fiának előbőrét és megérintette vele a lábait; és mondta: Bizony, véren szerzett jegyesem vagy te. És fölhagyott vele, akkor így szólt: A körülméletés véren szerzett jegyes.” IMIT-Biblia

¹³ Sulchan Aruch I. m. CL/9. p

¹⁴ I. m. CLXIII/7. p

¹⁵ I. m. CXLV/11. p

¹⁶ I. m. CXLV/1. p

¹⁷ I. m. CXLV/7. p

¹⁸ I. m. CXLV/2. p

¹⁹ I. m. CXLV/4. p

²⁰ I. m. CXLV/3. p

²¹ Uo.

²² I. m. CXLV/25. p

²³ I. m. CXLV/5. p

²⁴ I. m. CXLV/6. p

²⁵ I. m. CXLV/7. p

²⁶ I. m. CXLV/24. p

²⁷ I. m. CXLV/23. p

²⁸ I. m. CXLV/22. p

²⁹ I. m. CXLV/8. p

³⁰ I. m. CXLV/12. p

³¹ I. m. CXLV/8. p

³² I. m. CXLV/9. p

³³ I. m. CXLV/13. p

nem kötelességekről esik szó. A vallásos embernek a hatalom totalitása Teremtővel szemben nincsen szüksége jogokra, pusztán kötelességeiről lehet szó. Jogokra mindig az azokat csorbítani akaró hatalommal szemben van szükség, hogy azok kijelöljék az igazságtalanságra és önkényre hajló hatalom határait. Éppígy a világi jogrendszerek, mindig azt a társadalmi jelenséget szabályozzák, aminek relevanciája azt indokolja. A szekuláris jog regulációs princípiuma az „amit feltétlenül szükséges”, a minimum-elv. A spekulációs, dogmatikai szempontú újkori nagy kódexalkotások mindig megbuktak, mert alkalmazhatatlanok voltak a gyakorlatban. Ezzel szemben egy szakrális jog „a lehető legtöbb”, a maximum-elvét vallja, s a vallásos ember egész életének minden területére kiterjedően igyekszik fogódzót adni. A racionális jogrendekben a szexualitás is jogszerűen létezik, amit nem szabályoznak, amit már szinte illemszabályok sem korlátoznak, ami abszolút liberalizált, az erőszakos nemi közösülés, kiskorú megrontása, a zaklatás stb. tolerálhatatlannak minősített eseteit kivéve. Evvel szemben egy „értékracionális” jogrendben a hálószoza nem az a terület, ahonnan a jog kivonul. Egy isteni legitimitású jog semmit nem bízhat a felekre. A vallásos embert minden eltévelyedés lehetőségétől meg kívánja óvni. A „lehető legtöbbet”, a mindent szabályozás ideája egy szakrális jogrendben azért nem bukik meg, mert akikre személyi hatálya kiterjed, azok maguk is fölöttébb érdekeltek a jogkövető magatartásban. Nem a hatalom visszaéléseitől való félelem, hanem a hatalom igazságosságába és szentségébe vetett hit az, ami interiorizálja a normákban leképeződő értékeket. Ahol a hatalom, a jogalkotó a társadalomtól elidegenedett és illegitim, ott a jogi normák nem hatékonyak, a jogkövetés legjobb esetben is látszólagos. Egy modern nyugati típusú társadalomban is, ha megnézzük a bűnözői szubkultúrákat, jól látható, hogy a többségi társadalmon kívüli, az attól le- és elszakadó csoportok, rétegek jellemzően nem jogkövetők, illetve saját paralel normarendszert alakítanak ki. Minél inkább egy adott társadalomhoz identifikálódik egy egyén, annál jellemzőbb rá a normakövetés, s szignifikáns az összefüggés képzettség és szabálykövetés között is. Végső soron tehát a modern racionális jogok is „értékracionálisak”, hiszen a jogkövetés mindig a normában leképeződő érték elfogadottságán múlik. A politikai hatalom totális igazságosságában azonban senki sem hisz, így az államtól mindig azt várjuk, hagyja meg számunkra szabadságunk minél nagyobb területét. Utóbbi két évszázadunk nagy vívmánya a szexuális szabadság. Azonban számba véve, hogy a hatalom mindig szabályozza a szexualitást, mivel a szaporodásban és a munkára fordítható energiámmennyiségben mindig alapvetően érde-

kelt, akkor a liberalizáció is hatalmi politika. A zsidó szakrális jogban Istené minden hatalom, a választott nép az Ő tulajdona, s a judaizmus normatív tanításainak egésze, a Tóra se-bi-ktav és a Tóra se-be-al-pe is Tőle származik. Hatalom és nép nem elidegenedett, s a Mindenható tekintete elől nem lehet elbújni, az intim szférába visszavonulva. Közélet és magánszféra itt nem különíthető el, a szent népben, s a szent jogban e szakadás és elidegenedés begyógyul, „helyreáll”. Itt minden bűn és minden erény közügy, s ugyanakkor ez a személy legegységesebb magánérdekeivel esik egybe.

Ebben a vallási jogban a szexualitás nem jog, mely eddig el volt nyomva és végre fel kell szabadítani, hatalomra, érvényre juttatva. Nem az a hozzáférhetetlené tett tudásterület, amelynek birtokbavételéért harcolni kell. S legfőképpen nem élvezet, nem a legfőbb gyönyör, nem a boldogság kulcsa. Itt az abszolút hatalom, az igazságos Teremtő választott népe életét kormányozza, tehát a választott nép egyetlen tagja sem lehet elnyomott, immanensen nézve. Itt mindenki az abszolút hatalom birtokosa, mivel az Örökkévalóval szemben nem értelmezhető az elnyomás fogalma. A Teremtő minden tudást kinyilatkoztatott népének, mely tudás Hozzá és a boldogsághoz vezethet. Ez a tudás kiterjed a szexualitásra is. A hatalomért és a tudásért, s ily módon az élvezetért és a boldogságért való harcot itt felváltja a hűség fogalma. A hatalom és a tudás teljessége maga az Örökkévaló. Az élvezet és a boldogság Benne keresendő, csak Benne lelhető fel. Hatalom-tudás-élvezet akarása helyett a hűséget kell akarni, hogy amazokat birtokba vehessük. Devárim (Deuteronomium) 5, 30 rendelkezése így szól: „Egészen az úton, melyet megparancsolt az Örökkévaló a ti Istenetek nektek, járjatok, azért hogy éljete, jó dolgok legyen és hosszú életűek legyetek az országban, melyet majd elfoglaltok.” A kiválasztottság úgy juttat el a kiváltságos állapothoz, ha a vele járó kötelezettségeket teljesítjük.

A Teremtő által adott tudás szerint a szexualitás nem öncél, nem a boldogság fókuszja. Ehelyett valami olyan erő, amely felett uralkodni kell, s amelylyel isteni célra, az Általa rendelt módon kell élni. A babiloni Talmud szavaival: „Megteremtettem a rossz ösztönt, de orvosságul megteremtettem a Tórát. S ha tanulmányozzátok a Tórát, nem lesztek kiszolgáltatva hatalmának” (bT Kiddusin 30b). A boldogság maga az Örökkévaló, s az Ő akarata szerinti élet. A választott nép szentségre s ehhez elkülönülésre van meghívva Vájikra (Leviticus) 19, 2 értelmében, s a megszentelés (kiddus) és helyreállítás (tik-kun) művére. Ahogy a teremtés szétválasztás, úgy a szent is valami elkülönült. A történelem és világ ura Teremtő csak egy népet választott, mely az Ő tulajdona. Ez a nép családokból épül fel, s a család a há-

- ³⁴ I. m. CXLV/14. p
³⁵ I. m. CXLV/18. p
³⁶ I. m. CXLV/19. p
³⁷ I. m. CXLV/17. p
³⁸ I. m. CXLV/20. p
³⁹ I. m. CXLV/21. p
⁴⁰ I. m. CXLV/10. p
⁴¹ I. m. CXLVI/4. p
⁴² I. m. CXLVI/3. p
⁴³ I. m. CXLVI/1.-2. p
⁴⁴ I. m. CXLVII/1. p, CXLVIII/4. p
⁴⁵ I. m. CXLVII/4. p
⁴⁶ I. m. CXLVII/5. p
⁴⁷ I. m. CXLVII/3. p
⁴⁸ I. m. CXLVI/4. p
⁴⁹ I. m. CXLVIII/2. p
⁵⁰ I. m. CXLVIII/1. p
⁵¹ I. m. CL/1. p
⁵² I. m. CL/9. p
⁵³ I. m. CL/1. p
⁵⁴ I. m. CL/2. p
⁵⁵ I. m. CL/10. p
⁵⁶ I. m. CL/1. p
⁵⁷ I. m. CL/15. p
⁵⁸ I. m. CL/3. p
⁵⁹ I. m. CL/10. p
⁶⁰ I. m. CL/5. p
⁶¹ I. m. CL/4. p
⁶² I. m. CL/16. p
⁶³ I. m. CL/11. p
⁶⁴ I. m. CL/14. p
⁶⁵ I. m. CL/6. p
⁶⁶ I. m. CL/15. p
⁶⁷ I. m. CL/16. p
⁶⁸ I. m. CL/16. p
⁶⁹ I. m. CL/9. p
⁷⁰ I. m. CL/13. p
⁷¹ I. m. CL/15. p
⁷² Uo.
⁷³ I. m. CL/17.
⁷⁴ I. m. CL/12. p
⁷⁵ I. m. CL/7. p
⁷⁶ I. m. CL/7. p
⁷⁷ Uo.
⁷⁸ I. m. CL/8. p
⁷⁹ Uo.
⁸⁰ Uo.
⁸¹ I. m. CL/1. p
⁸² Uo.
⁸³ I. m. CL/13. p
⁸⁴ I. m. CL/13. p
⁸⁵ Uo.
⁸⁶ I. m. CL/7. p
⁸⁷ I. m. CL/9. p
⁸⁸ I. m. CXLV/10. p
⁸⁹ I. m. CLIII/1. p
⁹⁰ I. m. CLIII-CLV., CLVII-CLXII.
⁹¹ I. m. CLVI.
⁹² I. m. CLI/1. p
⁹³ I. m. CLI/6. p,2. p
⁹⁴ I. m. CLI/3. p
⁹⁵ Uo.
⁹⁶ I. m. CLI/4. p
⁹⁷ I. m. CLI/3. p
⁹⁸ I. m. CLI/5. p,7. p
⁹⁹ I. m. CLI/6. p
¹⁰⁰ I. m. CLII/1. p
¹⁰¹ I. m. CLII/10. p
¹⁰² I. m. CLII/13. p
¹⁰³ I. m. CLII/14. p
¹⁰⁴ I. m. CLII/13. p
¹⁰⁵ I. m. CXLIX/1. p
¹⁰⁶ I. m. CLII/2. p
¹⁰⁷ I. m. CLII/3. p
¹⁰⁸ I. m. CLII/4. p
¹⁰⁹ I. m. CLII/5. p
¹¹⁰ I. m. CLII/9. p
¹¹¹ I. m. CLII/17. p
¹¹² I. m. CLII/6. p
¹¹³ I. m. CLII/7. p
¹¹⁴ I. m. CLII/8. p
¹¹⁵ I. m. CXLIX/10. p
¹¹⁶ I. m. CLII/15-16. p
¹¹⁷ I. m. CXLV/25. p
¹¹⁸ I. m. CLII/13. p
¹¹⁹ Martin Buber: *Én és Te.* (Ford. Bíró Dániel) Európa Kiadó, Budapest 1994. 15. o.
¹²⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Németország alkotmánya.* In: *Ifjúkori írások.* Válogatás. (Ford. Révai Gábor) Gondolat Kiadó, Budapest 1982
¹²¹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlata.* Második kiadás. (Ford.) Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 23. o.

Kiss Mónika Dorota
igazgatásszervező jogász

A közjogi önkormányzati struktúra Lengyelországban

A mai demokratikus lengyel önkormányzatisághoz meglehetősen hosszú út vezetett. Az alkotmány 1990-ben történő, az országgyűlés alsóháza (úgynevezett *Sejm*) általi módosítása tette lehetővé első ízben a helyi önkormányzatok kiépítését, létrehozását. Ennek az elképzelésnek a megvalósítását számos, főként területszervezéssel, illetőleg a közigazgatás újjászervezésével kapcsolatos kérdés kísérte végig, mivel a lengyelek az egyszerűsítés és a demokratizmus jegyében, meglehetősen nagy léptekben kívánták ezt a folyamatot lezárni. Az önkormányzatok kiépítéséhez vezető út kezdő pontja Lengyelországban tehát a területi reformáció megvalósítása volt. A jelenleg 16 vajdaságra (másodszintű közigazgatási területre, egységre) tagozódó államterület kialakítása számos elképzelés után született meg.¹ A saját önkormányzattal rendelkező vajdaságok európai uniós adminisztratív igények miatt régiókat alkotnak egymással; a 16 vajdaság összesen hét statisztikai régióba tömörül.² Az 1999-től hatályos közigazgatási-területi struktúra a központi szinttől elkülönülve hármas beosztású:

- Vajdaság: 16
- Járás: 379 (ebből 65 járási jogú város)
- Település: 2478

Az európai uniós regionális szerveződésben a vajdaságok alkotják a NUTS 2, a járások és a járási jogú városok a NUTS 3-4, az egyéb települések (Gmina) pedig a NUTS 5 szintet.

A közigazgatási struktúra másod- és harmadszintjén létrehozandó önkormányzatok státusa más elveken nyugszik, mint a helyi önkormányzatoké. Sajátos szabályozás figyelhető meg: időben később, azonban egy, közös törvényben kerültek szabályozásra a másodszintet alkotó járások, továbbá a harmadszintet kitevő vajdaságok. A helyi önkormányzatokról szóló lengyel törvény 1990-ben született, a járási és a vajdasági önkormányzatokat szabályozó törvényt pedig 1998-ban fogadták el. Ez a törvény nemcsak magát az önkormányzatokat és azok szintjeit szabályozza, hanem konstituálta a járást mint közigazgatási egységet is. A járás a második szintté, a vajdaság pedig mint önkormányzathoz való joggal rendelkező nagyobb közösség, ebben a jogszabályban vált az önkormányzati rendszer harmadik szintjévé. A szabályozás lényege, hogy önkor-

mányzatisággal ruházza fel az említett területeket.

Az önkormányzatisággal rendelkező települések és területek jellemző szabályozása az időbeli fokozatos bevezetés és a más, eltérő jogszabályokban való rendezés. Ennek az egyediségnek elsődleges oka a reformok viszonylagos gyors bevezetésének szükségessége. A közigazgatási (és egyben önkormányzati) másod- és harmadszint egyidejű létrehozása az új jogállású önkormányzatokkal meglehetősen sok módosítás lett volna egyszerre. Ennek következtében Lengyelországban az 1990-es évek szinte végig a reformok folyamatos és mérföldes léptékű megvalósításáról szóltak. A legfontosabb törvények és azok elfogadásának (módosításának) éveit:

- Helyi önkormányzati törvény: 1990
- A varsói önkormányzat jogállásáról szóló törvény: 1990, 1994, 1998 (érintőlegesen), 2002
- Járási önkormányzati törvény: 1998
- Vajdasági önkormányzati törvény: 1998
- Alkotmány: 1997

Lengyelországban a demokratizmus megteremtődésének és a szocializmus megszüntetésének reformja olyan léptékben történt, amely nem tette lehetővé a törvények egyidejű elfogadását. Ez átmenetileg kielégítőnek bizonyult a független, demokratikus önkormányzati rendszer kiépítéséhez, majd a későbbiekben sor került a többi szint bevezetésére, és azok törvényi szabályozására is. A reformfolyamatok tehát nem lépésről lépésre, hanem inkább a türelmetlenség jegyében zajlottak.

A demokratikus önkormányzati átmenet legfontosabb szegmenseit a következő elemek bevezetése jelentette.

- Új, demokratikus választási rendszer létrehozása.
- Az önkormányzatok hierarchikus viszonyrendszerének eltörlése.

- Önkormányzatok jogi személyiséggel történő felruházása, a tulajdonhoz való jog biztosítása és védelme (biztosítva ezzel is az önkormányzatok autonómiáját).

- A helyi költségvetések, pénzügyek átvilágíthatósága.

- Helyi ügyekbe más szint általi beavatkozás tilalma, kizárólag törvényességi szempontú kontroll (felügyelet) megvalósítása.

- Az állami döntések elleni bírósághoz fordulás jogának, fellebbezési jogkörnek a biztosítása.

- Általános önkormányzati társulási jog elismerése, önkormányzati érdekszövetségek létrehozása.

A helyi önkormányzatokra vonatkozó alapjogszabályokat az alkotmány VII. fejezete tartalmazza. Ezekben az alapjogszabályokban, hasonlóan Európa más jogállamaihoz, tükröződnek a helyi önkormányzatok európai chartájában rögzített alapelvek.

rábban a polgármestert és a végrehajtó bizottságot maga a tanács választotta meg, illetőleg hozta létre. Mivel létrehozóként széles körű jogosultságokkal rendelkezett, ezért egyszerű szótöbbséggel bármikor vissza is hívhatta a polgármestert és a végrehajtó bizottságot. Később a szavazati arányok szigorításával még mindig rendelkezett efféle jogosultsággal a tanács, de e jogosítványai továbbra is azt tükrözték, hogy az események ura kizárólag a tanács, az egyéb szervnek csupán formális szerepe volt, gyenge és érdektelen jogosultságokkal.

A rendszerváltás keretében, illetőleg a választási törvény Sejm általi módosításai révén lényeges változások következtek be. A polgármester közvetlen választásának jogköre a választópolgárok széles körét illeti. A négyéves megbízási idő lejártá előtti egyedül a település választópolgárait megillető helyi népszavazással lehet a polgármestert e tisztségéből elbocsátani. Itt említést érdemel az a lengyel szabályozás, mely szerint a képviselő-testület feloszlásának tárgyában kiírható helyi népszavazás. A Sejm úgy vélekedett, hogy a helyi választópolgárok közösségét a négyéves mandátum lejártá előtti is megilleti a jog az akaratának, elvárásainak nem megfelelően működő testület visszahívásának joga. Ez igen markáns garancia a választóközösség számára, ugyanakkor iránytű a testület működése számára. A helyi népszavazásnak tehát Lengyelországban van ilyen funkciója is, a képviselő-testület feloszlásának jogi eszközöként is funkcionálhat.

A helyi önkormányzat feladatát és az ahhoz rendelt hatáskört kizárólag törvény határozza meg. Az önkormányzatokról szóló törvény rendelkezése szerint az önkormányzati feladatellátás és hatáskörgyakorlás az önkormányzat illetékességi területén azokban az ügyekben történik, amelyet törvény a számára meghatároz, illetőleg amelyeket nem utal más szerv hatáskörébe.⁵

A feladatok kettős szempont alapján csoportosítandók: *önkormányzati* ellátandó, illetőleg az *államigazgatási* feladatkörök, amelyekben átruházott hatáskörben jár el az önkormányzat.⁶

Az ellátandó feladatok törvényi szabályozása különbséget tesz a kisebb, illetőleg a nagyobb önkormányzatok között, azaz községi és városi önkormányzat teljesítőképessége és költségvetési helyzete között.

A települési önkormányzatok által ellátandó feladatok köre:

- helyi utak, utcák, hidak fenntartása és közlekedéssel kapcsolatos feladatok,
- közvilágítás,
- vízellátás, szennyvízrendszer, hulladékkezelés, villany- és gázellátás,
- helyi tömegközlekedés biztosítása,

- szociális rendszer működtetése,
- egészségügyi ellátás biztosítása,
- területfelhasználás és -hasznosítás, környezetvédelem,
- lakáspolitikai,
- óvoda, általános iskola működtetése,
- sporttevékenység biztosítása,
- könyvtár,
- közparkok, köztemető, piacter fenntartása,
- közösségbiztonság és tűzvédelmi rendszer,
- középületek fenntartása.

A helyi és a járási szinten az önkormányzati szervezetrendszeren belül összpontosulnak az államigazgatási feladatok. A harmadik szintet alkotó vajdaságnál válik csupán ketté az államigazgatási és az önkormányzati apparátus.

A helyi önkormányzatok működése feletti felügyelet törvényességi és költségvetési szempontból elválik. A törvényesség felett közvetlenül a miniszterelnök gyakorol felügyeletet, a költségvetési működést pedig a regionális számvevők ellenőrzik, mindkét esetben kizárólag jogi átvilágításról van szó, célszerűségi kifogásra nem kerülhet sor.

A települési önkormányzatok társulásokat hozhatnak létre, ahhoz csatlakozhatnak, illetőleg szövetségekbe tömörülhetnek. Országon belüli és országhatárokon átnyúló jogosultságaik vannak. Érdekeik védelmét szövetségeik szolgálják, amelyek feladataikat társulásokban végzik. Ezek a széles körű kapcsolatok és az azonos érdekeken nyugvó szövetségek létrehozása a tág kereteket biztosító, társulási és szervezetekhez kapcsolódási jogot biztosító jogszabályokból táplálkoznak. Ezek a jogosultságok más európai államok helyi önkormányzati jogszabályaiiban is megjelennek.

Az önkormányzatközi együttműködésnek tehát széles hálózata alakult ki Lengyelországban.

Az önkormányzati szövetségek csoportosításának alapja a helyi önkormányzatok mérete, jellege és feladata.

A legfontosabb, legjelentősebb, országon belüli szövetségek: Lengyel Városok Szövetsége, Nagyvárosok Szövetsége (a tíz legnagyobb városé: Varsó, Łódź, Krakkó, Wrocław, Poznań, Gdańsk, Szczecin, Bydgoszcz, Lublin, Katowice), Kisvárosok Szövetsége, Községi Önkormányzatok Szövetsége, Lengyel Vajdaságok Szövetsége, Települési és Vajdasági Társulások és Egyesületek Szövetsége.

Alkotmányos önkormányzati jogosultság és egyben kötelezettség a helyi döntéshozatal, a célok meghatározása, az elfogadott döntések végrehajtása és a szociális hálózat működtetése. E jogosultságok és egyben kötelezettségek nem differenciálódnak az önkormányzatok közötti különbségek alapján, hanem minden önkormányzati szervezetrendszer alkotmá-

Az alkotmány a helyi önkormányzatok működésére vonatkozó garanciális rendelkezéseivel szabályozza a következő elemeket:

- önkormányzati működés alapegységei,
- önkormányzati jogvédelem,
- önkormányzati alapjogok (pénzügyi, társulási, tulajdonjogi, gazdasági önállósági, adókvetési kérdések),
- törvényességi felügyelet és működés garanciái, jogi személyiség konstituálása,
- hatásköri összeütközés feloldása, rendezése,
- képviselő-testület feloszlata,
- helyi jogszabályalkotásra való alapjogosultság és alapkötelezettség,
- a kizárólag törvényi szinten konkretizálható egyéb kérdések köre: választások, feladatok és a kapcsolódó hatáskörök meghatározása, elvonása, költségvetési kérdések, támogatások odaítélése, stb.

Az önkormányzati tagozódást természetesen a területi tagozódáshoz igazítja az alkotmány, a kisebb egységek a nagyobbak határain belül működnek. Az önkormányzatok alapegységei a települési önkormányzatok, a községek és városok önkormányzatai. Önkormányzáshoz való jog alapján nincsen közöttük különbség, de szervezetileg, illetőleg ellátandó feladatok szerint differenciáltak. A községi és a városi önkormányzat értelemszerűen az adott státusban lévő település helyhatósága (város esetében közepes vagy nagyváros), míg a járási jogú önkormányzat egy központ városból és a körzetéhez tartozó – közvetlen közelében lévő, azzal egybeépültséget mutató – községek összességéből áll, illetőleg járási jogú települések önkormányzata létezik.

Az önkormányzat jogi személy. Minden egységet függetlenség, autonómia, bírósági jogvédelem és gazdasági önállóság jellemzi.

A szintek között nem létezik alá-fölérendeltségi viszony, nem utasíthatják egymást; az együttműködési és társulási kapcsolataik jelentősek, illetőleg a vajdasági önkormányzati és a regionális könyvvizsgáló-számvevő szervezet *törvényességi kontroll* betöltésére hivatott irányukban. Ezek a feladatok az önkormányzat működésének egészét tükröző testületi, közgyűlési döntvények tekintetében jelentkeznek. Az önkormányzati jogszabályalkotás termékeit, amennyiben költségvetéssel kapcsolatosak vagy pénzügyi vonatkozásuk van, a regionális számvevők részére meg kell küldeni, a többi dokumentumot pedig (az egyéb vonatkozásúakat) a vajdasági kormányzó (regionális vajda) részére, aki lényegében a magyar közigazgatási hivatalvezető státusához hasonló jogállású tisztség.

A kontrollfunkció tekintetében igen erős jogosítványok összpontosulnak e hivatalok kezében, mert a törvényességi vizsgálat során a döntések, önkor-

mányzati aktusok megsemmisítésére (hatályon kívül helyezésére) jogosultak magasabb szintű jogszabálysértés esetén, illetőleg a tárgyra vonatkozó újabb döntést hozhatnak, mintegy pótolva a megsemmisített aktus után maradó hézagot. A törvényességi kontrollfunkció tehát igen erős *törvényességi felügyeleti hatáskört* jelent az önkormányzatok viszonylatában, és nem adja vissza a döntés jogát a helyi testületnek. A törvényességi felügyeleti hatáskör erre való tekintettel nem befolyásoló, hanem konkrétan meghatározó szerepet tölt be az önkormányzati rendszer mechanizmusának működésében. Meglehetősen masszív eszköze a következetes, körültekintő és a jogforrási hierarchia követelményrendszerének megfelelő önkormányzati döntéshozatalnak a törvényességi felügyeleti jogkör biztosítása a regionális vajda részére. Erre a területi államigazgatási kompetenciába tartozó felügyeleti jogkörre figyelemmel a törvényhozó *közigazgatási bírósághoz* való fordulás jogát biztosítja az önkormányzatok számára az újabb, immár vajdasági szinten meghozott döntéssel kapcsolatban.

1. A települési önkormányzatok státusa (NUTS 5 és NUTS 4)

A települési önkormányzat mint a helyi önkormányzatiság alapegysége (ún. *Gmina*),³ a választópolgárok által négyévente választott képviselő-testület, amely kizárólag a település egészéért végzett felelősséggel végzi tevékenységét. (A testület elnöke a polgármester.)⁴

A települési önkormányzatok három típusát (karakterét) lehet megkülönböztetni:

- Kifejezetten községi önkormányzatok (erős mezőgazdasági-vidéki jelleggel, illetőleg mezőgazdasági külterületekkel, tipikusan vidéki önkormányzat)

- Város-vidéki önkormányzatok: városi önkormányzat mezőgazdasági külterületekkel (mezővárosi önkormányzat).

- Városi-nagyvárosi önkormányzatok: kizárólag városi jellegű területet magában foglaló önkormányzat.

Lengyelországban városi státusba akkor kerülhet valamely település, ha képes a városi önkormányzati jogok gyakorlására, feladatok ellátására, illetőleg ha oda ítélték számára a státust, ami nyilvánvalóan az előző feltétel teljesítésének függvénye.

Lengyelországban korábban, az 1990-es éveket megelőzően (hasonlóan a többi kommunista berendezkedésű államhoz) a polgármesternek és a végrehajtó bizottságnak a jogi sorsát meglehetősen erős kommunizmusbeli jegyek határozták meg. Ko-

3. A vajdaságok státusa (NUTS 2)

A vajdaság a járási szinttel együtt viszonylagosan friss közigazgatási egység. Elhatárolása a többi önkormányzatisággal rendelkező szinttől a vajdaság (ún. *województwo*) szerepköréből adódik. Az 1990-es évek végén született területi reformintézkedések következtében Lengyelországban a vajdasági szint igen erős területi államigazgatási feladatkörrel rendelkezett. Ezen a szinten válik ketté az önkormányzati és az államigazgatási apparátus, hasonló modellel, mint a magyar megyében. A választott vajdasági önkormányzat mellett működik a területi államigazgatási hivatal, miniszterelnök által kinevezett vezetővel (ún. területi kormányzó, regionális vajda). A központi és helyi szint közé beékelődő vajdaság nem rendelkezik felügyeleti jogkörrel a települési és a járási önkormányzatok felett, nem sértheti azok helyi önkormányzathoz való jogát, nincsen közöttük hierarchikus kapcsolatrendszer.

A vajdaságok önkormányzata lényegében regionális önkormányzatnak tekinthető; a lengyel szakszóhasználatban azonban vajdasági jelzővel illetik. Nemcsak az ország viszonylag nagyobb kiterjedése miatt mutatkozott a vajdasági szint mint új területi-közigazgatási egység létrehozására szükség, hanem az 1999-es módosítások igen előrelátó tulajdonsággal rendelkeztek: az uniós csatlakozási tárgyalások folyamatában lévő Lengyelország úgy gondolta, érdemes már korábban létrehozni ezt a területi tagozódási egységet, hogy igazodjon az európai uniós igényekhez (amely egyébként az európai uniós pénzeszközök felhasználásakor némileg aggályosnak tekinthető).

Lengyelországban a regionalizmus megteremtésének folyamatát ellenzők és támogatók széles köre kísérte végig, annak ellenére, hogy az előrelátás végig fő szempont volt ebben a folyamatban. Azonban nincsen önkormányzás vita nélkül. Ez a megállapítás ezen a szinten fémjelző: a kérdések alapja a régió hova (mely ágazathoz) tartozása. A vajdasági önkormányzat, a regionális vajda és hivatala sürgetően követeli a vajdaság államigazgatási vagy önkormányzati jelzővel történő illetését, működésének e jegyben történő kezelését.⁹ Mai napig tartó vita tárgyát képezi a kérdés: a vajdaságok az önkormányzatiság alapján, avagy inkább az államigazgatás jegyében működnek? A közigazgatás mely ágának van nagyobb, erősebb, mélyrehatóbb hatása a vajdaságokban? Az önkormányzat választott, a regionális vajda jogintézménye kinevezett apparátus. Sajátos megközelítése a vajdaság működésének ilyen típusú „mikéntje” a két apparátus erejének összevetése alapján.¹⁰

A vajdasági közgyűlést a vajdasági választópolgárok választják négyéves ciklusra, az elnököt pedig

a közgyűlés választja. A vajdaságban a *helyi önkormányzathoz* való jogosultság alapján választja a választópolgárok közössége a közgyűlést. A vajdasági önkormányzat jogi személy, önálló gazdálkodási jogkörrel és az autonómiáját biztosító tulajdonjoggal.

A vajdaságok főszabályként egyetlen központtal rendelkeznek; ez a központ a székhelye a vajdasági önkormányzatnak is. A vajdasági önkormányzat székhelye és a vajdasági központ Lengyelországban mindössze két vajdaságnál válik ketté: itt az egyikben az önkormányzat működik, a másikban a regionális vajda hivatala.

A feladatok vajdasági szintre történő meghatározásával a specialitás jut szerephez. A vajdaság feladatai a következők.

Gazdasággal kapcsolatos feladatok:

- vidékfejlesztés irányának meghatározása,
- gazdasági fejlődés elősegítése és koordinálása,
- munkanélküliség kezelése és munkapolitika tervezése.

Oktatással kapcsolatos feladatok:

- felsőoktatás (az állammal egyetemben),
- speciális tanintézmények működtetése (fogyműködéses személyek képzése),
- szakközépiskolai képzés és szakiskolai továbbképzés szervezése, összehangolása.

Egészségüggyel kapcsolatos feladatok:

- egészségügyi szakszolgáltatások, alapszintet meghaladó egészségügyi ellátás megszervezése és biztosítása,
- szociális hálózat működtetésének megszervezése.

Kulturális feladatok:

- műemlékvédelem területi feladatai,
- kulturális szabadidő fejlesztése.

Közlekedés:

- vajdasági szintű közlekedési-infrastrukturális hálózat biztosítása és közútfenntartás.

Egyéb:

- információs hálózat működtetése,
- fogyasztóvédelemi feladatok.

E feladatkörök közül egyesek megjelennek a települési önkormányzatok feladatai között is, de a szakosított szolgáltatások, a magasabb szintű ellátások a vajdasági szintre tartoznak. Egyébként a vajdaság az önkormányzati feladatellátásban inkább szervezési jellegű tevékenységeket végez. A lengyel önkormányzatok a helyi önkormányzatok európai chartájában rögzített alapértékeknek megfelelően működnek, habár új aspektust teremtő kérdés a vajdasági önkormányzat állampolgárokhoz való közelsége. A korábbiakban felsorolt vajdasági önkormányzati feladatok olyan jellegűek, amelyek ellátása indokolt vajdasági szinten, hiszen nem várható el például a települési (községi, városi) önkormányzat-

nyos alappilléreként megilletnek és terhelnek.

A főváros többszörösen is sajátos helyzetben van. A legfontosabb státuszjellegzetességeit a reá vonatkozó különleges szabályok határozzák meg.

A főváros Varsó önkormányzatának szabályozása négyévente visszatérő törvényhozási folyamatként jelentkezik (jelentkezett) Lengyelországban. A helyi önkormányzatok működésére vonatkozó joganyag részeként 1990-ben szabályozták először az új önkormányzati rendszerben működő Varsó helyzetét is. 1994-ben újabb törvényhozási folyamat eredményeként megszületett a szintén újabb jogszabályhalmaz a különleges státusú Varsóra vonatkozóan. Az új közigazgatási területi tagozódás érdekében 1998-ban elfogadott törvény szintén hozzáfűzött a varsói önkormányzati működéséhez bizonyos mozzanatot, amikor a járási jogú városokról, illetőleg a járásokról rendelkezik, nem feledkezve meg a vajdaságról mint központtal rendelkező területi entitásról. A különböző – fővárosi, annak kerületei, illetőleg járási, vajdasági központi – önkormányzati egységek egy helyen történő működése és bonyolult viszonyrendszere teljesen új önkormányzati működés alapjainak megteremtését eredményezte.

2002-ben, a lassan már áttekinthetetlen önkormányzati hálózatrendszer megszüntetésére került sor: az új törvény értelmében Varsó 18 kerületből álló – járási jogú – település.⁷ A 60 tagot számláló fővárosi közgyűlést a vezetői hatáskörrel rendelkező főpolgármester képviseli. A feladatellátást ebben a struktúrában a főpolgármesteri hivatal végzi, végrehajtva a közgyűlési döntvényeket, koordinációs feladatokat végez, különös tekintettel a fővárosi és a kerületi önkormányzatok feladatira. A korábbi kerületi önkormányzati közszolgáltatás egy része átkerült a fővároshoz, amelynek hatásköre a feladatokkal arányosan bővült. Ennek következtében a kerületek hatásköre csökkent, költségvetésüket a főváros költségvetéséhez kell igazítani.

Ennek a reformintézkedésnek az oka, bármennyire is drasztikus megoldásnak mutatkozott, a város *egyetlen státusba* hozásának szükségessége volt.

2. A járási önkormányzatok státusa (NUTS 3 és NUTS 4)

A közigazgatási beosztás második szintjét alkotó járási önkormányzatok (ún. *Powiat*) helyzete sajátos. A járási önkormányzati törvény értelmében járási jogú városnak minősül az olyan város, amely önmagában több mint százezer lakossal rendelkezik, illetőleg az olyan, megfelelő infrastrukturális hálózattal rendelkező nagyváros, amely 1998. december

31-én (azaz a járási és vajdasági önkormányzati törvény hatálybalépését megelőzően, az új közigazgatási beosztás előtt) vajdasági székhely volt, de kevesebb mint százezer lakosa van.⁸

A járások ekként való alakulása révén tehát járás lehet az ilyen járási jogú város, illetőleg járás lehet a nagyobb várossal majdnem összenőtt, közvetlen vonzaskörzetben lévő, kisebb-nagyobb települések összessége. Lengyelországban ezek a járási jogú városok csak relatíve tekinthetők nagyobbak országos viszonylatban, hiszen Varsó, Łódź, Kraków, Poznań, Wrocław, stb. mellett – melyek egyébként vajdasági központok – ezek a városok kisvárosnak minősülhetnek. A jogszabályoknak megfelelő lengyel városok előszeretettel élnek is a járási státusz megszerzésének jogával.

A járási önkormányzatok lényegében más országokban honos megyei szintű, illetőleg azoknál némileg kisebb önkormányzatok; a lengyel szakszóhasználatban ezeket a szinteket a járási jelzővel illetik. A járás választópolgárai által négyévente választott testület a járás állampolgáraiért vállalt felelősséggel végzi tevékenységét. Feladatainak egyik központi eleme a több mint négy települést fedő, illetőleg az azt meghaladó közszolgáltatások megszervezése és irányítása. Gazdasági önállósággal rendelkező, jogi személyiség.

Jelenleg 65 járási jogú városra és 314 területi kiterjedésű járásra (a várossal szoros kapcsolatban lévő település-együttesekre) tagozódnak a vajdaságok. Kétfajta járás létezik tehát: az ún. városi járás és az ún. vidéki (területi) járás. A járási önkormányzatnak főszabályként egy székhelye van (egyetlen település), azonban a járási jogú státusban lévő város esetében ugyanez a város a vele szomszédsgában lévő vidéki járás székhelye is. Tehát ez a város önmaga is egy járást jelent, ezen felül a környezetében lévő, vidéki járást alkotó települések járási önkormányzatának is a székhelye. A járási jogú város helyi önkormányzat is, területe szigorúan egybeesik egy település területének határaival.

Ebből a megfontolásból a járási jogú városok nem korlátozhatják a hozzájuk csatlakozás és az általuk nyújtott közszolgáltatásokhoz való hozzáférés jogát a szomszédos települések számára. A státusz megszerzésének feltétele ennek a lehetőségnek a garantálása.

A járási szintmodell tervezése már az 1990-es évek elején elkezdődött Lengyelországban, bevezetésére azonban csak 1999-ben került sor. Ez a szint a tervezésnek köszönhetően az állampolgárok körében kedvezőbb fogadtatásban részesült, mint a következőkben bemutatásra kerülő vajdaságok szintje.

illetőleg az önkormányzatra. Ezek az átruházott elemek átfogják az államigazgatási feladatok egy részét, így például az okmányirodák, anyakönyvi hivatalok, gyámügy működtetése, stb.

A feladatellátásban társulási formák, költségvetési szervek és vállalkozások segítik az önkormányzatok működését. Ezekre jellemző a szomszédos települések széles körének bevonása a szolgáltatások igénybevételére. Költségvetési szervek, gazdasági társaságok és magánvállalkozások bevonásával történt az 1990-es években az önkormányzati közszolgáltatások nyújtása is.

A decentralizációs reformfolyamatok következtében az önkormányzati feladatellátás finanszírozása is átalakult. A finanszírozási jogszabályok megalkotása természetesen a területi átalakításhoz igazodott. Lengyelországban is problémát jelent az a tény, hogy a helyi önkormányzatok feladatellátása gyakran módosul, rendszerint bővül, és ehhez a finanszírozási jogszabályok nem minden esetben igazodnak. Tehát a feladatellátás bővül, a finanszírozás viszont nem okvetlenül veszi ezt figyelembe. Lehetséges, hogy ez a körülmény ösztönző erővel hat a helyi önkormányzatok saját bevételeinek növelésére, és e bevételek főként önkormányzati feladatok ellátására történő felhasználására, de minden esetben figyelembe kell venni az ilyen feladatellátás színvonalát, illetőleg azt, hogy az esetleges alulfinanszírozottság hatására milyen más – önként vállalható – egyéb feladatok ellátása maradhat el (amely szintén jelentős lenne a települési állampolgárok tekintetében).

A települési és más szintű önkormányzatok joga differenciálódik a vállalkozási tevékenység tekintetében. A helyi önkormányzat a közszolgáltatások körén kívül eső gazdasági tevékenység folytatására is jogosult, de csak törvény alapján. Ez a jogosultság némi megszorítással a vajdaságokat is megilleti.

A vajdaságok feladata nagyfokú hasonlóságot mutat a járási feladatokkal. Léteznek a feladatellátásnak olyan körei, amelyek kizárólag a helyi szint kötelezettségei: vízellátás, szennyvízhálózat, villany-, víz-, gázellátás, távfűtés biztosítása. Mindhárom szinten megjelenik a kulturális szabadidő, a sport, valamint a szociális és az egészségügyi ellátás természetesen más-más jelleggel.

A feladatellátással arányosan a helyi önkormányzatok bevételre jogosultak; ennek körét a helyi bevételek: adók, illetékek, a speciális és általános állami támogatások, illetőleg a feladatok ellátásával arányos állami hozzájárulás alkotják (hitelfelvétel, vállalkozási tevékenység eredménye stb. is adva van természetesen). Külön törvény rendelkezik az önkormányzatok bevételeiről, az állami költségvetésről, valamint a helyi adókról és illetékekről. Az önkormányzatok bevételi forrásait

a törvények szintenként szabályozzák. E rendelkezések különösen az állami támogatás alapelveiről, az eljárási határidőkről, a támogatás odaítélésének feltételeiről stb. szólnak.

Helyi önkormányzati bevételek vázlata:

- Saját bevételek:
 - adók: ingatlanadó, iparüzési adó (agrár- és erdőgazdálkodás folytatásához kapcsolódó adók), örökösödési adó,
 - illetékek: helyi államigazgatási illetékek és díj-szabások, bírságok.
 - Osztott bevételek:
 - személyi jövedelemadó helyben maradó része,
 - társasági adó helyben maradó része.
 - Állami támogatások: általános hozzájárulás a központi költségvetésből, céltámogatások.
 - Egyéb: osztalékbevétel, vagyonhasznosítás stb.
- Járási önkormányzatok bevételei:
- megosztott bevételek: személyi jövedelemadó helyben maradó része,
 - állami támogatások,
 - állami hozzájárulások (feladatellátással arányosan),
 - egyéb: vagyonhasznosítás.
- Vajdasági önkormányzatok bevételei:
- állami támogatások: (feladatokhoz kapcsolódó)
 - általános,
 - speciális.
 - Egyéb: önkormányzati vagyonhasznosítás.

5. Összefoglalás

- A lengyel önkormányzati és igazgatási rendszer háromszintű. Első szint: a Gmina, második szint a Powiat, harmadik szint a Województwo.
 - Önkormányzati szinttagozódás: települési szintek 1990-től:
 - községi önkormányzatok,
 - mezővárosi önkormányzatok,
 - nagyvárosi önkormányzatok,
 - fővárosi önkormányzat.
 - Járási szint 1999-től:
 - járási jogú városok (városi járások),
 - területi járások (vidéki járások).
 - Vajdasági szint 1999-től:
 - A vajdasági önkormányzat.
 - Az önkormányzati szintekre vonatkozó törvényi szabályozás egymástól időben elválik és jogforrásokban is különbözik.
 - A demokratikus önkormányzatok kiépítése fokozatos: helyi önkormányzatok: 1990, járási önkormányzati igazgatási szint: 1998, vajdasági önkormányzati igazgatási szint: 1998. (A főváros Varsó

októl a speciális tanintézmények fenntartása avagy az egyetemi klinikák működtetése, stb. A helyi önkormányzatok európai chartája olyan alaptételeket tartalmaz, amelyeket minden esetben az adott állam tradíciójához mértén kell értelmezni; ebben a megközelítésben a vajdasági szervezési típusú önkormányzati feladatellátás összhangban áll az állampolgári közelség alaptételével. A szakosított feladatok iránti állampolgári igény meghatározza az ellátás szintjét, az igény (általános avagy ritkuló) maga után vonzza a feladatok ellátásának keretet adó önkormányzati szintet is.

4. Feladatellátás és hatáskör a háromszintű önkormányzati struktúrában

A feladatmegosztások tekintetében nincs mindig egyértelmű, tiszta helyzet az önkormányzati tagozódásban. Ezt tetézi az a tény, hogy a három fokozat között még nehezebb az éles feladatellátás. Nemcsak abból adódik ez a zavar, hogy mely feladatot mely szint lássa el, hiszen átmenetek jelennek meg bizonyos fajta feladatellátás során, pl. oktatási feladatok, kulturális feladatok. Problémát okoz az is, hogy bizonyos azonos típusú feladatokon belül a speciális irányvonallú feladatokat más-más szintre telepítik. Ilyen a helyi oktatás és óvodai nevelés települési önkormányzati feladata; a középfokú oktatáson belül a szakközépiskola és szakképzési intézmények működtetése járási szintű kötelezettség, míg a fejlesztési, továbbképzési feladatokat a vajdasági szint látja el. A hármas beosztású önkormányzatiság feladat- és hatásköre között nehéz az egyértelmű elhatárolás. Ez alól kivétel az egymástól távolabb eső szintek, így a települési és a vajdasági szint közötti eltérés megállapítása, mert az alapellátás minden esetben települési kompetencia.

Bizonyos feladatok, például a vízgazdálkodással összefüggő teendők a helyi és a járási szinten is megjelennek, sőt a vajdaság is részesül a feladatok ellátásából. A hasonlóságot mutató feladatok ellátásáért a különböző szintű önkormányzatok versenghetnek is.

A nehézség újabb oka abban van, hogy egyes feladatok címzettjei nemcsak a különböző önkormányzati szintek, hanem bizonyos államigazgatási szervek is. Valamely feladatot lehet tekinteni önkormányzati feladatnak, és lehet államigazgatásinak is. Tehát az elhatárolás azon múlik, milyen *jogszabályi környezetben* jelenik meg. Nehézséget okozhat a feladathoz rendelt hatáskör megállapítása is. Amely szerv címzettje a feladatnak, elvileg azt illeti a hatáskör is. Ha azonban az önkormányzat és az államigazgatási szerv között

hatásköri összeütközés van, – mindkettő megállapítja a hatáskörét, illetőleg egyik sem állapítja meg – akkor a döntés a közigazgatási bíróságra tartozik. Nemcsak önkormányzatok közötti, hanem *önkormányzatok és államigazgatási szervek közötti* parázs vita kialakulásának alapja lehet a feladatoknak a közigazgatás két ágához történő, nem egyértelmű telepítése.

Az alkotmány a hatásköri összeütközésről rendelkezik, a feladatokat érintő vitáról azonban nem szól. Mivel azonban hatáskör önmagában nem létezik, hanem feladathoz kapcsolódik, ezért elegendő a hatásköri összeütközést szabályozni, hiszen ez utal az adott feladat ellátására is.

A feladat-meghatározás és az egyes szintekhez telepített feladatok közötti határvonal meghúzása nehézkes amiatt is, hogy a lengyel jogrendben az önkormányzatok és azok szintjének szabályozása időben eltolódott és több jogszabályban történt. Az 1990-es évek elején kezdődő közigazgatási és önkormányzati reform fokozatos megvalósításának a következménye ez a szabályozás. A feladatok meghatározására is ilyen módon került sor. Végül is, az 1990-es évek az önkormányzatok szempontjából a különböző szintek meghatározásában és a különböző feladatok fokozatos elosztásának jegyében telt. A járási és vajdasági szint 1998-ban történő bevezetése is okot adott arra, hogy kérdés fogalmazódott meg azzal kapcsolatban, mely szintre legyen telepítve. Például a korábban az „egyszerű” városi státusban lévő település a feltételeknek megfelelően járási jogállást nyert az új járási-közigazgatási törvény értelmében: a feladat és az ahhoz kapcsolódó hatáskör megmaradt, a település státusa változott. A státus viszont maga után vonzza a feladatok jellegének változását, ebből következően a feladattal arányos állami költségvetési hozzájárulás arányát is. Feltételezhetően ezért van még mindig abban a helyzetben Lengyelország (is), hogy a helyi önkormányzatok működésének megkezdése óta eltelt 17 év után a feladatok megállapításával *egyidejűleg* gondoskodni kell az állami hozzájárulás mértékéről is.

Külön jogszabály rendelkezik arról, hogy a települési önkormányzatok mely szervekre delegálhatják hatáskörüket. A testületek feladataik ellátásában költségvetési szervekre, az általuk alapított vagy ahhoz csatlakozott korlátolt felelősségű társaságra, és egyéb olyan társaságra delegálják a hatáskörüket, amellyel közbeszerzési eljárás keretében szerződést kötnek. Vállalkozási tevékenység folytatása is biztosított a lengyel önkormányzatok számára, de csak a feladatkörükbe tartozó elemek tekintetében, vagyis a közszolgáltatások széles körére kell vonatkoznia a gazdasági tevékenységnek.

Az állami szervek a törvény keretei között feladatokat ruházhatnak át a polgármesteri hivatalra,

A vajdaságok járásainak és járási jogú városainak száma

Vajdaság megnevezése	Járási jogú városok száma	Járások száma	Összesen
Dolnośląskie	3	26	29
Kujawsko-Pomorskie	4	19	23
Lubelskie	4	20	24
Lubuskie	2	12	14
Łódzkie	3	21	24
Małopolskie	3	19	22
Mazowieckie	5	37	42
Opolskie	1	11	12
Podkarpackie	4	21	25
Podlaskie	3	14	17
Pomorskie	4	16	20
Śląskie	19	17	36
Świętokrzyskie	1	13	14
Warmińsko-mazurskie	2	19	21
Wielkopolskie	4	31	35
Zachodnio-Pomorskie	3	18	21
Összesen	65	314	379

A vajdaságok településeinek száma

Vajdaság megnevezése	Község	Város (mezőváros)	Város (nagyváros)	Járási jogú város (helyi)	Összesen
Dolnośląskie	78	55	33	3	169
Kujawsko-Pomorskie	92	35	13	4	144
Lubelskie	172	21	16	4	213
Lubuskie	41	33	7	2	83
Łódzkie	134	25	15	3	177
Małopolskie	126	41	12	3	182
Mazowieckie	229	50	30	5	310
Opolskie	36	32	2	1	71
Podkarpackie	114	29	12	4	159
Podlaskie	82	23	10	3	118
Pomorskie	81	17	21	4	123
Śląskie	96	22	30	19	167
Świętokrzyskie	72	25	4	1	102
Warmińsko-mazurskie	67	33	14	2	116
Wielkopolskie	117	90	15	4	229
Zachodnio-Pomorskie	52	51	8	3	114
Összesen	1589	582	242	65	2478

önkormányzata: 1990, 1994, 2002).

– Települések státusbeli különbözősége: község, város, járási jogú város (helyi önkormányzata), főváros.

– Területi egységek: járás, vajdaság.

– Az önkormányzatok eltérő szabályait az önkormányzatok nagysága, státusa és ebből fakadó teljesítőképessége alapozza meg.

– Az önkormányzatok közös szabályait az önkormányzatiság lényege, rendeltetése, illetőleg az alappilléreket jelentő önkormányzati alapjogosultságok és alapkötelezettségek biztosítása alapozza meg.

– A négyévente jelentkező önkormányzati választás közvetlen és titkos, a választójog általános és egyenlő.

– Az önkormányzati aktusok felett vajdasági szinten szervezett törvényességi felügyelet érvényesül.

Lengyelország vajdasági közigazgatási beosztása

Felhasznált irodalom

Andrzej Kowalczyk: Local Government in Poland. Decentralisation: Experiments and Reforms, 220–250. o. Local Governments in Central and Eastern Europe, Chapter 5. Open

gyar megye felének felel meg, a vajdaságé pedig körülbelül a magyar régióknak.

⁹ Meglátásom szerint az, hogy a vajdaság milyen jegyben működik (inkább államigazgatási avagy inkább önkormányzati), nehezen dönthető el, és az egyik jegy alapjait erősebben magában hordozó tulajdonsággal soha nem fog rendelkezni a másikhoz képest. Az államigazgatási szerepkör megerősítése a központi kormányzat lehetősége, az önkormányzatiság hangsúlyozása a vajdasági választóközösségen múlik.

¹⁰ 1998 júniusában a Sejm elfogadta azt a törvényt, amely meghatározza azokat a szerveket, amelyek a vajdasági államigazgatási hatáskörök kizárólagos gyakorlására hivatottak.

Society Institute, Budapest 2000

Jerzy Regulski: Local Government Reform in Poland: an insider's story. Open Society Institute, Budapest 2003

Paweł Swianiewicz: Reforming Local Government in Poland: Top-Down and Bottom-Up Processes

Jerzy Regulski: Building Local Democracy in Poland. Open Society Institute, Budapest 1999

Lengyelország vajdasági térképe: <http://www.polskie-szlaki.pl/artykuly/wojewodztwa-w-polsce.html>

Jegyzetek

¹ A 16 vajdaság és a központjuk: Mazowieckie (Warszawa), Lubelskie (Lublin), Podlaskie (Białystok), Pomorskie (Gdańsk), Podkarpackie (Rzeszów), Małopolskie (Kraków), Świętokrzyskie (Kielce), Łódzkie (Łódź), Dolnośląskie (Wrocław), Śląskie (Katowice), Opolskie (Opole), Lubuskie (Zielona Góra), Kujawsko-Pomorskie (Bydgoszcz), Warmińsko-Mazurskie (Olsztyn), Wielkopolskie (Poznań), Zachodniopomorskie (Szczecin).

² A vajdaságok számának 1998-as újszerű bevezetését, illetőleg a korábbi csökkentését megelőzően (hatályos 1999. január 1-jétől) Lengyelországban 49 megye volt. A korábbi megyei-községi beosztás az új szabályozás következtében megszűnt, és helyette bővített formában szabályozza a törvényhozó a területi beosztást: vajdasági, járási (járási jogú város) és községi szinteket különböztet meg.

³ Gmina: közigazgatási alapegységet jelent, tipikusan a helyi igazgatási szintet, azaz a helyi, települési önkormányzatokat. A Gmina egyéb jelentése: község. Nem a magyar jogi értelemben vett községről van szó (mint faluról), hanem a közösség alsó fokú szerveződéséről (községek és városok is egyben).

⁴ A lengyelek megkülönböztetik a háromfajta helyi önkormányzat polgármesterének megnevezését (wójt, burmistrz, marszałek). Ez hasonlít a magyar jogi terminológia polgármester, főpolgármester és elnök elnevezéséhez.

⁵ A hatáskörgyakorlás során a törvény által konkretizált feladatokat látja el az önkormányzat, egészen addig, amíg a törvény másként nem rendelkezik (azaz elvonja a feladatot az önkormányzattól és más szerv hatáskörébe utalja).

⁶ Természetesen a magyar önkormányzatok is látnak el átruházott hatáskörben államigazgatási feladatokat, illetőleg a képviselő-testület szervei közül a polgármester egyes esetekben kifejezetten címzettje az államigazgatási feladatoknak, az önkormányzati feladatcsoportosításkor a magyar törvényhozó kötelezően-szabadon ellátandó-ellátható feladatokat határoz meg, melyek kifejezetten önkormányzati jellegűek. Lengyelországban a közigazgatási teendők önkormányzati és államigazgatási feladatokra tagozódnak.

⁷ Korábban Varsó hét választókerületből állt. Nemcsak a fővárosi, hanem a kerületi önkormányzatok is működtek a fővárosi közgyűlés instrukciói alapján (11 önkormányzat), magába foglalva a járási önkormányzati teendőket is, tekintettel a járási központi státusra. Ezzel a „többszörös” önkormányzatisággal rendelkezés már igényelte az egyszerűbb demokratikus formák közötti működés létrehozását.

⁸ A magyarhoz hasonló a szabályozás. A honi jogszabály a megyei jogú várossá nyilvánítás tekintetében két feltételt ír elő: amely több mint ötvenezer lakossal rendelkezik, és testülete az országgyűlésnél kezdeményezi a megyei jogú várossá nyilvánítást. Főszabályként azonban minden megyeszékhely megyei jogú város is egyben, függetlenül a lakosság-számtól. A hazai szabályozásban a megyeszékhelyek jogszabály erejénél fogva, más települések kérelmezés által válhatnak megyei jogúvá: mindkét esetben az országgyűlés dönt. Lengyelországban jogszabály erejénél fogva lehet valamely város járási jogú: vagy a Sejm – vagyis az alsóház – dönt (törvényileg), vagy kérelmezés által válik a város járási jogúvá a feltételek teljesülése esetén. A lengyel és a magyar szabályozás hasonlósága, hogy mindkét lehetőség törvényen alapul. Lengyelországban a járás nagysága körülbelül kisebb ma-

II. Az Alkotmánybíróság határozatainak tematikus vizsgálata

1. Felvételi követelmények

Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint a tanítás szabadsága megnyilvánulhat egyéni és intézményi formában. A tanítás szabadságának egyik, intézményi megnyilvánulási formája az egyes felsőoktatási intézmények, az egyetemek és főiskolák önállósága annak meghatározása tekintetében, hogy milyen képességekkel és előképzettséggel rendelkező személyeket tartanak alkalmasnak a felsőoktatási intézményben oktatott ismeretek elsajátítására. Az Alkotmánybíróság szerint „a felsőoktatási intézmények a legalkalmasabbak arra, hogy a személyi és tárgyi feltételeket számbavéve meghatározzák, hogy a tanítás kellő színvonala milyen létszámmal biztosítható. A létszámnak a tanítás minőségét csökkentő mértékű megállapítása az egyébként felvett hallgatók jogát csorbítaná arra, hogy képességeiknek megfelelő, magas színvonalú oktatásban részesüljenek. A felsőoktatási intézményeknek a felvételi követelményeket és a felveendő hallgatók létszámát illető döntési önállósága azonban nem korlátlan, határait a művelődéshez, azon belül a felsőoktatásban való részvételhez való, az Alkotmányban körülírt jog szabja meg. A felsőoktatás önállósága ezen a területen nem eredményezheti önkényes, az intézmények oktatási feladatának ellentmondó, nem a tanítás színvonalát szem előtt tartó felvételi szempontok és létszámok megsabását. A művelődési és közoktatási miniszter jogosultsága az állam által a felsőoktatási intézmény rendelkezésére bocsátott eszközök hatékonyságának és jogszerűségének ellenőrzésére az önállósággal való visszaélést akadályozza”.⁷ Az Alkotmánybíróság korábban több határozatában, több szempontból elemezte az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdésébe foglalt, a felsőoktatásban való részvételhez való jog tartalmát a felsőoktatási intézményekbe való felvétel szempontjából.⁸ Határozataiban – többek között – megállapította, hogy „[a]z Alkotmány 70/F. § (2) bekezdése a felsőfokú oktatásban való részvételt azok számára biztosítja, akik az ehhez megfelelő képességekkel rendelkeznek. Ebből következően senkinek sincs alkotmányos joga ahhoz, hogy valamely konkrétan meghatározott felsőoktatási intézményben folytathasson tanulmányokat”.⁹

Ezt követően 28/2005. (VII. 14.) AB határozatában a testület megállapította, hogy az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdéséből nem következik az sem, hogy a jelentkező adott, az általa kívánatosnak tartott évben kezdhesse meg felsőoktatási tanulmánya-

it.¹⁰ Az Alkotmánybíróság szerint „a felvételi eljárás célja a felsőfokú tanulmányokra legalkalmasabb jelentkezők kiválasztása”.¹¹ Az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdése – értelmezésében – azt biztosítja, hogy a felsőfokú oktatás bárki számára, aki erre megfelelő képességekkel rendelkezik, elérhető legyen, és nem azt, hogy mindenki akkor és abban a felsőoktatási intézményben kezdhesse meg tanulmányait, amelyekben szeretné.

A felsőoktatási jog területén túlmutatóan a testület határozatában megfogalmazta, hogy az Alkotmány 2. § (1) bekezdéséből, a jogbiztonság elvéből fakadó alkotmányos követelmény az, hogy „ha a jogalkotó valamely korábban, hosszú ideig fennálló és működő rendszerhez kapcsolódóan radikális változtatásokkal alapjaiban új rendszert vezet be, azt úgy tegye, hogy az érintetteknek megfelelő idő álljon rendelkezésre a rendszer egészének, valamint a részletszabályoknak nem csak a teljes körű megismerésére, hanem azok megértésére és alkalmazásuk elsajátítására is.”¹²

2. A Kormány szerepe a doktori képzés tekintetében

Az Alkotmánybíróság – a köztársasági elnök indítványának helyt adva – kifejtette, hogy az Alkotmány 70/G. § (2) bekezdésével ellentétes, ha kormányrendelet határozza meg „az egyes tudományterületekhez tartozó tudományágakat, amelyeken a doktori képzés folyhat”, hiszen ez a megoldás a tudomány területére tartozó kérdésben döntési jogot ad a Kormánynak¹³. A köztársasági elnök indítványa¹⁴ utalt arra, hogy az Alkotmány 70/G. § (2) bekezdése értelmében tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak. A köztársasági elnök szerint hosszú távon azonban nem képes „túlélésre” az a tudományág, melynek művelői a doktori képzéssel nem tudják kinevelni saját utánpótlásukat.¹⁵ Az Alkotmánybíróság már korábbi határozataiban is kifejezésre juttatta, hogy a tudományterületek, tudományágak meghatározása, illetve annak rögzítése, hogy mely tudományágakon folyhat doktori képzés, a tudományos élet művelését, az oktatási, kutatási tevékenység folytatását, ezek támogatását, a tudomány leendő művelőinek utánpótlását alapvetően és hosszú távon befolyásolja.¹⁶ A tudományos minőségnek ez a meghatározása az intézményi autonómia folytán a tudomány művelőinek a joga. Az Alkotmánybíróság szerint a rendeleti szintű szabályozásra adott felhatalmazás – a tudományos élet szereplőinek a döntéshozatalban való megfelelő részvétele nélkül – akár a tudománytól idegen szempontok szerinti meghatározást is lehetővé teszi, mely

Kocsis Miklós
PhD-hallgató

A felsőoktatási joggal összefüggő újabb alkotmánybíróági határozatokról

I. Bevezető gondolatok

1. Kutatási előzmények

A Jura 2007. évi 2. számában megjelent tanulmányomban¹ a felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybíróági határozatok feldolgozásakor az a cél vezérelt, hogy áttekintést nyújtsak a testület ez irányú gyakorlatáról, és csokorba gyűjtssem az alkotmányos követelményként megfogalmazott alkotmánybíróági megállapításokat azok könnyebb tudományos hasznosíthatósága érdekében. Ennek érdekében igyekeztem rávilágítani a testület gyakorlatában mutatkozó következetlenségekre is. Nem titkolt célom volt az is, hogy megkönnyítsem a hatályos felsőoktatási törvénnyel kapcsolatos alkotmánybíróági határozatok vizsgálatát. A korábbi kutatás ennek fényében tehát alapozó jellegű volt, elsősorban a későbbi alkotmánybíróági gyakorlat elemzésének megkönnyítését szolgálta.

Ebben a tanulmányban célom, hogy az Alkotmánybíróóság új felsőoktatási törvénnyel kapcsolatos határozatainak tematikus vizsgálatával foglalkozzam; hangsúlyozom ugyanakkor, hogy a konkrét közjogi tényállások helyett elsősorban a ratio decidendi-re igyekszem koncentrálni, és ennek fényében következtetéseket megfogalmazni a felsőoktatási joggal kapcsolatos jövőbeni alkotmánybíróági gyakorlatra vonatkozóan.

2. Alkotmányjogi alapvetések

A felsőoktatáshoz való alapvető jogra vonatkozó rendelkezések az Alkotmány 70/F. § és 70/G. §-ai alapján, azok összevetésével állapíthatók meg. A 70/F. § (2) bekezdése a művelődéshez való jogról rendelkezve kimondja, hogy az állam a művelődéshez való jogot – többek között – képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, és az oktatásban résztvevők anyagi támogatásával valósítja meg. Az Alkotmány 70/G. §-a alapján „a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a

tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanzsabadságot és a tanítás szabadságát”; ugyanez a szakasz értelmében „tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak”. A vizsgált alkotmánybíróági határozatok közös jellemzője, hogy azok az Alkotmány vonatkozó szakaszainak részletes, különböző szempontsorok segítségével végzett elemzését tartalmazzák.² Az alkotmánybíróági értelmezés nyomán feltétlenül kiemelést érdemel, hogy a felsőfokú tanulmányok folytatásához való alanyi jog közvetlenül kapcsolódik az emberi méltóság általános személyiségi jogának a személyiség kibontakozását, a személyi adottságok és törekvések kifejezhetőségét, illetve érvényesíthetőségét garantáló összetevőjéhez.³

3. Módszertani megállapítások

Fentebb idézett korábbi munkámban a felsőoktatási joggal kapcsolatos alkotmánybíróági határozatokat a) terminológiai, b) tartalmi, c) hatásköri és ez utóbbin belül d) szelekciós szempontból csoportosítottam. A rendszerezést jelen munkában is alkalmazom; e csoportosítási módszer elemei közül az utóbbi kettőt a korábbiakkal azonos tartalmúnak tekintem, ezért tisztázó jelleggel csupán az első kettőre térek ki.

a) *Terminológiai* szempontból előző munkámban „korai határozatoknak” tekintettem mindazokat az alkotmánybíróági döntéseket, amelyek az 1993-tól 2005-ig hatályos felsőoktatási törvénnyel⁴ (a továbbiakban: régi Ftv.) összefüggő alkotmányossági vizsgálatok eredményeképpen keletkeztek.⁵ Ennek nyomán a címben is jelzett „újabb határozatoknak” nevezem a hatályos felsőoktatási törvénnyel⁶ (a továbbiakban: Ftv.) és annak keletkezése okán meghozott határozatokat.

b) *Tartalmi* szempontból az Alkotmánybíróóságnak azokat a határozatait tekintem a felsőoktatási jog körébe tartozóknak, amelyek az Alkotmány 70/F. § és 70/G. §-ának értelmezését, tartalommal való megtöltését végzik el. E tartalmi megközelítést támasztja alá az Ftv. 1. § (1) bekezdése is, amely szerint a törvény célja „a tanítás és a tanulás alkotmányos jogának érvényesüléséhez szükséges jogi garanciák megteremtése. A tanuláshoz való jog alapján a Magyar Köztársaság minden állampolgárának joga, hogy igénybe vegye a felsőoktatás által nyújtott szolgáltatásokat, feltéve, hogy képességei alkalmassá teszi a felsőfokú tanulmányokra”. A tanítás, a kutatás és a művészeti élet szabadsága a felsőoktatásban a felsőoktatási intézmények autonómiáján keresztül valósul meg. Nem vitás, hogy az intézményrendszer működését alapvetően határozza meg a tanuláshoz való jog és a tudományos és művészeti tevékenység szabad gyakorlásának biztosítása.

jai az intézmény tudományos közösségének, s nem vesznek részt az intézmény tudományos tevékenységében, ezért nem szükségszerűen rendelkeznek a tudomány mindennapi működésére vonatkozó ismerettel. Ennek hiányában pedig – állítja a köztársasági elnök – az irányító testület nem tekinthető olyan önkormányzati szervnek, amely a tudományos élet szabadságához való jog jogosultjai, a tudomány művelői számára az Alkotmány 70/G. §-ának megfelelő beleszólási jogot ad a tudomány művelését közvetlenül érintő kérdésekbe.

4.1.2 Az Alkotmánybíróóság gyakorlatában a felsőoktatási intézmények működése és autonómiája – ahogyan az fentebb látható volt – az Alkotmány 70/F. és 70/G. §-ával összefüggő szabályként szerepel, s ezzel a testület már több határozatában foglalkozott.²⁹ A felsőoktatási intézmények autonómiáját – az Alkotmánynak megfelelően – az Ftv. 1. §-a is deklarálja. Az Ftv. 1. § (1) bekezdése rendelkezik arról, hogy a „tanítás, a kutatás és a művészeti élet szabadsága a felsőoktatásban a felsőoktatási intézmények autonómiáján keresztül valósul meg”. Az Ftv. 1. §-ába foglalt intézményi autonómiával kapcsolatban a miniszteri indokolás az alábbiakat tartalmazza: „A művelődéshez való jog és az Alkotmány 70/G. §-a szerinti tanítás és tanulás szabadsága a tudományos és művészeti élet külső beavatkozástól való mentességének biztosításában, a tudományos, művészeti kérdéseknek a tudomány, illetve a művészeti ág művelői vagy ezek testületei általi értékelésében nyilvánul meg. Ezt a célt szolgálja a felsőoktatási intézmények számára biztosított intézményi autonómia, a függetlenség törvényi szintű garanciáinak megteremtése, az autonómia, a függetlenség céljának, tartalmának és korlátjainak meghatározása. (...) Ez az autonómia az oktatás, kutatás, az intézmény belső szervezetének kialakítása, a működtetés és gazdálkodás önállósága területén nyer értelmet, alanyai az intézmény, az oktató, a kutató, a hallgató, illetve ezek közössége. Az autonóm joggyakorlás egyéni vagy közösségi formája azonban nem sértheti más jogosultak ilyen igényét.”

4.1.3 A fentiek alapján tehát az Alkotmány 70/F. §-ába foglalt művelődéshez (oktatáshoz) való jog biztosítja a felsőoktatási intézmények létrehozását és működését, az Alkotmány 70/G. §-a pedig a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát garantálja. Az Alkotmánybíróóság megállapította, hogy az államot intézményvédelmi kötelesség terheli. (Az állam az objektív intézményvédelmi kötelességéből eredően „úgy alakítja ki az egyes alapjogok megvalósításához szükséges jogszabályi és szervezeti feltételeket, hogy mind a többi alapjoggal kapcsolatos, mind pedig egyéb alkotmányos feladataira is tekintettel legyen; az egyes jogok-

nak az egész rend szempontjából legkedvezőbb érvényesülését teszi lehetővé, s mindezzel az alapjogok összhangját is előmozdítja”.³⁰) A hivatkozott alapjogokkal összefüggésben az állam köteles gondoskodni olyan intézményekről, illetve megfelelő szervezeti szabályokról, amelyek a tudományos, oktatási és kutatási tevékenység szabad folytatását garantálják. A szabad tudományos tevékenység lényegét a tudományos értékrend külső befolyástól mentes érvényesülése jelenti. Az Alkotmánybíróóság szerint a tudományos minőség szabad meghatározása érdekében biztosítani kell a tudomány művelői önálló döntési jogát és függetlenségét, vagyis a tudomány autonómiáját.³¹ A tudomány autonómiája önkormányzati jogokon keresztül valósul meg, melyeket az állam intézményvédelmi kötelessége alapján létrehozandó felsőoktatási intézményeknek kell biztosítani. A tudományos, oktatási és kutatási tevékenység szabad művelésének ezért alapvető biztosítéka az önkormányzatisággal, autonómiával rendelkező felsőoktatási intézmények megteremtése. Az Alkotmánybíróóság szerint a felsőoktatási autonómia folytán a felsőoktatási intézmény a Kormánytól, az államigazgatástól önálló és független.³² Az önállóság és függetlenség azonban nem csak a szűk értelemben vett tudományos, oktatási és kutatási tevékenységre terjed ki, hiszen a tudomány autonómiájának biztosítása érdekében a felsőoktatási intézményt szerkezetalkítási, működési és gazdálkodási önállóság is megilleti. Az Alkotmánybíróóság szerint az intézményi autonómia alapján garantált a felsőoktatási intézmény szervezeti önállósága és önzagzatáshoz való joga.³³ Az önálló, vagyis autonóm működés úgy biztosítható, „ha törvény rögzíti a felsőoktatási intézményekre vonatkozó alapvető szabályokat, s az Országgyűlés határozza meg a felsőoktatási intézmények létét és működését érintő alapvető döntéseket (létrehozás, megszüntetés, felsőoktatási intézetek központi költségvetési támogatása stb.). Az országgyűlési döntés keretében pedig a felsőoktatási intézmény belső életét, szervezetét és működését a saját maga által elfogadott intézményi szabályzat állapítja meg. Ezekről a kérdésekről tehát az Országgyűlésen és a felsőoktatási intézményeken kívül más szervek és szervezetek nem dönthetnek”.³⁴ A felsőoktatási intézmény, mint minden autonómiával, vagyis önkormányzatisággal rendelkező intézmény, választott képviseleti szervvel, önkormányzattal kell, hogy rendelkezzen. Az érintettek joga az autonóm képviseleti szervek megalakítása, s ezek a szervek gyakorolhatják a felsőoktatási intézményt megillető önkormányzati jogköröket. A felsőoktatási autonómia hordozója, alanya a felsőoktatási intézmény, vagyis az oktatók, a tudományos kutatók és a hallgatók közössége.³⁵ Ezért az oktatók, tudomá-

a tudományos fokozatszerzés szabadságát és a tudományágak professzionalizációját veszélyezteti.¹⁷ Megjegyezte az Alkotmánybíróság, hogy a tudományterületek, tudományágak normatív módon történő meghatározása önmagában nem kifogásolható, biztosítani kell azonban az autonómia alanyai érdemi részvételét.¹⁸ Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az Alkotmány 35. § (1) f) pontjának értelmében a Kormány „meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztés állami feladatait, és biztosítja az ezek megvalósulásához szükséges feltételeket”. Ennek értelmében tehát a Kormánynak a doktori képzést érintő rendeletalkotása – ellentétben az Alkotmánybíróság álláspontjával – alkotmányossági szempontból nem kifogásolható.¹⁹

3. Az oktatók közalkalmazotti jogviszonyának életkori felső határa

Az Alkotmánybíróság indítvány alapján megvizsgálta az Ftv. azt a rendelkezését, amelynek értelmében „főiskolai tanári, egyetemi tanári, kutatóprofesszori, tudományos tanácsadói munkakörökben az oktató, illetve a kutató közalkalmazotti jogviszonyban hatvanötödik életéve után is foglalkoztatható, legfeljebb a hetvenedik életévének a betöltéséig”.²⁰ Megjegyzést érdemel, hogy az indítvány eredendően a régi Ftv. azonos megfogalmazású bekezdését támadta, ám annak időközben történt hatályvesztését észlelve az Alkotmánybíróság a hatályos Ftv. változatlan tartalmú rendelkezésével szemben folytatta le a vizsgálatot.²¹ Az indítvány szerint a megjelölt szabályok azáltal, hogy a köztisztviselői, illetőleg a közalkalmazotti jogviszonyuk a 65., illetőleg a 70. életévük betöltésével a törvény erejénél fogva megszűnik, sértik az Alkotmány 70/A. §-át és 70/B. § (1) bekezdését.²²

Az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdése szerint: „A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül”. Az Alkotmánybíróság már több határozatában foglalkozott az életkor, mint „egyéb helyzet” szerinti különbségtétel alkotmányos összefüggéseivel, olyan indítványok alapján, amelyek valamely életkor szerinti különbségtételnek az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésével való ellentétét állították. Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata szerint a törvényalkotó az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdés sérelme nélkül meghatározott tisztség, munkakör, foglalkozás tekintetében alsó és felső életkori határt írhat elő, aki ezt választja annak ezzel a feltétellel is számolnia kell.²³ A támadott rendelkezések nem tekinthetők indokolatlannak – a törvényes nyugdíjkorhatárt jelentősen meghaladják –, nem tekinthetők önkényesnek, hiszen az azonos szabályozási körbe tartozó személyekre egységesen, azonosan vonatkoznak, nem állnak ellentétben az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésében foglalt indokolatlan megkülönböztetés tilalmával, ezért az Alkotmánybíróság elutasította az indítványt.²⁴

zések nem tekinthetők indokolatlannak – a törvényes nyugdíjkorhatárt jelentősen meghaladják –, nem tekinthetők önkényesnek, hiszen az azonos szabályozási körbe tartozó személyekre egységesen, azonosan vonatkoznak, nem állnak ellentétben az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésében foglalt indokolatlan megkülönböztetés tilalmával, ezért az Alkotmánybíróság elutasította az indítványt.²⁴

4. Felsőoktatási intézmények autonómiája

4.1 A 41/2005. (X. 27.) AB határozatban az Alkotmánybíróság a köztársasági elnöknek az Országgyűlés által elfogadott, de még ki nem hirdetett törvény egyes rendelkezései alkotmányellenességének előzetes vizsgálatára benyújtott indítványa alapján megállapította, hogy a felsőoktatásról szóló, az Országgyűlés 2005. május 23-i ülésnapján elfogadott törvény számos rendelkezése alkotmányellenes.²⁵

4.1.1 A köztársasági elnök – az Alkotmány 70/G. §-ába foglalt tudományos élet szabadságával kapcsolatos, korábban tárgyalt alkotmánybíróági gyakorlathoz való hivatkozással – azt állította, hogy az állami felsőoktatási intézmények léte önmagában még az alapvető jog érvényesülését nem garantálja.²⁶ Álláspontja szerint a szabadságjog jogosultjai – a tudomány művelői – csak akkor tudják indokolatlan befolyástól mentesen folytatni tudományos tevékenységüket, ha azt a felsőoktatási intézmény szervezete, azon belül is a tudományt – kutatást és oktatást – közvetlenül érintő döntések meghozatalának rendre kellő módon biztosítja. Ennek megvalósulásához a felsőoktatási intézménynek a tudományos tevékenységgel közvetlenül összefüggő kérdésekben a végrehajtó hatalommal szemben autonómiával kell rendelkeznie. Ez pedig a kutatással és oktatással közvetlenül összefüggő kérdésekben feltételezi a tudományos élet szabadságához való jog jogosultjai, a tudomány művelőinek közössége önálló döntési jogát. A köztársasági elnök szerint ebben az értelemben tehát a tudományos élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát a felsőoktatási intézmények önkormányzata (autonómiája) valósítja meg.²⁷ Az autonómia hordozója a felsőoktatási intézmény. Ezt a logikát követve az Alkotmány 70/G. §-ából következő intézményvédelmi kötelezettségbe ütközik a felsőoktatási intézmény autonómiájának olyan korlátozása, amely által a tudomány művelésével közvetlenül összefüggő kérdések eldöntése kikerül annak a közösségnek a kezéből, melyet az adott felsőoktatási intézményben a tudományos élet szabadsága jogosultjai alkotnak. Tekintettel arra, hogy a vonatkozó törvényi rendelkezések²⁸ által létrehozni szándékozott irányító testület tagjai nem állnak jogviszonyban a felsőoktatási intézménnyel, nem tag-

a felsőoktatás egységesítése, az oklevél kibocsátásának alapjául szolgáló képzés alapkövetelményeinek biztosítása érdekében – korlátozhatja és korlátozza is”.⁴¹ A törvényhozónak jogában áll tehát az intézmények belső struktúrájának alapelemeit is meghatározni, ami azt jelenti, hogy az e téren megmutatózó állami beavatkozás nem értékelhető az intézményi autonómia sérelmeként.⁴²

A gazdasági önállósággal kapcsolatban – amely lényeges eleme az intézményi autonómiának – Kiss László megjegyezte, „hogy az államnak joga és egyben kötelessége is arra törekedni, hogy a felsőoktatási intézményrendszer „működőképes” legyen. Ennek érdekében önmagában nem alkotmányellenes az, ha a jelenleginél hatékonyabbnak tűnő, új szervezetet hoz létre. Kötelessége viszont az, hogy az új szervezetet úgy helyezze el a felsőoktatás (irányító) szervezetrendszerében, hogy azzal ne sértse meg az Alkotmány 70/F. és 70/G. §-ában foglalt rendelkezést”.⁴³ Egy új szervezet alkotmányosságának, alkotmányellenességének voltát nem pusztá léte, hanem az dönti el, hogy a neki szánt hatáskörök nem lehetetlenítik-e el az intézményi testületek Alkotmányban biztosított szerepkörének érvényesülését. Erre pedig – Kiss László szerint – a választ csak az indítvánnyal támadott rendelkezések egyenkénti vizsgálatával lehet megadni. Az állam mindezek mellett „jogosult a képzés alapvető rendjét is meghatározni. Fenntartóként (törvényi szabályozásban rögzítve) akár akként is differenciálhat, hogy milyen képzéseket támogat (sőt preferál), s melyeket hagy szabadon, az intézményekre bízva, beleértve azok intézmények általi finanszírozását is”.⁴⁴ E jogkörének – fenntartó általi – gyakorlása nem sérti az Alkotmány 70/F. §-át sem, ellenkezőleg ez éppen ebből fakadó kötelezettsége. A felsőfokú oktatási intézményekben egyidejűleg kell biztosítani egyfelől a tudományos kutatás szabadságát, a tanszabadságot, a tanítás szabadságát, másfelől az állampolgárok művelődéshez való jogát, e jogának érvényesülési feltételeit. Az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdése szerint az állampolgárok számára képességeik alapján hozzáférhetővé kell tenni a felsőfokú oktatásban való részvételt. Ebből következik az állam kötelessége az Alkotmány 70/F. § (2) bekezdésének megfelelő felsőfokú intézményrendszer működtetésére (anyagi stb. feltételei biztosítására), ugyanakkor – ebből fakadóan – az állam joga a felsőfokú intézmények működési rendjének a kialakítása. Ebben az összefüggésben a felsőfokú intézmények nem rendelkeznek teljes autonómiával, ebből az aspektusból az állam – a művelődéshez való jog érvényesítéséhez szükséges mértékben és módon – beavatkozhat a felsőfokú oktatási intézmények felépítésébe, szervezetébe, működési rendjébe, a képzés struktúrájába.⁴⁵

4.2 A 39/2006. (IX. 27.) AB határozatban az Alkotmánybíróság a köztársasági elnöknek az Országgyűlés által elfogadott, de még ki nem hirdetett törvény rendelkezése alkotmányellenességének előzetes vizsgálatára benyújtott indítványa alapján megállapította, hogy az Ftv. módosításáról szóló, az Országgyűlés 2006. július 24-i ülésnapján elfogadott törvény (a továbbiakban: Ftv mód.) részben alkotmányellenes, mert „egy felsőoktatási önkormányzati szervnek nem minősülő testület számára teszi lehetővé a felsőoktatási intézmények autonómiája által védett döntések meghozatalának megakadályozását”.⁴⁶

4.2.1 A köztársasági elnök kifejtette, hogy az Ftv mód. által létrehozni kívánt „gazdasági tanács” nem tekinthető a felsőoktatási intézmény autonóm képviselői szervének.⁴⁷ Ez következik abból, hogy a gazdasági tanácsban az oktatási és kulturális miniszter által delegált tagok szavazati joggal bírnak. Ezen túlmenően a gazdasági tanács csak egyetlen tagjánál feltétel a felsőoktatási intézmény oktatási, tudományos, kutatási, művészeti tevékenységének megfelelő felsőfokú végzettség.⁴⁸ A köztársasági elnök – korábbi alkotmánybíróági határozatokra figyelemmel – azt állította, hogy „a gazdasági tanács egyetértési joga alá rendelt döntések a felsőoktatási intézmény autonómiájával védett tudományos, oktatási és kutatási tevékenységét érintő, alapvető döntések”.⁴⁹ A köztársasági elnök az alkotmányellenesség előzetes vizsgálatát ténylegesen az Ftv mód. 2. § (1) bekezdésének azzal a részével kapcsolatban kezdeményezte, mely az Ftv. 25. § (1) bekezdésének a) pontja helyébe egy új rendelkezést iktatott. Ennek értelmében a rektor az Ftv mód. 2. § (1) bekezdése szerinti, autonóm döntések elfogadására irányuló előterjesztéseit csak a gazdasági tanács egyetértésével nyújthatja be a szenátusnak. A rektor kezdeményezési joga kizárólagos, hiszen az Ftv. szabályai az Ftv mód. 2. § (1) bekezdése szerinti tárgykörökben a rektoron kívül más szervnek vagy személynek kezdeményezési jogosultságot nem biztosítanak.

4.2.2 A felsőoktatási intézmény autonóm képviselői szervének nem minősülő gazdasági tanács egyetértési joga az Alkotmánybíróság szerint megbéníthatja a rektor, vagyis az egyik felsőoktatási önkormányzati szerv kizárólagos kezdeményezési jogát.⁵⁰ Az egyetértési jog arra ad felhatalmazást, hogy a gazdasági tanács a rektori kezdeményezést akár pusztán gazdaságossági szempontok alapján is meggátolhassa, s így a tudományos minőség érvényesülését esetlegesen megakadályozza. A rektori kezdeményezés megakadályozásán keresztül tehát a gazdasági tanács közvetve ellehetetleníti a szenátus döntéshozatalát is.⁵¹ Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a gazdasági tanács számára a szenátusi döntéshozatal rektori kezdeményezéséhez biztosított előzetes

nyos kutatók, hallgatók részvételét biztosítani kell az autonóm képviseleti szervezetekben és az autonómiából eredő önkormányzati jogosultságok gyakorlásában. Ebbe a tevékenységbe az oktatókon, tudományos kutatókon és hallgatókon kívül külső szakembereket, az alapító, a fenntartó szervezet képviselőjét is be lehet vonni, de csak a felsőoktatási intézmény autonómiájának biztosítása mellett.

4.1.4 Az intézményi autonómiához hozzátartozik a gazdálkodási autonómia is.³⁶ Ennek megfelelően a felsőoktatási intézmény – a törvény keretei között – megállapíthatja a saját költségvetését, illetve a pénzeszközeivel önállóan gazdálkodhat. A szabad tudományos, oktatási és kutatási tevékenység folytatásának biztosítója a felsőoktatási intézmény állami támogatása. A felsőoktatási intézmény autonóm működését nem veszélyeztetve a jogalkotó jogosult az állami támogatást úgy meghatározni, hogy a felsőoktatási eszközök elosztásánál a tudomány szempontjainak megfelelő teljesítménykritériumok érvényesüljenek.

Az Alkotmánybíróságnak az autonómia, az autonómiával rendelkező szervek védelmében Alkotmányból származó feladata van (pl.: az önkormányzatokat, korábban a felsőoktatási intézményeket, szakmai kamarákat illetően). Az Alkotmánybíróság az autonómia, illetve az önkormányzati jogok korlátozásának alkotmányos terjedelmét a helyi önkormányzatok kapcsán korábban részletekbe menően már vizsgálta. Bár a helyi önkormányzatok, mint területi alapon létrehozott autonóm szervezetek és a felsőoktatási intézmények, mint autonóm közintézetek között számos eltérés van, de az autonómiával (önkormányzatisággal) összefüggő megállapítások a felsőoktatási intézmények vonatkozásában is alkalmazhatók. Ennek alapján „nem tekinthető alkotmányosnak az a törvényi szabályozás, amely az önkormányzatok szervezetét olyan módon szabályozza, hogy az a szervezet alakításához való jog lényeges tartalmát korlátozza, az önkormányzati jog tartalmának kiüresedéséhez, annak tényleges elvonásához vezet, kizárja azt, hogy az önkormányzat önálló felelősséggel döntsön a saját szervezetének kérdéseiben”.³⁷ Ennek megfelelően a felsőoktatási intézmény autonóm működését az Alkotmánybíróság alkotmányos értéknek ismerte el, védelmét az Alkotmánybíróság eddigi határozatai is megalapozzák. Az Alkotmány által biztosított és az Alkotmánybíróság által védett autonómia azonban nem zárja ki az autonóm jogkörök megengedett törvényi korlátozását. A korlátozásnál figyelembe kell venni az Alkotmányban és az Alkotmánybíróság korábbi határozataiban foglaltakat. Nem alkotmányellenes a felsőoktatási intézmények tudományos, oktatási tevékenységeinek gazdaságossági és szervezeti racionalizálási szempontok alapján való ellenőrzése,

gazdaságossági követelmények előírása a fenntartó részéről, a költségvetési eszközök és juttatások teljesítményhez kötött biztosítása. Nem alkotmányellenes továbbá az intézmény működéséhez, tudományos, kutatási és oktatási feladatainak ellátásához szükséges alapot meghaladó költségvetési támogatások – előre pontosan meghatározott, a tudomány szempontjainak megfelelő – teljesítménykritériumok szerinti elosztása sem.

Az Alkotmánybíróság teljes ülésének határozata szerint azonban az irányító testület – amelynek hatáskörei tekintetében az alkotmányellenesség megállapítását kérte a köztársasági elnök – helyzetét és összetételét tekintve nem a felsőoktatási intézmény önkormányzati szerve. A felsőoktatási intézményektől ily módon idegen irányító testületet nem lehet felhatalmazni a felsőoktatási intézmény autonómiájával védett, az intézményi autonómia hordozói számára biztosított önkormányzati jogosultságok gyakorlására, mert ez az autonómia elvonását jelentené.

Kifejtette ugyanakkor az Alkotmánybíróság, hogy a gazdaságos működésre törekvés, a felsőoktatási intézmény teljesítményelvű értékelése önmagában nem alkotmányellenes, „a felsőoktatási intézménytől idegen szervezet azonban a teljesítmény értékelésén keresztül az alapjogokból eredő feladatot ellátó felsőoktatási intézmény önkormányzati jogköreit nem gyakorolhatja. A teljesítményértékelésnél egyébként sem szabad pusztán hasznossági és célszerűségi szempontokat, bizonytalan és meg nem ismerhető kritériumokat figyelembe venni, mert ez a felsőoktatási autonómia kiüresítését jelenti”.³⁸ Az Alkotmánybíróság hivatkozott 861/B/1996. AB határozata szerint a felsőoktatási intézmény autonómiáját megtestesítő személyi kör: az oktatók, a tudományos kutatók és a hallgatók közössége,³⁹ a teljes ülés szerint pedig kizárólag az autonómia alanyai gyakorolhatják az intézményi autonómiából származó önkormányzati jogokat.

4.1.5 A határozathoz különvéleményt csatoló Kiss László alkotmánybíró kifejtette, hogy az indítványokban felvetett alkotmányossági aggályok elemzésénél elengedhetetlennek látta volna az önkormányzatiság (autonómia) meghatározó elemeinek számbavételét, s velük kapcsolatban annak vizsgálatát, hol húzódnak, hol húzódhatnak az állami beavatkozás határai.⁴⁰ Álláspontja szerint az Alkotmánybíróság 870/B/1997. AB határozatában foglaltakkal ütközik az a – többségi határozatban megjelenő – fel fogás, amelyik nem ismeri el az autonómiát korlátozó rendeleti szabályozás alkotmányosságát. A hivatkozott határozat egyértelmű ebben a kérdésben: „(...) az intézményi autonómia nem korlátlan, a törvénnyel vagy annak felhatalmazása alapján kibocsátott más jogszabályokkal, azt közérdekből – például

rét ügyben nem mutatható ki az *Ádám Antal* által ezakt módon megfogalmazott „lehetőség és szükségesség”. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy az Alkotmánybíróság tagjai többségének kicserélődésével a testület többségi véleménye az adott kérdésben gyökeresen megváltozott. *Tilk Péter* ezzel kapcsolatosan megjegyzi, hogy „az alkotmánybírák lelkiismerete szerinti véleményalakítás a véleménynyilvánítás szabadságának egyik speciális csoportja, az alkotmánybírák tekintetében érvényesülő válfaja”.⁶² Ennek lehetőségét elismerve is fennáll azonban az indokolás követelménye; sőt, nézetem szerint nem csupán a konkrét döntés indokolásának általános kötelezettsége, hanem olyan érvrendszer megfogalmazásának szükségessége is, hogy korábbi döntéseit miért hagyta figyelmen kívül a testület. Ezzel – álláspontom szerint – az Alkotmánybíróság jelen ügyben (ügyekben) adós maradt.

III. Összegző megállapítások

1. Az Alkotmánybíróság felsőoktatási joggal kapcsolatos határozatainak tematikus áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a testület ez irányú gyakorlata számos nagy jelentőségű – nemegyszer alkotmányos követelmény formájában megfogalmazott – tézissel gazdagította a magyar közjogi rendszert, ezen belül pedig a felsőoktatási jogot. A kutatás eredményeképpen felszínre kerültek a felsőoktatási jog legfontosabb kérdései, amelyek napjainkban is foglalkoztatják a joganyaggal foglalkozókat, tágabb értelemben pedig az egész felsőoktatási szférát (legaktuálisabb módon utalva itt a tandíj-kérdésre⁶³).

Az Alkotmánybíróság – határozatainak útján – részletesen kibontotta az Alkotmány 70/F. § és 70/G. §-ainak tartalmát. A – leendő – alkotmányozás szempontjából ez annak lehetőségét és szükségességét is jelenti, hogy a testület határozatainak nyomán pontosításra kerüljenek az Alkotmány vonatkozó rendelkezései.⁶⁴

2. Az Ftv. megalkotásakor a jogalkotó jórészt hasznosította az elfogadás időpontjáig napvilágot látott alkotmánybíróági döntésekben foglaltakat, ám az ezt követő előzetes normakontroll-eljárások következtében az eredeti jogalkotói szándékhoz képest „felpuhult” törvény a későbbiekben még számos szakmai vita – és ennek folyamányaként újabb alkotmánybíróági eljárás – forrása lehet, amelyhez a kiindulópontot – vélhetően – a fentiekben kritizált autonómia-határozatok jelenthetik.

3. A két újabb autonómia-határozat – a 41/2005. (X.27.) AB határozat, illetőleg a 39/2006. (IX. 27.) AB határozat – vizsgálatát követően megállapít-

ható, hogy a jogalkotó az alkotmányosság határait feszegető módon igyekszik (igyekezett) az Alkotmánybíróság által meghatározott értelmezési tartományon belül alakítani a felsőoktatás jogi szabályozását. Ennek oka elsősorban az, hogy a jogalkotó által elérni kívánt változások nem állták ki az alkotmányosság próbáját, ám a jogalkotó továbbra is kiktartott eredeti elképzelése mellett. Az ismételt alkotmánybíróági eljárásnak számos következménye lett.

3.1 A testület 39/2006. (IX. 27.) AB határozatával megszüldött a 41/2005. (X.27.) AB határozatában újdonságszerűen megfogalmazott autonómia-felfogását, ami leendő döntéseinek tekintetében valószínűsíti a kialakult gyakorlat folytatását. Ez annál is inkább hátrányosnak minősíthető, mert az alaptétel olyan felfogásra épít, amely napjaink felsőoktatási szférájának tekintetében egyre kevésbé tűnik tarthatónak. A többségi határozat azt a nosztalgikus autonómiaképet tükrözi, amely összetéveszti az önigazgatást a teljes szabadsággal, ami a jelenlegi társadalmi feltételek között legalábbis illuzórikus elképzelés.⁶⁵

3.2 A tanulmányban részletesen nem tárgyalt konkrét kérdésben – a gazdasági tanácsok felállításának tekintetében – „öszvérmegoldás” született, amely tovább nehezítette a kor követelményeihez egyébként is nehezen alkalmazkodó, körülményes igazgatás jellemezte felsőoktatási intézmények számára a lendületes fejlődéshez elengedhetetlen szervezeti reformok véghezvitelét. Azáltal, hogy az Alkotmánybíróság az intézményi autonómia védelmének érdekében keresztülhúzta a jogalkotó számításait, fennáll a veszélye annak, hogy az oly nagyon védeni kívánt autonómia önmaga áldozatává válik, hiszen a felsőoktatási intézmények önigazgató képessége napjainkban jelentős deficittel küszködik.

Jegyzetek

¹ Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybíróági határozatokról, *Jura* 2007. 2. sz. 189–199. o.

² Lásd erről bővebben: Kocsis, i. m. 189. o.

³ 35/1995. (VI. 2.) AB határozat, ABH 1995. 163, 166; idézi: Chronowski Nóra–Drinóczi Tímea–Petretei József–Tilk Péter–Zeller Judit: *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs* 2006. 581. o.

⁴ Az 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról.

⁵ Ezt az időszakot megelőzően érdemi felsőoktatási AB-gyakorlatról nem beszélhetünk.

⁶ A 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról.

⁷ 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 587

⁸ Ennek elemzéséről lásd Kocsis, i. m. 193. o.

⁹ 375/B/2001. AB határozat, ABH 2004, 1527, 1530.

¹⁰ 28/2005. (VII. 14.) AB határozat, ABH 2005, 290, 302.

¹¹ 28/2005. (VII. 14.) AB határozat, ABH 2005, 290, 302.

¹² 28/2005. (VII. 14.) AB határozat, ABH 2005, 290, 290.

¹³ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 480.

¹⁴ <http://www.keh.hu/keh/ab.html>

¹⁵ <http://www.keh.hu/keh/ab.html>

¹⁶ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 177, 182. Ennek elemzéséről lásd Kocsis, i. m. 191. o.

¹⁷ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 480.

egyetértési jog alkalmas arra, hogy a felsőoktatási önkormányzati szervek működését, az autonóm döntéshozatalt megakadályozza. Az Alkotmánybíróság szerint a felsőoktatási autonómiába tartozó önkormányzati jogok szabad gyakorlásának megakadályozása a felsőoktatási intézmény önállóságának és függetlenségének korlátozását, megszünetését jelentheti, s a felsőoktatási autonómia sérelmét vonja maga után, ezért a tervezett szabályozás ellentétes az Alkotmány 70/F. és 70/G. §-aival.⁵²

4.2.3 A határozathoz fűzött különvéleményében Kiss László alkotmánybíró kifejtette, hogy – álláspontja szerint – nincs alkotmányos alap arra, hogy a hivatkozott rendelkezések közvetlenül kapcsolatba hozhatóak legyen a felsőoktatási intézmény autonóm működésével (s vele együtt a tudomány szabad művelésével).⁵³ Véleménye szerint a magyar állam is levonhatja annak szervezeti konzekvenciáit (akár új, eddig ismeretlen típusú szervezetek létrehozásával is), hogy jelenleg pusztán a kollegialitás alapelvén működő javarészt a menedzsmentben járatlan laikusok vezette igazgatás jellemzi a felsőoktatást.⁵⁴ Felfogása szerint erre szolgál a rendszerbe állított gazdasági tanács, amely összetételénél fogva nem minősíthető „külső” szervnek, amiként azt a többségi határozat indokolása állítja. A többségi határozat a gazdasági tanács egyetértési jogának – differenciálatlan – alkotmányellenessé nyilvánításával „megszabadította a felsőoktatási intézményeket a szervezetektől, s gyakorlatilag az autonómia biztosítására hivatkozással olyan függetlenséget teremtett a fenntartó-finanszírozó államtól, amelyhez fogható még egy nem található a magyar igazgatási és intézményi rendszerben” – írja Kiss László. Ebben a konstrukcióban a fenntartó államnak csak a finanszírozás kötelezettsége marad: az általa nyújtott források felhasználásához azonban már nincs köze. Álláspontja szerint szükségesnek látszott volna, hogy a többségi határozat egyértelműen tisztázza: végül is a felsőoktatási intézményekben ki az „autonóm”? „Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatának értelmében ugyanis nem a szenátus, nem a rektor az autonóm, hanem maga a felsőoktatási intézmény”.⁵⁵ Következésképpen fontos elvi kérdés az, hogy amikor a felsőoktatási intézmény egyes szervei (rektor, gazdasági tanács) meghatározott ügyekben csak egyetértésben járhatnak el, akkor az egyetértési jog sérti-e általában magának az intézménynek az autonómiáját? A köztársasági elnöki indítványnak – álláspontja szerint – ez a lényegi tartalma. Válasza pedig az, hogy az autonómiát élvező intézmény egyes szerveinek meghatározott ügyekben való egyetértési joga az intézmény autonómiáját a maga általánosságában még nem sérti.

4.3 Az Alkotmánybíróság teljes ülése e két határo-

zatában karakteresen megfogalmazta a felsőoktatási intézmények autonómiájával kapcsolatos álláspontját, amely – megítélésem szerint – szinte teljes mértékben függetleníti az intézményeket az alapítói és fenntartói jogokat különböző szervein keresztül gyakorló államtól. Úgy vélem, hogy a teljes ülés határozataiban anélkül tért el a korábbi gyakorlatából megismert állásponttól, hogy annak kellő indoklását adta volna. Korábbi határozataiban⁵⁶ ugyanis kifejtette, hogy „a felsőfokú oktatási intézmények működőképessége az Alkotmány és az állam által védett értéknek minősül (...) a felsőoktatási intézmények működőképességének fenntartásához az államnak jogában áll a képesség és alkalmasság szintjéhez igazodó feltételekről rendelkezni”.⁵⁷ Ez az állítás kifejezi, hogy a felsőoktatási intézmények autonómiája messze nem korlátlan, hiszen a cél, aminek érdekében e kiváltsággal az intézmények rendelkeznek, nem lehet maga az autonómia; az öngazgatás joga csupán eszköz az Alkotmányban rögzített jogok érvényesíthetőségéhez, és kizárólag akkor funkcionál, ha a fenntartó működő autonómiát biztosít, és – amennyiben szükséges – megvan a lehetősége arra, hogy az öngazgatás eszközének fenntartása érdekében korlátozza a felsőoktatási intézmény önállóságát. Ez annál is inkább igaz, hiszen az autonómia biztosítása alapvető jogok garanciájaként is felfogható.⁵⁸ „A működési autonómia két alkotmányi alapjog garanciáját jelenti: a tanszabadságét és a tudomány (művészetek) szabadságáét, amelyek a felsőoktatásban összefonódva, akadémiai szabadságként jelennek meg. (...) Az ettől eltérő szabályozás (...) kiüresítené a tudományos (és művészeti) élet szabadságához való jogot”.⁵⁹ Az államnak az Alkotmány 70/F. §-a szerint kötelessége felsőfokú oktatást biztosító intézményrendszer fenntartása, ugyanakkor ebből fakadó joga a felsőfokú intézmények működési rendjének a kialakítása. A felsőfokú intézmények nem rendelkeznek teljes autonómiával, ebből az aspektusból az állam – a művelődéshez való jog érvényesítéséhez szükséges mértékben és módon – beavatkozhat a felsőfokú oktatási intézmények felépítésébe, szervezetébe, működési rendjébe, a képzés struktúrájába.⁶⁰ „Az alkotmánybíróági döntések kötelező ereje és dogmatikai meggyőző hatása közötti megkülönböztetés magában rejtje annak lehetőségét és szükségességét is, hogy tartalmasabb, koherensebb, korszerűbb, alkotmányosabb érveléssel – esetleg a megalapozott kritikák hatására – az alkotmánybíróóság megváltoztatja korábbi döntését” – vallja Ádám Antal.⁶¹ Az Alkotmánybíróságnak tehát megvan az elvi lehetősége arra, hogy korábbi álláspontjától „ellépve”, megfelelő érvrendszer felvonultatásával a korábbihoz képest merőben eltérő tartalmú döntést hozzon. Úgy vélem azonban, hogy a konk-

határozat, ABH 1995, 163, 166.) Más határozatában kiemelte az Alkotmánybíróság, hogy az „oktatáshoz való jog részeként a felsőfokú tanulmányok folytatásához való jog gyakorlása (...) csak úgy biztosítható, ha az állam megteremti a felsőfokú tanulmányok folytatásának a feltételeit.” (51/2004. (XII. 8.) AB határozat, ABH 2004, 679, 686.) Később a felsőoktatási intézmények önkormányzatát (autonómiáját) az Alkotmánybíróság a régi Ftv. rendelkezéseivel összefüggésben vizsgálta: „Az Alkotmány 70/G. § (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos élet szabadságát, valamint a tanszabadságot és a tanítás szabadságát. Ezt a szabadságot valószínűleg meg a felsőoktatási intézmények önkormányzata (autonómiája), amelyet a [régii Ftv.] negyedik része fejt ki. A [régii Ftv.] 64. §-a szerint a felsőoktatási intézmény dönt minden olyan intézményi ügyben, amelyet törvény vagy felhatalmazása alapján más jogszabály nem utal állami vagy helyi önkormányzati hatáskörbe. A [régii Ftv.] 65. § (1) bekezdése szerint az állam a felsőoktatással kapcsolatos feladatait a felsőoktatási intézményeknek az Alkotmányban és e törvényben szabályozott jogai, kötelezettségei és hatáskörei területén tartásával látja el. Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a felsőoktatási intézmény autonóm döntésére tartozó ügyekben az egyetem és a főiskolák nem minősülnek a Kormány által irányított szervnek.” (40/1995. (VI. 15.) AB határozat, ABH 1995, 170, 172.) Az intézményi autonómia hordozóival kapcsolatban az Alkotmánybíróság kifejtette: „Az Ftv. 32. § (1) bekezdése ugyanis nem szűkíti le a tudományos élet szabadságához fűződő jogosultságok kedvezményezetti körét az egyetemi tanárookra, ellenkezőleg; azt kifejezetten az egyetemi autonómiát megtestesítő személyi körre terjeszti ki (»A felsőoktatási intézmények az oktatók, a tudományos kutatók és a hallgatók számára biztosítják az oktatás, a tudományos kutatás, a művészi alkotó tevékenység és a tanulás szabadságát.«). Az autonómia hordozója pedig az intézmény, az egyetem; ennek adja meg az Ftv. az önkormányzati jogokat, vele szemben merül fel az az elvárás, hogy a tanszabadság letéteményese legyen, s biztosítékot jelentsen a tudományos kutatás szabadságának érvényesítéséhez is.” (861/B/1996. AB határozat, ABH 1998, 650, 654.)

³⁰ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 302–303.

³¹ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 474.

³² 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 474.

³³ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 474.

³⁴ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 474.

³⁵ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 474.

³⁶ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 475.

³⁷ 1/1993. (I. 13.) AB határozat, ABH 1993, 27, 28–29.

³⁸ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 479.

³⁹ ABH 1998, 650, 654.

⁴⁰ Lásd erről bővebben Kiss László alkotmánybírónak a 41/2005. (X. 27.) AB határozathoz csatolt különvéleményét. ABH 2005, 459, 489.

⁴¹ ABH 1999, 611, 613. Idézi Kocsis, i. m. 192. o.

⁴² 870/B/1997. AB határozat, ABH 1999, 611, 613. Idézi Kocsis, i. m. 192. o.

⁴³ A német Alkotmánybíróság 1/BvR 911/00, 2004. 10. 26. számú határozata is a megfelelő helyén kezeli az ilyen intézményeket: „Annak biztosítására, hogy a felsőoktatási intézmények szervezetét érintő döntések tudományos szempontból megfelelőek legyenek, szükséges a tudományos tevékenységet végzők részvétele; e közreműködésnek nem kell minden esetben a hagyományos értelemben vett önkormányzatiság jegyében zajlania. A felsőoktatás intézményén kívüli szervezetek is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy egyfelől az állami irányítást a tudomány szabadsága védelmében korlátozzák, másfelől szembeszálljanak a *status quo* érdekek tiszta „önkormányzati modellbeli rögzülésének veszélyével”. Ennek jegyében hangsúlyozta: „A jogalkotó sem a fennálló felsőoktatási struktúrákhoz, sem ezek egyes elemeihez nincs kötve. Nem

csupán új modelleket és irányítási technikákat fejleszthet és próbálhat ki (vö. BVerf.GE 47, 37<404>: tudománymenedzsment), hanem egyenesen köteles az eddigi szervezeti formák kritikai megközelítésére és korszerűsítésére. (vö. BVerf.GE 35, 79<117> alkotmánybírói állásfoglalás.” Idézi Kiss László alkotmánybíró a 41/2005. (X. 27.) AB határozathoz csatolt különvéleménye, ABH 2005, 459, 497.

⁴⁴ Kiss László alkotmánybíró különvéleménye a 41/2005. (X. 27.) AB határozathoz, ABH 2005, 459, 498.

⁴⁵ Kiss László alkotmánybíró különvéleménye a 41/2005. (X. 27.) AB határozathoz, ABH 2005, 459, 498.

⁴⁶ 39/2006. (IX. 27.) AB határozat, ABH 2006, 498, 498–499.

⁴⁷ http://www.keh.hu/admin/data/00000003/_fix/00000000/_fix/00000002/_fix/00000000/_file/20060802_AB_inditvany_felsooktatasi_torveny.pdf 2008. 02. 01.

⁴⁸ http://www.keh.hu/admin/data/00000003/_fix/00000000/_fix/00000002/_fix/00000000/_file/20060802_AB_inditvany_felsooktatasi_torveny.pdf 2008. 02. 01.

⁴⁹ http://www.keh.hu/admin/data/00000003/_fix/00000000/_fix/00000002/_fix/00000000/_file/20060802_AB_inditvany_felsooktatasi_torveny.pdf 2008. 02. 01.

⁵⁰ 39/2006. (IX. 27.) AB határozat, ABH 2006, 498, 504.

⁵¹ 39/2006. (IX. 27.) AB határozat, ABH 2006, 498, 505.

⁵² 39/2006. (IX. 27.) AB határozat, ABH 2006, 498, 505.

⁵³ Kiss László alkotmánybíró különvéleménye a 39/2006. (IX. 27.) AB határozathoz, ABH 2006, 498, 507.

⁵⁴ Kiss László alkotmánybíró különvéleménye a 39/2006. (IX. 27.) AB határozathoz, ABH 2006, 498, 508.

⁵⁵ Ennek igazolására lásd elsősorban a 861/B/1996. AB határozatot: „Az autonómia hordozója pedig maga az intézmény, az egyetem, (...) vele szemben merül fel az az elvárás, hogy a tanszabadság letéteményese legyen, s biztosítékot jelentsen a tudományos kutatás szabadságának érvényesítéséhez is.” (ABH 1998, 650, 654.) Kiss László alkotmánybíró különvéleménye a 39/2006. (IX. 27.) AB határozathoz, ABH 2006, 498, 508. illetőleg Kocsis, i. m. 191. o.

⁵⁶ Ezek elemzésének tekintetében lásd Kocsis, i. m.

⁵⁷ 35/1995. (VI. 2.) AB határozat, idézi Kocsis, i. m. 194. o.

⁵⁸ Lásd erről bővebben Chronowski Nóra–Drinóczi Tímea–Petrétei József–Tilk Péter–Zeller Judit: i. m.: „A felsőoktatási autonómia azért érdemel külön kiemelését a tanszabadság részjogosítványai közül, mert szoros kapcsolatban áll a tudomány szabadságával, sőt a tudomány szabadsága érvényesülésének alapvető intézményi feltétele és biztosítéka”.

⁵⁹ Chronowski Nóra: A felsőoktatási autonómia „igazi tartalma”. Élet és Irodalom 2007. 21. sz.

⁶⁰ Lásd erről bővebben Kiss László alkotmánybíró különvéleményét a 41/2005. (X. 27.) AB határozathoz.

⁶¹ Ádám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás, Osiris Kiadó, Budapest 1998. 197. o.

⁶² Tilk Péter: Az Alkotmánybíróság hatásköre és működése, PTE ÁJK, Pécs 2005. 385–386. o. Tilk Péter megjegyzi, hogy a magyar Alkotmánybíróság gyakorlata szerint „a tanácsban eljáró, a határozathozatalnál kisebbségben maradt bírónak a különvélemény megfogalmazásához való joga és a véleménynyilvánítási szabadsága között nincs összefüggés”. 385/B/1999. AB határozat, ABH 2002, 982, 984. Idézi Tilk, uo.

⁶³ A témában tartandó népszavazással és a téma alkotmányjogi megközelítésével kapcsolatosan lásd. Chronowski Nóra–Kocsis Miklós: Mire jó a népszavazás? (A közvetlen hatalomgyakorlatot alkotmányjogi buktatói) De Jure 2007. 5. szám 16–21. o. illetve Chronowski Nóra–Kocsis Miklós: Az OVB és az AB (több mint hétszer) a népszavazásról. Jogtudományi Közöny 2007. 9. szám 371–383. o. valamint Kocsis Miklós: A tandíjviták alkotmányjogi háttértörténetéről, De Jure 2007. 12. sz.

⁶⁴ Jelen tanulmánynak – tartalmi keretek okán – nem tárgya az Alkotmány megszövegezésének kérdése, amely kérdésnek a jövőben önálló tanulmányt kívánok szentelni.

⁶⁵ A témában lásd Barakonyi Károly: Rendszerváltás a

¹⁸ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459, 480-481.

¹⁹ A gondolat felvetéséért Ádám Antalnak tartozom köszönettel.

²⁰ Ftv. 91. § (1) bekezdés b) pont

²¹ Az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint, amennyiben a támadott rendelkezést az új jogszabály azonosan tartalmazza, akkor az alkotmányossági vizsgálatot az új jogszabály tekintetében végzi el. Lásd erről többek között: 137/B/1991. AB határozat, ABH 1992, 456, 457, illetve 766/B/2002. AB határozat, ABH 2004, 1664-1674.

²² A 276/B/2003. AB határozattal (ABH 2005, 1159-1163.) elbírált ügyben az indítványozó az Alkotmány 70/B. § (1) bekezdésének a sérelmét állította. A tárgyalat ugyancsak hivatkozik az Alkotmány 70/B. § (1) bekezdésének a sérelmére, ebben az összefüggésben tehát „ítélt dolognak” minősül. Az indítvány azonban az Alkotmány 70/B. § (1) bekezdésén túl az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésének a sérelmét is állítja e tekintetben tehát az Alkotmánybírósnak le kellett folytatnia a vizsgálatot.

²³ Az Alkotmánybíróság az 1596/B/1990. AB határozattal elutasította azt az indítványt, amely az Alkotmánybírósról szóló 1989. évi XXXII. törvény 15. § (1) bekezdés a) pontja – az Alkotmánybírószágban betöltött tagság megszűnik a 70. életév betöltésével – alkotmányellenességét állította. ABH 1991, 615-616.

Az 1350/B/1992. AB határozat elutasította azt az indítványt, amely az Alkotmánybírósról szóló 1989. évi XXXII. törvény 5. § (1) bekezdése azt a részét támadta, amely szerint az Alkotmánybírószág tagjává olyan magyar állampolgár választható, aki a 45. életévét betöltötte. ABH 1993, 619-621.

A 857/B/1994. AB határozat a régi Ftv. 63. § (4) bekezdés utolsó fordulatában foglalt rendelkezést – „a szervezeti egység vezetését hatvanöt év feletti személy nem láthatja el” – nem találta alkotmányellenesnek. „Ez az életkori korlát a tanszékvezetői, intézetigazgatói stb. tisztségek betöltésére vonatkozik. A tisztségek betöltésére engedélyezett életkor a jelenlegi törvényes nyugdíjkorhatárt évekkal meghaladja, ezért az életkori korlát nem tekinthető önkényes és indokolatlan feltételnek, nem sérti az emberi méltósághoz való jogot és ennek folytán nem valósítja meg az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésén alapuló – egyéb helyzet szerinti – megengedhetetlen

diszkriminációt.” ABH 1995, 716-718. Idézi Kocsis, i. m. 192. o.

Az 1280/B/1992. AB határozat nem állapította meg a fegyveres erők és fegyveres testületek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról szóló 1971. évi 10. törvényerejű rendelet 5. § (1) bekezdésének alkotmányellenességét, amely szerint „a hivatásos szolgálat felső korhatára a betöltött ötvenötödik év.” ABH 1995, 640-644.

Az Alkotmánybíróság a közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény 22. § f) pontja – a közjegyzői szolgálat megszűnik a 70. életév betöltésével – alkotmányellenességét állító indítványt elutasítva a 161/B/2000. AB határozatának indokolásában kiemelte: „Nem alkotmányellenes tehát az olyan törvényi előírás, amely bizonyos tisztségek betöltéséhez – nem önkényesen – feltételeket szab, s megkövetel egy minimális életkort, illetve egy adott életkor betöltéséhez a tisztségből való felmentés törvényi következményét fűzi.” ABH 2001, 1108-1111.

²⁴ 880/B/2005. AB határozat, ABH 2006, 1795, 1800.

²⁵ 41/2005. (X. 27.) AB határozat, ABH 2005, 459. Ehelyütt jelzem meg, hogy a tanulmánynak nem tárgya Kovács Péter alkotmánybírónak a határozathoz csatolt különvéleménye, amely önálló tanulmány tárgya kell legyen a jövőben, tekintettel arra, hogy a témával kevésbé összefüggő, ám nemzetközi jogi vonatkozásaiban kiemelkedően jelentő állításkat tartalmaz.

²⁶ <http://www.keh.hu/keh/ab.html>. 2008. 02. 01.

²⁷ <http://www.keh.hu/keh/ab.html>. 2008. 02. 01.

²⁸ Az akkori törvény szöveg szerint az Ftv. 25§ fg) pontja.

²⁹ Az Alkotmánybíróság az Alkotmány 70/F. §-ába foglalt művelődéshez (oktatáshoz) való jog értelmezésével azt állapította meg, hogy: „Az államnak a felsőoktatással kapcsolatos alkotmányos feladata, hogy a tanuláshoz való jog objektív, személyi és tárgyi előfeltételeit megteremtse és azok fejlesztésével e jogot igénye szerint bármely, a felsőfokú oktatásban való részvétel szempontjából megfelelő képességekkel rendelkező állampolgár számára biztosítsa.” (1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 579, 586.) Majd az Alkotmánybírószág rámutatott arra is, hogy az Alkotmány 70/F. §-a alapján „az államra sokirányú szabályozási, szervezési és ellátási feladatok hárulnak az állami és a nem állami felsőoktatási intézmények működési feltételeinek kialakításában.” (35/1995. (VI. 2.) AB

ifjú tudósjelölt – amint ezt levelei fényesen igazolják – a korai büntetőjogi kiterőt követően a közjogi stúdiumokat preferálta. „Mindig a közjogi tanszék volt az, ami után a legjobban vágytam...” – írta édesapjának Berlinből 1905 januárjában.¹⁵ Amennyiben ez mégsem járna sikerrel, az egyházjogi és jogtörténeti tanszék is kedvére való lenne.¹⁶ Molnár Kálmán ugyan szívesen tanított volna Nagyváradon, de édesapja és professzorai tanácsára más jogakadémiák – így a pécsi püspöki joglyceum – felé is puhatolózott.¹⁷ Végül 1907 januárjában pályázat útján az egri érseki jogakadémia magyar közjog, politika és nemzetközi jog tanszékére nevezték ki. Közjogi és politikai értelemben Molnár Kálmán a '67-es kiegyezés meggyőződéses híve volt, aminek számos írásában adott hangot, bár tudta, hogy ezzel – miként írta – „politikai guillotine” alá hajtja a fejét.¹⁸ Ez idő tájt írt leveleiből ugyanakkor az is kiderül, hogy saját maga is meglepődött azon, mennyire jól érzi magát az egri állomáshelyén: mind a katedrán, mind pedig a kollégák társaságában. „Én itt nagyon jól érzem magam. Igazán lekötelező szívéllyel fogadnak mindenütt, a tanári kar is olyan várakozással van irántam, aminek nehéz lesz megfelelni.”¹⁹ A véglegesítéssel egyenértékű magántanári habilitáció már az első tanévtől kezdve foglalkoztatta. A budapesti Tudományegyetemen Nagy Ernő és Kmety Károly professzorok előtt habilitált 1911-ben a „Kormányrendeletek” című értekezése alapján. A pályakezdés lendületes éveit a világháború akasztotta meg: négyévi front- illetve hátszolgálatot, majd hadifogságot követően az 1918-as összeomlás heteiben tartalékos századosként szerelt le. Két világháború közötti, a jogfolytonosságot – ezen belül is az alaki jogfolytonosságot – alapul vevő közjogi, közjog-politikai nézetei az 1918–1920 közötti időszakban artikulálódtak. Jogfolytonosság alatt – fogalmazott a visszaemlékezéseiben – „a hozzá nem értők, sőt bizony még egyes ún. szakemberek is csupán legitimizmust, itt-ott éppen csak politikai, sőt érzelmi (szentimentális) legitimizmust értettek.”²⁰ Ezzel szemben Molnár Kálmán felfogásában a jogfolytonosság azt jelentette – miként ezt egy 1920-ban megjelent írásában rögzítette –, hogy a „jogszabályok alkotása, változtatása vagy eltörlése csupán az alkotmány értelmében arra hivatott tényezők által eszközölhető”. Azaz csakis az erre feljogosított tényezők – az uralkodó, valamint képviselőházból és a főrendiházból álló törvényhozás – változtathatják meg az ország jogi berendezkedését. Az alaki jogfolytonosság követelményéből ugyanakkor – ezt maga Molnár Kálmán többször is hangsúlyozta – nem következik a tartalmi jogfolytonosság elfogadása, azaz a hétköznapi értelemben vett legitimizmus, úgymond Habsburg-pártiság hirdetése, hiszen az „alkotmányos törvényhozást” tartalmilag

semmi sem köti. Az államforma esetleges megváltoztatásának a lehetősége tehát benne rejtett az alaki legitimizmus gondolatvilágában.

Az Egerben töltött utolsó időszakra esett a katedraváltás története. Molnár Kálmán 1919 novemberében azzal a kéréssel fordult *Szmrecsányi* Lajos egri érsekhez, tegye lehetővé számára, hogy a közjogi tanszékről a jogtörténeti-egyházjogi tanszékre kerülhessen át. Kérelmét – az első nemzetgyűlés összehívásának időszakában járunk – az esetleges államforma-váltással indokolta. Abban a – miként kérelmében írta – „nem várt esetben” ugyanis, amennyiben Magyarország jövődő államformája köztársaság lenne, a maga részéről nem óhajtana többé közjogot tanítani. Ám ha maradna is a monarchikus államforma, akkor sem volna képes olyan alkotmányjogot tanítani, „amely a jogfolytonosság megakadása következtében (...) nem jog többé, hanem csupán tényleges állapot.”²¹ Kemény szavak, amelyeket azonban méltányolt a jogakadémia fenntartója – a szakminisztérium sem gördített akadályt e változtatás elé –, így Molnár Kálmán 1920 nyaratól az általa megnevezett, amúgy is üresedésben lévő tanszéken folytatta jogtanári pályáját.

Noha a pécsi Tudományegyetem közjogi tanszékére átkerülés gondolata a Kar egyhangú felkérése nyomán már 1923-ban felvetődött, a tanszék elfoglalása – *Klebelsberg* Kunó kultuszminister formai kívánságai miatt – csak két évvel később teljesülhetett. „Azzal az erős elhatározással érkeztem Pécsre” – írta visszaemlékezéseiben –, hogy hátat fordítva az egyesületi és társadalmi életnek, „egészen a tanári és tudományos munkának fogok élni”.²² Óhaja nem teljesülhetett maradéktalanul. Jóllehet a Pécsen töltött évtizedek alatt érkezett a tudományos és tanári pályafutás csúcára – amit 1942-ben az MTA levelező tagsága, illetve dékáni ciklusai, végül rektorrrá történt megválasztása is jeleznek – a '30-as évektől, a jobboldali radikalizmus megerősödésétől kezdve már nem zárkózhatott a tudomány elefántcsonttoronyába. Visszaemlékezéseiben saját maga is idézte Babits Mihály halhatatlan sorait: „Mert vétkesek közt cinkos, aki néma”. Szilárd alkotmányos meggyőződése, erős katolikus hite egyként szembefordította, s határozott nyilvános kiállásra készítette az általa a gömbösi időszakról datált fasizálódással, majd később az ún. faji törvényekkel szemben. E kiállásnak is köszönhetően internálta őt a nyilas karhatalom 1944 október 17-e és november 28-a között Nagykanizsára.²³ Visszatérését követően a pártpolitikától addig kínosan elzárkózó professzor a Polgári Demokrata Párt színeiben képviselte városát az Ideiglenes Nemzetgyűlésben. Egy évvel később, 1946-ban a budapesti tudományegyetem a közjogi tanszék élére hívta meg, ahol mindössze két tanévet tölthetett, hiszen 1948 őszén a még

Schweitzer Gábor
tudományos munkatárs
MTA Jogtudományi Intézet

Molnár Kálmán közjogász- professzor pécsi évtizedei

A két világháború közötti magyar közjogtudomány egyik kiemelkedő képviselője volt a pécsi Tudományegyetemen 1926 és 1946 között közjogi stúdiumokat oktató Molnár Kálmán. Az utókor szerencsére nem feledte el őt: nevét egyetemi auditórium őrzi, munkásságát – újabban Ádám Antal tanulmányainak is köszönhetően – a tudománytörténet tartja számon.¹ Noha Molnár Kálmán szakmai és közéleti működése eddig sem volt ismeretlen, értékes irathagyatéka – elsősorban 1949-ben papírra vetett visszaemlékezései², életrajzi vonatkozású feljegyzései, illetve levelezése – a legközvetlenebben s legszemélyesebben enged közel a gazdag életút állomásaihoz. Az életútvázlaton kívül e források felhasználásával a pécsi évtizedek legfontosabb oktatói, tudományos s közéleti vonatkozásait szeretném felvillantani.

I. Az életút

Molnár Kálmán 1881-ben született Nagyváradon. Édesapja, Molnár Imre negyvenhárom éven keresztül volt a nagyváradi királyi katolikus jogakadémia tanára. „Apámnál jobb, becsületesebb, igazabb, gerincebb, emberszeretőbb magyar embert nem ismertem. Nagyön rászolgált arra az osztatlan tiszteletre, ami Őt Nagyváradon pártkülönség nélkül körülvette.” – írta róla a visszaemlékezésekben. Édesanyját, Horváth Annát ugyanakkor ideális anyaként, feleségként és háziasszonyként őrizte emlékezetében.³

Középiskolai tanulmányait a nagyváradi – Molnár Kálmán emlékezetében „hírhedt szigorú” – premontrai főgimnáziumban végezte.⁴ Az érettségi vizsgálatot követően 1899-ben iratkozott be a nagyváradi jogakadémiára. Az első két év után a budapesti Tudományegyetemen folytatta tanulmányait. Professzorai közül Grossschmid Béni forrástani és kötelmi jogi előadásai – valamint „tősgyökeres magyar jogszemlélete” – voltak reá a legnagyobb hatással.⁵ Első jelentős tudományos dolgozatát, „Esküdtszékünk” című értekezését viszont Fayer László büntetőjogi szemináriumai hatására írta 1903-ban. Nagyrabecsléssel emlékezett meg a politikatudomány professzoráról, Concha Győzőről, mint akinek a tudományos véleményét nemcsak diákként, hanem utóbb jogta-

nárként is sokra tartotta. Kovács Gyula „szellemes, de ideges és rapszodikus” egyházi jogi előadásait ugyanakkor nagy érdeklődéssel hallgatta.⁶ Miként megörökítette, „sokat foglalkoztatták” a büntető per jog professzorának, Balogh Jenőnek, „gyorsan perdülő, de mélyen járó” fejtegetései is.⁷ A „körülreklámozott” Pikler Gyula érdekesnek aposztrofált előadásait ugyanakkor kiforratlannak találta, s ennek következtében nem is tettek „komoly benyomást” reá.⁸ A tudatos készülés jegyében hallgatta viszont a bölcsészkaron Beöthy Zsolt irodalomtörténeti s Marczali Henrik történettudományi előadásait. Miként írta, „különös érdeklődéssel” látogatta a képviselőház, valamint a főrendiház üléseit, továbbá szívesen hallgatta az egyetemi templomban Prohászka Ottokár konferencia-beszédeit is.⁹ A jogtudományi, illetve az államtudományi doktorátus megszerzése, majd az önkéntesi esztendő leszolgáltatását követően 1904. végén kezdte meg két évig tartó külföldi tanulmányútját. Az első esztendőben romanisztikai, illetve egyházi jogi stúdiumokra feljogosító állami ösztöndíjasként tanult Berlinben, majd Heidelbergben, a második évben viszont édesapja anyagi támogatásával iratkozhatott be a párizsi egyetemre. Berlinben mindenekelőtt Franz Liszt büntetőjogi szemináriumait, illetve Kahl és Kipp professzorok egyházi jogi és római jogi óráit látogatta. A Berlinben töltött időszakkal kezdetben nem volt túlságosan elégedett. „Komoly jogi tanulmányokat itt még nem folytattam. Igen sok dolgot láttam, tanultam, általános ismereteim és látóköröm nagyon kitágultak, de jogi ismeretekben nem gyarapodtam.” – kesergett édesapjának¹⁰. A második félév előtt komoly fejtörést okozott számára, hol folytassa tanulmányait. „Strasburgba vonz Laband, Heidelbergbe Jellinek, Münchenbe a tömérdek látnivaló” – fogalmazott egyik levelében –, végül hosszas töprengés után Heidelberg mellett döntött, ahol Georg Jellinek közjogi előadásain kívül civilizisztikai és római jogi kurzusokra iratkozott be.¹¹ A németországi tanulmányokat a franciaországi stúdiumok követték. A párizsi jogi egyetemen a romanista Girardin előadásait hallgatta, valamint a College de France közgazdasági és történeti óráit látogatta.¹² Húgához intézett leveléből azonban kiderül, hogy a nyelvi akadályok leküzdését követően sem igazán érezte jól magát Párizsban. „Az egyetemre már be vagyok iratkozva, de bizony ez nem olyan jó egyetem, mint a berlini vagy a heidelbergi. Egyáltalán jobban szerettem Németországban lenni, mint itt.”¹³

A romanisztika, illetve egyházi jog által orientált állami ösztöndíj azt sejtette, hogy a jogtanári pályára készülő Molnár Kálmánt e tudományágak felé terelgették pesti professzorai. Magyary Géza, a polgári per jog professzora – a külföldi tanulmányút egyik szorgalmazója – „nyomatékosan” azt tanácsolta, hogy romanistának készüljön.¹⁴ Ezzel szemben viszont az

3. A visszaemlékezésekben Molnár Kálmán az egykori professzortársakról sem feledkezett meg. Igen elismerő szavakkal méltatta – mások mellett – a büntetőjogász Irk Albertet s a romanista Óriás Nándort, akik nemcsak pályatársai, de meghitt barátai is voltak. Tanszéki utódáról, Csekey Istvánról szintén megbecsüléssel emlékezett meg. Míg a „*tiszteletre méltó kolléga*” emlékét őrizte magában a nemzetközi jog professzoráról, *Faluhelyi* Ferencről, addig a „*megértő kartárs*”-at tisztelte a jogtörténész *Holub* Józsefben. A „*nagytehetségű és gerinces*” *Abay* Gyulával – tekintettel arra, hogy *Abay* később került a karra –, azonban már csak kevés időt tölthetett együtt Pécsen.³⁴

Némiképp árnyalja a társkarokon oktató kollégákhoz való viszonyt a bölcsészkaron 1931-ben habilitáló *Fülep* Lajos esete. Jóllehet a bölcsészkar meggyőző többséggel javasolta a művészetfilozófus *Fülep* Lajos számára az egyetemi magántanári cím megadását, az előterjesztést – ennek a rendes ügymenet szempontjából csupán formai jelentősége volt – a rektornak kellett benyújtania a kultuszminisztérium számára. *Fülep* és a habilitációt szorgalmazó *Halasy-Nagy* József leveleiből viszont az derül ki, hogy *Bozóky* Géza rektor és az egyetem prorektora, aki abban az évben Molnár Kálmán volt, a jelölt személyét érintő további tájékozódás céljából – a jelek szerint szándékolatlan – lassította az eljárást. Ennek okát a rektor és a prorektor úgymond „*ultra-katholicizmusában*” vélték megtalálni. *Halasy-Nagy* meg volt arról győződve – miként *Ravasz* László püspökhöz intézett leveléből kiderül –, hogy a kinevezés körüli huzavonát, azaz *Bozóky* és Molnár „*klerikális aknamunkáját*”, nyilvánvalóan *Fülep* református lelkipásztor mivolta váltotta ki. A rektor és a prorektor számára elítélendő körülménynek számíthatott továbbá az is – vélekedett *Halasy-Nagy* –, miszerint *Fülep* a Tanácsköztársaság idején katedrát vállalt a pesti tudományegyetemen³⁵. A „*két ádáz klerikális*” – ahogy viszont *Fülep* fogalmazott – mindent elkövetett, hogy a habilitációt „*teljesen elgáncsolja*.”³⁶ Végül, ha késedelmesen is, de kinevezték *Fülep* Lajost a pécsi Tudományegyetemen a művészetfilozófia magántanárává.

4. A pécsi tudományegyetem sűrűn adományozott díszdoktori címeket a két világháború közötti időszakban. Ezzel a gyakorlattal Molnár Kálmán nem azonosult, s különösképp azok az esetek háborították fel, amikor tudományos érdemeken kívüli szempontok – esetleges politikai megfontolások – döntöttek egy-egy címadományozás odaítélésénél. Ennek elkerülése érdekében terjesztette elő Molnár Kálmán 1927-ben azt a javaslatot, miszerint az Egyetemi Tanács *mellőzze* aktív kormányférfiak díszdoktorrá avatását. Az eredeti javaslatot azonban a *lehetőleg*

mellőzze formula közbeiktatásával, tehát szelídebb formában fogadták el.³⁷ Politikailag kifejezetten kényes helyzet alakult ki 1936 májusában, amikor a bölcsészkar *Gömbös* Gyula miniszterelnök díszdoktorrá avatását határozta el, pontosabban indítványozta. Visszaemlékezéseiben *Halasy-Nagy* József – a kar dékánja – ezt az általa is szerencsétlennek tartott kezdeményezést azzal magyarázta, hogy a szorongatott helyzetben lévő bölcsészkar *Prinz* Gyula rektor javaslatára a díszdoktori cím adományozásával kívánta elkerülni a fenyegető – s évekkel később be is köbvetkező – bezárást³⁸. A Jogi Kar azonban – tíz évvel korábbi határozatára hivatkozva – opponálta a kezdeményezést. Álláspontjuk szerint *Gömbös* Gyula díszdoktorrá avatása nemcsak az egyetemi autonómia szellemét sértő módon bukkant fel – ennek kezdeményezése ugyanis „*egyetemi közügy*”, nem pedig egy „*kar belügye*” –, hanem egyenesen olyan pártpolitikai célok is motiválják, amelyekről magának a miniszterelnöknek sejtelme sem lehet.³⁹ A Jogi Kar ellenállásáról ugyan hírek szivárogtak ki, az egyetemi tanács utóbb mégis – miként a sajtó fogalmazott – „*a legnagyobb örömmel*” járult hozzá ahhoz, hogy a miniszterelnököt honoris causa doktorrá avassák.⁴⁰ *Gömbös* Gyula elhatalmasodó betegsége, majd halála miatt lekerült a napirendről a címadományozás. Talán ez a közjáték is hozzájárulhatott ahhoz, miért tekintette utóbb Molnár Kálmán egyik Irk Alberthez intézett, kissé maliciózus hangvételű levelében Pécs városát „*a díszpolgárok és díszpolgárjelöltek, az árval lojalisan együttúszó elnökök, társelnökök és díszelnökök*” városának.⁴¹

5. Végezetül essen szó Molnár Kálmánról, a közéleti emberről. Miként az életút vázlatnál idéztük, Molnár professzor azzal az eltökélt szándékkal érkezett Pécsre, hogy az egri időszaktól eltérően semmiféle társadalmi-közéleti szerepet nem fog vállalni. Néhány tiszteletbeli s szakmai tagságtól, miként a Janus Pannonius Társaságban viselt választmányi tagságtól eltekintve a 30-as évek elejéig valóban visszahúzódozó közéletet élt. Ám a gömbösi időszaktól kezdődően nemcsak a – miként fogalmazott – „*messterségesen szított németimádat*”-tal, hanem „*az antiszemita embertelenségnek tervszerűen, sőt hivatalosan táplált és duzzasztott térhódításával*” is szembe kellett fordulnia.⁴² Számos megnyilatkozása – dékáni beszédei, újságcikkei, röpiratai, szélsőjobboldali diákokkal szembeni állásfoglalásai – tanúsítják emberségét és bátor kiállását.⁴³ Elevenen él a pécsiek emlékeztében, hogy 1933-ban a szélsőjobboldali diákok megrokkonyódására a rektor felkérése nyomán elvállalta a MIEFHÖE (Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete) pécsi tagozatának tanárelnöki tisztségét. Visszaemlékezéseiben így vallott erről a számára nyilván nem könnyű döntéséről: mi-

ereje teljében lévő professzort a kultuskormányzat nyugdíjba kényszerítette. „68 éves korral befejezett élet áll mögöttem. (...) A nyugalom első éveinek lelkiében sokat köszönhetek. Behatóan foglalkozhattam szépirodalommal, amire bizony eddig nemigen jutott időm. Most olvasmányaimban állandóan a világ nagy szellemeivel társaloghatok”²⁴. Meghitt barátjának és professzortársának, Óriás Nándornak így vallott erről a számára kényszerűségből új kihívásokat tartogató korszakról 1954-ben, mintegy ezer világirodalmi remekmű elolvasása után. „Úgy érzem, hogy 42 évi tanárkodásom alatt szakirodalmi szemellenző mellett úgy töltöttem el az életemet, mint a konflisó, amely se jobbra, se balra nem tekingethet”²⁵. Az utolsó, betegségetől terhes évek még tartogattak számára egy magánéleti kihívást is. 1955-ben, 74 éves korában az addig agglagényéletet élő professzor feleségül vette „áldott lelkű háziasszonyát”, Árvay Ellát, aki akkor már több mint nyolc esztendeje viselte gondját. Molnár Kálmán életéből csak hat esztendő maradt hátra. Nyolcvanéves korában betegen s méltatlanul mellőzve lépett a minden élők útjára 1961-ben.

II. A pécsi évtizedek

1. A pécsi Tudományegyetemen eltöltött évtizedek kiemelt helyet foglalnak el az életútban. Néhány évi pécsi tartózkodás után, 1929-ben készült el – korábbi munkái összegzéseként – 47 ív terjedelmű magyar közjogi tankönyve, amelyet utóbb saját maga is élte főművének tekintett. A „Magyar közjog” megjelenése pezsgő szakmai vitát váltott ki – mások mellett Polner Ödönt, Szontagh Vilmost és Zsedényi Bélát is csatorba állítva –, különös tekintettel a jogfolytonosság értelmezését, illetve a Molnár Kálmán szerint 1920 óta fennálló ún. közjogi provizórium természetét illetően.²⁶ Molnár professzor egyébként sem zárkózott el a tudományos polémiák elől. Visszaemlékezéseiben meg is örökítette a legfontosabb polémikus dolgozatait. Bizarr dolognak tartotta ugyanakkor, hogy jogfolytonossági álláspontját legitimista „támadásokkal és csipkelődésekkel” szemben is meg kellett védenie.²⁷ Más irányú szellemi csatát „harcolt végig” Eckhart Ferenc jogtörténész professzorról „Alkotmánytörténeti illúzió-e a magyar alkotmányfejlődés jellegzetes közjogi iránya?” című dolgozatával 1931-ben.²⁸ Molnár vitairatát Eckhart „A történetírás új útjai” című Hóman Bálint szerkesztette kötetben megjelent, a magyar jog- és alkotmánytörténet kutatásának régi és új irányairól s eredményeiről szóló értekezése váltotta ki. További vitára adtak okot a jogi oktatás reformját – ezen belül is az ún. numerus clausus törvény értelmezését – érintő írások.

Nagy számban megjelenő tudományos dolgozatai közül külön is foglalkozott a visszaemlékezések lapjain a Szent István Akadémián tartott „A jogfolytonosság helyreállításának jogelvi szükségessége és lehetősége” című székfoglaló előadásával. Az előadás elhangzása után ugyanis Apponyi Albert bizalmasan megkérdezte tőle, vállalná-e, hogy a belgiumi száműzetésben élő Habsburg Ottót – akit Molnár Kálmán következetesen „Ottó király”-ként említett – megismerttené a magyar alkotmányjoggal. Az előadások megtartására utóbb 1932 májusa és júniusa között került sor. „Boldog örömmel észleltem lekötelezően kedves és figyelmes tanítványom tájékozottságát és igen erős szociális érzékét (Habsburg jellemvonás!) és a magyar közéletet illetőleg meglepő személyi tájékozottságát” – summázta a Belgiumban töltött másfél hónap tanulságait.²⁹

2. De milyen volt Molnár Kálmán, a professzor? A pályatárs és barát, Óriás Nándor szerint lelkes és lelkesíteni tudó előadó volt, aki hallgatói irányában ugyan szigorúságot tanúsított, „de a becsületes munkát valósággal örvendezve” jutalmazta.³⁰ Molnár Kálmán hasonlóképp látta önmagát: „Szigorú cenzor voltam, s úgy Egerben, mint Pécsen én buktattam a legtöbbet.” Igaz, tette hozzá, „a legtöbb jeles minősítést is én jegyeztem be.” A jogi pálya „megdöbbentő túlzásfűltsége” miatt ugyanis kellemetlen kötelességének érezte, hogy úgymond „szigorú mértéket” tartson. „Pedagógiai fogásai” közé tartozott, hogy a kitűnő minősítést elért szigorlóknak egyik frissen megjelent dolgozata – a hallgató nevére dedikált – példányát ajándékozta. „A szülők már azzal várták haza a szigorlatozót: kaptál-e Molnár professzortól könyvet?”³¹ Tudományos pályára predesztinált tanítványai közül kettőt név szerint is megörökített: az 1946-ban tragikus körülmények között eltűnt Lajos Ivánt és a fiatalon, 1938-ban elhunyt Bacsó (Breuer) Lászlót.

Az egykori diákok közül Csorba Győző beszélgető-könyve – a név említése nélkül – Molnár professzor alakját is felidézte. Valljuk be, Csorba nem beszélt elragadtatással tanáiról. Legtöbbjükre megfáradt, szórakozott, rang- és címkorságban szenvedő emberként emlékezett. Egyetlen kivétel akadt csupán: a közjog professzora, akit igen derék emberként és jó tudósként aposztrofált.³²

Molnár Kálmán szerénysége ugyanakkor nem engedte, hogy nagy áldozatvállalással járó egyedülálló kezdeményezéséről külön is szóljon a visszaemlékezésekben. A rendezett anyagi körülmények között élő professzor ugyanis a hallgatók tudományos törekvéseinek támogatására az 1927/28-as tanévtől kezdve annyi százpengős pályadíjat tűzött ki, ahány tanszékkal a kar rendelkezett³³. Mindezen túl jelentős mértékben támogatta a pécsi egyetem – és természetesen Pécs városa – szociális, karitatív és egyházi kötődésű intézményeit is.

aki a cégériül használt keresztény jelszót kompromittálja, a keresztet: a megváltás és isteni szeretet szent jelvényét különböző formákba torzítva, zagyva programjának olcsó népszerűsítése céljából a gyűlölet szimbólumává teszi”.⁴⁵

A '30-as évek politikai-közéleti megnyilvánulásai utóbb egyenesen vezettek a nyilasok nagykanizsai internálótáborába, illetve a felszabadulás után az Ideiglenes Nemzetgyűlés padsorai felé. A személye iránti bizalom megnyilvánulásának tekinthető, hogy a Pécssett töltött évtizedek záróakkordjaként 1946. június 26-án – tehát akkor, amikor már közismertté vált, hogy Molnár Kálmán a pesti tudományegyetemen folytatja tanári pályáját – az Egyetemi Tanács öt választotta meg a következő tanév rektorává. Tekintettel azonban arra, hogy a választás eredménye nem volt egyhangú – az Egyetemi Tanácsban nyolcan szavaztak mellette s hárman ellene –, a megtisztelő funkciót végül elhárította magától. Egyhangúság esetén elfogadta volna a választási eredményt, „mert egész múltamat tagadnám meg, ha a nehéz feladat teljesítése elől kitérnék”, de a „vélemények megoszlása esetén ez a kötelezettség nem terhel.”⁴⁶

* * *

A második világháborút követő kibontakozás közjogi buktatóiról szóló egyik utolsó, publikálásra már nem kerülő – „Alkotmányfejlődésünk útjai” című – előadását a Magyar Jogászegyletben tartotta alig egy esztendővel Pécsről való távozását követően. Ebben arra hívta fel az „új jogrend építői” figyelmét, hogy – okulva a múlt hibáin – a „magyar alkotmányjogi eszmények” figyelembevételével mellett a lehetőség szerint a lehető legkisebb mértékre szorítsák „a jogi forma és a jogi lényeg közötti eltérés hibakoefficiensét”.⁴⁷ Ezekben az években Molnár Kálmán már bizonyosan érezte, hogy az általa évtizedeken keresztül gondosan képviselt alkotmányjogi eszmények – amelyek védelmében oly sok polémiát vállalt – már végképp a múlt rekvizitumai közé kerültek. Néhány évvel utóbb, a visszaemlékezések lapjain bölcs rezignáltsággal summázta pályafutását: „Mindent elértem, amiről valaha ifjú elmével ábrándoztam és mindenre maradt időm. A rám bízott feladatot – amennyire tehetségem engedte – elvégeztem”.⁴⁸ E különleges életútól Óriás Nándor – éppenséggel Molnár Kálmán jellemzése kapcsán lejegyzett – találó s elgondolkodtató soraival búcsúzunk. „... abban is szerencsétlen a magyar nemzet, hogy miután megszülte és nagyra nevelte a maga kiváló embereit – nem bírta el őket”.⁴⁹ A reá bízott feladatot Molnár Kálmán elvégezte, a többi már az utókor feladata.

Jegyzetek

¹ Ádám Antal: Molnár Kálmán, a közjogtudomány akadémikusa. Magyar Tudomány 1992. 2. sz. 236–239. o., vala-

mint Uő: Molnár Kálmán. Jura 2001. 2. sz. 74–76. o.

² Dr. Molnár Kálmán nyug. egyetemi ny. r. tanár életrajzi vázlat. In: Magyar Országos Levéltár. R. 313. (a továbbiakban: Életrajzi vázlat)

³ Életrajzi vázlat. 11–13. o.

⁴ Életrajzi vázlat. 16. o.

⁵ Életrajzi vázlat. 25. o.

⁶ Életrajzi vázlat. 28. o.

⁷ Életrajzi vázlat. 29. o.

⁸ Életrajzi vázlat. 30. o.

⁹ Életrajzi vázlat. 32–33. o.

¹⁰ Molnár Kálmán levele Molnár Imrének. Berlin 1905. január 7. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6217/134.

¹¹ Molnár Kálmán levele Molnár Imrének. Berlin 1905. január 25. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6217/136.

¹² Életrajzi vázlat. 35–39. o.

¹³ Molnár Kálmán levele Molnár Jolánnak. Párizs 1905. november 23. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6217/161.

¹⁴ Életrajzi vázlat. 45. o.

¹⁵ Molnár Kálmán levele Molnár Imrének. Berlin 1905. január 21. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6217/135.

¹⁶ Molnár Kálmán levele Molnár Imrének. Berlin 1905. március 10. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6217/138.

¹⁷ Molnár Kálmán levele Molnár Imrének. Budapest 1907. január 23. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6217/141.

¹⁸ Életrajzi vázlat. 50. o.

¹⁹ Molnár Kálmán levele Molnár Imrének Eger 1907. február 15. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6217/145.

²⁰ Életrajzi vázlat. 61–62. o.

²¹ Molnár Kálmán levele Szmracsányi Lajosnak. Eger 1919. november 17. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6217/84. (másolat)

²² Életrajzi vázlat. 71. o.

²³ Az internálásról szóló, 1944 november 11-én keltezett véghatározat szerint Molnár Kálmán „német- és nemzetiszocialista ellenes. Közismerten legitimista, s e társadalmi felfogását nyíltan hangoztatta.” Lásd Molnár Kálmán: Hulladék írásk. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6218/7.

²⁴ Életrajzi vázlat. 113–114. o.

²⁵ Molnár Kálmán levele Óriás Nándornak. Budapest 1954. október 19. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 6218/21. (másolat)

²⁶ Lásd Kardos József: A szentkoronatan története 1919–1944. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 99–111. o.

²⁷ Életrajzi vázlat. 75. o.

²⁸ Életrajzi vázlat. 76. o.

²⁹ Életrajzi vázlat. 74–75. o.

³⁰ Óriás Nándor: Emlékeim töredékei. (Szerk. Ádám Antal) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2006. 168–169. o.

³¹ Életem vázlat. 96., 101. Dr. Vidor György pécsi jogtanácsos jóvoltából magam is láthattam egy névre szóló tanulmányt.

³² Csorba Győző: A város oldalában. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs 1991. 42. o.

³³ Csizmadia Andor: A jog- és államtudományi kar 1923–1951. In: Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. (Szerk. Csizmadia Andor) Pécs 1980. 39. o.

³⁴ Életrajzi vázlat. 92–93. o.

³⁵ Halasy-Nagy József levele Ravasz Lászlónak. H. n., é. n. In: Fülep Lajos levelezése III. 1931–1938. (Szerk. F. Csanak Dóra) Budapest 1995. 27. o.

³⁶ Fülep Lajos levele Elek Artúrnek. Zengővárkony 1931. február 27. In: Fülep Lajos levelezése III. 1931–1938. (Szerk. F. Csanak Dóra) Budapest 1995. 33. o.

³⁷ Csizmadia Andor: A jog- és államtudományi kar 1923–1951. In: Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. (Szerk. Csizmadia Andor) Pécs 1980. 38. o.

³⁸ Halasy-Nagy József: Summa vitae. Önletrajzi váz-

után minden egyetemi egyesületnek van tanárelnöke – aki az egyetemet képviseli az egyesületben –, „jogos és méltányos”, hogy a MIEFHÖE-nak is legyen tanárelnöke, „mert nem lehet a zsidó ifjúsági egyesületnek olyan kiváltsága, hogy egyedül ő működhessék tanári (...) ellenőrzés nélkül.”⁴⁴

Néhány évvel később, 1938-ban a már nyugalmazott Polner Ödön mellett Molnár Kálmán volt az egyetlen aktív közjogász – de írhatnánk egyszerűen azt is, hogy jogász – professzor, aki nyilvánosan tiltakozott az állampolgári jogegyenlőség elvét súlyosan megsértő ún. első zsidótörvény tervezete ellen. Később, a Magyar Nemzet hasábjain vezércikkekben foglalt állást a készülő újabb, faji szemlélettől átítatott – ennek következtében nemcsak alkotmányellenesnek, hanem keresztényietlennek is tekintett – ún. második zsidótörvény betervezése ellen. Tette mindezt annak ellenére, hogy elvi szinten maga is osztotta a zsidó térfoglalás akkor divatozó elméletét, jöllehet a megoldást nem jogfosztással, vagy „közjogi gettó” létesítésével látta kivitelezhetőnek. „Az a keresztény légkör, amelyben éltem és élek,” – vallott küzdelmeiről időskori feljegyzéseiben – „szükségképpen szembeállít minden olyan mozgalommal vagy vezérrel, amely, vagy

lat. In: Halasy-Nagy József: Az erkölcsi élet (Szerk. Deák Tamás–Laczkó Sándor–Varga Tamás) Pro Philosophia, Kolozsvar – Szeged 2002. 395–396. o.

³⁹ Jegyzőkönyv. Készült a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának 1936. évi május hó 16-án tartott IV. rendkívüli ülésén. (Molnár Kálmán kézírásos másolata). In: Molnár Kálmán apró írásai. MTA Könyvtár Kézirattára. Ms. 6218/4.

⁴⁰ Gömbös Gyula a pécsi egyetem bölcsészeti fakultásának díszdoktora. Budapesti Hírlap 1936. május 21.

⁴¹ Molnár Kálmán levele Irk Albertnek. Budapest, 1947. december 27.. In: Molnár Kálmán és a pécsi egyetem. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms. 6218/5. (másolat)

⁴² Életrajzi vázlat. 77. o.

⁴³ Schweitzer József–Schweitzer Gábor: Kritikus számvetés. Molnár Kálmán közjogász professzor ismeretlen előadása a zsidóüldözés koráról 1947-ben. In: Találkozások. Várszegi Asztrik pannonhalmi főpát hatvanadik születésnapjára. (Szerk. Sulyok Elemér–Varga Mátyás) Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma 2006. 127–135. o.

⁴⁴ Életrajzi vázlat. 82–83. o.

⁴⁵ Molnár Kálmán: Zsidóbérenc lettem!?, de nem ennek születtem! MTA Könyvtára Kézirattára. Ms 6218/9.

⁴⁶ Molnár Kálmán és a pécsi egyetem. MTA Könyvtára Kézirattára. Ms. 6218/5.

⁴⁷ Alkotmányfejlődésünk útjai. Előadás a Magyar Jogászegyletben 1947 március 7-én. MTA Könyvtára Kézirattára. Ms. 10. 676. o.

⁴⁸ Életrajzi vázlat. 115. o.

⁴⁹ Óriás Nándor: Emlékeim töredékei. (Szerk. Ádám An-

Az emberi méltóság tisztelete minden szervezetben a legalapvetőbb erkölcsi elvárás. A *kategorikus imperatívusz* Kant szerint a moralitás alapja: „cselekedj úgy, hogy akarated maximája mindenkor általános törvényhozás mércéjével szolgálhasson! (...) Senki sem kezelhető mások céljainak pusztá eszközeként”. A szervezeti etika, mint alkalmazott etika vonatkozásában ez a következőt jelenti: Senki sem kezelhető egy szervezet tagjaként pusztán a profit elérésének eszközeként, vagy úgy, hogy kizárólag azt tegye, amire a felettese akarata irányul. Számos munkavállalói jogosultság vezethető le ebből az alapvető elvárásból, a szexuális zaklatás tilalmától kezdve a munkavállaló személyiségi jogaiig. Utóbbival kapcsolatban különösen érzékeny területet képeznek a munkavállalóról készített minősítések, felettes által készített vélemények, jelentések. Alapvető szabály, hogy ezeket a maguk teljességében a munkavállaló elé kell tárni, akinek joga van ehhez saját véleményét, kiegészítését fűzni, és ezen a tartalom utóbb változtatni ugyancsak a munkavállaló hozzájárulásával lehet. Súlyosan erkölcstelen a titkos akták, jelentések, minősítések készítése, a munkavállaló tényszerű teljesítményéről szóló adatok meghamisítása, mindez akár büntetőjogi következményekkel is járhat. Hasonlóan aggályosak a munkavállaló tudta nélkül készített kép- és hangfelvételek a munkahelyen, az e-mailek, vagy a hagyományos levelezés megfigyelése. Természetesen egyes kiemelt intézményeknél, vagy akár cégeknél ezekre az eljárásokra szükség lehet, de erről a szervezetbe lépni szándékozó jelentkezőt teljes körűen tájékoztatni kell.

2. A bizalom szerepe a szervezeti életben

A szervezeti etikában régóta vitatott kérdés, hogy milyen a szervezet optimális működését biztosító modell. Az angolszász hagyományú országok az egyéni jogokat és a szervezet tagjai közötti egészséges versenyt hangsúlyozzák, a japán vállalati kultúra a szervezet iránti teljes lojalitást, a magas fokú fegyelmet, összhangot és a munka iránti maximális alázatot emeli ki, míg a hollandok, a skandinávok és a finnek a kreativitást, a kooperációban rejlő lehetőségeket, az optimális tárgyi és pszichés munkahelyi környezetet emelik ki. Bármelyiket tartjuk is szimpatikusnak, egyértelmű, hogy a szervezeten belüli bizalom mindhárom modellben az optimális működés feltételeként szerepel, az angolszászban csekélyebb, míg a japán és skandináv modellben erősebb követelményként. Ebből következik, hogy nem kerülhetjük meg

a szervezeten belüli bizalommal kapcsolatos kérdések részletesebb elemzését.

Egyértelműen bizonyított, hogy a szervezeten belüli bizalom meghatározott szintje a szervezet hatékonyságát növelő tényező. Hogy hol van ez a szint, az jelentősen függ a szervezet jellegétől. Nyilvánvaló, hogy válsághelyzetek kezelésére hivatott szervezeteknél (pl. mentőszolgálat, rendőrség, hadseregben egy bevetési egység stb.) a szervezet tagjai közötti magasabb fokú bizalomra van szükség az optimális feladatellátáshoz, mint mondjuk egy könyvtár, egy óvoda, vagy egy adott város önkormányzati testületében dolgozók között. A bizalom leggyakrabban több mint pusztá érzés. A bizalom érzését ugyanis leggyakrabban erkölcsi intuícióinkra, vagy tapasztalatainkra alapozzuk. Az iránt vagyunk tehát bizalommal, aki vagy már bizonyított valamit, amire bizalmunkat építjük, vagy olyan személyiséggjegyekkel rendelkezik, melyek számunkra meggyőzőnek tűnnek. Ha a bizalmunkat eljártsszák, általában hosszabb folyamat, míg újraépül. Nincs ez másként a szervezeti életben sem.

A szervezeti élet területén a bizalom vizsgálatokor különbséget kell tennünk a kollegiális (nem alá-fölérendeltségi viszonyok közötti), és a felettes-beosztott közötti bizalom vonatkozásában. Az első esetben a bizalom általában akkor csorbul, ha valamilyen okból kivételezettnek, túlságosan simulékonynak, intrikusnak, hozzá nem értőnek érezzük kollegánkat, vagy éppen a szakmai féltékenységünk okán nézünk rá ferde szemmel. Ha a szervezet tagjainak a feladatai és felelőssége világosan elhatároltak egymástól, a kollegiális bizalmatlanság egy bizonyos határon belül nem feltétlenül jelent hatékonyság csökkentő tényezőt. A szervezet tagjai közötti egészséges konkurencia nem kell, hogy bizalmatlanságot szüljön, de ha ez mégis így alakul, akkor a bizalmatlanság szervezeten belüli terjedését már célszerű megakadályozni, a *bizalom építésével*.

El is érkeztünk a szervezeten belüli bizalom első tipikus akadályához: ez nem más, mint a szervezeten belüli *túlzott érdekharc*. Minden ember alapvető szükséglete hogy kivívja mások elismerését, megbecsülését. Minden szakma, hivatás gyakorlása a pénzkereset szükségén túl szinte spontán módon szüli az egyénben azt az igényt, hogy munkatársai, felettesei megbecsüljék, elismerjék őt. Mindenki, aki egy munkaszervezet tagja, egy olyan közösségbe lép munkavállalásakor, melyben már kivívott és rögzült pozíciók, egyéni érdekek és törekvések kusza sokasága bonyolítja az emberi viszonyokat. Nem állítható, hogy minden munkavállalást a megélhetően túl egyéni ambíciók motiválnak, de nem is zárható ki, hogy a munkában sok ember nem csupán a megél-

Szabó Gábor
egyetemi adjunktus

A szervezeti etika alapvető kérdései

Az üzleti és a közéleti normatív etika jellemzően nem csak az üzleti-gazdasági élet általános kérdéseivel, vagy a közélettel, politikával, mint a társadalmi rendszerek tipikus alrendszerével foglalkozik, hanem a közigazgatási, tudományos, kulturális, vagy gazdasági célból szerveződő emberi közösségek, mint mikroszférák etikai problémáit is modellezzik, ezek megoldási alternatíváit vázolják fel. A szervezeti etika alapvetően az egyénnek, mint valamilyen munkavégzésre létrehozott szervezet tagjának, illetve a szervezetnek, vagy a szervezet által szolgálni hivatott célnak az erkölcsi szempontjait hivatott számba venni, az esetleges összeütközések természetét és okait feltárni, a konfliktusok kezeléséhez támpontokat adni.

1. Alapvető szabadságjogok a szervezetben

A modern államokban minden állampolgár számára általánosan elismert *szabadságjogokból* egy munkavégzésre hivatott szervezetbe lépve bizonyos szabadságjogainkat önként, praktikus számításból, vagy kényszerűségből hajlandóak vagyunk korlátok közé szorítani. Minden szervezet írott és íratlan normák betartását várhatja el ugyanis tagjaitól, melyek megsértése konfliktusokat, végső esetben az állás elvesztését vonhatja maga után. Semmilyen jogszabály nem tiltja például a másik nem vonzónak ítélt tagjai felé tett közeledési kísérleteket, gyakori bókákat, intenzív udvarlást. Amíg a magánéletben ez két egymástól független férfi és nő közötti kapcsolatkeresésként jelenik meg, amit két „szabad” ember belátása és erkölcsi mércéi szerint alakíthat, addig a szervezeten belüli felettes-beosztott viszonyban számos kellemtelenséget, megfelelési kényszert, félelmet, elzárkózást, részrehajlást, zsarolást, kiszolgáltatottságot, bizalmatlanságot, vagy éppen indokolatlanul kivételezett státuszt eredményezhet. Természetesen nem állíthatjuk, hogy a felettes és a beosztott viszonya nem lehet őszinte vonzalmon alapuló, de azt igen, hogy egy ilyen kapcsolat esetén mindkét félnek törekednie kell az esetleges gyanúk eloszlatására. Ebben az esetben tehát a munkahelyen kívül élvezett

szabadság nem vész el a szervezeti hierarchia keretei között, csak egyfajta többlet elvárással jár. Más a helyzet például az ajándékozás vonatkozásában. Ha ajándékot a szervezeten belül a felettes a beosztottól kap, ráadásul ez meghaladja a szokásos mértéket, és semmilyen alkalomhoz nem kapcsolódik, joggal merül fel a munkatársakban a vesztegetés gyanúja, vagyis az, hogy a beosztott részrehajlásra akarja rábírni „ajándékával” felettesét. Míg a privát életben ezt a gesztust nyilván a közeledés, a megbecsülés, a szeretet kifejezése szándékának tulajdonítjuk, addig a szervezeti életben ugyanez önkéntelenül is keltelyeket ébreszt.

Fontos azonban világosan elhatárolni egymástól a munkahelyen esetlegesen elvárható szabadság korlátozásokat a szervezeten kívüli, magánéletben élvezett szabadságoktól. A véleménynyilvánítás szabadsága például a szervezeten kívül magában foglalhatja akár a felettes kritizálását, bírálatát is, természetesen a tudatos hazugság terjesztésének, vagy a személyes, illetve a bizalmas információk és a cég hivatali, üzleti titkainak továbbadási tilalmával. A szervezet bármely tagját általánosságban megilleti a lelkiismeret szabadsága, sem előnye, sem hátránya nem származhat világnézete, felekezeti hovatartozása miatt. Hasonlóképpen a magánélethez fűződő jogok teljes skálája megilleti a munkaszervezet tagját, bár itt bizonyos kiemelt köztisztviselői, rendészeti, titkosszolgálati, vagy fegyveres testületeknél betöltött funkciók esetén számolnia kell azzal, hogy magánéletéről akár titkos – ám legális – információgyűjtést folytathatnak az arra jogosult szervek. Ezekről az esetektől eltekintve, a munkáltató sérti a munkavállaló alapvető jogait, ha elmarasztalja, vagy kifejezetten jutalmazza olyasmért, ami nincs közvetlenül összefüggésben a munkavégzés-képességével, a hivatásához esetlegesen fűződő közbizalommal, és alapvetően a magánélet körébe tartozik. Nem elhanyagolható számban lehetnek azonban határesetek. Az alkohol fogyasztását például a jogszabályok csak meghatározott esetekben, (pl. gépjárművezetés) tiltják. A súlyos alkoholizmus azonban közvetlenül hatással lehet a munkavégzés minőségére, bármilyen munkáról legyen is szó. Ezért a magánéletben jogosultságként elfogadott alkoholfogyasztás nyilvánvalóan korlátozható, tiltható a munkahelyeken, és az alkoholfüggő munkavállaló nem hivatkozhat szabadságjogaira akkor, ha alkoholfüggősége miatt elveszíti az állását. Mindezen túl azonban a szervezet minden tagjának alapvető joga, hogy sem előmenetele, sem elbocsátása ne függjön olyan tényezőktől, amelyek nincsenek közvetlen összefüggésben a munkahelyen objektív kritériumok alapján értékelt teljesítményével, illetve a munkája által érintettek megbecsülésével, vagy ennek hiányával, ami szintén mérhető.

okból a felettesnek nem volt módja bevonni beosztottjait, alapvető elvárás, hogy a felettes a már meghozott döntését racionalizálja, azaz ésszerű indokokat soroljon fel annak védelmében. A racionalizálás során beosztottjai joggal várhatják el tőle, hogy mutassa be döntése indokait, az általa felismert cselekvési alternatívákat, valamint azokat a motívumokat, érveket, melyek a meghozott döntés irányába tereltek, és azokat a célokat, melyeket döntésével elérni kíván. A kommunikáció egyik fontos követelménye munkaszervezeteken belül, hogy az információ ne selektíven áramoljon, ne jutalom, vagy az információból való kizárás ne büntetés legyen. Az információval való visszaélés, a tudatos információ-visszatartás, a manipulatív céllal „csepegtetett”, vagy a meghamisított információ súlyos bizalomvesztést okozhat. Fontos bizalomépítő kommunikációs elem a szűk értelemben vett szervezeti életen kívüli témákra vonatkozó érdeklődés. Az ilyen irányú érdeklődésnek azonban nagyon fontos korlátai vannak; nem lehet diszkrimináció alapja az érdeklődés során megszerzett információ, másfelől szigorúan kerülni kell az indiszkréciót. A magánélet, az intim szféra olyan területei életünknek, melyek rejtelmibe csak a hozzánk közelállókat, családtagjainkat, barátainkat, kedvesünket avatjuk be. (Vagy még őket sem). Mindazonáltal az őszinte, emberi érdeklődés bizalmat kelthet, kedvező kommunikációs közeget teremthet a munkaszervezetben is, ha a kényes határt, az indiszkréció (egyénenként is eltérő) határát nem lépi túl. A felettes és beosztottak közötti megfelelő kommunikáció része még az elérhetőség elve. Itt elsősorban arról van szó, hogy a kommunikáció csak akkor működik, ha nem ütközik rendszeresen zárt ajtóba az, aki valamilyen, a szervezethez kapcsolódó kérdést, problémát szeretne munkatársával, beosztottjával, felettesével megbeszélni.

A bizalomépítés következő fontos eszköze a *tisztelet*. A tisztelet kapcsán megfogalmazható minimális elvárás az emberi méltóság – korábban már kifejtett – tisztelete. A szervezeti életben ugyanakkor adódhatnak olyan helyzetek, amikor a tisztelet egészen konkrét formában nyilvánulhat meg. Ilyen például az *ártatlanság vélelmének*, mint a büntető eljárásjogban alkalmazott alapelvnek a szervezeti életben való alkalmazása. Ha a beosztottat, vagy a felettest a szervezeten kívülről, vagy a szervezet más egységétől támadás, vád éri, akkor a munkatársaktól, a felettestől elvárható a megtámadott melletti kiállás, ha a támadás alapja nem nyilvánvaló, illetve amíg annak alaposágát nem sikerült bizonyítani. Hasonlóképpen a tisztelet fogalomkörébe vonható az ún. *delegálás* intézménye. Ez azt jelenti, hogy a jogszabályok által biztosított keretek között a felettes önálló feladatkörrel bízza meg beosztottját. Eb-

ben az esetben – határidő kitűzése mellett – a beosztott teljes szabadságot élvez a feladat végrehajtásában. Természetesen ez a szabadság azonnal semmivé foszlik, és ezzel a delegálás intézménye is értelmét veszti, amikor a felettes folyamatos számonkérésével, ellenőrzéseivel szinte „kézi vezérlést” alkalmaz. A tisztelet megnyilvánulásaként fogható fel a korábban már kifejtett nyitott kommunikáció is, pontosabban fogalmazva a nyitott kommunikáció tiszteletet ébreszthet, a tisztelet pedig motiválhatja a nyitott kommunikációt.

Rendkívül fontos elemei a bizalom építésének a *pártatlanság* és a *méltányosság* következetes alkalmazása a szervezetben. A pártatlanság elve röviden és egyszerűen azt jelenti, hogy mindenki teljesítményét azonos mérce alapján ítéljük meg, kiiktatjuk a szimpátia, vagy ellenszenv érzését, világos, objektív, mindenkire egyformán vonatkozó, az érintettek által ismert kritériumokat alkalmazunk. Természetesen, mint már kifejtettük, ez nem jelenti azt, hogy a munkahelyi kapcsolatoknak valamilyen életidegen, neutrális kapcsolatoknak kellene lennie. A felettes és a beosztott lehetnek barátok is, de a beosztott munkahelyi előmenetelére, értékelésére, javadalmazására, elbocsátására, vagy megtartására vonatkozó döntéseknek szigorúan a pártatlanság elve szerint kell történniük. Meg kell különböztetnünk a pártatlanságtól a méltányosságot. A méltányosság azt jelenti, hogy különleges helyzetekben speciális körülményekre tekintettel hoz döntést az, akinek valamilyen vonatkozásban döntési jogosultsága van más embert, embereket érintően. Amikor speciális körülményt vesz figyelembe a döntéshozó, akkor eltér a pártatlanság szabályától, és valamilyen alapos okot, indokot figyelembe véve tulajdonképpen részrehajló döntést hoz. Például tekintetbe veszi a teljesítmény értékelésekor azt a körülményt, hogy beosztottja gyermeket vár, és vonatkozásában méltányosságot gyakorol, a többiekétől eltérő mércét alkalmaz, előnyben részesíti őt. A pártatlanság elve és a méltányosság elve kiegészítik egymást, fontos azonban hangsúlyozni, hogy a felettesnek (döntéshozónak) a pártatlanságot kell főszabályként, a méltányosságot kiegészítő szabályként alkalmaznia. A szervezeten belüli bizalmat nagyban segíti, ha a szervezet vezetője megtalálja ezt a kényes egyensúlyt, és nem alkalmazza sem túl sokszor, sem túl kevésszer a méltányosságot, indokolt esetben ugyanakkor nem ragaszkodik mereven a pártatlansághoz.

Fontos bizalomerosztó eszköz a *következetesség*. Ennek lényege, hogy a szervezeten belül tett ígéretek kölcsönösek, azaz nem egyirányú elvárás a felettes részéről, hogy a beosztott tartsa be az ígéreteit, a határidőket, a munkájára vonatkozó elvárásokat. Az ígéretek, határidők, a munkájára vonatkozó

hetés szükséges eszközt, hanem egyéni képességei, tehetsége kibontakoztatását szeretné megvalósítani. Mivel egy szervezetben különféle habitusú, különféle elkötelezettségű, és különféle célokat megvalósítani kívánó embereket találunk, az egyéni ambíciók, törekvések, könnyen vezethetnek lappangó, vagy nyílt konfliktusokhoz. Az egyéni érdekek, a szervezet egészének érdekei, a felettesnek a beosztottól eltérő elképzelései, a szervezet tagjai közötti érdekellentétek szinte természetes velejárói a munkaszervezetek életének. Ha a szervezet tagjai csupán egyéni érdekeik megvalósítását szolgáló „kifutópályának” tekintik a céget, vagy intézményt, akkor az érdekharc az egészséges konkurencia mértékét átlépi, és súlyos bizalomvesztéshez vezet.

A bizalom további tipikus akadályai elsősorban a felettes-beosztott viszonyra jellemző, de nem zárható ki a kollegiális kapcsolatokban sem. Ilyen tipikus bizalomcsökkentő tényező a *félelem*. Mivel minden munkavégzésre létrejött szervezet hierarchikusan tagolt, ezért szükség szerű, hogy a felettes olyan jogokat gyakorolhat a beosztottjai irányában, melyek közé irányítási, felügyeleti jogok is tartoznak. A felettes ebből következően utasíthatja, kötelezheti, ellenőrizheti, minősítheti (meghatározott formában) beosztottjait. Ezeknek a jogoknak a gyakorlása közvetlenül hatással van a beosztott munkahelyi pozíciójára, munkakörülményeire, munkahelyi közérzetére, adott esetben munkahelyének megtartására. Mivel a felettes köteles elsősorban viselni a felelősséget az irányítása alá tartozó szervezeti egységben végzett munka minőségéért, ezért célszerű, és elvárható, hogy ezeknek a jogainak a gyakorlásakor a szervezeti egység által végzett munka minőségének a megőrzése, vagy javítása legyen a célja. Megfelelő kommunikációval, világos feladat meghatározással, az egyenlő elbírálás elvének következetes alkalmazásával elkerülhető, hogy beosztottjaiban félelmet keltsen. Ellenkező esetben a beosztott(ak) félni kezdenek tőle és elvárásaitól, ami súlyosan mérgezi a munkahelyi légkört, és bizalmatlanságot szül, vagy mélyít el.

A hierarchikus viszonyok következménye lehet a fentiek ellentéte is. Lehetnek olyan beosztottak, akik valamilyen oknál fogva képtelenek elfogadni a pozíciójukból fakadó kötelezettségeket, a felettes utasítási jogát. Amennyiben a beosztott túlzott önbecsülése a *felettes pozíciójának megkérdőjelezését* eredményezi, szintén a szervezet megfelelő működéséhez szükséges bizalom ellenében hat. Nem vizsgáljuk most azt a kérdést, hogy a beosztott részéről mi az oka a felettes pozíciója megkérdőjelezésének, lehet ez a szakmai kompetencia kétségbe vonása, túlzott önbizalom (nagyképűség), beilleszkedési zavar, egy befolyásos külső patrónus, az ilyen viszonyulás minden

esetben rombolja a szervezeten belüli szükséges bizalom kibontakozását, vagy megőrzését. Mindemellett fontos hangsúlyozni, hogy az ilyen típusú bizalmatlanságnak, mint ahogy a félelemből fakadó bizalmatlanságnak a következménye lehet akár hosszabb távon kívánatos is. Egy alkalmatlan vezetővel szembeni bizalmatlanság elvezethet egy „palotaforradalomig”, ami rátermettebb, emberileg alkalmasabb személyt segíthet vezető pozícióba, ami minden szervezet alapvető érdeke.

Végül, de nem utolsósorban a szervezeten belüli bizalom akadályaként szokás említeni a *rokon-szeno és az ellenszeno túlzott megnyilvánulásait*. Minden szervezet érző, véleményalkotó emberekből áll. A legfigyelemre méltóbb munkahelyen sem várható el, hogy érzelemmentes, neutrális viszonyok alakuljanak ki. Emberi természetünk lényege, hogy *viszonyulunk* embertársainkhoz, némelyeket szimpatikusnak, vonzóknak, figyelemre méltóknak ítélünk, másokat elismerünk ugyan, de nem közelednénk hozzájuk, megint másokat ellenszenvesnek, taszítóknak, figyelmünkre érdemtelennek tartunk. Ezeket az érzéseket nem tudjuk kikapcsolni egy munkaszervezetben sem. A felettes-beosztott viszonyában azonban ez igen kényes terület. A felettesnek legalább törekednie kell arra, hogy szimpátiájának, illetve ellenszenvének ne adjon túlzottan hangot beosztottjai irányában. Ha ez sikerül, sikerülhet bizalmat építenie maga körül az általa irányított szervezetben, ha nem, akkor bizonyosan nem fognak bízni benne beosztottjai. Munkatársak között szinte természetesen szövődik baráti, akár partneri kapcsolat is, ami önmagában nem befolyásolja a szervezeten belüli bizalmat. Ellenben a gyűlölködés, intrikák, hazugságok, intim információk célzatos terjesztése, a kirekesztés jelentősen erodálhatja a kollegiális bizalom minimumát is, aminek egyértelműen hatékonyságcsökkenő következménye van.

A szervezeten belüli bizalom felépítésének és megtartásának a szervezeti etika szerint pontosan körvonalazható módszerei vannak. Ezek közül elsőként a szervezeten belüli *optimális kommunikációt* kell említenünk. A kommunikáció több szinten működik, és jelentősége a szervezeti életben feltétlenül kiemelendő. A felettes és a beosztottak közötti kommunikáció különösen fontos eszköz a bizalom felépítésében. A kommunikáció *nyitottsága* mindenekelőtt azt jelenti, hogy a felettes, amennyiben erre lehetősége van, minél szélesebb körben vonja be beosztottjait a döntéshozatalba. A minél szélesebb kör természetesen ideális esetben minden közvetlen beosztott bevonását jelenti, ettől eltérő esetben a bevont beosztottak körének meghatározása alapos indoklást, és pártatlan szempontokat igényel. Amennyiben a döntéshozatal folyamatába bármilyen

évek elején, amikor a cég súlyosan egészség károsító, Európában betiltott gyógyszerét Afrikában kezdték forgalmazni, mikor a cég egyik vezető gyógyszerkutatója riadóztatott, és ezzel súlyos pereket zúdított cége nyakába, ugyanakkor feltehetően afrikaiak tömegeinek az életét, egészségét óvta meg. Ilyen súlyos helyzetekben azt sem várhatjuk el a riadóztatótól, hogy járja végig a szolgálati utat, vagyis feletteseit figyelmeztesse, tájékoztassa a veszélyekről. A károk minimalizálásának elvét ki kell egészítenünk tehát a *szolgálati út betartásának* követelményével, ez alól azonban a súlyos károk bekövetkeztével fenyegető *időmúlás* fontos kivételt jelent.

A szervezeten kívüli riadóztatást el kell határolnunk a szervezeten belüli, a felettes utasítását érintő ellenszegüléstől. Ilyen esetekben a lojalitás hármasságának közül a felettes iránti lojalitás sérül, ami összhangban lehet a szervezet általános, elvárható normáival, más esetekben ettől eltérő. A felettesi utasítás végrehajtásának megtagadása szintén csak az adott szervezet sajátosságai és a körülmények ismerete esetén értékelhető. A beosztottat mindenestre csak olyan tevékenységre (vagy tartózkodásra) lehet kötelezni, ami egyértelműen összefügg a munkaköri köteletségeivel, vagy ehhez közvetlenül kapcsolódó vállalásaival. A munkaköri köteletségeken kívüli felettesi utasítás önmagában érvénytelen, szívességből végrehajtható ugyan, de megtagadásának nem lehet semmiféle következménye. Ellenkező esetben a beosztottnak minden alapja megvan ahhoz, hogy felmondja a felettese iránti lojalitását.

A szervezeten kívüli riadóztatás esélyét nyilván nagyban befolyásolja a potenciális riadóztató érintettségének foka. Emellett fontos szempont, hogy a kifogásolt visszaélés *jó eséllyel bizonyítható, konkrét eset, ügy, mulasztás* legyen, valamint a riadóztató rendelkezzen az ehhez szükséges megfelelő információkkal. Természetesen nem várható el a riadóztatótól a bizonyíthatóság fokának, a pártatlan hatóság előtti esélyeknek a pontos felmérése, csak annyi, hogy a birtokában lévő információk alapján jó oka legyen annak feltételezésére, hogy egy pártatlan hatóság előtt gyanúja alaposnak bizonyul. Előfordulnak olyan vélemények, melyek a riadóztatótól elvárható magatartást a riadóztatónak a szervezeti hierarchiában elfoglalt helyéhez kötik. Semmi okunk annak feltételezésére, hogy egy indokolt riadó ne indulhatna el a hierarchia bármely szintjéről, illetve hogy indokolatlan riadó indokolatlan attól függetlenül, hogy a hierarchia melyik szintjéről indult.

A szervezeti életben adódó egyéni lelkiismereti konfliktusok kezelésének a legfontosabb szabálya, hogy ne okozzunk indokolatlanul kárt a szervezetnek, amelynek tagjai vagyunk, ugyanakkor a szervezeten belül megoldhatatlan súlyos visszaélések ese-

tén érdemes, sőt néha elvárt megtenni a „szennyes kitergetését” eredményező lépéseket.

Mindezek alapján a potenciális riadóztató előtt álló cselekvési alternatívák a következők.

1) Hallgatás. Ebben az esetben a „ne szólj szám, nem fáj fejem” elvnek megfelelően cselekszik. Gyakran elfogadható az ilyen típusú választás, hiszen az egzisztenciális félelem legyőzi a lelkiismeretet. A hallgatás megítélése az előbbiek alapján azon múlik, hogy azt a károk minimalizálásának elve indokolta-e, vagy csupán a félelem. Amennyiben indokolt lett volna a riadóztatás, a hallgatást választó személyt egyszerűen gyávának minősítjük. Kétes esetben a lehetséges alternatívák közül egyszerűen a kisebbik rosszat választotta, ezért nem marasztalható el erkölcsi szempontból, illetve indokolatlan riadó esetén kifejezetten helyes erkölcsi döntést hozott, olyat, ami jó helyzetfelismerést tükröz.

2) Obstrukció. Általában a hivatali életben fordul elő, amikor a felettes kifogásolt utasításával a beosztott nem fordul nyíltan szembe, viszont mindent elkövet annak érdekében, hogy az utasítás ne legyen végrehajtható. Az időhúzás kellékeinek széles tárháza állhat a beosztott rendelkezésére. Természetesen ez is a lojalitás felmondását jelenti, bár nem soroljuk a szűkebb értelemben vett riadóztatáshoz.

3) Névtelen kiszivárogtatás. A riadóztató itt anonimításba burkolózik, bízva abban, hogy nem éri majd retorzió, és a kifogásolt magatartást sem hagyta érintetlenül. Gyakori eszköz a közéletben, különösen a politikai szférában, ahol a kiszivárogtatás címzettje a sajtó. A sajtó és a médiumok egyébként szinte „hivatásszerűen” alkalmaznak kiszivárogtatókat, így a cselekmény erkölcsi megítélésénél azt is figyelembe kell venni, hogy gyakorta fizetség, és nem a közjó iránti elkötelezettség motiválja a kiszivárogtatást. Mindezek ellenére az indokolt riadó szabályai itt is érvényesek, ezért a károk minimalizálására törekvő kiszivárogtató valószínűsíthetően helyesen cselekedett.

4) Nyílt riadóztatás. Ha a riadó indokolt, ez a szervezet tagja által tanúsítható legbátrabb, egyúttal legritkább magatartás. Valójában azt jelenti, hogy a szervezet tagja úgy érzi, „vétkesek közt cinkos, aki néma”. Szűkebb értelemben a szervezet tagja a szorosán vett szervezeten kívülre viszi a konfliktust, egyúttal átadja az ügyet az annak elbírálására hivatott szervnek, vagy egyszerűen a nyilvánosság előtt keresi igazát. A szolgálati út betartása általánosságban elvárható, kivéve például súlyos visszaélések esetén, például szexuális zaklatási ügyekben. Ugyancsak kétséges a szolgálati út betartásának elvárása akkor, ha a közvetlen felettes és annak felettese között szoros, és nyilvánvaló érdekszövetség van. A károk minimalizálásának elvéből következően azonban a

elvárások a felettest is kötik. Alapvető morális szabály, hogy csak olyasmint várhatunk el másoktól, amit magunkra nézve is kötelezőnek tartunk, kivéve, ha az ettől való eltéréseket a munkakör specialitási kifejezetten lehetővé teszik.

Végül, de nem utolsósorban a bizalomépítés fontos eleme a *szakmai hozzáértés*. A kompetencia tulajdonképpen azt a megnyugtató érzést erősíti, hogy munkatársaink és felettesünk „értik a dolgukat”, nem valamilyen irreleváns egyéb körülmény jóvoltából nyerték el az állást, vagy pozíciójukat. A szakmai hozzáértés rendkívül összetett, speciális problémája a szervezeti etikának, így az sem törvényszerű, hogy mindig a szakmailag leginkább képzett személy a legrátermettebb vezető. A szakmai hozzáértés mellett ugyanis a vezetői erények közé szokták sorolni a jó emberismeretet, az empátiát, a szervezőkészséget, a határozottságot, a tapasztalatot. Ha valaki rendelkezik ezekkel az erényekkel, valószínű, hogy rátermettebb vezető lesz annál, mint aki szakmailag ugyan a legkompetensebb egy adott szervezeten belül, de ezek az erények nem erősségei. Ezeknek a problémáknak az áthidalására több szervezetben elválasztják egymástól a szakmai vezetést, és az intézmény (cég) gazdasági, technikai irányítását.

3. A riadóztatás

Egy munkaszervezetbe történő belépés elköteleződéssel jár, mely három irányban is elvárható; elköteleződés a (1) szervezet iránt, a (2) felettes iránt, és a (3) munkavégzés, az adott hivatás általános normái iránt. A hűség, a lojalitás mindhárom irányban elvárható, de korántsem biztos, hogy ez a hármas irányultságú elvárás konfliktusmentesen be is tartható. Adódhatnak helyzetek, mikor a szervezet tagjaként lelkiismeretünk, vagy a hivatásunkra vonatkozó normák ellentétes magatartásra sarkallnak, mint amit a felettesünk, vagy a szervezetünk elvár tőlünk. Ez a lelkiismereti konfliktus az alapja annak, amit az angolszász szakirodalom *whistle blowing*-nak nevez. A kifejezés a magyar szakmai nyelvben a riadóztatás fogalmaként honosodott meg. A riadóztatás első közelítésben a lojalitás a szervezet, a felettes irányában történő felmondását jelenti lelkiismereti okokból. Alapja tehát mindig egy súlyos erkölcsi dilemma; mást várnak el tőlem, mint amit én helyesnek tartok.

Az alapszituáció fokozatai a következők:

1) A szervezet tagja értesül valamilyen általa etikátlannak, akár jogellenesnek tartott cselekményről, mulasztásról a szervezetén belül. A kifogásolt esemény nincs rá közvetlen hatással, de a lelkiismerete

te mégis felébred.

2) A szervezet tagját közvetve érinti a kifogásolt esemény. Például a cég részvényeseként arról értesül, hogy a neki kifizetendő osztalék terhére a cégvezetés luxusutakat szervez. Már nem csak a lelkiismerete háborog, hanem konkrét anyagi érdekei is fellépésre ösztönzik.

3) A szervezet tagját közvetlenül, személyében érinti a kifogásolt magatartás. Például megalázzák munkahelyén emberi méltóságát, súlyos diszkrimináció, vagy munkahelyi szexuális zaklatás áldozata.

Láthatjuk, hogy fokozati különbségeket is jelölnek a számok, és minél erősebb az illető érintettsége, annál erősebben csorbul a bizalom, annál erősebb a készletesség, hogy az érintett jóvátételért folyamodjék.

A riadóztatás erkölcsi megítélésének mércéje a lehetséges *károk minimalizálásának* elve. Riadóztatás esetén háromféle kárról beszélhetünk. (1) Minden olyan riadóztatás, ami a szervezeten kívülre visz egy vélt, vagy valós visszaélést, kárt okoz a szervezetnek, függetlenül attól, hogy indokolt volt-e, vagy sem. Közintézmény esetén sérti az intézménybe vetett állampolgári bizalmat, magáncég esetén a cég jó hírnevét. (2) Minden riadóztatás, fogalmából következően egy vélt, vagy valós visszaélésről, etikátlanságról, elfogadhatatlan utasításról szól. Maga a visszaélés önmagában káros jelenség, akár közintézményről, akár magáncégről van szó. A visszaélés lehet akár jogellenes is, lehet „csak” etikátlan, de ennek megítélése először mindig a riadóztatón múlik. Mérlegelés tárgya tehát a visszaélés súlyossága, és ezt a mérlegelést mindig a potenciális riadóztató kénytelen elvégezni. (3) Minden riadóztató kockáztatja munkahelyén a jövőjét. Nincs mit csodálkozni azon, ha a munkáltatók a maximálisan lojális beosztottakat részesítik előnyben, még ha ezzel olykor maguk alatt vágják is a fát. A riadóztatónak tehát szembe kell néznie az esetleges retorziókkal, a riadóztatását követő hátrányos megkülönböztetéssel, adott esetben állásának elvesztésével. Erős lehet tehát a beosztott oldalán az egzisztenciális félelem, ami megakadályozza őt abban, hogy akár az indokolt riadót megindítsa. Ezeket a lehetséges károkat kell mérlegelnie a lojalitás felmondása előtt a szervezet tagjának. Döntése akkor etikus, ha a károk minimalizálására törekszik. Ha az általa felismert visszaélés következménye emberek életének, vagy egészségének, létbiztonságának, élhető környezetének a kockáztatása, akkor a cég és a felettes iránti lojalitást felülírja a nagyobb jó, azaz a *közjó iránti lojalitás*. Súlyos visszaélés esetén a beosztott nem menekülhet a szervezet, vagy a felettes iránti lojalitás védett zugaiba. Vannak esetek, amikor *kötelező* riadóztatni.

Ilyen helyzet lehet, ha a riadóztatással emberi éleket, sokak egészségét lehet megmenteni. Közismert példa a Bayer gyógyszergyártó konzern ügye a 90-es

riadóztatás csak akkor lehet etikus, ha a szervezeten belül a konfliktus nyilvánvalóan feloldhatatlan, vagy a feloldására tett kísérlet (a szolgálati út végigjárása) sikertelennek bizonyult. Éppen az ilyen helyzetek kezelésére hozták létre több országban az etikai biztosok intézményét, mégpedig olyan formában, hogy a biztos ne függjön a szervezeti hierarchiától (szigorú összeférhetlenségi szabályokkal), ne a szervezettől kapja a fizetését, és hozzá lehessen fordulni a belső etikai problémákkal, emellett a biztos az ügy feltárása érdekében komoly vizsgálódási jogosítványokkal rendelkezik. Az etikai biztos a visszaélés alapos gyanúja esetén megteheti a szükséges lépéseket, a szervezeten kívülre viheti az ügyet.

5) Kilépés. A kilépés etikai megítélése azon múlik, hogy megelőzte-e azt riadóztatás, vagy sem. Ha nem, akkor a hallgatáshoz hasonló magatartás, bár

nyilván jelzi a szervezettől kilépő személy elégedetlenségét, aki megszabadul a lojalitás rá nehezedő béklyójától. A szervezettől már független személy a szervezet, vagy volt felettese kritizálásában teljes szabadságot élvez (kivéve természetesen a cég üzleti titkait, hivatali, szolgálati titkokat stb.), de nagy nyilvánosság előtt a személyiségi jogok, illetve a cég jó hírnevének védelme ezt továbbra is korlátozhatja.

Összességében elmondható, hogy a riadóztatás esélye az olyan szervezetekben növekszik meg, ahol nincs meg a bizalom megfelelő szintje, ahol a szervezet tagjainak alapvető szabadságjogait indokolatlanul korlátozzák. A riadóztatás atipikus helyzet, vissza is lehet vele élni, de adott esetben, mint a fentiekből is kiderül, indokolt, sőt kívánatos is lehet.

AD HOC

Ihász Boglárka
PhD-hallgató

Konferencia a tízéves Gyermekvédelmi törvényről

2007 október 12-én került megrendezésre a Pécsi Tudományegyetem Halasy-Nagy József Aulájában a Kar Családjogi és Szociális Jogi Csoportja, valamint a Dél-Dunántúli Regionális Közigazgatási Hivatal (DDRKH) Szociális és Gyámhivatala Baranya Megyei Területi Osztályának szervezőmunkájának eredményeként a „Gyermeki jogok, gyermekvédelem és a határtudományok” című országos konferencia. A konferencia meghívott vendégei az ország egész területéről érkeztek, elsődlegesen a városi és a regionális szociális és gyámhivatalok képviselőiben.

A szakmai találkozó megrendezésének alapjául olyan jeles évfordulók szolgáltattak alapot – ahogyan azt köszöntő gondolataiban *Dr. Somfai Balázs* egyetemi adjunktus is megfogalmazta – mint a megszületésének tizedik évfordulóját ünneplő Gyermekvédelmi törvény, valamint a „nagykorúság” küszöbét átlépő gyermeki jogok. A „nagykorúság” jelen esetben természetesen akként értelmezendő, hogy az ENSZ Közgyűlése 1989 november 20-án, azaz éppen tizennyolc esztendeje fogadta el a Gyermek jogairól szóló egyezményt.

A moderátor nyitó gondolataiban hangsúlyozta a hallgatóság számára azt a nagyon fontos, és minden helyzetben kívánatos követelményt, mely szerint minden esetben és időben a komplexitás elve kell, hogy érvényesüljön a gyermekvédelemben. E komplex szemléletre való törekvés az előadások témáinak kiválasztása során is fő vezérelv lehetett, annál is inkább, mivel sokszor igen kényes határterületeket, problémákat boncolgattak. A rendezvény előadói között szép számmal voltak kiemelkedő tudományos elméleti és gyakorlati munkásságú előadók, akik a gyermekvédelem láncára előadásaik páratlan gondolatait fűzték füzérré.

Elsőként *Dr. Katonáné Dr. Pehr Erika* a Szociális és Munkaügyi Minisztérium főosztályvezetője tartotta meg „A családjog és a gyermekvédelem változó kapcsolata” című előadását, melyben a gyermekvédelem hazai fejlődését tekintette át, kiemelve, hogy a gyermekvédelem rendszerét miként változtatták meg a gyermeki jogok. A gyermekvédelmet, így különösen a német–osztrák, latin–francia, angolszász modell sajátosságait elemezve kristályosodott ki a hallgatóság

előtt az a rendszer, amelyben az egyes országoknak szükségszerűen össze kell kapcsolniuk a hatósági intézkedések sorát a gyermekvédelmi gondoskodás alkotóelemeivel. De mi is a gyermekvédelem célja? Merre is mutatnak e célok, és melyek azok, amelyek alapvető paradigmaváltást idéztek elő a gyermekvédelem rendszerében? Ilyen és ehhez hasonló kérdések megválaszolásával folytatódott az előadás. A docens asszony ezt követően felvázolta azt a lassú, de biztos folyamatot, és azon területeket, melyekben a gyermekvédelem igényei szétfeszítették a családjog kereteit. Különösen fontos itt megemlíteni a szülői felügyelet alakulását, a gyámság rendszerének változásait, az örökbefogadás jogintézményét, amelyek mintegy átívelő hidat képeznek a Családjogi törvény (Csjt.) és a Gyermekvédelmi törvény (Gyvt.) között. Kiemelésre került a családjog önálló alapelveinek jelentősége, a családbafogadás intézményének rendszerbeli átstrukturálása, a kapcsolattartás szabályozásának törvényi szintre történő „emelése”, a gyermekelhelyezés terminus technikusának átalakítása, a közvetítői eljárás alkalmazhatósága, melyeket mind új megközelítésbe helyez az új Ptk. Harmadik Könyvének (Csjk.) szabályozása.

A fenti témakörök mintegy átvezették a hallgatóságot a következő előadásra, melyet *Dr. Kőrös András* a Legfelsőbb Bíróság bíróját tartott a „A gyermek jogai az új Ptk. Családjogi könyvében” címmel. A hallgatósággal egy kedves, de mindannyiunk számára igen tanulságos történetet osztott meg a tanácselnök úr (melynek szereplői olyan neves, a Ptk. koncepció kidolgozásában szervesen részt vevő magánjogászok voltak mint *Lábady Tamás* és *Weiss Emília*). Történt ugyanis, hogy egy kodifikátori megbeszélés kapcsán *Lábady* professzor úr szabatos és részletes fogalom-meghatározását adta annak, hogy tulajdonképpen milyen emberképe is van a születendőben lévő új magyar Ptk.-nak. Mire hosszú csend lett... majd *Weiss* professzor asszony megkérdezte: és a gyermek? A gyermek hol helyezkedik el a magánjogban? A történet azért tanulságos, a kérdés azért jogos, mert az egy komoly és valós problémát tükröz a gyermekek, a gyermeki jogok helyzetéről.

Az új Ptk. Családjogi könyve a családjog magánjogon belüli relatív önállóságának megőrzése céljából több „biztosítékot” is felállított, így a kódex általános alapelvein túl, külön rögzítésre kerültek a Csjk.-ban olyan alapelvek, melyek kizárólagosan a családjogi jogviszonyok rendezése körében irányadóak. Továbbá a kodifikátorok javaslatban rögzítették egy, a gyermek érdekeinek védelmét megfogalmazó szakaszt a Csjk. bevezető rendelkezései között. (3:2. §) Az előadás többek között a magánjog dilemmájáról is szólt a gyermek védelmével kapcsolatosan, hiszen párhuzamosan jelenik meg mind hazai, mind nem-

az alapelveket párhuzamba állítva ezek gyakorlatban betöltött szerepéről beszélt elsődlegesen a doktornő. A gyermekkorban kialakuló kötődési és kapcsolatteremtési viszonyrendszer legfontosabb momentumainak részletezésére nyílt csupán lehetőség az előadás során. A gyermekek megismeréséhez, a velük való együttműködés kialakításához vezető módszerek áttekintése a határtudományok izgalmas, ugyanakkor korántsem egyszerű világába engedett bepillantást.

Ugyancsak a szakmai nap vendége volt a Miskolci Egyetem Polgári Jogi Tanszékének egyetemi docense *Dr. Heinerné dr. Barzó Tímea*, aki a gyermeki jogok érvényesülését vette górcső alá az egészségügyben, az egészségügyi ellátás során. A gyermek jogairól szóló New York-i egyezmény vonatkozó rendelkezéseinek áttekintését követően az Orvosi Világszövetségnek (WMA) az orvosok 50. világkonferenciáján 1998 októberében elfogadott Ottawai Deklarációjában foglalt általános és speciális alapelveket tekintette át. Az előadó többek között a deklaráció olyan általános alapelveit emelte ki, mint például a gyermek életben maradása és fejlődése biztosításának elve, a gyermek mindenekfelett álló érdekének érvényesülése az egészségügyi ellátásban, a hátrányos megkülönböztetés tilalmának; a gyermek és az édesanya megfelelő pre- és postnatalis egészségügyi ellátásban való részesülésének; a betegség és az alultápláltság elleni küzdelem elve, a megelőző egészségügyi ellátás fejlesztése stb.

A docens asszony a speciális elvek (az ellátás minősége, a szabad orvosválasztás, a megfelelő tájékoztatás és beleegyezés, az ellátás visszautasításának lehetősége, a titoktartási kötelezettség, a kórházi elhelyezésre vonatkozó szabályok) kifejtése kapcsán összehasonlította a deklarációban foglaltakat és a hatályos hazai szabályokat, vagy éppen ez utóbbiak nem létezésére hívta fel a hallgatóság figyelmét. Záró gondolatataiban olyan célokat fogalmazott meg, amelyek a gyermeki jogok érvényesülését még inkább segítenék az egészségügyi ellátás során (pl. „vegyes körzetek” csökkentése, szabad orvosválasztás kapcsán a kiskorú gyermek véleményének figyelembevétel, a kórházban kezelt gyermekek jogainak hathatósabb biztosítása).

Az egészségügyi ellátáshoz kapcsolódó gyermeki jogokkal való ismerkedést követően egy, napjainkban szintén sok kérdést felvető előadás hangzott el *Dr. Radoszláv Miklóstól*, a Fővárosi Gyermekvédelmi Szakszolgálat munkatársától. A speciális szükségletű, gyermekvédelmi gondoskodásban lévő gyermekek ellátása kapcsán az igazgatóhelyettes kifejezetten a 16–18 éves korosztály gondozásával, nevelésével, elhelyezésével összefüggő problémákat, visszásságokat kívánta megvilágítani a hallgatóság számára. Annak nyomatékosságaképpen,

hogy e korosztályról máshogyan kell gondolkodnunk, említésre került számos hazai jogszabály (így például az Egészségügyi törvény, a Családjogi törvény, a Munka törvénykönyve), melyek speciális szabályai distinkciókat tesznek e korosztály részére. A legnagyobb problémát a gyermekvédelem rendszerébe kerülő 16–18 év közötti korosztállyal kapcsolatban a szakember tapasztalatai szerint az átmeneti, illetőleg tartós nevelésbe vételt elrendelő határozatok jelentik. Ezen „beutalókat” a fiatalok kényszerintézkedésként élik meg, amely hamarosan engedély nélküli eltávozások sorozatát generálja. A folyamatos szembehelyezkedés eredménye előbb-utóbb a bűnelkövetői vagy az áldozati oldalra juttathatja, juttatja a fiatalokat. A szakember egy olyan rendszer kidolgozásában látná a kiutat a jelenlegi helyzetből, amely a mostani intézményekkel szemben egy „alacsonyabb küszöbű” szinte kollégiumi elhelyezéshez hasonlítana. Ezen rendszert olyan feltételek tartanák egyensúlyban, mint például a képzéshez kötöttség, esetleges ösztöndíjrendszer stb. Radoszláv Miklós utalt a jelenlegi „visszakikérési” gyakorlat tapasztalataira, melyek világossá teszik, hogy ez nem tekinthető hathatós megoldásnak, mert a hazai, általánosságban jól működő gyermekvédelmi intézmények ezeknek a gyermekeknek nem jók, kriminalizálják őket.

Dr. Németh László a Betegjogi, Ellátottjogi, Gyermekjogi Közalapítvány alelnöke a gyermekjogi képviselők összetett tevékenységét, feladatait elemezte és ezzel összefüggésben szólni kívánt a gyermekvédelem rendszerének hiátusairól is.

A gyermekjogi képviselő feladatai kapcsán kifejezetten hangsúlyozta, hogy minden esetben a fennálló jogszabályokkal összhangban értelmezendők a feladataik, és „mozgásterük”. A képviselő a gyermekvédelmi gondoskodásba részesülő gyermekek jogainak megismerésében, a jogvédelmük ellátása vonatkozásában lát el feladatokat, továbbá egyéb szerepkörei mellett segít megfogalmazni a gyermekvédelem rendszerét terhelő anomáliákat.

A délutáni előadássorozat utolsó előadója *Dr. Grád András* az ELTE Állam- és Jogtudományi Karjának egyetemi docense volt, aki a családjogi eljárások pszichológiájáról osztotta meg gondolatait és tapasztalatait a résztvevőkkel. Részletes elemzés tárgyává tette a bírósági eljárások során megjelenő, a feleket motiváló tényezőket, a közöttük nagy valószínűséggel kialakuló „pszichikai hadviselés” kifejeződésének módjait. Kitért az igazságszolgáltatás során érvényesülő hagyományainkra, (Pl. a bíró pulpituson ülve tekint a felekre, akik egymással szemben foglalnak általában helyet) melyek a családjogi viszonyokban még inkább fokozzák a felek konfrontatív hozzáállását. A családjogi ügyekben a

zetközi jogforrások szintjén a be nem avatkozás és a tevőleges kötelezettség problematikája. Az előadó részletes áttekintést nyújtott a Csjk. alapelveiben manifestálódó gyermeki jogokról, így a családhoz, családban történő nevelkedéshez való gyermeki jogról, valamint a családi kapcsolatok megtartásának jogáról (származáshoz való jog) (3:2. § (3)), mely tartalmát tekintve már igencsak belenyúlik a gyermekvédelem tárgy körébe.

A gyermek származáshoz való joga tekintetében elemzésre kerültek az Alkotmánybíróság vonatkozó határozatai és kapcsolódó különvéleményei, melyek esetenként nem számoltak a családi kapcsolat mint érdek és a származás megismerésének joga közötti érdek-jog összeütközéssel. Az új Ptk.-ban megjelenő rendszer tartalmi korlátot nem állít a származáshoz való gyermeki joggal szemben, sőt új határidők fognak életbe lépni, várhatóan a gyermek érdekét szolgálva. Az előadást folytatva hallhattuk a szülői felügyeletről szóló fejezetről, mely kiegészítő alapelveket fogalmaz meg, valamint arról, hogy miként alakították át a szülői felügyelet és a gyermekelhelyezés megnevezéseket és azok tartalmát. A jövőben a szülők erre vonatkozó megállapodása alapján közös szülői felügyeletről, a bíróság döntése esetén pedig szülői felügyeleti jogok gyakorlójáról beszélhetünk. A gyermekelhelyezés kifejezés a továbbiakban pedig csak akkor lesz használatos, ha a gyermek harmadik személyhez, illetőleg családjából kiemelve intézeti nevelésbe kerül.

A Csjk.-ban a gyermeki jogokkal összefüggésben külön pontban rögzítették a gyermekétől külön élő szülő jogait és kötelezettségeit, valamint differenciált szabályozást alakítottak ki a szülői felügyeleti jog szünetelése és megszüntetése tárgyában.

A konferencia egyik fő szervezője *Dr. Kovács Zsuzsa* osztályvezető asszony (DDRKH) folytatta a délelőtti szekciót kronologikus előadásával, melyben a gyámügyi és gyermekvédelmi hatósági tevékenység évszázadokon átívelő fejlődését tekintette át.

Előadásában kiemelte a gyermekvédelem, a gyámügyi igazgatás területén dolgozó jogászok fokozott felelősségét, valamint a speciális szemléletmód nélkülözhetetlenségét. Az árvaszéki rendszertől kezdődően, egészen a hatályos mai magyar szabályozásig kísérhettük nyomon a gyámhatósági eljárás főbb jellemzőit az előadó jóvoltából. Kovács Zsuzsa megosztotta a hallgatósággal a hatósági munka dilemmáit, nehézségeit (mint pl. a vagyonkezelés körében megítélendő befektetések problémája). Szó esett továbbá az elmúlt pár évben bekövetkezett, a gyámügyi igazgatást érintő hatáskörrelvonásokról, (Pl. a hivatásos pártfogói rendszer „elvétele-átvétele” 2003-ban) valamint az azzal szinte párhuzamosan zajló újabb feladatok telepítéséről, mint pl. szo-

ciális és gyámhivatalokká történő átalakulás.

A szakember részleteiben kitért továbbá a régiók létrejöttének hatásaira a gyermekvédelem és gyámügyi igazgatás rendszerében.

„A határokon átívelő kapcsolattartás” szabályainak és problematikáinak megismertetésére a szervezők az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium főosztályvezetőjét *Dr. Brávucz Ottónét* kérték fel. A bírók, ügyvédek, gyermekvédelemben, gyámügyi igazgatásban dolgozók többsége számára egyértelmű, hogy a családjogi jogviták egyik sarkalatos és visszatérő problémakörét képezik a kapcsolattartási ügyek. Ez az amúgy sem egyszerű kérdéskör csak tovább bonyolódhat, azáltal, hogy határokon átívelően kell rendezni a szülők-gyermekek jogainak és kötelességeinek relációját. Az előadó bevallása szerint is a téma igen speciális, de a mai társadalmi viszonyok között korántsem tekinthető periférikusnak. Az előadás három főbb kérdéskört, így a joghatóság problematikáját, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerésének kérdését tekintette át. Szó került a kapcsolattartás-láthatás jogával összefüggően a szülői felügyelet és szülői felelősség kérdéseiről. Ezen kérdések egymásra tekintettel dönthetők el, mely szabályozásuk viszonylatában is következetesen megjelenik a vonatkozó többoldalú és nemzetközi egyezményekben. A téma alapos áttekintését szolgálta az is, hogy részletesen kitért a 2201/2003 EK rendelet (az „Új Brüsszel II. rendelet”) szabályainak ismertetésére, mely elsődlegesen alkalmazandó az Európai Közösség tagállamainak viszonylatában.

Az EK rendelet kapcsán olyan, a gyakorlat során fontos kérdések is ismertetésre kerültek, mint például a láthatási jogra vonatkozó határozatokról kiállított igazolás alkalmazásának esetköre, a központi hatóság legfőbb feladatainak értelmezése. Megítélésem szerint jó néhány olyan kényesnek mondható kérdésre kapott választ az előadás során a rendezvényen résztvevő jogalkalmazó hallgatóság is, melyek megválaszolása, eldöntése az expliciten kimondott szabályozás elenére sem mondható egyértelműnek.

A délutáni blokk nyitó előadásában *Dr. Gyenge Eszter* a gyermekpszichiátria, mint önálló orvosi diszciplína rejtelseibe kívánt bepillantást nyújtani a résztvevőknek. A gyermekek és a serdülők fejlődési zavaraiival, viselkedészavaraiival, pszichés problémáival foglalkozó tudományterület természetével, vizsgálódásainak, módszereinek alapvetéseivel ugyancsak igen hasznos tisztában lenni egy a gyermekvédelemben dolgozó, azzal akár elméletben foglalkozó szakembereknek. A gyermekpszichiáter tevékenységének részletezését követően a gyermekvédelem és a gyermekpszichiátria kapcsolatának bemutatása kapcsán a közös célokat és problémákat elemezve,

tanúskodás, a tanú meghallgatás pszichológiai hátterébe is bepillantást engedő előadást követően Somfai Balázs köszönte meg a minden előadónak és hallgatónak a konferencián való részvételt.

A rendezvény szervezése kapcsán külön köszönet jár Dr. Kovács Zsuzsa osztályvezető asszonynak és Dr. Somfai Balázs egyetemi adjunktusnak, továbbá az anyagi támogatást is biztosító PTE - Állam és Jogtudományi Karának valamint a Szociális és Mun-

kaügyi Minisztériumnak.

Remélem, hogy Karunk még nagyon sok hasonlóan színvonalas rendezvénynek ad majd otthont a továbbiakban is, melyek keretében a gyakorlati és az elméleti területen dolgozó szakemberek eszmecsereét folytathatnak munkájuk eredményeiről, a kutatott szakterületükről és azok nehézségeiről.

Kajtár István
tanszékvezető egyetemi tanár

Jogtörténeti munka a 19. század végi magyar igazságszolgáltatási reformokról*

A jogtörténész céh figyelemére mindenképpen méltó az a 19. század végi igazságszolgáltatási szervezeti modernizációnak szentelt monográfia, amelyet a szegedi jogtörténész professzort, *Ruszoly Józsefet* mesterének valló fiatal joghistorikus, *Antal Tamás* bocsátott közre, 2006-ban.

A magyar jogtörténeti szakirodalomban magas mércével szembesül a szerző, ha a választott témában kutat – publikál, ugyanis jogtörténet-tudományi megállapítás az a tény, hogy a hazai igazságszolgáltatás szervezeti bemutatásánál, és működésének értékelésénél *Vinkler János* az egyik historikus előzmény, a *Bónis–Degré–Varga* a fundamentális szintézis és a polgári korszak bírósági organizációjának genezisének elemzését adó *Máthé Gábor* monográfiája az etalon!¹

Az *Antal Tamás* által közzétett monográfia (vagy összetettsége alapján kialakított, önmagukban is nagy valószínűséggel megálló alkotóelemeket összegző monográfia) fejezeteinek bemutatása előző megállapításunkra, a fenti felvetésünknel a szakmai érdeklődő olvasó esetében egy határozott válasz részét képezheti.

I. Az Ítéletáblák decentralizációja (1890:XXV. tc.) és a bírói szolgálati jogviszony változásai (1891:XVII. tc.) 1. A királyi ítéletáblák a jog intézményrendszerében. 2. Az ítéletáblák szervezete. 3. Az újonnan szervezett vidéki ítéletáblák felállítása.² 4. A bírói szolgálati jogviszony reformja: az 1891:évi XVII. tc. megalkotása. 5. Az 1891. évi XVII. tc. új intézményei.

A második részt a szerző az esküdtszéki rendszer átalakításának szenteli, az esküdtszéki előzményekkel helyesen összekötve. A folyamatos

* (Antal Tamás: Törvénykezési reformok Magyarországon (1890-1900). Ítéletáblák, bírói jogviszony, esküdtszék. Dél-Alföldi évszázadok 23. Szeged 2006. Készült az Alkotmány- és jogtudományi kutatások (1790-1949) c. T043195. ny. számú OTKA-szerződés keretében. Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár, 351 p. + térképmelléklet.)

fejzettszámozás szerint ennek a résznek a kifejtése a következőképpen alakul: 6. Az esküdtszék szervezésének dogmatikai és rendeleti rendszere. 7. A sajtóesküdtszéki eljárás (1867–1896). 8. A sajtóesküdtszék a korabeli gyakorlat tükrében. Ezt a fejezetet különösen plasztikusnak tartjuk a tételes jog – gyakorlat összefüggésben. 9. Az esküdtszék reorganizációja (1896–97). 10. Az esküdtszék megszerzése (1899–1900) fejezet jelzi egy reform időbeli átfutásának korabeli értékeit. 11. Az esküdtszéki reform értékeléséhez – adja a pro és kontra érvek sorát – általában. 12. Nagyon informatív a praxisra és a diszfunkcióra, ez a fejezet „Az esküdtszék problémája a gyakorlatban: két nevezetes jogeset. Ezek az Eremits-gyilkosságban hozott szegedi verdikt, és egy felmentő verdikt Budapestről, 1900-ból. Itt megmutatkozik a szabályzattörténet, a dogmatikai vizsgálatok szükséges kiegészítése egyedi esetekkel! A szerző elemző megjegyzései az esetek mélyére hatolnak.

A „Jogért mindhalálig” záró rész méltó értékelése a reformok által elértnek és a főszereplőnek: a feladathoz megfelelő, felkészült személynek, kiemelten *Szilágyi Dezsőnek*.³

A szerző metodológiai felkészültségét feltétlenül bizonyítja az igen bőséges irodalomjegyzék (benne a saját, tucatnyi előmunkálata) és a nagyszámú felhasznált joganyag, az országgyűlési anyag és a levéltári anyag. *Antal Tamás* lábjegyzetei kellő számban (1063) dokumentálnak. Terjedelmes a személymutató, pontosan kidolgozott a többféle elnevezésre (helynév adott történelmi periódusban) igazított helynévmutató. A térképmelléklet az ítéletáblák 1890. évi beosztására vizuálisan járul hozzá a szövegben mondott adatainak megértéséhez. Másrészt a honismeretnek is forrása, adatbázisa lehet Debrecen és Szeged 1900. évi esküdtszékek jegyzéke. A kérdés kutatóit igazítja el általános adatok ismertetésével a 3. melléklet: „Az esküdtszék évenkénti ülészakainak időrendi beosztása.”

A tömör angol summary a maga információval első megközelítésben közvetítheti a munka nem anyanyelvű megismerését.

A modern magyar igazságszolgáltatás-történet 19. század végi kardinális reformjait értő kézzel, helyes mesterségbeli fogásokkal és érzéssel *Antal Tamás* tollával formát kapó munkát szakjogtörténeti hozadéka jelentősnek ítélni. Megismerését, feldolgozását, elemeinek felhasználását, beépítését a recenzens, a joghistorikus a történész szakmának javasolni tudja.

Jegyzetek

¹ *Vinkler János*: A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig I-II.

Pécs 1927; Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg 1996. Ezen kívül: Stipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen 1997; Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875. Budapest 1982

² Jogi kultúrtörténeti szempontból mindenképpen figyel-

met kell szentelni azoknak az ítélőtáblai beiktatási ceremóniáknak, amelyeket Antal Tamás részletesen közöl.

³ A hódolat a nagy jogásznak keretes: Szilágyi Dezső (1840–1901) Stróbl Alajos alkotta mellszobra már a bevezető részben reprodukálva szerepel.

Kun Tibor
egyetemi adjunktus

„Franco Garelli: A katolikus Olaszország a pluralizmus korában”*

A Torinói Egyetemen oktató Franco Garelli könyve a következő fejezetekből épül fel.

I. Kollektív ethos és vallás; II. A vallási érzület Olaszországban; III. Kihívások a katolikus világgal szemben; IV. Világifjúsági Napok; V. Fiatalok, vallás és szexualitás; VI. Megtöltött terek és üres templomok; VII. Az olasz katolicizmus fontossága; VIII. Vallási pluralizmus Olaszországban.

A *Bevezető* az olaszországi katolicizmus felvirágzásával kapcsolatban idézi a nemzetközi közvéleményt, amely „olasz jelenség”-ről beszél. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a mai bizonytalan világban az emberek a katolikus vallásban próbálnak bizonyosságokba kapaszkodni. A katolicizmus ugyanakkor a világi problémák közösségi megoldására ösztöfegők – beleértve a fiatalokat is – számára is táptalajt adhat, a leghűségesebb és legaktívabb katolikusok pedig a hagyományos vallási közösségeken kívül is képesek hasznossá tenni magukat.

Olaszországot csak „érintették” a tőle északra fekvő országokban – különösen a Franciaországban – végbement, a vallási felépítményeket kétségbe vevő irányzatok, melyek kiindulópontja az a meggyőződés volt, hogy mivel a nyugati társadalmak által létrehozott civilizáció kezdte elveszíteni keresztény jellegét, az Egyház is csak egy kisebbségre támaszkodhatott, a kisebbség támasza kellett, hogy legyen.

1. A katolicizmus olasz irányzata úgy próbálja a „népi” katolicizmust kiterjeszteni, hogy egyrészt kerüli az elitizmust a társadalmi megjelenésében, másrészt olyan vallási feladatokat jelöl ki, amelyek a legkülönbözőbb rétegeket vonzhatják. E sokoldalú munkában kiemelkedő szerepet játszott *II. János Pál* pápa, aki az olasz katolicizmust „vallási modell”-ként állította a nemzetközi katolicizmus elé. Az itáliai katolicizmus közéleti szerepe ma már olyan, a társadalom minden tagját és rétegét érintő világi problémákra adott feleletekben nyilvánul meg, mint a tár-

sadalmi élet szabályozása, a család, a bioetika, a gazdasági fellendülés, a kisebbségek jogai stb. A világi köröket azonban sokszor zavarja az egyházi beavatkozás, s azzal támadnak, hogy az Egyház nem tiszteli a vallásszabadságot, a pluralista társadalomban jelen lévő érzéseket. Tény, az olasz katolikus Egyház „harcban áll a lelkiismereti szekularizációs törekvésekkel és az etikai szubjektivizmus és relativizmus értékeivel” – állapítja meg a szerző.

Új jelenség, hogy a modernitás napjainkban törést szenved, s egyre nehezebb feleleteket adni az egyéni és a közösségi problémákra, a népek és nemzetek közötti feszültségek mibenlétére; ezekben az esetekben is gyakran kéri ki az Egyház segítségét, mivel érzik az emberek, hogy a világiasság elérte lehetőségeinek és teljesítőképességének határait. „A hit szociális funkciók ellátására történő redukálódása az az ár, amelyet az Egyháznak fizetnie kell, ha az etikai referenciákban szegény környezetben kíván működni.” Korunk a „szellemi kifosztottság” kora, melyben a modernség ugyan megadta az embernek az „önmeghatározás” lehetőségét, de alapvető igazságok vesztét okozta; a keresztény „üzenet”-ben a mai ember pedig nem azonnal érthető és felfogható „értelmi magot” talál, s a modern kultúra azt az érzést keltheti az emberben, hogy semmi haszna ilyen horderejű kérdésekkel foglalkozni. A pluralista világban hívők bizonyos csoportjai azért ragaszkodnak hagyományos és/vagy vallási értékekhez, nehogy elveszítsék identitásukat, vallási értékeiket, egyes, erős vallási identitású modelleket követők pedig integralista, megaluvást nem ismerő megnyilvánulásokra ragadtatják magukat, amelyek szemben állnak az Egyház tanításával. Identitás-megőrző szerepe van a vallásnak a bevándorlók között, s ez a jelenség ma *egész Európában* növekvő fontosságra tesz szert.

Olaszországban a katolicizmus továbbra is a társadalom és a kultúra alkotórésze, teljes joggal vesz részt az ország életében, sok fontos kérdésben foglal állást – amit el is várnak tőle. Különösen értékes véleményei a „határesetekben”, mint a bűnözés elleni harc, a törvényesség védelme, a közérkölc, a bevándorlók problémái stb...; mindezek olyan kérdések, amelyek megoldása hozzájárulhat az olasz társadalom modernizálódásához is. Emellett tény, hogy Olaszországban is csökkent a vallást gyakorlók száma, és ma már csak egy szűk kisebbséget alkotnak, a templom pedig inkább a „társadalmi kapcsolatok” színhelye. Az Egyház figyelmeztetéseit különösen a szexuális és a családi élet terén nemigen veszik figyelembe.

Nőtt az iszlám és a keleti vallások iránti érdeklődés, ami azonban nem csökkentette a hagyományos vallások súlyát a mindennapi életben. Az olasz Egyházat „éppen csak megérintették” azok a változások,

* Franco Garelli: *L'Italia cattolica nell'epoca del pluralismo*. Bologna, Il Mulino, 2006. 169 o.

len közlőre láthatta, mi vár rá a nem is olyan távoli jövőben. 1995: *Manila*: itt az Egyház egy olyan társadalomban adott képet magáról, ahol kisebbségben volt a helyi sok vallási-kulturális hagyománnyal szemben. 1998-ban *Párizsban* több, mint egymillió fiatal részvételével zajlott a találkozó. Ezek a fiatalok tanúi lehettek, hogyan próbálja feléleszteni hagyományosan a múltban gyökerező, de egyre lanyguló keresztény hitét Franciaország. Itt a vezényszó a *redynamiser* volt, azaz *új lendületet adni, újra indítani*. 2000-ben *Róma* adott helyet a katolikus világifjúsági találkozóknak; a dátum lényeges, hiszen a századforduló évéről volt szó. Kb. kétmillió fiatal vett részt rajta. *Toronto*, 2002: az egy évvel előbbi New York-i katasztrófa nem a félelmet, hanem a kihívásokba vetett hit sikerét, a bizonytalanság elleni harcot erősítette. *Kölnben* 2005-ben már az új, német származású pápa jelenlétében találkozott kb. egymillió fiatal keresztény. Ebben az országban is nehéz az Egyház helyzete, és ez a fiatalokra is kihat, ezért új nyelvezet kell keresni és találni.

Általánosságban ezeknek a katolikus világifjúsági találkozóknak a következő céljai voltak: megváltoztatni a valláson belüli kapcsolatokat, szembeszállni a szekularizációs irányzatokkal, megmérkőzni a modernizációval, s felmérni az új generációk igényeit, kultúráját. Szembetűnő volt ezen esemény kapcsán, hogy a fiatalság a már említett „nomád vallásgyakorlás” és az intenzív vallási elkötelezettség mellett tette le a voksot. Az olasz fiatalok aktív részvételén ezen az összejöveten nyilvánvalóvá tette, hogy az olasz nemzeti katolicizmus „jó egészségnek örvend”, bár az is igaz, hogy ezek a fiatalok otthonosabban érzik magukat saját kis csoportjaikban vagy mozgalmaikban, mint az Egyház szigorú tradícióiban és előírásaiban...

3. Manapság egyre több szó esik egy újfajta „vallási érzékenység”-ről, amelyet új vallási mozgalmak és kultuszok hoznak létre. Jellemzőjük az „affektív kötelékek és intimista vonások” a hívők között, új „szentélyek” keresése, amelyekben saját vallási elképzeléseik és magatartásbeli elvárásaik jobban teret kaphatnak. A római katolikus Egyházat több heves támadás éri bizonyos szexuális kisebbségek részéről: ezek a csoportok gyakran a közvéleményt is megbotránkoztató módon fejezik ki tiltakozásukat. (A szexualitás kérdése egyébként a Rómában, 2000-ben rendezett katolikus világifjúsági találkozón is fölmerült.)

Veszélyeztetik-e az új vallási – hitbéli megnyilvánulások a katolikus Egyházat? Nos, az olasz fiatalok mintegy 80%-a ma is katolikusnak vallja magát, bár – erre is utaltunk már – vallásgyakorlásuk csakúgy, mint a felnőttek esetében, erősen visszaesett. A szexuális etika területén a legodaadóbb katolikusok ma is a heteroszexualitást támogatják, a nem vallá-

sos fiatalok már rugalmasabb, nyíltabb álláspontot képviselnek. Érdekes, hogy ez a megosztottság nem fedezhető fel a katolikus Egyház által állított egyéb normák esetében, így pl. a házasságon kívüli együttélést vagy a szexuális kapcsolatokat illetően, kivéve a komoly szándékkal együtt élők esetében. Legnagyobb az eltérés a katolikusok és a nem-katolikusok között az abortusz kérdésében létezik: sok katolikus ifjú azt tartja, Isten az élet és a halál ura.

4. *Pápaság és média*. A két dolog közötti kapcsolat különös erősséggel nyilvánult meg *II. János Pál* temetésén; őt a szerző a „történelem legmédiatizáltabb pápájának” nevezi, aki halála után is az maradt. Nem szabad elfelejteni, hogy az ő pápasága alatt az Egyház megértette a média szerepét, pl. a vallási nagygyűlések rendezésében, amit az látszik igazolni, hogy nyelvezetét is megváltoztatta, és a kapcsolatteremtés új formáit is kereste és meg is találta. A legaktívabb katolikus hívők is megértették a kulturális megújulás szükségességét, számukra ugyanis a keresztény hit „saját emberi identitásuk újrafogalmazásának fontos kritériuma”, s rájuk vár a feladat, hogy új létjogosultságot adjanak neki. Az Egyház mai „harciaságát” bizonyítják a közéletben véghezvitt cselekedetei, melyek közül kettőt látunk fontosnak kiemelni: a keresztek elhelyezését az állami iskolákban, és az európai kultúra keresztény gyökereinek megemléztését az Európai Unió Alkotmányában.

A vallási pluralizmus Európában *általában* az előrehaladott modernizációhoz kötődik, jellemzője a több vallás együttélése, azaz a történelmi egyházaké az új, főleg keleti származásúak és az etnikai eredetűek mellett. A kevésbé modernizálódott közösségekben viszont még az egy, uralkodó valláshoz tartozás figyelhető meg. *Az Olaszországban* együtt élő egyéb vallások – így az iszlám – nem gyöngítik a kereszténységet, az olasz történelem és emlékezet erejét, az újabban megjelenő vallások csak kis számú lakossági létszámot érintenek, ellenben maga a katolikus vallás egyre több ágra, irányzatra bomlik, ez azonban nem valami „ürességet” jelent, hanem azokra a feszültségekre figyelmeztet, amelyekkel az új tartalmakat és jelentéseket kereső alanyoknak szembe kell nézniük.

Ez a könyv ugyan elsősorban az olaszországi vallási helyzetet elemzi, szerencsére nem áll meg e korlátok között, hanem kitekint Európára is. A szerző gondolatmenete – kicsoda előny manapság!... – áttekinthető, nem a nyelvi és logikai megértés minden áron való mesterséges komplikálását tekinteti céljának, ezért is ajánlható mindazoknak, akik alapvető ismereteket kívánnak e témában szerezni.

amelyek néhány évtizede a katolicizmust megrázták, a peremvidékeken pedig a parókiák még ma is azon kevés helyek közé tartoznak, ahol az emberek találkozhatnak, amelyek valamelyest kapcsolatot teremtenek e személyek és az élet realitása között, és „emberi arculatot” kölcsönöznek az elszemélytelenedett világnak, ma is divatban vannak a helyi védőszentek ünnepei, az emberek ma is tömegesen látogatják a vallási tartalommal töltött régi műemlékeket, emlékhelyeket. A szerző megint II. János Pál pápa szerepét dicséri, aki új életet adott az Egyháznak a modern világban kétféle módon is: rájött, hogy a kereszténység tanítása forrás lehet ebben a modernizálódott világban, másrészt ugyanez a modernizált világ kihívást is jelent a hit felrészítése céljából. Az olasz papokat viszont kevésbé érdeklik azok a veszélyek, amelyek a külvilágból leselkednek a hívőkre: ezek közé a veszélyek közé tartoznak a többi vallások, valamint a „pluralista társadalomból” jövő új jelenségek. Ezek az olasz kléruson belül megfigyelhető jelenségek veszélyeztetik a vallási „üzenet”-et, s úgy lehet harcolni ellenük, ha ezt a klérust megújítják, a laikusokat jobban bevonják a vallásba, megtisztítják a vallás nyelvezetét, csökkentik a kellemetlen kötelezettségeket. Az is feltűnő ma, hogy többen fordulnak a vallás felé azok közül, akiknek a világi életben kevesebb a lekööttségük, mint azok, akik inkább ebben a világi életben vállalnak szerepet. Vannak azután az ún. „nomád vallásgyakorlók”, azok, akik otthagynak a saját lakóterületük parókiáját, maguk választotta vallá-

si helyeken telepsznek le, hogy ott erősebb vallási kötelezettségek között éljenek, míg – velük ellentétben – egy másik réteg ennek épp az ellenkezőjét teszi: visszatér kiinduló „bázisára”.

A papság megfigyelte, hogy az utóbbi 10–15 évben a „laikus hívők” jobban vonzódnak ahhoz az önkéntességi alapokon nyugvó tevékenységekhez, amelyekben keresztül az Egyház a szegénység ellen próbál harcolni, vagy a fiatalság nevelését kívánja irányítani, ezzel egyidőben viszont kevésbé tesszik nekik a helyi egyházak által kiszabott kötelező jellegű közreműködés; ehhez természetesen hozzájárult a katolikusok vezette *párt* általános válsága is, ami az ezen párthoz vonzódást is mérsékelte. Maga a papság politikai szempontból mérsékelt orientációjú, „centrista lelkületű”.

Mitől lehet ma félni a vallásos érülettel kapcsolatban? Nos, attól, hogy az egyre inkább külsőségekben, egyfajta önmutogatásban ölt testet, nem pedig mint átél, mélyen gyökerező hitben; ez a „társadalmi konformizmus” egyik új stílusának kifejeződése.

2. A katolikus Egyház által szervezett *Világifjúsági Napok* dátumai a következők voltak: az 1991-ben *Czestochowában* megszervezett ilyen ifjúsági találkozó a katolikus Egyház szempontjából nagyon fontos időszakban zajlott: a pápa lengyel származású volt, aki „döntő”, mértékben hozzájárult a kommunizmus bukásához. 1993-ban a colorádói *Denverben* lezajlott ifjúsági találkozón az amerikai katolicizmus mutatkozhatott be; itt a keresztény közösség közvet-

jegyzőkönyveinek tükrében

Kupa László: Szilágyi Dezső

V. évfolyam 1. szám

Stúdium

Kajtár István: Ikonográfia – ikonológia

Balogh Ágnes: A német büntetőjogi reform aktuális kérdései

Colloquium

Herke Csongor: A katonai büntetőeljárás

Komanovics Adrienne: Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja

Bércesi Zoltán: A magyar reklámjog rendszere

Jurisprudentia

Bankó Zoltán: Az „üzemi igazságszolgáltatás” elmélete és gyakorlata

Szécsényi László: A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupamérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai

Historia

Király Eszter: Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében

Nagy Zoltán: 120 éves a Csemegi-kódex

Prospectus

Nochta Tibor: Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvről

Szlovák Tibor: Tudósportré és korlennyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámverései tükrében

Curriculum

Kupa László: Somló Bódog

VI. évfolyam 1-2. szám

Stúdium

Andrássy György: Nyelvek az ezredfordulón. Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog?

Ádám Antal: Az állami egyházjogról

Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink

Bruhács János: A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény

Visegrády Antal: Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban

Colloquium

Balogh Zsolt György: Jogügyletek a hálózaton: az elektronikus kereskedelem

Bene Beáta: A joghatósági megállapodások a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján

Gál Gyula: Flachbarth Ernő, a tudós és professzor

Herke Csongor: A bíróság elé állítás

Kóhalmi László: Leánykereskedelem

Nagy Éva: Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása

Pecze Dóra: A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez

Szilovics Csaba: A liberalizáció lépései a devizabelföldi termézetes személyek devizabirtoklása terén

Forum

Kajtár István: A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története

Kengyel Miklós: Jogászképzés a rendszerváltás után

Ad hoc

Kamarás Éva Kornélia: A korrupcióról. Egy konferencia margójára

VII. évfolyam 1. szám

Stúdium

Ádám Antal: A világvallások hasonló és eltérő elemeiről

Berke Gyula: A munkajogi jogutódlás

Jürgen Harbich: Religionsunterricht in öffentlichen Schulen Deutschlands

Herger Csabáné: A tradíció és a modernizálás dilemmája Ang-

lia vallási viszonyaiban

Illéssy István: Az Alkotmánybíróság működésének kezdeti problémái

Kecskés László: A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség összekapcsolása

Heinrich Scholler: Der Status der Kirchen als öffentlich-rechtliche Körperschaft in der Bundesrepublik

Tóth Mihály: Gondolatok az eutanáziáról – avagy egy büntetőjogász kritikus pillantása a „kegyes halál” árca mögé

Vókó György: A büntetés-végrehajtás időszerű kérdései

Colloquium

Chronowski Nóra-Petrétei József: Az Európai Unió alkotmánytervezete

Fenyvesi Csaba-Koltai Katalin: Védői iratmegtekintés (ügymegismerés) a nyomozás során

Kajtár István: Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei

Komanovics Adrienne: Számháború Nizzában, avagy az Európai Unió jövője

Forum

Király Lilla: A jogállamiság röögös útjai

Rózsás Eszter: Jogászképzés az Egyesült Államokban

Ad hoc

Chronowski Nóra: A „Tudományos Dialóg” jogtörténeti külsőszámról

Cseresnyés Ferenc: „Kovács Péter: A schengeni kérdés”

Drinóczi Tímea: „Tízéves az Alkotmánybíróság”

Kamarás Éva Kornélia: „Az egyházak és az állam viszonya”

VII. évfolyam 2. szám

Stúdium

Bessenyő András: A jogügyletek érvényessége és hatályossága

Bércesi Zoltán: Az ügyész szerepe a környezetvédelemben

Gál Gyula: A világrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón

Kajtár István: Községi önkormányzat és modernizáció a 19. századi Közép- és Kelet-Európában

Kertész Imre: Miért túlszűfoltak a börtönök?

Meleg Csilla: Társadalmi változások és jogászai gondolkodásmód

Colloquium

Ádám Antal: Molnár Kálmán

Benedek Ferenc: Óriás Nándor

Blutman László: A bírósági határozatok közzététele és az Alkotmány

Chronowski Nóra: Az alkotmánybíráskodás

Drinóczi Tímea: A jogi segítségnyújtással kapcsolatos problémák és a kezdeti megoldási lehetőségek az Európai Unióban

Fenyvesi Csaba: A védelem ügymegismerési korlátozása

Bognerné Karátson Eszter: A nemzeti környezetpolitika és a szabad kereskedelem konfliktusa a WTO keretében

Veress Emőd: A román Alkotmánybíróság szervezete és hatásköre

Forum

Sárvári Katinka: Kábítószer a büntetés-végrehajtásban

Ad hoc

Ádámné Babics Anna: A Grazi Egyetem Jogi Karának Európai Dokumentációs Központjáról

Peres Zsuzsanna: Ismertető „A magyar államiság első ezer éve” című konferenciakötetről

Szekeres Róbert: Fejezetek a pécsi tudományos diákelet évtizedeiből

VIII. évfolyam 1. szám

Stúdium

Ádám Antal: Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól

Drinóczi Tímea-Petrétei József: A gyülekezési jog a Magyar Köztársaságban

A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke**I. évfolyam 1. szám***Studium***Lábady Tamás:** Az eszmei kártérítés antikja*Colloquium***Fabó Tibor:** A jótállás**Bodnár Imre:** A visszaesés szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban**Komanovics Adrienne:** Az Európai Unió intézményei I.*Antiquarium*

Válságban van-e a parlamentarizmus?

*Jurisprudentia***Bérecsi Zoltán:** „Erkölcsváltás” a polgári jogban**Vadál Ildikó:** A döntéshozatal szabályozásának lehetőségei...*Corpus iuris**Prospectus***Vadál Ildikó:** Európába megy-e a megye?*Ad hoc***Váradai Gábor:** A jóhiszemű szerzés minősítéséről**I. évfolyam 2. szám***Studium***Ádám Antal:** Az alapjogok jellegéről és védelméről**Kajtár István:** Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas*Colloquium***Komanovics Adrienne:** Az Európai Unió intézményei II.**Bérecsi Zoltán-Váradai Gábor:** A tulajdonszerzés dinamikája*Antiquarium***Koncz János:** Önkormányzat és közigazgatás*Jurisprudentia***Szécsényi László:** Gyógyszertárosokra vonatkozó reklámtilalom és az EK Szerződés 30. cikke*Corpus Iuris**Prospectus***Kajtár István:** Útikalauz az Osztrák Császárság kormányzattörténetéhez*Ad hoc***Fenyvesi Csaba:** Nyelvében él a nemzet**II. évfolyam 1. szám***Studium***Nochta Tibor:** Biztosítási jogunkról – fogyasztóvédelmi összefüggésekben*Colloquium***Petrétei József:** Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról**Nochta Tibor:** A lízingszerződés*Jurisprudentia***Szécsényi László:** A cégnévben szereplő kültag felelősségéhez*Corpus Iuris**Prospectus***Kajtár István:** Arcképek Közép-Európa jogászrendjének történetéből**Rózsás Eszter:** Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat*Ad hoc***Szilovics Csaba:** Néhány gondolat az 1990. évi XCIII. illetéktörvényt módosító T/237. sz. törvényjavaslatához**Fenyvesi Csaba:** Curriculum vitae**III. évfolyam 1-2. szám***Studium***Ádám Antal:** A közjog fejlődésének postmodern vonásairól**Kengyel Miklós:** Illúzió és valóság*Colloquium***Béli Gábor:** Érdemek és adományok**Bérecsi Zoltán:** A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben**Szécsényi László:** A váltójog történetének vázlata*Antiquarium***Szászy-Schwarz Gusztáv:** Parerga*Corpus Iuris**Prospectus***Király Mária:** A szász tükör és a mai jog**Chronowski Nóra:** „Az Alkotmánybíróság a jogállam szolgáltatásban”*Forum***Szilovics Csaba:** Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága**Walter Tibor:** „Egyedi érvényű kormányzati rendelet” avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje**IV. évfolyam 1. szám***Studium***Ádám Antal:** Értékrendezés az ezredfordulón**Kajtár István:** „C.S.S. Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)*Colloquium***Bérecsi Zoltán:** A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslatról napjainkig**Herke Csongor:** A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás*Jurisprudentia***Bérecsi Zoltán:** Graffiti a Berlini Falon*Corpus Iuris**Ad hoc***Fenyvesi Csaba:** „Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?**Petrétei József:** Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trieri egyetemen**Király Eszter M.:** A katedrán**Boleratzky Lóránd:** In memoriam dr. Arató István**Ádámné Babics Anna:** Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi Jogi Tanszéken**IV. évfolyam 2. szám***Studium***Szilovics Csaba:** Az erkölcs szerepe a jogkövetésben...**Szécsényi László:** Az értékpapír elmélete*Colloquium***Nagy Zoltán:** A bankkártyával összefüggő visszaélések**Herke Csongor:** A tárgyalásmellőzései eljárás*Jurisprudentia***Balogh Ágnes:** Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez*Corpus Iuris**Historia***Kajtár István:** Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához**Király Eszter:** Autonómia és vallásszabadság az erdélyi századok történetében*Universitas***Pókecz Kovács Attila:** A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok*Forum***Bérecsi Zoltán:** Quo vadis szerzői jog?*Prospectus***Kajtár István:** 1848 az osztrák minisztertanács

óban

Somlyódy Péter Edit: Paradigmaváltás az önkormányzatok közötti együttműködésben. – Város vagy régió?

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróságra vonatkozó új szabályozási elképzelésekről

Colloquium

Barcsi Tamás: Erkölcsi döntés és életvédelem. Gondolatok az abortuszkérdés etikai szempontú elemzéséhez

Csizmadia Tamás–Visegrády Antal: Az Y-séma a skandináv jogi gondolkodásban

Vértesi Lázár: Az ügyvédek hivatástörténetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig

Walter Tibor: A területi államigazgatási szervek koordinációja és ellenőrzése

Andrija Zdravevi–Danijela Rupi: Nasciturus im Römischen Recht

Forum

Fenyvesi Csaba: Szemelvények a jog humorából I. (egyetem–tárgyalótermi)

Komanovics Adrienne: Equal treatment of men and women in the armed forces

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei III.

Ad hoc

Döme Attila: A joggyakorlat aktuális jogelméleti kérdései (Gondolatok Visegrády Antal: „Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat” című könyve alapján)

Hegedűs Krisztina Lídia: Jogi kultúra és jogelmélet

Komanovics Adrienne: Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére

Peres Zsuzsanna–Mázi András: Jogtörténeti tanulmányok VII.

Tilk Péter: „Zarándokutak. Vallástudományi töprengések a harmadik évezred küszöbén”

X. évfolyam 1. szám

Stúdium

Ádám Antal: A közjogi szerződésekről

Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetéről

Benke József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban

Jakab András: A közigazgatás helye a magyar államszervezetben

Szalayné Sándor Erzsébet: A jogorvoslat duális rendszere az Európai Unióban

Tilk Péter: A hivatalos iratok kézbesítésének néhány alkotmányossági problémája

Veress Emőd: Az alkotmánymódosítás céljai és eredményei Romániában

Andrija Zdravcevi–Danijela Rucpic: Nasciturus im Römischen Recht

Colloquium

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a büntetőeljárás új alapelveiről és mellékszereplőiről

Julesz Máté: A reconsideration of civil environmental liability and insurance

Kajtár Edit: An Effective Model: Mediation Training in the U.S.

Kákai László: Pártok és civil szervezetek szabályozási kérdései a helyi önkormányzatokban

Kecskés László–Soós Tamás: Az európai sportjog néhány problémájáról

Nagy Éva: A magánjogi irányelvek átültetése és a kodifikáció Ausztriában

Sléder Judit: A sértett jogállása a nyomozásban

Forum

Filó Erika: „30 éves” a jogi továbbképzés Pécssett

Romulus Gidro–Veronica Rebreanu: Legal Clinical Education – A Practical Teaching Method for Students in Law

Peter Gilles: A polgári eljárásjog oktatása a 21. század elején

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei IV.

Somfai Balázs: A beteg gyermek jogai

Ad hoc

Kajtár István: Az osztrák kormányzat válságos időkben

Peres Zsuzsanna: Néhány szóban az államalapítás millenniumi tanulmánykötetéről

Than Alexandra Katalin: Vargha László professzorra emlékezünk

Zelnik Istvánné: Dr. Szűcs Stefánia (1915. október 23.–2003. október 25.)

X. évfolyam 2. szám

Stúdium

Bankó Zoltán: A távmunka a Munka Törvénykönyve speciális szabályainak rendszerében

Csapó Zsuzsanna: Európa biztonságpolitikai architektúrája
Drinóczy Tímea: Az országgyűlési képviselő joga a tájékoztatáshoz

Gál Gyula: Állami világűrjogok

Horváth Csaba: A civil társadalom és a demokrácia

Kecskés András: A kárfelelősség antik gyökereiről

Kengyel Péter: Az Európai Unió kisebbségpolitikája

Kovácsy Zombor: A dereguláció lehetőségei a magyar jogban

Nochta Tibor: A magánjog kereskedelmi jogias szemléletéről

Petrétei József: Jogösszehasonlítás és összehasonlító alkotmányjog

Heinrich Scholler: Der gleiche Zugang zu den Gerichten

Vókó György: Nemzetközi büntető igazságszolgáltatás körkötésben

Colloquium

Kun Tibor: Betekintés a francia nyelvű afrikai mozi jelenébe

Nagy Éva: Kölcsönszerződésből fogyasztói hitel

Rózsás Eszter: A gyermekvédelem rendszere

Forum

István Horváth: Light and Shadow

Monori Gábor: Konferencia az Európai Közösségek versenyzogáról

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei V.

Ad hoc

Illéssy István: Giovanni Sartori: Összehasonlító alkotmány-mérnökség.

A kormányzati rendszerek struktúrái, ösztönzői, teljesítményei

Tilk Péter: Samu Mihály: Általános jogpolitika. A jog depolitizálása

XI. évfolyam 1. szám

Stúdium

Arany Tóth Mariann–Bankó Zoltán–Dux László–Kun Attila–Rúzs Molnár Krisztina: Munkajogi kodifikációs megoldások Közép-kelet Európában

Ádám Antal: A biztonság az értékek között

Boguslaw Banaszak: Der Sturz des Eisernen Vorhangs und die Verfassungsentwicklung in Mitteleuropa – Beispiel Polens

Bruhács János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények

József Bulcsú Fenyvesi: Application of International Law as Applicable Law under the First Sentence of Art 42(1) of the ICSID Convention

Hajas Barnabás: A jelölő szervezetek esélyegyenlőségéről a 2004. évi EP választási kampányban

Herger Csabáné: Tradíció vagy modernizálás? Az 1894-95. évi egyházügyi törvények, különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre

Jakab András: Ki a jó jogász? Avagy tényleg jó bíró volt Mgaud?

Földvári József: Gondolatok az újszülött megölésének büntetéről

Kiss György: Az egyenlőségi jogok érvényesülése a munkajogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Alkotmány felé vezető úton

Lábaday Tamás: A deliktualis felelősség változásáról és ennek a polgári jogi kodifikációra gyakorolt hatásáról

Pókecz Kovács Attila: A locatio conductio operis eredete

Varga Csaba: Kodifikáció az ezredfordulón

Colloquium

Békés Imre: Földvári József köszöntése

Tóth Mihály: Pillanatképek a pécsi Büntetőjogi Tanszék múltjából

Fenyvesi Csaba: A védő a különleges eljárásokban

Herke Csongor-Tremmel Flórián: A Rendőrtiszti Főiskolát végzettek levelező képzéséről

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróság szervezete és eljárása az új ügyrend szabályainak tükrében

Forum

Csapó Zsuzsanna: Delicta iuris gentium, a természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége és a felelősségre vonás folyamata

Ad hoc

Emlékbeszéd Lajos Iván jogász-mártír mellszobrának leleplezése alkalmából (**Tigyi József-Ormos Mária-Ádám Antal**)

Hegedűs Krisztina Lídia: „Összehasonlító jogi kultúrák”

VIII. évfolyam 2. szám

Studium

Barcsi Tamás: Az erény mint alapvető etikai fogalom elméleti és gyakorlati vonatkozásairól

Xavier Boissy: A törvények alkotmányellenességének vizsgálata Franciaországban: az elutasításától az elfogadásig

Chronowski Nóra: A szabadsághoz és a személyi biztonság-hoz való alapvető jog

Hubay Gábor: A biztosításközvetítés „árnyoldalai”, avagy a jutalék visszakövetelésének jogalapja

Kajtár István: Architektúra a jogi kultúrtörténetben

Kiss László: A névjog mint alkotmányos alapjog

Korinek László: A kriminológia fogalma, feladata, helye a társadalomban és a bűnügyi tudományokban

Nemessányi Zoltán: Ingyenes bizomány?

Peres Zsuzsanna: Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon

Polyák Gábor: Közérdek és kiegyensúlyozottság a média-szabályozásban

Szilovics Csaba: Marketing beáramlása a magyar közpénzügyi rendszerbe

Visegrády Antal: Újabb ecsetvonások a posztmodern jogbölcseleti irányzatok tablójához

Colloquium

Chronowski Nóra-Petrétei József: Előkészületben az Európai Unióhoz való csatlakozással összefüggő alkotmány-módosítás

Ivancsics Imre: Néhány gondolat a megyei közgyűlés tagjainak választásáról

Jakab András: A norma szervezete

Hugh Spall: A Comparison of the Rules Governing Contactual Liability under U.S. and Hungarian Law when a Person without Authority Agrees on behalf of a Privately Owned Business Firm to a Contract with Another Privately Owned Business Firm

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei

Varga Csaba: Losonczy István, a filozófus jogtudós

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a kriminalisztika oktatásáról

Ivancsics Imre: Nyolc éve kezdődött az Államigazgatási Főiskolát végzett Diplomások Levelező Tagozatos Jogászképzése

Takács Tamara: Jogászképzés a 21. század Európájában

IX. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: Kérdések és válaszok a filozófiában

Balogh Ágnes: A HIV-vírussal való fertőzés és az AIDS jogi vonatkozásai

Bércesi Ferenc: A kistérség mint a regionalizáció alapegysége

Cserne Péter: Az univerzalizmus partikularitása: Losonczy István. A mulasztási bűncselekményekről

Drinóczi Tímea-Petrétei József: Az egyesülési jog alkotmány-jogi megközelítése

Gál Gyula: A fejedelem légijoga

Kiss György: A munkajog jogforrási rendszere és az alapjogok I.

Mázi András: Ingatlanok kétszeri eladásának büntetőjogi értékelése a polgári korszakban

Pálné Kovács Ilona: Mérlegen a magyar közigazgatás – regionális politikai dimenziók

Tilk Péter: Alkotmányjogi kérdések az ítéletláblakkal összefüggésben

Colloquium

Fenyvesi Csaba: A védői jogállás sajátosságai a katonák elleni büntetőeljárásban

Maros Kitti: A jogi gondolkodás Japánban

Sárvári Katinka: A kábítószer-fogyasztás büntetendőségéről az Európai Unió tagállamainak szabályozásában

Szilovics Csaba: Új hangsúlyok az adóigazgatás munkájában

Forum

Éva Kamarás: Families based on homosexual partnerships and a different approach to the same-sex marriage debate

Herbert Küpper: A magyar önkormányzatok német szemmel

Mészár Róza: A bünszövetség, a bünszervezet, valamint a csoportos elkövetés értékelése és a bírói gyakorlat

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei II.

Zeller Judit: A alkotmányi alapértékekről egy konferencia kapcsán

Ad hoc

Kajtár Edit: A munkához való alapjog és a munkajog kölcsönhatásai

Kóhalmi László: Tudományos emlékülés Losonczy István professzor tiszteletére

Nagy Zoltán: Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd

Pókecz Kovács Attila: Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján

IX. évfolyam 2. szám

Studium

Chronowski Nóra-Petrétei József: Észrevételek az „új” jogalkotási törvény koncepciójához

Fábián Adrián: A német általános közigazgatási eljárás alapjai

Gilbert Gornig: Ruf nach einer europäischen Verfassung

Gyulavári Tamás: Az Európai Unió szociális joga: érdekek kereszttüzében

Kiss György: A munkajog jogforrási rendszere és az alapjogok II.

Petrik Ferenc: Melyiket válasszuk? (A közigazgatási bíráskodás modelljei)

Schanda Balázs: Állami egyházjog a kibővülő Európai Uni-

Chronowski Nóra-Zeller Judit: Alkotmányos követelmények az országgyűlési képviselők választásán

Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim

Metzinger Péter: Summum ius summa iniuria, avagy a jog joga

Gábor Polyák: Gemeinschaftsrechtliche Gründe der Rundfunkliberalisierung

Simon Károly László: Az állítási kötelezettség és az állítási teher a polgári eljárásjogban

Colloquium

Vid Jakulin: Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism

Máté Julesz: Air pollution: public and private law aspects

Király Lilla: Mely tagállami bíróságnak van előterjesztési kötelezettsége az előzetes döntéshozatali eljárásban az Európai Bírósághoz a polgári jogvitákban?

Koltay András: Sullivan on Tour: A New York Times v. Sullivan-szabály Angliában, Ausztráliában és Új-Zélandon

Forum

Aknai Tamás: Az európai magyar művészet Pécsset

Szalayné Sándor Erzsébet: A pécsi Jogi Kar 2006–2007. tanévét megnyitom...

Ad Hoc

Hajdú Mária-Miklósa Mónika-Pető Beáta: Az Alkotmányjogi TDK Németországban

Jancsák Ramóna: Fogvatartottak az Európai Unióban, a világ börtönnépességének listája alapján

Kajtár István: Históriai-joghistoriái kötetek déli szomszédállamaink ismeretéhez

Kelemen Dániel: Gondolatok Nochtá Tibor „A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban” című könyvéről

Kulcsár Gabriella: Beszámoló az első pécsi Kriminológiai Nyári Egyetemről

Than Alexandra Katalin: Tremmel Flórián professzor születésnapját ünnepeltük

Várszegi Zsófia: Adenauer kiállítás

XIII. évfolyam 1. szám

Studium

Andrássy György: Az 1956-os forradalom 50. évfordulójára

Besenyő András: A jog léte avagy lét(ezés) a jogban

Oliver Diggelman: Az egyéni felelősség alapelve a nemzetközi büntetőjogban

Dobai Sándor: Jog és erkölcs viszonya az abortusz tükrében

Bernd Hecker: Mitwirkung an freiverantwortlicher Selbsttötung im Lichte der deutschen Strafrechtspraxis und -dogmatik

Horváth Dóra: Tilalmak a világvallásokban

Ildikó Ernszt: ICAO, the Core Organization of Civil Aviation – as the Main Machinery of Security?

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért I.

Kecskés András: A betéti társaságról

Nagy Zoltán: Tradicionális bűncselekmények számítógépes hálózatokon

Colloquium

Ádám Antal: A reformáció és a protestantizmus

Csapó Zsuzsanna-Mohay Ágoston Csanád: Ljubljana-i nemzetközi konferencia a nemzeti és európai bíróságok szerepéről a nemzetközi közjog és az Európai Unió jogának alkalmazásában

Decastello Alice: A közvetítői törvények összehasonlítása, különös tekintettel az egészségügyi közvetítői eljárásra

Vild Éva: A Sentszék és a magyar állam viszonyáról

Forum

Kengyel Miklós: Az Andrássy Egyetem. Német nyelvű posztgraduális és doktori képzés Magyarországon

Ad Hoc

Balogh Ágnes: „Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához”

Herger Csabáné: A 65 éves jogtörténész, Gernot Kocher köszöntése

Horváth Dóra: „A biztonság dimenziói. Jobbiztonság, közbiztonság, biztonságos környezet”

Kocsis Miklós: „Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára”

Kocsis Miklós: „Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok”

Kovács Eszter: „Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok”

Kun Tibor: „Keresztény egyházak, vallási pluralizmus és liberális demokrácia Európában”

Papp Csilla: Gyakornokként az Európai Bizottságnál

Zsigmond Anna: „Miscarriage of Justice. The Elimination of Jewish Attorneys in Hungary during the Holocaust”

XIII. évfolyam 2. szám

Studium

Lorena Bachmaier Winter: Telephone Tapping in the Spanish Criminal Procedure

Drinóczi Tímea: Bevezetés az olasz alkotmánytörténetbe – a Statuto Albertino-tól a köztársasági Alkotmányig (1848–2006)

Fenyvesi Csaba: Az igazságkereső szembesítés a tradicionális és a modern jogban

Gáspár Gabriella: A női jogok a magyar rendi társadalomban

Grezu Katalin: A bírósági tolmács helye és szerepe az ombudsmani döntések tükrében

Jiri Herczeg: Zum Entwurf des allgemeinen Teils des neuen tschechischen Strafgesetzbuches

Horváth Csaba: Az 1956-os forradalom képe a hivatalos politikai és történelem felfogásban (1957–1989)

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért II.

Eszter Karoliny-Mária Márton-Gergely Varga: Of football players and European law

Nőt Bálint: Az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő koncepciós jellegű perek – Dr. Szilágyi József büntetőeljárása

Attila Pánovics: The ‘Paraquat’ Cases – Why is Article 230 EC Interpreted against European Environment Protection Organisations?

Polyák Gábor: A közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányjogi pozíciói

Samu Mihály: A jogpolitika mibenléte

Heinrich Scholler: Von der Kirche der „spaltigen Religion“ des Augsburger Religionsfriedens zur modernen Garantie des Pluralismus von Religionsgesellschaften

Colloquium

Ádám Antal: Zsinati konstitúció a katolikus egyház és a világ viszonyáról

Oliver Diggelman: Switzerland and the European Convention on Human Rights: Particularities in a Nutshell

Drinóczi Tímea-Silvia Mazzo: A helyi önkormányzati választások szabályozása Verona városában

Imre Garaczi: Geschichte und Kultur

Kajtár István: A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel

Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybírói határozatokról

Szabó Gábor: Rousseau és a természetjog

Végh Tibor: Mit üzen a Szent Korona?

Ad Hoc

Jusztinger János-Pókecz Kovács Attila: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója 2007

Kajtár István: „A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei az 1850-es esztendő derekáról”

Máté Julesz: Un égard particulier au droit privé de l'environnement (quelques remarques d'importance juridique soulevées par l'urgence de l'harmonisation communautaire européenne)

Jusztinger János: A vételár a római jogban: „emptio in substantia constitit ex pretio”

Adrienne Komanovics: Democracy, legitimacy and freedom of information in the European Union

Szabó Gábor: Az új világrend és az emberi jogok

Colloquium

Balog Ádám-Gelányi Anikó: Ingatlanpiacok adózása Magyarországon és Romániában

Birkás Antal: A kálvinista dogmafelfogás és az alkotmányeszmé

Armin Stolz: Die Verwaltungsorganisation in Österreich und Ungarn im Vergleich

Zsigmond Anna: Két márkí: A. Custine és A. Tocqueville. „Az orosz bárka” és Amerika Európából

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei VI.

Tóth Mihály: A tett-közpon-tú büntetőjogtól a sértett-közpon-tú büntetőjogig (Ferencz Zoltán emlékére)

Ad hoc

Hahn Melinda: Boguslaw Banaszak professzor honoris causa doktorrá avatása a PTE Állam- és Jogtudományi Karán

Hahn Melinda-Kocsis Miklós: Az európai uniós tagság alkotmányjogi következményei (Nemzetközi alkotmányjogi konferencia Pécsen)

Zeller Judit: A 75 éves Ádám Antal köszöntése

XI. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az ősi vallásokról

Hans-Jörg Albrecht: Der Wandel im Konzept der Sicherheit und seine Folgen für die europäische Innen- und Rechtspolitik

Ambrusné Kéri Katalin: A nők jogai a középkori iszlámban

Andrássy György: A kultúra és az Európai Unió

Drinóczi Tímea: A gazdasági alapjogok elmélete Olaszországban

Hautzinger Zoltán: A magyar katonai büntetőeljárás hatálya

Horváth István: Az elvárások és a realitás...

Jakab András: A jogrendszer horizontális tagozódása

Ferenc Kondorosí: Global Human Rights Profile at the threshold of the XXI. century

Harro Otto: Diskurs über Gerechtigkeit, Menschenwürde und Menschenrechte

Balázs Somfai: Equal Rights of the Sexes in Family Relations

Szabadalvi József: Egy „tisztultabb, szintetikus módszertani felfogás” - Irk Albert jogbölcseleti munkássága

Szilágyi András: Hatósági szerződések Magyarországon

Zsidai Ágnes: A jog genus proximuma (Horváth Barna processuális jogelmélete)

Közlemény

Colloquium

Máté Julesz: Thoughts on the 2004/35/CE directive on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage

Neudörfler Éva: A jogválasztás intézménye a német jogban

Pánovics Attila: 25 éves az Európai Közösség madárvédelmi direktívája

Rózsás Eszter: A gyermeki jogok rendszere

Tóth Norbert: Az „északi paradigma” - az ålandi területi autonómia

Forum

Csaba Szilovics: The role of handwriting and document expert

in the point of view of the tax lawyer

Ad hoc

Ádám Antal: Észrevételek Jakab András „A jogrendszer horizontális tagozódása” c. tanulmányához

Dieszler László: In memoriam Péterfia Zoltán (1909–2005)

Kóhalmi László: PhD Tanulmányok 4. - Tanulmányok Finszter Géza 60. születésnapjára

Kun Tibor: Giuseppe Mantovani „Kultúrák háborúja?”

Nemessányi Zoltán: „Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúr-történetbe”

Than Alexandra: Tanulmányok a Belügyi Doktori Iskola hallgatóinak tollából

XII. évfolyam 1. szám

Studium

Boros János: Pragmatizmus és demokratikus jogalkotás

Drinóczi Tímea-Zeller Judit: A házasság és a család alkotmányjogi helyzete

Horváth István: Az elvárások és a realitás II.

Juhász László: A bírói határozatok írásba foglalásának kialakulása a magyar jogban

Kelemen Dániel: Az angol társasági jog fejlődése

Kóhalmi László: A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések

Herbert Küpper: Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung - die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung

Kitti Maros: Research on peyotism from a legal anthropological aspect

Nagy Éva: A fogyasztási célú hitelezés kialakulása

Pánovics Attila: A Nemzeti Civil Alapprogram működésének tapasztalatai

Zeller Judit: Jogalkotási feladatok az Európai Unió Alkotmányával összefüggésben

Colloquium

Ádám Antal: Az azték, a maja és az inka vallásról

Adrian Mihai Inceu-Irimie Popa: Income tax and the flat tax in Rumania

Adrian Mihai Inceu-Irimie Popa: Law and accounting interference

Juhász Botond: A Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai című sorozat jogtörténeti tanulmányai

Máté Julesz: Advances in legislation relating to soil protection

Varga Tamás: Politikai magatartás és részvétel

Forum

Miljeno Brekalo-Nada Petricevic: The Legal Character of Transformation and Privatization of Social Ownership in the Republic of Croatia

Ad hoc

Dávid Lilla: Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára

Fábián Adrián: PhD-tanulmányok 1.

Horváth Dóra: „A fenntartható fejlődés és az emberi jogok”

Horváth Dóra: Európai jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljanában

Juhász Botond: Hazai Jogtörténészek Találkozója IV.

Kovács Eszter: A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetéhez

Kun Tibor: „Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig”

Rónaszéki Andrea: „Fenyvesi Csaba-Herke Csongor-Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás”

XII. évfolyam 2. szám

Studium

Béli Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész